ГРАДОВЕ, КРЕПОСТИ И СЕЛИЩА В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ СПОРЕД ДАННИТЕ НА СФРАГИСТИКА *(ИЗБРАНИ СТАТИИ И СТУДИИ)*

TOWNS, FORTRESSES AND SETTLEMENTS IN MEDIEVAL BULGARIA ACCORDING TO THE SPHRAGISTIC DATA *(COLLECTED STUDIES)*

ИВАН ЙОРДАНОВ

ГРАДОВЕ, КРЕПОСТИ И СЕЛИЩА В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ СПОРЕД ДАННИТЕ НА СФРАГИСТИКА

(ИЗБРАНИ СТАТИИ И СТУДИИ)

IVAN JORDANOV

TOWNS, FORTRESSES AND SETTLEMENTS IN MEDIEVAL BULGARIA ACCORDING TO THE SPHRAGISTIC DATA

(COLLECTED STUDIES)

ШУМЕН 2009

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“

ШУМЕН 2014

Настоящият сборник от избрани статии и студии на
проф. дин Иван Йорданов
се публикува по случай неговият 60-годишен юбилей.
Материалите включени в изданието са селектирани и редактирани от редакционна колегия в състав:
Д-р Тодор Тодоров
Д-р Женя Жекова
Д-р Николай Кънев

The present collection of selected studies of
Prof. Ivan Jordanov
is published on the occasion of his 60th anniversary.
The materials included in the publication have been selected and edited by the following editorial stuff:
Todor Todorov, PhD
Zhenya Zhekova, PhD
Nikolai Kanev, PhD

© Иван Йорданов Йорданов
© Ivan Jordanov Jordanov
© Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“

ISBN: 978-954-577-898-8

Шумен 2014

Подготено за печат от Craft House Bulgaria Ltd
Отпечатано в България от UPU-Design Ltd

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENTS

Предговор vii
Preface xi
Библиография на Иван Йорданов xv
Bibliography of Ivan Jordanov xv
Увод xxv
Introduction xxvii
Съкращения xxix
Abbreviations xxix

ЧАСТ I: СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ / PART I: NORTH-EAST BULGARIA
1. The Byzantine Administration in Dobrudza (X-XII c.) According to Sphragistic Data 1
2. Dobrudža (491–1092) – selon les données de la numismatique et de la sphragistique 21
3. Byzantine Presence in Dobrudja from the Seventh to the Tenth Centuries. According to Sphragistic Data 49
4. The katepanate of Paradounavon according to the Sphragstic Data 55
5. Неиздадени византийски оловни печати печати от Силистра (I) 65
6. Неиздадени византийски оловни печати от Силистра (II) 83
7. Неиздадени византийски оловни печати от Силистра (III) 97
8. Неиздадени византийски оловни печати от Силистра (IV) 115
9. Печати на архиереи на Дръстър от XI век 129
10. The Preslav Corpus of Byzantine Seals 135
11. Établissement administratif byzantin à Preslav aux Xe–XIe s. 139
12. La stratègie de Preslav aux Xe–XIe siècles selon les données de la sigillographie 145
13. The Seals of Byzantine Fiscal Institutions (815/816-971) discovered in Bulgaria 151

ЧАСТ II: ЮЖНА БЪЛГАРИЯ / PART II: SOUTH BULGARIA
14. Mesembria (VI-XII c.) according to sphragistic data 191
15. Анхиало според данните на сфрагистиката 205
16. Средновековният Созопол според данните на сфрагистиката 227
17. Byzantine lead seals from the village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria) 263
18. Byzantine lead seals from the village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria). Part II 295
19. Unpublished Byzantine seals from the village of Zlati voyvoda (district of Sliven, Bulgaria) 337
20. Byzantine seals from the Kale fortress near present-day Dimitrovgrad 351
21. Непубликувани оловни византийски печати от Хасковско (I) 367
22. Byzantine lead seals from the stronghold near Dobri dol, Plovdiv region 385
23. Medieval Plovdiv according to the sphragistic data 407
24. Печатите на архиепископия България (1018-1185) 431

ИНДЕКС/ INDEX 441

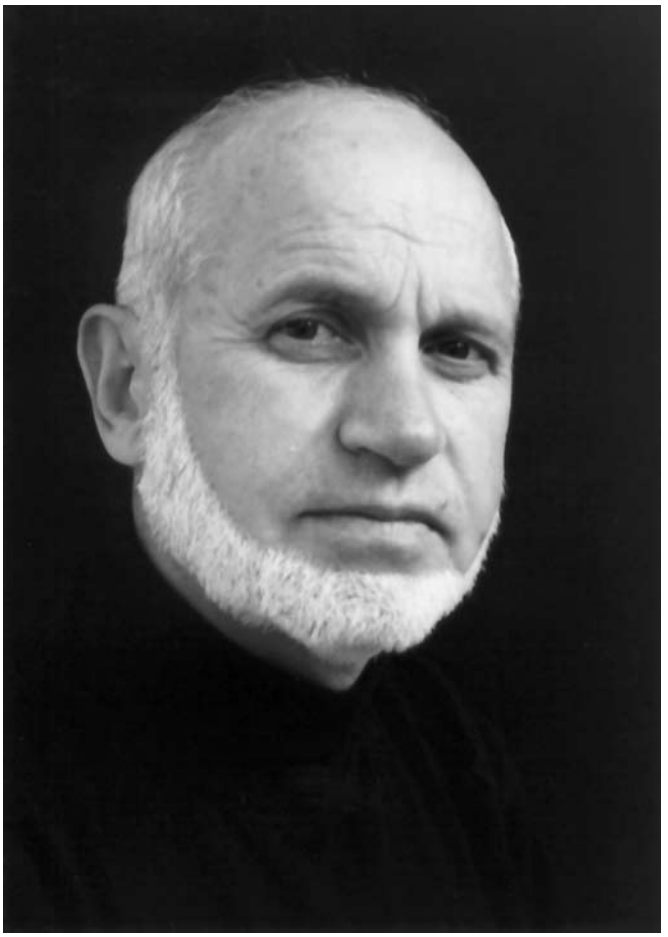

Професор дин Иван Йорданов Йорданов

ПРЕДГОВОР

Казват, че за да разбереш историята, трябва да влезеш в нея. Историята е наука, която не само позволява да надникнеш в нейните тайни. Тълкуването на всяко едно събитие те кара да се върнеш назад във времето, което изучаваш, да съпреживееш събитията, да опознаеш личностите на епохата. Ти си този, който наблюдава, констатира и документира фактите. Безпристрастно! Такъв накратко трябва да бъде историкът, независимо от времето, в което работи и твори. Това лаконично описание на професионалния историк напълно се припокрива с личността на нашия юбиляр. Той е човек, който познава миналото по-добре от всички нас. Защото е запознат с главните действащи лица на онази епохата – императори, василевси, царе, патриарси, административни, военни и църковни лица, или казано накратко – елитът на средновековието. Той е проф. дин Иван Йорданов Йорданов.

Роден е преди 60 г. (13 април 1949 г.) в силистренското село Цар Самуил. Надали е предполагал, че неговият път, тръгващ от родното село, минаващ през университета във Велико Търново и музея в Нова Загора, ще го отведе до широките булеварди на Вашингтон, Париж, Лондон и Виена. Това е не само житейският път на един човек, но и трудният, осеян с препятствия и лишения друм на научното дирене и познание.

НУМИЗМАТЪТ

През 1972 г. се дипломира като магистър по история във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий". Веднага постъпва на работа като археолог в Историческия музей в Нова Загора. Случайно или не, това с което започва своята кариера, предопределя и неговото бъдеще. Като начинаещ археолог му е възложено да подреди и инвентира всички колективни находки в музейния фонд. Оказва се, че голяма част от съкровищата са съставени от орязани корубести монети, които са не само непривлекателни, но и трудни за идентифициране. Именно с тази нелека задача се захваща младият специалист.

Повратна точка в неговата научна работа е срещата му с проф. Тодор Герасимов. Иван Йорданов вече е публикувал няколко нумизматични статии, с което дава заявка за своята научна ориентация. Инвентирайки съкровището от с. Кортен, Сливенско, той с изненада установява, че измежду стотиците билонови скифати има и една особено интересна монета. Съвсем наскоро (през 1970 г.) чешкият нумизмат Евгений Похитонов е публикувал студията си върху монетите на българския цар Теодор-Петър, в която обвързва въпросния тип монети именно с този владетел. До този момент началото на българското средновековно монетосечене се поставя във времето на цар Иван Асен II. В контрапубликация проф. Тодор Герасимов веднага обявява монетите за фалшификати. През 1973 г. големият български нумизмат е на

обиколка в района на Нова Загора. Не пропуска да посети и местния музей. По време на срещата им Иван Йорданов му показва монетата от Кортенското съкровище. Моментът се превръща в исторически, тъй като на шега е документиран от дъщерята на професор Герасимов. Снабдена с фотоапарат Василка Герасимова, без да иска „запечатва" кадъра на любителската лента. На снимката се вижда как професорът се вглежда строго в монетата, а младият нумизмат чака своята присъда.

Развръзката става ясна няколко години по-късно, след публикуването на монетата от Кортенското съкровище. Въпреки първоначалната си увереност, че това са монети на първия Асеновец, в публикацията си, по ред причини, Иван Йорданов ги отнася към Теодор Мангафа, узурпатор във Филаделфия през 1189/1190-1204-1208 г. По-късно коригира публикуваното от самия него, като се връща към първоначалното си виждане и твърдо отнася въпросните монети към цар Теодор-Петър. Монетата от Кортен по безспорен начин доказва автентичността на тези нумизматични паметници и отнасянето им към най-големия Асеновец – Теодор-Петър. След поредица дискусии днес началото на официалното българско монетосечене се поставя именно при управлението на този български владетел.

Иван Йорданов работи в областта на всички проблемни теми в българската и византийска нумизматика. Той винаги се захваща с т.н. „спорни монетосечения", повечето от които след неговите публикации излизат от категорията „спорни" и преминават в категорията „проучени". Такива са монетосеченията на цар Мичо (Мицо) Асен, на добруджанските владетели, т.н. монети-фурета. Той дава нов прочит на името Мицо-Мичо, като прави паралел между тези монети и намерената в с. Могила уникална бронзова двусъставна матрица също отнесена към този владетел. Освен това допуска възможността въпросните монети да са сечени в Преслав и циркулирали в тази административна област. Основание за този извод му дава факта, че тези територии са били родови владения на Асеневци, за какъвто потомък се смята и самият Мичо Асен.

Иван Йорданов прави корекция в прочита на някои от емисиите на добруджанския владетел Добротица. Той правилно преотнася известните дотогава монети на Йоан Тертер, като издания на баща му – Йоан Добротица, отсечени в монетарницата на Дръстър, а тези на Георги I Тертер – към Тертер, синът на Добротица. Събира и публикува всички известни фалшиви златни византийски монети известни под името „фурета", като разсъждава върху тезата за техния произход и разпространение. Двадесет години след неговата публикация темата остава все още недопроучена.

Освен приноса му в българската средновековна нумизматика, съществен е и този върху византийската. През 1978 г. защитава докторска дисертация на тема „Монети и монетно обръщение в Източна България от периода 1081-1261 г.", а през 1984 г. излиза от печат и монографията му „Монети и монетно обръщение в Средновековна България 1081-1261 г.". До днес тя продължава да бъде настолна книга на всеки нумизмат занимаващ се с византийска нумизматика.

Един от най-значимите моменти в неговата научна работа е разчитането на златния медальон на хан Омуртаг. Върху медальона за първи път е поставено изображение на български владетел, около което са изписани с гръцки и латински букви името и неговата титла – хан Омуртаг. Дотогава се счита, че това е или фалшификат, или предмет принадлежащ на някой варварски владетел. Заслугата на Иван Йорданов се състои в разчитането на името и правилното атрибутиране на този изключително ценен паметник за нашата история.

Въпреки че от известно време работи изцяло в областта на сфрагистиката, през 2006 г. излиза от печат последната му нумизматична студия. Неин обект е колективната находка от Твърдица, Сливенско и по-точно групата монети, определени от самия него преди повече от 20 години като имитации на златните перпери на Йоан II Комнин. Така проучваната от Иван Йорданов колективна находка от Твърдица, Сливенско, най-после получава пълна публикация и то в нова светлина. Благодарение на извършените анализи и приведените доказателства от изворите, златните перпери са твърдо отнесени към българския цар Калоян. Фактът, че цар Калоян е сякъл златни перпери предизвика истинска сензация в нашата научна общественост.

СФРАГИСТЪТ

Въпреки че Иван Йорданов е един от най-добрите специалисти по византийска и българска нумизматика, днес името му се свързва най-вече със сфрагистиката или науката за печатите и държавните знаци. Той е единственият специалист в България по сигилография. Всичко започва през 1978 г., когато по време на разкопки в старата столица Велики Преслав се открива ново учреждение – т.н. Административна сграда или известна още като „сградата с печатите". Това откритие се оказва неговия звезден миг. Както самият Иван Йорданов на шега разказва, ръководителят на разкопките, проф. Иванка Жандова, смята, че щом като добър нумизмат се справя с монетите, за него няма да е проблем да се справи и с оловните печати. Това са артефактите, които буквално „извират" от земята и определят характера на сградата и институцията резидирала в нея. Началото действително е трудно, но благодарение на силната воля той успява да се справи и с тази нелека задача. Следват специализации в престижни университети и центрове по византинистика, навлизане в нови непознати среди и в крайна сметка признаване от страна на цялата колегия.

Днес Иван Йорданов е сред най-уважаваните и ценени специалисти по византийска и българска сфрагистика в света. Трябва да се отбележи, че броят на откриваните оловни печати от територията на България значително нараства след разкриването на архива в Преслав. Дотогава те са почти неизвестни за науката. Така се стига до създаването на колекцията с печати във Велики Преслав, която доскоро беше най-голямата в страната. През 1993 г. тя е публикувана от Иван Йорданов в отделен том, който поставя началото на неговия Корпус – „Печатите от стратегията в Преслав". Благодарение на усилията му е сформирана подобна колекция и в Шуменския музей. Институция с традиции, притежаваща най-голямата нумизматична сбирка в България, музеят започва формирането и на колекция с печати. За разлика от преславската, състояща се изцяло от печати намерени в самия Преслав по време на разкопки, преобладаваща част от шуменската е набавена чрез откупки от частни лица. По този начин Регионалният исторически музей в Шумен със своята сфрагистична колекция се превръща в своеобразна „банка" събираща и съхраняваща този род документални артефакти от територията на цяла България. Основен двигател за нейното формиране е и си остава проф. Иван Йорданов. Днес това е най-голямата и престижна колекция в България наброяваща близо 900 екземпляра. Съвсем наскоро (2007 г.) тя също е публикувана от юбиляра „Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen" (в съавт. с д-р Женя Жекова). Благодарение на неговата международна известност и признанието му от

научните среди, град Шумен, чрез формираната колекция с печати, се превърна в притегателен център за специалистите византинисти от целия свят. За това допринасят и организираните в последните няколко години лично от Иван Йорданов Международни научни симпозиуми. В центъра на тези научни прояви са именно двете най-големи колекции в България – нумизматичната и сфрагистична, съхранявани в Регионален исторически музей – Шумен.

Иван Йорданов е автор на 8 монографични изследвания върху историята на българските земи през средновековието, 16 научни студии и близо 200 научни съобщения и статии в наши и чужди издания. Последните двадесет години от своята професионална кариера проф. Иван Йорданов посвещава на събирането, картотекирането и публикуването на всички оловни печати от територията на България. Основната му цел е съставянето на **Корпус на печатите от България**. Това е научен труд, целящ документирането на всички оловни печати – български и византийски от епохата на средновековието намерени в българските земи. До този момент са публикувани първите два тома – „Corpus of the Byzantine Seals with Geographical Names". Volume 1 (2003 г.); Corpus of the Byzantine Seals with Family Names ". Volume 2 (2006 г.). , а скоро предстои да бъде отпечатан последният трети. През 2001 г. издава и първия „Корпус на печатите на Средновековна България".

ПРОФЕСОРЪТ

Освен ежедневния труд с печатите и научните публикации трябва да се отбележи и работата на Иван Йорданов като преподавател. Той е редовен професор по дисциплините „История на Византия" и „Средновековна нумизматика и сфрагистика" в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски", хоноруван професор по „Средновековна сфрагистика" във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий" и хоноруван професор по „Средновековна нумизматика и сфрагистика" във ВСУ „Черноризец Храбър". По-важен в случая е фактът, че Иван Йорданов успява да създаде своя школа от млади учени византинисти, работещи в областта на нумизматиката, сфрагистиката, историята. Някои биха казали, че това е дълг на всеки един учител. Но не всеки може да събере и оформи „кръга" от нужните хора, да им предаде натрупания опит и да ги поведе в правилната посока. Едва когато направи всичко това, един професор може да каже, че е създал своя школа от последователи.

Проф. Иван Йорданов е основател и ръководител на новосъздадения Център по византинистика към ШУ „Еп. Константин Преславски". Ръководител е и на Съюза на учените – клон Шумен.

През 2008 г. бе удостоен с „Наградата на Шумен за изкуство и култура", а през 2009 г. избран за „Почетен гражданин" на град Шумен.

Остава да пожелаем здраве, дълголетие и още много научни и творчески успехи!

Бъди жив и здрав, Професоре!

Женя Жекова

PREFACE

They say one has to enter into history in order to understand it. History is a science which gives you more than a revelation of its secrets. The interpretation of each event takes you back into the time under study so that you can feel as a participant in those events and be able to gain an intimate knowledge of the personalities of the epoch. You are the one who observes, ascertains and documents the facts. Impartially! This brief description of the universal historian and his work matches the personality of our jubilee. He is a man who knows the past better than anyone of us studying the main personages of that age: emperors, basilei, tsars, patriarchs, administrative, military and ecclesiastical persons, in brief, the elite of the Middle Ages. This is Professor Ivan Jordanov.

He was born sixty years ago on 13th April 1949 in the village of Tsar Samuil, Silistra region. He had hardly expected that his road starting from his home village and passing through Veliko Turnovo University and the Nova Zagora Museum would lead him to the broad avenues of Washington, Paris, London and Vienna. This is his life path which was hard and strewn with stumbling-blocks and privation and which he steadfastly followed in pursuit of his scholarly interests and findings.

THE NUMISMATIST

In 1972, Ivan Jordanov graduated with a master's degree in history from St Cyril and St Methodius University of Veliko Turnovo. He started work as an archaeologist in the Historical Museum in Nova Zagora. It may have been a matter of chance that his first job predetermined his future. As a beginner archaeologist he was given the task to arrange and invent all collective finds in the museum's fund. It turned out that a large number of the treasures were composed of scyphate coins which are not only unattractive but hard to identify. The young specialist set to this difficult task.

His meeting with Prof. Todor Gerasimov was a turning point in his career. He had already published several numismatic articles showing his scholarly orientation. While recording the treasure from the village of Korten, Sliven region, he was surprised to find a coin of particular interest among the hundreds of billon scyphates. The Czech numismatist Evgeni Pohitonov had published his study on the coins of the Bulgarian Tsar Theodor-Peter some time before (in 1970). By that time the beginning of the medieval Bulgarian coinage had been attributed to the reign of Tsar Ivan Asen II. Prof. Todor Gerasimov immediately declared the coins as counterfeits in a counter publication. In 1973 the great Bulgarian numismatist was touring the region of Nova Zagora. He visited the local museum too. During his meeting Ivan Jordanov showed him the coin from the Korten treasure. This moment became historical since it was facetiously documented by Prof. Gerasimov's daughter. Supplied with a camera Vasilka Gerasimova unwillingly imprinted the sequence

on her amateur film. The picture shows how the professor is scrutinizing the coin while the young numismatist is waiting for his judgment.

The outcome came several years later after the publication of the coin from the Korten hoard. Despite his initial belief that these were coins of the first of the Asens, in his publication due to a number of reasons he attributed them to Theodore Mangaphus, a usurper in Philadelphia in 1189/1190-1204-1208. Later he corrected himself returning to his initial opinion and firmly attributed the coins to Theodore-Peter. The Korten coin undoubtedly proves the authenticity of these numismatic monuments and their attribution to the oldest brother of the Asens, Theodore-Peter. According to a series of discussions today, the beginning of the official Bulgarian coinage is attributed precisely to the reign of this Bulgarian ruler.

Ivan Jordanov works on all problem themes in the Bulgarian and Byzantine numismatics. He always tackles the so-called "disputed coinages" most of which enter into the "studied" category after his publications. Such are the coinages of Tsar Micho (Mitso) Asen, the Dobrudja rulers and the so-called furet coins. He offered a new reading of the name Mitso as Micho finding a parallel between these coins and the unique bronze two-part matrix found in the village of Mogila and also attributed to this ruler. He also assumed that these coins were minted in Preslav and were in circulation in this administrative region. This assumption was made taking into consideration that these territories were family possessions of the Asens whose relative Micho Asen was.

Ivan Jordanov made emendations in the reading of some emissions of the Dobrudja ruler Dobrotitsa. He correctly reattributed the coins of John Terter as emissions of his father John Dobrotitsa struck in the mint of Dristra, while those known to have belonged to George I Terter he reattributed to Terter, the son of Dobrotitsa. He located and published all known Byzantine gold counterfeits called *furets* reasoning on the thesis of their origin and distribution. Twenty years after his publication the theme still remains insufficiently studied.

Besides his contribution to medieval Bulgarian numismatics he contributed largely to the Byzantine numismatics as well. In 1978, he successfully defended his PhD thesis entitled *Coins and coin circulation in eastern Bulgaria in the period 1081-1261*, while his monographic study *Coins and coin circulation in medieval Bulgaria 1081-1261* was published in 1984. It is still an indispensable companion for each numismatist studying Byzantine numismatics.

A moment of great significance in his scholarly work was the deciphering of the gold medallion of Khan Omurtag. The image of a Bulgarian ruler appears for the first time on this medallion. His name and title are inscribed in Greek and Latin letters around the image. It was previously assumed that it was either a counterfeit or an item having belonged to a barbarian ruler. The deciphering and correct attribution of this extremely valuable source for our history is to the credit of Ivan Jordanov.

Although he has been working entirely in the sphere of sigillography for some time his latest numismatic study came out in 2006. It deals with the hoard from Tvurditsa, Sliven region, and more precisely with the group of coins defined by him some twenty years ago as imitations of the gold perperi of John II Komnenos. Thus the Tvurditsa hoard studied by Ivan Jordanov finally had a complete publication and new enlightenment. Thanks to the analysis and the evidence from the sources the gold perperi were firmly attributed to the Bulgarian Tsar Kaloyan. The fact that Tsar Kaloyan minted gold perperi caused a real sensation in our scholarly circles.

THE SIGILLOGRAPHER

Despite being one of the best specialists in Byzantine and Bulgarian numismatics, Ivan Jordanov's name is currently associated with Sigillography or the science of seals and state symbols. He is the only specialist in Sigillography in Bulgaria. All started in 1978 when during excavations in the old capital Great Preslav a new department was discovered – the so-called Administrative building or also known as the building with seals. This discovery proved to be his turning point. As Ivan Jordanov himself jokingly recalls, the head of the excavations, Prof. Ivanka Zhandova, believed that if a good numismatist successfully dealt with coins he would likewise cope with lead seals. These are artifacts which literally spring from the ground and determine the nature of the building and institution that had resided in it. The beginning was really hard but thanks to his strong will he managed to cope with this uneasy task. There followed specializations in prestigious universities and Byzantine centers, an introduction to new unfamiliar circles and eventually a recognition by the whole body of Byzantinists.

Today Ivan Jordanov is one of the world's most esteemed specialists in Byzanitne and Bulgarian sigillography. It is worth noting that the number of the lead seals discovered from the territory of Bulgaria largely increased after the discovery of the Archive in Preslav. Before that they were almost unknown to science. Thus the collection of seals in Veliki Preslav was created being the country's largest until recently. In 1993, it was published by Ivan Jordanov in a separate volume which set the beginning of his Corpus *The seals from the Strategia of Preslav*. Thanks to his efforts a similar collection was set in the Shumen museum as well. An institution with traditions possessing the largest numismatic collection in Bulgaria, the museum began gathering a collection of seals too. Unlike the Preslav one consisting of seals found in the course of excavations only in Preslav, the greater part of the Shumen collection was obtained through purchases from private persons. Thus the Shumen Regional Historical Museum with its sigillographic collection became an original bank collecting and preserving precisely this kind of documentary artifacts found in the territory of the whole country. The prime mover for its creation has always been Prof. Ivan Jordanov. Today it is the largest and most prestigious collection in Bulgaria numbering ca. 900 specimens. It was recently also published by the jubilee in collaboration with Jhenya Jhekova as the *Catalogue of medieval seals at the Regional Historical Museum of Shumen*. With its sigillographic collection and thanks to Prof Jordanov's international renown and recognition in the scholarly circles Shumen became an attractive venue for Byzantinists from all over the world. The international scholarly symposia organized in recent years by Ivan Jordanov himself also contribute to this. The two largest collections in Bulgaria, the sigillographic and numismatic, preserved in the Regional Historical Museum in Shumen are in the centre of these scholarly events.

Ivan Jordanov is the author of eight monographic studies on the history of the Bulgarian lands in Middle Ages, sixteen scholarly studies and nearly two hundred scholarly reports and articles in Bulgarian and foreign publications. He has devoted the past twenty years of his professional career to the location, documentation and publication of all lead seals from the territory of modern Bulgaria. His main aim has been the compilation of the *Corpus of the seals from Bulgaria*. This is a voluminous work aiming to document all medieval Bulgarian and Byzantine lead seals from the territory of modern Bulgaria. The first two volumes have been published to date - *Corpus of the Byzantine Seals with Geographical Names, Volume 1 (2003)* and *Corpus of the Byzantine Seals with Family Names, Volume 2 (2006)*. The last

third volume is forthcoming. In 2001 he published the first *Corpus of the seals of medieval Bulgaria*.

THE PROFESSOR

In addition to his daily work with seals and scholarly publications, Ivan Jordanov's academic teaching is also noteworthy. He is professor in ordinary reading lectures in history of Byzantium and medieval numismatics and sigillography at Constantine Preslavski University of Shumen, a part-time professor in medieval sigillography at St Cyril and St Methodius University of Veliko Turnovo and a part-time professor in medieval numismatics and sigillography at Varna Free University Chernorizets Hrabar. A fact of particular importance is that he managed to create his own school of young Byzantinists working in the fields of numismatics, sigillography and history. Some would say that it is the duty of every scholar. But not everyone can gather and maintain a circle of appropriate people, pass on his experience and lead them in the right direction. Only after a professor manages to do this he can say that he has created his school of followers.

Prof. Ivan Jordanov is the founder and head of the newly established Centre in Byzantine Studies at the Shumen University. He is also the head of the Union of Scientists in Bulgaria, Shumen branch.

In 2008 he was awarded the Prize of Shumen for Art and Culture and in 2009 he was made an honorary citizen of Shumen.

We wish him good health, long life and success in his scholarly endeavors!
Good luck Professor!

Zhenya Zhekova

БИБЛИОГРАФИЯ НА ИВАН ЙОРДАНОВ
BIBLIOGRAPHY OF IVAN JORDANOV

1973

Редки византийски монети. – *Нумизматика*, 3, 1973, 11-14.

Няколко необнародвани колониални монети от музея на Нова Загора. – *Нумизматика*, 4, 1973, 1-3.

1974

Тракийски монети – подражания на тетрадрахмите на Маронея. – *Нумизматика*, 3, 1974, 1-4.

Монетосеченето на Константин Асен (1257 - 1277). – *Нумизматика,* 4, 1974, 1-6.

1975

Колективна находка на византийски корубести монети от с. Овчарци, Сливенски окръг. – *Археология*, 1, 1975, 61-67.

Препечатани византийски монети. – *Нумизматика*, 2-3,1975,11-18.

„Чужди" монети в паричния пазар на средновековния Шумен (XIII–XV в.). – *ГМСБ*, 1, 1975, 141-152.

1976

Монетосечене на Теодор Мангафа – узурпатор във Филаделфия през 1189-1190 и 1204-1208 г. – *Нумизматика*, 1-2, 1976, 20-28.

Колективна находка на корубести монети от с. Кортен, Новозагорско.- *Археология*, 1, 1976, 61-70.

Едностранни златни монети-медальони с името на хан Омуртаг. – *Нумизматика*, 4, 1976, 18-32.

Неиздадени монети на Мицо (Мичо) 1256–1263 г. от Североизточна България. – *ГМСБ*, 2, 1976, 228-234.

1977

За началото на монетосеченето в Средновековна България. – *Нумизматика*, 3, 1977, 3-23.

Редки и неизвестни медни монети от XIII в. – *Нумизматика*, 4, 1977, 10-24.

1978

Монети и монетно обръщение в Източна България от периода 1081 - 1261 г., канд. дисерт., София, 1978, 330 м.с. и 40 табл. (автореферат).

Единични и колективни находки на средновековни монети (XII-XIII в.) от Кърджалийски окръг. – *Ахридъ*, 1, 1978, 137-153.

Монетната реформа на Алексий I Комнин (1081-1118) в светлината на нумизматичните находки от Източна България. – *Археология*, 1, 1978, 7-12.

Българско имитативно монетосечене от началото на XIII в. – *Нумизматика*, 3, 1978, 3-18; *Векове*, 2, 1978, 29-38.

1979

Billon Trachea from the First Half of the Thirteenth Century with the Name and Image of St. John of the Baptist. – *Numismatic Chronicle*, 1979, p. 213.

Златни медальони на хан Омуртаг (814-831). – *Археология*, 2, 1979, 25-33 [в съавт. с П. Славчев].

Византийски фалшиви златни монети (VI-XI в.). – *Нумизматика*, 4, 1979, 8-16.

1980

Характер на монетната циркулация в средновековните български столици Преслав и Търново. – В: *Средновековният български град*, София, 1980, 229-239.

Une trouvaille collective de monnaies du Moyen âge (XIII s.) près du village de Dolna Kabda, dis. de Targovisté. – *Byzantinobulgarica*, 6, 1980, 173-211.

Ранни форми на монетно производство (XI-XII в.) в българските земи. – *Нумизматика*, 2, 1980, 4-16. [Рец.: P. Diaconu, S-au emis monede in Dobrogea bizantina (secolele X-XII). – SCIVA, 3, 1983, 407-412].

Оловен отпечатък от матрица за сребърни милиаренсии на Йоан I Цимисхий (969-976). – *Нумизматика*, 4, 1980, 16-18.

1981

Паричното обръщение в средновековна България. – *История на финансовата и кредитна система в България*, 1, Варна, 1981, 23-36; 61-71; 91-108.

Съкровище на билонови монети (XII в.) от Шуменска крепост. – *ГМСБ*, 6, 1981, 44-49.

Оловен печат на Симеон Метафраст, магистър и логотет от Велики Преслав. – *Векове*, 1, 1981, 16-19.

Sceaux de deux notables byzantins de la fin du XI s. – *Études balkaniques*, 3, 1981, 92-97.

Български монети от Преслав. – *МПК*, 3, 1981, 9-15.

Монетосечене на Мичо Асен (1256-1263) във Велики Преслав. – *Нумизматика*, 4, 1981, 21-42.

1982

Малък Преслав или Преславец X-XI в. по сфрагистични данни. – В: *България 1300*, 2, София, 1982, 335-340.

Établissement administratif byzantin à Preslav aux Xe –XIe s. – *XVI Internatlonaler Byzantinistenkongress,* Akten II/2 (Vienne, 1982) *[JÖB,* 32/2], 35-44.

Печати на Леон Саракинопул от Велики Преслав. – *Археология*, 1982, 1, 12-23.

Монетите от Чиракман. – Сборник „*Чиракман-Карвуна-Каварна*", София, 1982, 56-59.

Монетосечене на българските владетели от Добруджа (втора половина на XIV в.). – В: *Средновековна България и Черноморието*, Варна, 1982, 119-131.

Още веднъж за монетите на Теодор-Петър. – *Нумизматика*, 4, 1982, 17-25.

Средновековно българско монетосечене. – *Нумизматични публикации*, София, 1982, 14-25.

1983

Кой български град е бил наречен Теодоропол? – *Векове*, 1983, 1, 58-63.

Монетите от Преславското съкровище. – *Нумизматична информация*, София, 1983, 8-11.

Нови данни за Преслав в края на X в. – *Преслав*, 3, 1983, 104-114.

Неиздадени византийски печати от Силистра (I). – *ИНМВ*, 19, 1983, 97-110.

Sceau et inscription de Grégoire Kourkouas – duc de Philippopolis. – *Études balkaniques*, 1, 1983, 103-107.

Molybdobulles nouvelements découverts de Basile Apokapes. – *Études balkaniques*, 1, 1986, 123-127.

1984

Монети и монетно обръщение в средновековна България 1081-1261 г., София, 1984, 253 с., 39 табл. и 4 карти. [Рец.: K. Docev, Important contribution à l'études de la numismatique médievale. – *Études balkaniques*, 3, 1986, 122-125; M. Salamon, *Wiadomosci numizmatycne*, 4(122), 1987, 252-254].

Моливдовули на стратези на Преславица от XI в. – *Нумизматика*, 1984, 1, 5-12.

Моливдовули на Дамян Добромир, дук на Тракия и Месопотамия. – *ИНМВ*, 20, 1984, 99-105.

Molybdobulles de Boris-Mihail (865-889) et de Siméon (893-913). – *Études balkaniques*, 4, 1984, 89-93.

1985

Srednowieczne panstwo Bulgarskie (VII-XIV w.) w swietle danych numismatycznych. – *Balcanica Posnanensia*, Poznan, 1, 1985, 19-31.

Неиздадени византийски печати от Силистра (II). – *ИНМВ*, 21, 1985, 98-107.

Монети от разкопките на външните крепостни стени на Велики Преслав. – В: *Плиска-Преслав*, 4, 1985, 207-215.

Нов моливдовул на Никита Карики – дук на България. – *Векове*, 4, 1985, 64-68.

Управители на Филипопол през X-XI в. – *Юбилеен сборник Пловдив*, 1985, 164-172.

1986

Новооткрити моливдовули на Борис и Симеон. – *Нумизматика*, 4, 1986, 27-31.

Още веднъж за златните монети на Сермон стратилат. – *Сб. в чест на Й. Юрукова*, С., 1986, 37-38.

Les sceaux de deux chefs militaires byzantins trouvés à Preslav: le magistros Léon Mélissenos et le patrice Théodorokan. – *BBg.*, 8, 1986, 183-189.

1987

Страници от историята. Печатите в средновековна България, София, 1987, изд. Народна младеж, библ. „Ключ" [рец.: Пл. Павлов, Векове, 6, 1989, 85-88].

Моливдовули на Алексий Комнин, намерени в българските земи. – *Нумизматика*, 1, 1987, 12-19.

Съкровище от византийски перпери от с. Пайдушко, Търговищки окръг. – *Археология*, 1, 1987, 27-38 [в съавт. с Г. Гинев].

Dobrudža (491-1092) – selon les données de la numismatique et de la sphragistique. – *Dobrudza*, 1987, 182-207.

La stratègie de Preslav aux Xe-XIe siècles selon les données de la sigillographie. – *SBS*, 1, 1987, 89-97.

Матрици за печати на средновековни български владетели X, XIII и XIV в. – *Втори международен конгрес по Българистика*, 6, София, 1987, 668-677.

Имената на селищата в средновековна България според данните на сфрагистиката. – *Труды V международного конгреса по славянской археологии*, III.2, Москва, 1987, 126-139.

1988

Quelques nouvelles données sur l'administration byzantine au Bas-Danube (fin du X-XI s). – *Serie Byzantina Sorbonensia*, 7, Paris, 1988, 119-127 [в съавт. V.Tapkova-Zaimova].

1989

Неиздадени византийски печати от Силистра (III). – *ИНМВ*, 24, 1989, 88-104

Византийски оловни печати от музея в Нова Загора. – *ИМЮБ*, 11, 1989, 37-44.

Болгария и Византия на Нижнем Дунае в конце X века (по данным сфрагистики). – *Balcanica Posnanensia*, 2, Posnan, 1989, 79-86.

Още веднъж за моливдовулите на Йоан Багатур. – *Проблеми на прабългарската история и култура*, Шумен, 1, 1989, 390-399.

Mise au jour d'un monnayage hyperpère byzantin de la première moitié du XIII s. – *Études Balkaniques*, 4, 1989, 101-107.

Непубликувани византийски оловни печати от Созопол в колекцията на НИМ. – *ГНИМ*, 8, 1989, 79-85.

1990

Molybdobulles de domestiques des scholes du dernier quart du X s. – *SBS*, 2, 1990, 203-213.

Le molybdobulle du vestès Jean Aaron. – *Paleobulgarica*, 1,1990, 106-110.

Моливдовул на константинополския патриарх Макарий, намерен в Мелник. – *Векове*, 1, 1990, 16-19.

Моливдовули на Писота вардарий. – *ГСУ–НЦСВП „Иван Дуйчев"*, 1, 1987 [1990], 67-71.

Нумизматичната колекция на археологическия музей Балчик – исторически извор за историята на града и околностите му. – Сб. *Балчик – древност и съвремие*, Балчик, 1990, 49-55.

Средновековни сфрагистични материали от колекцията на Историческия музей на град Балчик. – Сб. *Балчик – древност и съвремие*, Балчик, 1990, 56-72.

1991

Сфрагистични паметници на ранната българска държава. – *Проблеми на прабългарската история и култура*, 2, Шумен, 1991, 36-43.

Новооткрит моливдовул на деспот Константин Дука Палеолог. – *ИМЮБ*, 13, 1991, 47-53 [в съавт. с Д. Драганов].

Византийски оловни печати от долното течение на Тунджа и Марица. – Сб. *Марица-Изток*, 1, 1991, 125-139.

Непубликувани оловни византийски печати от Хасковско (I). – *Археология*,1, 1991, 44-56 [в съавт. с Д. Аладжов].

1992

Корпус на византийските печати от България. Докторска дисерт., София, 1992, 851 м.с. и 50 табл.(автреф.).

Печатите на комеркиарията Девелт, Поселищни проучвания, 1992, 2, изд.Диос, С., 1992, 88 с., и 15 табл.

Още веднъж за булотириона от археологическия музей в София. – *ГНМ*, VIII, 1992, 387-393.

Византийски оловни печати от Плиска. – В: *Плиска-Преслав*, 5, 1992, 281-301.

Средновековни монети и печати от Мадара. – В: *Мадара*, 3, 1992, 201-211.

Печат на Филотей, синкел и митрополит на Евхаита, ръководител на дипломатически мисии в България. – *Приноси към българската археология*, I, 1992, 120-125.

Печати на архиереи на Дръстър от XI век. – *Добруджа*, 2, 1992, 163-168.

Монетите и печатите от разкопките на средновековния манастир в кв. „Веселчане" – Кърджали. – *РП*, 24, 1992, 101-107.

Sceau d'archonte de ΠΑΤΖΙΝΑΚΙΑ du XI siècle. – *Études Balkaniques*, 2, 1992, 79-82.

1993

Печатите от стратегията Преслав (971 - 1088), София, 1993, изд. СУ „Св. Климент Охридски", 266 с. и 47 табл. [рец.: D. Stoimenov, *Études Balkaniques*, 4, 1994, 193-195; W. Seibt, *BZ*, 1995, 2,.], Oikonomidès, N. A propos de la première occupation byzantine de la Bulgarie (971 – ca. 986), Mélanges offerts à Hélène Ahrwiler, Série BYZANTINA SORBONENSIA – 16, Paris, 1988, 581-589; Frankopan, P. The Workings of the Byzantine Provincial Administration in the 10th – 12th Centuries: The Example of Preslav, *Byzantion*, LXXI, 2001, 1, 73-97.

Печатите на Преславските владетели (893 - 971), София, 1993, изд. Св. Георги Победоносец, 47 с и 13 табл.

Берое (X-XII в.) – според данните на сфрагистиката. – *ИМЮБ*, XV, 1993, 57-79.

Unpublished Byzantine Seals from the village of Zlati Voyvoda. – *SBS*, vol III, Washington, 1993, 69-84.

Още веднъж за моливдовулите на Георги – архиепископ на България. – *Преслав*, 4, 1993, 315-323.

За култа към св. Георги (Кпхресйьфзт) според данните на някои византийски печати. – *Приноси към българската археология*, II, 1993, 166-170.

Нов анонимен печат на български владетел от IX в. – В: *Плиска-Преслав*, 6, 1993, 127-132.

Печатите на Преславските владетели (893-971). Addenda et corrigenda. – *Преслав*, 4, С., 1993, 201-209.

Анхиало според данните на сфрагистиката. – *Археология*, 3,1993,36-51.

Новооткрит печат на протонобелисима Алексий Сиаус. – *ГНАМ*, IX, 1993, 219-223.

1994

Средновековният Ветрен на Дунав, Шумен, 1994, 96 с. и 26 табл. [в съавт. с Г. Атанасов].

Възникване и утвърждаване на царската институция в средновековна България [според данните на сфрагистиката]. – Сб. *Етническият проблем и националния въпрос в България*, Пловдив, 1994, 95-11.

Бронзов пръстен печат (V-VI в.) от калето до село Ковачевец. – Сб. *Попово в миналото*, Варна, 1994, 22-27.

Новооткрит моливдовул на Никифор Декан – куропалат, дук и анаграф на Ниш от колекцията на НИМ. – *ГНИМ*, X, 1994, 75-79.

Византийски печати със славянски имена (IX-X в.), намерени в България. – Сб. *Нумизматика*, Велико Търново, 1994, 62-68.

Нови данни за историята на Месемврия през втората половина на XI в. – *Сб. в чест на акад. Димитър Ангелов*, С., 1994, 281-287.

1995

Името на Преслав в документалните източници. – В: *Плиска-Преслав*, 7, 1995, 71-81.

Печати на чужди владетели, намерени в Преслав. – Сб. *1100 години Велики Преслав*, Шумен, 1995 г., 140-154.

Medieval Plovdiv, According to the Sphragistic Data. – *SBS*, vol. IV, Washington, 1995, 111-138.

Акламации към Симеон I Велики (893-927) според текста от неговите печати. – Сб. *Епископ-Константинови четения*, 2, Шумен 1995, 228-234.

The Byzantine Administration in Dobrudza (X-XII c.). According to Sphragistic Data. – *Добруджа*, 12, 1995, 204-223.

1996

Неиздадени византийски оловни печати от Силистра, [IV] – *ИНМВ*, 43, 1992 [1996], 229-245.

Новооткрит моливдовул на вестарха Георги Кедрин, датиран в последната четвърт на XI в. – *ИИМШ*, 8, 1993 [1996], 302-308.

Печати на архиереи на Велбъжд от XI в. – *Сб. в чест на акад. Йордан Иванов*, Кюстендил, 1996 г.

Печати на потомците на цар Иван Владислав (1016-1018) във Византия. – *Археология*, 4, 1996, 7-22.

1997

Средновековни български печати с титула багатур. – *Проблеми на прабългарската история и археология*, 3, Шумен, 1997, 354-363.

Печатите на Василий Апокап от втората половина на XI в. – *Нумизматика и сфрагистика*, IV, 1995-1997, 106-114.

Печати на управители на етнически общности във Византия (VIII-XI в.). – *Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX век.*, С., 1997, 151-156.

Byzantine Presence in Dobrudja from the Seventh to the Tenth Centuries. According to Sphragistic Data. – *Miscellanea Bulgarica*, 11, Wien, 1997, 35-39.

1998

Печати на Йоан Кеген магистър и архонт на Печенегия (1050-1051). – *Нумизматика и сфрагистика*, 1, 1998 г., 96-102.

Печати на византийски севасти от територията на България. – *Нумизматика и сфрагистика*, 2, 1998 г., 6-49.

Средновековният Ахтопол (VI-XII в.) според данните на нумизматиката и сфрагистиката. – *Нумизматика и сфрагистика*, 2, 1998 г., 67-89 [в съавт. с Н. Койчев и В. Мутафов].

The Preslav Corpus of Byzantine Seals. – *VIth International Symposium of Byzantine Sigillography* (Veliki Preslav 16 - 18. 09. 1998), 25-98.

1999

Нов печат на Симеон I Велики (893-927). – *Старини*, 1, 1999, 101-106.

Zwei Zunfttypare des 17. Jahrhundert aus dem Attergau. – *Mitteilungen des Institut fur Osterreichische Geschichtsforchung*, Wien, 1999, 147-150. [cowriter W. Seibt and J. Starzinger].

Печат на Теофилопул (XIII в.), намерен в Търново. – *ИИМВТ*, XIV, 1999, 183-188.

Неизвестен византийски императорски печат от XIII в. – *Нумизматика и сфрагистика*, 1, 1999, 91-95.

Средновековни сфрагистични материали от Новозагорско. – В: *Археологически и исторически проучвания в Новозагорско*, Нова Загора, 1999, 170-180.

Печати на Йосиф Вринга, намерени във Велики Преслав. – *Трудове на катедрите по история и богословие към Шуменски университет*, 3, 1999, 51-57.

2000

Печати на византийски сановници от арменски произход, намерени в България. – *Античная древность и средние века*, 31, Екатеринбург, 2000, 123-156.

Монети и печати от Плиска 1899-1999 г. – *Плиска-Преслав*, 8, 2000, 135-167.

Византийски комеркиарии за България (681-971). – В: *Договори, хора, съдби* (Зимни понтийски четения) на ВСУ „Черноризец Храбър", Варна, 2000, 17-25.

2001

***Корпус на печатите на средновековна България*,** София, 2001, изд. Агато, 202 с.

Печат на първия Асеневец. – *ИИМВТ*, XV-XVI, 2000-2001, 192-201.

Нови находки на византийски печати IX-X в. от Велики Преслав – *Преславска книжовна школа*, 5, 2001, 113-121.

Печати и монети от „Голямата базилика" – *Архиепископията - манастир в Плиска*, С., 2001, 219-227.

Печат на монаха Арсений Тцамблак, намерен в България. – *Трудове на катедрите по История и Богословие към Шуменския университет*, 4, 2001,40-45.

Byzantine Lead Seals from the Stronghold near Dobri Dol, Plovdiv Region. – *RN*, 157, 2001, 443-469.

2002

Византийски военно-административни учреждения в Созопол през IX в. – *Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров*, Велико Търново, 2002, 77-83.

Византийски печати с името на Силистра. – *100 години исторически музей Силистра*, 2002, 80-91.

Byzantine Lead Seals from the Village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria). – *SBS*, 7, 2002, 21-57.

Preslav. – In: *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century*. Dumbarton Oaks Studies, XXXIX, Washington, D.C., 2002, 667-671.

Печатите на Леон Дрим и византийската администрация в българските земи през XI в. – *Сборник в чест на проф. Иван Божилов*, София, 2002, 145-150.

Мисия на византийския монах и презвитер Антоний в Средновековна България през IX в. – *Античная древность и средние века*, 33, Екатеринбург, 2002, 80-85.

2003

Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria", volume 1: The Byzantine Seals with Geographical Names, Sofia, 2003.

The katepanate of Paradounavon according to the Sphragstic Data. – *SBS*, 8, 2003, 63-75.

Печати на императорската фамилия Комнини-Ангели (1081-1203) от територията на днешна България. – *Плиска-Преслав*, 9, 2003, 26-59.

Моливдовули на Писота вардарий (IX-X в.), намерени в България. – *Сборник в чест на проф. Веселин Бешевлиев*, С., 2003, 310-315.

Печати на Нестор – бунтовникът от Паристрион. – *Сборник в чест на проф. Йордан Йорданов*, Велико Търново, 2003.

Печати на византийски куропалати, намерени в България. – *Античная древность и средние века*, 34, Екатеринбург, 2003, 239-264.

2004

Печати на комеркиарията Девелт. Addenda et Corrigenda. – *Нумизматични и сфрагистични приноси към историята на Западното Черноморие (Acta Musei Varnensis, II)*, Варна, 2004, 230-246.

Печати на Григорий магистър на българите през X век. – *Civitas Divino-Humana*. В чест на професор Георги Бакалов, София, 2004, 507-513.

Византийската администрация в Плиска през XI век. – *Трудове на катедрите по История и Богословие към ШУ*, 5, 2004, 194-202.

Печатите на архиепископия България (1018-1185). – В: *Сфрагистика и история культуры*. Санкт Петербург (Эрмитаж), 2004, 67-78.

Корпус на печатите на средновековна България, Addenda et Corrigenda. – *Нумизматика и Епиграфика*, 1, 2004, 95-114.

Печати на византийски логотети на дрома (829-971), намерени в България. – *Плиска-Преслав*, 10, 2004, 287-301.

Печати на византийски сановници от западен произход (XI-XII в.), намерени в днешна България. – *Нумизматика, Сфрагистика и Епиграфика*, 1, 2004, 181-201.

2005

Печати на нобелисими и протонобелисими, намерени в България. – *Античная древность и средние века*, 36, Екатеринбург, 2005, 104-127.

Уникален старобългарски сфрагистичен паметник. – *Сборник проф. д.и.н. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура*, Велико Търново, 2005, 243-248.

Печат на Плисковския архиепископ на България Георги, намерен в Залавар, Унгария. – *Сборник Културни текстове на миналото. Носители, символи и идеи*, Велико Търново, 2005, I, 160-164.

Печати на фамилията Пигонити (XI в.), намерени в България. – *Юбилеен сборник в чест на ст.н.с. д-р Христо Харитонов*, Велико Търново, 2005, 159-166.

Печати на византийската фамилия Ватаци (XI-XII в.). – *Нумизматика, Сфрагистика и Епиграфика*, 2, 2005, 145-167.

Отново за печатите на Дамян Добромир – дук на Тракия и Месопотамия. – *Българските земи през Средновековието (VII-XVII в.). Acta Musei Varnensis*, III-1, Варна, 2005, 230-246.

Contributii sigilografice la istoria eparhiei Vidinului in secolul al XI-lea. – *Cercetari Numismatice*, 9-11, 2003-2005, 527-535.

2006

Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria. Volume 2. Byzantine Seals with Family Names, Sofia, 2006, p. 546.

The Seals of Byzantine Fiscal Institutions (815/816-971) discovered in Bulgaria. – *SBS*, 9, Leipzig, 2006, 97-145.

Στρατηγὸς Σοτηροπόλεως καὶ Ἀνακκουπία. Ein mittel-byzantinisches Kommando in Abchazien (11 Jharhundert). – *SBS*, 9, Leipzig 2006, 231-241. (cowriter W. Seibt].

Christian symbols on early Byzantine Coins and Seals (4th –6th centuries). – *Acta congressus internationalis XIV Archaeologiae Christianae*, Vaticano-Wien, 2006, 465-475.

Mesembria (VI-XII c.) according to sphragistic data. – *Bulgaria Pontica Medii Aevi*, vol. IV-V2, София, 2006, 43-59.

Печат на Роже син на Дагоберт (XI-XII в.), намерен в България. – *Numismatika Bulgarica*, II, 1. 2006, 76-79.

Печат на византийския патриарх Теофилакт (933-956), намерен в Преслав. – *ТАНГРА*, Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев, София, 2006, 353-359.

Печат на Фаразман, стратег на Струмица (XI в.), от колекцията на Археологическия музей при БАН в София. – *Studia Balcanica*, 25 [Византия, Балканите, Европа], Изследвания в чест на проф. Василка Тъпкова-Заимова, София, 2006, 629-634.

Сфрагистични приноси към историята на Видинска епархия през XI в. – *Историкии*, 1, Шумен, 2006, 270-275.

Византийски печати от територията на днешна България с изображение на св. Георги Куериотис. – Сб. *Проф. д.и.н. Тотю Тотев и столицата Велики Преслав*, София 2006, 194-200.

The Perpyra of tsar Kaloyan (1198-1207)? – *Archaeoligia Bulgarica,* X, 2006, 3, 53-99.

Печат на Плисковския архиепископ Георги (886-889), намерен в столицата на Коцел – *Преславска книжовна школа*, 9, 2006, 362-368.

2007

***Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen*,** Sofia, 2007, p. 312, (cowriter Z. Zhekova).

Byzantine Seals containing Place Names from Dr. Vasil Haralanov Collection. **–** *Cercetari numismatice***,** XII-XIII, 2006-2007, 519-525.

Тракия и Хемимонт (IV-XI в.), според данните на византийската сфрагистика. – В: *Тракия и Хемимонт IV-XV в.*, 1, Варна, 2007, 153-158.

Средновековни български и византийски печати (IX-X в.) с етнонима Βουλγαρων. – *Изследвания по българска средновековна археология*. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев, Фабер, 2007, 167-178.

Средновековният Перник (XI-XII в.), според данните на сфрагистиката – В: *Сборник в чест на Йорданка Юрукова – Нумизматика, Сфрагистика и Епиграфика*, 3.2, 2007, 11-39.

Неизвестен печат на цар Петър I (927-969). – В: *Историки*, 2, Научни изследвания в чест на доц. д-р Стоян Танев по случай неговата 70-годишнина, Шумен, 2007, 727-731.

Печат на Петър, велик куратор на архонта на България (последната четвърт на IX в.). – *Проблеми на прабългарската история и култура*, 4-2, София, 2007, 325-330.

2008

Печати на византийския пълководец Михаил, командуващ византийската армия при Преслав през 1053 г. – *Античная древность и средние века*, Екатеринбург, 2008.

Нови средновековни сфрагистични паметници от Новозагорско. – *Археологически и исторически проучвания в Новозагорско*, том 2, Нова Загора, 2008, 279-281.

Печати на двама византийски търговци (IX-X в.), намерени в българската столица Велики Преслав. – В: *Историкии*, 3, *Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Стоян Витлянов по случай неговата 60-годишнина*, Шумен, 2008, 114-116.

Д-р Васил Хараланов – личност и творчество (съавт. с Ж. Жекова). – В: *Юбилеен сборник 100 години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907-2007)*, Шумен, 2008, 13-18.

Печатите от колекцията на д-р Васил Хараланов. – *В: Юбилеен сборник 100 години от рождението на д-р Васил Хараланов (1907-2007)*, Шумен, 2008, 35-53.

Съкровището от златни монети от Твърдица и перперите на цар Калоян. – *Годишник на Регионален исторически музей – Сливен*, том I, Сливен, 2008, 101-136.

България при Борис I (852-889, †907). Приносът на сфрагистиката. – *В: Християнската култура в средновековна България. Материали от национална научна конференция, Шумен 2-4.05.2007, по случай 1100 години от смъртта на св. Княз Борис-Михаил (ок.835-907 г.). Велико Търново, 2008, 42-61.*

Byzantine Seals from the Kale fortress near present-day Dimitrovgrad.– *Hypermachos. Festschrift fur Werner Seibt zum 65.Geburstag*, Wien, 2008, 89-105.

2009

Corpus of Byzantine seals from Bulgaria. Volume 3. Sofia 2009, 1274 p.

Тодор Тодоров
Николай Кънев

УВОД

В настоящия сборник са включени 24 статии и студии, публикувани в различни български и чужди специализирани научни издания в интервала 1982 – 2009 г. Всички те са обединени тематично в проблема *„Градове, крепости и селища в средновековна България, според данните на сфрагистиката"*.

Тук разбира се налага едно уточнение. В предлаганото издание е приложен селективния подход, т.е. не са включени всички градове, крепости и селища от картата на средновековна България. Не са включени и всички публикации на автора, засягащи проблема. Тази селективност е обусловена поне от две причини: 1. характера на изданието от типа „избрани произведения"; 2. разглеждането на проблема „Градове, крепости и селища в средновековна България, според данните на сфрагистиката" в неговата цялост, изисква далеч по-голям обем и предварителна подготовка. Следователно появата на настоящия сборник с черти на монографично изследване е първата сериозна крачка към реализацията на един по обширен и всеобхватен проект, посветен на проблема.

Всяка една от включените публикации е представена без значителни изменения от оригиналния вариант (в първата бележка под линия е посочено съответното периодично издание, където е публикуван материалът). Но все пак предлаганото издание не може да се определи като сбор от фототипно възпроизведени статии и студии. Последното е невъзможно при следването на стремежа за унифициране, прегледност и функционалност на сборника. Именно в тази насока са и направените промени. Те засягат най-вече външния облик на публикациите, т.е. илюстрациите, начин на цитиране и т.н.

По отношение на структурата би следвало да се отбележи, че в подредбата на избраните 24 статии и студии доминира географския принцип. Обособени са две основни части. В първата, са включени публикации засягащи земите на днешна *Североизточна България*. Тук основно място е отделено на градовете Дръстър (дн. Силистра), Велики Преслав и административните единици през XI – XII в. Във втората част, която най-общо е озаглавена *„Южна България"* са включени публикации, чиито географско покритие включва днешното южно черноморско крайбрежие на България на изток до Филипопол (дн. Пловдив) – на запад.

В края на всяка една от частите са включени две проучвания, които от формална гледната точка не се вписват в тематиката на сборника. Но това несъответствие наистина е само формално. Печатите на византийските фискални ведомства (№ 13), открити в различни български селища (доминират тези от Преслав и

Плиска, което определи и мястото на студията в първата част) по един красноречив начин илюстрират значимостта на последните през IX – X в. Печатите на предстоятелите на Българската охридска архиепископия от XI – XII в. (№ 24) хвърлят допълнителна светлина върху облика на тази институция.

Тодор Тодоров

Introduction

The present volume is a collection of twenty-three articles and studies published in various Bulgarian and foreign specialized scholarly periodicals in the period 1982-2008. They are thematically united by the problem *Towns, fortresses and settlements in medieval Bulgaria according to sphragistic data*.

Of course, we have to specify the following. The selective approach is used in the present volume, thus not all towns, fortresses and settlements on the map of medieval Bulgaria have been included. This selection is conditioned by at least two reasons: 1. the nature of the publication of the type *selected works*; 2. the treatment of the problem *Cities, fortresses and settlements in medieval Bulgaria according to the sphragistic data* in its entireness requires much greater amount and preliminary preparation. So the appearance of the present collection with features of monographic study is the first serious step towards the realization of a larger comprehensive project devoted to the problem.

As regards the content, each publication is presented with slight changes from the original (the respective periodical where the material was published is given in the first footnote). However, the volume cannot be defined as a collection of photocopied articles and studies. It would not be possible since equalization, perspicuity and functionality of the volume was what we aimed at. The changes made were precisely in this connection. They refer basically to the appearance of the publications, the illustrations, the manner of citation, etc.

As regards the structure, the geographical principle is employed in the arrangement of the selected twenty-three articles and studies. Two main parts are differentiated. The first one includes publications concerning the lands of modern Northeastern Bulgaria. Here the main focus lies on the cities Dristra (modern Silistra), Great Preslav and the administrative units in the XIth-XIIth centuries. The second part with the general title *Southern Bulgaria* includes publications which geographically cover the area between the modern southern Black sea coast of Bulgaria in the east to Philipopolis (modern Plovdiv) in the west.

At the end of each part two studies are included which are formally incongruous with the theme of the collection. But it is only formal inconsistency. The seals of the Byzantine fiscal departments (no. 13) (the seals from Preslav and Pliska predominate which determined the place of the study in the first part) discovered in various Bulgarian settlements eloquently illustrate the significance of these settlements in the IX-Xth c. The seals of the Bulgarian archbishops of Ohrid provide further enlightenment to the nature of this institution.

Todor Todorov

СЪКРАЩЕНИЯ / ABBREVIATIONS

АДСВ: *Античная древность и средние века*
ВВр: *Византийский временник*
ГИБИ: *Гръцки извори за българската история*
ГНИМ: *Годишник на Националния исторически музей*
ГНМ: *Годишник на народния музей*
ГСУ–НЦСВП: *Годишник на Софийския университет. Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“*
ЗРВИ: *Зборник радова Византолошког института*
ИАИ: *Известия на археологическия институт*
ИБАИ: *Известия на българския археологическия институт*
ИИМВТ: *Известия на исторически музей – Велико Търново*
ИИМШ: *Известия на исторически музей – Шумен*
ИМЮБ: *Известия на музеите от Югоизточна България*
ИНМВ: *Известия на народния музей Варна*
ИПр.: *Исторически преглед*
ИРАИК: *Известия рускаго археологическаго института Константинопле*
ЛИБИ: *Латински извори за българската история*
МПК: *Музеи и паметници на културата*
П.Сб.: *Палестинский сборник*
РП: *Разкопки и проучвания*
СГЭ: *Сообщения Государственного Эрмитажа*

AASS: *Acta Sanctorum*, 71 vols., Paris, 1863-1940.
BBg: *Byzantinobulgarica*
BCH: *Bulletin de correspondance hellenique*
ByzSl.: *Byzantinoslavica*
BZ: *Byzantinische Zeitschrift*
CFHB: *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
DOP: *Dumbarton Oaks Papers*
EB: *Études balkaniques*
É. *d. O*: *Échos d'Orient*
ΕΕΒΣ: *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*
ΕΦΣ: *Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*
JÖB: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*

JÖBG: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*

ODB: *The Oxford Dictionary of Byzantium,* I-III (Chief-editor: A. P. Kazhdan), New York-Oxford, 1991.

PBg: *Palaeobulgarica*

RÉB: *Révue des études byzantines*

RÉG: *Révue des études grecques*

RÉSÉE: *Révue des études sudest Européenes*

RN: *Révue Numismatique*

SBS: *Studies in Byzantine Sigillography*

SCIV: *Studii si cercetarii de istorie veche*

SCIVA: *Studii si cercetarii de istorie veche si arheologie*

SCN: Studii si cercetarii de numismatica

TIB: *Tabula Imperii Byzantini,* Wien (1976-)

TM: *Travaux et Mémoires*

WBS: *Wiener Byzantinische Studien*

Алексеенко, Главных логофегов: **Алексеенко, Н. А.** Печати главных логофетов из Херсонеского архива. – *АДСВ*, 34, 2003, 174-206.

Алексиада: **Анна Комнина**, *Алексиада,* перевод **Любарский, Я. Н.**, Москва, 1996.

Аристакес Ластивертци: Аристакес Ластивертци, *Повествование вардапета Аристакэса Ластивертци,* перевод **К. Н. Юзбашян**, Москва, 1968.

Арутюнова-Фиданян, *Армяне*: **Арутюнова-Фиданян, В. А.** *Армяне халкидониты на восточных границах византийской империи (XI в.),* Ереван, 1980.

Бешевлиев, *Надписи*: **Бешевлиев, В.** *Първобългарски надписи,* София, 1979.

Божилов, *Анонимът*: **Божилов, И**. Анонимът на Хазе. България и Византия на Долния Дунав в края на X в. София, 1979.

Божилов, *Асеневци*: **Божилов, И**. *Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия просопография*. София, 1985.

Божилов, Гюзелев, *История*: **Божилов, И., В. Гюзелев**. *История на средновековна България (VII -XIV в.).* София, 1999.

Герасимов, Плиска: **Герасимов, Т.** Византийски оловни печати от Плиска. – *ИАИ*, 14, 1940-1942, 169-171.

Герасимов, Преслав: **Герасимов, Т**. Български и византийски печати от Преслав. – *Преслав*, 2, 1976, 125-142.

Гюзелев, Анхиало: **Гюзелев, В**. Анхиало. – В: *Български средновековни градове и крепости*. I. Варна, 1981, 356-383.

Гюзелев, Несебър: **Гюзелев, В.** Несебър. – В: *Български средновековни градове и крепости*, 1, Варна, 1981, 325-355.

Данчева-Василева, Илиев, Никита Хониат: **Данчева-Василева, А., И. Илиев**. Реч на Никита Хониат, адресирана до Константин Пантехни, митрополит на Филипопол. – *ИПр.*, 52, 1996, 5, с. 108–141.

Дмитриевский, *Τυπικα:* **Дмитриевский, А**. *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного Востока, I, Τυπικα* (Киев, 1895).

Златарски, *История* I/2: **Златарски, В**. *История на българската държава през средните векове*. Т. I/2. София, 1971.

Златарски, *История* II: **Златарски, В**. *История на българската държава през средните векове*. Т. II. София, 1972.

Златарски, *История* III: **Златарски, В**. *История на българската държава през средните векове*. Т. III. София, 1972.

Иванов, *БСМ***: Иванов, Й**. *Български старини из Македония*. София, 1970, [фототипно издание].

Йорданов, Дамян Добромир: **Йорданов, И.** Моливдовули на Дамян Добромир, дук на Тракия и Месопотамия. – *ИНМВ*, 20, 1984, 99-105.

Йорданов, Силистра I–IV: **Йорданов, И.** Неиздадени византийски печати от Силистра (I). – *ИНМВ,* 19, 1983, 97-110; (II), *ИНМВ,* 21, 1985, 98-107; (III), *ИНМВ*, 24, 1988, 88-104; (IV), *ИНМВ,* 28, 1992, 229-245.

Йорданов, Преславица: **Йорданов, И**. Моливдовули на стратези на Преславица от XI в. – *Нумизматика,* 1, 1984, 5-12.

Йорданов, Никита Карики: **Йорданов, И**. Нов моливдовул на Никита Карики – дук на България. – *Векове*, 1985, кн. 4, 64-68.

Йорданов, Алексий Комнин: **Йорданов, И.**. Моливдовули на Алексий Комнин, намерени в българските земи. – *Нумизматика*, 1, 1987, 12-19.

Йорданов, Печати от Созопол: **Йорданов, И**. Неиздадени византийски печати от Созопол в колекцията на Националния исторически музей. – *ГНИМ*, 8, 1989, 79-85.

Йорданов, Балчик: **Йорданов. И.** Средновековни сфрагистични материали от колекцията на Историческия музей на град Балчик. – *Сб. Балчик – древност и съвремие, Балчик*, 1990, 49-56.

Йорданов, Тунджа-Марица: **Йорданов, И.** Византийски оловни печати от долното течение на Тунджа и Марица. – *Марица-Изток*,1, Раднево, 1991, 125-139.

Йорданов, Василий Апокап: **Йорданов, И.** Печатите на Василий Апокап от втората половина на XI в.- *Нумизматика и сфрагистика*, 4, 1995-97, 106-115.

Йорданов, Плиска: **Йорданов, И.**. Византийски оловни печати от Плиска.- *Плиска-Преслав*, 5, 1992, 281-301.

Йорданов, *Девелт*: **Йорданов, И.** *Печатите на комеркиарията Девелт,* София, 1992.

Йорданов, Архиереи на Дръстър: **Йорданов, И.** Печати на архиереи на Дръстър от XI век. – *Добруджа*, 2, 1992, 163-168.

Йорданов, Булотирион: **Йорданов, И.** Още веднъж за булотириона от Архео-логическия музей в София. – *ГНМ*, 8, 1992, 387- 393.

Йорданов, Анхиало: **Йорданов, И**. Анхиало според данните на сфрагистиката.-*Археология,* 3, 1993, 36-51.

Йорданов, Сиаус**: Йорданов, И.** Новооткрит печат на протонобелисима Алексий Сиаус. – *ГНАМ,* IX, 1993, 219-223.

Йорданов, *Преслав*: **Йорданов, И.** *Печатите от стратегията Преслав,* София, 1993.

Йорданов, Никифор Декан**: Йорданов, И.** Новооткрит моливдовул на Никифор Декан – куропалат, дук и анаграф на Ниш от колекцията на НИМ-София. – *ГНИМ,* 9, 1994,75-79.

Йорданов, Севасти: **Йорданов, И.**. Печати на византийски севасти от територията на България. – *Нумизматика и сфрагистика*, 2, 1998, 6-49.

Йорданов, Монети и печати: **Йорданов, И.** Монети и печати от Плиска (1899–1999). – *Плиска-Преслав*, 8, 2000, 135-167.

Йорданов, Йосиф Вринга: **Йорданов, И.** Печати на Йосиф Вринга, намерени във Велики Преслав. – *Трудове на катедрите по история и богословие към Шуменски университет*, 3, 1999, 51-57.

Йорданов, Комнини-Ангели: **Йорданов, И.** Печати на императорската фамилия Комнини-Ангели (1081-1203) от територията на днешна България. – *Плиска-Преслав*, 9, 2003, 26-59.

Йорданов, Созопол: **Йорданов, И**. Византийски военноадминистративни учреждения в Созопол през IX в. – в: *Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров*. Велико Търново, 2002, с. 77–83.

Йорданов, Куропалати: **Йорданов. И.** Печати на византийски куропалати, намерени в България.- *АДСВ*, 34, 2003, 239-264.

Йорданов, Девелт, Addenda**: Йорданов, И.** Печатите на комеркиарията Девелт. Addenda et Corrigenda. – *Нумизматични и сфрагистични приноси към историята на Западното Черноморие* [Acta Musei Varnensis II], Варна, 2004, 230-246.

Йорданов-Аладжов, Хасковско: **Йорданов, И., Д. Аладжов.** Непубликувани оловни византийски печати от Хасковско (I).- *Археология*, 1, 1991, 44-56.

Йорданов-Атанасов, *Ветрен*: **Атанасов, Г., И. Йорданов.** *Средновековният Ветрен на Дунав,* Шумен, 1994.

Каждан, *Соц. состав*: **Каждан, А. П.** *Социальный состав господствующего класа Византии X-XII вв.,* Москва, 1974.

Каждан, *Армяне*: **Каждан, А. П.** *Армяне в составе господствующего класа Византии, XI-XII вв.,* Ереван, 1975.

Каждан, Григорий Антиох**: Каждан, А. П.** Жизнь и творчество Григория Антиоха. – *ВВр.*,16,1965, 80-83.

Каждан, Айофеодорити: **Каждан, А. П.** Братя Айофеодорити при дворе Мануила Комнина.- *ЗРВИ,* 9 (1966), 85-93.

Кекавмен: *Советы и расскасы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI века*. Подготовка текста, введение, перевод, коментарий, **Литаврин, Г. Г.,** Москва, 1972.

Литаврин, *Болгария и Византия*: **Литаврин, Г. Г**. *Болгария и Византия в XI – XII вв*. Москва, 1960.

Лихачев, *Богоматери*: **Лихачев, Н. П.** *Историческое значение итало-греческой иконописи: изображения Богоматери в произведениях итало-греческы иконописцев и их влияние на композиции некоторых прославленных русских икон,* Санкт Петербург, 1911.

Лихачев, *Моливдовулы*: **Лихачев, Н. П**. *Моливдовулы греческого востока,* Москва, 1991.

Маслев, Печати: **Маслев, С**. Византийски оловни печати от Плиска и Преслав. – *ИАИ*, 20, 1955, 445-462.

Мушмов, Печати: **Мушмов, Н. А.** Византийски оловни печати от сбирката на Народния музей. – *ИБАИ*, 8, 1934, 162-183.

Панченко, Каталог: **Панченко, Б. А.** Колекции руского археологичекого института в Константинопле. Каталог моливдовулов. – *ИРАИК,* 8 ,1903, 199-246 (№ 1-124); 9, 1904, 341-396 (№ 125-300); 13,1908, 78-151 (№ 300-500).

Продолжатель Феофана: Продолжатель Феофана. *Жизнеописания византийских царей*. Москва, 1992.

Розенъ, *Василий Болгаробойца:* **Розенъ, В. Р**. *Императоръ Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхъи Антиохийскаго*. Санкт Петербург, 1883.

Скабаланович, *Виз. государство*: **Скабаланович, Н**. *Византийско государство и церковъ в XI веке,* Санкт Петербург, 1884.

Снегаров, *История*: **Снегаров, И**. *История на Охридската архиепископия-патриаршия*. София, 1995. Т. 1 [фототипно издание].

Соколова, Херсонес: **Соколова, И., В**. Византийские печати VI – первой половины IX в. из Херсонеса. – *ВВр.*, 52, 1991, 201-213.

Тъпкова-Заимова, *Долни Дунав*: **Тъпкова-Заимова, В**. *Долни Дунав – гранична зона на византийския Запад*. София, 1976.

Шандровская, Деятели Алексиады: **Шандровская, В. С.** Некоторые исторические деятели «Алексиады» и их печати.- *П.Сб.,* 23, 1971, 28-45.

Шандровская, Сфрагистика: **Шандровская, В. С.** Сфрагистика. В: *Искусство Византии в собраниях СССР. – Каталог выставки*, 1-3, Москва, 1977.

Шандровская, Поправки: **Шандровская, В. С.** Поправки и дополнения к «Каталогу моливдовулов» Б.А. Панченко," *ВВр.,* 38 (1977) 102-119.

Шандровская, Болгария: **Шандровская, В. С.** Из истории Болгарии X-XI вв по данным сфрагистики. – *Byzantinobulgarica,* 7, 1981, 455-459.

Шандровская, Моливдовулы: **Шандровская, В. С.** Моливдовулы как исторический источник. – *Сб. Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70 годишнината на проф. И. Дуйчев,* София, 1980, 147-152.

Шандровская, Благовещения: **Шандровская, В. С**. Византийские печати со сценой Благовещения. – *СГЭ*, 47,1982, 61-63.

Шандровская, *Синадинов*: **Шандровская, В. С.** Печати представителей рода Синадинов в Эрмитаже. – *ВВр,* 51, 1990, 174-182; 246-247.

Шестакова, Codicus Marciani 524: **Шестакова, С. П.** Заметки к стихотворениям Codicus Marciani gr. 524. – *ВВр*., 24, 1923-1926, 45-56.

Юрукова, Перник: **Юрукова, Й.** Нумизматични и сфрагистични паметници (867-1195/1203). – *Перник*, 2, София, 1983, 102-165.

Юрукова, Пенчев, *Монети и печати:* **Юрукова, Й., В. Пенчев**. *Български средновековни монети и печати*. С., 1990.

Янин, *Актовые печати*: **Янин, В. Л**. *Актовые печати Древней Руси (X–XV вв.).* т. 1. Москва, 1970.

Actes Patmos I-II: **Branuse, E.** *Βυζαντινὰ ἔγραφα τῆς μονῆς Πάτμου.* A: *Αὐτοκρατορικά*, Athens, 1980; Â: **Nystazopulu-Pelikidu, M.** *Δημοσίων λειτουργῶν*, Athens, 1980.

Ahrweiler, Recherches: **Ahrweiler, H**. Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles – *BCH,* 84, 1960, 1-111.

*Alexiade***: Anna Comnene**, *Alexiade*, I-III, ed. **B. Leib,** Paris, 1937-1945.

Aristakes Lastivert: *Aristakes de Lastivert, Recit des malheurs de la nation arménienne,* ed. Canard, M. – J. Berberian, Bruxelles, 1973.

Asdracha, Thrace: **Asdracha, C**. La Thrace orientale et la Mer Noire: géographie ecclésiastique et prorsopographie (VIIIe-XIIe s.). – *Géographie historique du monde Méditerranéen,* Paris, 1988, 221-309.

Asdracha, Bakirtzis, Inscriptions: **Asdracha, C., Ch. Bakirtzis**, Inscriptions byzantines de Thrace (VIIIe-XVe siècles). – *Archeologiko deltio*, 35, 1980, Athènes, 1986.

Attaleiates: Attaleiates, *Miguel Ataliates, Historia,* ed. **I. Perez Martin**, Madrid, 2002.

Avramea-Feissel, Inscriptions: **Avramea, A. et D. Feissel,** Inventaires en vue d'un récueil des inscriptions historiques de Byzance. – *TM*, 10, 1987, 359-398.

Banescu, *Duchées*: **Banescu, N.** *Les duchées byzantines de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie,* Buciresti, 1946.

Banescu, Démètrios Katakalon: **Banescu, N**. Sceau de Démètrios Katakalon, katépano de Paradounavon. – *E. d. O*, XXXIX, 157-160.

Banescu, Silistrie: **Banescu, N.** Les sceaux byzantins trouvés à Silistrie. – *Byzantion*, VII, 1932 321-331.

Banescu, Notes: **Banescu, N**. Notes de sigillographie et de prosopographie byzantines. – *Bulletin de la Section Historique*, 27, 1946, 42-55.

Banescu-Papahagi, Silistrie: **Banescu, N.-Papahagi, P.** Plombs byzantins découvertes à Silistrie. – *Byzantion*, X, 1935, 601-604.

Barnea, Deux gouverneurs: **Barnea, I.** Sceaux de deux gouverneurs inconnus du thème de Paristrion.- *Dacia, N.S.*, 1964, 3, 239-247.

Barnea, Noviodunum, I: **Barnea, I.** Sigilii bizantine de la Noviodunum. – *SCN,* 4, 1968, 239-247.

Barnea, *Empereurs*: **Barnea, I.** Sceaux des empereurs byzantins découverts en Roumanie. – *Byzantina*, 3, 1971, 149–172.

Barnea, Noviodunum, II: **Barnea, I.** Sigilii bizantine de la Noviodunum (II). – *SCN*, VI, 1975.

Barnea, Dobroudja, II: **Barnea, I.** Sceaux byzantins inédits de Dobroudja.- *SBS,* 3, 1993, 55-69.

Barzos, *Komnenoi, I-II*: **Barzos, K.** *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, I-II, Thessalonica, 1984.

Beck, *Kirche*: **Beck, H. G.** *Kirche und Theologische Literatur in Byzantinischen Reich,* Munchen, 1959.

Bibicou-Antoniadis, *Recherches*: **Bibicou-Antoniadis, H.** *Recherches sur les douanes à Byzance,* Paris, 1963.

Bryennios: *Nicephori Bryennii historiarum libri quattuor.* Introduction, texte, traducton et notes par **P. Gautier**, *CFHB*, IX, séries Bruxellensis, Bruxelles, 1975.

Bulgakova, *Byzantinische Bleisiegel*: **Bulgakova, V.** *Byzantinische Bleisiegel in Osteuropa. Die funde auf dem Territorium Altrublands.* Harrassowitz Verlag – Wiesbaden, 2004.

Bury, *System*: **Bury, J.** *The Imperial Administrative System in the Ninth Centur*y, *with a Revised Text of the Kletorologien of Philotheos,* London, 1911.

Cheynet, Dalassènoi: **Cheynet, J.-C.** Les Dalassènoi. - **Cheynet, J.-C. Et J.-F. Vannier**. *Étude généalogique et prosopographique. Série Byzantina Sorbonensia*, 5, Paris, 1986, 75-117.

Cheynet, Patronym: **Cheynet, J.-C.** Du prenom au patronyme: les étrangers à Byzance (X^{e}–XIIe siècles). – *SBS*, 1, 1987, 57-67.

Cheynet, Vannier, *Étude*: **Cheynet, J.-C. Et J.-F. Vannier**. *Étude généalogique et prosopographique. Série Byzantina Sorbonensia*, 5, Paris, 1986.

Choniates: *Nicetae Choniatae Histoire,* ed. **J. L.Van Dieten**, Berlin-New-York, 1975.

Cinnamus: **Ioannis Cinnami**. *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comninis gestarum*. Ed. A. Meinke. Bonnae, 1836.

DAI: **Constantin Porphyrogenete**. *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravčsik and R. J. H. Jenkins, Washington, 1967.

Darrouzès, Grégoire Antiochos: **Darrouzès, J.** Notice sur Grégoire Antiochos (1160 à 1196). – *REB*, 20,1962, 61-92.

Darrouzès, *Offikia*: **Darrouzès, J.** *Recherches sur les ΟΦΦΙΚΙΑ de l'église byzantine,* Paris, 1970.

Darrouzès, *Tornikès*: **Darrouzès, J.** *Géorges et Démètrios Tornikès. Lettres et discours,* Paris, 1970.

De Cer. Tr. **Vogt**: *Constantin Porphyrogenete. Le Livre des Cérèmoniies*, I-II, trad. et commentaire par **A. Vogt,** Paris, 1967.

Dölger, *Regesten*: **Dölger, F.** *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453,* München-Berlin, 1924-1965.

Dölger, *Diplomatik*: **Dölger, F.** *Byzantinische Diplomatik,* Ettal, 1956.

Ebersolt, *Constantinople*: **Ebersolt, J**. Sceaux byzantins du musée de Constantinople.- *RN*, IV.18, 1914, 207-243; 377-409.

Eustazio di Tessalonica, *La espugnazione***: Eustazio di Tessalonica**. *La espugnazione di Tessalonica,* ed. S. Kyriakydes. *Instituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoelinici: Testi e monumenti. Testi 5*, Palermo, 1961.

Ficker, *Erlasse*: **Ficker, G**. *Erlasse des Patriarchen von Konstantinopel Alexios Studites. Festschrift der Universitat Kiel*, Kiel, 1911.

Gautier, Obituaire: **Gautier, P.** L'obituaire du typikon du Pantocrator.- *REB*, 27, 1969, 235-262.

Gautier, Blachernes: **Gautier, P**. Le Synode des Blachernes (fin du 1094). Étude prosopographique. – *REB*, 29, 1971, 213-284.

Gautier, Typikon Pantocrator: **Gautier, P.** Le typikon du Christ Saveur Pantocrator. – *REB*, 32, 1974, 1-145.

Gray Birch: **Gray Birch, W**. *Catalogue of Seals in the Departement of Manuscripts in the British Museum,* London, 1898.

Grierson, *DOC*, III.2: **Grierson, Ph**. Catalogue of the Byzantine coins in Dumbarton Oaks Collection and the Withmore Collection, Vol. III, Part 2, Washington DC, 1973.

Grumel, *Régèstes*: **Grumel, V.** *Les régèstes des actes du Patriarcat de Constantinople*. I. Actes des patriarches, fasc.1-3. Les régèstes de 381 à 1206, Paris, 1932-1947.

Grumel, *Chronologie*: **Grumel, V.** *La Chronologie. Traité d'études byzantines*, 1, Paris, 1958.

Guilland, *Recherches*: **Guilland, R**. *Recherches sur les institutions byzantines*, 1-2, Berlin-Amsterdam, 1967.

Guilland, *Titres*: **Guilland, R.** *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*. Variorum Reprint, London, 1976.

Guilland, Logothètes: **Guilland, R**, Les logothètes. – *REB,* 29 (1971), 11-24.

Guilland, Domestique: **Guilland, R.** Le domestique des scholes – *REB*, 8, 1950, 5-63.

Grünbard, Apokapes: **Grünbard, M.** Die Familie Apokapes in Lichte neur Quellen. – *SBS*, 5, 1998, 29-43.

Heisenberg, *Mesarites*: **Heisenberg, A**. *Nikolaos Mesarites. Die Palastrevolution des Iohannes Komnenos,* Warzburg, 1907.

Horna, Theodoros Balsamon: **Horna, K.** Die Epigrame des Theodoros Balsamon. – *WS*, 25,1903, 165-215.

Hunger, Unedierte: **Hunger, H.** Zehn Unedierte Byzantinische Beamten-Siegel. – *JÖBG*, 17, 1968, 179-188.

Janin, *Constantinople*: **Janin, R.** *Constantinople byzantine. Developpement urbain et répertoire topographique*, Paris,1964.

Jordanov, Sceaux: **Jordanov, I.** Sceaux de deux notables byzantins de la fin du XI s. – *EB,* 3, 1981, 92-97.

Jordanov, Établissement: **Jordanov, I.** Établissement administratif byzantin à Preslav aux Xe-Xie s. – *XVI Internatlonaler Byzantinistenkongress,* Akten II/2 (Vienne, 1982) *[JÖB,* 32/2], 35-44.

Jordanov, Apokapes: **Jordanov, I.** Molybdobulles novelements découverts de Basile Apokapes. – *EB*, 1, 1983, 103-107.

Jordanov, Kourkouas: **Jordanov, I.** Sceau et inscription de Grégoire Kourkouas – duc de Philippopolis. – *Études Balkaniques*, 1, 1983, 103-107.

Jordanov, Zlati Voyvoda: **Jordanov, I.** Unpublished Byzantine Seals from the village of Zlati Voyvoda. – *SBS*, 3, 1993, 69-84.

Jordanov, Plovdiv: **Jordanov, I**. Medieval Plovdiv, According to the Sphragistic Data. – *SBS*, 4, 1995, 111-138.

Jordanov, The Preslav Corpus: **Jordanov, I**, The Preslav Corpus of Byzantine Seals, – *VIth International Symposium of Byzantine Sigillography* (Veliki Preslav 16-18.09.1998).

Jordanov, Dobri dol: **Jordanov, I.** Byzantine Lead Seals from the Stronghold near Dobri Dol, Plovdiv, Region. – *RN*, 157, 2001, 443-469.

Jordanov, Melnitza: **Jordanov, I.** Byzantine Lead Seals from the Village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria). – *SBS,* 7, 2002, 21-57.

Jordanov, *G. Names*: **Jordanov, I.** *Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria, volume 1: The Byzantine Seals with Geographical Names,* Sofia, 2003.

Jordanov, Fiscal institutions: **Jordanov, I.** The seals of Byzantine fiscal institutions (815/816-971) discovered in Bulgaria. – *SBS*, 9, 2006, 97-143.

Jordanov, *Family Names*: **Jordanov, I**. *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. II: Seals with Family Names,* Sofia, 2006.

Jordanov-Zhekova, *Catalogue*: **Jordanov, I., Zh. Zhekova,** *Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen*, Sofia, 2007.

Kantakuzenos: *Ioannis Cantacuzeni ex imperatoris, Historiarum libri IV,* ed. **L. Schopeni**, I-III, Bonnae, 1828-1832.

Kislinger, Seibt, Sicilia: **Kislinger, E., Seibt, W.** Sigilli byzantini di Sicilia. – *Archivio storico Messinese,* 75, Messina,1998, 13-14.

Koltzida-Makre: **Koltzida-Makre, I.** *Βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα. συλλογῆς Ορφανίδη-Νικολαίδη Νομισματικού Μουσείου Ἀθηνών*, Athens, 1996.

Konstantopoulos, Athens: **Konstantopoulos, K. M.** *Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα τού ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Athens, 1917.

Konstantopoulos, *Stamuly*: **Konstantopoulos, K.M.** *Βυζαντιακὰ μολυβδόβουλλα. Ἡ συλλογὴ Ἀναστασίου Κ. Π. Σταμούλη*, Athens, 1930.

Koukoules, *Vios, VI*: **Koukoules, P.** Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, VI, Athens, 1957.

Krumbacher, *Geschichte*: **Krumbacher, K**. *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des ostromischen Reiches (527-1453),* Munchen, 1897.

Laurent, Légendes: **Laurent, V.** Légendes sigillographiques et familles byzantines. – É. *d. O*, 30, 1931, 466-484.

Laurent, *Bulles métriques*: **Laurent, V.** *Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine*, Athènes, 1932.

Laurent, Sceaux inédits II: **Laurent, V**, Sceaux byzantins inédits. – *BZ*, 33, 1933, 331-361.

Laurent, Sceaux inédits III: **Laurent, V.** Sceaux byzantins inédits. – É. *d. O*, 32, 1933, 34-56.

Laurent, *Orghidan*: **Laurent, V.** *Documents de sigillographie byzantine. La collection C. Orghidan*, Paris, 1952.

Laurent, *Vatican*: **Laurent, V.** *Les sceaux byzantins du Médailler Vatican*, Vatican, 1962.

Laurent, Gouverneurs d'Antioch: **Laurent, V.** La chronologie des gouverneurs d'Antioche sous la seconde domination byzantine. – *Mélanges de l'Université Saint-Joseph de Beyrouth*, 38, 1962, 221-254.

Laurent, *Corpus*, II: **Laurent, V.** *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin. Tome II: L'administration centrale*, Paris, 1981.

Laurent, *Corpus,* V: **Laurent, V.** *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin. Tome V: L'église, parties 1-3*, Paris, 1963-1972.

Lemerle, *Cinq*: **Lemerle, P**. *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris, 1977.

Leonitades, *Tarchaniotes*: **Leontiades, I, G.** *Die Tarchaneiotai. Eine Prosopographisch-Sigillographische Studue, Byzantine Text and Studies,* Thessalonica, 1998.

Maksimovic, Popovic, Serbie: **Maksimovic, L., Popovic, V**. Les sceaux byzantins de la region danubienne en Serbie. – *SBS*, 2, 1990, 213-234.

Mathieu d'Edesse: Mathieu d'Edesse. *Chronique de Matthaus d'Edesse continuée par Grégoire le prêtre*, par **M. E. Dulaurier**, Paris, 1858.

Miklosich, Müller. *Acta et diplomata*: **Miklosich, F., J. Müller.** *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*. Vol.I-VI, Vindobonae, 1860-1890.

Miller, *Catalogue*: **Miller, E.** *Catalogue des manuscripts grecs de la bibliotheque de l'Escurial*, Paris, 1848.

Mordtmann, Peri**: Mordtmann, A. D.** Περὶ βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων. – *ΕΦΣ,* 7, 1872-1873, 57-81 and 297-298.

Mordtmann, Grèce: **Mordtmann, A. D.** Plombs byzantins de la Grèce et du Péloponnèsse. – *Révue archéologique,* 33,1877, 289-298; 34, 1877, 46-60.

Mordtmann, Europe: **Mordtmann, A. D.** Μολυβδόβουλλα βυζαντινὰ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Εὐρώπης. – *ΕΦΣ*, 17, 1882-1883, 144-152.

Nesbitt, Oikonomides, *DOS,* 1: **J. W.Nesbitt, Oikonomides, N.** *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, vol. 1: *Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*, Washington, D. C., 1991.

Nesbitt, Oikonomides, *DOS,* 3: **J. W.Nesbitt, Oikonomides, N.** *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, vol. 3: *West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient*, Washington, D. C., 1996.

Nesbitt, McGeer, Oikonomides, *DOS*, 4: **E. McGeer, J. Nesbitt, N. Oikonomides**, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, vol. 4: *The East,* Washington, D. C., 2001.

Nicol, *Kantakouzenos*: **Nicol, D. M**. *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460. A Genealogical and Prosopographical Study,* Dumbarton Oaks, Washington DC, 1968.

Oikonomidès, *Les listes*: **Oikonomidès, N.** *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et comentaire*. Paris 1972.

Oikonomidès, Évolution: **Oikonomidès, N.** L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantine au XIe siècle (1025-1118). – *TM*, 6, 1976, 125-152.

Oikonomides, Silk: **Oikonomides, N.** Silk Trade and Production in Byzantium from Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi. – *DOP*, 40, 1986, 33-53.

Oikonomides, *Dated*: **Oikonomides, N.** *A collection of dated Byzantine Seals*, Washington, 1986.

Papahagi, Silistrie : **Papahagi, P.** Sceaux de plomb byzantins inédits trouvés à Silistrie. – *RÉSÉE*, VIII, 1931, 299-311.

Petit, Kosmosoteira: **Petit, L.** Typikon du monastère de la Kosmosoteira près d'Aenos (1152). – *ИРАИК*, 13, 1908, 17-75.

Petit, Documents: **Petit, L.** Documents inédits sur le consile de 1166 et ses derniers adversaires. – *ВВр*, 11,1904, 465-493.

PG: **Migne, J. P.** *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*.

Photius, *Epistulae*: *Photii patriarchae Constantinopolitani, epistulae et ampilochia*, rec. **B. Laourdae, L. G. Westernik,** Lipsae, 1983.

Polemis, *Doukai*: **Polemis, D.** *The Doukai. A contribution to Byzantine Prosopography,* London, 1968.

Pselos, *SM*: **Psellos, Michaelis.** *Scripta minora magnam partem adhuc inedita*, ed. **E. Kurtz, F. Drexel**, vol.I-II, Milano, 1936-1941.

Regling, Bleisiegel III: **Regling, K.** Byzantinische Bleisiegel III.- *BZ*, 24, 1923-1924, 96-107.

Schlumberger, *Sig.*: **Schlumberger, G**. *Sigillographie de l'empire byzanin*, Paris, 1884.

Schlumberger, *MA*: **Schlumberger, G.** *Mélanges d'archéologie byzantine. Monnaies, médailles, méreaux, jétons, amulettes, bulles d'or et de plomb, poids de verre et de bronze, ivoires, objets d'orfevrerie, bagues, réliquiaires etc.,* Paris, 1895.

Schlumberger, Inédits, V: **Schlumberger, G.** Sceaux byzantins inédits (Cinquième série). – *RN,* IV, 20, 1905, 321-354, nos. 204-295.

Seibt, *Bleisiegel*: **Seibt, W.** *Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich*. 1 Teil, Wien, 1978.

Seibt, *BZ,* 89: **Seibt, W.** Rez.: **Ivan Jordanov**, *Pecatite ot strategijata v Preslav (971-1088),* Sofia, 1993. – *BZ*, 89.2 (1996) 135-138.

Seibt-Zarnitz, *Künstwerk*: **Seibt, W., L. Zarnitz.** *Das byzantinische Bleisiegel als Künstwerk*, Wien, 1997.

Seyrig: *Les sceaux byzantins inédits de la collection Henri Seyrig,* ed. **Cheynet, J., C., Morrisson, C.** et **Seibt, W.**, Paris, 1991.

Skoulatos, *Personnages*: **Skoulatos, B.** *Les personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain, 1980.

Skylitzes: Scylitzae Ioannis. *Synopsis historiarum*, ed. **I. Thurn,** CFHB, 5, Berlin-New York, 1973.

Skylitzes Continuatus: Ἡ Συνέχεια τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη, (**Ioannes Skylitzes Continuatus**), ed.: **Ε. Τ. Τσολακῆς,** Thessalonica, 1968.

Staurakos, Korrekturen: **Staurakos, C**. Korrekturen zur Lesung einiger Siegel des Numismatischen Museums Athen. – *SBS,* 2, 1990.

Staurakos, *Bleisiegel*: **Staurakos, C**. *Die Byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Wiesbaden, 2000.

Stiernon, Notes de titulature: **Stiernon, L.** Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Adrien (Jean) et Constantin Comnènes, sébastes. – *RÉB*, 21, 1963, 192-198.

Symeon Magistros: **Symeon Magister.** *Chronographia*. Rec. I. Bekkeri. Bonnae, 1838.

Szemoth-Wasilewski, Varsovie I-II: **Szemioth, A., T. Wasilewski.** Sceaux byzantins du Musée National de Varsovie. – *Studia Zrodłoznawcze,* 11, 1966, 1-38, nos.1-52; 14, 1969, 63-89, nos. 53-96.

Theodoros Prodromos: Theodoros Prodromos, *Historische Geschichte*, ed. **W. Horandner**, Wiener Byzantinische Studien,11, Wien, 1974.

Theophanis Continuatus: Theophanis Continuatus. *Chronographia* ed. **I.Bekker**, Bonn, 1838.

Theophylacte d'Achrida. *Lettres***: Theophylacte d'Achrida**. *Lettres, introduction, texte, traduction et notes* par **P.Gautier**, *CFHB*, XVI/1, series Thesalonicensis, Thesalonique, 1986.

Touratsoglou, Ritsos: **Touratsoglou, J.** Les sceaux byzantins en plomb de la collection Michel Ritsos au musée de Thessalonique. – *Byzantina*, 5, 1973, 269-287.

Tzetzes, *Epistulae*: **Tzetzes, Ioannes.** *Epistulae,* ed. P. Leone, Leipzig, 1972.

Van Dieten, *Reden*: **Van Dieten, J. L.** *Niketas Choniates: Erlauterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Berlin-New York, 1971.

Vannier, *Argyroi*: **Vannier, J.-F.** *Familles byzantines: les Argyroi (IXe-XIIe siècles), Byzantina Sorbonensia* 1, Paris, 1975.

Vannier, Paléologues: **Vannier J.-F.** Les premiers Paléologues. **Cheynet,J.-C., J.-F. Vannier**. *Étude généalogique et prosopographique*. *Serie Byzantina Sorbonensia*, 5 (Paris, 1986) 189-199.

Vogt, *Basile I*: **Vogt, A**. *Basile Ier empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle*, Paris, 1908.

Zacos, *Seals*, I: **Zacos, G.** *Byzantine Lead Seals*, I, Basel, 1972.

Zacos, *Seals*, II: **Zacos, G.** *Byzantine Lead Seals*, II, Berne, 1984.

Zacos, *Seals*, III: **Cheynet, J.-C.** B*yzantine Seals from the collection of George Zacos*. **– Spink Auction,** 127 [07. 10. 1998]; 132 [25.05.1999]; 135 [06.10.1999] and unpublished kept at Paris.

Zekos, Komotine**: Zekos, N.** Βυζαντινά μολυβδοβόυλλα του Μουσείου Κομοτηνής. – *SBS*, 2,1990, 171-185.

Част I
СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Part I
NORTH-EAST BULGARIA

1. THE BYZANTINE ADMINISTRATION IN DOBROUDJA (10th-12th century) ACCORDING TO SPHRAGISTIC DATA*

The Byzantine administration and the Byzantine presence in Dobroudja (an important strategic region on the Balkans) have often been an object of researches that have sometimes been done conscientiously and academically, and sometimes with partiality and political prejudice. Apart from the written sources, the sphragistic data has also been taken into consideration, having in mind its role in the historical interpretations. The researches done in the past and more recently by Romanian scholars (N. Banescu[1], I. Barnea[2], P. Diaconu[3], etc.), as well as Bulgarian researchers (V . Zlatarski[4], P. Mutafciev[5], V. Tapkova-Zaimova[6], I. Bozilov[7], etc.) are of such character. The author of the present article has also made an attempt of this kind[8]. But any conclusion or generalization will be of preliminary character until the final documentation and publication of all sphragistic materials concerning the history of Dobroudja.

A positive conclusion can be drawn that every new attempt in this sphere enlarges the number of the sphragistic evidence, makes its dating and interpretation more precise, specifies the information about its origin, etc. The present investigation bares similar aspects. It considers the sphragistic evidence from Dobroudja from the period between the 10th and the 12th century when there really was Byzantine administration because we can talk about the periods after the establishment of the Medieval Bulgarian State in terms of cultural, economic and political signs of Byzantine presence which, I suppose, can be documented in other boundary regions too.

In relation to the above formulated thesis, several groups of sphragistic evidence are considered:

* *Добруджа*, 12, 1995, 204-223.

1 **Banescu**, *Ducheés,* passim.

2 **Barnea, I**. *Din Istoria Dobrogei*, III, Bucurest, 1971, 15-19, 121-137.

3 **Diaconu, P**. Despre organizarea administrative-militara a regiuni Dunarii de Jos in vremea lui Ioan Tzimiskes. – *SCIV,* 37, 2/1986, 167-178.

4 **Златарски**, *История* II, 1-166.

5 **Мутафчиев, П.** Съдбините на средновековния Дръстър. – В: *Избрани произведения* Т. II. София, 1973, 19-103.

6 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав,* passim.

7 **Божилов, И.** Гранична област на Византия. – В: *Кратка история на Добруджа*. Варна, 1986, 52-58.

8 **Jordanov, I.** Dobrudža (491-1092) – selon les données de la numismatique et de la sphragistique. – In: *Dobrudža*. *Études ethno-culturelles*. Sofia, 1987, 182-207; **Tapkova-Zaimova, V**. *Quelques nouvelles données sur l'administration byzantine au Bas-Danube (fin du X-XI s.).* Paris, 1988, 119-127.

a) seals with names of settlements and provinces in Dobroudja or including parts of it;
b) lead seals found in Dobroudja of Byzantine dignitaries from the central and the provincial administration, as well as of private persons;
c) seals of Byzantine dignitaries about whom we know from other written sources and who stayed in Dobroudja doing their duty;
d) technological materials – matrices, moulds and flans found in different settlements in Dobroudja indicating that the institutions and the individual persons residing there exchanged correspondence.

SEALS WITH NAMES OF SETTLEMENTS AND PROVINCES FROM DOBROUDJA

I. TOWNS

These are divided into two major groups: non-clerical and clerical.

A. NON-CLERICAL

1. Δοροστόλου – Δρίστρα

a) στρατηγὸς

- Λέων Σαρακινόπουλος β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Δοροστόλου[9]
- Λέων Σαρακινόπουλος β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως καὶ Δοροστόλου[10]
- Βασίλειος β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Δρίστρας[11]
- Δαυὶδ β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Δρίστρας[12]
- Θεόδωρος πριμικήριος καὶ στρατηγὸς Δρίστρας[13]
- Πέτρος β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Δρίστρας[14]

Their arrangement, except for the first two, is not chronological but in alphabetic order. Generally, they can be dated to the last quarter of the 10th century and to the beginning of the 11th century.

b) κουμμερκιάριος

- Ἀνδρόνικος β'σπαθάριος καὶ κουμμερκιάριος Δρίστρας[15]
- Ἰωάννης κουμμερκιάριος Δρίστρας[16]
- Ἰωάννης Σπονδύλης κουμμερκιάριος Δρίστρας[17]

They should be dated after the year 1000, when the Danube river became a permanent boundary of the empire requiring kommerkiarios.

2. Θεοδωρουπόλεως – Πρεσθλαβίτζα

a) κατεπάνω

- Σισίνιος β'πρωτοσπαθάριος καὶ κατεπάνω Θεοδωρουπόλεως[18]

b) στρατηγὸς

9 **Йорданов,** *Преслав,* No. 215-216.
10 **Ibid.,** No. 259-277.
11 Not published.
12 **Йорданов,** Силистра II, No 5.
13 **Панченко, Б. А.** Абоба-Плиска. Монеты и печати. – *ИРАИК*, X, 1905, с. 296.
14 **Йорданов,** *Преслав,* No 218-219.
15 **Йорданов,** Силистра III, No 1.
16 **Иорданов, И.** *Корпус на византийските печати от България.* София, 1992, No 432.
17 Not published, see **Seibt**, *Bleisiegel,* p. 136, No 163, note 9.
18 **Йорданов,** *Преслав,* No 228-231.

- ᾽Αέτιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Περσθλαβίτζας[19]
- ᾽Ιωάννης Μαλέσης πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Περσθλαβίτζας[20]
- ᾽Ιωάννης Μαλέας πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Περσθλαβίτζας[21]
- Λέων Πηγονίτης πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας[22]
- Μαλέσιος β᾽πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας[23]
- Μάλις πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας[24]
- Μελίας πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας[25]

Excluding the period when the town bore the name Theodoropolis, the rest of the can be dated generally to the 11th century. The similarity in the names of the titularies is impressing.

c) κουμμερκιάριος

- Εὐστράτιος Ῥωμανάκης σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ κουμμερκιάριος Πρεσθλαβίτζας[26]
- ᾽Ιωάννης κουμμερκιάριος Πρεσθλαβίτζας[27]
- Σεργίος χαρτουλάριος καὶ κουμμερκιάριος[28]

In this case too, the seals should be dated after the year 1000, when the Danube river became a permanent boundary of the empire and two respective kommerkiarios were established: Drastar and Presthlavitza.

B. CLERICAL

1. Δρίστρα
- Λέοντιος μοναχός καὶ ἐπίσκοπος Δρίστρας[29]
- Χριστοφόρος πρωτοσύγκελλος καὶ μητροπολίτης Δρίστρας[30]

2. Θεοδωρουπόλεως
- ᾽Ιωσὴφ ἐπίσκοπος Θεοδωρουπόλεως[31]

3. Τομεως
- Ανικητος μητροπολίτης Τομεως[32]
- Βασίλειος μητροπολίτης Τομεως[33]

The commentary on the seals of the two prelates of Drastar is not problematic. Their names are known from other narrative sources. But the same can not be claimed true for Theodoroupolis and Tomis. The seal of the Theodoropolis bishop is taken into account only because of its coincidence with the name of the katepano. The existence of the bisho-

19 **Ibid.,** No 304-307.
20 **Йорданов,** Силистра IV, No 5.
21 **Йорданов,** *Преслав,* No 308, 308a.
22 **Ibid.,** No 309-310.
23 **Йорданов**, Преславица, 9-10, No 7.
24 **Йорданов,** *Преслав,* No 311.
25 **Ibid.,** No 312.
26 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, No 78.1.
27 **Ibid.,** No 78.2.
28 **Ibid.,** No 78.3.
29 **Йорданов**, Архиереи на Дръстър, 163-164, No 1.
30 **Ibid.,** Nos 2.1-3.
31 **Laurent,** *Corpus,* V,1, No 307.
32 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, No 80.1.
33 **Ibid.,** No 80.2.

pric Tomis, localized with Constantia, is not certain. Its name is not present in the notitiae, and in Constantia itself there are no lead seals found, dating from that time[34].

II. ADMINISTRATIVE UNITS INCLUDING LANDS FROM DOBROUDJA

1. Θράκης καὶ Μεσοποταμίας
– Δαμιανός Δοβρομιρός ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ δοὺξ Θράκης καὶ Μεσοποταμίας[35]
2. Παραδουνάβου
a) κατεπάνω
– Δημήτριος Κατακαλὼν, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου[36]
– Συμεὼν βέστης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου[37]
– Μιχαὴλ βεστάρχης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου[38]
b) ἐκ προσώπου
– Βασίλειος ἐκ προσώπου Παραδουνάβου[39]
c) τουρμάρχης
– Ἰωάννης τουρμάρχης Παραδουνάβου[40]
3. Πατζινακίας
– Ἰωάννης Κεγένης μάγιστρος καὶ ἄρχων Πατζινακίας[41]

LEAD SEALS OF BYZANTINE DIGNITARIES FOUND IN DOBROUDJA

These illustrate the other side of the everyday life of the settlements in Dobroudja; the institutions and the persons who wrote to the local representatives of the administration that exercised the policy of the empire.

When interpreting this group of evidence, not only the information coming from the seal texts matters (name, origin, titles and office of the author of the correspondence) but also the context in which the seal was found. The place where it has been found was the residence of the receiver of this correspondence who, in a number of cases, was a local representative of the Byzantine administration and, at any rate, was connected with the Byzantine presence in these lands.

The commentary on this abstract collection of more than 300 lead seals can be made from different interconnected points of view. Initially, the question where this correspondence was received should be answered or which were the centres the lead seals are localized around.

First of all, this is the town which is today Silistra and its satelites, where more than 230 lead seals were found (supplement A.1). They once again confirm the important role the town play as an administrative, military and spiritual centre during the 10th-12th century – a fact confirmed also by the first group of seals with toponyms, as well as by the written

34 The publishers of the above-mentioned lead seals express similar doubts, see **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, 180-181.

35 **Йорданов,** *Преслав,* No 237-238.

36 **Йорданов,** Силистра I, No 8.

37 **Йорданов,** *Преслав,* No 289.

38 **Zacos**, *Seals*, II, No 602.

39 **Ibid.,** No 956.

40 **Ibid.,** No 530.

41 **Jordanov, I.** Sceau d'archonte de Patzinakia du XIe siecle. – *EB*, 2, 1992, 79-82.

sources. The strategos of Drastar resided there, and later on – the katepano of the Danube region, as well as the bishop of Drastar.

As far as the quantity of the seals found is concerned, second comes Noviodunum. Its medieval name is not mentioned in the narrative sources. It is attested by archaeological, numismatic and epigraphic materials. The chronological analysis of the lead seals found there should be considered (supplement B.1). Although the dating of a seal is a difficult and often hazardous process, sphragistics as a science has already at its disposal a number of procedures for seal dating taking into account their iconography, paleography, text contents and, not in the last place, the experience of the researcher. In the present case we can assume that all these conditions are fulfilled. I would date the 33 lead seals found in Noviodunum in the following manner[42]:

a) 9 samples (No 1, 4, 10, 11, 14, 17, 23-25) are dated generally to the 10th – 11th century, i.e. to the last decades of the 10th century and the first decades of the 11th century.

b) 2 samples (No 9 and 26) are dated to the 11th century, i.e. from the beginning of the century to the 50s-60s.

c) 20 samples (Nos 2-4, 6-8, 12-13, 18-22, 27-29, 31-34) are generally dated to the second half of the 11th and the beginning of the 12th century; the greater part of them are dated to the 60s – 90s of the 1lth century.

It follows that the second half of the 11th century, the 60s – 90s in particular, was the time of the most intensive correspondence. Probably this fact explains why many of the seal owners are represented as private persons or with their titles only – a tendency that has been observed with the Byzantine seals at the end of the 1lth century.

Naturally, the question arises who was the receiver of this correspondence that lasted for almost 100 years and that was most active during the third quarter of the 11th century. The existence of two administrative centres, Drastar and Presthlavitza, was established from the first group of seals with toponyms from Dobroudga. It is interesting to point out that in this case too, there are two prominent centres established where correspondence was received – Silistra and Noviodunum. The old name of Silistra was Drastar. The question is what was the old name of Noviodunum. Could it be Presthlavitza?

The concentration of Byzantine lead seals in the region of Noviodunum and their dating to the time when Presthlavitza existed as a military and administrative centre does not exclude such a possibility. Thus receiving of correspondence of Peter Romaniakos in Noviodunum when custom officer there was Eustratios Romaniakos[43]. It is true that in some researches Preslavets is identified with Nufary but the lead seals found there are of too small quantity and place the dating of the correspondence received there mainly to the second half of the 11th century.

Another aspect of the commentary on these 300 and over lead seals is the institutions they represented. The seals can be divided into two groups: of dignitaries from the central and from the provincial administration[44]:

42 **Barnea, I**. Dinogetia et Noviodunum, deux villes Byzantines du Bas-Danube. *RÉSÉE*, XI, 3, 1971, 342-362 ; Les sceaux byzantins mis au jour a Noviodunum. – *SBS*, 2, 1990, 153-161.

43 **Barnea, I**. Byzantinischen Bleisiegel aus Rumanien. – *Byzantina*, 13, 1985, 302-303.

44 Their number, for example, will increase too much if we include the participants in the military campaign lead by Alexeus I Comnenos against the pechenegs and the unfortunate battle at Dristra in 1087.

I. CENTRAL ADMINISTRATION

1. Court: emperor's – 10 samples; offices in the court – 10 samples; titles in the court-38 samples.

2. Emperor's office – 12 samples.

3. Finances and justice – 8 samples.

4. Army – 14 samples, 4 of them of officers from the fleet.

5. Clerical – 5 samples.

II. PROVINCIAL ADMINISTRATION

1. NON-CLERICAL:

a) Governors of the following towns and provinces:

Armeniakon – 1; Anatolikon – 1; Bulgaria – 1; Baasprakanias – 1; Develtos – 4; Dyrrachion – 1; Drastar – 3; Ioanoupolis – 1; Cyprus – 1; Macedonia – 2; Mesopotamia -2; Paphlagonia – 1; Peloponnesos – 1; Paristrion – 3;Preslavitsa – 4; Preslav – l;Patzinacia – 1; Opsikion – 1; Trace – 2; Samos – 1; Chrysopolis – 1.

b) Provincial offices without toponyms:

strategi – 16; katepanos – 7; tourmarches – 1; kommerkiarios – 2; others – 4.

2. CLERICAL:

a) Prelates of the following eparchies:

Arkadioupolis – 1; Drastar – 2; Euchaita – 1; ; Severiada – 2; Philippopolis – 1, monasteries – Kokinophobos and Chrysokephalos.

III. PRIVATE PERSONS WITHOUT TITLES OR OFFICES (66 samples)

Comments can be made on every single seal or group of seals as to whom or on what occasion correspondence was sent, but this is impossible to do in the present article. That is why a brief commentary is given about each of the respective groups.

The seals of the central administration illustrate also the contacts with the local representatives of the secular authorities (administrative, military, judicial, fiscal), as well as with the clerical authorities. These contacts are normal and obligatory for every state administration. Their regularity or irregularity depended on the importance this part of the empire had and how close its connection with the metropolis was.

The seals of the provincial administration that have toponyms inscribed on them illustrate the contacts the local governors residing in Dobroudja kept with their colleagues in neighboring towns, as well as in distant territories, such as Asia Minor and Cyprus. Probably they indicate mutual official interests that had to be coordinated, and in the cases of katepani and strategi from distant regions (Asia Minor, Cyprus, etc.) they probably indicate governors' personal participation in military expeditions in Dobroudja and their respective contacts with the local representatives of the empire. Certainly, it is quite natural that some of these seals perhaps indicate not only official but also personal contacts. Mutual political and cultural interests had often been kept through correspondence.

The case with the seals without toponyms of dignitaries from the provincial administration is slightly different. Having in mind that the persons behind them are often known from narrative sources, it seems to me that these are seals of military senior officers who stayed in Dobroudja in the lead of contingents of the regular Byzantine army (tagma) and who established contacts with the local representatives of the Byzantine administration.

Another aspect of the research is the seals of persons from the same family who received correspondence in different places in Dobroudja and North-East Bulgaria. The

question is what unified these seals. May be they sealed letters addressed to a relative whose office was in this region, or may be to bailiffs of their estates in Dobroudja.

Anyhow, the questions raised by this problem are too many and it is necessary to treat each case separately and to try to find a concrete answer.

SEALS OF BYZANTINE DIGNITARIES WHO RESIDED IN DOBROUDJA

Their names are known from different narrative sources. In the present research the attention is focused on those connected with the local administration in Paristrion and Dobroudja.

1. Tzitzikios (or Tzotzikios) strategos of Dorostol in 1017.

"Because he [Emperor Basil II] received a letter from the strategus of Dorostol Tzotzikios, son of the patrician Teudatis Iberians"(ἐδέξατο γὰρ καὶ γράμμα τοῦ στρατητγοῦντος ἐν Δοροστολόω Τοτξικίου, τοῦ πατρικίου Θευδάτου τοῦ ’Ίβηρος)[45].

Although we can not be sure Τοτξικιος whether the name is a homonym or a patronym, Kajdan accepts that this is the Armenian name Djodjic[46]. I myself have never come across a seal with this personal name but with a similar patronym[47].

2. Katakalon Kekaumenos, vestes and governor of the towns and settlements along Istros (1043).

(Κατακαλὼν Κεκαυμένος βέστης καὶ ἄρχων ὧν τῶν περὶ τὸν ῎Ιστρον πόλεων καὶ χωρίων)

There are several different dignitaries known with this name and it is difficult to identify them[48]. The governor in question of the towns and settlements along Istros can be identified with a person who was born in Koloneia and who had the following career: In 1039 he distinguished himself in the defense of Mesina being the archon of the tagma from Armeniakon. In 1042 emperor Michael V assigned him the task to cope with the popular movement in Constantinople. Near Varna, he defeated the Russian battalions on their way back from Constantinople. Next he was governor of Ani and Iberia, *stratilates* of Anatolikon at about 1050 and dux of Antiohia at about 1056. Having been a close adherent of Isaac I Comnenus (1057 – 1059), after the enthronement of the latter he received the title *kouropalates*. Poems are dedicated to the military leader Katakalon glorifying his victories over Scythians and Magyars.

Two groups of seals are connected with his personality. According to a lead seal from the first group found in Pliska he was an *anthypatos, patrikios* and *katepano*. There is no toponym on the seal and the patronym is Kamen (Κατακαλὼν Καμένος ανθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω)[49].

According to the other group of seals he was magistros and dux of Antiochia *(*Κατακαλὼν Κεκαυμένος, μάγιστρος καὶ δοὺξ ’Αντιοχείας *)*[50].

The career of this dignitary was not an ordinary one. He possessed titles characteristic of the last quarter of the 11th century. The titles of a number of *strategos* were not

45 *ГИБИ*, VI, с. 289.

46 **Каждан,** *Армяне,* No 16.4.

47 Unpublished lead seals from the collection of Dumbarton Oaks.

48 Since the information about his personality is too contradictory and it will take too much time and space to comment on it in this article, I accept Kajdan's presentation of his career, see **Каждан,** *Армяне,* No 84.4.

49 **Йорданов,** Плиска, No 23.

50 **Лихачев**, *Моливдовулы,* с. 85, No 8.

higher than *patrikios* till mid- 11 th century. That is why it is difficult to identify the above mentioned groups of seals. It is also possible that the annalist confused the persons and their titles. Anyway, even if we accept that Katakalon Kekaumenos's lead seal from Pliska dates from the time he was called "ἄρχων ὧν τῶν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων" we have to consent that he was not directly connected with the local administration but was sent from the metropolis in the lead of military contingents for concrete military operations.

3. Michael, son of Anastasios *logothetes* and governor of the towns along Istros (before 1048).

"He [the emperor Constantine IX Monomachos] wrote to Michael, governor of the towns along Istros" (γράμματα δὲ πρός τε Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα τῶν παριστρίων πόλεων)[51].

Since the annalist identified this governor not by his family name but by the name of his father Anastasios *logothetes*, it is impossible for us to identify his seals. The career of Michael started before 1048 and went on after that year. In 1042, Μιχαὴλ πατρίκιος, ὁ Ἀναστασίου τοῦ λογοθέτου υἱός, being catepano of Dyrrachion, his army of 40 000 men was totally defeated by the Serbians lead by their prince Stephan Voislav (1040-1052)[52]. The name of the same person but already with the title magistros (ὁ μάγιστρος Μιχαὴλ ὁ τοῦ Ἀναστασίου υἱός) is mentioned at the beginning of the reign of Isaac I (1057-1059)[53]. The question is whether it is possible to associate any seal with his personality. Μιχαὴλ βεστάρχης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου was mentioned in the first group of seals related to the Byzantine administration in Dobroudja[54]. We can not guess what was the title of Michael, the son of Anastasios, but in 1042 he was πατρίκιος καὶ κατεπάνω, and in 1057 he already was μάγιστρος, i.e. he passed through ανθύπατος, βέστης καὶ βεστάρχης. Having in mind this information, we should identify Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα τῶν παριστρίων πόλεων with Μιχαὴλ βεστάρχης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου. But there is a point which does not allow us to be absolutely positive about this statement. This is the fact that the rest of the military leaders and strategoi that took part in the hostilities against the Patzinacks in the 1050s were common patricians but also persons of high rank[55].

We can make the inference that it is possible that the possessor of the seal of Michael βεστάρχης and the κατεπάνω of Paristrion, and Michael τὸν ἄρχοντα τῶν παριστρίων πόλεων were one and the same person; in this case we have also to accept that he was a favourite of the emperor. The title βεστάρχης was possessed by many provincial governors but in a later period – in the 60s-70s of the 1l[th] century. In this context W. Seibt made a relevant inference that for some attendants of the emperor the title *vestarches* was a starting point in their careers while it was given to others only after many years of service in the provinces[56].

4. Romanus Diogenes, ἄρχων περὶ τὸν Ἴστρον τῶν πόλεων – before 1067.

After we compare the information we have from Attaleiates, Scylitzae, Zonaras and Kekaumenos we learn that Romanus was *vestarches* and *catepano* before his ascension. In an earlier period, beeing *patrikios* and *doux* of Serdika, he asked the emperor to be given the

51 **Skylitzes**, 457.31-32.

52 **Ibid.,** 424.66-67.

53 **Ibid.,** 497.31-32.

54 See note 38.

55 Eg. Katakalon Kekaumenos, the Bulgarian Aaron and others. It is interesting to note that this information comes only from cronicles.

56 **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 226.

title *vestarches*. He was refused this title but it was, however, given to him after an important victory over the Patzinacks in a letter by the emperor[57]. Only M. Attaleiates gives information about his presence in the region of the Lower Danube "due to the fact that he was known from his previous campaign when he governed the towns along Istros".

There are three groups of seals known from the same person:

1. Ῥωμανὸς Διογένης πατρίκιος καὶ στρατηγὸς[58];
2. Ῥωμανὸς Διογένης, πατρίκιος, ανθύπατος, βέστης καὶ στρατηγὸς[59];
3. Ῥωμανὸς Διογένης βεστάρχης καὶ κατεπάνω[60].

None of these seals relates his office to the government of a concrete administrative unit. Probably he had been appointed a leader of a contingent of the regular Byzantine army (tagma) for certain operations in certain regions, taking the lead of the local army of the thema too in every respective place. Perhaps the lead seal found in Vetren supports the quotation from Attaleiates that Romanus Diogenes "was known from his previous campaigne when he, being the governor of the towns along Istros, waged a war against them (the Patzinacks)".

5. Basil Apokapes (1064-1065).

According to Attaleiates, Scylitzes and Zonaras, in the 5th indictus, when the western lands near Istros were governed by magistros Basil Apokapes and by magistros Botaniates Nikephoros, the Uzes "crossed the river in large numbers". The two military commanders tried to stop them but were captured. According to Mathew of Edessa in 1065-66 Basil broke free and returned to Edessa. According to the same author in 1077 Basil of Apokapes took Edessa and governed the town till his death in 1083[61].

There are three groups of seals related to this period of the life of Basil Apokapes:

1. Βασίλειος Ἀποκάπης βεστάρχης καὶ κατεπάνω Βαασπρακανίας[62];
2. Βασίλειος Ἀποκάπης μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ[63];
3. Βασίλειος Ἀποκάπης πρόεδρος καὶ δοὺξ Ἐδέσης[64].

The first group of seals have been found in Pliska and in the village of Malka Popina, in the region of Silistra, and are dated to the period before the year 1064; they show what was the rank of Basil Apokapes when he first appeared in the region of the Lower Danube. Probably there he was promoted in the rank of magistros and appointed at the head of a contingent of the regular Byzantine army that, according to the words of the annalist, consisted of "Bulgarians, Byzantines and others". The lead seals found in the village of Bradvari, in the region of Silistra, in Nufaru, and a seal from Dobroudja without a precise localization probably date back to the time of his stay there and his contacts with the local administration.

The seals from the third group reflect the time when he returned to Edessa and governed the town till 1083.

57 *ГИБИ*, VI, с. 179.

58 Unpublished item from the collection of Dumbarton Oaks; see also: **Йорданов-Атанасов**, *Ветрен*, с. 37, No 116.

59 For complemented and corrected reading of the text see: **Ibid.**

60 **Ibid.,** с. 37, No 116.

61 **Mathieu d'Edesse,** p. 126, 185.

62 **Йорданов,** Плиска, No 6.

63 **Йорданов,** Силистра III, No 2.

64 Unpublished item from the collection of Dumbarton Oaks. See also **Йорданов,** Силистра III, note 20.

6. Nestor (1071-1072), βεστάρχης end κατεπάνω of Dristra (κατεπάνω τῆς Δρίστρας) and doux of Paristrion (δοὺξ τῶν Παριστρίων).

According to Attaleiates "the men of the emperor decided to appoint a Nestor a catepano in Dristra who was given the honours of a vestarches. He was of Illyrian origin and had been an official of the emperor's father" (= Constantine X Dukas)[65].

A group of seals bear the name of Nestor but there is no title. The office indicated on the seals is ἄνθρωπος ἄνακτος τοῦ Δούκα, which is equal to the definition of Attaleiates – an official of the emperor's father Constantine X Dukas (1059-1067)[66].

Two lead seals of his have been found in Silistra dating to the time before his appointment as a catepano of the town and the province[67]. This proves that his appointment was not accidental and that he kept contacts with some of the people residing there even before his appointment, hence the quick agreement with the local population and its notables. The question arises whether this appointment was not prepared in advance and whether the subsequent confiscation in Constantinople after the conspiracy was uncovered was not repression as a matter of fact.

7. Leon Nikerites. kouropalates and doux of Paristrion in 1091.

Anna Comnena wrote that in 1091 aristocrats from the metropolis tried to organize the escape of Gabras Gregory from his prison to his father in Trapezus. But the plot was uncovered and one of the conspirators "George, son of Dekan, was sent with a letter to the then doux of Paristrion Leon Nikerites, supposedly to protect the lands along the Danube together with Nikerites, but actually to be watched by him" [68].

The career of Leon Nikerites is well supported by sphragistic evidence but none of them describe him as a doux of Paristrion.

The available seals and records from the narrative sources give the following *cursus honorum*[69]*:*

1. vestarches (70s of the llth cent.).
2. proedros (70s-80s of the 11th cent.).
3. protoproedros and anagraphos of Peloponessos (80s of the 11th cent.).
4. protoproedros and anagraphos of Peloponessos and Hellas (80s of the 11th cent.).
5. In 1087 he was charged with the security guard of the Pechenegs messengers who fled on their way to Constantinople and Nikerites himself hardly managed to save his life.
6. In 1091 he was appointed dux of Paristrion and probably curopalates.
7. protonobelissimos in 1103.
8. protonobelissimos, magnos dux and anagraphos of Cyprus after 1103.
9. A commander of the garrison in Devol when the war against the Normans was waged.
10. His name is last mentioned in 1108 in connection with the military expedition of Alexius I against the Seljukes in Bursa.

According to W. Seibt he was not given the rank of sevastos and his last title was protonobelissimos.

65 *ГИБИ*, VI, с. 183.

66 **Oikonomides,** *Dated,* No 95.

67 **Йорданов,** Силистра IV, No. 14-15.

68 *ГИБИ*, VIII, с. 97.

69 The information is taken from: **Seibt**, *Bleisiegel,* 225-227.

Since there is no seal of his with a Paristrion toponym on it found, the question arises whether he was sent here, as in the other cases mentioned, at the head of a military expedition.

There are also seals of Georgios Decanos known[70]. His lead seal has been found in Sozopol dating from the time when he was sent "to help" Leon Nikerites; the seal identifies him as curopalates. Most probably he had written to people who shared his views.

TECHNOLOGICAL MATERIALS

These illustrate the second participant in the exchange of correspondence. The fact that they have been found in settlements in Dobroudja proves that not only correspondence was received but was also sent. They are the material evidence that was part if the technological process of impressing the correspondence with a seal. The following technological materials from this process are left:

1. Lead plumbs

Samples are found in almost every medieval settlement where a representative of the local authority had resided. The number of the plumbs found is not very big; there is lack of interest towards them for they do not carry direct information.

2. Moulds for lead plumb casting

For the time being there is only one piece of such a mould that I know of which has been found in Silistra. Like the plumbs found there, it presumably was a part of the materials used in the office of the local governor.

3. Matrixes

Usually these are very rare because they were the original seals carefully kept from misuse.

A bronze matrix of a seal of Barbara spatharissa has ben found in the region of Silistra. Its function was to affix the correspondence with soft stamps, wax, or other material. We do not know much about Barbara except that she was the wife of a spatharios. The publisher of the matrix suggested to date it to the 10th-12th cent, but it should be dated to the 10th – 11th cent[71].

A matrix from/of boulloterion with the image of St. Philip on it has been found in the region of the village Rogacevo near Balcik. There is not much to be said about the possessor of this seal who chose St. Philip for his protector[72].

ABBREVIATIONS USED IN THE SUPPLEMENT:

BMV	Bulletin du Musee National de Varna
Byzantina	Byzantina, Saloniki,1966 ff.
Byzantion	Byzantion, Bruxell.1922 ff.
Bujlbujlev	Unpublished Seals from Coll. Bujlbujlev, Harmanly.
Corpus	**Йорданов, И**. *Корпус на византийските печати от България*. София, 1992, (doctorate thesis).

70 Unpublished. It has found on the seashore near present-day Sozopol and was bouth out by the National Museum of History in Sofia. I want to thank my colleague Dr. Bojidar Dimitrov from NHM for the information he gave me about this find.

71 **Barnea, I.** Sigilii bizantine inedite din colectia Museul Nationale de istorie. – *CN*, 4, 1982, No 10.

72 **Йорданов**, Балчик, 69-70.

CN	Cercetari numismatice, Bucuresti, 1978 ff.
Develt	**Йорданов, И**. *Печатите на комеркиарията Девелт*. София, 1992.
Dobrudja	Dobrudja, Varna, 1984 ff.
HM	Historical Museum: Dobrich, Shumen, Silistra.
MSI	Memoriile sectiunii istorice, 1921-23, Bucuresti, ff.
NHM-Sofia	National Historical Museum – Sofia.
Num.,	Numismatica, Sofia, 1969 ff.
RÉSÉE	Révue des études Sud-Ést Européennes, Bucuresti, 1962, ff.
SBS	Studies in Byzantine Sigillography, Washington, 1987, ff.
SCIV	Studii si cercetarii de istorie veche si arheologie, Bucuresti, 1950 ff.
SCN	Studii si cercetarii de numismatica, Bucuresti, 1957, ff.
Vetren	**Атанасов, Г., И. Йорданов**. *Средновековният Ветрен на Дунав*. Шумен, 1994.

SUPPLEMENT:
MOLYBDOBULES OF THE CENTRAL AND PROVINCIAL BYZANTINE ADMINISTRATION AS WELL AS OF PRIVATE PERSONS, FOUND IN DOBROUDJA[73]

A. From today's Bulgaria

– Silistra and its hinterland:

1. Ἀέτιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Περσθλαβίτζας, XI c., Num., 1984, 1, № 1.2.
2. Alexander Gravina, XII c., SBS, 3, № 10.
3. Ἀνδρόνικος β'σπαθάριος καὶ κουμμερκιάριος Δρίστρας, XII c., BMV, 1989, 24, № 1.
4. Ἄννα Καραντηνὴ, 20s-40s of the XI c., MSI, 1938, № 8.
5. Ἀπλασακης πρωτοσύγκελλος, second half of the XI c., BMV, 1993, 28, № 1.
6. Βαλαντιος β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν, X – XI c., MSI, 1938, № 6.
7. Βαρβάρα σπαθάρισσα, X–XI c., CN, 1982, 4, № 10.
8. Βάρδας γαμβρός τοῦ δουκὸς καὶ βεστάρχης Παῦλος, third quarter of the XI c., HM-S., № 59.
9. Βάρδας πριμικήριος καὶ κοιτῶνος, X–XI c., Byzantion, 7, № 4.
10. Βαρδάνιος Βαλανέας, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, 20s-40s of the XI c., NHM-Sofia, exav., 89.
11. Βάρδας Καζάνης, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, 20s-40s of the XI c., BMV, 1983, № 3.
12. Βάρτα Κομνηνὸς (?),XI c., NHM-Sofia, № 15034.
13. Βασίλειος II (976 – 1025), Byzantina, 3, № 10-1 and unpublished.
17. Βασίλειος κομμερκιάριος Δεβελτοῦ, XI c., Debelt, VI, 11.

73 It is a task almost impossible to do within the framework of this appendix to give the information about more than 300 Byzantine seals that have been published in different editions for more than 70 years. That is why I am compelled to reduce to a minimum the list of the used literature. In the last columns of the tables references are given about the materials used. Abreviations are given for the respective editions of the published materials instead of author and title which would take too much space. The respective collection is mentioned for the unpublished materials. For a comparatively complete bibliography about the Byzantine sphragistics, including Dobroudja, see: **Seibt, W.** Bibliographie sélective de la sigillographie byzantine. – *Revue française d'héraldique et de sigillographie*, 60-61/1990-91, 213-255; see also: *SBS*, 3/1992, 143-208.

18. Βασίλειος προέδρος τῆς συνκλήτου καὶ παρακοιμώμενος (971–976), HM-S., № 15.
20. Βασίλειος β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Δρίστρας, X–XI c., Col. Bjulbulev.
21. Βασίλειος β'σπαθάριος καὶ ἐκ προσώπου...., X–XI c., HM-Shumen, № 13589.
22. Βασίλειος Ἀποκάπης μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ (1064–1065), BMV, 1989, 24, № 2.
23. Βασίλειος Κουρτίκιος, last quarter of the XI c., BMV, 1993, 28, № 2.
24. Βασίλειος Μοναχός, σύγκελλος καὶ ἀναγραφεύς Βουλγαρίας (1048 – 1053), BMV, 1983, 19, № 4.
25. Γεώργιος, X – XI c., MSI, 1938, № 10; SCIV, 1966, № 17.
26. Γεώργιος....., X – XI c., HM-Shumen, № 13579.
28. Γεώργιος β' πρωτοσπαθάριος, X – XI c., BMV, 1993, 28, № 3.
29. Γεώργιος πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου, X – XI c., BMV, 1985, 21, № 3.
30. Γεώργιος Πάρδος, second half of the XI c., SCIV, 1966, № 19.
31. Γρηγόριος, XI c., HM-Shumen, № 13581.
32. Γρηγόριος ἐπίσκοπος Σεβεριάδος, XI c., BMV, 1985, 21, № 4 and unpublished.
34. Γρηγόριος N., βεστάρχης, 60s-70s of the XI c., BMV, 1993, 28, № 4.
35. Γρηγόριος N., πρωτοσπαθάριος, X – XI c., HM-Dobrich, № 1505.
36. Γρηγόριος Μαυροκατακαλὼν, ἀνθύπατος καὶ κατεπάνω, end of XI c., BMV, 1983, 19, № 5-7.
39. Γρηγόριος Μελιγαλᾶς, second half of the XI c., SCIV, 1966, 17, № 20.
40. Δαμιανός, X – XI c., Pontica, 1982, 15, № 9.
41. Δαβὶδ β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Δρίστρας, X – XI c., BMV, 1985, 21, № 5.
42. Δημήτριος, XI c., Col. Bjulbulev.
43. Δημήτριος Κατακαλὼν, πατρίκιος καὶ στρατηγὸς, 40s-50s of the XI c., Col. Bjulbulev.
44. Δημήτριος Κατακαλὼν, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου, 50s of the XI c., BMV, 1983, 19, № 8.
46. Δημήτριος Κατακαλὼν, βέστης καὶ κατεπάνω, 50s-60s of the XI c., BMV, 1989, 24, № 3.
47. Διογένης β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν, X c., Col. Bjulbulev.
48. Εὐγένιος Βῆκενης, second half of the XI c., HM-Shumen, № 14210.
49. Εὐστάθιος, X – XI c., NHM-Sofia, № 23690.
50. Εὐστάθιος Ἀλακασεύς σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ στρατηγὸς, XI c., HM-Shumen.
51. Εὐφίμιος β. πρωτοσπαθάριος, X – XI c., Col. Bjulbulev.
52. Εὐφίμιος πρωτοσπαθάριος καὶ μέγας χαρτουλάριος ...., X – XI c., BMV, 1989, 24, № 4-5.
54. Θεόδουλος, μοναχός, σύγκελλος καὶ οἰκόνομος τῆς Νέας, XI c., HM-Shumen.
55. Θεόδωρήτος, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, XI c., BMV, 1983, 19, № 17.
56. Θεόδωρος, second half of the XI c., BMV, 1985, 21, № 16.
59. Θεόδωρος ἀσηκρῆτης, X – XI c., BMV, 1985, 21, № 14-15.
61. Θεόδωρος πριμικήριος, X – XI c., BMV, 1983, 19, № 16.
62. Θεόδωρος πρωτοσπαθάριος ἐπι ....., X – XI c., HM-Dobrich, № 865 – 868.
64. Θεόδωρος πρωτοσπαθάριος καὶ κόμης πλοΐμων, XI c., Byzantion, 6, № 1.
65. Θεόδωρος N. σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ ταξιάρχης, X – XI c., Col. Bjulbulev.
66. Θεόδωρος Εἰρηνικός, second half of the XI c., Col. Bjulbulev.
67. Θεόδωρος Κλάδων, πρωτοσπαθάριος, XI c., from exav., 1989.

68. Θεοφάνης ὁιοικητής...., XI c., NHM-Sofia, № 13115.
69. Θεοφάνης κουβουκλείσιος, X – XI c., HM-Silistra, № 86.
70. Ἰωάννης I (969 – 976), Num., 1980, 4, 16-18.
71. Ἰωάννης κουμμερκιάριος Δρίστρας, XI c., Corpus, № 433.
72. Ἰωάννης β.νοτάριος τῆς μέγας κουρατορίας, X – XI c., BMV, 1989, 24, № 8.
73. Ἰωάννης β.ὀστιάριος, XI c., BMV, 1989, 24, № 7.
74. Ἰωάννης β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Περσκλάβας, XI c., BMV, 1985, 21, № 6.
75. Ἰωάννης πατρίκιος καὶ δρουγγάριος τῆς βίγλης, X – XI c., NHM-Sofia, № 15039.
76. Ἰωάννης χαρτουλάριος καὶ γενιματικος Χρυσοπόλεως, X – XI c., HM-Silistra, № 19.
77. Ἰωάννης N. πρωτοσπαθάριος – ὕπατος, 20s-40s of the XI c., HM-Shumen, № 1234/7.
78. Ἰωάννης Κυριώτης β. πρωτοσπαθάριος, X – XI c., Col. Bjulbulev.
79. Ἰωάννης Μαλέσης πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας, 20s-40s of the XI c., BMV, 1993, 28, № 5.
80. Ἰωάννης Προβατᾶς σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ κόμης τοῦ στόλου, XI c., Byzantion, 7, № 6.
81. Ἰωάννης Ῥαδηνὸς, βεστάρχης καὶ κριτὴς τοῦ βήγλου, XI c., BMV, 1989, 24, № 6.
82. Ἰωάννης Ῥωμανάκης, σπαθαροκανδιδᾶτος, XI c., BMV, 1993, 28, № 7-8.
84. Ἰωάννης Νεστόγγος, πρόεδρος καὶ στρατηγὸς, 70s-80s of the XI c., BMV, 1993, 28, № 6.
85. Ἰωάννης Ξηρός μάγιστρος ...., second half of the XI c., HM-Shumen, № 12340/8.
86. Ἰωάννης Ταρσίτης, σεβαστὸς, XI – XII c., SCIV, 1966, 17, № 18.
87. Ἰωάννης Χρυσοβαλαντίτης, second half of the XI c., NHM-Sofia.
88. Ἰωάννης N. μάγιστρος καὶ ἄρχων Πατζινακίας, EB, 1992, 2.
89. K…. ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ στρατηγὸς, X – XI c., SCIV, 1966, 17, № 17.
90. K…. Μαῦρος, κόμης, second half of the XI c., HM-Silistra, № 20.
91. Καυακαλὼν / / β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, X – XI c., HM-Shumen, № 12389.
92. Κατακαλὼν Ταρχανειώτης, BMV, 1985, 21, № 7.
93. Κοτζίλος ὁ τοῦ Μιλκοῦ, πατρίκιος, 50s of the XI c., BMV, 1993, 28, № 9.
94. Κωνσταντῖνος, X – XI c., Pontica, 1982, 15, № 10.
95. Κωνσταντῖνος X (1059 – 1067), BMV, 1989, 24, № 9.
96. Κωνσταντῖνος, βεστάρχης καὶ δρουγγάριος τοῦ πλοΐμων, 70s of the XI c., BMV, 1989, 24, № 11.
97. Κωνσταντῖνος .... καὶ στρατηγὸς, XI c., Pontica, 1982, 15, № 7.
98. Κωνσταντῖνος Βερροῖτης, second half of the XI c., Corpus, № 734.
99. Κωνσταντῖνος Δαλασηνὸς, πρόεδρος καὶ δουξ, 70s-80s of the XI c., NHM-Sofia.
100. Κωνσταντῖνος Θεοδωροκάνος, second half of the XI c., BMV, 1983, 19, № 9.
104. Κωνσταντῖνος Συρόπουλος, κομμερκιάριος Δεβελτοῦ, Debelt, VI, 12.
106. Λέων κουβουκλείσιος, X – XI c., BMV, 1985, 21, № 8.
107. Λέων μάγιστρος καὶ δουξ Ἀσίας, X – XI c., Pontica, 1982, 15, № 6.
108. Λέοντιος μοναχός καὶ ἐπίσκοπος Δρίστρας, 60s-70s of the XI c., Dobroudja, 1992, 9.
109. Λέων πραιπόσιτος, second half of the XI c., Corpus, № 74.
110. Λέων /?/ β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, X – XI c., HM-Dobrich, № 871.

111. Λέων /?/ β. πρωτοσπαθάριος καὶ μέγας ἑταιρείας, X – XI c., HM-Shumen, № 13584.
112. Λέων β. πρωτοσπαθάριος καὶ τουρμάρχης Μεσοποταμίας, X c., Corpus, № 512 – 513.
114. Λέων Καζάνης, πρωτονοβελίσσιμος, XI – XII c., BMV, 1993, 28, № 12.
115. Λέων Μελισσηνὸς, δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Δύσεως, SBS, 2, p. 208.
116. Λέων Πηγονίτης στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας, 20s-40s of the XI c., BMV, 1983, 19, № 10.
118. Λέων Σαρακινόπουλος στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως καὶ Δοροστόλου, HM-Dobrich.
119. Λέων Τζηντζιλύκης, second half of the XI c., BMV, 1983, 19, № 11.
120. Λέων Χρυσοβαλαντίτης, end of the XI c., Corpus, № 276.
121. Μανουὴλ, XI c., HM-Silistra, № 34.
122. Μανουὴλ β. πρωτοσπαθάριος, X – XI c., Corpus, № 195.
123. Μανουὴλ Ταγμαφυλακος, second half of the XI c., excav.
124. Μαρία πατρικία καὶ ζωστη, first half of the XI c., HM-Silistra, № 50.
125. Μιχαὴλ πρωτοσπαθάριος-ὕπατος, 20s-40s of the XI c., BMV, 1989, 24, № 12.
126. Μιχαὴλ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, X – XI c., Col. Bjulbulev.
127. Μιχαὴλ σπαθαροκανδιδᾶτος, X – XI c., SCIV, 1966, 17, № 15 – 16.
129. Μιχαὴλ Καινοχωρίτης, second half of the XI c., SCIV, 1966, 17, № 21.
130. Μιχαὴλ Κορδίλης, τοποτηρητὴς τῶν σχολῶν, X – XI c., BMV, 1989, 24, № 13.
131. Μιχαὴλ Μαύριξ, βεστάρχης καὶ κατεπάνω Δυρραχίου, 60s-70s of the XI c., BMV, 1983, 19, № 12.
132. Μιχαὴλ N. β. πρωτοσπαθάριος καὶ ταξιάρχης, X – XI c., Corpus, № 390.
133. Μονῆς τῆς Χρυσοκέφαλος, XI c., NHM-Sofia, № 15037.
134. Μονῆς τοῦ Μεγάλου Εὐθίμιου, X – XI c., MSI, 1938, № 7.
135. Μύρον, XI c., excav.
136. Μύρον β. πρωτοσπαθάριος καὶ ασηκρῆτης, XI c., BMV, 1985, 21, № 19.
137. Νέστωρ, ἄνθρωπος ἄνακτος τοῦ Δούκα, before 1071, BMV, 1993, 28, № 14-15.
139. Νικήτας, XI c., NHM-Sofia, № 15038.
141. Νικήτας κουβοκλείσιος, X – XI c., BMV, 1983, 19, №13; 21, №10.
144. Νικήτας πρωτοσπαθάριος.... καὶ ἀναγραφεύς Ὀφικίου, XI c., BMV, 1985, 21, № 11.
145. Νικήτας β. νοτάριος, X – XI c., BMV, 1989, 24, № 15.
146. Νικήτας β. σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ τουρμάρχης, X – XI c., SCIV, 1966, 17, № 3.
147. Νικήτας...., X – XI c., HM-Shumen, № 13585.
148. Νικήτας Μισθείας, XI c., Byzantion, 7, № 2.
149. Νικηφόρος μάγιστρος καὶ δομέστικος τῶν σχολῶν, X – XI c., BMV, 1989, 24, № 14.
150. Νικηφόρος Βατάτζης, βεστάρχης καὶ κατεπάνω, 60s-70s of the XI c., BMV, 1983, 19, № 14.
151. Νικηφόρος Κομνηνὸς, second half of the XI c., BMV, 1983, 19, № 15.
152. Νικηφόρος Χρυσοτζεφούδης, κουροπαλάτης, Corpus, № 150.
153. Νικόλαος μητροπολίτης...., X – XI c., BMV, 1989, 24, № 16.
154. Νικόλαος β. οἰκιστικος, X – XI c., BMV, 1993, 28, № 14.
155. Νικόλαος πριμικήριος, X – XI c., Pontica, 1982, 15, № 5.
156. Νικόλαος β. πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ μαγλαβίτου, XI c., BMV, 1993, 28, № 13.

157. Νικόλαος πρωτοσπαθάριος καὶ κουράτωρ, X – XI c., SCIV, 1966, 17, № 14.
158. Νικόλαος β. σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ διοικιτὴς, X – XI c., SCIV, 1966, 17, № 11.
159. Παγκράτιος Βῆκενης, second half of the XI c., BMV, 1985, № 13.
161. Παλατῖνος σπαθαροκανδιδᾶτος, XI c., BMV, 1985, № 12.
163. Παῦλος β. πρωτοσπαθάριος καὶ μέγας παπίας, X – XI c., BMV, 1989, 24, № 17.
164. Πέτρος μοναχός, XI c., BMV, 1993, 28, № 17.
165. Πόθος, XI c., BMV, 1993, 28, № 18.
166. Πολύευκτος μάγιστρος, 60s-80s of the XI c., BMV, 1993, 28, № 19.
167. Πολύευκτος πρωτοσπαθάριος, κριτὴς...., XI c., BMV, 1989, 24, № 19.
168. Ῥωμανὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Παφλαγονίας, XI c., BMV, 1993, 28, № 20.
169. Σκληρός N. πρωτοσπαθάριος...., X – XI c., Byzantion, 7, № 5.
170. Στέφανος, X – XI c., HM-Dobrich, № 871.
171. Στέφανος ἀσηκρῆτης, X – XI c., Pontica, 1982, 15, № 8.
172. Στέφανος ἀρχιεπίσκοπος Ἀρκαδιουπόλεως, XI c., BMV, 1985, 21, № 13.
173. Στέφανος β. πρωτοσπαθάριος καὶ κοιτῶνος (?), HM-Shumen.
174. Στέφανος N. πρωτοσπαθάριος, X – XI c., Byzantion, 7, № 8b.
175. Στυλιανὸς Ἁγιοζαχαρίτης, second half of the XI c., BMV, 1993, 28, № 21.
176. Στυλιανὸς Ἰασίτης πρωτοσπαθάριος καὶ πρωτοασηκρῆτης, XI c., BMV, 1993, 28, № 22.
177. Φιλόθεως σύγκελλος καὶ μητροπολίτης Εὐχαΐτων, 971, BMV, 1993, 28, № 23.
178. Χριστοφόρος, second half of the XI c., Corpus, № 868.
179. Χριστοφόρος πρωτοσύγκελλος καὶ μητροπολίτης Δρίστρας, 80s of the XI c., Dobroudja, 1992, 2.
181. Χριστοφόρος N. σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ τουρμάρχης, X – XI c., Corpus, № 659.
182. Χριστοφόρος πριμικήριος καὶ χαρτουλάριος τοῦ δρόμου, X – XI c., BMV, 1985, 21, № 17.
183. Χριστόδουλος β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς τῆς Σάμος, X – XI c., HM-Silistra, № 41.
184. N. ἀσηκρῆτης, καὶ νοτάριος τῶν οἰκειακῶν, XI c., HM-Silistra, № 27.
185. N. σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ ἐκ προσώπου, X – XI c., HM-Shumen.
186. N. ....., καὶ κριτὴς Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας, XI c., CN, 4, 1982, № 4.
187. N. σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ στρατηγὸς, X – XI c., exav., 1989.
188. N. πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου, X – XI c., NHM-Sofia, № 13140.
189. N. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, X – XI c., HM-Shumen.
190. N. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς, HM-Dobrich, № 87.
191. N. ἐυδομάριος, X – XI c., HM-Silistra, № 1, 29.
193. N. τουρμάρχης, X – XI c., HM-Silistra, № 1, 29.
194. N. N. …., X – XI c., HM-Shumen, HM-Silistra and NHM-Sofia.
201. N. N. …., XI c., Ibid.
213. Anonimus, XI c., Ibid.
220. Anonimus, XI c., Ibid.

- 1a. Bradvari:

1. Βασίλειος Ἀποκάπης μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ, EB, 1986, 1, 123-127.

- 1b. Balik:

1. Anonimus, second half of the XI c., HM-Dobrich.
2. Anonimus, XI c., HM-Dobrich.

1c. Vetren:
1. Ἀρκάδιος πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου, X – XI c., Vetren, № 3.
2. Βασίλειος, end of the XI c., Vetren, № 4.
3. Γεώργιος Βατάτζης, last quarter of the XI c., Vetren, № 5.
4. Ῥωμανὸς Διογένης βεστάρχης καὶ κατεπάνω, Vetren, № 6.
5. Στέφανος, second half of the XI c., Vetren, № 7.
6. „… αχ β. πρωτοσπαθάριος, XI c., Vetren, № 8.
7. Anonimus, second half of the XI c., Vetren, № 9.
8-9. N. N., X – XI c., Vetren, № 10-11.

1d. Voinikovo:
1. Νικόλαος β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς...., HM-Dobrich.

1e. Malka Popina:
1. Βασίλειος Ἀποκάπης βεστάρχης καὶ κατεπάνω Βαασπρακανίας, HM-Silistra, № 7.

1f. Skala:
1. Ἀναστάσιος ἀσηκρῆτις, Corpus, № 258.
2. Λέων β. πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ μαγλαβίτου, HM-Dobrich.

1g. Tzar Asen:
1. Λέων β. πρωτοσπαθάριος καὶ τουρμάρχης, HM-Silistra.

2a. Odartzi:
1. Πέτρος πατρίκιος καὶ δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Δύσεως, SBS, 2, p. 205.

2b. Rogachevo:
1. Εὐστράτιος Ῥωμανάκης κομμερκιάριος, Corpus, № 660.

B. **From today's Roumania:**
Noviodunum:
1. Ἀβράμος…., X – XI c., SCN, 1968, 4, № 3.
2. Ἀδριανὸς Κομνηνὸς σέβαστος καὶ μέγας δομέστικος (1087–1105), RÉSÉE, 1985, 23, № 1.
3. Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081 – 1118), SBS, 2, p. 157.
4. Βασίλειος, last quarter of the XI c., SCN, 1968, 4, № 2.
5. Γρηγόριος, X – XI c., SCN, 1975, 6, № 7.
6. Γρηγόριος Μαυροκατακαλὼν, end of the XI c., Pontica, 1990, 23, № 10.
8. Δαβὶδ κουροπαλάτης, end of the XI c., Pontica, 1990, 23, № 6.
9. Εὐστράτιος Δικαῖος κομμερκιάριος Δεβελτοῦ, XI c., SBS, 1987, 1, № 5 .
10. Θεόδωρος σπαθάριος καὶ πρωτονοτάριος Πελοποννήσου, X – XI c., RÉSÉE, 1986, 24, № 8.
11. Θεόδωρος σπαθαροκανδιδᾶτος...., X – XI c., SCN, 1968, 4, № 4.
12. Θεόδωρος Κουρτίκιος νοβελίσσιμος, end of the XI c., RÉSÉE, 1985, 23, № 3.

13. Θεοδόσιος…., last quarter of the XI c., Pontica, 1990, 23, № 15.
14. Θεόδοτος Σκληρός πατρίκιος, X – XI c., Pontica, 1990, 23, № 7.
15. Ἰσαάκιος II (1185-1195), SCN, 1975, 6, № 12.
17. Ἰωάννης, X – XI c., SCN, 1975, 6, № 8.
18. Ἰωάννης Βατάτζης κουροπαλάτης, end of the XI c., SCN, 1968, 4, № 7.
19. Ἰωάννης Χάλδος, second half of the XI c., SBS, 1993, 3, № 1.
20. Καλουτίνος, second half of the XI c., SBS, 1993, 3, № 8.
21. Κοτζίλος ὁ τοῦ Μιλκοῦ πατρίκιος, middle of the XI c., SBS, 1993, 3, № 4.
22. Κρατερός, X – XI c., SBS, 1993, 3, № 6.
23. Κωνσταντῖνος Καβαλακης, end of the XI c., Pontica, 1983, 16, № 2.
24. Κωνσταντῖνος Ταχματηρος, second half of the XI c., SBS, 1995, 4, № 8.
25. Λέων Νικερίτης πρόεδρος, 70s-80s of the XI c., SBS, 1987, 1, № 6.
26. Μιχαὴλ, X – XI c., Pontica, 1990, 23, № 13.
27. Νικήτας νοτάριος καὶ βουλλωτης, X – XI c., Pontica, 1990, 23, № 12.
28. Νικήτας ...., σπαθάριος, X – XI c., SCN, 1975, 6, № 6.
29. Νικήτας Ἁγιοζαχαρίτης πρωτοσπαθάριος, XI c., SBS, 1987, 1, № 4.
30. Νικήτας Εὐγενιανός, end of the XI c., SCN, 1968, 4, № 6.
31. Νικόλαος ...., second half of the XI c., SCN, 1975, 6, № 10.
32. Νικόλαος βεστάρχης , 60s-70s of the XI c., SBS, 1993, 3, № 5.
33. Νικόλαος πρωτοσπαθάριος-ὕπατος καὶ μεγάλου χαρτουλάριος, RÉSÉE, 1985, 23, № 2.
34. Πέτρος Ῥωμανάκης, second half of the XI c., SCN, 1968, 4, № 1.
35. .....ιανὸς Νεροπουλος, second half of the XI c., SCN, 1975, 6, № 9.
36. Anonimus, second half of the XI c., SCN, 1975, 6, № 11.
38-40. N. N., Pontica, 1990, 23, № 11.

Dinogetia:

1. Συμεὼν βέστης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου, 60s-70s of the XI c., Dinogetia, 332-335.
2. Μιχαὴλ πομενάρχου ‘Ρωσιάς, XII c., Dinogetia, 335-336.

Mangalia:

1. Γρηγόριος Δρουβετοπουλος, second half of the XI c., Pontica, 1983, 16, № 269-270.
2. Εἰρήνη Νικερίτισσα, second half of the XI c., Pontica, 1983, 16, № 270-271.
3. Στέφανος, πρωτοσπαθάριος καὶ κομμερκιάριος, BSRN, 1915, № 7.

Nufarul:

1. Βασιλάκης δοὺξ, last quarter of the XI c., SBS, 1993, 3, № 9.
2. Βασίλειος Ἀποκάπης μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ, 60s-70s of the XI c., SBS, 1987, 1, № 7.
3. Ἰωάννης, X – XI c., Pontica, 1990, 23, № 17.
4. Κωνσταντῖνος Ἀνεμᾶς ἐπισκεπτίτης τῶν Ἀρμενιακοῦ, XI c., Byzantina, 1988, 8, № 16.
5. Μονῆς τοῦ Κοκινοβάφου, XI – XII c., RÉSÉE, 1985, 23, № 4.
6. Νικήτας, X – XI c., Pontica, 1990, 23, № 18.

Paculul lul Soare:

1. Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081–1118), Byzantina, 1971, 3, № 13.
2. Ἰωάννης Μαλέσης πατρίκιος καὶ στρατηγὸς, 20s-40s of the XI c., Dacia, 1964, 245-247.
3. Κωνσταντῖνος νοτάριος, X – XI c., Byzantina, 1988, 8, № 30.
4. Μιχαὴλ β.πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου...., X – XI c., Pontica, 1990, 23, № 19.
5. Νικήτας σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ νοτάριος, X – XI c., SBS, 1987, 1, № 9.
6. Νικόλαος β.σπαθαροκανδιδᾶτος, X – XI c., SBS, 1987, 1, № 8.

- Dobroudja:

1. Γεώργιος Παλαιολόγος σεβαστὸς, 1094 – 1119 or later, RESEE, 1986, 24, № 5.
2. Θεοφάνης, ἀσηκρῆτις καὶ κριτὴς ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου, X – XI c., RÉSÉE, 1986, 24, № 6.
3. Μιχαὴλ βέστης καὶ κατεπάνω Κύπρου, 60s-70s of the XI c., SBS, 1987, 1, № 10.
4. Νικήτας πρωτονοτάριος ἐπὶ τοῦ βαρβαράρων, X – XI c., RÉSÉE, 1986, 24, № 7.

2. DOBRUDŽA (491–1092) – SELON LES DONNÉES DE LA NUMISMATIQUE ET DE LA SPHRAGISTIQUE*

La numismatique et la sphragistique contribuent aussi par leurs propres moyens et méthodes à l'éclaircissement du passé des pays et des régions divers, y compris le passé de Dobrudža – à l'aide des monuments numismatiques et sphragistiques découverts ou se rapportant à cette région. Les données des deux sciences se complètent mutuellement ce qui s'avère un fait positif. Il est reconnu qu'au cours du Moyen âge, pendant des périodes entières l'argent ne fut pas propagé dans les terres bulgares et quant à la sphragistique et son objet d'étude principal – les sceaux, on a établi de même que la correspondance et les documents d'état ne furent pas toujours scellés avec des matériaux durables qui pourraient arriver jusqu'au nos jours, mais que ce procédé devint peu à peu une pratique courante. Probablement on pourrait poser la question concernant les cadres chronologiques de cette étude – les années 491–1092. Par rapport au caractère, à l'étendue et au matériel interprété dans notre étude les considérations ont été les suivantes:

a) c'est la période englobant des changements ethniques, politiques et socio-économiques survenus sur les Balkans et en Dobrudža;
b) ces cadres chronologiques nous ont été suscités par l'étude du matériel numismatique et sphragistique provenant des différents établissements de Dobrudža. Le matériel démontre le déclin de la circulation de l'argent pendant le VIe–VIIe s. et sa renaissance pendant le Xe–XIe s. Byzance reste toujours la source unique des signes monétaires. Après le XIIe s. on observe dans la circulation de l'argent des changements considérables liés à l'apparition de frappes de monnaies locales et à la constitution de petits états féodaux. L'étude de leurs frappes de monnaies demande un autre ouvrage. Dans le domaine de la sphragistique, le matériel qui est arrivé jusqu'à nous ne dépasse pas le XIe s. Du XIIe s. nous disposons seulement, avec quelques exemplaires de sceaux.
c) la région de Dobrudža attire avant tout l'attention des chercheurs roumains, mais nous devons tout de suite mentionner que les données de la numismatique et de la sphragistique, qui représentent l'une des sources principales d'information concernant telle ou telle affirmation, sont interprétées d'un point de vue partial dans leurs études traitant des questions fondamentales du passé de ces terres.

I. DOBRUDŽA (LES ANNÉES 491-1092) SELON LES DONNÉES DE LA NUMISMATIQUE

La résolution d'un tel problème pourrait être accomplie seulement à une étape déterminée lorsqu'on a entassé déjà un matériel de recherches scientifiques. D'abord il faut que le matériel provenant de Dobrudža soit présenté, c.- à-d. documenté et étudié de base.

* *Dobrudža. Études ethno-culturelles*. Sofia, 1987, 182-207.

De même nous devons disposer avec l'information qu'il porte. Il est nécessaire aussi que nous devons avoir la possibilité de comparer les données à d'autres provenant des régions avoisinantes, situées en Bulgarie où sur les Balkans, car la région envisagée n'était pas une unité étatique indépendante close. Dans le cas opposé nos conclusions auront un caractère partial. Nous pouvons constater avec une certaine satisfaction que ces conditions sont en partie accomplies.

Dans une série de publications les chercheurs roumains ont documenté les trouvailles monétaires provenant des différents établissements et chantiers archéologiques, situés avant tout dans la Dobrudža du Nord[1]. On a essayé de généraliser le tableau de la circulation monétaire pour différentes périodes quant aux établissements différents[2] ou à la Dobrudža entière[3]. Il existe aussi pas mal de tentatives s'efforsant à relier les données numismatiques au développement socio-politique de Dobrudža[4]. Ont paru de même plusieurs études « purement numismatiques » qui reflétent à la base du matériel de Dobrudža différents aspects de la frappe médiévale. Il est évident que toutes ces recherches donnent leur apport à la résolution de la tâche principale, mais il n'y a pas de doute que ce sont les trouvailles nu-

1 **Dimian, I**. Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R. P. R. – *SCN*, I, 1957, 189–217; **Idem**. Tezaur de monede bizantinegasit la Şocariciu. – *SCN*, II, 1958, 433–417; **I1iescu, O**. Descoperiri monetare in tara Romîneasca. – *SCN*, II, 450–4-55; **I. Barnea**. Alt tezaur de monede bizantine de la Dinogetia. – *SCN*, III, 1960, 245–254; **Comsa, E**. şi **Gh. Bichir**. O noua descoperire de monede şi obiecte de podoaba din secolele X–XI in aşezarea de la Garvan (Dobrogea). – *SCN*, III, 223–244; **Diaconu, P.** Monedele bizahтпne descoperite la Capidava. – *Capidava*, I, 1958, 238–244; **Poenaru Bordea, Gh**. Note numismatice Dobrogene. – *SCN*, IV, 1968, 397–404; **Idem**. Monede bizantine din Dobrogea provenite dintr-o mica colectie – *SCN*, IV, 405–408; **Idem**. Quelques monnaies trouvées à Adamclissi et la fin de Civitas Tropaensium. – Dacia, XII, 1968, 409–411; **Mitrea, B**. Monedele antice şi bizantine descoperite la Pacuiul lui Soare. – *Pacuiul lui Soare*, I, 1972, 181–212; **Ocheseanu, R.** şi **Gh. Papuc**. Monede greceşti, romane şi bizantine descoperite in Dobrogea (I–V). – *Pontica*, V, 467–495; VI, 351–381; VII; 395–415; VIII, 428–446; IX, 215– 235; **Ocheseanu, R**. Cîteva monede de aur descoperite în Dobrogea. – *SCN*, VI, 233–236; **Poenaru Bordea, Gh.** şi **V. H. Bauman**. Monede romane şi bizantine provenite din Nordul Dobrogei. – *Peuce*, IV, 1973–1975, 133–174; **Popea, Al**. Monede bizantine din Nordul Dobrogei. – *Peuce*, IV, 175–197; **Popea, Al.** şi **V. H. Bauman**. Monede bizantine anonime şi skifate in colecţia muzeului din Tulcea. – *Peuce*, IV, 207–227; **Costel, Gh.** şi **B. Octavian**. Noi descoperiri archeologice şi numismatice la Troesmis. – *Peuce*, IV, 97–109; **Diaconu, P**. Un tezaur de monede bizantine in secolui Xl-lea descoperit la Pacuiul lui Soare. – *Muzeul National*, III, 1976, 235–239; **Poenaru Bordea, Gh.** şi **A1. Popea**. Monedele bizantine dintr-o colectie formata la Constaţa. – *SCIV*, 2, 1976, 215–229; **Vertan, An.** şi **G. Costurea**. Des coperiri monetare in Dobrogea (l–II). – *Pontica*, XII, 1979, 229–241; XIII, 980, 345–366; **Ober1ander-Tarnoveanu, E**. Cronica descoperirilor monetere din Nordul Dobrogei. – *Peuce*, VIII, 1980, 499–514; **Idem**. Monede bizantina din secolele VII–X descoperite in Nordul Dobrogei. – *SCN*, VII, 1980, 163–166; **Ocheseanu, R**. Cîteva monede bizantine din secolele VII–XI descoperite in Dobrogea. – *Pontica*, XIV, 1981, 309–314; **Mitrea, B**. Découvertes anciennes et plus récentes de monnaies antiques et byzantines dans la R. P. R. – *Dacia*, N. S., vol. V, 1961, 591–594; III, 1959, 603–605; VII, 1963, 589–599; IX, 1965, 489– 501; X, I960, 403–414; XII, 1968; XIV, 1970, 465–482; XV, 1971, 395–413; XIX, 1975, 318–326, XXIV, 1981. **Димитров, М**. Преглед върху монетната циркулация в Дионисополис през ранното средновековие VI - XI в. - *Нумизматика*, 1982, 1, 33–41; **Йорданов, И**. Монетите от Чиракман. - В: *Чиракман*. С., 1982, 57–59.

2 **Mitrea, B.** Monedele şi prabuşirea Dinogetiei la sfirşitul secolului al Vl-lea. – *Pontica*, VII, 1974, 49–72.

3 **Poenaru Bordea, Gh**. Monede bizantine de bronz din secolele V–VII in Dobrogea. – *Buletinul monumentelor istorice*, XL, 1971, 3, 51–60; **Idem**. Monnaies byzantines des VIe– VIIe siècles en Dobrudja. –In: *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*, III, B., 1976, 202–217; **Custurea, G.** şi **N. S. Andronescu**. Unele consideratii asupra circulatiei monetare in Dobrogea in perioada 969– 1092. – *Pontica*, XIV, 1981, 221–236.

4 **Barnea, I**. *Din Istoria Dobrogei*, III, Bucurest, 1971, 15–19; **Poenaru Bordea, Gh.** şi **AI. Popea**. Probleme istorice Dobrogeie (secolele VI–VII) in lumina monedelor bizantine din colectia muzeului de istorie nationale şi archeologie din Constanţa. – *SCIVA*, 3, 1980, 377–396.

mismatiques des établissements et des chantiers archéologiques qui se révèlent comme les plus utiles, lorsque l'information qu'elles portent n'est pas acquise de deuxième et troisième main, mais vient directement.

Chez nous il y a déjà des publications concernant les trouvailles monétaires provenant de différents établissements et chantiers archéologiques. Les chercheurs ont poursuivi le caractère de la circulation monétaire des différents établissements qui avait joué un rôle déterminant dans la vie de l'État bulgare. On a essayé de poursuivre aussi le caractère de la circulation monétaire dans les terres bulgares pendant tout le Moyen âge[5]. Toutes ces recherches donnent la possibilité de comparer la région envisagée, d'établir des analogies où des différences par rapport au tels ou tels signes monétaires.

Quelles sont les données numismatiques concernant la région envisagée et de quelle manière pouvons-nous interpréter le matériel? A la base des publications de nos collègues roumains et aussi en partie de recherches bulgares, le matériel numismatique de cette région géographique est mis en présence. Furent documentées non seulement les trouvailles monétaires des différents établissements et chantiers archéologiques, mais aussi celles se rapportant à toute la région de Dobrudža. Nous ne nous faisons pas l'illusion que tout le matériel qu'on a découvert est arrivé jusqu'aux chercheurs et par suite – documenté. Nous supposons de même qu'une partie des publications a échappé de notre attention à cause de différentes éditions, quelques-unes desquelles nous sont restées inaccessibles. A notre grand regret les monnaies des chantiers principaux comme ceux de Dinogetia et Isaccea, ne sont pas publiées entièrement jusqu'à présent. De même nous considérons avec réserve quelques matériaux, rapportés par tel ou tel auteur à la région de Dobrudža seulement à la base du fait qu'on y les a découverts. En effet ils proviennent des collections de différentes personnes, sans qu'on puisse établir si le matériel provient de notre région[6]. Malgré ces conventions, s'impose la conclusion que le matériel présenté, dont les quantités reflètent une étape précise des recherches, sans doute déjà modifiée, dessinera les tendances de la circulation monétaire, des signes monétaires qui l'avaient servie et des phénomènes et des processus qui l'avaient accompagnée.

La deuxième question concerne la méthode de l'interprétation du matériel numismatique. Il doit être envisagé par établissements et périodes. Mais d'une part le caractère, le type et le volume de notre étude et de l'autre – le faît qu'on n'a pas étudié entièrement tous les établissements à cause des différentes étapes de leurs recherches, imposèrent la méthode combinée. D'un côté est présenté le matériel provenant des trouvailles isolées découvertes dans les établissements les plus célèbres et d'un autre – le matériel de la Dobrudža entière est rassemblé du point de vue chronologique et par genres (excepté le matériel provenant des établissements les plus célèbres on a inclus aussi celui des établissements qui se caractérisent par des trouvailles monétaires peu nombreuses ou isolées, ainsi que les trouvailles non localisées qui se rapportent en général à la région de Dobrudža) – (Voir tabl. I et II et

5 **Йорданов, И**. Характер на монетната циркулация в средновековните български столици Преслав и Търново. - В: *Средновековният български град*. С., 1978, 229-239; **Idem**. Монетното обръщение в средновековна Плиска. – В: *IV конгрес по славянска археология*. С., 1980 (под печат); **Idem**. Паричното обръщение в средновековна България. – В: *История на финансовата и кредитна система на България*. Варна, 1981, 23-35, 61-71, 91-108.

6 Le fait que la plupart du matériel numismatique conservé dans les musées de la R. S. de Roumanie provient des collections privées, n'est pas un secret. Et nous connaissons bien le principe de la formation de ces collections.

Annexe I). Les données des trouvailles isolées sont confirmées par les trésors monétaires (Annexe II).

Ce n'est pas la première étude semblable consacrée à une région géographique, à un pays ou à un état, ce qui nous permet de poursuivre la circulation monétaire en Dobrudža conformément au schéma, qu'on a déjà élaboré.

Circulation monétaire en Dobrudža pendant le VIe–VIIe s. Les conclusions acquises lors des études de la circulation monétaire dans les autres régions du pays ou des Balkans révèlent qu'une certaine dérogation s'était produite dans la circulation monétaire qui amena graduellement à la liquidation des rapports monétaires et d'échange. Les causes qui provoquèrent cette liquidation sont connues et adoptées par tous les chercheurs qui les relient à l'apparition des nouveaux peuples des slaves et des protobulgares, porteurs de nouveaux rapports socio-économiques, qu'ils imposèrent à la population locale, par suite de quoi on observe différents changements dans la vie sociale, l'un desquels est représenté par la liquidation de la circulation monétaire. Pourtant malgré cette constatation générale, valable pour tout le pays et les Balkans, on observe quelques différences. Dans quelques régions la circulation monétaire disparait plus tôt, dans d'autres – plus tard, mais il existe aussi des régions dans lesquelles elle fut restaurée pour un certain temps. Ces différences furent provoquées par la conquête de la région correspondante ou de l'établissement par les nouveaux envahisseurs et les essais de Byzance de s'opposer à cette occupation.

Quel fut le tableau de la circulation monétaire en Dobrudža pendant le VIe–VIIe s.? Par l'examen des trouvailles monétaires nous constatons (tabl. I) que tous les établissements avaient eu une circulation monétaire réguilière, correspondante à leur caractère et à leur type. En cette circulation ont participé des signes monétaires de toutes les valeurs nominales, produits dans les différents ateliers monétaires de Byzance. Comme constatation logique s'impose le faît que les établissements situés sur le littoral de la Mer Noire se distinguent par une plus grande densité des signes monétaires. Pourtant on observe une dérogation graduelle du ravitaillement rythmique avec des signes monétaires qui est dû non pas tellement à une crise en Byzance et dans la frappe des monnaies, qu'à l'impossibilité de leur transport en ces terres. Ainsi on arrive à la suspension de la circulation monétaire dans les différents établissements. En général cette dérogation de la circulation monétaire régulière s'observe le plus nettement au temps de Maurice Tibère (582–602). Dans quelques établissements les monnaies de cet empereur furent les dernières. Dans Murguijol les dernières monnaies datent de 586–587; en Slava Rusa – de 587– 588; en Trezmis – de 588–589; en Dinogètia et Sucideava – de 592–593; en Adamklisi – de 597–598. Il est évident que ces établissements furent détruits plus tôt, conquis ou bien détachés des autres régions de l'Empire et de cette façon privés de la procuration monétaire. Mais dans un autre groupe d'établissements – ceux situés sur le littoral de la Mer Noire comme Balčik, Kavarna, Mangalia, Constanța, Histria, Sinoe, etc. la circulation monétaire diminue mais ne disparait pas complètement jusqu'à la fin du VIIe s. Cette tendance de troubles considérables et malheureux, liés à l'invasion des slaves est confirmée aussi par les données des trésors. A cette époque furent cachés lés trésors d'Adamklisi, sur l'île Hinog, à Ulmetum, Pargeoaja et Socariţu.

Tabl. I. Trouvailles monétaires isolées des villes

Datation	Balčik	Kavarna	Mangalia	Constanța	Histria	Sinoé	Noufarul	Tulcea	Niculițel	Troesmis	Noviodunum	Dinogetia	Peceneaga	Hirsova	Capidava	Adamclisi	P. lui Soare	Silistra	Pliska	Preslav
491-518	-	6	-	6	-	1	-	1	-	-	2	8	-	1	-	-	1	5	3	6
518-527	3	8	2	12	1	-	-	-	-	-	11	8	-	-	-	3	2	14	-	8
527-565	30	1	3	32	1	1	1	3	1	-	20	17	1	-	-	6	-	21	5	6
565-578	13	4	-	42	1	1	-	-	-	2	17	23	-	3	2	6	8	13	2	7
578-582	1	-	-	5	-	1	1	1	-	-	-	3	-	-	-	1	-	4	-	-
582-602	-	2	-	25	-	-	1	1	1	1	3	11	-	-	-	1	1	1	-	-
602-610	-	2	-	20	2	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	1	-	1
610-641	-	3	4	6	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
641-668	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
668-685	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
698-705	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
778-780	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
802-811	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
829-842	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3
842-867	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
867-886	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	8
886-912	2	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	5	6	59
913-921	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	27
921-944	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2	10
945-959	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3	3	19
963-969	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	45
969-976	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	10	7	23	178
970-1030	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	19	1	-	-	-	-	-	-	-
976-1030	6	3	1	-	1	-	8	7	8	3	144	122	-	-	12	-	32	47	255	422
1030-1042	1	4	2	1	-	-	5	8	3	1	46	72	3	1	5	-	57	24	64	236
1042-1050	2	-	2	1	1	-	8	3	10	3	90	76	2	-	5	-	103	23	6	35
1050-1060	-	1	2	4	-	-	9	4	2	-	88	84	3	-	-	-	151	33	8	22
1060-1070	1	2	5	2	-	-	8	4	8	3	124	67	3	-	-	-	171	29	2	64
1070-1080	2	1	-	2	-	-	12	3	3	1	80	40	1	-	-	-	89	34	1	14
1080-1092	1	-	-	-	-	-	9	1	-	-	44	27	-	-	-	-	20	3	-	3

Par conséquent nous pouvons admettre que la suspension de la circulation monétaire dans les établissements déjà cités, ainsi que le recèlement des trésors mentionnés sont liés au premier grave danger qui menaçait l'Empire de la part des avares et puis des slaves. Les derniers devinrent maîtres de toute la Dobrudža et conquirent nombre de forteresses et de villes entre lesquelles Dorostol (Silistra) et plus tard Tomis (Constanța)[7] dès les premières

7 **Мутафчиев, П**. Съдбините на средновековния Дръстър. – В: *Избрани произведения*, Т.II., С, 1973, 23–25.

années du gouvernement de l'empereur Maurice. A la différence des autres établissements le gouvernement byzantin réussit à reconquérir Dorostol et Tomis en les transformant en bases d'opération contre le danger venant du Nord. Nous devons relier la découverte des monnaies du temps des empereurs Phocas et Irakleus dans la ville de Silistra, ainsi que dans quelques autres établissements en Dobrudža aux tentatives byzantines contre les envahisseurs et en général comme expression des mesures prises par le gouvernement byzantin à cet égard. Quant aux villes sur le littoral de la Mer Noire, leur circulation monétaire continue d'exister bien que plus restreinte, car elles ne furent pas complètement détruites par les envahisseurs et la mer avait facilité leurs contacts avec Byzance qui restaura les destructions des barbares.

Pourtant après le milieu du VIIe s., les trouvailles monétaires témoignent une interruption de la circulation monétaire beaucoup plus longue. Dans quelques établissements elle ne se restaura jamais ce qui témoigne de leur complète disparition, tandis que dans d'autres les monnaies apparaissent après quelques siècles. Après le milieu du VIIe s. des monnaies byzantines isolées sont découvertes dans peu d'établissements. Les dernières monnaies byzantines trouvées dans les établissements de Dobrudža comme Constaţa, Histria, Tulcea, Silistra etc. furent frappées au temps des empereurs Constance II et Constantin IV. Leur présence est non seulement l'expression du niveau des rapports monétaires et d'échange, mais aussi il est fort probable qu'elle fût liée aux tentatives de Byzance entreprises au temps de Constantin IV à restaurer le gouvernement byzantin en ces terres à l'aide de la campagne militaire de cet empereur contre les bulgares dans le Delta du Danube.

Circulation monétaire en Dobrudža pendant la période 681–971. Le commentaire se rapporte aux établissements que nous avons déjà mentionnés en émettant la thèse qu'après le milieu du VIIe s. on y rencontre des trouvailles monétaires, bien qu'isolées. La question importante consiste à expliquer leur présence dans les établissements de Dobrudža, à l'époque où l'Etat bulgare est déja une réalité. Parmi les chercheurs roumains cette question fut liée à l'interprétation du matériel numismatique du territoire de la Roumanie et en particularité du territoire de Dobrudža. Jusqu'à un certain temps il y eut deux conceptions différentes. Les uns des chercheurs roumains adoptèrent la thèse, que la suspension de la circulation monétaire sur le territoire de la Roumanie et de Dobrudža se produisit après 681 en liaison avec la naturalisation de l'économie féodale médiévale, un processus qu'ils relient à la nouvelle situation politique qui s'était créée sur les Balkans après l'établissement des slaves et des protobulgares en ces lieux[8]. Les autres considèrent qu'il n'y avait pas eu de rupture dans la circulation des monnaies byzantines en Dobrudža et que leur découverte est l'expression de la présence byzantine, en ces terres[9]. Pendant les dernières années ce groupe de chercheurs roumains a élaboré plusieurs ouvrages généralisants, consacrés à la vie en Dobrudža, à la constitution politique, à l'ethnogenèse, etc.[10]

Avant d'émettre notre point de vue en cette discussion il faut que nous précisions de quelles monnaies on parlera, leur quantité, où furent-elles découvertes et quel est le lien

8 **Moisil, C**. Sur les monnaies byzantines trouvées en Roumanie. – *Acad. Roum. Bull. de la Sect. Hist.*, XI, 1924, p. 210; **Minea, I**. Influenta bizantina in regiunea Carpato-Dunareana pin a la sfirsitul sec. al XII-lea, in baza monedelor raspindite. – *BSNR*, XXVII–XXVIII, 1933–1934, p. 109; **Vulpe, R**. Histoire ancienne de la Dobroudja. – *La Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 385; **Dimian, I**. Citeva, 207–210.

9 **Banescu, N**. La vie politique des roumains. –*Bull. Sect. Hist.*, XXIII/2, 1943, 193–194; **Barnea, I**. Din istoria, 17–19.

10 **Diaconu, P**. La Dobroudja et Byzance à 1 'époque de la génèse du peuple roumain (VIIe–X^{e} ss.). – *Pontica*, XIV, 1981, 217–220.

entre elles et les établissements correspondants. Est-ce que le tableau numismatique en ces terres est une exception par rapport aux autres établissements et régions de la Bulgarie médiévale? La résolution de ces questions s'impose encore par le fait que le deuxième groupe de chercheurs roumains qui interprètent les monnaies byzantines découvertes en Dobrudža, comme l'expression de la présence byzantine politique, ne fait pas une revue (examen) de la circulation monétaire dans les établissements de Dobrudža, mais énumère les monnaies byzantines de Dobrudža par empereurs et valeurs nominales, en admettant que pendant les années des empereurs correspondants, lorsqu'on avait frappé ces monnaies et qu'elle avaient circulé en Dobrudža, cette région fut gouvernée par l'administration byzantine[11].

Les monnaies de la période 681–971, trouvées en Dobrudža sont présentées dans la table I et dans les appendices, mais à l'exception des établissements mentionnés, on a découvert des monnaies byzantines dans d'autres établissements qui ne sont pas tellement célèbres avec leurs trouvailles monétaires. Voilà pourquoi nous donnons une revue détaillée des monnaies byzantines de VIIe–Xe s. découvertes dans les différents établissements:

Balčik – 2 folis de Léon VI (886–912), 1 folis et deux nomismes de Constantin VII et Roman (945–959);
Kavarna – 1 folis de Nicéphore Ier (802–811) et 3 de Léon VI;
Mangalia – 1 folis de Nicéphore Ier, 3 de Léon VI et 3 de Nicéphore II (963–969);
Constanța – 1 folis de Tibère III (698–705), 1 folis de Léon IV (776– 778), 1 de Michèle III (842–867), 1 de Nicéphore Ier (802–811), 2 de Constantin VII (943–959) et une milliarence de Nicéphore II (963–969).
Ešekjoj – 1 nomisme de Constantin VII et Roman II (945–959)[12].
Galita – 1 folis de Léon VI[13]. *Rašova* – 3 folis de Théophile (829–842) et 1 de Constantin VII (913–919)[14].
Isaccea – 1 nomisme de Constantin VII (945–959) et 1 folis de Nicéphore II (963–969).
Pacuiul lui Soare – 3 folis de Léon VI et 1 folis de Nicéphore II.
Peseneaga – 1 folis de Théophile (829–842) et 1 de Roman I (921–944).
Silistra – 5 folis de Léon VI, 1 de Constantin VII (913–919), 1 nomisme de Roman I (921–944), 1 folis, 2 nomismes de Constantin VII (945–959).

Excepté les monnaies provenant des établissements de Dobrudža énumérés, on a découvert d'autres, frapées pendant le VII –Xe s.[15], mais elles ne peuvent pas être rapportées

11 **Barnea, I**. Din istoria, 17–20.

12 Ibid., p. 20.

13 *Dacia*, IX**,** 1965, p. 500.

14 **Dimian, I**. Citeva, p. 198 et un exemplaire non-publié de MA-Constanța. Numéro d'inventaire No 7068.

15 Dans les établissements mentionnés, nous n'avons pas inclus les trouvailles provenant du village Uruluia, **Dimian, I**. Citeva, p. 199, car on n'a pas précisé jusqu'à présent leur origine et leur type. Malgré tout, l'information qu'ils portent est utilisée assez souvent. On pourrait se poser la question si les 29 monnaies représentent un trésor où des trouvailles isolées. Si elles sont un trésor, ce qui est admis aussi par E. Oberlander-Tarnoveanu. Monede bizantine, SCN, VIII, p. 164, No 9 – sa composition se distingue fortement des autres trésors byzantins. Ce sont des monnaies en cuivre et en argent de la période 751–959. Chacun des empereurs est présenté par un où deux exemplaires. Il est évident que ce n'est pas un trésor. Mais si on admet que ce furent des monnaies différentes d'un établissement médiéval quelconque, alors sa circulation monétaire devrait dépasser à plusieurs reprises celles des centres purement byzantins, comme par exemple Corinthe, etc. Il est

à un établissement déterminé. Leur quantité et genre sont présentés dans l'analyse de la tabl. II.

Tabl. II. Trouvailles monétaires isolées de:

Datation	Dobrudža			Départ. de Šumen			Corinthe		
	AE	AV	AP	AE	AV	AP	AE	AV	AP
491-518	93	4	-	45	1	-	7	-	-
518-527	164	-	-	43	-	-	8	-	-
527-565	422	4	-	68	4	-	40	-	-
565-578	390	6	-	34	-	-	85	-	-
578-582	46	1	-	2	-	-	16	-	-
582-602	164	3	-	11	-	-	9	-	-
602-610	71	2	-	15	1	-	19	-	-
610-641	31	4	-	12	1	-	9	-	-
641-668	1	4	3	1	-	1	7	-	-
668-681	-	1	2	-	-	3	-	-	1
698-705	1	-	-	-	-	-	-	-	-
705-711	-	-	-	-	1	-	-	-	-
717-741	-	-	-	1	-	-	-	-	-
741-775	-	-	-	-	-	-	1	-	-
775-780	1	-	-	-	-	-	2	-	-
780-802	-	-	-	-	2	-	-	-	-
802-811	3	-	-	6	-	-	2	-	-
811-813	-	-	-	-	-	-	1	-	-
813-820	-	-	-	-	1	1	-	-	-
820-829	-	-	-	-	-	-	2	-	-
829-842	4	-	-	3	5	1	4	-	1
842-867	1	-	-	-	-	1	4	-	-
867-886	-	-	-	5	8	-	42	-	-
886-912	13	-	-	75	1	2	138	-	-
913-919	5	-	-	33	-	-	58	-	-
921-944	2	2	-	12	3	-	357	-	-
945-959	3	7	-	17	7	-	150	1	-
963-969	3	1	1	46	1	-	228	-	-
971-976	20	-	1	226	-	11	231	-	-
976-1025/30	428	5	2	710	5	2	594	-	-
1025-1042	253	1	-	246	3	-	154	-	-
1042-1050	314	-	3	43	1	4	96	-	-
1050-1060	359	-	-	34	1	-	148	-	-
1060-1065	30	-	-	9	-	-	72	-	-
1059-1067	204	-	-	47	2	-	19	1	-

incontestable que ces monnaies font partie d'une collection, ce qui est démontré par la source de l'information concernant les monnaies – le collectionneur l'ingénieur Jon Mitetelu. Le fait que ces monnaies n'apparaissent pas encore, mais sont seulement mentionnées s'avère aussi intéressant. La constatation suivante est aussi curieuse: I. Dimian témoigne que la source de l'information est l'ingénieur J. Mitetelu, mais il n'a pas vu les monnaies; I. Barnea qui utilise l'information de ces monnaies cite I. Dimian, sans mentionner quelque chose pour la source initiale, et les chercheurs suivants citent seulement I. Barnea.

1065-1070	105	-	-	13	-	-	65	-	-
1067-1071	82	-	-	6	-	-	21	-	-
1070-1075	18	-	-	1	-	-	140	-	-
1071-1078	116	2	-	6	1	-	?	-	-
1075-1080	82	-	-	24	-	-	185	-	-
1078-1081	16	-	-	1	-	-	315	1	-
1080-1085	23	-	-	3	-	-	63	-	-
1085-1092	48	1	-	1	1	-	146	-	-

Nous pourrions commenter et expliquer la présence de telles ou telles monnaies dans les établissements mentionnés avec les tentatives entreprises par la Byzance à prendre le dessus dans le conflit séculaire avec la Bulgarie au moyen d'une intervention directe ou par les rapports de ces terres avec les centres bulgares médiévaux, mais tout de même le meilleur commentaire restent les faits, c.-à-d. nous devons juxtaposer les trouvailles des différents centres de Dobrudža à celles provenant de l'intérieur de l'Etat bulgare et en premier lieu à celles de Pliska et Preslav, dont la circulation monétaire, les tendances et caractères sont déjà étudiés[16]. De l'analyse chronologique des trouvailles monétaires (tabl. I) nous constatons que pour la période envisagée, très peu d'établissements nous procurent des données qu'on pourrait comparer à celles de Pliska et Preslav. Quelques tendances stables s'observent uniquement à Constanța et à Silistra. Nous constatons que uniquement aux environs de Constanța on a pu localiser quelques monnaies byzantines isolées datant de VIIIe et IXe s. A cause du manque de documentation leur reliement à la vie de la ville pendant le temps de leur frappe et circulation n'est pas suffisamment sûr, car la plupart proviennent d'une collection privée[17], mais cette question n'est pas sujet à notre article. Quant à l'appartenance de Constanța à l'Etat bulgare pendant le VIIe–Xe s., les matériaux archéologiques et historiques attestent ce fait de façon catégorique[18]. C'est pour cette cause que la présence des monnaies byzantines isolées de VIIIe–IXe s. doit être expliquée par quelques contacts commerciaux des habitants de la ville avec la Byzance qui furent facilités par la voie de mer sûre. La monnaie de Nicéphore Ier, trouvée à Constanța, ainsi que les monnaies du même empereur trouvées à Mangalia et à Kavarna pourraient être expliquées non seulement par les contacts commerciaux des villes du littoral de la Mer Noire avec la Byzance, mais aussi par l'intervention militaire du même empereur dans les terres bulgares. Bien que les sources écrites ne le mentionnent pas, il ne soit pas exclu l'expédition militaire par voie de terre fut doublée par une expédition maritime, ou bien on pourrait envoyer quelque détachement byzantin militaire en cette direction. Les monnaies de Nicéphore Ier sont découvertes aussi à l'intérieur du pays – à Pliska, Madara, Preslav, Gabarica et de même sont isolées des autres monnaies tardives. Les monnaies suivantes provenant de Constanța, des autres villes situées sur le littoral de la mer Noire, ainsi que de l'intérieur de Dobrudža datent de IXe–Xe s., mais leur quantité est extrêmement insignifiante par rapport aux monnaies découvertes à Pliska et Preslav, ce qui témoigne que ces villes „s'éteignirent» graduellement. Dans la

16 Voir les études citées dans la note 5.

17 Les folis de Tibère III et de Nicéphore Ier proviennent de la collection de I. Bacacanu, on n'a pas précisé le lieu de trouvaille du folis de Léon IV, el la monnaie de Michel III provient de la région Constanța-Medea. Ils sont conservés dans le MA-Constanța, numéros d'inventaire 13083, 6862 et 7028.

18 L'ainsi nommé Petit vallum de terre, défendant les bulgares d'Asparuh dans l'Onglos, atteigne l'enceinte occidentale de la ville et le „Grand» vallum de terre qui fut édifié plus tard est conformé avec la forteresse et les possibilités défensives. Par conséquent la ville avait été sous le controle des bulgares. Voir: **Рашев, Р.** *Старобългарски укрепления на Долния Дунав (VII–XI в.)*. Варна, 1982, с. 27, 77, 163.

table II nous avons présenté le nombre commun des monnaies byzantines découvertes en Dobrudža en les comparant au nombre commun des monnaies découvertes dans une autre région semblable située à l'intérieur du pays (considérablement plus petite), englobant les environs de Pliska, Madara, Preslav et le village Khan Krum, qui est considérée en général comme la région Intérieure du Premier Royaume bulgare[19], c.-à-d. le territoire du département de Šumen actuel. Pour qu'on ne perdit pas de vue la circulation monétaire dans les centres byzantins, nous avons présenté aussi les données des fouilles archéologiques à Corinthe[20].

Pour la période 681–971 nous constatons que le nombre des monnaies byzantines provenant de la Région intérieure de l'Etat bulgare dépasse à plusieurs reprises le nombre des monnaies découvertes en Dobrudža et pourtant il est plus petit que celui des monnaies de Corinthe. Des villes de Dobrudža seulement celle de Silistra (Drăstar)[21] se caractérise par une circulation monétaire semblable à celle de Pliska et Preslav. Cela est facilement explicable à cause des liens directs et constants entre cette ville et les centres de l'Etat bulgare.

La comparaison des trouvailles monétaires de l'actuel département de Šumen avec celles du reste du territoire bulgare, témoigne qu'en ces lieux fut situé le centre de l'Etat bulgare, et les trouvailles de Dobrudža illustrent les liens plus étroits de ces terres avec la Région intérieure de l'Etat bulgare qu'avec Byzance.

Si la découverte de monnaies byzantines isolées (VIIe–Xe s.) en Dobrudža s'explique par les chercheurs déjà cités avec la présence politique byzantine en ces lieux, doit- on expliquer avec la même présence byzantine le nombre considérablement plus grand de monnaies byzantines découvertes à Pliska, à Preslav et en général dans toute la Région intérieure du Premier Royaume Bulgare!

Le non-sens d'une pareille affirmation est évident.

D'après l'examen du matériel numismatique présenté on peut émettre la conclusion que les trouvailles monétaires de la période 681–971, découvertes en Dobrudža témoignent d'une circulation monétaire non développée, d'une participation limitée à l'échange de signes monétaires différents, de l'unité de ce territoire aux autres régions de l'Etat bulgare. C'est une conclusion confirmée quotidiennement par la publication de tel ou tel monument culturel découvert en Dobrudža, une conclusion qui est confirmée aussi par les données de la sphragistique.

Circulation monétaire en Dobrudža pendant la période 971–1092. Pendant la période envisagée la circulation monétaire a été influencée par différents facteurs et le plus – par ceux liés aux réalités politiques existantes. Jusqu'à 971 ces territoires faisaient partie de l'Etat bulgare et pourtant à cause de leur situation géographique les monnaies byzantines y pénétrèrent de temps à autre. Après 971 lorsque l'administration byzantine s'établit en ces terres avec son mode de vie, elle introduisit dans les terres bulgares la circulation monétaire. De cette façon les monnaies byzantines y accédèrent librement et devinrent une nécessité.

L'examen de la circulation monétaire et des signes monétaires qui la servaient démontre quelques différences par rapport aux centres de la Région intérieure de l'Etat bulgare. Ce fait est illustré le plus par l'analyse chronologique des trouvailles monétaires qu'on

19 Венедиков, Ив. *Военното и административно устройство на България през IX - X век*. С., 1979, с. 27 et sq.

20 **Edwards, K. M**. *Corinth*, VI, Coins, Cambridge, Mass., 1933.

21 II est possible que les trouvailles de l'île Pacuiul lui Soare, de Galica et d'Ešekjoj se rapportent de même à la région de Drăstăr.

a effectuée dans la table I et qu'on a complétée par celle de la table II. La constatation qu'on ne découvre pas dans tous les établissements de Dobrudža des monnaies de Jean Ier Tsimiscès (969–976) s'avère intéressante. Le fait se rapporte le plus à ces folis anonymes désignés dans la classification numismatique comme classe A-1 (970– 976). A Pliska et à Preslav ces folis sont présentés conformément à leur frappe et même à plus grandes proportions que les folis suivants et ceux de la classe A-2 (976–1030). Approximativement à cette époque la même situation existe à Silistra et dans l'établissement situé sur l'île Pacuiul lui Soare. Mais dans les autres établisements de Dobrudža on n'a pas pu dévouvrir des monnaies de la classe A-I[22]. Nous ne pouvons pas expliquer de façon suffisamment sûre cette absence de monnaies frappées pendant la période 971–976, pourtant les causes doivent être liées probablement aux possibilités et à la politique de Byzance après la conquête de 971. Il semble que tous les efforts de l'Empire furent dirigés à soumettre les importants centres protobulgares comme Pliska, Preslav, Drăstăr, etc. Après 971 ce furent les premières villes dans lesquelles on a introduit l'administration byzantine et activisé la circulation monétaire. Mais dans les autres régions du pays et en particulier en Dobrudža la situation resta inchangée. A notre grand regret la numismatique byzantine ne peut pas présiser jusqu'à maintenant la datation des différentes séries de la classe A-2, pour que nous puissions établir la date exacte de l'apparition en masse des monnaies byzantines en Dobrudža[23]. Si cela s'était produit immédiatement après 976 ou bien après l'an 1000, lorsque Byzance a adopté comme frontière septentrionale stable la rive de Danube, reste encore à supposer. En tenant compte des considérations historiques générales nous adoptons dans notre article comme début de l'apparition en masse des monnaies byzantines l'époque après l'an 1000, c.-à-d. après la deuxième conquête de ces terres par Byzance. Ainsi nous arrivons à la participation des monnaies de la classe A-2 (976–1030) à la circulation monétaire. Elles se rencontrent partout, non seulement dans les villes, mais aussi dans les villages et témoignent du fait que la circulation monétaire en Dobrudža est devenue déjà une réalité. En elle participent non seulement les monnaies en cuivre. On découvre tous les nominales, présentés jusqu'à présent avant tout dans les trésors monétaires. La quantité des signes monétaires découverts en Dobrudža, ainsi que celle des émissions suivantes (classe B 1030–1042) ne démontrent pas une tendance de dimunition. Lors de la comparaison avec les trouvailles de Pliska et Preslav, pour cette période nous n'observons pas de différences considérables bien que la quantité de ces dernières reste prépondérante. Mais dès les émissions suivantes – la classe C (1040–1050) et D (1050–1060) nous observons de grandes différences dans les quantités correspondantes. A Pliska et à Preslav ces quantités diminuent subitement ce qui est le plus caractéristique pour la ville de Pliska. Il est évident que de différents changements intervinrent de même en Dobrudža. Les monnaies de la classe B et C sont les dernières qu'on découvre dans nombre d'établissements. A la même époque nous observons un recèlement en masse de trésors – avant tout dans les régions de Greci, Dinogetia, Silistra, etc. Ces faits attestent les modifications essentielles liées aux troubles, aux malheurs et a l'insécurité qui survinrent dans la vie de la population de la Bulgarie du Nord et qui à cause desquels pé-

22 Nous ne pouvons pas admettre que les chercheurs roumains rapportent inexactement les monnaies de cette classe à A-2. Pendant 1979 nous avons examiné personnellement la plupart des trouvailles monétaires de Dinogetia, Isaccea, Constanța, Tulcea, etc.

23 Le manque de continuité dans la circulation monétaire avant et après 971 réfute de manière particulière la présence byzantine en ces lieux avant l'an 971. Si cette région avait été une province byzantine elle devrait naturellement prospérer et augmenter sa circulation monétaire, après la conquête du territoire bulgare avoisinant.

rirent plusieurs établissements. Ces changements sont liés par les chercheurs aux invasions en masse des pétchénègues et des tribus avoisinantes, qui après l'an 1042 se transformèrent en danger constant et réel pour les terres entre le Balkan et le Danube[24]. Byzance n'avait pas pu supprimer ce danger et leur laissa tacitement la région mentionnée en centrant ses efforts sur la stabilisation des centres frontaliers, dans lesquels l'Empire avait concentré aussi le gouvernement administratif. La fortification des établissements situés sur la rive de Danube assurait l'unique liaison entre la capitale Constantinople et la ville de Drăstăr qui était le centre de la Bulgarie de Nord entière. Il est fort probable que ce fût l'une des causes qui provoquèrent l'essor de la circulation monétaire parmi les établissements du cours infèrieur du Danube, pendant la deuxième moitié du XIe s. Naturellement, elle engendra l'organisation d'une production monétaire locale au temps où l'afflux des monnaies de la capitale fut suspendu par telle ou telle cause. Il s'agit de la production monétaire par moulage que nous avons découverte il y a quelques années[25]. Elle était organisée dans les villes situées le long du Danube et probablement fut contrôlée par le centre administratif – Drăstăr. Il n'existent pas des données écrites à la base desquelles on pourrait argumenter l'activité de ce nouveau atelier monétaire, mais selon toute probabilité sa fondation devrait être liée à la révolte de Nestor (1072–1074), lorsque les signes monétaires s'avéraient nécessaires pour les besoins de son armée et de la population de Dobrudža, car la capitale n'envoyait pas de nouveaux. Puis l'activité de l'atelier de monnaies fut suspendue, car les monnaies moulées les plus tardives sont celles de Michel VII (1071–1078) et les monnaies anonymes de la classe I (1075–1080)[26]. Ce phénomène est absent chez les empereurs et les émissions suivantes.

L'analyse des trouvailles monétaires en Dobrudža datant de la fin du Xe jusqu'à la fin du XIe s. témoigne de la circulation monétaire normale en ces terres. On observe quelques troubles pendant la neuvième décennie du XIe s., les quantités de monnaies diminuent, mais ce fait est lié à l'offensive des Pétchénègues et des Ouzes, qui devinrent pour un certain temps les maîtres complets des terres de la Bulgarie de Nord en conquérant même la ville de Drăstăr[27].

II. DOBROUŽA PENDANT LES VIe – XIe S. SELON LES DONNÉES DE LA SPHRAGISTIQUE

Les monuments sphragistiques concernant le thème envisagé se constituent en deux groupes:

a) sceaux en plomb (molybdobulles), trouvés en Dobrudža. Le lieu de leur découverte est extrêmement important, car leur présence en Dobrudža confirme les liens du

24 Sur ces événements voir: **Diaconu, P**. *Les Pétchénègues au Bas-Danube*, 1970, 73–79; **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, 34–97.

25 **Йорданов, И**. Ранни форми на монетно производство (XI - XII в.) в българските земи. - *Нумизматика,* 1980, 2, 4-15. Il est intéressant de noter que trois ans après la publication de notre étude et après une critique détaillée de P. Diaconu en langue roumanaise, **Diaconu, P**. S-au émis monede in Dobrogea bizantina (secolele X – XIII) *SCIVA*, 3, 1983, 407–412. – E. Oberlander-Tarnoveanu "découvre» dans son article „Un atelier monétaire byzantin inconnu de la deuxième moitié du XIe s.» – *RÉSÉE*, XXI, 3, 261–270, «découvre» peut-être pour lui-même un atelier monétaire nouveau et inconnu jusqu'à présent qui avait fonctionné dans la région du Bas-Danube.

26 Pour le moment c'est la datation de ces deux types de monnaies qui est établie par les chercheurs. Les futures études contribueront à sa précision dans les cadres de la période 1072–1074.

27 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, c. 97 et sq.

personnage dont le nom, l'image (s'il s'agit d'un gouverneur), le titre et le poste sont gravés sur le sceau, avec quelque destinataire inconnu de Dobrudža.

b) sceaux dont la découverte en Dobrudža n'est pas obligatoire, mais le texte et l'iconographie desquels se rapportent à la constitution adminstrative et politique de ces terres.

En quel état se trouve l'analyse des monuments sphragistiques de Dobrudža? Du territoire étudié jusqu'à présent nous connaissons environ 80 molybdobulles, publiés avant tout par les chercheurs roumains[28]. L'appréciation générale de ces publications consiste avant tout dans leur information. Le décodage des textes des différents sceaux et leur datation est en principe exacts. Mais elles se caractérisent non seulement par une interprétation historique tendancieuse, mais aussi par le fait que la plupart des molybdobulles proviennent d'autres régions et ne sont pas liés directement à la région envisagée. Le plus souvent ils appartiennent aux collections privées ce qui cache un danger réel (caractéristique pour toutes les collections privées) que les monuments qui les constituent ne proviendront tous de la région déterminée où s'était formée la collection respective. Cela est particulièrement caractéristique pour une telle région comme le bassin fluvial du Danube, où au temps de la création de ces collections, les antiques qui étaient objets de collections avaient voyagé de l'Est à l'Ouest[29]. Et nous savons bien que le lieu de trouvailles est particulièrement important pour l'interprétation des monuments de ce genre. Quant à l'origine des 80 molybdobulles déjà mentionnés, malgré toutes les conventions le fait qu'une partie déterminée d'eux provient de cette région s'avère incontestable. La question consiste à déterminer lesquels de ces 80 molybdobulles proviennent de Dobrudža. En les comparant à un autre groupe de sceaux, trouvés dans les établissements de Dobrudža et conservés dans les musées de la R. P. de Bulgarie, dont l'origine est rapportée à cette même région, nous pouvons déterminer jusqu'à un certain degré lesquels proviennent de Dobrudža. Ils furent découverts pendant les dernières années.

Selon la division en périodes du matériel numismatique de Dobrudža, déjà établie, nous arrêterons au début notre attention sur *les données de la sphragistique du VIe–Xe s.* Nous avons fusionné les deux périodes à cause du fait que leurs données se complètent réciproquement et que le matériel n'est pas tellement abondant que le matériel numismatique.

Les sceaux de VIe–Xe s., découverts en Dobrudža portent une information variée. Nous envisagerons l'information concernant la constitution administrative et politique de Dobrudža, conformément au thème et aux questions discutées. Puisque la plupart des sceaux sont byzantins la réception en Dobrudža de la correspondance des empereurs et dignitaires byzantins pose la question suivante: à qui écrivaient-ils ici? Quelles étaient ces personnes et quand elles avaient reçu la correspondance? Pour le traitement de ces questions et de leurs résolutions la personne du destinataire est d'une importance particulière, ce qui

28 **Knechtel, W.** Plumburi bizantine. – *BSNR*, 1915, 1–20; **Banescu,** Silistrie, 321–329; **Banescu-Papahagi**, Silistrie, 601–606; **Banescu, N**. Sceau de Démètrios Katakalon, katepano de Paradounavon. – *E. d. O*, XXXIX, 157–160; **Barnea, I**. Sigilii bizantine inedite din Dobrogea. – *SCN*, III, 1960, 324–325: **Mitetelu, I.** şi **I. Barnea**. Sigilii de plumb din regiunera Dunarii de Jos. – *SCIV*, 1, 17, 1966, 43–50; **Barnea,** Noi Sigilii, 277–297; **Idem**, Noviodunum, I, 239–247; **Idem**, Noviodunum, II, 159–162; **Idem**. Sceaux des empereurs byzantins découverts en Roumanie. – *Byzantina*, 3, 1971, 149–172.

29 Ce n'est pas par hasard que parmi les collections de sceaux byzantins, conservées en R. S. de Roumanie deux englobent des sceaux provenant d'Asie Mineure. Voir: **Barnea, I**. Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo. – *Resee*, VII, 1, 1969, 21–33; **Idem**. Sigilii bizantine de la Brusa (Turcia). – *SCN*, V, 1971, 199–206.

impose l'analyse des sceaux découverts en Dobrudža à être effectuée par établissements, car en effet elles ne sont pas tellement nombreuses (voir tabl. III).

Table III. Sceaux de Dobrudža, conservés en R. P. de Roumanie

No	Propriétaire du sceau	Découvert dans la région de:	Littérature
1	2	3	4
De la période VIe-VIIe s.			
1.	Anasthase Ier (491–518)	Constanţa	Byzantina, 3, n° 1
2-5.	Justinien Ier (527–565)	Ibidem	Ibidem, n° 265
6.	Maurice (582–602)	Ibidem	Ibidem, n° 6
7.	Iraklios Ier (610–641)	Ibidem	Ibidem, n° 7
8.	Anasthase	Noviodunum	SCN, VI, 1975, n° 4
9.	Andronic	Constanţa	BSNR, 1915, n° 12
10-11.	Georgi	Ibidem	Ibidem, n° 22, 25
12.	Grégoire	Noviodunum	SCN, VI, n° 5.
13.	Epiphanios	Silistra	SCIV, 2, 17, n° 3
14.	Evsevios, ex-éparque	Constanţa	BSNR, 1915, n° 10
15.	Zarmos	Silistra	SCIV, 2, 17, n° 1
16.	Jean	Constanţa	BSNR, 1915, n° 11
17.	Constantin le moine	Ibidem	Ibidem, n° 14
18-19.	Léontii	Ibidem	Ibidem, n° 15, 19
20.	Martin	Ibidem	Ibidem, f. 16
21.	Nicéta consul	Noviodunum	SCN, VI, n° 6
22.	Petrona	Constanţa	BSNR, 1915. n° 18
23.	Petar	Ibidem	Ibidem, n° 17
24.	Théodos ex-éparque	Ibidem	Ibidem, n° 5
25.	Théoctiste stratilate	Silistra	SCIV, 2,17, n°2
26.	Chrestos, ex-éparque	ibidem	Ibidem, n° 4
De la période IXe– Xe s.			
27.	Siméon Ier (893–927)	Dobrudža	Нумизматика, 1, 1981, с. 9
28.	Basile Ier (867–886)	Silistra	Byzantina, 3, n° 8
29.	Constantin VII (913–919)	Ibidem	Byzantion, X, n° 5
30.	Constantin VII (945)	Ibidem	Byzantina, 3, n° 9
31.	Jean, commerciaire de la Chersonèsse	ibidem	SCIV, 2,17, n° 6
32.	Jean, consul et silentiaire	Ibidem	Ibidem. n° 7
33.	Rosto, patricien	Ibidem	Ibidem, n° 8
34.	Tito, consul et patricien	Ibidem	Ibidem, 1, 17, n° 4
35.	Aétolios, spataire impérial et turmarque	Ibidem	Ibidem, n° 2
36.	Basile	Ibidem	Byzantπon, VII, n° 1.
37.	? ex-éparque	Ibidem	SCIV, 2, 17, n° 9
De la période X^{e}– XIe s.			
38.	Avram, proèdre	Noviodunum	SCN, IV, n° 3.
39.	Bardos, primicier et kitonite	Silistra	Byzanlion, VII, n° 4
40.	Basile	Noviodunum	SCN, IV, n° 2
41-42.	Basile II)976-1025)	Silistra	Byzantina, 3, n° 12 – 13
43.	Gabriel Monohamartolos	Ibidem	SCIV, 1, 17, n° 10
44.	Grégorios Mélégalanos	Ibidem	Ibidem, n° 20
45.	Géorgios Pardos	Ibidem	Ibidem, n° 19
46.	Géorgios	Ibidem	Ibidem, n^{c} 23

47.	Grégorios	Noviodunum	SCN, IV, n° 7
48.	Grégorios Mavrokatakalon	Ibidem	Ibidem, n° 5
49.	Démètrios Katakalon, catépan	Silistra	E.d.O. XXXIX, p. 157
50.	Jean	Noviodunum	SCN, IV, n° 8
51.	Jean, spathaire, consul et stratège de Bulgarie	Silistra	SCIV, 1, 17, n° 6
52.	Jean Vatatsès, curopalat	Noviodunum	SCN, IV, n° 7
53.	Jean Malécios, patricien et stratège	Dervent	SCN, III, n° 3
54.	Jean Taronitès, sébasle	Silistra	SCIV, 2, 17, n° 18
55.	Léon Pigonitès, protospathaire	Ibidem	Byzantion, X, n° 2
56.	Léon, slratège d'Istros	Ibidem	SCIV, 1, 17, n° 5
57.	Michel Kainochoritès	Ibidem	Ibidem, n° 21
58-59.	Michel, spatharocandidat	Ibidem	Ibidem, n° 15 –16
60.	Nicétas	Ibidem	Bizantion, VII, n° 2
61.	Nicétas, spatharocandidat impérial et turmarque	Ibidem	SCIV, 1, 17, n° 3
62.	Nicétas, protospathaire	Noviodunum	SCN, VI, n° 6
63.	Nicétas Eugenios	Ibidem	SCN, IV, n° 6
64.	Nicolas	Ibidem	Ibidem, n° 10
65.	Nicolas, protospathaire impérial et curateur	Silistra	SCIV, 1, 17, n° 14
66.	Nicolas, spatharocandidat	Ibidem	Ibidem, n° 11
67.	Palatin, spatharocandidat	Ibidem	Byzantion, X, n° 3
68.	Petar Romaniakis	Noviodunum	SCN, IV, n° 1
69.	Siméon, vest et catépan de la région du Danube	Dinogetia	Dinogetia, I, p. 180
70.	Scaranos	Silistra	Byzantion, VII, n° 5
71.	Stefan, protospathaire et commerciaire	Constanța	Byzantion, VI, p. 792
72.	Théodor	Silistra	Byzantion, VII, n° 3
73.	Théodor	Ibidem	SCIV, 2,17, n° 22
74.	Théodor, protospathaire et comès	Ibidem	Byzantion, X, n° 2
75.	Théodor, protospathaire	Noviodunum	SCN. IV, n° 4
76.	Tatianos Nérousolon	Ibidem	SCN, VI, n° 9
77.	Phocas, protospathaire et stratège	Silistra	SCIV, 1, 17, n° 1
78.	? Sceau d'un patrice et stratège	Ibidem	Ibidem, 2, n° 17
79.	Sceau anonyme	Ibidem	Ibidem, n° 24
80.	Sceau anonyme	Noviodunum	SCN, VI, n° 11

Dans la région de Constanța on a découvert environ 20 sceaux; dans la région d'Isaccea (Noviodunum) – 16; dans la région de Dinogetia – 2 et dans la région de Silistra (Kalaras–Pacuiul lui Soare) – 40 exemplaires. La datation des sceaux des établissements mentionnés est la suivante: les sceaux de Constanța appartiennent aux empereurs byzantins, aux dignitaires et aux personnes privées de la période VIe–VIIe s., seulement un se rapporte au Xe– XIe s.; des sceaux découverts en Isaccea 3 appartiennent aux dignitaires de VIe–VIIe s., les autres sont datés aux Xe–XIIe s.; les deux sceaux trouvés à Dinogetia se rapportent aux XIe et XIIe s. Restent les 40 sceaux trouvés à Silistra sur lesquels nous voulons attirer l'attention du lecteur. La plupart des exemplaires appartiennent aux collections de P. Papahadži – directeur du lycée à Silistra avant 1940, et de l'ingénieur Mitetelu de Kalaras (environ 30 exemplaires). Les deux collections furent formées pendant les années 30 et 40 de notre siècle. Quatre de ces exemplaires se rapportent à la période VIe–VIIe s., et 8 – à la période

IXe–Xe s. Les sceaux de Basile Ier (867– 886), Constantin et Zoé (913–919)[30], Constantin VII (945), Jean (?) commerciaire de Chersonèsse et d'autres dignitaires byzantins de l'administration centrale doivent être mentionnés à part. Les autres exemplaires (28) appartiennent aux dignitaires et souverains byzantins de la période Xe–XIIe s.[31]

A Constanța la réception pendant les VIe–VIIe s. de la correspondance apposée par les sceaux des empereurs byzantins et d'autres dignitaires et personnes privées ne contredit pas les données concernant la vie de cette ville pendant le VIe–VIIe s. Les données numismatiques confirment aussi l'attention que le gouvernement byzantin avait attribuée à cette ville. La réception de la correspondance après 971 c.-à-d. après la conquête de la ville par les byzantins ne contredit de même la situation politique en cette période. La même constatation se rapporte aussi à la ville d'Isaccea (Noviodunum). Il est intéressant de noter que pendant les deux périodes la plupart des sceaux provenant de Silistra et de Noviodunum se répètent c.-à-d. qu'une même personne avait écrit aux destinataires vivant dans les deux villes. Les sceaux de Dinogetia se rapportent à la période suivante. Il nous reste à commenter les sceaux trouvés à Silistra. La réception de lettres écrites par les souverains et les dignitaires byzantins aux habitants de la ville pendant le VIe–VIIe s. et Xe– XIIe s. n'est pas un fait surprenant mais démontre encore une fois l'importance de ce centre administratif. La présence de sceaux byzantins datant de la période IXe–Xe s. est fort discutable. Il n'est pas un secret que ce fait est interprété par les chercheurs roumains avec la présence politique byzantine en ces lieux et en général en Dobrudža entière pendant la période VIIe–Xe s.[32] Nous avons déjà mentionné que les sceaux en question avaient appartenu aux collections privées et qu'on ne peut pas rapporter avec sûreté leur origine à la région de Silistra. Quant à leurs liens avec la ville médiévale de Drăstăr, le doute s'accroit lors de leur comparaison avec les données provenant des sceaux conservés dans les musées bulgares. Pendant les dernières années on a découvert et documenté plus de 90 sceaux byzantins trouvés dans la région de Silistra et conservés dans les fonds des Musées Départementales à Silistra et à Tolbuhin et au Musée National historique à Sofia[33]. L'analyse de leurs données (tabl. IV) nous présente un tableau fort différent du tableau constitué à la base des collections conservées en R. P. de Roumanie . A la période VIe–VIIe s. appartiennent 5–6 exemplaires, les autres se rapportent à la période Xe–XIe s., et une petite partie – au XIIe s. Pourtant nous n'excluons pas la possibilité de la réception à Drăstăr des messages des empereurs byzantins pendant le IXe–Xe s., ainsi que d'autres dignitaires byzantins. Leur présence à Drăstăr peut s'expliquer par nombre de causes logiques différentes, liées plutôt à la constitution politique générale de l'Etat bulgare qu'à l'affirmation absurde d'une présence byzantine en ces lieux. Les trouvailles de sceaux semblables provenant d'autres régions de la Bulgarie confirment une telle supposition. Ainsi par exemple à la capitale Preslav on a découvert des sceaux de Basile Ier, de Roman Ier (921–944) et Constantin VII (945), le dernier sceau provient d'une même

30 On l'a publié en **Banescu-Papahagi**, Silistrie, No 5, le sceau est rapporté à l'impératrice Zoé (XIe s.) et à quelqu'un de ses époux. Pourtant en le comparant aux autres sceaux byzantins du Xe s., ainsi qu'aux monnaies byzantines du même siècle nous pourrions émettre la conclusion que le sceau en question doit être rapporté à la période de la régence de Zoé (913–919).

31 La datation de la plupart des sceaux publiés est précisée, selon les nouvelles acquisitions de la sphragistique.

32 **Barnea, I**. Din istoria, 15 – 19; **Idem**. Sceaux empereurs, 163–164.

33 Une petite partie est déjà publiée. Voir: **Йорданов,** Силистра I, с. 97–110. La publication des autres est imminente.

matrice que celle du sceau de Silistra[34]. La double correspondance des empereurs byzantins adressée aux deux centres de la Bulgarie médiévale pose une question en donnant en même temps sa réponse – à qui furent adressées ces lettres? Il est évident qu'à Preslav elles furent adressées aux souverains bulgares, mais à Drăstăr? On peut émettre plusieurs causes: Nous pourrions par exemple admettre que la ville a été une résidence temporaire du souverain bulgare et de sa chancellerie, mais une autre possibilité s'avère plus convaincante – la présence à Drăstăr du siège bulgare patriarcal[35], au début autocéphale et dépendant de Constantnitnople, mais ensuite – complètement indépendant. A ces deux institutions les gouverneurs byzantins[36] étaient obligés à écrire au temps de paix ou de guerre.

Table IV. Sceaux de la région de Silistra, conservés en R. P. de Bulgarie

№	Propriétaire du sceau	Littérature Conservé en:
1	2	3
De la période VIe – VIIe s.		
1.	André	ИНМВ, XIX, № 1
2.	Grégoire	Ibidem, № 2
3.	N'est pas décodé	НИМ – Sofia
4.	N'est pas décodé	ОИМ – Tolbuhin
De la période IXe – Xe s.		
5.	Boris-Michel (866-889)	ОИМ – Silistra
De la période X^{e}– XIe s.		
6.	Anonyme – 2/2 du XIe s.	НИМ – Sofia
7.	Anonyme – 2/2 du XIe s.	ИНМВ, XIX, № 18
8.	Anonyme	НИМ – Sofia
9-10.	Anonymes	ОИМ – Silistra
11-12.	Anonymes, métriques, fin du XIe s.	ОИМ – Silistra
13-14.	Anonymes, métriques, fin du XIe s.	НИМ – Sofia
15.	Bardos Kazakis, protospathaire et stratège	ИНМВ, XIX, № 3
16.	Basile le Moine, syncelle et anagraphe de Bulgarie	Ibidem, № 4
17.	Basile Apokap, magistre, vest et duc	ОИМ – Silistra
18.	Basile, text métriques – 2/2 du XIe s.	ОИМ – Silistra
19.	Bozil, patricien – 2/2 du XIe s.	ОИМ – Tolbuhin
20.	Grégorios évéque de Césarée	ОИМ – Silistra
21.	Grégorios vestarque – 2/2 du XIe s.	ОИМ – Tolbuhin
22-26.	Grégorios Mavrokatakalon	ИНМВ, XIX, № 5-7
27.	Démétrios Katakalon, antipat et ...	Ibidem, № 8
28.	Jean, magistre et archonte des péchenègues	ОИМ – Silistra
29.	Jean, protospathaire et stratège de Preslav	НИМ – Sofia
30.	Jean …, juge du vellum	Ibidem
31-32.	Jean Oron, spatharocandidat	ОИМ – Silistra
33.	Jean, patricien et drungaire des vigles	НИМ – Sofia
34.	Jean, vestiaire	ОИМ – Silistra

34 Non-publiés, conservés au à l'Institut archéologique avec musée à Sofia et à la Filiale a Choumen.

35 **Мутафчиев, П**. Съдбините, 47–48.

36 Même pendant la période initiale après la conversion, lorsque le clergé est byzantin, les contacts avec la Byzance s'avèrent naturels.

35.	Jean, hartulaire	Ibidem
36.	Jean, notaire et grand curateur	Ibidem
37.	Jean Ier (969-976)	НИМ – Sofia
38.	Isaj	Ibidem
39.	Katakalon Tarhaniot	ОИМ – Silistra
40.	Constantin Théodorokan	ИНМВ, XIX, № 9
41.	Constantin …	ОИМ – Silistra
42.	Léon Pigonit, stratège de Preslavica	ИНМВ, XIX, № 10
43.	Léon Tsimtsiluk	Ibidem, № 11
44.	Michel Cordila, hartulaire de dromos	ОИМ – Silistra
45.	Léon, protonobélisim	ОИМ – Tolbuhin
46.	Michel Mavrikios, catépan de Dirahium	ИНМВ, XIX, № 12
47.	Michel, protospathaire et consul	НИМ – Sofia
48.	Michel, patricien	Rec. V. Zekov
49.	Mironik, protospathaire et asekrit	ОИМ – Silistra
50-51.	Nicétas kuviklisios	ИНМВ, XIX, № 13
52.	Nicétas	ОИМ – Silistra
53.	Nicétas, notaire impérial	Ibidem
54.	Nicétas, protospathaire chez le hrisotrikl.	Ibidem
55.	Nicéphore, magistre et domesticus des scholes	НИМ – Sofia
56.	Nicéphore Vatatsès, vestarque et catépan	ИНМВ, XIX, № 14
57.	Nicéphore Comnène	ИНМВ, XIX, № 15
58.	Nicolas, métropolite	ОИМ – Silistra
59.	Paladin, spatharocandidat	Ibidem
60.	Pankratios Vikin	Ibidem
61.	Petar le Moine	ОИМ – Tolbuhin
62.	Polieuct, magislre	Ibidem
63.	Sisinios, protospathaire	ОИМ – Silistra
64.	Stéphane, archevêque d'Arkadiopolis	НИМ – Sofia
65.	Stilianos	ОИМ – Silistra
66.	Théodorit, protospathaire et stratège	ИНМВ, XIX, № 17
67.	Théodor, texte métrique	ОИМ – Silistra
68.	Théodor, primicier	ИНМВ, XIX, № 16
69–70.	Théodor, asykrit	ОИМ – Silistra
71.	Théophane, cuviculaire	ОИМ – Silistra
72.	Théophane, dioket et turmarque	НИМ – Sofia
73.	Tomas, protospathaire et stratège	ОИМ – Tolbuhin
74.	Christophore, hartulaire du dromos	НИМ – Sofia
75.	? protospathaire chez le chrisotriklinium	Ibidem
76.	? Kephala	Ibidem
77.	? curopalat	Ibidem
78.	? asikritis	Ibidem
79–83.	Ne sont pas décodés à cause de leur caractère fragmentaire	Ibidem
84.	? zostes	ОИМ – Silistra
85.	? patricia et zostes	Ibidem
86–90.	? ne sont pas décodés, fragmentés	Ibidem
91.	? n'est pas décodé, texte métrique, fragment	Ibidem

Nous devons mentionner aussi brièvement le deuxième groupe des monuments sphragistiques qu'on rapporte à la période envisagée et qui concernent la présente discussion.

Pour trouver des preuves confirmant «la présence byzantine politique en Dobrudža» on a utilisé de même les données de la sphragisitique. Dans son ouvrage consacré à Byzance et à la mer E. Arweiler avait essayé entre autre à localiser la base byzantine maritime et l'unité administrative se trouvant dans le Delta du Danube et à la tête de laquelle se trouvait un archonte. Selon le même chercheur au temps du patriarche Photius à la tête de cette unité administrative byzantine, nommée Bulgarie, se trouvait l'archonte Michel, connu par quelques sceaux découverts en Bulgarie[37]. Comme on pourrait s'y attendre cette détermination fut adoptée avec enthousiasme par les chercheurs roumains, mais nous ne connaissons pas d'autres manifestations de l'administration byzantine en Dobrudža[38]. Lors du reliement des sceaux à la personnalité de l'archonte du thème maritime il se produisent quelques coïncidences étranges:

a) la coïncidence des noms de l'état officiellement reconnu et du thème byzantin s'avère un fait étrange. Tous les deux portent le nom de Bulgarie;
b) un fait étrange est aussi la coïncidence des noms du dignitaire byzantin et du souverain bulgare[39];
c) cette suite de coïncidences continue avec les nouvelles trouvailles. Au début en Dobrudža[40] et puis en Arčar, département de Vidin[41], ont été découverts des sceaux en plomb, qui répètent complètement le sujet iconographique et l'inscription caractéristique pour les sceaux de Michel. L'unique différence consiste dans le nom de l'archonte de Bulgarie – Siméon, c.- à-d. cette fois la coïncidence se rapporte au souverain bulgare suivant – le fils de Boris-Michel et au successeur du dignitaire byzantin.

Il est évident qu'on doit mettre fin à ce malentendu. Comme propriétaires de ces deux groupes de sceaux doivent être considérés: pour le premier – le souverain bulgare Boris-Michel (après la conversion) et pour le deuxième groupe de sceaux – son fils Siméon (pendant la période 893 et avant 913) lorsqu'il avait porté encore le titre d'archonte de Bulgarie, que son père lui avait attribué. L'unité iconographique des deux groupes de sceaux (qui en se rapportant de nouveau aux dignitaires byzantins représentent aussi un malentendu) vise à souligner la succession dans le gouvernement de l'état que Siméon devait manifester par sa politique, car nous connaissons bien les circonstances de son arrivée au trône bulgare[42].

Dobrudža pendant le Xe–XIe s. selon les données de la sphragistiqiie. Cette fois la première place est occupée non seulement par les monuments découverts en Dobrudža, car la situation en ces lieux est connue de même par les sources écrites, mais aussi par le nombre considérable de sceaux byzantins, qui avaient accompagné la correspondance adressée aux établissements de Dobrudža. Par rapport à la constitution administrative de Dobrudža, pendant le Xe–XIe s., la sphragistique nous propose une information beaucoup plus grande. Pour la présente étude il suffit que nous envisagions seulement les conclusions principales, concernant cette problématique. La publication détaillée des monuments nouvellement dé-

37 **Ahrweiler, H**. *Byzance et la mer*. Paris, 1966, p. 57 sq.
38 **Diaconu, P**. La Dobrudja et Byzance, p. 219.
39 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, с. 40.
40 **Юрукова, Й**. Моливдовули на княз Борис I (852-889). - *Нумизматика*, 1981, 2, с. 9, бел. 24.
41 **Станков, М**. Нов моливдовул на цар Симеон (893-927). - *Нумизматика*, 1982, 4, 12-14.
42 **Златарски**, *История* I/2, с. 280.

couverts (surtout ceux de Preslav et Silistra) ou bien le commentaire des monuments déjà publiés est fait en partie ou sera effectué dans une étude différente[43].

Selon les données de la sphragistique la constitution administrative de Dobrudža à la fin du Xe s. est la suivante[44]: Au temps de la conquête aux mois de juillet – août 971, en ces lieux furent constitués deux centres administratifs importants – la stratégie Dorostol à la tête de laquelle se trouvait le protospathaire impérial Léon Sarakénopoulos[45] et le catépanat Théodoropolis dont le catépan fut le protospathaire impérial Sisinios[46]. Après la conquête entière de la Bulgarie de l'Est par les byzantins aux mois de juillet – août 971, toutes les terres est bulgares furent unifiées dans le duché Thrace et Mésopotamie, à la tête duquel fut le duc Damjan Dobromir, antipat et patricien[47]. Le dernier est en effet le remplaçant de l'empereur dans les terres bulgares, nouvellement conquises et sa résidence se trouvait à l'ex-capitale Preslav, où il recevait régulièrement les messages des gouverneurs de Dorostol et de Théodoropol.[48] La réorganisation suivante de Dobrudža est reflétée dans le „Tacticon» de Iconomides. D'après cet ouvrage les terres bulgares de l'est furent incluses dans deux unités administratives considérables: l'une – la stratégie Thrace et Joanopol et l'autre – le catépanant Mésopotamie Occidentale. Il avait englobé la stratégie de Drăstăr et celle de la Mésopotamie Occidentale[49]. Nous ne possédons pas de données précisant la réorganisation du catépanat de Théodoropol, mais celui de la Mésopotamie Occidentale s'avère son successeur direct et devrait être identifié à lui[50]. La présente constitution administrative fut conservée jusqu'à la liquidation de la domination byzantine en Dobrudža pendant la huitième décennie du Xe s.[51] Nous n'avions pas pu préciser les gouverneurs concrets des unités administratives mentionnées plus haut. On pourrait seulement compléter la liste des stratèges au moyen des molybdobulles de Théodor, primicerius et stratège de Drăstăr[52] et de Petar, protospathaire impérial et stratège de Dristra[53].

Après la reconquête de Dobrduža par les byzantins en l'an 1000 on restaura les deux unités administratives – celle de Drăstăr et celle de Théodoropol, mais cette fois sous son nom ancien Preslavec ou Preslavica, qui fut écrit sur les sceaux de ses stratèges. Pendant la période initiale après la reconquête de Drăstăr, quelques chercheurs affirment qu'il fut lié au thème de Thrace[54]. Celà est mentionné sur les sceaux de David, protospathaire et stra-

43 La revue des sceaux du bâtiment adminislratif de Preslav voir chez: **Jordanov, I**. Etablissement administratif byzantin à Preslav aux Xe–XIe s. – In: *Akten II/2, XVI Internationaler Byzantinistenkongress*, 37-44.

44 Les problémes de la constitution religieuse de Dobrudža sont traités dans l'article de **Георгиев, П**. Църковна организация на Североизточните български земи след 971 г. qui est inclu dans le recueil présent.

45 **Йорданов, И**. Печати на Леон Саракинопул от Велики Преслав. - *Археология*, 1982, 1, p. 14, № 6-7.

46 **Йорданов, И**. Кой български град е бил наричан Теодоропол. - *Векове*, 1983, 1, 58–63.

47 **Йорданов,** Дамян Добромир, (sous presse).

48 Après les mois juillet-août 971 Léon Sarakinopoulos avait été le gouverneur de la stratégie Ioanopolis, mais sa résidence se trouvait encore à Dorostol, d'où il avait envoyé à Preslav (Ioanopolis) plus de 19 lettres.

49 **Божилов,** Анонимът, с. 122, 196.

50 **Йорданов, И**. Малък Преславец през X - XI в., според данните на сфрагистиката. - В: *България 1300, т. 2. Институции и държавна традиция*. С., 1982, с. 338.

51 **Божилов,** Анонимът, 123-125.

52 **Панченко,** Каталог, 295-296.

53 Exemplaires non-publiés de l'établissement administratif à Preslav.

54 **Божилов,** Анонимът, с. 131.

tège de la Thrace et de Drăstăr, trouvés à Pliska[55] et à Silistra[56]. Pourtant vers l'an 1017 la ville est de nouveau le centre d'une unité administrative indépendante dont le stratège était Cicikios (Cocikios), fils de Tevdat l'Ibérien, connu par les sources écrites[57]. Nous connaissons aussi quelques stratèges de Preslavec, mais uniquement par leurs sceaux[58] sans pourtant établir un ordre chronologique quelconque. Ce furent: Aetios, protospathaire; Melias – protospathaire; Léon Pigonit – protospathaire[59]; Jean Malecios – protospathaire[60]. Vers le milieu du XIe s. ou plus précisément vers les années 30 – 40 ont été rapportés les sceaux de Léon Pigonit et de Jean Malecios. Le sceau du dernier fut trouvé aussi à Noviodunum, mais le protospathaire portait déjà le titre patricien et le rang stratège sans pourtant qu'il soit lié à une unité administrative concrète[61].

Après l'an 1042 à cause de l'insécurité de la vie dans les terres de la Bulgarie du Nord et à cause de l'impuissance de Byzance à liquider le danger provenant par les pétchénègues (ce qui est illustré aussi par les trouvailles monétaires) les efforts de l'Empire furent concentrés sur les villes situées sûr la rive droite du Danube, fortifiées et soutenues par le gouvernement byzantin à l'aide de l'unique voie sûre – celle du fleuve. Il est fort probable qu'à cette époque fut mis le début de l'union administrative – les villes de l'Histros à la tête desquelles fût mis un archonte (probablement un titre archaïsé) selon les données écrites, mais en effet cette union avait concerné le stratège ou le catépan des villes danubiennes ou selon les données des sceaux – la catépan de la région du Danube. D'après les sources écrites les archontes des villes sur l'Histros furent: en l'an 1043 – Katakalon Kekavmen qui portait le titre vest; le patricien Michel, fils du magistrat Anastaise[62] – aux environs de l'an 1048. Pendant la période après 1048 on ne connaît pas le gouverneur de cette unité administrative. N. Banescu mentionne qu'en 1053 cette fonction fut exercée par Roman Diogen, mais selon le commentaire des données concernant ce dignitaire byzantin et son gouvernement de Paristrion devrait être rapporté vers les années 1059–1060[63]. Au cours de la période après 1048 et jusqu'à 1059 l'époque où le centre de cette région Drăstăr était tombé dans les mains des pétchenègues le catépan de la région du Danube était Démétrios Katakalon – antipat et patricien, connu par quelques sceaux[64]. Aux environs des années 1064–1065 le nom du catépan de la région du Danube est discuté – si ce fut le magistre Basile Apokap ou le magistre Nicéphore Votaniat. Le commentaire des sources écrites n'a pas donné de résultats convaincants[65]. On a arrivé à la conclusion que Votaniat fut plutôt le catépan de Bulgarie que le catépan de la région du Danube[66]. Et pour Basile Apokap, en se basant sur les données d'un sceau récemment découvert on peut dire seulement qu'il avait commandé

55 **Маслев**, Печати, 448–450.

56 Non-publié, conservé à au Musée historique régionale a Silistra.

57 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, с.37, 55.

58 **Йорданов, И**. Малък Преславец, 338-340; Стратези на Преславица. - *Нумизматика*, 1981 (sous presse).

59 Op. cit.; **Йорданов,** Силистра I, 104 - 105, №10.

60 Non-publié, provenant de l'établissement administratif à Preslav.

61 **Barnea, I**. Sigilii bizantine inedite, p. 326; **Idem**. Deux gouverneurs, 239–247.

62 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, 59–62.

63 Puisqu'en 1064 il est duc de Serdica et respectivement de Bulgarie, et avant – duc de Paristrion.

64 **Йорданов,** Силистра I, 103–104, № 8.

65 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, 60–64.

66 Il commande les armées de Bulgarie et en tant que tel, sauve de la mort Roman Diogen, lorsque le dernier était archonte des villes situées sur l'Istar.

l'armée byzantine assemblée – la tagma impériale ou les armées de l'Est[67]. A cette époque ou peu après le catépan de la région du Danube était Siméon, représenté sur les sceaux avec son titre – vest[68]. Quels furent les gouverneurs de cette région après les années 60 du XIe s.? A cette question la sphragistique ne peut pas répondre. D'après les sources écrites pendant les années 1072–1074 le catépan de Drăstăr et respectivement de l'union administrative Paristrion fut le vestarche Nestor[69]. Le dernier gouverneur de cette unité administrative fut le kuropalat Léon Nikérit mentionné pour la période de 1091[70]. La situation politique pendant la période 1075-1091 est difficilement élucidable. Les sources concrètes manquent. Pourtant, la recéption de la correspondance apposée par les sceaux des dignitaires byzantins de la période des années 80 de XIe s.[71], ainsi que le manque d'un changement brusque dans la circulation monétaire, témoigne que la présence byzantine dans les villes situées sur la rive droite du fleuve s'était conservée sous une forme ou sous une autre. Et l'éloignement du danger des pétchénègues et des coumanes créa, à la fin du XIe s., des conditions favorables pour la stabilisation économique. Les trouvailles monétaires des dernières années du XIe s. et des premières années du XIIe s. confirment une telle hypothèse.

Annexe I:

Établissements plus importants selon les données des trouvailles monétaires isolées:

Adamklisi:

datation	AE	AV
518-527	1	2
527-565	6	-
565-578	4	2
578-582	-	1
597-598	1	-

Littérature: Dacia, XIV, p. 481, n° 87; Pontica, V, p. 59; VI, p. 444; XIII, p. 335; SCN, VI, p. 236, n° 10-12.

Balčik:

datation	AE	AV	datation	AE	AV
518-527	3	-	976-1030	3	-
527-565	20	-	1030-1042	1	-
565-578	13	-	1042-1050	2	-
578-582	1		-1059-1067	1	-
886-912	2	-	1071-1078	1	-
945-959	1	2	1075-1080	2	-

Littérature: М. Димитров, Нумизматика, I, 1982, 33-41.

67 Sur le sceau il porte les titres magistre et vest et la poste duc, sans pourtant qu'elle fut lié à une région ou établissement déterminé.

68 On connait trois sceaux. L'un est trouvé à Dinogetia. – **Barnea, I**. Sigilii bizyntine de plumb. – Dinogetia, I, Bucureşti, I, 1967, p. 332, l'autre – à Preslav. Voir: **Златарски, В**. Моливдовулът на Симеона, вест и катепан на Подунавието. - *Шишчев сборник*, Загреб, 1929, 143–148 et le troisième – à Constantinople.

69 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, с. 61.

70 **Ibid**.; Ouant à son titre voir: **Seibt**, *Bleisiegel*, 225-227.

71 Par exemple celui de Nicéphore Vatatsès – curopalat, Katakalon Tarhaniot, etc.

Dinogetia:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV
491-518	8		-		1030-1042	72	-	-
518-527	8		-		1042-1050	76	-	-
527-565	17		-		1050-1060	81	3	-
565-578	23		-		1060	3	-	-
578-582	3		-		1059-1067	51	2	-
582-592	11		-		1065-1070	11	2	-
970-1030	19		-		1067-1071	4	1	-
976-1030	120	2	1	1	1070-1075	1	-	-
1055-1056	-	-	-	1	1071-1078	23	4	-
1057-1059	-	-	-	1	1075-1080	16	5	-
					1080	1	-	-
					1085-1092	1		
					imitations moulées	9		

Littérature: B. Mitrea, Pontica, VII, 49-73; Peuce, VIII, p. 507; **Ив. Йорданов**, Нумизматика, 2, 1980, 10-13, et des examplaires non-publiés, conservés au AI – Bucarest.

Histria:

datation	AE	L	AV	datation	AE	L	AV
518-527	1		-	670-680	-		1
527-565	1		-	976-1030	1		-
565-578	1		-	1042-1050	1		-
602-610	2		-				

Littérature: Dacia, XI, p. 383, nº 73, 75; XIII, p. 502, nº 68, XX; Pontica, V, p. 59.

Isaccea:

datation	AE	L	AV	datation	AE	L	AV
491-518	2		-	1050-1060	83	5	-
518-527	11		-	1059-1067	53	7	-
527-565	20		-	1060	5	-	-
565-578	17		-	1060-1065	8	-	-
582-592	3		-	1065-1070	40	4	-
602-610	3		-	1067-1071	23	5	-
945-959	-		1	1070-1075	13	1	-
963-969	1		-	1071-1078	21	10	-
970-976	1		-	1075-1080	35	8	-
970-1030	2		-	1078-1081	10	-	-
976-1030	144	2	-	1080-1085	16	-	-
1030-1042	46	-	-	1085-1092	27	-	-
1042-1050	90	-	-	1081-1092	-	-	1

Littérature: Peuce, IV, 175-186; VIII, p. 509.

De même des examplaires non-publiés conservés dans les collections D-r Dorin Nikolaé Géorgescu, la collection du monastère Kokos, la collection dans l'école du village d'Isaccea et surtout dans le Musée du Delta du Danube – Tulcea.

Kavarna:

datation	AE	AV	datation	AE	AV
518-591	4	1	802-811	1	-
518-527	8	-	886-912	3	-
527-565	1	-	976-1034	6	-
565-578	4	-	1034-1042	4	-
578-602	2	-	1042-1050	1	-
602-611	2	-	1065-1070	1	-
610-641	3	-	1075-1080	1	-

Littérature: Ив. Йорданов, сб. Чиракман, С., 1982, 57-59.

Capidava:

datation	AE	AV	datation	AE	AV
565-578	2	-	1030-1042	5	-
976-1035	12	-	1042-1050	5	-

Littérature: Capidava, I, Bucureşti, 1958, 238-244; Pontica, XIII, p. 355.

Kladenci:

datation	AE	AV
970-976	1	
976-1030	7	

Littérature: С. Ваклинов, **С. Станилов**. Кладенци, Варна, 1981, с. 83, опр. 68, 1-7.

Constanța:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV	AR
491-518	5		1	-	802-811	1	-	-	
518-527	12		-	1	842-867	1		-	-
527-565	31		1	-	913-919	1		-	-
565-578	42		-	-	969-976	-		-	1
578-582	5		-	-	970-1030	1		-	-
592-602	19		1	-	1030-1042	1	1	-	-
610-641	5		2	-	1042-1050	1	1	-	-
641-685	-		2	-	1050-1060	4	2	-	-
698-705	1		-	-	1059-1067	2	2	-	-
778-780	1		-	-	1071-1078	1	-	-	-
					1075-1080	1	-	-	-

Littérature: Dacia, V, p. 591, nº 51; VII, p. 597, nº 49; X, p. 412, nº 49; XIV, p. 482, nº 91; XV, p. 412, nº 102; XIX, p. 316, nº 96; Pontica, VII, p. 377; XIV, p. 341; SCN, I, p. 197; VI, 235; SCIVA, 2, 1976, 215-229.

Mangalia:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV	AR
518-527	2		-	-	1030-1042	2		-	-
527-565	2		1	-	1042-1050	2		-	-
610-641	4		-	-	1050-1060	2		-	-
802-811	1		-	-	1060-1065	1		-	-
886-912	3		-	-	1065-1070	1		-	-
963-969	1		-	-	1059-1067	1		-	-
976-1030	1		-	-	1067-1071	-		-	2

Littérature: Dacia, XII, p. 458-9, nº 91; 95; XIV, p. 481; Pontica, V, p. 60; XII, p. 235; XIII, p. 345; XVIII, 311-312; SCN, I, p. 201; II, 453-454.

Niculițel:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV	AR
527-565	1		-	-	1059-1067	1		-	-
582-595	2		-	-	1065-1070	1		-	-
976-1030	8		-	-	1070-1075	1		-	-
1030-1042	3		-	-	1067-1071	2		-	-
1042-1050	10		-	-	1071-1078	1		-	-
1060-1065	5		-	-	1075-1080	3		-	-

Littérature: Peuce, VIII, p. 510 et non-publiés. Ils sont conservés dans les collections du lycée pédagogique à Niculițel et à MDD – Tulcea.

Peceneaga:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV	AR
527-565	1		-	-	1030-1042	3	1	-	-
829-842	1		-	-	1042-1050	2	-	-	-
931-944	1		-	-	1050-1060	3	-	-	-
970-1030	1		-	-	1065-1070	1	-	-	-

Littérature: Pontica, VIII, p. 444 et non-publiés du AM – Constanța.

Nufarul:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV	AR
527-565	1		-	-	1060-1065	2		-	-
578-582	-		1	-	1065-1070	1		-	-
582-592	1		-	-	1067-1071	8		-	-
610-611	1		-	-	1070-1075	1		-	-
976-1030	8		-	-	1071-1078	2		-	-
1030-1042	5		-	-	1075-1080	2		-	-
1042-1050	8		-	-	1059-1067	6		-	-
1050-1060	5		-	-	1080-1085	4		-	-
1060	6		-	-	1085-1092	5		-	-

Littérature: Dacia, X, p. 412; XIX, p. 316, Peuce, VIII et non-publiés.

Pacuiul lui Soare:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV	AR
491-518	1		-	-	1060	9		-	-

518-527	2	-	-	1059-1067	75		-	-
565-578	8	-	-	1060-1065	10		-	-
582-586	1	-	-	1065-1070	46	5	-	-
886-912	1	-	-	1067-1071	41	2	-	-
963-969	1	-	-	1070-1075	3	-	-	-
969-976	10	-	-	1071-1078	52	3	-	-
976-1030	32	-	-	1075-1080	33	3	-	-
1030-1042	57	-	-	1080-1085	8	-	-	-
1042-1050	103	-	-	1081-1087	1	-	-	-
1050-1060	151	-	-	1085-1092	12	-	-	-

Littérature: Pacuiul lui Soare, I, p. 181-212 et des examplaires non-publiés du AI – Bucarest.

Silistra:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV
491-518	4		1	-	976-1030	44	-	-
518-527	14		-	-	1030-1042	23	-	-
527-565	20		1	-	1028-1034	-	1	-
565-578	11		2	-	1042-1050	23	-	-
578-582	4		-	-	1050-1060	30	-	-
582-602	-		2	-	1060	3	-	-
602-610	1		-	-	1059-1067	20	-	-
668-685	-		-	1	1065-1070	2	-	-
886-912	5		-	-	1067-1071	7	-	-
913-919	1		-	-	1071-1078	16	1	-
921-944	-		1	-	1075-1080	13	-	-
945-959	1		2	-	1078-1081	5	-	-
970-976	7		-	-	1081-1092	1	-	-
976-1025	-		1	2	1085-1092	1	-	-

Littérature: История на финансовата и кредитна система, с. 31, 64.

Sucidava:

datation	AE	L	AV	AR	datation	AE	L	AV	AR
491-518	1		-	-	565-578	4		-	-
527-565	1		-	-	582-592	4		-	-

Littérature: Pontica, XIV, p. 342.

Troezmis:

datation	AE	L	AV	datation	AE	L	AV
565-578	2		-	1042-1050	3		-
588-589	1		-	1059-1067	3		-
976-1030	3		-	1071-1078	1		-
				1030-1042	1		-

Littérature: Peuce, IV, p. 101 et des examplaires non-publiés du MDD – Tulcea.

Tulcea:

datation	AE	L	AV	datation	AE	L	AV	AR
491-518	1		-	1042-1050	3		-	-
527-565	2		1	1050-1060	4		1	-
578-582	1		-	1059-1067	2		-	-
582-606	-		1	1060-1065	1		-	-
610-641	1		-	1065-1070	1		-	-
641-668	-		1	1067-1071	1		-	-
976-1030	7		-	1075-1080	1		1	-
1030-1042	8		-	1078-1081	1		1	-

Littérature: Dacia, VII, p. 599, n° 60; Peuce, VIII, p. 510; SCN, I, p. 200, VII, p. 163.

Car Asen:

datation	AE
527-538	1
921-944	1
976-1030	16
1030-1042	3

Littérature: Examplaires non-publiés, découverts lors des fouilles effectuées en 1957 et conservés au MA – Varna et Šhumen.

Slava Rusa:

datation	AE	datation	AE
491-518	1	587-588	1
565-578	2	976-1030	1

Littérature: Peuce, VIII, p. 509-510.

Murguilol:

datation	AE	L	AV
539-540	1		-
578-582	-		1
586-587	1		-

Littérature: Peuce, VII, p. 510.

Annexe II:

Trésors monétaires de Dobrudža recelés pendant la période 491-1092

Date de recel	Trésor	Nominal	Quantité	Littérature
527-565	Topalu Satu Nou	follis solidi	55 11	SCN, I, p. 191-192 Dacia, III, p. 605
565-578	Silistra Constanța Adamclici Hinog Ulmetum Pargeoja Socaricin	follis follis mixtes solidi solidi follis follis	56 136 101 16 14 311 32	*ИАИ*, XXV, c. 249 Dacia, XXIV, p. 376 Ibid., p. 377 Actes, p. 204, n° 2 Dacia, X, p. 413 SCN, II, p. 413-415
668-685	Balea teilor Constanța	hexagrammes follis	12 15	SCN, VII, p. 163-164 SCN, I, p. 197

886-912	Bratimir	follis	11	ИАИ, XXII, с. 361
963-969	Vallum de Trajan	solidi	11	Dacia, V, p. 593
976-1025	Greci	solidi	49	Dacia, V, p. 500
1030-1042	Silistra I-III	follis	53	non-publiés
1057-1059	Dinogetia I Dinogetia II	nomismes mixtes	106 11	Dinogetia I, p. 379 SCN, III, p. 223-244
1050-1060	23 août Plopeni	follis follis	33 88	SCN, I, p. 201 Ibid., p. 200-201
1060-1070	P. lui Soare I	follis	11	Muz. Nat., III, 235-239
1071-1078	P. lui Soare II Silistra IV Iširkovo Gurgendzik	follis follis nomismes nomismes	32 3000 22 20	SCIA, 3, 1980, 39 non-publiés Финанси, с. 64 Ibidem.
1081-1092	Dinogetia III Vetren	nomismes nomismes	115 112	SCN, III, p. 245-246 Ibidem.

3. BYZANTINE PRESENCE IN DOBROUDJA FROM THE SEVENTH TO THE TENTH CENTURIES. ACCORDING TO SPHRAGISTIC DATA*

Less than a year ago, on this same place in Dobrich on a similar scientific conference I tried to draw the specialists' attention to the sphragistic documentation (published or unpublished) known to me, which has connection with the Byzantine administration in Dobroudja during the period from the tenth to the twelfth centuries[1]. It could not be said that it totally solved the problems related to the Byzantine administration (clerical or not clerical) in Dobroudja and to the concrete structures, but the fact is indisputable that these data introduced additional information (in a number of cases not known from other sources) for solving those problems and, in general, as a material for future studies. Then, quite naturally, the idea arose for a similar attempt, for a study in the same way on the preceding period from the seventh to the tenth centuries the more so as other sphragistic data concerning the period have been furnished as evidence by different investigators and used as evidence for proving one or another thesis about the past of the region. What is the problem?

For the period from the tenth to the twelfth centuries in the limits of 971-1185, the Byzantine administration is a conformity with law for Dobroudja as a part of the Byzantine Empire, provided of course, that Byzantium had not always been in a condition to exercise its real administrative power. The Byzantine sphragistic finds occurring there are something normal, regular and part of the everyday life.

Now, in the fixed chronological frame from the seventh to the tenth centuries, which overlaps the period 681-971, other political realities should be kept in mind:

a) that from 681 on the Bulgarian state arises;

b) the presence or the absence of Byzantine administration in Dobroudja is in connection with the existence of the new state, thence - the presence or absence of Byzantine sphragistic finds.

This is the reason for the appearance of two theses through the decades excluding each other: the one of the Bulgarian scientists, who never questioned the belonging of Dobroudja to the Bulgarian state provided that it had been ruling territories north of the Danube[2]; the other thesis of many Romanian medievalists admits that Byzantium had never

* *Miscellanea Bulgarica*, 11, Wien, 1997, 35-39.

1 **Jordanov, I.** The Byzantine Administration in Dobroudja (10th - 12th cent.). According to Sphragistic Data. - In: *International Symposium"Numismatic and Sphragislic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobroudja"*. Dobrich 1993 (in press). See here No 1.

2 *Кратка история на Добруджа*. Варна, 1986, 43-52.

lost control over Lower Danube, including Northern Dobroudja, taking as an argument the military-administrative structure supposed to have ever been existing there[3].

All this predetermined the aim of the present investigation, namely, all sphragistic finds related to the history of Dobroudja from the seventh to the tenth centuries to be put together so that their tribute to the discussions here be decided.

As in my study mentioned above, so now, the following groups of Byzantine seals should be reconsidered:

1. Seals with inscribed names of settlements and regions in Dobroudja.
2. Lead seals (molybdobulles) of Byzantine high officials in the central and provincial administrations as well as of private persons found in Dobroudja.
3. Seals of Byzantine high officials whom we know from other sources and who were residing in Dobroudja during a given period of their career.
4. Technological materials – plombs, moulds for them and matrixes found in Dobroudja testifying the sending of correspondence from there.

1. Seals with inscribed names of settlements or regions in Dobroudja

My research both on nearly 20000 published and more than 30000 unpublished Byzantine molybdobulles shows no place-names which could be related to Dobroudja of the given period. The former thesis of some authors treating the molybdobulles with the inscription *Michael archon of Bulgaria* as related to a Byzantine administrative unit bearing that name and situated at the Lower Danube[4] is old and should be dropped. In later years the studies of those and other sphragists finds explicitly proved that these are seals of the Bulgarian ruler Boris called Michael after he was baptized in 866[5].

2. Molybdobulles of Byzantine high officials found in Dobroudja

First of all they should be traced in the different publications and in collections, if they are not published. It is likewise necessary that the dating and - most of all - the places where they had been found, to be more precisely fixed. The latter is of a particular significance because in sphragistics, on principle, the place where we find a molybdobull today, is the most probable place where the addressee communicating with Byzantium lived That is where the natural surroundings are.

In the supplement[6] at the end of the article 33 molybdobulles from different publications and collections are cited, found in Dobroudja, of which 4 belong to Bulgarian rulers. The 29 Byzantine molybdobulles are localized in the region of medieval Dristra and its

3 *Din isioria Dobrogei* 3. Bucuresti, 1971, 7-69; **Diaconu, P**. La Dobroudja et Byzance à l'époque de la genèse du peuple roumain (VIIe-Xe siècles). – *Pontica* 14 (1981) 217-220.

4 **Ahrweiler, H**. *Byzance et la mer.* Paris, 1966, p. 57, 87-90; **Stanescu, E.** Byzance et les pays roumains aux IXe – XVe s. – In: *XIV Congrès International des études byzantines*. Raports 4. Bucureşti, 1971, p. 8; *Din isioria Dobrogei* 3, p. 12.

5 **Jordanov, I.** Molybdobulles de Boris-Mihaïl (865-889) et de Siméon (893-913). – *Études Balkaniques*, 4, 1984, 89-93.

6 It is task almost impossible to do within the framework of this appendix to give the information about all the 29 seals which have been published in different editions. That is why I am compelled to reduce the list of the used literature to a minimum. In the last columns of the tables references are given about the materials used. Abbreviations are given for the respective editions of the published materials instead of author and title which would take too much space. The respective collection is mentioned for the unpublished materials.

environment. To make sure the authenticity of the place where these 29 examined molybdobulles were found, a more precise inquiry is necessary about who found them in what circumstances and how they came to us, so that we could or could not use them further on for the purpose of our study.

The 29 molybdobulles are kept in different collections in Romania and Bulgaria. The largest number are in Romania – 22, and were in some private collections:

a) of the director of the Lyceum in Silistra up to 1940 – P. Papahagi (nos. 13, 14, 23, 28) They surely come from Silistra and its region;
b) of the engineer I. Mititelu (nos. 1, 3, 10, 12, 17, 21, 24, 25, 30). The information is that they come from the region of Kalarash - Silistra;
c) of the antique shop in Bucharest on which, probably, the future collection of Prof. Banescu had been based (nos. 5, 7, 9, 11, 15, 19, 22). The information for them is that they come from the Danube region near Ialomita. All of them should be related most likely, to the medieval Dristra.

In Bulgaria 6 molybdobulles are kept. They belong to the Museum Collections in Silistra, Sumen and Sofia. Some were bought from private persons in Silistra and some were found during regular archaeological excavations.

What impression do these figures make?

Of all 28 molybdobulles 22 come from private collections in Romania. They were not found by the present possessors and doubtful information about their finding might be possible. In the Bulgarian collections their number is significant, only 6, and they were found chiefly during excavations (nos 26, 27, 31, 32).

In the investigation concerning the period from the tenth to the twelfth centuries Dristra and its surroundings were represented by 235 molybdobulles of which 209 are from the Bulgarian and 26 from the Romanian collections.

Now, for the period from the seventh to the tenth centuries the correlation is 6 to 22.

Obviously this is an anomaly. How could it be explained? Either the possessors misled our Romanian colleagues who have published these seals or the Romanian scientists accepted the information on trust so to back up their thesis.

Of course a given number of the 28 seals are authentically related in Dristra. Hence a special approach should be made to each case so as to find out, who the addresses are. For some of them all is clear but for others there are no exact indications.

Indisputable fact is that, due to the navigable artery, Dristra was in direct contact with institutions and persons in Byzantium. It is a fact that namely in Dristra the head of the Bulgarian church resided or, most probably, there was his official residence.

All that predetermines correspondence or visits of different Byzantine officials. But the sphragistic evidences up to now give no ground for reasoning about any Byzantine administration in this part of the Balkans.

Even if we accept that all the 28 molybdobulles are really found in Dristra and its surroundings they do not convince us at all of Byzantine administrative presence here or in this part of the country. For a comparison we could take an excavated and published complex, that of the *komerkiarios* of Develtos. It had existed for no more than a hundred years (815-917). There, however, 60 Byzantine molybdobulles are found, all over Dobroudja and mostly in Dristra 28 for a period of 300 years.

3. Seals of Byzantine dignitaries who stayed in Dobroudja

It is to be regretted that, during the discussed period, for a lack of family names it is impossible, with some exceptions, persons from the chronicles, whose lead have come to us, to be identified.

We know the names of some Byzantine high officials, connected with events in the Lower Danube and Dobroudja, who resided there, but their seals cannot be identified with certainty.

4. Technological materials

Of the technological materials a single monument, which deserves special attention, is the silver matrix found in the vicinity of Silistra. The letter of *Barbara spatharissa (*see no 2) was sealed with wax or other soft material. The matrix, if its authenticity with the place of finding is sure, supposes that this *Barbara spatharissa* in question resided in Dristra during the ninth and tenth centuries.

The analysis of the sphragistic finds make the hypothesis for Byzantine administration in Dobroudja pointless. Together with this, however, the Byzantine seals found here are witnesses that have come to us to certify the Bulgarian-Byzantine contacts through the ages.

CATALOGUE

Silistra:

1. Ἀετόλιος β. σπαθάριος καὶ τουμάρχης (VIII – IX c.) – *SCIV* 17/1 (1966), № 2.
2. Βαρβάρας σπαθάρισσα (IX – X c.) – CN 4 (1982), № 10.
3. Γαβραήλ Μονοαμάρτολος (IX c., second half) – *SCIV* 17/2 (1966), № 10.
4. Γρηγόριος (VIII – IX c.) – НМ Silistra, № 55.
5. Εὐγένιος κόμης τῆς Ἀνατολῆς (X c.) – *MSI* 20 (1938), № 9.
6. Ἡράκλειος (610 – 641) – *RÉSEE* 7/1 (1969), № 14.
7. Θεοδωρος β. σπαθάριος καὶ ἄρχων ... (VIII – IX c.) - *MSI* 20 (1938), № 3.
8. Θεοδόσιος ἀπὸ ἐπάρχων (VI – VII c.) – *RÉSÉE* 7/1 (1969), № 15.
9. Θεοφύλακτος β. στράτωρ καὶ κόμης τῆς λαμίας (IX – X c. – *MSI* 20 (1938), № 5.
10. Ἰωάννης κομμερκιάριος Χερσώνος (IX c., second half) – *SCIV* 17/2 (1966), № 6.
11. Ἰωάννης τοποτηρήτης (VII – VIII c.) – *MSI* 20 (1938), № 2.
12. Ἰωάννης ὕπατος καὶ σιλεντιάριος (IX c., second half) – *SCIV* 17/2 (1966), № 7.
13. Κωνσταντῖνος IV (668 – 685) – *Pontica* 15 (1982), № 4.
14. Κωνσταντῖνος VII (945) – *Byzantina* 3 (1971), № 6.
15. Λέων ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ λογοθέτης τοῦ γενικοῦ (IX – X c.) – *MSI* 20 (1938), № 11.
16. Λέων β. σπαθ. κανδιδᾶτος καὶ τουμάρχης Μεσοποταμίας (IX – X c.) – НМ Šumen, № 1424.
17. Λέων β. στράτωρ (X c.) – *SCIV* 17/1 (1966), № 5.
18. Μιχαὴλ ἄρχων Βουλγαρίας (866-889) – *ИНМВ* 21 (1985), № 1.
19. Μουσέλιος β. ἀσηκρῆτης (VIII c.) – *MSI* 20 (1938), № 1.
20. Νικεῖος στρατηλάτης (VIII c.) – *RÉSÉE* 7/1 (1969), № 16.
21. Νικήτας β. σπαθ. κανδιδᾶτος καὶ τουμάρχης (X c.) – *SCIV* 17/1 (1966), № 3.
22. Οὐρσέλιος β. πρωτοσπαθάριος (X c., first half) – *MSI* 20 (1938), № 4.
23. Πέτρος βασιλεὺς Βουλγάρων (927 – 945) – *Byzantion* (1935), № 5.

24. Πέτρος ἀπὸ ὕπατος καὶ πατρίκιος (VI – VII c.) – *SCIV* 17/1 (1966), № 4.
25. ’Ρῶστος πατρίκιος (VIII – IX c.) – *SCIV* 17/2 (1966), № 8.
26. Σταυράκιος (IX c., second half) – HM Silistra, without inv. nr.
27. Σταυράκιος (IX c., second half) – HM Silistra, without inv. nr.
28. Συμεὼν ἄρχων Βουλγαρίας (893-913) – Preslavski[7], № 4.
29. Φιλόθεος σύνκελλος καὶ μητροπολίτης Εὐχάιτας (971) – HM Silistra, № 9.
30. N. ἐπάρχων (IX c.) – *SCIV* 17/2 (1966), № 9.

Popina:

31. Κατακαλὸς β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θεσσαλονίκης (945) – AM-Sofia, № 95.

Tsar Asen:

32. ‘Ρωμανὸς (921 – 931) – HM Silistra, № 65.

Dobroudja:

33. Συμεὼν ἄρχων Βουλγαρίας (893-913) – Preslavski, № 7.

7 **Йорданов, И**. *Печатите на преславските владетели(893-971).* С., 1993.

4. THE KATEPANATE OF PARADOUNAVON ACCORDING TO THE SPHRAGISTIC DATA*

In 1018 Byzantium finally conquered Bulgaria and included it in its military-administrative system. The katepanate of Paradounavon was part of this latter. Several generations of mediaevalists have discussed the problems of when this katepanate was established, what its boundaries were and till when it existed.

The data from Byzantine sphragistics can help us in this discussion, the more so as many seals are available. For the purpose of this study the following groups of sources will be made use of:

1. Written evidence about the existence of the katepanate and about its titularies.
2. Seals of Byzantine dignitaries whose posts were connected with the katepanate of Paradounavon.
3. Byzantine seals found on the territory of the katepanate.

The data from these three groups of sources will be interpreted and juxtaposed. As far as it is possible, the cursus honorum of the personalities, related in some way or another with the katepanate will be worked out, either according to the sources or to the data from the seals, aiming to determine the time of their stay in the region under review and whether they were related or not to its administration.

List of dignitaries known from narrative sources whose career was connected with the government of Paristrion

1. Κατακαλὼν Κεκαυμένος

The earliest mention of a governor's name of such a military- administrative unit is 1043 and refers to Κατακαλὼν βέστης ὁ Κεκαυμένος καὶ ἄρχων ὧν τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων, "who routed the Russian troops on their return from Constantinople near Varna." There is a great amount of data in the narrative sources about this Byzantine dignitary. It is even supposed that more than one person bore this name (See: **Каждан,** *Армяне,* no. 8: 4).

Below is his cursus honorum:

1039: πρωτοσπαθάριος καὶ τοῦ τάγματος ἄρχων τῶν Ἀρμενιακῶν distinguished himself in the defence of Messina (See: **Skylitzes**, 406-407).

1043: βέστης καὶ ἄρχων ὧν τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πόλεων καὶ χωρίων, who routed the Russian troops on their return from Constantinople near Varna (See: **Skylitzes**, 433.27-28).

1044-1048: βέστης καὶ δοὺξ Ἀνίον καὶ τῆς Ἰβηρίας, fought alongside with Aaron against the Seljuks (See: **Skylitzes**, 438.62, 448.54-55).

* *SBS*, 8, 2003, 63-75.

1050: was referred to as στρατηλάτης τῆς Ἀνατολῆς and sent to fight against the Pechenegs in Northern Bulgaria (See: **Skylitzes**, 467.4-5).

1056: μάγιστρος καὶ δοὺξ Ἀντιοχείας (See: **Skylitzes**, 483.2-3). His seal dates from that time[1].

1057: was referred to with the rank of κουροπαλάτης (See: **Skylitzes**, 500.86).

There is a lack of sphagistic monuments which could corroborate the relation of Κατακαλὼν Κεκαυμένος to the Byzantine administration of Paradounavon. No seals of his are found on the territory of Paradounavon. An exception perhaps is the seal of Κατακαλὼν Καμένος ανθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω, found in Pliska[2] which could perhaps be related to him. According to the text of this seal, however, it belongs to a commander who was sent to the region at the head of a tagma with a definite task but had no connection with the government of the Paradounavon.

2. Μιχαὴλ, πατρίκιος καὶ ἄρχων τῶν παριστρίων πόλεων was reported in 1048 in relation to the Pechenegs' invasion.

The name of the person mentioned is without patronymic which makes its identification difficult. He was known in Byzantine society more through his father Anastasios logothetes (Μιχαὴλ πατρίκιος, ὁ Ἀναστασίου τοῦ λογοθέτου υἱός). He has the following cursus honorum:

1042: πατρίκιος καὶ ἄρχων Δυρραχίου, when his army was defeated by the Serbs (See: **Skylitzes**, 424.66-67).

1048: πατρίκιος καὶ ἄρχων τῶν παριστρίων πόλεων - in connection with the Pechenegs' invasion (See: **Skylitzes**, 457.31-32).

1057: μάγιστρος in the time of the revolt of Isaakios Komnenos (See: **Skylitzes**, 498.31).

The same person is related to a group of seals in which he βεστάρχης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου[3]. We cannot be certain. The date when Michael son of Anastasios logothetes took part in the events in Paradounavon was 1048 and at the time he had the title of patrician; and in 1057 he was already magistros. Therefore, he must have been vestarches before 1057 rather than in 1048. Through comparison with other titularies of the Paradounavon, the seals can be dated to the 60s-70s of the 11th century.

3. Ῥωμανὸς Διογένης

This refers to the future emperor Romanos IV Diogenes (1068-1071). It is neither possible nor necessary to review his whole reign and life. But still, we have to review what is known about him before he ascended to the throne in order to determine his connection with the Paradounavon.

According to Attaleiates, Skylitzes Continuatus and Kekaumenos, Romanos Diogenes had the following career before 1067:

a) ἄρχων περὶ τὸν Ἴστρον τῶν πόλεων.

b) πατρίκιος καὶ δοὺξ Σαρδικῆς.

c) βεστάρχης καὶ κατεπάνω.

Several groups of seals are known with the name of Romanos Diogenes:

1 **Swiencicky,** Lwow, 434-441, no. 10.

2 **Маслев**, Печати, 445-462, no. 3; **Йорданов,** Плиска, 281-301, no. 24.

3 **Madgearu, A.** The Military Organization of Paradounavon. - *ByzSl.* 60-2 (1999), p. 424.

a) πατρίκιος καὶ στρατηγὸς (50s of the 11th c.)[4].

b) πατρίκιος, ανθύπατος, βέστης καὶ στρατηγὸς (50s-60s of the 11th c.), according to a lead seal from the Athens Numismatic Museum (See: **Konstantopoulos,** Athens, no. 622a and **Stavrakos**, *Bleisiegel,* no. 64).

c) βεστάρχης καὶ κατεπάνω (? -1067), according to three lead seals from different boulloteria[5].

It could be that all the four groups of seals belonged to one and the same person - Romanos Diogenes. Besides the identical names, there is also a chronological succession in titles and positions from the 50s to the 60s of the 11th century. Can they be related to the future emperor? The coincidences involve the names, time reference and last but not least the titles and posts written on the seals.

The post of Romanos Diogenes in the three groups of seals is not connected with a definite military or administrative unit. We are left with the opinion that he was at the emperor's disposal and was sent at the head of the tagma in a region where it was necessary.

One of his seals in his capacity of βεστάρχης καὶ κατεπάνω, found on the bank of the Danube near the present-day village of Vetren, appears to be connected with reflect a certain mission of his in that part of the Empire at the head of a tagma to which local troops were attached. Here he appears in the capacity of ἄρχων περὶ τὸν Ἴστρον τῶν πόλεων.

The conclusion to be drawn is that the data from the seals can be related to the future emperor Romanos IV Diogenes, but no seal connects him directly with the government of Paradounavon.

4. Βασίλειος Ἀποκάπης who in 1064/1065, according to Attaleiates and Skylitzes, was ἐπαρχοντος τῶν κατὰ τὸν Ἴστρον πόλεων and tried to stop the Ghuzz invasion, was defeated and taken prisoner.

He is known both from the narrative sources and sphragistic monuments. He has the following cursus honorum:

1054/1055: πατρίκιος καὶ στρατηγὸς [Μανζικίερτε] (See: **Аристакес Ластивертци**, XVI, p. 104; **Attaleiates**, p. 46; **Skylitzes**, 462.61-62).

Before 1064/1065: βεστάρχης καὶ κατεπάνω Βαασπρακανίας, according to five lead seals found at Silistra, Pliska and Istanbul[6].

1064/1065: μάγιστρος καὶ ἄρχων τῶν κατὰ τὸν Ἴστρον πόλεων (See: **Attaleiates**, 83; **Skylitzes Continuatus**, 113-114).

1064/1065-?: μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ, according to five lead seals from the same boulloteria out of which three are found in the region of the Lower Danube[7].

(1066-1083):

πρόεδρος καὶ δοὺξ Ἐδέσης, according to three lead seals[8].

πρωτοπρόεδρος καὶ δοὺξ Ἐδέσης, according to three lead seals[9].

πρωτονωβελλίσιμος καὶ δοὺξ Ἐδέσης, according to a lead seal[10].

4 Auction Spink 135 (october 1999), no. 283 and the unpublished seal Fogg A. M., no. 1396.

5 **Йорданов-Атанасов**, *Ветрен*, no. 116; Auction Hirsch, 177, 10-13/02/1993, no. 1419 and Zacos (BnF) 205.

6 **Йорданов**, Василий Апокап, 107; **Grünbard**, Apokapes, 35-36.

7 **Йорданов**, Василий Апокап, 108. fig. 3; **Grünbard**, Apokapes, 37-38.

8 **Йорданов**, Василий Апокап, 108. fig. 4; **Grünbard**, Apokapes, 38-39.

9 **Grünbard**, Apokapes, 39.

10 **Grünbard**, Apokapes, 40.

σεβαστὸς καὶ δοὺξ Ἐδέσης, according lo a lead seal from Antioch. no. 2349[11].

The subject of my commentary will be the data from his seals connected with his stay on the Lower Danube because most of them are discovered in present-day North-Eastern Bulgaria. They fall into two groups. In the first he is βεστάρχης καὶ κατεπάνω Βαασπρακανίας and in the second, μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ.

In this case too his seals have no connection with the government of Paradounavon. He arrived in the Balkans in the capacity of vestarches and katepano of Vaspourakan. In the region of the Lower Danube he was promoted to the title of magistros and was appointed doux of the emperor's army, sent there with the task to stop the Ghuzz crossing the Danube.

5. Νέστωρ, βεστάρχης καὶ κατεπάνω τῆς Δρίστρας or δοὺξ Παριστρίων, (1071/1072).

His name and positions are known from the chronicles of Skylitzes and Attaleiates. According to them, Nestor was an official of Constantine X Dukas (1059-1067). The population along the Danube rose in revolt and the emperor's men appointed Nestor katepano of Dristra or Paristrion and promoted him to the rank of vestarches. However, because of his ethnic identification with the population there and for some other reasons as well he entered into an alliance with their chief Tatus and joined him in his march to the capital, i.e. he revolted (See: **Skylitzes Continuatus**. 166.16-17; **Attaleiates**, 205 and 207).

Two groups of seals are known which could be associated with Nestor before his appointment as katepano of Dristra or Paristrion:

a) πατρίκιος καὶ πραιπόσιτος (? - 1067), according to an unpublished lead seal from private collection in Sofia[12].

b) ἄνθρωπος ἄνακτος τοῦ Δούκα (1067-1071), according to three lead seals, two of them found at Silistra and one at Istanbul[13].

After Michael VII's ascent to the throne he was promoted to the rank of vestarches, skipping the title of vestes, and was sent to Dristra. In this case too, no seals of Nestor as katepano of Dristra or doux of Paristrion have come down to us.

6. Λέων Νικερίτης [κουροπαλάτης] καὶ δοὺξ Παραδουνάβου

Information about him is mainly found in the *Alexiad* of Anna Comnena *(Alexiade* II, 155). According to her, in 1091 George Dekanos was sent with letters to Leon Nikerites, who was at that time doux of Paristrion. The cursus honorum of Leon Nikerites can be reconstructed from Anna Comnena and seals of his that have come down to us (See: **Seibt**, *Bleisiegel*, no. 99).

a) βεστάρχης (70s of the 11th c.).

b) πρόεδρος (70s-80s of the 11th c.).

11 **Cheynet, J.-C1**. Sceaux byzantins des musées d'Antioche et de Tarse. – *TM* 12 (1994), no. 53.

12 Private collection (St. Bilik from Sofia). Findspot uncertain. Dim. 17-20 mm. 3.804 g. Good and well preserved imprint.

Obv.: St. Demetrios standing, holding a spear (r. hand), his 1. hand resting on a round shield set on the ground. Vertical inscription on either side: Γ-I || Δ-I-MI-T' : [Ὁ ἅ]γι(ος) Δημίτ(ριος)

Rev.: Inscription of five lines:

+ K€R'Θ' | N€CTOPI| ΠΡΙΚΑΙ | ΠΡΑΙΠΟ | CITῼ

+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Νέστορι π(ατ)ρι(κίῳ) καὶ πραιποσίτῳ.

13 **Йорданов,** Силистра (IV), nos. 14-15; **Oikonomides,** *Dated*, no. 95.

c) πρωτοπρόεδρος καὶ ἀναγρφεὺς Πελοπονήσου καὶ Ἑλλάδος (80s of the 11thc.).
d) in 1087 was at the emperor's disposal during the negotiations with the Pechenegs.
e) [κουροπαλάτης] καὶ δοὺξ Παραδουνάβου (1091).
f) πρστονοβελλίσιμος (1103).
g) πρστονοβελλίσιμος καὶ μέγας δοὺξ καὶ ἀναγραφεύς Κύπρος (after 1103).
h) πρστονοβελλίσιμος (1103).
i) commander of the garrison in Devre during the war against the Normans in 1108 *(Alexiade* III, 104.18).
j) commander of an advanced guard during the war against the Seljuks in *1116 (Alexiade* III, 193.14).

Since he was a eunuch, he was not honoured with the rank of sebastos and probably completed his career as protonobelissimos. Because of the lack of any seal of him as doux of Paradounavon we ask ourselves whether in 1091 Leon Nikerites was in reality doux of Paradounavon or was simply sent as a commander of a tagma with the post of doux to keep watch on the Danube region in face of the barbarians' invasion.

To sum up, the common denominator of the Byzantine dignitaries under review who are named in the narrative sources as governors of the cities on the Ister (ἄρχων περὶ τὸν Ἴστρον τῶν πόλεων καὶ χωρίων) is that they are not attested by their seals in this capacity. Certain seals could be associated with them, but most frequently only in their capacity of commanders of tagmata (katepano or doux), sent for definite military operations and as such therefore in command of all Byzantine troops there present.

Seal holders with posts connected with the katepanate of Παραδουνάβου

1. Δημήτριος Κατακαλὼν ἀνθύπατος πατρίκιος καὶ κατεπάνω (50s-60s of the 11th c.).

He is attested only by his seals. They outline his cursus honorum:

a) σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ τουρμάρχης (30s-40s of the 11th c.), according to an unpublished lead seal from DO 55.1.3091[14].
b) πατρίκιος καὶ στρατηγὸς (50s of the 11th c.), according to two lead seals found in the North-Eastern Bulgaria, one published[15] and one unpublished, found at Silistra.
c) ἀνθύπατος πατρίκιος καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου (50s-60s of the 11th c.), according to four lead seals[16].
d) βέστης ἀνθύπατος πατρίκιος καὶ κατεπάνω[17]
e) πρόεδρος (70s of the 11th c.), according to the founder's inscription of the church of St. Nicholas in Thessaly[18]
f) πρωτοπρόεδρος καὶ δοὺξ (70s-80s of the 11th c.), according to his lead seals found at Istanbul[19].

14 Obv.: Bust of St. Demetrios holding a spear (r. hand) and shield (l.hand). Rev.: ..ЄR'Θ'|ΔHMHTP'|.ΠAΘAP'KAN| ΔΔ'STPOMAP|X'TOKATA|KAΛO

15 **Jordanov,** Sceaux, 92-93.

16 Published in **Bănescu, N**. Sceau de Démétrios Katakalon katépano de Paradounavon – *É. d'O.,* 39 (1940), 160; **Йорданов,** Силистра (I), no. 8; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, 61.

17 **Йорданов,** Силистра (III), no. 3.

18 **Avramea-Feissel**, Inscriptions, no. 14, 370-371.

19 Ibid., 311.

Δημήτριος Κατακαλὼν's career is ordinary. He goes through almost all the rungs on the hierarchical ladder of ranks from σπαθαροκανδιδᾶτος to πρωτοπρόεδρος and of posts from τουρμάρχης to δοὺξ. His official career involved being in command of the army in the provinces. Judging by the fact that almost all of his lead seals were found in Dristra and in other localities in North-Eastern Bulgaria and that for some time he was also katepano of Paradounavon, it could be that for quite a long period of time (perhaps over 20 years) his life was connected with the Bulgarian lands.

2. Θεόδωρος Πηγονίτης πατρίκιος, ἀνθύπατος, βέστης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβιτον (1050s-1060s)

Theodore Pegonites is unknown in the narrative sources. He is a representative of the well-known family of the Pegonites. One of them, Leon Pegonites, was strategos of Presthlavitzas during the 11th century[20].

Three groups of his seals are known. They describe his cursus honorum as follows:

a) πατρίκιος καὶ στρατηγὸς (40s of the 11th c.), according to his unpublished lead seal in Vienna:

Obv. | +KЄRO|HΘЄITѠ|CѠΔ8Λ'|ΘЄOΔѠ|-PѠ-

Rev. |ΠATP|KIѠKЄ|CTPATH|Γ'TOΠH|ΓONHT|

b) πατρίκιος, ἀνθύπατος, βέστης καὶ κατεπάνω τὸν Παραδουνάβιτον (50s-60s of the 11th c.), according to his unpublished lead seal found near Silistra (village Izvorovo) in a private collection (N. Nikolov, from Razgrad):

D.: 30-30 (27), 4 mm, 15.16 g. A complete and comparatively well-preserved imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription of six lines:

+KЄR'Θ'| TѠCѠΔ8'| ΘЄOΔѠPO | ΠRI'ANΘV | ΠAT'RЄC | TH

Rev. Inscription of six lines, preceded by an ornament:

KAIKA | TЄΠANѠ | TѠNΠAPA | Δ8NARIT'| TWΠHГO |-NIT'-

+ K(ύρι)ε β(ο)ήθ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Θεοδώρο π(ατ)ρι(κίῳ) ἀνθυπάτ(ῳ) βέστῃ καὶ κατεπάνω τῶν Παραδουνάβιτ(ων) τῷ Πηγονίτ(ῃ)

20 **Йорданов,** *Преслав,* nos. 309-310.

c) μάγιστρος καὶ δοὺξ Εδεσης before 1066, according to a lead seal from Dumbarton Oaks[21].

Theodore Pegonites was katepano of Paradounaviton after Demetrios Katakalon and before Symeon vestes.

3. Συμεὼν βέστης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου (50s-60s of the 11th c.) Known only from sphragistic monuments which illustrate his career in two distinct periods:

a) βέστης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου (50s-60s of the 11th c.), according to two lead seals from Preslav and Noviodunum[22].

b) βεστάρχης καὶ κατεπάνω Ἀδριανουπόλεως καὶ Μεσημβρίας (60s of the 11th c.), according to two lead seals found at Preslav[23].

4. Μιχαὴλ βεστάρχης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου (60s of the 11th c.), according to his lead seal (See: **Zacos**, *Seals* II, no. 602).

5. Βασίλειος ἐκ προσώπου Παραδουνάβου (50s-60s of the 11th c.), according to his lead seal (See: **Zacos**, *Seals* II, no. 956).

6. Ἰωάννης τουρμάρχης Παραδουνάβου (60s of the 11th c.), according to his lead seal (See: **Zacos**, *Seals* II. no. 530).

21 **Nesbitt, McGeer and Oikonomides**, *DOS*, 4.73.2.

22 **Йорданов,** *Преслав,* nos. 289; **Stefan, Gh., I. Barnea, M.Comsa**, *Dinogetia* 1 (Bucarest, 1967), 323-325.

23 **Йорданов,** *Преслав,* nos. 195-196.

Besides the chronology of each titulary of Paradounavon and its administrative structure what else do these seals tell us?

The toponym Παραδουνάβου and Παραδουνάβιτον written on them which is the Slavic translation of Podunavie (along the Danube) must have been the official name of the katepanate Παριστρίων. This latter is exclusively found in the chronicles is in all probability a literary term.

This review of the seals with the toponym Paradounavon that have come down to us confirms the assertion made above. None of the titularies holding posts in the katepanate, who are known to us through sphragistic monuments, is mentioned in the written sources.

Byzantine seals found on the territory of the katepanate Paradounavon and in particular in its capital city Dristra

The third group of data comes from Byzantine seals found on the territory of the katepanate of Paradounavon and in particular in its capital city Dristra.

Obviously we need to determine the boundaries of the katepanate - a still open question. To the north - the river Danube, to the south - the Balkan Mountains, to the east - the Black Sea (these are undisputed boundaries, the western boundary is a moot point). Without entering into a discussion, I support the argument that to the west the katepanate Paradounavon reached as far as the Vidin eparchy.

On this territory over one thousand lead seals have already been found, of which 250 are from the Dristra region[24]. The data from them have been discussed from different aspects and for the purpose of the present study I shall focus on their chronology and in particular on their terminus ante quern. The latest Byzantine seals found in Dristra and on the whole territory of the katepanate date from the end of the 11th c. or the beginning of the 12th century, i.e. from the reign of the emperor Alexios I Comnenos. This is not surprising since we know that he was directly involved in this region. What strikes us is that on the whole territory of present-day Northern Bulgaria no Byzantine seals have been found from the 12th century with the exception of one lead seal of Isaac II Angelos (1185-1195), found in Noviodunum, and some from the vicinity of Turnovo, dated to the last quarter of the 12th century. This is to be explained in the context of the establishment of a new centre of the Bulgarian state.

Conclusion

Finally, let us try to answer the questions raised in the beginning: when was the katepanate Paradounavon established?

24 **Jordanov, I.** The Byzantine administration in Dobroudja (10th-12th c.), according to sphragistic date. – *Dobroudzja* 12 (1995), 214-223.

In the literature there are two opinions:

a) The thema Paristrion was established after the conquest of the Bulgarian lands by the Byzantines in 1018. (There is a variant of this opinion held by Romanian researchers that the thema Paristrion existed already in 971)[25].

b) Paristrion became an independent administrative unit after 1059 in connection with the invasion of the Pechenegs[26].

According to the above mentioned sphragistic monuments the katepanate of Paradounavon came into being after the 50s of the 11th century at the earliest. Objections could be made that no seals of the earlier period have been found but such are the circumstances/ facts.

These facts could be supported by some secondary evidence.

If we accept the hypothesis that in 1018 all conquered Bulgarian lands were included in one military - administrative unit - the thema of Bulgaria, then some correspondences are observed.

1. In the thema Bulgaria there is evidence of a number of smaller military-administrative units in Northern Bulgaria: the strategias Preslav, Preslavitsa, Dristra and others.
2. All conquered Bulgarian lands including the Dristra eparchy are unified in one ecclesiastical-administrative unit: the archbishopric of Bulgaria.
3. After the 50s of the 11th century there is mention of the metropolitan of Dristra subordinated not to the Bulgarian archbishop but directly to the patriarch of Constantinople[27].
4. After the 50s of the 11th century we also note the appearance of seals with the name of the katepanate of Paradunavon.
5. As is well known, in the Byzantine administrative system two things, territorial extent and the capital city of the civil and ecclesiastical administrative structures, should coincide.
6. After the 50s of the 11th century no strategoi of the above mentioned cities are known from seals. This would suggest that there were no smaller divisions of the katepanate of Paradounavon. Only its tourmarch and ek prosopou are known.

This direct and indirect evidence leads to the conclusion that the katepanate Paradounavon was established after the 50s of the 11th century in connection with the nomads' invasions, mostly the Pechenegs, against whom military expeditions were difficult to organise from the thema of Bulgaria and its capital city Skopje. On the other hand, we have to take into consideration the fact that the lands along the Lower Danube were always organised in some kind of military-administrative unit which most frequently bore the name of the largest city, Dristra.

Till when did the katepanate Paradounavon exist? According to the sphragistic monuments - from the 50s to the 70s of the 11th century.

25 **Скабаланович,** *Виз. государство*, 225-229; **Мутафчиев, П**. Съдбините на средновековния Дръстър. – В: *Избрани произведения*, Т.II., С, 1973, 158-159; **Banescu**, *Duchés*, 45-98; **Madgearu**, *Paradounavon* (as note 3), 422-423.

26 **Иречек, К.** *История болгар,*Одеса, 1878), 264; **Златарски**, *История* II, 111-114.

27 **Oikonomidès, N**. Un décret synodal inédit du patriarche Jean VIII Xiphilin concernant l'élection et l'ordination des évêques. – *RÉB* 18 (1960) 5729, 60-61, 62, no. 1; **Йорданов**, Архиереи на Дръстър 163-168.

The review of the provincial administration in the late 11th and the early 12th centuries reveals the names of the separate military-administrative units, most frequently duchies named after a given city. For instance, Dyrrachion with doukes George Palaeologos and Alexios and John Comnenoi; Philippoupolis with doukes Argyros Karatzas, Gregory Kourkouas and George Mesopotamites; Triaditza with the doux Nicephorus Melissinos; Nish with the doux Nicephorus Dekanos; Skopje with the doux John Comnenos and others.

5. НЕИЗДАДЕНИ ВИЗАНТИЙСКИ ОЛОВНИ ПЕЧАТИ ОТ СИЛИСТРА (I)*

През последните няколко години в Националния исторически музей в София и в окръжните исторически музеи в Силистра и Толбухин постъпиха значителен брой византийски оловни печати (моливдовули), намерени в района на средновековния Дръстър[1]. Не е малък и броят на печатите, намерени в същия район и съхранявани в музеите и сбирките в Румъния, значителна част от които са вече публикувани[2]. Всички те, взети заедно, по своеобразен и категоричен начин илюстрират значението и мястото на този важен административен, политически, стопански и културен център през средновековието. В настоящото изследване, което, надяваме се, ще е началото на поредица от публикации с печати от този град, ще бъдат обнародвани постъпилите в НИМ–София печати и някои, които са частно притежание[3]. Тяхното обнародване ще обогати сфрагистиката и просопографията с нови имена и факти, а данните им ще допринесат за решаването на редица проблеми от административното устройство на българските земи през разглеждания период, проблеми, по които от дълго време се дискутира. Цялостното привличане на данните от печатите (за в бъдеще) ще разкрие периодите на функциониране на съответното административно учреждение тук и ще спомогне за изясняване на съдбата на града.

Представените печати по своята хронология се определят в две главни групи: VI–VII и X–XII в., т. е. от периода преди създаването на българската държава и от този на византийското владичество в българските земи.

* *ИНМВ*, 19, 1983, 97-110

1 Интересна е констатацията, че нито един от тези близо седемдесет печата и още толкова, съхранявани в Румъния, не е намерен при археологически разкопки в града; повечето са намирани на повърхността на брега на р. Дунав от граждани на Силистра.

2 **Papahagi,** Silistrie, 299–311; **Banescu,** Silistrie, 321–331; **Banescu-Papahagi**, Silistrie, 601–606; **Banescu, N.** Sceau inédit de Katakalon, katépano de Paradounavon. – *É. d'O.*, XXXV, 1936, p. 405–408; **Barnea, I.** Sigilii de plumb bizantine din regionea Dunarii de Jos. – *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 43–56; Noi sigilii bizantine de la Dunarea de Jos. – *SCIV*, 17. 2, 1966, p. 277–297; Sceaux des empereurs byzantins découvérts en Roumanie. – *BYZANTINA*, III, 1971, p. 157–172. Вероятно една немалка част от печатите в колекцията Оргидан също са от Силистра. Вж. **Laurent**, *Orghidan*.

3 Новопостъпилите печати, предмет на изследването, са събирани и предавани в посочените фондове най-вече от Ал. Боев, на когото тук изказвам своята благодарност. Благодаря и на Вл. Пенчев, завеждащ нумизматичния и сфрагистичен фонд към НИМ–София.

I. Ранновизантийски печати

1. Андрей, VI–VII в.

Екземплярът е добре запазен, размери из ядрото 20–23 мм, на печата с изображението 19 мм. НИМ–София., инв. № 13145.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюст на Богородица с нимб, мантия и мафорий насреща. Ръцете ѝ са в поза Знамение. На гърдите ѝ – медальон с образа на Младенеца. От двете страни на изображението е гравирана по една шестолъчна звезда.

Оп. Изображение на орел с разперени крила насреща. Главата му е полуобърната наляво. Над главата на орела монограм с името на собственика на печата Ἀνδρέου.

2. Григорий, VI – VII в.

Екземплярът е зле запазен, с корозирали участъци. Наблюдава се и подхлъзване на ядрото при отпечатване с булотириона. Размери на ядрото 17,4 – 21 мм, на печата (доколкото може да се измери) 18 – 19 мм.

Паралели: Подобен екземпляр и доколкото може да се съди от снимката, от същата двойка матрици, е бил намерен в Новиодунум и публикуван от Й. Барня[4].

Л. Бюст на Богородица с нимб, мантия и мафорий насреща. Ръцете ѝ са в поза Знамение. На гърдите ѝ медальон с образа на Младенеца. От двете страни на изображението е гравиран по един кръст.

Оп. Монограм заемащ цялото поле на изображението, с името на собственика на печата Γρηγορίου.

II. Византийски печати X – XI В.

3. Варда Казакис, протоспатарий и стратег (първа половина на XI в.).

Отлично запазен екземпляр, отпечатан с изправен булотирион, размери на ядрото 22,5 – 24 мм, на ядрото на печата 19 мм, НИМ – София., № 13614.

Неизвестен в литературата.

4 **Barnea,** Noviodunum (II) p. 160, pl. I/5.

Л. Бюст на св. Никола насреща, с нимб, къса коса, брада и мустаци, облечен в архиерейско облекло. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. От двете страни на изображението надпис: Θ-.NI-K,||Λ-AO-C: Ὁ ἅγιος Νικόλαος.

Оп.: Шестредов надпис:

+KЄR'Θ'| RARΔAA'| CΠAΘAR'S | CTPATIГ | ѠTOKA | ZAKI

+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Βάρδᾳ (πρωτο) σπαθαρ(ίῳ) (καὶ) στρατηιγῷ το Καζάκι.

Липсват сведения за подобна личност и в писмените източници. Също така не ни е известна и подобна фамилия. В писмените източници са познати представители на фамилията Καζάνης[5], но при нашия печат K е отчетливо изписана. Остава да приемем, че или има грешка в надписа и вместо N е изписано K, или пък че се отнася до фамилия с името Καζάκης. Дори да приемем, че K е погрешно изписано и се отнася до Варда Казанис. В писмените източници не ни е известна подобна личност.

4. Василий Монах, синкел и анаграф на България (средата на XI в.)

Добре запазен екземпляр с някои неотпечатани или пък изтрити букви, но попълването им не ни затруднява. Размери на ядрото 30 – 31 мм, на печата 25 мм. НИМ – София., инв. № 15028.

Неизвестен в литературата.

Л.: Четириредов надпис:

+ ΘKЄR'Θ'| TѠCѠΔ8'| RACIΛЄIѠ | MONAX

Оп.: Четириредов надпис:

.VГЄΛΛ'| .ANAГР' | . ЄIR8Λ | .ARIAC

+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δο(ύλῳ) Βασιλείῳ μοναχ(ῷ), [σ]υγ(k)έλλ(ῳ) [(καὶ)] ἀναγρ(α)[φ]εί Βουλ[γ]αρίας.

Ето накратко във връзка с какви събития се упоменава подобно име. През зимата на 1048 г.[6], когато Дунав замръзнал на дълбочина 15 лакти, огромни пълчища

5 **Каждан,** *Соц. состав*, с. 98 и 278.

6 По въпроса за точната дата на това нашествие има разногласия. Едни автори приемат посочената 1048 г. Виж. **Златарски**, *История* II, с. 91 и сл.; **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, 75 – 76, докато

печенези (около 800 000 на брой[7]) начело с Тирах преминали реката и започнали да грабят и опустошават. Управителят на крайдунавските градове патриций Михаил, след като разбрал, че няма да може да се справи сам с опасността, се обърнал за помощ към императора. Той наредил на магистър Константин Арианит, дук на Адрианопол и стратег на тема Македония, и на Василий Монах, синкел и управител на България, да се съединят с Михаил и да отблъснат нашествениците. Ромеите се възползвали от настъпилата сред печенезите епидемия и ги разбили напълно, като голяма част от тях пленили. Пленените печенези били предадени на Василий Монах, който ги заселил в равнините около Средец, Ниш и Овчо поле. След известно време (около 1050 г.) императорът наредил те да бъдат използвани като войници срещу селджуките в Мала Азия. Печенезите се разбунтували и отново се превърнали в реална опасност, за чийто характер и размери съдим по мерките, които византийското правителство е взело. Срещу бунтовниците били изпратени източните и западните войски под общото началство на етнарха Константин. Обединената армия пристигнала и се укрепила край Адрианопол. Докато командуващият се съвещавал с пълководците си откъде да започнат настъплението, на 8 юни 1050 г. печенезите внезапно нападнали лагера на византийците. В завързалото се сражение паднал убит и магистър Константин Арианит. В този критичен за ромеите момент на помощ от Адрианопол пристигнал протоспатарий Никита Глава. Печенезите го взели по погрешка за Василий Монах, т. е. помислили, че са пристигнали българските войски (от тема България), и се разбягали. Следователно Василий Монах е бил все още начело на управлението на тема България. Третият случай, във връзка с който се упоменава още веднъж името му, е в 1053 г. Пак по нареждане на императора съединените войски на Михаил Аколут и Василий Монах преминали през един от старопланинските проходи и се озовали пред Преслав, където се укрепили в лагер с валове и палисади. В скоро време византийската армия се оказала обсадена от множество печенези: припасите на ромеите започнали да привършват и те решили да се оттеглят. По време на отстъплението през една нощ (по-точно, още на излизане от лагера) те били нападнати и съвършено разбити. Една малка част от византийската армия се опитала да избяга през проходите. По време на това бягство бил убит и Василий Монах. Успял да се спаси само Михаил Аколут, който с отстатъци от армията се добрал до Адрианопол. Направеният дотук коментар е по сведенията на Й. Скилица[8]. Малко по-различна е версията на хрониста М. Аталиат. Той като че ли има по-особено отношение към личността на Василий Монах. Според него, когато Василий Монах пристигнал в Преслав с поверените му войски, заварил командуващия Михаил Аколут да се съвещава с пълководците си за по-нататъшната тактика, тъй като било пристигнало писмо от императора, забраняващо на ромеите да настъпят. Командуващият, въпреки че бил на мнение да се настъпи, се колебаел. Василий Монах, който завиждал на командуващия и интригантствал срещу него, подкрепил становището на императора и се наложил на съвета. При отстъплени-

други автори като **Каждан, А. П**. Йоан Мавропод, печенеги и русские в середине XI в. – *ЗРВИ,* VIII, 1963, 177 – 184, изтеглят събитията малко по-назад, като датират въпросното нашествие през януари 1046 г., а разгрома на печенезите – през пролетта, същата година.

7 Към тази цифра, както и към всички други, отнасящи се до подобни варварски нашествия, хронистите, както и изследвачите, се отнасят скептично, но все пак тя сочи ръста и размера на нашествието.

8 *ГИБИ*, VI, 315 – 324.

ето през нощта, за което печенезите своевременно узнали, ромеите били сразени още на излизане от лагера. При бягството Василий Монах паднал от коня си и бил убит от противника[9]. Близка до версията на Скилица е и тази на Кекавмен[10]. Той съобщава, че ромеите били победени поради неопитността на пълководците си, които не нападнали веднага, а изчаквали, докато им се привършат хранителните припаси. За разлика от другите двама хронисти Кекавмен посочва за командуващ Василий Монах и го нарича проноит на България.

От представеното дотук възниква въпросът имаме ли основание да приемем, че собственикът на разглеждания от нас печат е идентичен с посочения в изворите Василий Монах. Струва ни се, че да. На първо място, съвпадат името и прозвището, съвпада и титлата синкел, а също съвпадение е и фактът, че длъжността му е свързана с тема България. Различие се наблюдава само в наименованието на длъжностите му. Според печата той е анаграф на България, а в изворите според Скилица е ἡγέμων и ἄρχων, според Аталиат е σατράπης, а според Кекавмен е Προνοήτης. Равностойна ли им е анаграф, или е от един по-ранен период в кариерата му? Формално погледнато, би трябвало да отговорим, че е от по-ранен период в кариерата му, тъй като според изворите е управител на България, а на печата само анаграф[11]. Но по-точно на този въпрос можем да отговорим, след като изясним съдържанието на всяка една от посочените в хрониките длъжности. Игемон, архонт и сатрап са твърде общи, отнасящи се до всяка една епоха и вероятно са анахронизми, с каквито често си служат византийските хронисти от посочения период. Единствено длъжността проноит е представена върху печати, и то отнасящи се до тема България. Следователно ще трябва да представим нейното тълкуване и да видим отношението ѝ към анаграф. За жалост и в случая се натъкваме на една доста продължителна по време и с участието на много автори, и все още незавършена дискусия относно тази длъжност. В. Н. Златарски приемаше в буквалния смисъл на думата, че се отнася до длъжността попечител от името на императора за определена територия, т. е. равностойна на дук, катепан или стратег на тема[12]. На същото мнение бе и Г. Литаврин[13]. Малко по-различни са мненията на Н. Бънеску[14] и Т. Василевски[15]. Докато първият настоява, че това е чиновник с чисто фискални функции, то Василевски е склонен да приеме, че се отнася до командуващ гарнизон, но не и дук, катепан или стратег. Близка до хипотезата на Бънеску е и тази на Бек, че се отнася до сановник, натоварен с управлението на императорските домени[16]. Що се отнася до личността на Василий Монах, Г. Литаврин заявява, че въпреки, че той не е бил военен или граждански

9 **Златарски**, *История* II, с. 107, бел. 1.

10 **Кекавмен**,165 – 166, 401 – 402.

11 За значението на тази длъжност, свързана преди всичко с фискалните задължения на поданиците на империята и описа на техните имущества вж. **Schlumberger,** *Sig.*, p. 436. Вж. също и коментара за епохата у **Литаврин,** *България и Византия*, 299 - 301.

12 **Златарски**, *История* II, с. 9 и сл.

13 **Литаврин**, *България и Византия*, с. 266.

14 **Banescu, N.** La signification des titres ΠΡΑΙΤΟΡ et ΠΡΟΝΩΗΤΕΣ à Byzance aux XIe et XIIe siècles. – *Studi e testi,* 123 (Miscellanea Giovanni Mercati), Vatican, 1964, 395-396.

15 **Wasilewski, T**. Les titres du duc, de catépan et pronoétès dans l'Empire byzantin du IXe – XIIe s. – *Actes du XIIe Congrès International des études byzantines*, I, Beograd, 1964, p. 237.

16 **Beck, H. G.**. Vademecum des byzantinischen Aristokratën. Das sogennate Strategicon des Kekaumenos. – *BZ*, V, 1956, p. 157, Nr. 2.

управител на България, то на практика е командувал войските, квартируващи в тема България и следователно е заемал висок пост[17].

Мненията са доста различни, основани главно върху сведенията от писмените източници. Необходимо е да се потърси помощта на сфрагистичните паметници, чиито данни имат предимството, че са конкретни. Това най-добре се разбира от прегледа на печатите на един друг византийски сановник, които често се цитират, но, изглежда, не са разглеждани, взети всички заедно. Става дума за печатите на Константин[18]. От него в литературата са известни 8 моливдовула, чиито данни свидетелстват за кариерата му през четири различни периода. При най-ранния печат Константин е патриций и ипат и е анаграф на България[19], при следващата група печати е патриций и антипат и дук на България[20], при третата група печати е патриций, антипат и вест и има длъжностите логарист и анаграф на цяла България[21], и при четвъртата, последната, е вече вестарх и има длъжността проноит на цяла България[22]. Този ред в кариерата му дава възможност за по-точното определяне значението на длъжността проноит, а също така и за интересуващата ни длъжност анаграф на България. От направения преглед на печатите му се вижда, че преди да бъде дук на България, Константин е бил анаграф. Тази длъжност анаграф е запазена и при по-късните му печати, при които е повишен в ранга вест, и в един най-късен период, според печатите, когато е вече в ранг вестарх, той е назначен за проноит на цяла България. Следователно този преглед на печатите на Константин е илюстрация на изказаната от изследвачите идея, че през XI в. дуковете или катепаните на темите правят всичко възможно да изземат в ръцете си не само военното, но и гражданското управление на ръководените от тях провинции и се превръщат в пълновластни наместници на императора[23] за дадена територия, т.е. в попечители от името на императора за дадена област, и така стигнахме до определението проноит, дадено от В. Н. Златарски. Видяхме, че Константин е дук на България заедно с това анаграф и логарист[24], и на края проноит, т. е. това са различни страни от дейността му, упражнявани едновременно по време на неговото наместничество в България. А що се отнася до разглеждания от нас случай, ще трябва да приемем, че Василий Монах, който по сведенията на Аталиат е бил евнух и е имал титлата синкел, е бил едновременно и анаграф, и проноит на България, т. е. и военен и

17 **Кекавмен**, с. 402.

18 Обикновено изследвачите свързват собственика на тези печати с личността на Константин Диоген, обвинен в заговор при Роман III Аргир и завършил живота си със самоубийство в 1031 г. Вж. **Златарски**, *История* II, с. 12; **Laurent, V.** Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine. – *E. d. O*, XXXIII, 1934, p. 414 – 419, но прегледа на печатите му и по-точно представените по тях титли и длъжности определно насочват към средата и втората половина на XI в.

19 **Schlumberger, G**. Sceaux byzantins inédits. – *RÉG*, IV, 1891, 121-124, № 50.

20 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 240.

21 **Laurent,** *Vatican*, 92-94, № 95; **Szemoth-Wasilewski**, Varsovie I, № 48; **Touratsoglou,** Ritsos, p. 273, № 2.

22 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 240; **Мушмов, Н**. Византийски печати със значение за българската история. – *Македонски преглед*, V, 2, 1929, с. 95, № 5.

23 **Литаврин**, *България и Византия*, 299-301.

24 За длъжността логариаст, отнасяща се до фискален чиновник с контролни функции вж. **Guilland**, *Titres*, XXI.

граждански управител на тема България и следователно печатите с длъжността му анаграф се датират в периода 1048[25] – 1053 г.

5-7. Григорий Маврокатакалон, антипат и катепан, (втора половина на XI в.)

5.

Недобре запазен екземпляр; малка част от него е отчупена, има липсващи, проядени от корозията букви. Размери на ядрото 19,1 – 19,5 мм, на печата 17 мм. НИМ – София., инв. № 13130.

Л. Бюст на св. Димитър, голобрад, с нимб и къса къдрава коса, облечен в бойно облекло. В дясната ръка държи копие пред гърдите, а с лявата придържа щит. От двете страни на изображението вертикален надпис Θ-ΔΗ-ΜΗ || Τ-ΡΙ-Ο': Ὁ ἅγιος Δημήτριος.

Оп. Шестредов надпис:

+ ΚЄ.. | ΓΡΗ..ΡΙ | ѠΑΝΘV.Α | ΤѠSΚΑΤ..Α | ΝѠΤѠΜΑV | ΡΟΚΑΤΑ | ΚΑΛѠ

+Κ(ύρι)ε [β(οή)θ(ει)] Γρη[γο]ρίῳ ἀνθυ[π]ατῳ (καὶ) κατ[επ]άνω τῷ Μαυροκατακαλῶ(ν).

6.

Екземплярът е силно захабен, буквите са почти заличени. Пробит е отдясно на св. Димитър и вероятно е ползван за рибарска тежест. Размери на ядрото 19–19,1 мм, на печата не може да се измерят. Съхранява се в ОИМ – Силистра, инв. № 86.

Л. Бюстов образ на св. Димитър, както по-горе, но копието, което държи с дясната ръка, е на рамо, а не пред рамото.

Оп. Шестредов надпис, както по-горе, но с друга двойка матрици.

7.

Отлично запазен екземпляр. Размерите на ядрото са 16,5 – 17,5 мм. Диаметърът на печата не може да се измери, но при всички случаи е по-малък от този на другите два. Различава се от тях и по това, че не е изписана титлата антипат, а също и поради фак-та, че надписът на втория и третия ред от опакото е предаден чрез лигатури. Съхранява се в ОИМ – Силистра.

25 Или 1046 – 1053 г., ако приемем, че нашествието е през януари 1046 г. – вж. бел. 6.

Л. Бюст на св. Димитър, както при № 6, но от друга двойка матрици. Надписът е вертикален, от двете страни на изображението: ⊙-Δ-H-M-I|| T-P-I-O-C: Ὁ ἅγιος Δημήτριος.

Оп. Шестредов надпис:

+ KЄR'Θ'| ГРНГОРIѠ | КАТЄПАNѠ | TѠMAVPO | KATAKA | - ΛѠN -

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Γριγορίῳ κατεπάνω τῷ Μαυροκατακαλῶν

Безспорно е, че и трите печата са на едно и също лице и разкриват един и същи период от кариерата му, когато е антипат и катепан. В Преслав бе открит печат на същото лице, но като патриций и стратег[26]. Името Григорий Мавроката-калон се съобщава в Алексиадата. Описвайки похода на Алексий I Комнин срещу печенезите в 1088 г., и по-точно събитията около катастрофата при Дръстър, Анна Комнина на два пъти споменава името на Григорий Мавроката калон като един от мъдрите пълководци и съветници на баща ѝ, който, ако се бил вслушал в неговите съвети, не би стигнал до катастрофа. Същият, според авторката, по-рано е бил в печенезки плен и откупен за внушителната сума 40 000 номизми[27].

При публикуването на печатите на този сановник ние приехме датировка за периода, когато е катепан и антипат, за времето след коронацията на Алексий I до похода му в 1088 г.[28] Сега наличието на най-малко три печата с името на този сановник, т. е. на три кореспонденции от същия, изпратени в Дръстър, поставят пред нас въпросите; кога са били получени в Дръстър и до кого са били адресирани? Малко вероятно е да са получени в периода 1081 – 1088 г., тъй като по това време градът е в ръцете на печенезите. Неубедително е да се твърди, че са получени и след 1091 г., т. е. когато византийската власт в Дръстър е отново възвърната[29]. Датировката на печатите не насочва към това време, а и името на Григорий Мавроката калон не се споменава повече сред действуващите лица в Алексиадата. Вероятно с катастрофата при Дръстър е завършил и жизненият му път. Остава да приемем, че датировката на печатите с титлата му антипат и длъжността катепан е в един по-ранен период от втората половина на XI в. към шестото или седмото десетилетие на същия век.

8. Димитрий Катакалон, антипат, патриций и катепан на Подунавието

Отлично запазен екземпляр, отпечатан с изправен булотирион. Размери на ядрото - 21,5–24 мм, диаметър на печата 20 мм. НИМ – София., инв. № 13131.

26 **Jordanov,** Sceaux, 94-95.

27 *ГИБИ*, VIII, с. 52, 62.

28 **Jordanov,** Sceaux, p. 97.

29 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, с. 101.

Л. Бюст на св. Димитър с нимб, мантия, бойно облекло. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит. От двете страни на изображението вертикален надпис: Θ-ΔΗ-Μ' || Τ-ΡΙ-Ο': Ὁ ἅγιος Δημήτριος.

Оп. Седемредов надпис:

+ΚЄR'ΗΘ'| ΔΗΜΗΤΡ. | ΑΝΘVΠ'Τ'ΠΡΙ | SΚΑΤЄΠΑΝϑ | ΤϑΠΑΡΑΔ'R'| ΤΟΝΚΑΤ'Κ' |-Λ-

+Κ(ύρι)ε β(ο)ήθ(ει) Δημητρ[ί(ῳ)] ἀνθυπ(ά)τ(ῳ) π(ατ)ρι(κίῳ) (καὶ) κατεπάνου τοῦ Παραδ(ουνά)β(ου) τὸν Κατ(α)κ(α)λ(ών)

В писмените източници липсват данни за този сановник. Представеният от нас печат е трети по ред. Първият е бил намерен в Силистра, а вторият е от частна колекция. И двата са публикувани от Н. Бънеску, който ги датира в края на XI в., а управлението на темата Парадунавон той поставя след 1091 г., след Лъв Никерит[30]. Представеният тук печат заедно с един друг, намерен в Кривиня, при който Димитрий Катакалон е още патриций и стратег, бе обект на отделно наше изследване. В него ние приехме установената от Бънеску и възприета от останалите изследвачи датировка[31]. Разглеждането на данните от този печат в светлината на сведенията от останалите, както и съпоставянето им с известното ни от литературата, ни навежда на констатацията, че титлите на Димитрий Катакалон (антипат и патриций) са твърде ниски в сравнение с тези на останалите катепани и дукове на темите, съседни на Парадунавон (Паристрион), от втората половина на XI в. Така например от известните ни на Дирахиум катепани след 1066 г. Михаил Маврикий е вестарх, Никифор Вриений е проедър, а Никифор Василикий е протопроедър и т. н.[32] Не правят изключение и управителите на България: Василий Монах е синкел, титла, равняваща се на проедър; Роман Диоген е вестарх, Никифор Ватаци – проедър, същата титла има и Григорий. Михаил Саронит е вестарх и пр. От подобен порядък са и титлите на установените със сигурност управители на Подунавието: Симеон е вест, Василий Апокап е магистър, Нестор е вестарх[33] Лъв Никерит– куропалат и пр.[34] Всичко това ни дава основание да датираме печатите на Димитрий Катакалон в един по-ранен период от втората половина на XI в., между 50-те и 60-те години на века, а управлението на Паристрион бихме вмъкнали в периода след Михаил и преди Василий Апокап.

30 **Banescu**, *Duchés*, 96-97; Démètrios Katakalon, 157-160.

31 **Jordanov,** Sceaux, 92-94.

32 **Скабаланович,** *Виз. государство,* 152-153, 158, 221. Титлата протопроедър притежава и Георги Мономах – вж. **Шандровская**, *Деятели Алексиады*, 36-37.

33 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, 60-61 и пос. литература.

34 **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 226.

9. Константин Теодорокан, частен печат (втора половина на XI в.)

Екземплярът е зле запазен. Липсват няколко букви, които са изтрити от корозията, но попълването им не затруднява, още повече че са известни по-добре запазени екземпляри. Размери на ядрото 20 – 21 мм, на печата 16. НИМ – София.,инв. № 15031.

Л. Четириредов надпис:
+ ΘKЄ | ROHΘЄI| TѠCѠΔ8| -ΛѠ-
Оп. Четириредов надпис:
KѠN | TѠΘЄO | ΔѠPOKA| -NѠ-
+ Θ(еотó)κε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Κων(σταντίνῳ) τῷ Θεοδωροκάνῳ.

С името на този сановник са известни няколко печата, които се определят в три групи. При едната от тях (вероятно най-ранна) е представен с титлата патриций[35], при втората е вече антипат и патриций[36] и при третата, чийто представител е разглежданият от нас печат, е без титла и длъжност. Ако приемем, че собственикът на тези печати е едно и също лице и го отъждествим с известния в „Историята“ на М. Аталиат проедър Константин Теодорокан, то ще придобием по-цялостна представа за кариерата му. При наличието на тези три групи печати естествено е да се запитаме идентичен ли е собственикът им с упоменатия от Аталиат Константин Теодорокан? Докато за първите две групи печати бихме могли да отговорим донякъде положително, то не така стои въпросът с представения от нас печат. Но ние не сме първите, които си задават този въпрос. На него се е спрял Г. Шлюмберже, публикувайки първия от тази група печати[37]. Той, както и В. Лоран (публикувал втория екземпляр, представен в колекция Оргидан) са отговорили утвърдително, т. е. че е идентичен. За сега не виждаме основания да игнорираме тези определения. Можем само да добавим, че нови три печата от групата без титла и длъжност се оказаха сред печатите от административното учреждение в Преслав[38]. Всички те свидетелстват за активната преписка на проедър Константин Теодорокан и за размяната му на мнения със стратезите в Преслав и Дръстър, като е подпечатвал писмата си като частно лице. И може би тази активна дейност е била една от причините той да бъде арестуван от претендента за престола проедър Никифор Вриений и заточен в един от македонските градове[39].

35 *RÉG*, IV, 140-141, №96; **Laurent**, *Orghidan*, p. 237.

36 **Шандровская,** Сфрагистика, с. 138, № 728.

37 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 707; **Laurent**, *Orghidan*, p. 237, № 471.

38 Непубликувани печати от административното учреждение в Преслав.

39 *ГИБИ*, VI, 189-190. „А тогава бил заловен като пленник и проедър Константин Теодорокан, виден мъж и известен с прочутия си род и отличния си живот. Вриений не го приел нито добре, нито справедливо и го пренебрегнал. ..., но не го подложил на телесно наказание, въпреки че той се страхувал от него поради предишните им враждувания и боеве на живот и смърт. Заточен в някой от

10. Лъв Пигонит, протоспатарий и стратег на Преславица (първа половина на XI в.)

Сравнително добре запазен екземпляр, но някои букви от надписа не са излезли поради факта, че ядрото е сравнително малко 17.9 – 20.5 мм, а печатът е около 19 мм. Съхранява се в НИМ – София., инв. № 13132.

Л. Четириредов надпис: |+KЄR'. | TѠCѠΔ'| Λ'ΛЄONT | A'CΠAΘ'|
Оп. Четириредов надпис: | . C . . . | . . PЄCΘΛA | RIT'TѠΠH | ГONIT'|
+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ού)λ(ῳ) Λέοντ(ι) (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) σ(τρατηγῷ) (Π)ρεσθλαβίτ(ζας) τῷ Πηγονίτ(ῃ)

Екземпляр подобен на нашия, но от друга двойка матрици, бе публикуван от Н. Бънеску и П. Папахаджи. Той е бил намерен също в Силистра. Недобрата му запазеност и в частност липсата на първите две букви от третия ред на опаката страна са дали повод на издателите му да прочетат: + Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Λέοντι πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Πρεσθλαβας Μεγάλης τῷ Πηγονίτ(ῃ)[40].

На значението на този паметник и свързването му със старата българска столица Велики Преслав Бънеску се спря в едно друго свое изследване. Той прие, че Лъв Пигонит е бил назначен за стратег на Преслав непосредствено след похода на патриций Теодорокан и протоспатарий Никифор Ксифий в 1000-та година, когато Плиска, Ве-лики и Мали Преслав са били отново завоювани от византийците[41]. Печат от същия тип и, доколкото може да се съди от некачествената илюстрация, от същата двойка матрици се оказа и в Ермитажа. Неговата по-добра запазеност е позволила на В. Шандровская да коригира грешката на Бънеску и Папахаджи и да прочете: Лъв Пигонит, протоспатарий и стратег на преславяни, допълвайки съкращението ΠPЄCΘΛARIT на πρεσθλαβίτων[42]. Сравнението на печата на Лъв Пигонит с други, завършващи по същия начин на ΠPЄCΘΛARIT и най-вече фактът, че при някои от тях името на града, чийто стратег е Лъв Пигонит, бе изписано изцяло ΠPЄCΘΛARITTZAC, ни даде основание да приемем, че Лъв Пигонит е бил всъщност стратег на Преславица или Малък Преслав в периода 1001 – 1042 година[43]. Един четвърти екземпляр от същия тип печати на Лъв Пигонит се оказа и в административното учреждение в Преслав.

11. Лъв Ци/м/цилук, частно лице (втора половина на XI в.)

Сравнително добре запазен екземпляр. Диам. на ядрото 16 – 17 мм, на печата 12 мм.

македонските градове, той починал наскоро. Дали от естествена смърт, или от устроен заговор, никой не знае точно."

40 **Banescu-Papahagi**, Silistrie, 602-603, № 2.

41 **Banescu,** Notes, p. 47 sq.

42 **Шандровская**, Болгария, 461-463.

43 **Йорданов**, Преславица.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюст на св. Георги, голобрад, с къса къдрава коса, нимб и бойно облекло. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит. Надпис от двете страни на изображението: Θ -Г Є-О || Р-ГІ-О’

Оп. Петредов надпис: + КЄR’Θ’| ΛЄONT’| TOTZHM | TZIΛϑ | К’.

+К(ύρι)ε β(οήθει) Λέοντ(ι) το Τζημτζιλύκ(η).

Името му не е известно от наративните паметници. В Преслав е бил намерен печат на Василий Цинцилук, императорски протоспатарий, и това е дало повод на Ст. Маслев да направи преглед на известните представители на тази фамилия. Един Василий Цинцилук е командувал византийската армия в 1155 г. срещу маджарите. Някой си Андроник Цинцилук, управлявал Лаодикея по времето на Исак II Ангел (1185 – 1195 г.). И един трети представител на тази фамилия е Козма Цинцилук, съветник на императора Михаил IV (1034 – 1041). По-нататък Ст. Маслев приема, че собственикът на печата от Преслав, Василий Цинцилук, е идентичен с Василий Цинцилук, командувал военната кампания срещу маджарите през 1155 г.[44] Това идентифициране ни се струва неоснователно, първо, поради обстоятелството, че титлата протоспатарий е изчезнала от ранговата таблица още в края на XI в., и второ, че в Преслав не са ни известни печати, датирани по-късно от края на XI в. Що се отнася до датировката на нашия печат, сме затруднени от липсата на други данни освен личното и фамилно име на собственика му. Неговата форма, големина и начин на изписване все пак ни насочват към втората половина на XI в. Известен проблем е и изписаната на печата буква M (на края на третия ред от опакото), тъй като в писмените източници и посочения печат е изписано N. Това различие ще трябва да обясним или с грешка на гравьора, или пък че се отнася до фамилно име Τζιντζίλούκης.

12. Михаил Маврикий, вестарх и катепан на Дирахиум (1065 – 1068)

Зле запазен екземпляр, липсват първите два реда от надписа. Размери на ядрото 22 – 24 мм, диаметърът на печата не може да се измери. НИМ – София.

Л. Бюстов образ на св. Георги, голобрад, с къса къдрава коса, нимб и бойно облекло. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит. От двете страни на изображението вертикалсн надпис: .-Г-Є-W || Р-Г’

44 **Маслев**, Печати, с. 451.

Оп. Шестредов надпис:
..... | ..... | R∈CTA... | ....∈ΠAN' | ΔVPPAX'TѠ | MAVPIK'
[+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Μιχαὴλ] βεστά[ρχῃ (καὶ) κατ]επάν(ω) Δυρραχ(ίου) τῷ Μαύρικ(ι).

С името на този сановник са известни доста печати (повече от 13 екз.), разпределени в 7 групи според представените от тях титли и длъжности. При най-ранната група (датирана през 50-те години на XI в.) Михаил Маврикий е само императорски остиарий[45]. Следващата група печати го представят като вест и стратег на Хиос (началото на 60-те години)[46] при следващите печати е вече вестарх и катепан, като при едни длъжността му не е свързана с определена географска административна единица[47], а при други е конкретизирана – катепан на Дирахиум[48]. На този си пост той престоява от 1065 – до 1068 г.[49] В началото на 70-те години е вече проедър и дук на вукелариите. Изглежда, към същия период се отнася и една друга група печати, при които е само проедър и дук[50]. И върху последната група печати (датирани в периода 1077– 1078 г.) е куропалат и дук на Антиохия[51]. Нашият печат, който е недобре запазен и липсващите му редове и букви се попълват от другите известни, е от периода 1065 – 1068 г., когато Михаил Маврикий е катепан на Дирахиум. Този период от кариерата му се потвърждава и от някои писмени сведения. Така например в хрониката на Лупус, протоспатарий, е посочено, че през 1066 г. при Бари норманите срещнали силно противодействие от страна на византийския флот, командуван от Маврикий[52].

Значението на представения от нас печат е не толкова в изясняването на кариерата на този византийски сановник (данните от другите печати, както видяхме, са достатъчни), колкото във факта, че е намерен в района на средновековния Дръстър и следователно е придружавал писмо или известие от Михаил Маврикий до местния стратег в периода 1063 – 1068 г.[53] При положение, че Дръстър и Дирахиум не са в пряка административна връзка, а подчинени поотделно на централната власт, при това между тях се намира и тема България, то получаването на писмо от Михаил Маврикий в Дръстър не може да се обясни с някаква административна необходимост. Не са ни известни и случаи на съвместни действия на тези двама управители. Най-вероятно е съществувала някаква друга връзка помежду им. Първото и най-правдоподобно обяснение с те да са били близки помежду си и да

45 **Seibt**, *Bleisiegel*, 168-169.

46 Непубликуван екземпляр от колекцията на Дъмбартон Оукс (DO) 55 65 92571 по сведение на **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 169.

47 **Schlumberger,** *Sig*.,, p. 328; Sceaux byzantins inédit. – *RÉG*, XIII, 1900, p. 485, № 183.

48 **Mordtmann**, Grèce, p. 52, № 26.

49 **Seibt**, *Bleisiegel*, 169-170.

50 Непубликувани екземпляри по сведение на **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 170.

51 Непубликуван екземпляр от колекцията на Ермитажа, М – 9238, по сведение на **Seibt**, *Bleisiegel*, 169 - 170.

52 Цитирано по **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 170, № 18.

53 Кой е този катепан на Дръстър, не ни е известно. Към 1064 г. такъв е магистър Василий Апокап, но той е пленен от узите и дали след благополучното си освобождаване продължава да е катепан на Паристрион, няма сведения в писмените източници. **Златарски**, *История* II, с. 154, предполата, че в края на 60-те и началото на 70-те години катепан на Паристрион е известният от оловните печати Симеон, вест и катепан.

са споделяли мисли и намерения. Възможно е и едно друго обяснение, което не изключва изложеното, дори го допълва. По това време дук на съседната тема България е бил Роман Диоген. Известно е, че към 1067 г. той подготвя съзаклятие с цел събарянето на централната власт, но е бил издаден и арестуван[54]. Както може да се съди от писмените източници, отразяващи тези събития, Роман Диоген е потърсил помощта на своите съседи и подчинени. Допустимо е да приемем, че арестуването му е наложило някакви взаимни действия от страна на катепаните на Дирахиум и Дръстър.

13. Никита, кувиклисий (краят на X – XI в.)

Зле запазен екземпляр, диаметър на ядрото 19 – 20 мм. На печата е невъзможно да се измери. Печатът е частно притежание.

Л. Бюст на св. Теодор Стратилат с нимб и бойно облекло. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит.

Оп. Четириредов надпис:

+ NI | KITAK. | ROVKΛ. | C. .

+ Νικίτα κ[ου]βουκλ[η]σήῳ.

Данните са недостатъчни за идентифициране на собственика му.

14. Никифор Ватаци, вестарх и катепан (около 1060 г.)

Размери на ядрото 23 – 26 мм, на печата – около 26 мм, ОИМ – Силистра, инв. № 83.

Л. Бюстов образ на св. Димитър, голобрад с нимб и бойно облекло. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит. От двете страни на изображението надпис: ..... || M - T - P’

Оп. Седемредов надпис:

+ ΑΓΙЄ | ΔΙΜΙΤΡΗ|ЄROHΘ’NIKH | ΦOP’RЄCTAP | XSKATЄΠA | NOTORA | TATH

+Ἅγιε Διμιτρήε βαήθ(ει) Νικηφόρ(ῳ) βεστάρχ(η) (καὶ) κατεπάνο το Βατάτζη.

54 **Скабаланович,** *Виз. государство*, 99-100; **Златарски**, *История* II, 124-127.

Името на този византийски сановник не ни е известно от писмените източници, въпреки че представителите на тази фамилия участвуват доста активно в политическия живот на империята от X–XI в. В литературата са известни няколко групи печати с името на Никифор Ватаци и те ни дават възможност да проследим кариерата му, която в някои периоди е тясно свързана с българските земи. При най-ранната група печати (датирани в 50-те и 70-те години на XI в.) той е вестарх и стратег[55]. При следващата група е вече магистър, вест и дука на целия Запад. Този период от дейността му се датира в края на 50-те – 60-те години на XI в.[56] При третата група печати (датирани в 60-те – първата половина на 70-те) е магистър, вестарх, дук и претор на Егея[57]. При четвъртата група (датирани във втората половина на 70-те) е проедър и дук на България[58] и при последната група (80-те години на XI в.) е куропалат[59]. Представеният от нас печат, върху който Никифор Ватаци е вестарх и катепан, ни дава данни за друг момент от кариерата му и ще трябва да се вмести между времето, когато е вестарх и стратег, и магистър, вест и дука на целия Запад. т. е. 60-те – 70-те години на XI в. Получаването на писмо, скрепено с неговия печат във времето, преди да е назначен за дука на България, свидетелствува, че същият е имал отношение към живота в българските земи и конкретно в тема Паристрион. Все пак чий катепан е бил, не е известно. Интересно е, че по същото време тук, в Дръстър, е било получено и писмо от катепана на Дирахиум вестарх Михаил Маврикий, и по същото това време е съзаклятието на дука на тема България вестарха Роман Диоген.

15. Никифор Комнин, частно лице (втора половина на XI в.)

Екземплярът е счупен, представената част е по-голямата половина. Размери 10 – 16 мм, на печата около 9 – 10 мм. НИМ – София., инв. № 13139.

Неизвестен в литературата.

Л. Триредов надпис:
... | ..PA | ..CЄI | . MI .
Оп. Четириредов надпис:
NIK. | ΦOPO. | TOVKO | .N’
[+Οῦ σφ]ρα[γὶ]ς εἰμὶ Νικ[η]φόρο[υ] τοῦ Κο[μ]ν(ηνοῦ).

В писмените източници се упоменават две лица с това име. Първият от тях е протоспатарий Никифор Комнин, назначен през 1019 г.[60] за стратег на Васпуракан

55 **Шандровская,** Моливдовулы, с. 148, обр. 4.

56 Непубликуван екземпляр от колекция Фог – вж. **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 243, № 4.

57 **Шандровская,** *Поправки*, с. 111.

58 **Laurent, V.** Deux nouveaux gouverneurs de la Bulgarie byzantine: Le proèdre Nicéphore Batatzès et le protoproèdre Grégoire. – *RÉSÉE*, 7, 1, 1969, p. 143; **Шандровская,** Моливдовулы, с. 148, обр. 3.

59 **Seibt**, *Bleisiegel*, 242-243; **Шандровская,** Моливдовулы, 148-150, обр. 5.

60 За точната дата на това назначение има различни мнения. Едни автори приемат 1019 г, а други 1023 г. Вж. **Vannier,** *Argyroi*, p. 39, n. 1. Печат на Никифор Комнин, метрически, е публикуван от

на мястото на провалилия се патриций Василий Аргир и според думите на Скилица, „заслужил благодарността на василевса". Същият Никифор Комнин, според сведенията на Скилица, е обвинен несправедливо в измяна, през 1026 г., арестуван и след една година следствие бил ослепен заедно със своите седем съучастници[61]. Източните хронисти обаче смятат, че той е бил ослепен не без вина и е имал намерение да се провъзгласи за василевс[62]. Вторият Никифор Комнин, известен ни от писмените източници, е най-малкият брат на Алексий I Комнин. Според Анна Комнина след коронацията на Алексий I Никифор Комнин е бил назначен за велик друнгарий на флота и въведен в ранг севаст[63]. Други сведения за личността му не са ни известни.

Проблемът, възникващ пред нас от наличието на печат с името на Никифор Комнин, е дали може да се идентифицира собственикът му с някои от двамата посочени сановници и кой от тях да предпочетем. Първият, протоспатарий Никифор Комнин, според писмените сведения, е действувал главно в Мала Азия, а и самата форма на печата и начинът на изписване ни насочват към третото десетилетие на XI в. Подобни печати са характерни преди всичко за втората половина на XI в. Този факт предопределя и нашето предпочитание да свържем собственика на нашия печат с брата на Алексий I Комнин, Никифор, още повече че същият като велик друнгарий на флота е имал отношение към събитията около Дръстър. По сведенията на Анна Комнина в кампанията срещу печенезите от 1088 г. е било предвидено и участие на флота.

16. Теодор, примикюр (начало на XI в.)

Зле запазен, липсват някои букви от надписа, но попълването им не ни затруднява. Размери на ядрото 21,5 – 23,5 мм, на печата около 18 – 19 мм. НИМ – София., инв. № 15033.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюст на св. Теодор Стратилат с нимб и мантия. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит. Надпис не личи.

Оп. Четириредов надпис:

.KЄR'. | .ЄOΔO. | .PHM. | KIP

[+] Κ(ύρι)ε β(οή)[θ(ει) Θ]εοδό[ρ(ῳ) π]ρημ[η]κιρ(ίῳ).

Известни ни са два печата на Теодор, примикюрий и стратег на Дръстър, единият от които е намерен в Плиска[64]. Дали собственикът на нашия печат и посоче-

Mordtmann, A. *RN*, IV, 1916, p. 43, № 325, но текстът му е различен от нашия.

61 **Skylitzes**, p. 355, 372.

62 **Розенъ,** *Василий Болгаробойца*, 385-386.

63 *Алексиада*, с. 113, 479.

64 **Панченко,** Каталог, с. 296.

ният стратег на Дръстър са едно и също лице, е проблематично, но все пак едно подобно тъждество не бива да се изключва.

17. Теодорит, протоспатарий и стратег (краят на X – първата половина на XI в.)

Диаметър на печата около 21 мм, на ядрото 20.5 – 22,1 мм. Съхранява се в НИМ – София.

Неизвестен в литературата.

Л. Силно корозирала повърхност. Виждат се само контурите на изображението, на бюстов образ на архангел Михаил. Държащ в дясната ръка жезъл, а в лявата кълбо с кръст. От надписа: .... Λ || MI

Оп. Петредов надпис:

- o - | ΘЄѠ | ΔOPHT'| A'CΠAΘAP'| SCTPA | THГO | - o -

+Θεωδορήτ(ῳ) (πρωτο)σπαθαρ(ίῳ) (καὶ) στρατηγο.

Данните му насочват към датировка както в последните десетилетия на X в., така и в първата половиня на XI. Подобен екземпляр от същата двойка матрици бе намерен при разкопките на Двореца в Плиска[65].

18. Анонимен (втора половина на XI в.)

Добре запазен екземпляр. Размери на ядрото 19 – 20 мм, на печата 17 мм. Съхранява се в НИМ – София., инв.№ 11136.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюстов образ на Богородица с нимб, мантия и мафорий. Ръцете ѝ са вдигнати в оранс. Няма медальон на гърлото си. Над тях: $\overline{\text{MP}}$ – $\overline{\Theta\text{V}}$.

Оп. Бюст на архангел Михаил, представен голобрад, с дълга къдрава коса, нимб и криле. Облечен е в дивитисион, украсен с лорос. В дясната ръка държи жезъл, украсен на върха с три едри бисера, а в лявата – кълбо, увенчано с кръст. Надпис: MI || XΛ

Изображенията и цялостният му вид насочват към датиране във втората половина на XI в.

65 Непубликуван екземпляр от разкопките на Т. Михайлова.

6. НЕИЗДАДЕНИ ВИЗАНТИЙСКИ ОЛОВНИ ПЕЧАТИ ОТ СИЛИСТРА (II)*

В настоящото изследване са включени 19 нови моливдовула, придобити или проучени напоследък. В основната си част те са притежание на ОИМ - Силистра[1]. Този път липсват византийски печати от периода VI - VII в., но пък е представен един български от IX в. Останалите моливдовули, византийски по произход, са подредени по азбучен ред на имената на собствениците им, тъй като материалът е недостатъчен за спазването на други принципи на подреждане, ползвани в сфрагистичната литература.

I. БЪЛГАРСКИ ПЕЧАТИ

1. Михаил – архонт на България (865–889)

Фрагмент, по-малък от третинка, с размери: 9,5-21 мм, дебелина 4 мм. Ядрото е било здраво и незасегнато от корозията и видимо не се различава по състав от това на другите моливдовули от този тип, познати ни от литературата и проучванията. Благодарение на тях е и идентифицирането на фрагмента с моливдовулите на Михаил, архонт на България. Отпечатан е от една и съща двойка матрици с екземпляра, съхраняван в ОИМ-Шумен[2].

Л. Вижда се само част от околовръстния надпис. . . ΚΕΒΘΙΘΙΜΗ ..... .
+ Κ(ύρι)ε βοήθη Μη[χαὴλ ἄρχοντα Βουλγαρίας].
Оп. Запазена е само част от надписа. . . ΒΘΙΘΙΜ.....

* *ИНМВ*, 21, 1985, 98-107.

1 Освен посочените в текста моливдовули с инвентарни номера, на ОИМ – Силистра принадлежат и тези без данни за съхранение. Те са придобити в последно време и все още не са заведени в инвентарните книги. Ползвам се от случая още веднъж да благодаря на Иван Бъчваров – зав. отдел "Археология" към ОИМ – Силистра, и на Александър Боев, намервач на по-голямата част от печатите.

2 За него вж. **Йорданов, И**. Печат на княз Борис. – *Отечество*, 22, 1981, с. 17; **Юрукова, Й**. Моливдовули на княз Борис I (852 – 889). – *Нумизматика*, 2, 1981, с. 7.

В представения моливдовул има някои особености, дължащи се както на гравирането, така и на отпечатването:

а) буквите О и Θ са предадени по един и същи начин – ⊙;

б) гръцката буква Н е изписана на два пъти като българско И;

в) при отпечатването ядрото се е подхлъзнало в булотириона и текстът от лицевата страна е удвоен;

г) ръбът на ядрото е допълнително оглаждан или пък отливан с отсечен ръб като при монета.

Представеният моливдовул е вече 9-ти от този тип, но за съжаление останалите не са обнародвани задоволително, за да се направят сравнения. Моливдовули на Михаил, архонт на България, са намерени: до с. Ряхово, Русенски окръг – 2 екз.[3], в околностите на Варна – 2 екз.[4], в крепостта до с. Дебелт, Бургаски окръг - 2 екз.[5] и от вътрешността на страната, но без да са локализирани къде точно – 2.

Коментарът на този тип моливдовули, както и наличието на друг от същия иконографски сюжет, но вече с името на архонт Симеон[6] са достатъчно убедителни доказателства, за да идентифицираме собственика на моливдовулите архонт Михаил с личността на княз Борис I (852 – 889) в периода след покръстването (865 – 889). За негръцкия произход на моливдовулите и за неграмотността или неопитността на гравьора свидетелстват и особеностите в изписването на някои букви, посочени по-горе.

II. ВИЗАНТИЙСКИ ПЕЧАТИ X – XII ВЕК

2. Василий – метрически печат (XI – XII в.)

Текстът е метрически, моливдовулът е отлично запазен, качествено отпечатан с изправни уреди. Размери: 21–22/16/2 мм.

Неизвестен е в литературата.

Л. Архангел Михаил с представен прав насреща върху супендиум. Около главата има ннмб, носи дълга къдрава коса, подробности по лицето не се виждат. Облечен е в бойно облекло. С дясната ръка се подпира върху жезъл с дълга дръжка, а в лявата придържа кълбо, увенчано с кръст. Вдясно от него, над нимба са изписани сиглите МХ. Вдясно от него е представен също в цял ръст – прав, насреща, св. Николай с нимб около главата, облечен в архиерейско облекло, С поставената пред гърдите десница благославя, а в лявата държи евангелие. Отдясно на св. Николай е изписан вертикален текст: ⊙ / NI / KO / Λ / AO / C = Ὁ ἅ(γιος) Νικόλαος.

3 **Юрукова, Й**. Цит. съч., 6-8.

4 **Кузев, Ал**. Раннесредневековый некрополь под Варной. – *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie slave*. Bratislava, 7 - 14 sept., 1975, t. 2. Bratislava, 1980, p. 262.

5 Първична информация за тях вж. у **Дамянов, Ст**. Археологически разкопки в Дебелт. – Във в. *"Плиска – Мадара– Преслав"*, бр. 15, 1983, с. 8.

6 **Станков, М**. Нов моливдовул на цар Симеон (893 – 927). – *Нумизматика*, 4, 1982, 12 - 14.

Оп. Петредов надпис:
+ГРА | ФАССФР . | ГІΞѠКАІ | ΛОГ8CRA | CIΛЄІ8
+Γραφὰς σφρ(α)γίξω καὶ λόγους Βασιλείου.

Познати са от публикации други печати със същия текст, но с различно изображение на лицевата страна. В Новиодунум (Румъния) е намерен моливдовул, за съжаление недобре запазен, а също така и некачествено илюстриран, при който на лицевата страна е представен военен светец, а на опаката текстът е + Λόγους σφραγίξω καὶ γραφὰς Βασιλείου[7].

Друг екземпляр с напълно идентичен на нашия текст, но различно изображение на лицевата страна (представена е Богородица), се съхранява в Атинския нумизматичен кабинет и е публикуван от К. Константопулос[8]. Не можем да бъдем сигурни дали собственикът на тези три групи печати е едно и също лице. Също така данните му са недостатъчни за идентифициране с някоя личност от другите писмени източници, въпреки че в края на XI и началото на XII в. са познати немалко Василиевци, сътрудници на Алексий I Комнин.

3. Георги – протоспатарий при Хрисотриклиниума (XI в.)

Повърхността на моливдовула не е проядена от корозия, но части от изображението и текста не са отпечатани, а други са допълнително унищожени. Размери: на ядрото 21 – 22, на самия печат диаметърът не може да се измери, но е по-голям от ядрото, дебелина 2.1 мм. Съхранява се в ОИМ –Силистра, инв. № 364/36.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюстово изображение на Богородица насреща, но значителни части от него не са отпечатани. Вижда се само главата на Богородица с нимб и мафорий и главата на Младенеца – Христос, който тя държи наляво. Вдясно от нея сиглите $\overline{\text{MP}}$ || .. .

Оп. Четириредов надпис:
ΘКЄ.. | . ЄѠРГІО | .СПАΘ'Р'| .... К -
+Θ(εοτό)κε [β(οή)θ(ει) Γ]εωργίο [(πρωτο)]σπαθ(α)ρ(ίῳ) [ἐπ(ὶ) τ(οῦ) χρ(υσοτρι)]
κ(λίνου).

Данните са недостатъчни за идентифициране с личност от писмените източници.

4. Григорий – епископ на Севериада (втората половина на XI в.)

Ядрото е било с неправилна форма, повърхността на моливдовула е зле запазена, разсечен е на две. Размери: 24 – 24,5/19/3,5 мм. Съхранява се в ОИМ – Силистра, инв. № 85.

7 **Barnea**, Noviodunum, I, 240-241, no 2.
8 **Konstantopoulos,** Athens, p. 940.

Неизвестен в литературата.

Л. Допоясно изображение на светец (Григорий ?) – насреща. С високо чело, около главата с нимб, облечен в архиерейско облекло. Наоколо се вижда част от надпис +ΑΓΙЄ..... = +Ἅγιε.....

Оп. Четириредов надпис:

+ГРНГ | ОР'ЄПІСК | ОП'СЄVЄ Р | ІАДОС

+ Γρηγορ(ίῳ) ἐπισκόπ(ῳ) Σευεριάδος.

Епископия със същото име се появява в епархийските списъци едва след X в. и В. Лоран е склонен да я локализира с Кесарея в Харзианската тема[9]. Познат е само един друг моливдовул, на епископ на Σευεριάδος [10]. В Преслав, в административното учреждение, е намерен втори екземпляр от същата двойка матрици, макар и достигнал до нас във фрагмент, по-малък от половинка[11]. Като се има предвид, че в Преслав няма други печати на византийски сановници от византийския Изток, то моливдовулът на Григорий се явява прецедент, Това до известна степен още веднъж поставя въпроса, дали епископията Σευεριάδος; следва да се отъждествява с Кесарея в Палестина.

5. Давид – протоспатарий и стратег на Тракия и Дръстър (началото на XI в.)

Половинка от моливдовул, при това не целият текст е излязъл върху него поради под-хлъзване на ядрото в булотириона и поради факта, че диаметърът на печата е бил равен или по-голям от този на ядрото. Дошлият до нас фрагмент е с размери 14 – 24 мм, дебелина 2,5 мм.

Л. От изображението не се вижда нищо. Запазени са само части от вътрешния и външен кръг и буквите Ѡ Р Г от името на светеца. Навярно св. Георги[12].

Оп. Петредов надпис:

. . . . . | . ΠΑ . . . | SCTP . . | Θ'PA... | ΔPI . . .

[+Δα(υὶ)δ (πρωτο)σ]πα[θάρ(ιο]ς) (καὶ) στρ[ατ(ηγὸς)] Θρᾴ[κης (καὶ)] Δρίστρ(ας).

9 **Laurent,** *Corpus,* V, 176-177.

10 Ibidem, № 252.

11 Непубликуван, намерен през 1983 г.

12 **Маслев**, Печати, с. 448, № 4. Авторът различава на лицевата страна св. Тодор Стратилат.

Попълването и цялостното четене правим по вече издадения екземпляр на същия сановник, намерен в Плиска[13]. Издателят му го датира в края на X или в началото на XI в. и приема, че данните му свидетелстват за съединението на Тракия с Паристрион, чийто главен град е Дръстър. Следващите проучвания в тази насока промениха някои от становищата на автора. Установи се на първо място, че създаването на темата Паристрион е във време, доста по-късно от началото на XI в. Появиха се съмнения и относно времето, когато Давид е бил поставен начело на това административно обединение. Едни автори приемат, че административната единица Тракия и Дръстър е създадена непосредствено след повторното завоюване на североизточните български земи от византийците в 1000 г. и че Давид е неин пръв стратег[14]. Други допускат, че това обединение ще е във връзка с опасността от нашествията на печенегите през второто и трето десетилетия на XI в.[15]

Данните на моливдовула са недостатъчни за окончателно решение относно времето, когато протоспатарият Давид е стоял начело на темата Тракия и Дръстър, но аналогиите с други подобни обединения биха могли да ни подскажат някаква възможност. Нужно е да привлечем данните и на други моливдовули, имащи отношение по въпроса.

От 971 до 986 г. отначало Тракия е свързана с катепаната Месопотамия. Това е просъществувало до периода, отразен в т. нар. „Тактика на Икономидис“[16]. В нея срещаме темата Тракия вече свързана с Йоанопол. Познати са ни имената на трима стратези, оглавявали това административно обединение – протоспатариите Леон Саракинопул, Теофан и Никифор Ксифиа[17]. Обединението Тракия и Йоанопол ще е просъществувало до 986 г., т. е. до освобождаването на тези земи от византийско владичество, щом Никифор Ксифиа е негов последен стратег. Следователно свързването на Тракия и Дръстър трябва да търсим след 1000 г., но все пак кога по-точно? Познавайки практиката на византийците от 971 г., когато към старата византийска тема Тракия са присъединени всички новозавоювани земи, дори и тези на север от Дунав, то логично е да приемем, че след 1000 г. византийците отново са присъединили към тема Тракия завоюваните в Североизточна България земи, но като този път са достигнали до Дунав, т.е. Дръстър. Следва да се има предвид и това, че през 20-те–30-те г. на XI в. стратези само на темата Тракия са двама патриции – Исак и Василий Аргир[18], следователно Тракия е самостоятелна административна единица, а също така титлата на протоспатарий Давид е твърде ниска по това време, за да е начело на такова крупно административно обединение.

6. Йоан – императорски протоспатарий и стратег на Преслав

Половинка от моливдовул с размери 14 – 19 мм, съхранява се в НИМ - София, инв. № 11137.

13 Пак там, 449 – 450.

14 **Божилов, И**. Към въпроса за византийското господство на Долния Дунав в края на X век. – *Studia Balcanica*, 2, София, 1970, 85-86; *Анонимът*, с. 131.

15 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, 55 – 59 и цит. там литература.

16 **Йорданов,** Дамян Добромир, 100– 101.

17 **Йорданов, И**. Нови данни за Преслав в края на X век. – В: *Преслав*, 3. Варна, 1983, 107–110.

18 Непубликувани моливдовули от административното учреждение в Преслав.

Л. Разцъфнал кръст върху три стъпала. Околовръст на изображението надпис: +KЄROHΘ . . . . . = +K(ύρι)ε [βοήϑ(ε)ι τῷ σῷ δούλ(ῳ)].

Оп. Петредов надпис:

. . .R'A'| . . . .KЄ | . . . . TH | . . . ЄPC | . . ARA

[+'Iω(άννῃ)] β'(πρωτο)[σπαϑ(αρίῳ)] kὲ [στρα]τη[γο П]ερσ[κλ]άβα(ς).

Попълването и четенето му правим с помощта на други 6 екземляра от същата двойка матрици, намерени в Преслав[19]. Проблемът при тази група печати е датировката им, т.е. кога Йоан е бил стратег на Преслав? Възможностите са две: първата, той да е заемал тази длъжност през април – юли 971 г., когато градът е бил превзет от византийците и в него е стоял ромейски гарнизон, но все още е носил старото си име до края на военната кампания, и втората, Йоан да е бил назначен за стратег на града след 1000 г., след повторното завоюване на Преслав и другите североизточни български градове от византийците. Според византийските хронисти името на града е Περσϑλάβας, но според данните на други печати името на града Преслав е било изписвано по различен начин – Περδσϑλάβας или Περσϑλάβας – за разлика от това на Малкия Преслав или Преславец, което се изписва Περσϑλάβίτζας.

7. Катаколон Тарханиот (края на XI в.)

Периферията на моливдовула е очукана и на места има отчупени късчета, но текстът изцяло е запазен. Размери: 16 – 17/14/2 мм. Съхранява се в ОИМ – Силистра, инв. № 1664/59.

Л. Архангел Михаил прав насреща с нимб и криле. Облечен е в дивитисион, украсен с лорос. С дясната ръка се подпира върху жезъл с дълга дръжка, а в лявата държи кълбо, увенчано с кръст.

Оп. Четириредов надпис:

KATA | KAΛWN | TAPXA | NIWT'

Κατακαλὼν (ὁ) Ταρχαν(ε)ιώτ(ης).

В колекцията на Варшавския музей се съхранява моливдовул на Катакалон Тарханиот, но от друга двойка матрици. Текстът при него е:

+ K(ύρι)ε /βοήϑ(ε)ι / τῷ σῷ δούλ(ῳ) – Κατα/καλὼν(ι) τῷ Ταρ/χανιώ/τη.

Издателите му го датират в края на XI в. и свързват с личността на Катакалон Тарханиот от византийските хроники. Предполага се, че към 1077 г. е бил като-

19 **Йорданов**. Нови данни, обр. 1.

пан на Адрианопол. По време на бунта на Никифор Вриений командува лявото му крило, съставено от 3000 тракийци и македонци, в решителната битка с Алексий Комнин[20]. През 1094 г., когато куманите застрашават Адрианопол, отново го срещаме сред първенците на града, до когото Алексий I Комнин изпраща нареждания за отбраната на крепостта[21]. Датировката на представения моливдовул е последните десетилетия на XI в. Възниква въпросът, - може ли да бъде идентифициран собственикът на представения моливдовул с Катакалон Тарханиот и ако може, кой точно период от живота му отразява. Идентифицирането на собственика на печата с Катакалон Тарханиот изглежда приемливо, още повече че в Дръстър са намерени печати и на други личности от Адрианопол, участвували в описаните събития[22], но на втория въпрос – кой точно период от живота му отразява, е трудно да отговорим, тъй като върху печата няма изписани титли и длъжности. Можем само да предполагаме, че отразява последния период от дейността му, когато вече се е оттеглил от активен обществен живот.

8. Леон – кувиклисий (X – XI в.)

Повърхността на моливдовула е зле запазена, проядена от окисни гнезда. Лицевата страна е пропукана по линията на канала и не личи дали има околовръстен текст с инвокация. Размери: 19 – 20/16/3,5 мм. Съхранява се в ОИМ – Силистра, инв. № 1262/54.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюстов образ на св. Николай – насреща. Облечен е в архиерейско облекло. С десницата си благославя, а в лявата ръка държи евангелие. От дясно се вижда надпис: Ⓞ - NI || ... = + Ὁ ἅ(γιος) Νι[κόλαος].

Оп. Четириредов надпис:

+ΛЄ | ѠNKȣ | RȣKΛI | CIѠ

+ Λέων(τι) κουβουκλισίῳ).

Данните му са недостатъчни за идентифицирането на Леон с някоя личност от писмените източници. Отсъствието на фамилно име и длъжността му показват, че Леон е може би евнух.

9. Мирон – императорски протоспатарий и асекрит (X – XI в.)

Добре запазен екземпляр, но зле отпечатан. Тъй като печатът е бил по-голям от ядрото, то части от изображението и текста не са излезли. Попълването на липс-

20 **Szemoth-Wasilewski**, Varsovie II, p. 89, no 96.

21 *ГИБИ*, VII, с. 105.

22 Например на Константин Теодоркан, изписан по същия начин без титла и длъжност. Вж. **Йорданов,** Силистра I, с. 104, № 9.

ващите букви не затруднява. Размери: на ядрото 20 – 20,2 мм, дебелина 4 мм, диам. на печата не може да се измери, но е над 23 мм. ОИМ – Силистра, инв. № 1665/60.

Неизвестен в литературата.

Л. Гръцки пресечен кръст, заемащ цялото поле на изображението. От гравираните на 8-те му лъча букви се чете инвокацията: + Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ.

Оп. Четириредов надпис:

+MVPO | NIR'A'CΠ. | ΘAP'SACI | KPHTI

Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Μύρον β'(πρωτο)σπ[α]θαρ(ίῳ) (καὶ) ἀσηκρήτι.

Данните му са недостатъчни за идентифицирането на протоспатарий Мирон с някоя личност от хрониките. Името Мирон се среща доста рядко в писмените източници. В. Лоран публикува един друг екземпляр, вероятно на същия Мирон. За съжаление екземплярът не е илюстриран, но от преписа на текста и описанието е очевидно, че става дума за моливдовул от друга двойка матрици.

10. Никита – кувиклисий (X – XI в.)

Зле запазен екземпляр с отчупен фрагмент. Част от текста на опаката страна не е отпечатан. Представеният екземпляр е от една и съща двойка матрици с вече издадения от нас друг екземпляр на същия сановник, намерен също в Силистра[23]. Размери 19 – 21 (на печата около 20 мм), дебелина 2,1 мм.

Л. Бюстов образ на св. Теодор - насреща. Облечен е в бойно облекло. На дясното рамо държи копие. Надпис не се вижда.

Оп. Четириредов надпис:

. NI | . . TAK. | . . VKΛ. | . Iω

+ Νι[κί]τᾷ κ[ουβο]υκλ[ησ]ίῳ.

11. Никита – протоспатарий при Хрисотриклиниума, съдия на хиподрома и велума и анаграф на Опсикон (XI в.)

Зле запазен екземпляр с неотпечатани и унищожени букви и цели редове. Диаметърът на печата е по-голям от този на ядрото и поради тази причина не целият текст е отпечатан, но попълването му изглежда приемливо. Размери: на ядрото 24 – 25 мм, на печата над 26 – 28 мм, дебелина 3 мм. ОИМ – Силистра, инв. № 1984.

Неизвестен в литературата.

23 Пак там, с. 107, № 13.

Л. Шестредов надпис:
..... | ....TѠ.. | .NIKHTA | .СПАΘ'ЄП.. | .ГКΛI. | ȣ
Оп. Шестредов надпис:
..... | .ПІТȣ... | .Р'ТȣRН.. | .АNАГ... | ТȣОΨІ. | ȣ
[+К(ύρι)ε β(οή)ϑ(ει)] τῷ [σῷ δ(ούλῳ) [Νικήτᾳ [(πρωτο)σ]παθ(αρίῳ) ἐπ[ὶ τ(οῦ) χρ(υσοτρι)]κλί[νου] [καὶ kριτ(ῆ) ἐ]πὶ τοῦ [ἱππ(ο)δ]ρ(όμου) τοῦ βή[λου (καὶ)] ἀναγ[ραφ(εῖ)] τοῦ 'Οφι[k(ί)]ου.

Изписаното лично име е недостатъчно за идентифициране с личност от писмените източници. Познати са немалък брой византийски сановиици с подобно име и титла и длъжности, близки до представените на нашия моливдовул. В. Лоран обнародва един екземпляр на някой си Никита, протоспатарий при хрисотриклиниума, съдия на хиподрома и велума, със сходна датировка[24]. Не можем да отговорим с положителност за едно и също лице ли се отнася. Също така възниква въпроса, как е съчетавал различните си длъжности. Може би първите две са били само почетни.

12. Палатин – спатарокандидат (X–XI в.)

Лицевата страна е повече захабена, може би и зле отпечатана. Размери: 24 – 25/20/3 мм. ОИМ – Силистра, инв. № 363/35.

Л. Бюстов образ на св. Никола – насреща. Облечен в архиерейско облекло. С поставената пред гърдите дясна ръка той благославя, а в лявата държи евангелие. Надпис с името на светеца, както и околоврът не се виждат.
Оп. Четириредов надпис:
| ΠΑΛΑ | ΤΗΝСΠΑ | ΘΑΡ'ΚΑ | ΝΔΔ'
+Παλατῆν(ος) σπαθαρ(ο)κανδ(ι)δ(ᾶτος).

В Силистра през 30-те г. на XX век е бил намерен един друг екземпляр от същата двойка матрици. Издателите му го датират в XI – XII в.[25] Отнасянето към XII в.

24 **Laurent**, *Corpus*, II, 441-442, № 834.
25 **Banescu-Papahagi**, Silistrie, 603-604, №3.

ще трябва да се игнорира, тъй като титлата спатарокандидат изчезва от употреба след третата четвърт на XI в.[26]

13. Стефан – архиепископ на Аркадиупол (XI в.)

Зле запазен екземпляр, повърхността му е покрита с оловни окиси, което затруднява четенето. Има унищожени букви, попълването им не затруднява. Размери: 24 – 26/ 18/2,5 мм. Съхранява се в НИМ – София, инв. № 15030.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюстов образ на светец с архиерейско облекло – навярно св. Никола. От околовръстния надпис се вижда само.... NIKѠ.... може би съдържа инвокацията [+Ἅγιε] Νικώ[λαε βοήθει...

Оп. Петредов надпис:

СТЄФ |..ѠАРХІ | .П'СКОП | ..КАДІО | ПОЛЄО'

Στεφ[άν]ῳ ἀρχι[ε]π(ι)σκόπ(ῳ) [Ἀρ]καδιο(υ)πόλεο(ς).

Архиепископ на Аркадиупол с име Стефан не е познат.

14-15. Теодор – асикрит (X–XI в.)

Двата моливдовула са от една и съща двойка матрици, зле запазени, взаимно се допълват при четенето.

14. Прояден от корозия, булотирионът е бил повреден или пък ядрото некачествено, незначителна част от печата не е излязла върху моливдовула. Размери: 23 – 27/18/3 мм, ОИМ – Силистра, инв. № 55.

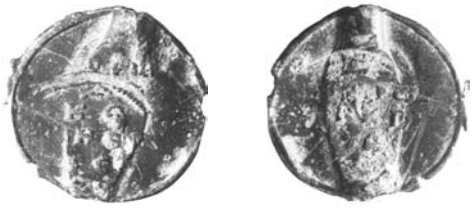

15. Счупен на две части екземпляр, лицевата страна е повече унищожена, отпечатъкът е качествен. Размери: 22 – 25/18/3 мм, ОИМ – Силистра, инв. № 45.

26 **Oikonomidès,** *Les listes,* p. 298.

Неизвестни в литературата.

Л. Четириредов надпис:
14. + К . | . ОНΘ . . | ТѠС . | . ϐΛ’| – o –
15. + КЄ | . . . ΘЄІ | . . СѠ | . . Λ’| – o –
Оп. Четириредов надпис:
14. Θ. . | ΔѠРѠА | .НКР.| ТНС
15. ΘЄО | ΔѠРѠА | СНКРН| ТНС
След съпоставянето на двата екземпляра четем:
+ Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλ(ῳ) Θεοδώρῳ ἀσηκρῆτης.

Данните му са недостатъчни за идентифициране на Теодор асикрит. В. Лоран обнародва моливдовул на Теодор асикрит с подобна датировка. Разликата е в това, че на лицевата страна на този екземпляр е представен св. Евстрати[27]. Дали собствениците на тези две групи печати са идентични, е въпрос, на който не може да се отговори с положителност.

16. Теодор – метрически печат (XI–XII в.)

Метрически стих, добре запазен екземпляр, но покрит с оловна патина, поради което се илюстрира зле. Качествен отпечатък. Размери: 20/16/2.5 мм. ОИМ – Силистра, инв. № 84.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюстов образ на св. Теодор Стратилат – насреща. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит. От двете му страни вертикален надпис: Ⓞ-ΘЄ-О || Δ-Ѡ-Р’ = Ὁ ἅ(γιος) Θεόδωρ(ος).

Оп. Петредов надпис:
- o – | +ΛОГ ϐС| СФРАГ’Ξ Ѡ | ТОVΘѠΔѠ| Р ϐЄNГР’ | – ФОС –
+Λόγους σφραγίξω τοῦ Θεοδώρου ἐν γράφους.

17. Христофор, примикюр и хартуларий на дрома на Запада

Текстът от двете страни на моливдовула е обрамчен с два зрънчести кръга, между които е разположен кръг от едри зърна. Лицевата страна на екземпляра е

27 **Laurent**, *Corpus*, II, p. 44, № 104.

повече пострадала, някои букви от текста са унищожени, а други не са излезли, тъй като ядрото не е било добре центрирано в булотириона, а и диаметърът на печата е приблизително равен на този на ядрото. Размери: 20 – 21/20/2,3 мм. НИМ – София, инв. № 15032.

Неизвестен в литературата.

Л. Петредов надпис:
.KЄ.. | . ѠC.ΔOV | Λ'X..CTO | Φ'A'MIK' | PIѠ | - o –
Оп. Петредов надпис:
+KAI | XAPT ϑΛA | PIѠTϑΔPO | MϑTHCΔV | CЄѠC
+K(ύρι)ε [β(οή)θ(ει) τ]ῷ σ[ῷ] δούλ(ῳ) Χ[ρι]στοφ(όρῳ) (πρι)μικ(η)ρίῳ καὶ χαρτουλαρίῳ τοῦ δρόμου τῆς Δύσεως.

Данните му са недостатъчни за идентифициране. Сред познатите хартуларии на дрома на Запада не е позната личност с име Христофор. Датировката му е X – първата половина на XI в., като последното е повече вероятно.

18. Анонимен (X–XI в.)

Зле отпечатан екземпляр, значителни части от изображението не са излезли поради факта, че ядрото е било по-малко от самия печат. Размери: 16 – 17 (на печата не може да се измери), дебелина 3 мм.

Л. Разцъфнал кръст, заемащ цялото изображение на моливдовула. Между раменете му долу – надпис: NI – KA. Вероятно между раменете в горната му унищожена част са били изписани сиглите $\overline{IC}$ – $\overline{XC}$ = I(η)σ(οῦ)ς X(ριστὸ)ς νικᾶ.

Оп. Изображение на военен светец – голобрад, облечен с мантия, закопчана над дясното му рамо с фибула. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит. Надпис не личи, но навярно е св. Георги.

19. Анонимен (втората половина на XI в.)

Съхранява се в НИМ – София, инв. № 13142. Добре запазен екземпляр, отпечатан с изправен булотирион, размери: 19 – 21/16/3 мм.

Л. Бюстов образ на Исус Христос с нимб и мантия – насреща. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. От двете му страни в полето – сиглите $\overline{\text{IC}}$ – $\overline{\text{XC}}$.

Оп. Бюстов образ на Богородица с нимб, матия и мафорий – насреща. На гърдите си има медальон с лика на Младенеца. Ръцете ѝ са вдигнати встрани. Над тях сиглите – $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$.

7. НЕИЗДАДЕНИ ВИЗАНТИЙСКИ ОЛОВНИ ПЕЧАТИ ОТ СИЛИСТРА (III)*

1. Андроник(?), протоспатарий(?) и комеркиарий на Дръстър (XI в.)

Зле запазен екземпляр със силно проядена от корозията повърхност. ОИМ – Шумен. Размери: 22 – 23 мм, на самия печат – над 22 мм, дебелина 2 мм.

Неизвестен в литературата.

Л. Неясно изображение на голобрад светец с къса къдрава коса (св. Георги ?). В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит. Не личи никакъв надпис. Околоврът по ръба на ядрото се виждат слаби следи от надпис, може би от инвокацията [+K(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ].

Оп. Петредов надпис:

..ΔP.N |.KѠ.CП | .ΘAP'SKO | MЄPKHAP' | ΔP'CTP

['Αν]δρ[ο]ν[ί]kῳ [β']/[(πρωτο)]σπ[α]θαρ(ίῳ) (καὶ) ko[μ]ερkηαρ(ίῳ) Δρ(ί)στρ(ας).

Поради лошата му запазеност проблематично е да се чете и попълни името. Първият ред е унищожен, в него сигурна е само последната буква N. Виждат се слаби следи и от ΔP, поради което попълваме ANΔPONIKѠ. Не е сигурен и вторият ред. Не е ясно каква е титлата – протоспатарий или само императорски спатарий. В по-нататъшното четене няма затруднения.

Данните са недостатъчни за идентифициране с личност от писмените източници. Датировката е след 1000-та г. до средата на XI в., когато Дръстър е вече граничен град на империята и в него има комеркиарии. Това е вторият известен ни комеркиарии на Дръстър. Първият е Йоан Спондил, представен чрез достигнал до нас негов моливдовул, съхраняван в колекцията на Дъмбъртън Оукс[1].

* *ИНМВ*, 24, 1989, 88-104. В настоящата публикация са включени неиздадени византийски оловни печати (моливдовули), намерени в Силистра и съхранявани в Националния исторически музей в София, окръжните исторически музеи в Шумен и Силистра. Ползвам се от възможността да благодаря на колегите н. с. Владимир Пенчев, н. с. Дочка Владимирова-Аладжова и Иван Бъчваров за предоставените материали.

1 D.O. 59, 116, 10, 278. Датировката му според В. Зайбт е 30-те – 50-те г. на XI в. Вж. **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 306, № 9.

2. Василий Апокап, магистър, вест и дук (60-те – 70-те години на XI в.)

Половинка от моливдовул. ОИМ – Силистра, инв. № 1980. Размери: 20 – 34 мм, на самия печат 24 мм, дебелина 3 мм.

Публикуван е от нас заедно с един друг цял екземпляр, отпечатан със същата двойка матрици, намерен в землището на с. Брадвари, Силистренски окръг[2].

Л. Представен е прав насреща св. Василий, облечен в архиерейско облекло. С двете си ръце придържа Светото писание. Отляво на изображението част от вертикален надпис O-R-A || ....: Ὁ ἅ(γιος) Βα[σίλειος]

Оп. Шестредов надпис:

. KЄR'Θ'| . . CIΛЄ.. | . . . ICTPѠ | . . . . TSΔϑ | . . .ΑΠΟ| . ΑΠ'

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [B]ασιλε[ίῳ μ]αγίστρῳ, βέστ(ῃ) (καὶ) δουκὶ τῷ Ἀποκάπ(ῃ).

Свързахме собственика на моливдовулите с личността на магистър Василий Апокап, един от двамата византийски пълководци, пленени от узите през 1064 г. Данните от моливдовулите не ни дават право да го свържем пряко с управлението на някоя от византийските теми, включващи български земи. Според тези данни той е бил натоварен с командуването на изпратената от правителството редовна византийска армия за отблъскване на нахлулите узи[3].

Междувременно се получи нова информация, предимно от сфрагистични паметници, която ни позволява не само да попълним някои празноти в неговия cursus honorum, но и възможност за изясняване на някои въпроси, по които от дълго време се дискутира.

Необходимо е да представим още веднъж наративните източници за личността на Василий Апокап и да ги съпоставим с данните от сфрагистиката:

Според данните на Матей Едески един от офицерите в армията на Роман III Аргир (1028 – 1034) по време на похода в Сирия през 1030 г. съобщил на императора за подготвян във войската заговор. Матей нарича този офицер „ишхан" (княз) Апокап, който преди това е бил придворен на Давид Куропалат. Поради това, продължава Матей, Апокап получил от Роман III управлението на гр. Урху (Едеса)[4].

2 **Jordanov,** Apokapes, 123-127.

3 Ibid., p. 127.

4 **Mathieu d'Edesse**, p. 45. За съжаление бе ни невъзможно да ползваме на арменски език същата хроника, издадена в 1898 г. Съответните цитати сме ползвали по **Каждан,** *Армяне*, и най-вече по **Арутюнова-Фиданян,** *Армяне*. Между двамата автори има известно различие по отношение годините, когато Апокап е бил управител на Едеса. А. П. Каждан (с. 67, 18,1) предлага периода 1032– 1034 г., докато Артюнова-Фиданян (с. 129 и 141) настоява на 1036–1038 г.

Й. Скилица разказва, че отбраната на Манцикерт срещу селджуките ръководил патрикий Василий Апокап[5]. Аристакес допълва тази информация, като изтъква необичайната енергия и предприемчивост на „ишхана“ на града Василий[6].

В приписката на монаха Теодул върху завещанието на протоспатарий и хипат Евстатий Воила от 1059 г. са посочени магистър Василий и вестарх Фаресман, синове на дука Михаил[7]. За тези тримата благородници се предполага, че са от рода на Апокапите. Въпросът е допълнително затруднен от намиращото се в същата приписка прозвище Παραδούναβις, което едни автори свързват с личността на магистър Василий и следователно той е бил архонт на Подунавието[8], а други с личността на Арон, третия син на Иван Владислав[9].

М. Аталиат, Й. Скилица и Й. Зонара съобщават, че в 1064 г. узите преминали Дунава и пленили византийските пълководци магистър Василий Апокап и магистър Никифор Вотаниат, които се опитали да им преградят пътя[10].

Според Матей Едески в 1065/1066 г. Василий се избавил от плен и се завърнал в Едеса и тогава неговият баща Апокап и „целият наш народ“ ликували[11].

Същият автор съобщава, че в 1077 г. Василий, синът на Апокап, същият този Апокап, който преди това е бил придворен на Давид Куропалат, по заповед на Филарет Врахамий превзел Едеса[12] и управлявал града до смъртта си в 1083 г.[13]

Основният въпрос е – за едно и също лице ли се отнасят тези сведения? Ако отговорим положително, трябва да отбележим, че се наблюдават противоречия между тях. Така например според Скилица Василий Апокап в 1054 г. е патриций, а според завещанието на Евстатий Воила в 1059 г. – магистър. Баща му Михаил Апокап според завещанието в 1059 г. е починал, а според сведенията на Матей Едески той ликувал заедно с целия „наш народ” при завръщането на сина си в 1065/1066 г. Може би най-уместно е да приемем предположението на В. Артюнова-Фиданян, че става дума за две личности – едноименници. Единият е син на придворния на Давид Куропалат (не случайно Матей Едески подчертава това, за да не го сбъркат с някой друг), а другият е негов родственик, останал в тяхната родина. И когато тя по-късно се превръща във византийска тема Иверия, представителите на този род по силата на своя произход са заемали високи длъжности. Според същата авторка Василий Апокап, защитникът на Манцикерт, и магистър Василий от завещанието на Евстатий Воила са едно и също лице от рода Апокап, останал в родината си[14].

С какви данни от сфрагистични паметници разполагаме?

5 **Skylitzes**, p. 363.56.

6 **Аристакес Ластивертци**, с. 101,104.

7 **Vryonis, S.** The Will of a provincial Magnate Eustathius Boilas (1059). - *DOP*, 1957, 11, p. 272; **Бартикян, Р. М.** Критические заметки о завещании Евстафия Воиль (1059 г.). – *ВВр*, XIX, 1961, с. 35 – 37. Немалкото мнения и хипотези виж у **Арутюнова-Фиданян,** *Армяне*, с. 131 – 134.

8 **Banescu, N.** A propòs de Basil Apocapès, duc de Paradounavis (Paristrion). La notice du moine Théodoule (1059). – *Révue des études Sud-Est européennes*, 1, 1963, 153 – 158.

9 **Златарски, В**. Една датирана приписка на гръцки от средата на XI в. – *Избрани произведения,* II. С., 1984, 159 – 169.

10 Виж съответните пасажи в *ГИБИ*, VI. С., 1965, 88 – 89, 175, 331; *ГИБИ*, VII, С., 1968, с. 200.

11 **Mathieu d'Edesse**, p. 126 sq; **Каждан,** *Армяне*, с. 68; **Арутюнова-Фиданян,** *Армяне*, с. 130.

12 **Арутюнова-Фиданян,** *Армяне*, с. 131, бел. 1.

13 **Mathieu d'Edesse.** *Op. cit.*, p. 185 sq; **Каждан,** *Армяне*, с. 71, бел. 30.

14 **Арутюнова-Фиданян,** *Армяне*, 134 – 135.

По време на нашата командировка в Ермитажа през есента на 1983 г. В. С. Шандровска ни съобщи за моливдовул на Василий Апокап, съхраняван в колекцията на Ермитажа, върху който са изписани титлата му – патриций, и длъжността му – стратег на Васпуракан[15].

От разкопките на българо-съветската експедиция в Плиска произхожда моливдовул на Василий Апокап с титлата вестарх и длъжност катепан на Васпуракан[16].

От Силистра, Брадвари (Силистренски окръг)[17], Нуфъру (Румъния)[18] и от Североизточна България[19] произхождат 4 моливдовула, отпечатани с една и съща двойка матрици, според които Василий Апокап е магистър, вест и дук.

В колекцията на Дъмбъртън Оукс се съхранява моливдовул на Василий Апокап с титлата проедър и длъжността дук на Едеса[20].

И в този случай възниква въпросът на едно и също лице ли са? Не разполагаме с пълна документация за първата група моливдовули – в които Василий Апокап е патриций и стратег на Васпуракан. Според сведенията на В. С. Шандровска неговата иконография е различна от тази иа останалите групи печати. При останалите три на лицевата страна е представен в цял ръст свети Василий и при съвпадението на имената, и при хронологичната връзка между титлите и длъжностите можем да приемем, че са на едно и също лице.

След съпоставянето с наративните източници, като имаме предвид и предложението на Артюнова-Фиданян, бихме посочили следния cursus honorum на Василий Апокап:

1. Вестарх и катепан на Васпуракан – до 1064 г.

2. Магистър и вест – 1064 - 1065 г. Като дук на войската, съставена от „арменски и ромейски" войни, той е изпратен срещу нахлуващите узи. От деятелността му в този период е получената кореспонденция в Силистра, Брадвари, Нуфъру и някое друго селище в днешна Североизточна България.

15 Не разполагаме с пълната документация на този моливдовул. Предварителна информация за него виж у **Шандровская, В. С.** Печати армянских деятелей XI – XII вв. и правителей Васпуракана. – *Тез. докл. 4-го Междунар. симпоз. по арм. искусству.* Ереван, 1985, 305 – 306.

16 Съхранява се в АИМ – Филиал Шумен. Непубликуван.

17 **Jordanov,** Apokapes, 123 – 124.

18 **Silvia Baraschi – Neculai Moghior**. *SMMIM*, 13, 1980, p. 132, fig. 7.1; **Barnea, I**. Noi contributii la storia themei Paristrion (Paradounavon). – *SCIVA*, 3, 1986, 270 – 271. Когато подготвяхме нашата публикация за моливдовулите на Василий Апокап от Силистра и Брадвари, не ни бе позната тази находка. Все още не сме имали възможността да ползваме първичната публикация. Това издание не можахме да открием в нито една библиотека у нас. Но от повторната публикация на печата от Йон Барня констатираме, че текстът е неправилно прочетен. От опаката страна на моливдовула Барня чете:

+ KЄR'Θ' | RACIΛЄIѠ | . AГICTPѠ | . ЄCTSΔȣ | KѠNTO = +Κύριε βοήθει Βασιλείῳ μαγίστρῳ, βέστῃ καὶ δουκῶντος.

Фотографията, която е приложил към статията си, е крайно неясна. Но дори и от преписа на текста, който е направил авторът, можем да установим, че се отнася до моливдовул, отпечатан с една и съща двойка матрици с публикуваните от нас екземпляри. Не е ясно какви са били аргументите на Барня, за да свърже този моливдовул с личността на Василий Апокап, а още повече с управлението му на темата Парадунавон.

19 Закупен за колекцията на Националния археологически музей в София. По сведение на Йорданка Юрукова, на която благодаря.

20 D. O. 58. 106. 4763. Имах възможността да го проуча по време на комаидировката ми в Дъмбъртън Оукс през лятото на 1986 г. Ползвам се от възможността да благодаря на проф. Н. Икономидис за предоставената информация.

3. Проедър и дук на Едеса – 1077 - 1083 г.

Съхраняваният в Ермитажа моливдовул, според който Василий Апокап е патриций и стратег на Васпуракан, е може би на другия Василий Апокап, защитникът на Манцикерт в 1054 г., и не е изключено да се датира именно по това време.

3. Деметрий Катакалон, антипат, патриций, вест и катепан (60-те години на XI в.)

Некачествен отпечатък. Поради неизправност в булотириона ядрото се е подхлъзнало и значителна част от отпечатъка е извън него. Въпреки това цялостното попълване на липсващите букви и четенето не затрудняват. Съхранява се в ОИМ – Силистра, намерен е при разкопки на вътрешната крепостна стена през април 1986 г.[21] Размери: 26 – 27,5 мм, на самия печат около 25 мм, дебелина 3,5 мм.

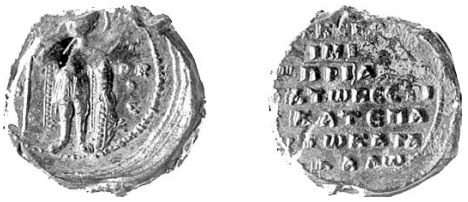

Л. Св. Димитър е представен прав насреща с нимб, ризница и мантия. С дясната ръка се подпира на копие, а в лявата придържа щит. От двете му страни е изписан вертикален надпис: ..... || Τ-ΡΗ-Ο-С: [Ὁ ἅ(γιος) Δημήτ]ρηος.

Оп. Седемредов надпис:

+ ΚЄR'Θ'| .IMI... ѠΠΡΙΑΝ.. | ΠΑΤѠRЄCTI | .ΚΑΤЄΠΑ | ΝΤѠΚΑΤΑ |ΚΑΛѠ

+Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [Δ]ιμι[τρί]ῳ π(ατ)ρι(κίῳ) ἀν[θυ]πάτῳ βέστι [(καὶ)] κατεπάν(ω) τῷ Κατακαλώ(ν).

Новооткритият екземпляр попълва данните за кариерата на Деметрий Катакалон. Напоследък постъпи нова информация за този сановник, тя заедно с вече представената от нас[22] дава по-цялостна представа за кариерата му, тясно свързана със съдбата на българските земи.

Предлаганият от нас cursus honorum е следният:

1. Патриций и стратег 50-те – 60-те години на XI в.[23]
2. Антипат, патриций и катепан на Подунавието (60-те - 70-те г. на XI в.)[24].
3. Патриций, антипат, вест и катепан (60-те – 70-те г. на XI в.).
4. Проедър (70-те г. на XI в.)[25].

21 Изказвам своята благодарност на ръководителя на разкопките Стефка Ангелова за предоставената находка.

22 **Jordanov,** Sceaux, 1981, 92-93.; **Йорданов,** Силистра I, 103 – 104, № 8.

23 Известен от два моливдовула. Единият от Кривня. Вж. **Jordanov,** Sceaux, 92 – 93. Другият предложен за изкупуване в ОИМ – Стара Загора, със сведение, че е от Силистра. Непубликуван. Информацията дължа на колегата Д. Янков**,** на когото благодаря.

24 Известен от три моливдовула, намерени в Силистра. Вж. **Йорданов,** Силистра I, 103–104, № 8.

25 Според данните на един ктиторски надпис от Тесалия. За него ни съобщи проф. Анна Аврамеа (Гърция), която подготвя статия по този въпрос. Текстът му е следният: Δημήτρηος πρόεδρος κέ κτήτορ ὁ Κατακαλόν.

5. Протопроедър и дук (70-те – 80-те г. на XI в.)[26].

4–5. Евфимий, протоспатарий и велик хартуларий (X – XI в.)

Представен е с два моливдовула, които като че ли са еднакви, но лошата запазеност на втория не ни позволява да сме категорични. Това затруднява попълването на липсващите букви и цялостното четене.

Неизвестни в литературата.

4. ОИМ – Шумен, иив. № 13220. Размери: 24 – 25 мм, на самия печат 22 мм, дебелина 3,5 мм.

5. ОИМ – Силистра, инв. № 602. Размери: 26 – 28 мм, на самия печат не могат да се измерят, дебелина 3 мм.

Л. И при двата е представено бюстово изображение на Богородица, насреща, с нимб, мантия и мафорий. Пред гърдите си държи медальон с образа на Младенеца. Част от кръгов надпис: + ...ΤѠϹѠΔ8'.

Оп.

4. Четириредов надпис:

| + ЄVΦ. | MHOA'CΠ | AΘ'SM . . | P'T8..

5. Четириредов надпис:

| + ЄVΦ. | MHOA'CΠ. | .APMXAP | .ΛAP'T8

От допълването на двата надписа и при задължителната резервираност можем да прочетем:

+[Κ(ύρι)ε βοήθει] τῷ σῷ δού(λῳ) Εὐφ[η]μήο (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) μ(ε)γ(άλῳ) χαρτουλάρίῳ.....

Третият и четвъртият ред на двата моливдовула са определено различни, докато за първите два може да се твърди, че са еднакви. От наличния текст не можем да установим на кое ведомство Евфимий е бил велик хартуларий.

Данните са недостатъчни за идентифициране.

26 Според данните на моливдовул от колекцията на Археологическия музей в Истанбул, инв. № 222. Препис от същия се пази в архива на В. Лоран. Сведението дължа също на любезността на проф. Анна Аврамея, която ми изпрати копие от подготвяната от нея статия.

6. Йоан Радин (?), вестарх и съдия на велума (60-те – 70-те г. на XI в.)

Половинка от моливдовула. НИМ – София, инв. № 13138. Размери: 13 – 27 мм, на самия печат 24 мм, дебелина 3 мм.

Неизвестен в литературата.

Л. Четириредов надпис:
... RO | ... ITѠ | ... ϐΛѠ | ... NNH | . –
Оп. Петредов надпис:
R.. | TAP̲ ... | KPIT ... | RHΛ'.... | Δ...
[+Θ(εοτό)κε] βο[ήθε]ι τῷ [σῷ δ]ούλῳ [’Ιωά]ννῃ β[εσ]τάρ[χῃ (καὶ)] κριτ[῀ τοῦ] βήλ(ου) [τῷ Ρα]δ[ήνῳ].

Основният проблем е в попълването на липсващите букви. Тези от лицевата страна не ни затрудняват, но от опаката са несигурни. Най-несигурно е фамилното име. Основание за подобно попълване ни дава една група моливдовули, намерени в стратегията на Преслав, на които е изписан текстът: Йоан Радин, вестарх, съдия на велума, на Тракия и Македония[27].

Личност или личности с името Йоан Радин са познати както от писмени източници, така и от сфрагистични паметници:

1. През 913 г. при арабите е бил изпратен патрикият Йоан Радин, за да сключи мир, който да развърже ръцете на Византия във войната ѝ с България[28].
2. В колекцията па Археологическия музей в Истанбул се пази моливдовул на Йоан Радин, който има титлата протоспатарий и службата идик. Издателят му го датира най-общо в първата половина на XI в.[29]
3. В Нумизматичния музей на Атина се пази друг моливдовул, чийто собственик според някои автори е Йоан Радин – примикюр и артоклиний[30].
4. В стратегията на Преслав е намерен моливдовул на Йоан Радин, който има титлата вестарх и длъжностите съдия на велума и на Тракия и Македония. Датиран е в седмото - осмото десетилетие на XI в.
5. В колекцията Оргидан се съхранява моливдовул на Йоан Радин без титла и длъжност, текстът му е метрически, датиран е най-общо в XI – XII в.[31]
6. В документ от април 1088 г. се съобщава името на Йоан Радин – πρόεδρος καὶ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς σακέλλης[32].

27 Непубликуван от стратегията в Преслав.
28 *ГИБИ*, V, с. 128, 161, 177.
29 **Konstantopoulos,** Athens, № 597, 598; **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 147, № 8.
30 **Laurent**, *Corpus*, II, p. 312, № 612.
31 **Laurent**, *Orghidan*, p. 234, № 465.
32 **Miklosich - Müller.** *Acta et diplomata*, p. 51.

Тези сведения не можем да свържем само с една личност, носила името Йоан Радин. Представеният от нас моливдовул се датира в шестото - седмото десетилетие на XI в., поради което сведенията от 913 г. ще трябва да отнесем към някой предшественик на собственика на разглеждания моливдовул или някой негов съименник. С резервираност следва да се отнесем и към данните от моливдовула от Нумизматичния музей в Атина. Той е зле запазен и четенето на името не е сигурно, а на лицевата му страна е представен св. Панталеймон, докато при всички останали моливдовули на Йоан Радин на лицевата страна е представена Богородица или заместваща я инвокация. Останалите сведения можем да приемем, ако, разбира се, не сме изправени пред най-баналното съвпадение, и ги свържем с личността на Йоан Радин, живял през XI в. Неговата кариера е свързана с финансовата администрация в империята. От наличните данни можем да очертаем следния му cursus honorum:

1. Протоспатарий и идик, първата половина на XI в. (?)
2. Вестарх и съдия на велума, шесто - седмо десетилетие на XI в.
3. Вестарх и съдия на велума, Тракия и Македония, седмо - осмо десетилетие на XI в.
4. Проедър и препозит на императорското съкровище в 1088 г.

7. Йоан, императорски остиарий (X – XI в.)

ОИМ – Силистра, инв. № 920. Размери: 21 – 23 мм, дебелина 4 мм, диаметърът на самия печат е по-голям от този на ядрото.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюстово изображение на Богородица, насреща, с нимб, мантия и мафорий, Държи пред гърдите си медальон с лика на Младенеца. Отдясно на изображението се вижда .. || $\overline{\Theta V}$.

Оп. Четириредов надпис:

.K.R’Θ’| . ѠANNH | ..CTH. | PHѠ

[+] Κ(ύρι)[ε] β(οή)θ(ει) [Ἰ]ωάννῃ [β’ὸ]στη[α]ρήῳ.

Отпечатъкът е бил слаб, някои от буквите са изтрити или неотпечатани. Каналът за шнура не е смачкан. Липсват първите и последните букви в редовете. Попълването на името е приемливо, а на титлата или длъжността – вероятно. Възможно е попълване и RЄCTHA | PHѠ, но наличните букви и място правят по-вероятно предложеното.

Данните са недостатъчни за идентифициране.

8. Йоан, императорски нотарий при великата куратория (края на X в.)

Моливдопулът е препечатан върху друг, следи от чийто текст и изображения се виждат, но са недостатъчни за цялостното му определяне.

ОИМ – Силистра, инв. № 44. Размери: 23,5 24 мм, на самия печат 18 мм, дебелина 3 мм.

Неизвестен в литературата.

Л. Разцъфнал, двойно пресечен кръст. Раменете му завършват с по един кръст, т. е. типът е кръстът на Голгота. От кръговия надпис е запазено

. . . . . ΟΗΘΤѠCѠΔ8ΛѠ = [+ Κ(ύρι)ε β]οήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ.

Оп. Петредов надпис:

+IѠA | N'R'NO . .| P'T'MЄГ' | K8PA . | OPIA

+ Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Ἰωάν(νῃ) β(ασιλικῷ) νο[τα]ρ(ίῳ) τῆς μέγ(άλῳ) κουρα[τ]ορία

Не са познати печати на подобни служители. Собственикът на представения печат е бил императорски нотарий при великата куратория, която управлявала императорските частни имения. Учредена е като институция по времето на император Маврикий (582 – 602 г.) и под това име се запазва до края на X в. Начело на великата куратория стои велик куратор, а негови първи помощници са протонотарият и императорският нотарий[33]. Собственикът на разглеждания печат е именно един от първите помощници на великия куратор. Върху печата му не е изписана титла и вероятно той е нямал такава. Длъжността му го е представяла пред обществото.

9. Константин X Дука (25 декември 1059 – 21 май 1067 г.)

Силно повреден екземпляр. ОИМ – Шумен. Размери: 32 – 33 мм, на самия печат 26 (?) мм, дебелина 5,5 мм.

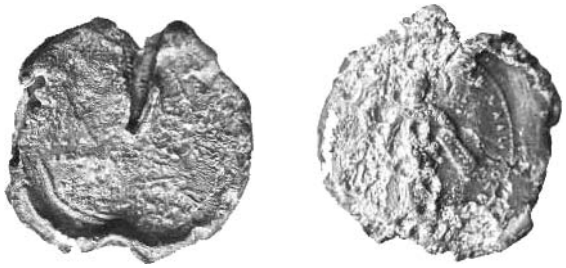

Л. Силно унищожена повърхност. Едва личат контурите на бюстовото изображение на Христос-Емануил. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. От двете страни на Христос се виждат сиглите $\overline{\text{IC}}$ – $\overline{\text{XC}}$. Кръговият надпис не е запазен. Вижда се само кръстът, с който започва.

Оп. Въпреки лошата запазеност вижда се изображение на владетел, представен прав насреща, върху супендиум(?). На главата си има стема, лицето е широко

33 **Oikonomidès,** *Les listes*, p. 318.

със заоблена брада, облечен е в дивитисион, препасан с лорос, чиито край е прехвърлен през лявата ръка. С дясната ръка императорът се подпира върху лабарум с дълга дръжка, върху която е гравирано едно коляно, а в лявата ръка държи анексикакия. Запазена е дясната половина от надписа ..... ꝶωMAIωN O ΔOVK'

[+Κων(σταντῖνος) βασ(ιλεὺς)] Ῥωμαίων ὁ Δούκ(ας).

В литературата са известни моливдовули на Константин X Дука със същия иконографски сюжет и по-добре запазени надписи[34]. По тях определяме и нашия екземпляр. Но при него надписът е по-различен, отколкото във вече публикуваните.

Това е първият моливдовул на Константин X Дука, публикуван от нашите земи. Намирането му в Силистра е най-вероятно свързано с мерките на византийското правителство за укрепване на границата срещу нахлуванията на печенеги и узи в годините на управлението на този император.

10. Константин Теодорокан (втора половина на XI в.)

ОИМ – Шумен. Размери на раменете на кръста – 25 мм, на самия печат диаметър 16 мм, дебелина 3 мм.

Отпечатан е със същата двойка матрици с вече представения от нас моливдовул на същия сановник, намерен в Силистра[35]. Интересното при този екземпляр е, че е допълнително изрязан във формата на равнораменен кръст и вероятно така е бил използван.

11. Константин, вестарх и друнгарий на флота (трета четвърт на XI в.)

Фрагмент, по-малък от половината на някога целия моливдовул. ОИМ – Шумен. Размери: 7 – 15 мм, на самия печат 13 мм, дебелина 2,5 мм.

Л. Четириредов надпис:
.... | .... ЄI | ....Δ8 | ...ωN
Оп. Петредов надпис:
RЄ.... | XH..... | ГАР..... | ПΛ...
[+K(ύρι)ε βοήθ]ει [τῷ σῷ] δού[λῳ K]ων(σταντίνῳ) βε[στάρ]χῃ [(καὶ) δρουγ]γαρ[ίῳ τῶν] πλ[ωΐμ(ων)].

34 **Zacos,** *Seals*, I, №87, d, e; **Seibt**, *Bleisiegel*, 92 – 93, № 21.

35 **Йорданов,** Силистра I, № 9.

В литературата са известни 3 екземпляра, отпечатани с една и съща двойка матрици с нашия. По тях правим възстановката на липсващите букви.

Първият е от колекцията на Г. Шлюмберже, сега се съхранява в Ермитажа, инв. № 8382. Преиздаден е от В. С. Шандровска. Двамата го датират най-общо в XI в.[36] Другите два екземпляра, единият от музея в Антиохия, инв. № 482, и другият от колекцията на Дъмбъртън Оукс, инв. № 55.1, са публикувани от В. Лоран. Той възприема предложената датировка[37].

Титлата на собственика на печата Константин – вестарх, насочва най-общо към датировка в третата четвърт на XI в.

Данните са недостатъчни за идентифициране с личност от наративните източници. Същата длъжност – друнгарий на флота, е заемана от Константин Даласин в 1090 г., но ако той бе собственикът на печата, би следвало фамилното му име да е изписано. И най-важното – титлата му вестарх е твърде ниска за един военачалник, приближен на Алексий I Комнин. Доколкото можем да бъдем сигурни в направените идентификации от Шейне и Ванние[38], той е куропалат или протокуропалат в тези години, а и самата длъжност получава епитета – μέγας.

12. Михаил, протоспатарий и хипат (средата на XI в.)

Добре запазен екземпляр, но некачествен като отпечатък. Несполучливо е бил центриран при отпечатването и не всички букви са излезли.

НИМ – София, инв. № 13614. Размери: 27 – 30 мм, на самия печат 21 мм, дебелина 3 мм.

Неизвестен в литературата. Данните са недостатъчни за идентифициране с личност от другите източници.

Л. Бюстов образ на св. Георги, насреща, с къса къдрава коса, голобрадо лице нимб и военно облекло. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа овален щит. От двете му страни е изписан вертикален надпис Θ-ΓЄ-Ѡ || Р-Г-І-О’

Оп. Петредов надпис:

.KЄR’Θ’| MIXAHΛ | A’CПAΘ.PI | .VПAT | Ѡ

[+] K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Μιχαὴλ (πρωτο)σπαθ[α]ρί[ῳ]ὑπάτῳ.

Титлата хипат, която има продължително съществуване във Византия, излиза от употреба към края на X в., но към средата на XI в. (след 1039 г.) тя отново се среща в писмените източници и отпада от обръщение в последните десетилетия на XI в.

36 **Schlumberger,** *Sig*.,, p. 339, № 2; **Шандровская,** Сфрагистика, № 750.

37 **Laurent**, *Corpus*, II, p. 526, № 967.

38 **Cheynet, J.-C. et J.-F. Vannier**. *Étude*, 101 – 103.

Тя изразява по-висок ранг, отколкото протоспатарий, но по-нисък от тази на патрикиите. Твърде често се употребява заедно с титлата протоспатарий[39].

13. Михаил Кордила, императорски протоспатарий и топотирит на схолите (X – XI в.)

Добре запазен екземпляр, не съвсем добре центриран при отпечатването. От лицевата страна част от изображението на св. Димитър е отчупена.

ОИМ – Силистра. Размери: 23,5 – 25,5 мм, на самия печат 18 мм, дебелина 2,1 мм.

Неизвестен в литературата.

Л. Бюстово изображение на св. Димитър, мъченик, насреща. В дясната ръка държи пред гърдите евангелие, а в лявата – кръст. Лицето му е голобрадо, косата къса и къдрава, облечен е в мантия. От двете страни на изображението има вертикален надпис: Θ-Δ-I-M || H-T-PI': Ὁ ἅ(γιος) Δημήτρι(ος)., а около изображението +K Є .... ΘЄITѠCѠΔ'.

Оп. Петредов надпис:

+ MIXAH | ΛR'A'CПAΘ'| STЄПOT'T'| CXOΛ'TOK | ORΔVΛ'

+K(ύρι)ε [βοή]θει τῷ σῷ δ(ούλῳ) Μιχαὴλ (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) τεποτ(ηρητῇ) τ(ῶν) σχολ(ῶν) το Κορδύλ(ῃ).

Личност с подобно име не ни е позната от писмените източници. Михаил Кордила е бил пръв помощник на доместика на схолите[40]. След управлението на Никифор II Фока (963 – 969 г.) обаче доместиците са двама – на Изтока и Запада. Това е отразено и в Ескуриалската тактика[41]. Следователно Михаил би трябвало да е топотирит на схолите в периода преди разграничаването им или по-вероятно по някакво друго време, когато командуването им е било отново общо и единно. С един доместик и един топотирит. Още повече, както ще видим и от следващия моливдовул, към края на X или непосредствено в началото на XI в. доместикът е само един. Към датировка на моливдовула в края на X – началото на XI в. ни насочват иконографската характеристика – представянето на св. Димитър като мъченик (в по-късните печати преобладава изображението му на войн), и съчетанието на титлата протоспатарий с длъжността топотирит.

39 **Каждан,** *Соц. состав*, с. 108; **Oikonomidès,** *Les listes,* p. 296; **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 283.

40 **Guilland**, Domestique, 13 – 14; **Ahrweiler**, Recherches, p. 30, 31, 38; **Oikonomidès,** *Les listes,* p. 110, № 69, 329 et 345.

41 **Oikonomidès,** *Les listes,* p. 263.23-24, 273.6-7.

14. Никифор Уран (?), магистър и доместик на схолите (последните години на X – първите на XI в.)

Зле запазен моливдовул. Последният ред от текста на обратната страна е унижен или неотпечатан. Ядрото е приблизително равно по размер на диаметъра на печата.

НИМ – София, инв. №150211. Размери: 26– 30 мм, на печата не могат да се измерят, дебелина 3 мм.

Л. Допоясно изображение на Богородица, насреща, с нимб, мантия и мафорий. В лявата си ръка тя държи Младенеца. От двете ѝ страни са изписани сиглите $\overline{\text{M}}$-Р || $\overline{\Theta\text{V}}$, а около изображението – част от кръговия надпис: +ΘΚЄROHΘЄITѠCѠΔ'

Оп. Шестредов надпис:

+ NIKH | ΦOP'MAΓIC | TPѠKAIΔ . | MЄCTIK . | TѠNCXO | . . .

+Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ σῷ δ(ούλῳ) Νικηφόρ(ῳ) μαγίστρῳ (καὶ) δομεστίκῳ τῶν σχολῶν.

Известни са вече два екземпляра от този тип моливдовули, отпечатани със същата двойка матрици. Единият е намерен в Истанбул и е в колекцията на Г. Закос[42]. Другият е намерен в Преслав през 1980 г. при разкопките на стратегията[43].

При публикуването на първия Г. Закос не прави никакъв коментар и го датира в средата на X в. Намирането на втория екземпляр в стратегията на Преслав, заедно с много други моливдовули, чиито terminus ante quem е 971 г., коригира тази датировка, но това не подпомага особено много датирането и идентифицирането на собственика на разглежданите моливдовули. Що се опитаме да подирим личност с подобно име, титла и длъжност в писмените източници.

В документ сред актовете на Ватопедския манастир, датиран в 1001 г., се съобщава името на Никифор, магистър и доместик на схолите, който бил арбитър за присъждането на един спорен имот на манастира[44]. При това пълно съвпадение между имената, титлите и длъжностите на собственика на моливдовулите и арбитъра от документа на Ватопедския манастир можем да приемем, че се отнася за едно и също лице. Но кой е този Никифор, какво знаем за длъжността му, респективно за пребиваването му в район, близък до Ватопедския манастир, и поради какви обстоятелства в Дръстър и Преслав са били получени негови разпореждания?

И при този печат, както и при предния (№ 13) се натъкваме на факта, че корпусът на схолите е един и се командува от един доместик, а не от двама, както вече бе посочено. Вероятно това обстоятелство е причината Г. Закос да го датира в периода преди 963 г. Бихме могли да допуснем, че гравьорът не е разполагал с място върху матрицата, където да изпише, напълно длъжността на Никифор, но знаейки правилото за обективно и точно изписване на длъжностите и титлите, които притежава собственикът на печата, това едва ли е възможно. Също така, ако върху печата е нямало място, то върху документа от Ватопед не съществува подобна пречка. Следователно ще трябва да приемем, че за известно време двете византийски армии – Източната и Западната – са били поставени под единното командване на доместика

42 **Zacos**, *Seals*, II, p. 393, № 863.

43 Непубликуван.

44 **Гоύδα, М.** Βυξαντιακὰ ἐγγραφα τῆς ἱερᾶς μονῆς Βατοπεδίοῦ. - *ΕΕΒΣ*, 3, 1926, 6, 113 – 114. 8-10.

на схолите – магистър Никифор, може би поради изключително важната задача, която е била възложена на този пълководец. а може би и поради личността му. И така знаем, че той е пребивавал около 1001 г. в района на Ватопедския манастир и че след 1001 г. (най-рано) в Преслав и Дръстър са били получени негови разпореждания. Следователно трябва да приемем, че задълженията му са изисквали неговото присъствие в европейската част на Византия, вероятно за да ръководи военни операции.

Кой е този Никифор? На този въпрос не можем да отговорим категорично[45], но все пак можем да направим предположения въз основа на данните от писмените източници.

От византийските и източните хроники е познат пълководец с това име – магистър Никифор, известен с прозвището Уран. Основните източници, на които можем да разчитаме, са летописът на Яхъя Антиохийски[46] и кратката история на Йоан Скилица[47]. Събитията, в които участвува Никифор Уран, са коментирани неведнъж[48], това ни позволява само да резюмираме основните моменти с оглед на нашата задача.

През 980 г. Никифор с титлата вест и в качеството си на императорски секретар е изпратен в Багдад, за да води преговори за предаването на намерилия там убежище Варда Склир и другите заговорници. По време на тези преговори е обвинен в опит да отрови В. Склир и хвърлен в тъмница, където престоява 8 години[49]. През 987 г. чрез подкуп успява да избяга от тъмницата и се завръща в Константинопол[50]. През 997 г. е вече магистър и изпратен да ръководи военните действия срещу комитопулите[51]. При р. Сперхей той нанася голямо поражение на българската войска начело със Самуил[52]. Към 1001 г.[53] отново на преден план била опасността от арабите и магистър Никифор Уран е изпратен срещу тях, като е назначен за архонт на Антиохия, където престоява поне до 1005 г.[54]

45 Опит (без съответната аргументация и, разбира се, без данните от моливдовулите) за отъждествяване на магистър Никифор Уран с магистъра и доместика на схолите Никифор от актите на Ватопедския манастир прави и **Darrouzès, J**. Épistoliers byzantins du Xe s. (Archives de l'Orient Chrétien, 6), Paris, 1960, p. 47.

46 **Розенъ,** *Василий Болгаробойца*, с. 13.13, 14, 16, 19.34, 221.25.

47 **Skylitzes**, p. 327, 341, 345, 364.

48 Виж цитираните заглавия в бел. 45 – 47; **Златарски**, *История* I/2, с. 661, 663, 668.

49 **Розенъ,** *Василий Болгаробойца,* с. 14.

50 Пак там, с. 16, 19, 221.

51 Пак там, с. 34

52 Пак там; Виж коментара на **Златарски**, *История* I/2, 662 – 663.

53 По въпроса за датата на отпътуването на Никифор Уран от българските земи наблюдаваме различия у отделните изследвачи, дължащи се на различия в основните източници – Скилица и Яхъя: Дарузес, Лоран и др. приемат годината 999, вж. **Darrouzès, J**. Op. cit., p. 47; **Laurent, V.** La chronologie des gouverneurs d'Antioche sous la seconde domination byzantine. – *Mélanges de Université Saint-Joseph de Beyrouth*, 38, 1962, p. 235. **Розенъ,** *Василий Болгаробойца,* с. 41 – януари 1000 г. Р. Гийан – 1000 – 1001 г. вж. **Guilland**, Domestique, p. 39. Ако приемем идентифицирането на Никифор Уран с Никифор, магистър и доместик на схолите, от ватопедския документ, датиран декември 1001 г., и от моливдовулите, получени заедно с писма в Преслав и Дръстър след повторното им завоюване от византийците, т. е. след 1000-та г., ще трябва да приемем, че магистър Никифор Уран е напуснал европейската част на Византия след 1000 – 1001 г.

54 **Laurent, V.** La chronologie, p. 235.

От изложеното дотук можем да установим следните съвпадения между данните от моливдовулите, текста на документа от Ватопед и от сведенията в хрониките:

1. По време и място. Дейността на магистър Никифор Уран (чиято длъжност според Скилица е „военачалник на всички западни войски“[55], а според Яхъя – доместик[56] в европейската част на Византия е през 997 – 1001 г. По същото време (1001 г.) в документ от Ватопед е посочено името на Никифор, магистър и доместик на схолите, и към това време в Дръстър и Преслав са получени писмата на Никифор, магистър и доместик на схолите.

2. По име, титла и длъжност. Името и в трите групи източници е Никифор, титлата – магистър, а длъжността – при двете еднаква, а при третата – сходна. Разликата е само в отсъствието върху моливдовулите и акта от Ватопед на прозвището Уран. То отсъствува и от писмата на магистър Никифор Уран, достигнали до нас[57]. Отбелязано е само в хрониките, които са писани по-късно. Това не е първият познат случай, когато върху моливдовулите не са изписани прозвищата на собствениците им, познати ни от други източници[58].

Намереният в Силистра моливдовул на магистър Никифор Уран, доместик на схолите, свидетелствува за мерките, които византийското командуване е вземало за трайното завладяване на тези български земи в първите години на XI в.

15. Никита, императорски нотарий (X – XI в.)

Зле запазен моливдовул с отчупени от него части и изтрити букви, въпреки това попълването и цялостното четене не затруднява.

НИМ – София, инв. №13648. Размери: 25 – 22 мм, на самия печат 19 мм, дебелина 2,6 мм.

Неизвестен в литературата.

Л. Четириредов надпис:
+ΘKЄ | ROHΘ. | .ѠCѠ | ..ΛѠ
Оп. Четириредов надпис:
+ NI | KHT. | .NOT. | PHѠ
+Θ(εοτό)κε βοήθ[ι τ]ῷ σῷ [δού]λῳ Νικήτ[α β’] νοτ[α]ρήῳ.

Данните са недостатъчни за идентифициране с личност от другите писмени източници.

16. Николай, митрополит на ..... (X – XI в.)

Зле запазен екземпляр, малко по-голям от половинка. Повърхност, проядена от плитка корозия.

ОИМ – Силистра, инв. № 61. Размери: 13 – 22,5 мм, на самия печат 20,5 мм, дебелина 2,5 мм.

Неизвестен в литературата.

55 **Skylitzes**, p. 341.23 (πάσης δίσεως ἄρχων).

56 „И сделалъ царь Василий магистра Никифора Урана доместикомь” – вж. **Розенъ,** *Василий Болгаробойца,* с. 34.9-15.

57 **Darrouzès, J**. Op. cit., p. 47.

58 **Йорданов, И**. Оловен печат на Симеон Метафраст, магистър и логотет от Велики Преслав. – *Векове*, 1, 1981, 16–18.

Л. Част от бюстовия образ на св. Никола. Отдясно на изображението се вижда част от вертикалния надпис. . . . . || K-O-Λ’ = [῾O ἅ(γιος) Νι]κόλ(αος). Чете се от околовръстния надпис. . . . . ΗΘΙΤѠCѠΔ8Λ’ = [+K(ύρι)ε βο]ήθ(ε)ι τῷ σῷ δούλ(ῳ).

Оп. Петредов надпис:

-⁘- | + NIKO | ΛAѠMH | TPOΠ . . . | TH . . . . . | . . . .

[+K(ύρι)ε βο]ήθ(ε)ι τῷ σῷ δούλ(ῳ) Νικόλάῳ μητροπ[ολί]τῃ.....

Запазената половинка не ни дава възможност да отговорим на въпроса чий митрополит е бил Николай.

17. Павел, протоспатарий и главен вратар на Двореца (X – XI в.)

Зле запазен моливдовул с пропукано ядро и отчупени краища. Липсват някои букви, но въпреки това попълването и цялостното четене на текста не е трудно.

ОИМ – Силистра. Размери: 28 – 30 мм, на самия печат 25 мм, дебелина 2,5 мм.

Неизвестен в литературата. Данните са недостатъчни за идентифициране с личност от писмените източници.

Л. Четириредов надпис:

- o - | .KЄRO | ..ЄITѠ | .ѠΔOV | ΛѠ* | -⁘-

Оп. Четириредов надпис:

-⁘- |+ ΠAV. | ..’A’CΠA. | .MЄГA.. | ΠAΠI. | -⁘-

[+] K(ύρι)ε βο[ήθ]ει τῷ [σ]ῷ δούλῳ Παύ[λῳ β’] (πρωτο)σπα[θ(αρίῳ) (καὶ)] μεγά[λῳ] παπί[α]

В двореца има на служба трима вратари, отговорни за охраната на портите. Единият от тях отговаря за портата на Големия дворец и той се нарича велик или главен вратар. Той пази ключа от нея, а също затваря и отваря портите, които водят право в покоите на императора. Обикновено е евнух и е в ранглистата на протоспатариите[59].

Собственикът на представения моливдовул – Павел, е в ранглистата на императорските протоспатарии и има за задължение сигурността на Главната порта на двореца. Навярно той е евнух, тъй като върху печата отсъства родовото му име.

Освен главния или велик вратар на Двореца, другите двама носят отговорност за портите на Дафне и Магнаурата[60].

18. Панкратий Викен (втората половина на XI в.)

Добре отпечатан и добре запазен моливдовул, но повърхността му е покрита с оловни окиси, което затруднява най-вече илюстрирането.

ОИМ – Силистра, инв. № 1270. Размери:16,5 – 18 мм, на самия печат 12 мм, дебелина 3 мм.

Неизвестен в литературата.

59 **Laurent**, *Orghidan*, p. 34.

60 **Oikonomidès,** *Les listes,* p. 306.

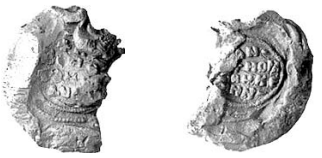

Л. Четириредов надпис:
+ K∈RO | HΘHTѠ | CѠΔOV | ΛѠ
Оп. Четириредов надпис:
ΠAN | KPATHO | TONRH | K∈NѠ
+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Πανκρατήο τὸν Βηκένῳ.

В стратегията Преслав е намерен моливдовул на същото лице, но отпечатан с друга двойка матрици[61]. В писмените източници не е позната личност с подобни имена. В арменските хроники се съобщава за един принц на име Виген, чиято дейност е през XII в.[62] В Ермитажа се пази моливдовул на някой си Виген, антипат, патриций и стратег на Сасун. Последният му издател, В. С. Шандровска, която до голяма степен коригира първоначалното четене, е склонна да го датира към XII в.[63] Иконографската му характеристика и най-вече съчетанията от титли и длъжност насочват определено към средата на XI в. Някаква конкретна връзка между собственика на молиодовула от Силистра и на този от Ермитажа е трудно да се установи, тъй като силистренският не е точно датиран и при него името Виген е патроним. Може би са баща и син! Общото между собствениците на печатите от Ермитажа, Силистра и Виген от арменските хроники е вероятно произходът им.

19. Полиевкт, протоспатарий при хрисотриклиниума, съдия на хиподрома и хартуларий на ..... (първа половина на XI в.)

Зле запазен моливдовул с изтрити или неотпечатани букви. ОИМ – Силистра, инв. № 1949. Размери: 30 – 32 мм, на печата не могат да се измерят.

Неизвестен в литературата.

Л. Шестредов надпис:
.K∈R'Θ'| .ѠCѠΔ. | ΠOΛ.∈V. | A'CΠAΘ.. | ∈Π'T8.. | ...KΛ.
Оп. Петредов надпис:
.KPITH | .Π'T8IΠΠ. | ..M'SXAP | ..Λ'P'T8. | .....
[+] K(ύρι)[ε β(οή)θ(ει) [τ]ῷ σῷ δ[ού(λῳ)] Πολ[υ]εύ[κ(τῳ)] (πρωτο)σπαθ[αρ(ίῳ)] ἐπ(ὶ) τοῦ [χρ(υσο)τρι]κλ(ίνου) κριτῇ [ἐ]π(ὶ) τοῦ ἱππ(ο)[δρόμ(ου)] (καὶ) χαρ[του] λ(ά)ρ(ίῳ) τοῦ .....

Поради изтритите или неотпечатани букви и поради цялостната му лоша запазеност сме затруднени в попълването на последните два реда от текста и в цялостното му четене. Това затруднява и опитите за идентифициране с личност от другите писмени източници.

61 Непубликуван.
62 **Adontz, N**. *Études armeno-byzantines*. Lisabone, 1965, 197 – 221.
63 **Панченко,** Каталог, с. 213, № 20; **Шандровская,** Поправки, с. 115.

20. Анонимен (XI в.)

Силно повреден моливдовул, едва личат изображенията. ОИМ – Силистра, инв.№ 803. Размери:19 – 19 мм, на печата не могат да се измерят, дебелина 3 мм.

Л. Бюстово изображение на Богородица с нимб, мантия и мафорий.
Оп. Бюстов образ на св. Йоан Предтеча, насреща. От надписа се вижда
Θ-..-. || ΠΡ- ΔΡ-Ο = Ὁ ἅ(γιος) [Ἰω(άννης) ὁ] Πρ(ό)δρο(μος).

21. Анонимен (втора половина на XI в.)

Отлично запазен моливдовул, отпечатан с изправен булотирион. ОИМ – Шумен. Размери: 15 – 17 мм, на самия печат 12 мм, дебелина 4 мм.

Л. Четириредов надпис:
⁘ | ϐCΦPA | ΓICHMH | THNΓPA | ΦHN
Оп. Триредов надпис:
- . - | RΛЄ | ΠONΓNѠ | CΘI
+Οὗ σφραγὶς (ε)ἠμη τὴν γραφὴν βλέπον γνώσθι.

8. НЕИЗДАДЕНИ ВИЗАНТИЙСКИ ОЛОВНИ ПЕЧАТИ ОТ СИЛИСТРА (IV)*

В предлаганата публикация са включени неиздадени византийски моливдовули, намерени в Силистра и съхранявани в музеите в Добрич (основната част), Силистра, Шумен, Ямбол и НИМ - София[1].

1. Апласаки протосинкел - втора половина на XI в.

Съхранява се в Историческия музей (ИМ) - Добрич, инв. № I 1283. Размери: 19-20 (19), 3 мм, 8,09 г. Добър отпечатък, но все пак направен малко нагоре, поради което части от изображението и някои букви са останали извън ядрото. Много добре запазен моливдовул.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Представен е двойно пресечен патриаршески кръст с растителни повлеци и украса, както при анонимните византийски монети от клас I, сечени през 1075 -1080 г.[2] Подобно изображение върху византийските печати не ми е познато.

Оп. Петредов надпис:

+ΚЄR'Θ'| TѠCѠΔ8Λ'| ΑΠΛΑCΑΚΗ | ΠΡѠT'CVΓ | ΚЄΛΛѠ | - o -

+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλ(ῳ) Ἀπλασάκῃ πρωτ(ο)συγκέλλῳ.

Данните от печата са недостатъчни за идентифициране с личност от наративните източници. При това трябва да добавя, че името Апласаки е твърде рядко

* *ИНМВ*, 43, 1992, 229-245.

1 И в този случай основната част от тях са намерени от Ал. Боев от Силистра. Тези в ИМ -Добрич, навремето той продал на А. Атанасов от същия град. Напускайки България, А. Атанасов ги предложил за изкупуване в ИМ - Толбухин. С материалите, включени в тази публикация, бях запознат в продължение на повече от десетина години. Едни от тях ми бяха предоставени от намервача Ал. Боев, преди да постъпят в съответните музеи, а тези в Добрич прегледах преди години с любезното съдействие на покойната Любка Бобчева. Ползвам се от възможността да благодаря на колегите си за сътрудничеството: на В. Парушев и В. Йотов от ИМ - Добрич, на Г. Атанасов и Ив. Бъчваров от ИМ - Силистра, на Вл. Пенчев от НИМ - София, и на Д. Драганов от ИМ - Ямбол.

2 **Grierson**, *DOC*, III.2, 696-699.

и не ми е познато от други писмени източници. Навярно собственикът на печата, представен тук, е притежавал патриаршеската титла протосинкел и се е намирал в Константинопол. Като се има предвид датировката на печата, би могло да се предполага, че е писал в Дръстър до местния митрополит. През 80-те г. на XI в. катедрата в Дръстър е заета от Христофор протосинкел[3].

2. Василий Куртикий, частно лице - втора половина на XI в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1298. Размери: 16,1 - 16,5/13/4 мм, 6,70 г. Много добър и сполучлив отпечатък. Добре запазен моливдовул.

Непубликуван.

Паралели: Друг екземпляр, отпечатан чрез същата двойка матрици, е намерен в крепостта до с. Малево, Хасковско[4].

Л. Богородица с нимб, мантия и мафорий е представена права във фас с вдигнати за оранс ръце. Те са на височината на раменете ѝ. Не носи медальон на гърдите си. От двете ѝ страни под вдигнатите за оранс ръце са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Четириредов надпис:

. | ΘKЄR'Θ'| RACIΛЄI | ѠTOK8P | THK'

[+]Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Βασιλείῳ το Κουρτήκῃ.

Собственикът на печата, чиято кореспонденция е била получена в Дръстър и в крепостта до дн. с. Малево, се идентифицира с византийския пълководец със същото име, известен от Алексиадата на Анна Комнина. В едни случаи обаче той се съобщава чрез имената си, както при печата, а в други с прозвището Йоанакий. В цитираната по-горе публикация са ексцерпирани всички известни сведения за личността на Василий Куртикий. В рамките на тази публикация е необходимо да установя връзка между Василий Куртикий и събитията в Дръстър, в които той е взел участие или за които е трябвало да пише до неизвестен за нас адресат, живеещ тук.

През лятото на 1087 г., преди решителната битка срещу печенезите при Дръстър, според Анна Комнина, императорът (баща ѝ Алексий I) отделил шест души, между които и Йоанакий, и им поверил охраната си, като им заповядал да гледат само него и да не обръщат внимание никому[5]. Известно е, че тази битка е завършила катастрофално за византийците, но императорът и Йоанакий (Василий Куртикий) са се спасили. Името на последния се съобщава често в битките срещу печенегите и след това, а също и в решителното сражение на 28 и 29 април, 1092 г. при Левунион.

3 **Йорданов**, Архиереи на Дръстър, 164 - 166, табл. 1:2-4.

4 **Йорданов-Аладжов,** Хасковско, 50 - 51, №9.

5 За този пасаж вж. **Ана Комнина**. *Алексиада*. - *ГИБИ,* VIII, С., 1971, с. 64. Ексцерпирани сведения за Василий Куртикий вж. в просопографското изследване на **Skoulatos,** *Personnages*, № 28

След победата над печенегите Йоанакий е съпровождал византийските съюзници - куманите, до Зигос.

Затруднен съм да посоча кога точно в Дръстър е била получена кореспонденцията на Василий Куртикий, тъй като върху печата не са изписани никакви негови титли и длъжности, каквито той безспорно е притежавал. Дали преди битката през 1087 г., или след нея? И двата случая са възможни. Важното е, че моливдовулът на Василий Куртикий, намерен в Дръстър, е едно материално доказателство за личност със същото име, чиято дейност е свързана с тези земи.

3. Георги, императорски протоспатарий (X - XI в.).

ИМ - Добрич, инв. № I 863. Размери: 22 - 24,5/21/, 1 ,9 мм. Добре центриран, но слаб отпечатък, поради което е неотчетлив. Самият моливдовул е добре запазен.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на голобрад светец с нимб и мантия, представен във фас. Не се виждат нито надпис с името му, нито някакви други негови характерни атрибути. Пред гърдите си като че ли държи мъченически кръст.

Оп. Четириредов надпис:

+ ΓЄOP | ΓHOR'A'| CΠAΘA | PHѠ

+Γεοργήο β'(πρωτο)σπαθαρήῳ.

4. Григорий Артоклин вестарх - трета четвърт на XI в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1281. Размери: 16-16(12), 3,5 мм. Непълен отпечатък, навярно поради разхлабеност на матриците в булотириона. Лицевата страна е добре отпечатана, но опаката е излязла малко надолу, поради което последният ред е отрязан, а предпоследният не е пълен. Това затруднява четенето.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на св. Никола с нимб и литургическо облекло, представен във фас. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. От двете му страни е изписано във вертикални редове: Θ-N-I || K-O-Λ-A'

Оп. Петредов надпис:

+ KR'Θ' | ГРНГОРІ' |RЄCTAPX | T..PT. | KΛ

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Γρηγορί(ῳ) βεστάρχ(ῃ) τ[ῷ 'A]ρτ[ο]κλ(ηνῷ).

5. Йоан Малесий, патрикий и стратег на Преславица - 20-те - 40-те г. на XI в.

ИМ - Силистра, инв. № 87. Намерен е на брега на Дунав през 1988 г. от Ал. Боев. Размери: 20 - 30/ 24/, 2,5 мм. Великолепен като гравировка и отпечатък, но за съжаление до нас е достигнала половинката от моливдовула.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстови образи на двама военни светци, представени във фас. Вляво е св. Теодор с нимб, къса кадрава коса и клиновидна брада. Облечен е в ризница. С дясната ръка държи копие пред гърдите, а в лявата придържа щит. Над главата му е изписано: ΘЄΟΔΟΡ. Вдясно от него се вижда част от нимба на друг военен светец. Запазена е и част от косата му. Кой е той, научаваме от макар и фрагментирания надпис: Θ | Γ | Є | ....: Ὁ ἅ(γιος) Γε[ώργιος]. Отнася се до св. Георги.

Оп. Петредов надпис:

...ΠΑ | .....CTPA | ....ЄCΘΛΑ | ...ZACO | ..ЄCI

[+ Ἰω(άννης)] πα[τρίκ(ιος) (καὶ)] στρα[τ(η)γ(ὸς) Πρ]εσθλα[βίτ]ζας ὁ

[Μα]λέσι(ς).

В литературата са познати няколко групи сфрагистични паметници с тези имена, но най-близък паралел между представения тук печат може да се направи с една друга група моливдовули със същия иконографски сюжет, отчасти и текст, но без изписан топоним[6].

6. Йоан Нестонг, проедър и стратег - последна четвърт на XI в.

ИМ - Шумен. Предложен е бил за изкупуване от Н. Георгиев от Шумен с информация, че е намерен в Силистра. Размери: 14,8-17 (над 16,5), 2,1 мм. Несполучлив отпечатък. Ядрото е било по-малко от размера на матриците. Попълването на липсващите букви от текста правя по по-добре запазения екземпляр от колекцията на Дъмбъртън Оукс.

Непубликуван.

Паралели: В колекцията на Дъмбъртън Оукс има друг екземпляр, отпечатан чрез същата двойка матрици[7].

6 Засвидетелстван е чрез 2 екземпляра. Единият намерен в Новиодунум, вж**. Barnea**, Deux gouverneurs, *245-247.* Другият в стратегията Преслав, вж. **Йорданов,** *Преслав*, № 359.

7 Непубликуван от колекцията Fogg A. M. № 723. Имах възможността да го документирам по време на специализацията ми в Дъмбъртън Оукс. Благодаря на колегите си: проф. Н. Икономидис и д-р Дж. Несбит, а също и на администрацията на Дъмбъртън Оукс за предоставената ми възможност да се запозная и ползвам материалите от тази най-голяма в света колекция с византийски печати.

Л. Бюст на св. Теодор Сфоракийски[8], представен във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а лявата придържа щит. От надписа, изписан от двете му страни, е запазено: .....||.-О-СФ.-КАϑ: [̔Ο ἅ(γιος) Θεόδωρ(ος) τ]ο Σφ[ω(ρ)[α]κίου.

Оп. Петредов надпис:

..... | . ѠПРОЄΔ. | .СТРАТН.. | ТѠNЄСТО Г | - ГѠ -

[+К(ύρι)ε β(οή)θ(ει) ’І]ω(άννῃ) προέδ[ρ(ῳ) (καὶ)] στρατη[γῷ] τῷ Νεστόγγῳ.

Собственикът на печата, представен по-горе, е Йоан Нестонг, проедър и стратег.

Фамилията Нестонги според повечето изследвачи има български произход[9].

В колекцията на Дъмбъртън Оукс има и други непубликувани моливдовули, чийто собственик е Йоан Нестонг. При едната група той притежава титлата магистър и длъжността стратег и очевидно е по-ранна от тук представената[10], а при другата текстът е метрически и не съдържа нито титла, нито длъжност[11]. Тя вероятно се отнася към последния етап от живота на Йоан Нестонг.

Интерес за изследвачите представлява иконографският сюжет и при двете групи печати на Йоан Нестонг - представен е св. Теодор, навярно копие от храмовата икона на църквата Ἅγιος Θεόδωρος ἐν τοῖς Σφωρακίου, намираща се в Константинопол[12]. Възниква и въпросът, дали тази църква и нейната чудотворна икона са свързани с фамилията Нестонги, или само с личността на Йоан Нестонг.

7 - 8. Йоан Романак, спатарокандидат - XI в.

7. ИМ - Силистра, инв. № 89. Размери: 25 - 26/17/, 3 мм. Отпечатъкът е бил добре центриран и добре изпълнен, но върху по-стар моливдовул.

8. ИМ - Добрич, инв. № I 1300. Размери: 22,5 - 23/17/, 3 мм. Добър отпечатък, отпечатан върху по-стар моливдовул, както по-горе.

8 За този епитет вж. по-долу цитираната литература.

9 **Polemis**, *Doukai*, p. 150; **Каждан,** *Соц. состав*, с. 102; **И. Дуйчев.** Последният защитник на Срем в 1018 г. - В: *Проучвания върху средновековната българска история и култура*, С., 1981, 27 - 37. Последното в хронологически аспект изследване за фамилията Нестонги е на Ж. К. Шейне в доклад, прочетен на Великопреславския научен събор през есента на 1993 г.

10 Засвидетелстван е чрез 2 екземпляра: 58. 106. 3365 и 58. 106. 4245.

11 Засвидетелстван е чрез 1 моливдовул: 55. 1. 4196.

12 За нея вж. **Janin,** *Constantinople,* 152-153, № 12.

Двата моливдовула са отпечатани чрез един и същи булотирион и са препечатани върху моливдовула на едно и също лице. На лицевата им страна се вижда бюст на св. Никола, благославящ с десница и държащ в лявата си ръка евангелие. Почти изцяло е запазен надписът с името на светеца: | ⊙-.-I-K || .-.-A-O: Ὁ ἅ(γιος) [N]ικ[όλ]αο(ς) и отчасти кръговият надпис от инвокацията: . .ЄROH .....ΔϑΛ'. От четириредовия надпис на опаката страна е запазено: ..... | ω..... | AIЄП...MA | ΓΓΛARIϑ = [+] K(ύρι)ε βοή[θει τῷ σῷ] δούλ(ῳ) [Νικολά]ῳ κ]αὶ ἐπ[ὶ τοῦ] μαγγλαβίου.

Непубликувани.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на архангел Михаил с къса къдрава коса, пълно голобрадо лице, нимб и криле, представен във фас. Облечен е във владетелско облекло. В дясната ръка държи скиптър на рамо, а в лявата кълбо. От двете му страни са изписани титулите: M - X.

Оп. Четириредов надпис:

+ IѠA | N'R'CΠAΘ'| KANΔΔ'T'| OPOM | .

+Ἰωάν(νης) β'σπαθ(αρο)κανδ(ι)δ(ᾶτος) ὁ Ῥομ(α)[ν(άκης)].

В разчитането на фамилното име на собственика на печата, с който е била скрепена кореспонденцията до Дръстър най-малко два пъти, са възможни различни четения: O POM| . = ὁ Ῥομ(α)[ν(άκης)] или = ὁ Ῥομ[(αῖος)].

Приел съм първото поради факта, че в района на Долния Дунав са намерени моливдовули и на други представители на фимилията Романаки: в Новиодунум - Петър Романак[13] като частно лице; в селището до с. Рогачево, Балчишко - Евстратий Романак, комеркиарий[14] и др. Навярно същият Евстратий Романак, но вече като спатароікандидат, е бил комеркиарий на Преславица[15].

В монографията на Г. Шлюмберже от 1884 г. е илюстриран един неясен с текста си печат на някой си Йоан комеркиарий на Девелт[16]. Същият сега се съхранява в колекцията на Ермитажа (M - 8442) и бе преиздаден от мен, но поради непълнотата на текста му напредъкът в четенето на текста не бе особено голям[17]. Във фототеката на Комисията по византинистика във Виена се съхранява друг моливдовул от същия булотирион със същите дефекти в гравирането и отпечатването на буквите[18]. Единственият напредък е свързан с фамилното име на собственика на печата. Той би могъл да е Йоан Романак, комеркиарий на Девелт през XI в. Дали е същият,

13 **Barnea**, Noviodunum, p. 240.

14 **Йорданов**, Балчик, 56-73.

15 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 1, № 78.1.

16 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 113, № 3.

17 **Йорданов,** *Девелт*, с. 29, № 7.

18 Имах възможността да се запозная с него през ноември 1993 г. Благодаря на проф. Зайбт за неговата колегиалност.

писал в един по-ранен или по-късен период в кариерата си до Дръстър, е открит въпрос. Но безспорен е изводът, че фамилията Романаки е свързана с провинциалната администрация в Долния Дунав, и не е изключено някой неин представител да е бил на служба и в самия Дръстър, където е получил кореспонденцията на Йоан Романак.

9. Коцел, син на Милко - патрикий (50-те - 60-те г. на XI в.).

ИМ - Добрич, инв. № I 1280. Размери: 18 -19/16/, 3,1 мм, 6,60 г. Много добър отпечатък и много добре запазен моливдовул.

Непубликуван.

Паралели: Друг екземпляр, отпечатан чрез същия булотирион, е бил намерен в Новиодунум. Навярно поради фрагментарността му авторът на публикацията не е успял да разчете имената на собственика на печата[19].

Л. Четириредов надпис:
- + - | KЄRO | HΘЄI | TѠCѠ | ΔϞΛѠ | – o –
Оп. Четириредов надпис:
– o – | KOTZI | ΛѠПРІ | TOTOV | MIΛKϞ | – o –
+K(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Κοτζίλῳ π(ατ)ρι(κίῳ) το τοῦ Μιλκοῦ.

В наративните източници не е позната личност с тези имена. И двете имена на собственика на печата свидетелствуват за неговия негръцки произход. В гръцките жития на Кирил и Методий се съобщава името на владетеля на цяла Панония - Κοτζέλης (861-874)[20]. А според Константин Багрянородни името на един от архонтите на франките през IX - X в. е Κοτζίλης[21].

Датировката на представения моливдовул е след средата на XI в. Като се имат предвид имената на собственика на печата, би могло да се предположи, че той е славянин по произход, и то от западния славянски клон, преминал на служба във Византия. Интересна е констатацията, че той е изпращал своята кореспонденция в района на Долния Дунав най-малко до две селища - Силистра и Новиодунум.

10 - 11. Константин Сиропул, спатарокандидат и комеркиарий на Девелт - втора половина на XI в.

10. ИМ - Шумен. Размери: 19-20 (над 20), 3 мм. Непълен отпечатък, доста от буквите в текста са извън ядрото.

19 **Barnea**, Dobroudja, II, p. 58, № 4.
20 **Милев, А.** *Гръцките жития на Климент Охридски*, София, 1966, 88/1.21.
21 *DAI,* 30-87.

11. Частно притежание. Документиран е чрез гипсова отливка в Колекцията на проф. Т. Герасимов, на гърба ѝ пише, че оригиналът е принадлежал на д-р В. Хараланов от Шумен. Предполагам, че е от Силистра, тъй като всички печати от колекцията на д-р Хараланов имат произход Силистра. Размери: 17-20 (над 20), ? мм. Много е близък до горния, но все пак е различен.

Двата моливдовула са отпечатани чрез един и същи булотирион.

Публикация: **Йорданов**, *Девелт*, VI.12,1 - 2.

Паралели: Друг трети екземпляр, отпечатан чрез същия булотирион, е намерен в района на дн. гр. Поморие (**Йорданов**, *Девелт*, VI.12,3).

Л. Четириредов надпис:

+KON | CTANT | ΠΑΘΑΡ | KANΔΔ’

Оп. Четириредов надпис:

SKOMЄ .| KHAPI’ΔЄ | .ЄΛT’OCV | ..Π8Λ’

+ Κονσταντ(ῖνος) σπαθαρ(ο)κανδ(ι)δ(ᾶτος) (καὶ) κομε[ρ]κηάρι(ος) Δε[β]ελτ(οῦ) ὁ Συ[ρό]πουλ(ος).

12. Леон Казан, протонобелисим - XI - XII в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1278. Размери: 21 - 22,5 (над 21), 3,5 мм, 6,98 г. Непълен отпечатък, тъй като ядрото е било по-малко или поне равно на диаметъра на матриците. Центрирането при отпечатването също не е било съвършено. Но самият моливдовул е добре запазен.

Непубликуван.

Паралели: В колекцията на Ермитажа (М - 8297)[22] и на Дъмбъртън Оукс (58.106.3202)[23] се пазят два моливдовула, отпечатани чрез същия булотирион.

Отново в колекцията на Ермитажа (М - 8940) има моливдовул на същия собственик, но отпечатан чрез друга двойка матрици[24].

В колекцията на Г. Шлюмберже е имало моливдовул, при който на лицевата страна има същия сюжет, а в текста на опаката се съобщават само имената на Леон Казан[25].

22 **Лихачев,** *Богоматери,* 141-142, рис. 327; **Шандровская,** Сфрагистика, с. 142.

23 Непубликуван.

24 **Лихачев,** *Богоматери*, рис. 326; **Шандровская,** Сфрагистика, 1 777.

25 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 666, № 1.

Л. Сцената на Разпятието. Христос е разпнат върху кръста на Голгота. Под него вляво е представена Богородица, а вдясно - св. Йоан.

Оп. Петредов надпис:

СΦРАГІС | ΛЄONTOCA'| NѠRЄΛΛІС | MϑTϑK . | ZANH

Σφραγὶς Λέοντος (πρωτο)νωβελλισ(ί)μου τοῦ Κ[α]ζάνῃ.

Очевидно е, че тези три групи моливдовули принадлежат на едно и също лице - протонобелисима Леон Казан. Той е неизвестен от наративните източници. Интересно е, че също в Силистра е намерен моливдовул на друг представител на фамилията Казани - Варда, протоспатарий и стратег[26].

От наративните източници и сфрагистични паметници са познати и други представители на фамилията Казани[27]: Никола - земевладелец от района на Смирна, съобщен в 1133 г.[28]; Теодор - млад пълководец при властването на Алексий III (1195 - 1203)[29]; друг Теодор, вест, известен от негов моливдовул и живял сто години по-рано от горния[30]; Димитър, куропалат, известен също от негов моливдовул, който би могъл да се датира и в XII в.[31], и др.

Каква е конкретната връзка между протонобелисима Леон Казан и по-горе изброените, освен общото фамилно име, е трудно да се отговори.

13. Никола, императорски протоспатарий при манглавитите - X - XI в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1303. Размери: 20.5 - 24/ 22/, 2,5 мм, 5.81 г. Непълен отпечатък, но все пак достатъчен, за да приемем, че върху подобен моливдовул са били препечатани представените по-горе моливдовули на Йоан Романак (вж. №7 и 8).

Непубликуван.

Няма познати паралели.

26 **Йорданов,** Силистра I, 98-99, №3.

27 Според **Каждан,** *Соц. состав*, с. 201, тази фамилия имала арабско-тюркски произход.

28 **Miklosich, F., J. Müller.** *Acta et diplomata IV,* p. 62.13-14.

29 **Choniates,** p. 474.1-4.

30 Непубликуван моливдовул от частна колекция от гр. Бургас. Намерен е бил в тази част на страната.

31 Непубликуван моливдовул от колекцията на Дъмбъртън Оукс (58.106.2969).

Л. Бюст на св. Никола, облечен в литургическо облекло и представен във фас. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие.

Оп. Четириредов надпис:

..... | .ѠR'A'C.... | AIЄПIT8M | ГГΛARI8

[+ Νικαλά]ῳ β'(πρωτο) σ[παθ(αρίῳ) κ]αὶ ἐπὶ τοῦ μ(α)γλαβίου.

Данните на моливдовула са недостатъчни за издирване в наративните източници. В Дръстър обаче са получени две кореспонденции на Йоан Романак с печати, препечатани върху тези на Никола, и освен това кореспонденция на самия Никола. Би могло да се предполага, че тук е пребивавал някой техен общ познат или роднина.

14 - 15. Нестор - ἄνθρωπος ἄνακτος τοῦ Δούκα (1068-1071)

14. ИМ - Ямбол. Предложен е бил за изкупуване от Ж. Бюлбюлев от гр. Харманли. Според него моливдовулът е бил намерен в Силистра. Размери: 23 - 27/ 22 ?/, 3 мм. Непълен и некачествен отпечатък. Булотирионът е бил разхлабен, поради което се е получило разминаване между лицевата и опака страни. Налице е и двойно препечатване поради подхлъзването.

15. НИМ - София, инв. № 13141 . Запазен е в половинка с размери 16 - 22 мм. Некачествен отпечатък, при който се наблюдава същото удвояване на образите.

Не може да се каже, че двата моливдовула са отпечатани чрез един и същ булотирион.

Непубликувани.

Паралели: В колекцията на Дъмбъртън Оукс се съхранява друг екземпляр (58.106.4713) на същия сановник, но отпечатан чрез друга двойка матрици[32].

Л. Между два зрънчести кръга е изписано: + ΘKЄ....ЄITѠCѠDȣ...TOPI. В затворения кръг е представено бюстово изображение на Богородица с нимб, мантия и мафорий, полуобърната наляво към представения горе в меда-льон бюст на Христос. От двете страни на Богородица са изписани титулите: .. || Θ̄V̄.

Оп. Между два зрънчести кръга е продължен надписът от лицевата страна: TѠ .....OVKA. В затворения кръг са представени двама военни светци, прави, във фас. Вляво е св. Димитър, вдясно св. Нестор. С десница те се подпират върху дълги копия, а в лявата си ръка придържат щитове.

Съединени, попълнени и изправени, надписите от двете страни са:

+ Θ(εοτό)κε [β(οή)θ]ει τῷ σῷ δού(λῳ) [Νέσ]τορι τῷ [ἀν(θρώπ)ῳ ἄνακτο(ς) τῷ Δ]ούκα.

Според издателя на моливдовула от Дъмбъртън Оукс собственикът на печата е същият Нестор, който в качеството си на вестарх е бил изпратен през 1072/1073

32 **Oikonomides,** *Dated*, № 95.

г. за катепан на Дръстър, за да умиротвори разбунтувалото се местно население. Същият приема, че под определението „императора Дука" се крие Михаил, съимператор на баща си Константин X Дука (1059 -1067), който е бил запазил титлата си на император и при Роман IV Диоген (1067 - 1071). Приемам тази идентификация, само бих искал да добавя, че според Михаил Аталиат „Нестор водел потеклото си от илирите и бил служител на императоровия баща"[33], което по-добре отговаря на смисъла на съдържанието на текста от печата, т. е. „императора Дука" да се отнася до Константин X Дука.

Намирането в Дръстър на най-малко 2 моливдовула на Нестор от времето, преди да бъде назначен за катепан на града, свидетелствува, че изпращането му тук не е било случайно и че връзката му с местното население е бил не само общият им произход. Намерените в Силистра моливдовули свидетелствуват, че Нестор е поддържал контакти с някои от жителите на града и преди назначението си. Оттук навярно и бързината в разбирателството между него и местното население при пристигането му никак не изглежда като случайност, а може би като една предварителна уговорка.

16. Петър монах - втора половина на XI в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1282. Размери: 14 - 15 /11/, 4 мм, 4,30 г. Много добре запазен моливдовул и добър като отпечатък.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстово изображение на Богородица от типа Знамение, представена във фас. Над вдигнатите ѝ в оранс ръце са представени титулите: M̄|| Θ̄.

Оп. Четириредов надпис:

ΘKЄR'Θ'| TѠCѠΔ' | ΠЄTPѠ | MONAX'

+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ούλῳ) Πέτρῳ μοναχ(ῷ).

17. Полиевкт магистър - трета четвърт на XI в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1278. Размери: 14-15/11/, 3,1 мм, 4,42 *г*. Добър отпе-чатък и добре запазен моливдобул.

Непубликуван.

Паралели: В нумизматичния кабинет на Берлин се съхранява друг екземпляр, отпечатан чрез същия булотирион[34].

В колекцията на Г. Закос се съхранява моливдовул навярно на същия сановник, но който отразява по-ранен етап в кариерата му, тъй като при него е все още вест[35].

33 **Михаил Аталиат**. *История*. - *ГИБИ, VI*, С., 1965, с. 183.

34 **Schlumberger,** *Sig*., p. 534, № 15; **Laurent,** *Bulles métriques*, no. 308.

35 **Zacos**, *Seals*, II, № 678.

Л. Бюстово изображение на Богородица от типа Одигитрия, представена във фас. Държи Младенеца в дясната си ръка. Не са запазени титули.

Оп. Петредов надпис:

+ ΠΟΛV | ЄVKTONMA | ГІСТРОN | АГNНМ | СКП

+ Πολύευκτον μάγιστρον Ἁγνή με σκέπ(οις).

18. Пот, частно лице - втора половина на XI в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1301. Размери: 18,5 - 20/9/, 4 мм, 6,18 г. Великолепен отпечатък и много добре запазен моливдовул.

Л. Бюст на св. Никола с литургическо облекло, представен във фас. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. От двете му страни е изписано във вертикални редове::.- N -. || K-O-Λ’

Оп. Триредов надпис:

+ ΚЄ | ROHΘЄI | ΠΟΘѠ

+K(ύρι)ε βοήθει Πόθῳ.

19. Роман, протоспатарий и стратег на Пафлагония - XI в.

ИМ - Добрич, инв. № I 1279. Размери: 25 - 27/22/, 2 мм, 8,19 гр. Непълен отпечатък. Особено от опаката му страна цели полета не са отпечатани. Отчупено или е отрязано късче от моливдовула, а може би е било повредено и самото ядро. Всичко това обаче не затруднява попълването на липсващите букви и цялостното четене на текста.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстово изображение на Богородица от типа Никопея, представена във фас. От двете ѝ страни са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$., а от инвокацията е запазено: ΘΚЄ.....

Оп. Петредов надпис:

.PѠMA | . A’CПAΘ’| .CTPAT’| .ΠAΦΛA | ГON..

+Θ(εοτό)κε [βοήθει τῷ σῷ δούλῳ] Ῥωμα[ν(ῷ)] (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) [(καὶ)] στρατ(η) [γ(ῷ)] Παφλαγον[ία(ς)].

20. Стилиан Иасит (?), протоспатарий и протоасикрит (X - XI в.).

ИМ - Добрич, инв. № I 1302. Размери: 19 - 20/18/, 2,1 мм, 4,82 г. Отпечатъкът е бил добре центриран, но като че ли слаб и впоследствие заличен. Самият моливдовул е пробит в средата и навярно използван вторично за тежест (може би прешлен за вретено). Поради непълнотата на отпечатъка е проблематично цялостното разчитане на текста. Проблемът е в последния 5-и ред. Дали тук е изписано фамилното име, или продължение на наименованието на длъжността. Допускането, че се отнася до фамилията Иасити, е една от хипотезите. Не ми е известен представител на фамилията Иасити с името Стилиан.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Едва забележими контури на орнаментиран гръцки кръст. Вижда се и като че ли краят на надписа с инвокацията.

Оп. Петредов надпис:

+ | CTVΛI | ANѠA'CΠ | ΘAP..K. | A'ACH... | T'I...

[+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ]ούλῳ Στυλανῷ (πρωτο)σπαθαρ[ίῳ] κ[ὲ] (πρωτο) αση[κρ(ή)τ(ῃ)] τ(ῷ) Ἰ[ασίτ(ῃ)].

21. Филотей, синкел и митрополит на Евхаита (971 - ?).

ИМ - Силистра, инв. №9. Размери: 17 -18/17/, 1,5 мм. Някога е бил добър и пълен отпечатък, но като че ли впоследствие е бил допълнително орязан по периферията. Като че ли стремежът е бил да не се засегне изображението и текста. Формата на орязания моливдовул е повече ромбовидна, отколкото кръгла.

Публикация: **Йорданов**, Печат на Филотей, с. 121, обр. 1. а - б[36].

Няма познати паралели.

Л. Бюст на св. Теодор, представен като мъченик във фас. Облечен е в хламида и държи пред гърдите си мъченическия кръст. От двете му страни е изписано във вертикални редове: O || Θ-Є-O-Δ'

Оп. Петредов надпис:

36 **Йорданов, И.** Печат на Филотей, синкел и митрополит на Евхаита, ръководител на дипломатически мисии в България. - В: *Приноси към българската археология, I, С., 1992, 120 - 126.*

+ΦΙΛ. | ΘЄ'ΜΗΤ.. | ΠΟΛЄΙ'ЄV. | ATONSC. | ΚЄΛ. |
+Φιλ[ό]θε(ως) μητ[ρο]πολεί(της) Εὐ[χ]αΐτον καὶ σ[ύ]κελ[ο(ς)]

В цитираната по-горе публикация е направен опит да се идентифицира собственикът на печата с личност от наративните източници. Името му се съобщава от хронистите при следните събития:

Той е бил изпратен като посланик на разбунтувалия се в Мала Азия през 963 г, Никифор Фока. Хронистът Леон Дякон го нарича „епископа на Евхаита Филотей"[37].

През лятото на 969 г. същият Никифор Фока, но вече император, проводил в България пратеничество начело с патриций Никифор Еротик и Евхаитския проедър Филотей да сключат мирен договор с българите, който бил скрепен чрез брак между български принцеси и синовете на византийския император Роман II (959 - 963)[38].

Името на същия този архиерей, но наречен Теофил синкел, е съобщено от руския хронист като на представител на византийския император, при когото е бил написан договорът между руси и византийци през лятото на 971 г. при Дръстър[39].

Същият архиерей, а всъщност дипломат, е бил изпратен и до печенегите, за да уговори свободното преминаване на русите през тяхна територия[40].

Като проследявам дейността на този Евхаитски архиерей, приемам, че данните от моливдовула му, намерен в Силистра, отразяват времето, когато той е пребивавл в Дръстър и е бил страна във византийско-руските преговори.

37 **Лев Диакон**, *История*, 27-28.

38 **Лъв Дякон**. История. - *ГИБИ, V,* С., 1964, с. 249.

39 *Повесть временных лет,* ч. I. Москва - Ленинград, 1950, с. 53.

40 **Йоан Скилица**. Кратка история. - *ГИБИ,* VI, с. 274.

9. ПЕЧАТИ НА АРХИЕРЕИ НА ДРЪСТЪР ОТ XI ВЕК*

Относно църковната администрация на българските земи и в частност на Дръстър в годините на византийското владичество са изказани една или друга хипотези[1]. Основният им недостатък е оскъдността на документални източници. Представените по-долу печати на архиереите на Дръстър идват да запълнят донякъде тази празнина. Те са обективни и реално достигнали до нас. Някога чрез тях архиереи на Дръстър са скрепявали своята кореспонденция - писма и документи.

1. Леонтий монах и епископ (втора половина на XI в.)

Съхранява се в колекцията на ИМ-Силистра. Намерен е при разкопките на средновековния Дръстър във верижните помещения до Северната крепостна стена през 1988 г.[2] Има следната ситуация на намиране: в кв. К-7, дълбочина 14,19 м, на 1,85 м източно от помещение 7, п.инв. № 7. Размери: на ядрото 29-31,2 мм, на самия печат 27 мм и дебелина 2,1 мм. Гравировката на матриците е била великолепна, самият отпечатък е бил също много сполучлив, но сега моливдовулът не е добре запазен. Покрит е с корозия тук-там, а долната му част е направо унищожена. Липсващото парче обаче не затруднява четенето.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстово изображение на Богородица Одигитрия с нимб, мантия и мафорий, представена с полуобърната наляво глава. На лявата си ръка държи Младенеца. Той е облечен в хитон и химатион, в нимба му е вписан кръст, в чиито рамене пък е гравиран по един бисер. Отдясно на композицията и отляво над нимба на Христос са изписани титулите $\overline{\text{М-Р}}$ – $\overline{\Theta\text{V}}$. Около изображението кръгов надпис с

* *Добруджа*, 9, 1992, 163-168.

1 Преглед на отделните хипотези вж. у **Georgiev, P**. L'organization religieuse dans les bulgares du Nord-Est après l'an 971. – In: *Dobrudža*. Sofia, 1987, 147-148.

2 Ползвам се от предоставената ми възможност да благодаря на ръководителите на разкопките доц. Стефка Ангелова и н.с. Георги Атанасов за предоставените материали и информация.

инвокацията, започващ отляво: +ΘKEROHΘ TΩCΔ8Λ. = +Θ(ετό)κε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ.

On. –※– | ΛEON | TIΩAXS | EΠICKOΠ | ΔP . . TP . | - ? –

= +Λεοτίῳ (μον)αχ(ῷ) (καὶ) ἐπισκόπ(ῳ) Δρ(ίσ)τρ(ας).

В превод: Богородице, помагай на твоя раб Леонтий монах и епископ на Дръстър.

Собственикът на печата, чийто отпечатък представих, е Леонтий монах и епископ на Дръстър. Основните въпроси, които възникват са: кой е този Леонтий и кога е заемал епископската катедра на Дръстър. Очевидно е необходимо да проследим сведенията за съществуването на епископската катедра в Дръстър през годините на византийското владичество.

Известно е, че в Дръстър е резидирал последният български патриарх Дамян. След превземането на града от византийците в 971 г. Дамян е низложен, а патриаршеската катедра е понижена в ранг на архиепископия. Според едни изследвания нейният архиепископ е бил подчинен директно на Константинополската патриаршия и е имал юрисдикция над завладените североизточни български земи[3], а според други, просто е било възстановено статуквото от 918 г., т.е. преди обявяването на самостоятелната българска патриаршия[4].

След окончателното завладяване на България в 1018 г. последвала и църковна уредба. От втората грамота на Василий II (976-1025), датирана в 1020 г., научаваме, че Дръстър е понижен в ранг на епископия, подчинена на Охридския архиепископ[5]. До кога точно се е запазило това положение не може да се отговори с категоричност, но в епархийските списъци от времето на Алексий I Комнин (1081-1118) Дръстър е митрополия, подчинена на Константинополския престол[6]. На заседания на синода от 6 ноември 1071 г. и 14 март 1072 г. е участвувал и Дръстърския митрополит Леонтий (*Λεοντίου Δρίστρας*)[7].

Следователно Дръстър е бил епископски център от 1020 г. до неопределен точно момент[8] преди 1071 г. и Леонтий би могъл да е епископ на града в тези хронологически рамки.

От съвпаденията в имената и мястото на служене между Леонтий епископ на Дръстър от печата и на митрополита на Дръстър със същото име, участвувал в

3 **Голубинский, Е.** *Краткий очерк истории православных церквей*. Москва, 1871, с. 48; **Снегаров, И.** *История на Охридската архиепископия*, I. С., 1924, 8-9; Първа българска патриаршия: Произход, патриарси, седалища. - *ГДА „Св. Климент Охридски"*, I/1950-51, 18-19.

4 **Златарски**, *История* I/2, 596-597. Опит за детайлизиране на църковната уредба и нова информация е привлечена от: **Géorgiev, P.** Au sujet de l'interprétation des sceaux de plomb de l'archevéque Géorges de Bulgarie. – *Études Balkaniques*, XVI, 3/1980, 120-129; L'organization, 147-154.

5 **Иванов, Й.** *Български старини из Македония*. С., 1970, с. 557.

6 *ГИБИ*, VII. С., 1968, 104-142, 106-171.

7 **Oikonomidès, N.** Un décret synodal inédit du patriarche Jean VIII Xiphilin, consernant l'élection et l'ordination des évêques. – *RÉB*, XVIII/1960, p. 57/29.

8 В цитирания по-горе труд на **Géorgiev, P.** L'organization, p. 157, като граница е посочена годината 1054, когато според изследвача, митрополитът на Дръстър е участвал в църковен събор, но без да му е съобщено името. Навярно това твърдение на автора се дължи на техническа грешка или недоглеждане при ползването на работата на Икономидис (**Oikonomidès, N.** Un décret, 60-61). В резюмето относно този събор не е съобщено за участието на Дръстърския архиерей. Вж. **Grumel, V.** *Les régèstes des Actes du Patriarcat de Constantinople*. Les actes des patriarches, fasc. III: Les régèstes de 1043 à 1206. Paris, 1947, no 869 = P. G. CXX, 736-737.

заседания на синода от 1071 и 1072 г., основателно възниква въпроса възможно ли е това да е едно и също лице, т.е. печатът да отразява времето преди епископската катедра да е повишена в ранг на митрополия, като същият архиерей е останал на служба в Дръстър, но вече като митрополит и с този сан да е участвувал в споменатите синоди.

Това не е изключено, като се има предвид, че някои прелати са свързани с дадени престоли в продължение на десетилетия. Но също така не бива да се изключва и едно банално съвпадение, т.е. да става дума за две различни личности. В единия случай епископ на Дръстър в периода между 1020 и преди 1071 г., а в другия - митрополит на града със същото име през 70-те г. на XI в.

2. Христофор, протосинкел и митрополит (80-те г. на XI в.)

Засвидетелствуван е чрез три моливдовула, отпечатани чрез една и съща двойка матрици или един и същи булотирион. Трите моливдовула имат различна степен на запазеност и произхождат от:

1. АИМ-Филиал Шумен, п.инв. № 22436. Намерен е през 1984 г. при разкопки на обект „Преславска архиепископия" в насипа над сградите на юг от Дворцовата базилика. Размери: 19-20 (22?)х2 мм. Дебелината измерена над самите фигури е 4 мм. Несполучлив отпечатък. Ядрото е било по-малко от размера на матриците, поради което не са отпечатани не толкова фигурите, колкото кръговия надпис.

2. НИМ-София, инв. № 13142. Закупен е от Ал. Боев от Силистра. Намерен е бил на брега на р. Дунав срещу града[9]. Размери: 19-20 (22?)х3 мм. И в този случай отпечатъкът не е пълен. Релефът на изображението е изтрит. Същото се отнася отчасти и до буквите от текста.

3. ИМ-Бургас. Намерен е случайно в Поморие[10]. Размери: 19-22 (22)х4 мм. Отпечатъкът не е пълен, особено кръговия надпис. Самият моливдовул е в по-добро състояние в сравнение с горния, но е продупчен на две места.

9 Благодаря на колегата Владимир Пенчев от НИМ – София за предоставените материали и информация.

10 Благодаря на колегите Д. Горова от ИМ – Бургас за предоставения материал, а на Д. Драганов от ИМ – Ямбол за изработената и изпратена отливка на същия моливдовул.

Публикуван е само № 1[11].
Няма познати паралели.

Л. Богородица с нимб, мантия и мафорий е представена седнала на трон с ниско облегало във фас. Преди гърдите си държи медальон с лика на Младенеца. Образът на Богородица е с по-висок релеф и се извисява над останалата част от моливдовула. От двете ѝ страни са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$. Цялото изображение е обрамчено с два зрънчести кръга, между които е изписано:

1. . . . . .Θ'XPVCTOΦ . . . . .
2. . . . . ΟΦΟ. . . .
3. ...ЄR'Θ'X . . C . . ΦOP'MPO

След сравняването им, попълването на празните места и развързването на съкращенията четем: [+ [Θ(εοτό)κ]ε β(οή)θ(ει) Χρυστοφόρ(ῳ) μ(ητ)ρο(πολίτῃ).

Оп. Бюст на Симеон Богоприемник с нимб и дълга коса, брада и мустаци, представен във фас с глава полуобърната наляво. Облечен е в мантия и държи надясно Христос-Младенеца, повит в пелени. Над главата на Младенеца се вижда нимб. От двете страни на композицията е изписано във вертикални редове: Θ-C-V || M-Є(ω)-N. = ῾Ο ἅ(γιος) Συμεὼν. И в този случай релефът на изображението на св. Симеон е по-висок от останалата част на моливдовула. По същия начин както по-горе композицията е обрамчена с два зрънчести кръга, между които е изписано:

1. . . . . PACSA'CVΓKЄ . . .
2. . P I C P A C . . . . . ЄΛΛ(ω)
3. Δ P I C . . . . . VΓKЄΛΛ(ω)

След сравняването им, попълването на празните места и развързването на съкращенията четем: [Δ]ρίσ(τ)ρας (καὶ) (πρωτο)συγκελλ(ῳ).

Съединените текстове от двете страни на печата предлагат следното:

[+ [Θ(εοτό)κ]ε β(οή)θ(ει) Χρυστοφόρ(ῳ) μ(ητ)ρο(πολίτῃ) [Δ]ρίσ(τ)ρας (καὶ) (πρωτο)συγκελλ(ῳ).

В превод: Богородице, помагай на Христофор митрополит на Дръстър и протосинкел.

Собственикът на печата, представен по-горе чрез три отпечатъка, е Христофор протосинкел и митрополит на Дръстър. Основните въпроси са както по-горе: кой е този Христофор, кога е бил митрополит на Дръстър и до кого е адресирал кореспонденцията си в Преслав и Анхиало.

11 **Аладжов, Ж.** Моливдовули от обект „Преславска архиепископия" – *Нумизматика*, XXIII, 1/1989, с. 30, рис. 11-14; **Йорданов,** *Преслав*, № 388.

Датировката на моливдовулите според иконографския сюжет[12] и палеографията на някои букви[13] е най-общо в последната четвърт на XI в. Към подобна дата насочва и съчетанието на титлата протосинкел с длъжността митрополит, свързани с Дръстър.

На заседание на Константинополската патриаршия на 20 и 21 март 1082 г., на което е била разисквана ереста на Йоан Итал, наред с останалите митрополити е присъствал и този на Дръстър - Христофор *(Χριστόφορου Δρίστρας)*[14].

От тези съвпадения - в датировката на моливдовула и датата на заседанието на синода, както и в имената и длъжностите - имаме основание да приемем, че става дума за една и съща личност. Моливдовулът отразява един по-късен етап, отколкото документа на патриаршията. Навярно след 1082 г. Христофор е бил почетен и с титлата протосинкел. Предполагаемата дата на печата е 1082-1092 г., тъй като един от моливдовулите е намерен в Преслав в комплекс от печати, датирани най-късно в 1092 г.[15]

До кого е била адресирана кореспонденцията на Христофор? В Дръстър евентуалният адресат би могъл да е някой от управниците на града, а също така не е изключено с този моливдовул да е бил скрепен някакъв документ, произхождащ от канцеларията на митрополита. В Преслав също не е трудно да се предложи до кого е писал Христофор - навярно до местния стратег или по-вероятно до местния представител на църковната администрация[16]. Известно е, че след 971 г. в Преслав, наречен вече Йоанолол, резидира византийски митрополит[17]. Но докога градът е бил митрополитски център и какво развитие е претърпяла намиращата се тук катедра са въпроси, за отговора на които липсват сведения. Името на града отсъствува както сред епископските центрове, подчинени на Охридската българска архиепископия, така и сред подчинените пряко или косвено на Константинополския престол. Би могло да се предполага, че градът е влизал в диоцеза на Дръстърския митрополит, а защо не и на Месемврийския. Но при всички случаи тук е имало местен представител на църковната администрация, до когото е писал Христофор.

Отделен въпрос е до кого в Анхиало е писал дръстърският митрополит Христофор. Евентуално до своя колега, с когото биха могли да го свързват не само служебни дела. Според данните на някои сфрагистични паметници архиепископ на Анхиало през 80-те г. на XI в. е бил някой си Никифор, племенник на Антиохийския патриарх[18].

12 Има се предвид представянето на Богородица върху трон с ниско облегало, което като сюжет се налага през 80-те години на XI век.

13 Отнася се най-вече за лигатурното изписване на $\overline{\text{МР}}$ = М(ητη)ρ.

14 **Успенский, Ф. И.** Делопроизводство по обвинению Йоанна Итала в ереси. – *ИРАИК*, II/1898, 30:8 и 36:9; **Gaullard, J**. Le process official de Jean l'Italien: les actes et leurs sousentendus. – *TM*, IX/1985, 137:6, 141:76.

15 Навярно има значение обстоятелството, че моливдовулът е намерен в насипа на Дворцовата църква, където може би е резидирал местния представител на църковната администрация в годините на византийското владичество.

16 За това съдим от наличието на печат на Стефан, митрополит на Йоанопол – вж. **Йорданов,** *Преслав*, № 389.

17 В Преслав са намерени 4 моливдовула на Иларион, архиепископ на Месемврия, датирани по времето, когато тук е получена и кореспонденцията на Христофор. Дали няма косвена връзка между тях.

18 Известен ни от негов печат. Вж. **Laurent,** *Corpus,* V, no 1824.

Печатите на архиереи на Дръстър, представени в настоящето съобщение, са единствените достигнали до нас сфрагистични паметници, илюстриращи църковната администрация в града и навярно са принадлежали на двама от прелатите, заемали един след друг престола на Дръстър.

Завършвам с любопитната констатация: от XI век са известни имената само на двама от архиереите на Дръстър; от същия период са известни също два печата на архиереи на града със същите имена[19].

19 Когато статията бе под печат, в Дръстър бе открит още един оловен печат на митрополит Христофор.

10. THE PRESLAV CORPUS OF BYZANTINE SEALS*

First of all it is useful to define the specific features of seals from the Preslav corpus.

In regard to the importance of seals as historical sources and their location in collections, at least three such groupings exist for Preslav:

The first is the collection of Byzantine seals housed in the Archaeological Museum in the town of Veliki Preslav: more than 500 lead seals (molibdovulae), 300 lead blanks and five moulds for casting. A large proportion of these are displayed in a closed exhibition in the Archaeological Museum in the town of Veliki Preslav.

The second consists of Byzantine seals originally found in Preslav but deposited in various other collections, both state and private. These comprise the so-called diverted seals from various periods, places and individuals. One subcategory consists of seals found in Preslav before the Archaeological Museum was established. They were deposited in the Archaeological Museum in Sofia and are still stored there. Their number is small, amounting to some 20 specimens. Another far larger portion of these seals (some 80-90) consists of specimens discovered in the course of archaeological excavations in Preslav from 1982-1992. Some (ca. 30 specimens) were purchased for the National Museum of History in Sofia, others (25 specimens) have been placed in the collection housed in the Historical Museum, Shumen; an unspecified number are in private collections or were taken abroad and surface from time to time offered for sale in various auctions in Western Europe. The total number of Byzantine seals found in Preslav and deposited in different collections amounts to more than 600-610 mollibdobulae, though it is impossible to determine their exact number.

The third category comprises Byzantine seals that have some connection with the history of Preslav; in addition to those found in Preslav, it also includes seals whose inscriptions and representations have either a direct or indirect link with the history of Preslav. These are seals of various governors of Preslav (civil and ecclesiastical), their relatives and others, whose inscriptions and iconographic representations allow us a fuller picture of the life of Preslav and its inhabitants at the lime.

This third collection also includes seals of the Bulgarian rulers from the time when Preslav was the Bulgarian capital. In their character and essence (images, form and text) they are Byzantine, with the essential difference that they reflect the realities in the Bulgarian state and mark the stages in the confirmation of its sovereignty.

Each subsequent group in this classification includes the preceding. As a general characteristic, it should be noted that the three Preslav collections are the largest within the compass of past and present-day Bulgaria. Their importance and role has been strikingly underscored by the selection of Veliki Preslav as the venue for the 6thInternational Symposium on Byzantine Sigillography.

* *VIth International Symposium of Byzantine Sigillography* (Veliki Preslav 16 - 18.09.1998), 25-28.

I have carefully examined and commented to the best of my abilities on the data from each of these collections, taken individually or as a whole in my monographic study "The Seals of the Strategy of Preslav (971-1088)", a book reviewed and welcomed by specialists in the field. That volume is now on the library shelf of all scholars working in the field of Byzantine sphragistics and Byzantine studies more generally, and is recognized as an indispensable tool along with other publications and research in Byzantine sphragistics.

There can be no doubt that from now on, researchers will investigate and inter-pret the data provided by the seals from the Preslav Strategy in their attempts to provide answers to various specialized and fundamental questions in the field of Byzantine studies. It is not surprising that this symposium includes two special studies focusing specifically on the corpus of Preslav seals.

In my paper, I intend to point out another key aspect of the Byzantine seals in the Preslav corpus, namely their find-spots. That datum is of considerable importance. It is probable that those find-spots were once the places where correspondence affixed with these seals was received. We cannot as yet establish with any degree of certainty who the specific recipient of such correspondence was. Yet if one bears in mind that Preslav was not some abstract quantity but an important urban settlement - from its inception the capital of the Bulgarian state, and during the period of Byzantine rule an important administrative and military regional center - it is feasible today to hypothesize that basic institutions of the Bulgarian state were situated within the possible epicenters where seals have been found. And that in the period of Byzantine rule, the residence of the local governor was located there. In this way, the recipient of the correspondence to which these seals were affixed emerges from obscure anonymity. In a number of cases, we indeed already know the names of the recipients of such correspondence.

Thus, the Inner and Outer City of Veliki Preslav encompasses a territory of over 3.5 square kilometers. Of course, it was not uniformly built up in all areas. The questions to be explored are: where were Byzantine seals found in this territory, and in what numbers:

1. First and foremost is the group of seals from the Preslav Strategy. More than 550 lead seals (molibdovulae), 230 lead blanks and four moulds for casting have been found in the vicinity of the Strategy and the buildings connected with it

A new dimension to emerge in their interpretation is the fact that not all the seals date from the period of the Preslav Strategy or the period of Byzantine rule. A small series of lead seals have been identified as earlier in origin, stemming from the time even before 971 A.D. The most eloquent example comprises two lead seals of Theophanios πρωτοβεστιάριος τοῦ φιλοχρίτου δεσπότου, from 927-931, who served as groomsman at the wedding in 927 of the Bulgarian ruler Peter I. It is useful to recall that a lead seal of that same ruler has been found in the vicinity of the Strategy. These seals strongly suggest that this structure, specified as the residence of the Byzantine strategos in the period 971-1088, must have had an analogous function during the years when Preslav was the Bulgarian capital.

Byzantine sigils have also been found at other sites in Preslav:

2. In the southwest corner of the Inner City, where fruitful archaeological excavations have been conducted over the past 20 years.

More than 24 lead seals have been discovered in this sector:

1. Θεόφιλος (829-835).

2-4. Λέων VI καὶ Κωνσταντῖνος (908-912).

5. Ἀλέξιος I (1081-1118).

6. Ἀνδρόνικος Δούκας πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας (11th c.)

7. Ἀρκάδιος β'προποσπαθάριος καὶ στρατηγὸς (10th – 11th c.)

8. Βασίλειος β'σπαθαροκουβικουλάριος καὶ κουράτωρ τῆς χρυσοεψίτης (10th – 11th c.)
9. Ἐλισεος ἀντύπατος, πατρίκιος, β'πρωτοσπατάριος καὶ γενικὸς λογοτέθης (10th c.)
10. Εὐφιμιος β'πρωτοσπαθάριος καὶ ἀρτικλίνης (10th c.)
11. Θεόδωρος β'προιτοσπαθάριος καὶ δομέστικος τῶν (10th – 11th c.)
12-13. Ἰωάννης (10th – 11th c.)
14. Ἰωάννης (11th c.)
15. Μαριανός πρωτοσπαθάριος καὶ κριτὴς ἐπὶ τοῦ ἱπποδόμου(10th c.)
16. Νικήτας Κασνίτζης πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς (10th – 11th c.)
17. Παῦλος Μονομάχος ἀνθύπατος, πατρίκιος, β'πρωτσσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης (10th c.)
18. 'Παγκράτιος β'πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τῆς μεγάλης ἑταιρείας καὶ κλεισουράρχης Μεσηβρίας (10th c.)
19. Πέτρος ἀνθύπατος, πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ σακελλάριος (10th c.)
20. Πησοτα βαρδάριος (10th c.)
21. Χριστόφορος κλιρικός(10th c.)
22. N., β'πριμικήριος (10th c.)
23-24. N., (10th – 11th c.)

They date as follows: 9th c. - one specimen; 9th-10th c. - four specimens; 10th c. -seven; 10th -11th c. - seven; 11th c. - three specimens.

More than half of the Byzantine seals found here are from the time when Preslav was the Bulgarian capital (893-971). To these, three Bulgarian sigils can be added: those of Symeon I (893-913) and Peter I (940-969).

Since we can establish what persons and institutions sent their correspondence or documents here, the question arises: what was the Bulgarian institution that maintained correspondence with the Byzantine emperors and their officials, especially from the Palace and the central administration? It is suggested that the official residence of the Bulgarian interior minister, the Ichirguboil, was located here. This was one of the principal institutions of the Bulgarian state, where foreign emissaries arrived and were accommodated. Here they deposited their documents and letters and awaited an audience with the Bulgarian monarch.

3. Another epicenter for the location of Byzantine seals and the receipt of correspondence has been identified in the area "Selishte", principally in the so-called "Grazdanski Complex".

Some 20 lead seals were also unearthed here during excavations, three belonging to the Bulgarian rulers Symeon I (913-927) and Peter I (945-969). The others are Byzantine as follows:

1. Γουδελιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Μακεδονίας (10th – 11th c.)
2. Ἰωανακης β'πρωτοσπαθάριος καὶ ἑτειρειάρχης (10th – 11th c.)
3. Ἰωάννης ἀνθύπατος, πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ β'σακελλάριος (10th c.)
4. Ἰωάννης β'πρωτοσπαθάριος καὶ ἔπαρχος (10th c.)
5. Ἰωσήφ πατρίκιος, πραιποσήτος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ β'σακελλάριος (10th c.)
6. Λέων πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ σακελλάριος (9th – 10th c.)
7-13. Νικηφόρος β'πρωτοσπαθάριος καὶ ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ λόγου (10th c.)
14. Νικόλαος Ἀγγούρης β'πρωτοσπαθάριος, ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ β'σακελλάριος(10th c.)

15-16. Παῦλος Μονομάχος ἀνθύπατος, πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ β'σακελλάριος (10th c.)
17. N., καὶ γενικὸς λογοθέτης (10th c.)

In the framework of my own research, I will sketch in brief what seals are involved and how these might assist us in arriving at an answer to the question posed earlier: i.e. who was the addressee of the correspondence received here?

Of these 17 specimens, only two stem from the 10th- llth c. The others date from the 10th c., in any case prior to 971, i.e. the period when Preslav was the Bulgarian capital.

This latter group consists of the following: five specimens with seals of the imperial sacellarios, seven specimens from the logothesion of the private imperial treasury; one specimen each from the eparchos of Constantinople and the genikos logothetes. Almost all are of individuals connected with the Byzantine treasury and finances.

This evidence suggests the likelihood that a Bulgarian institution was located in this complex, engaged in activities analogous to those of the imperial sacellarios, logothesion of the private imperial treasury, genikos logothetes etc., i.e. the Bulgarian finance minister. Scholars are still unable to establish with certainty what this official institution of the Bulgarian state was called.

11. ETABLISSEMENT ADMINISTRATIF BYZANTIN À PRESLAV AUX Xe - XIe S.*

Pendant l'été 1979, une expédition archéologique[1], suivant le tracé d'un des murs d'enceinte de la ville intérieure de Véliki Preslav, découvrit un édifice aux fondations massives où se trouvait un nombre important de sceaux de plomb byzantins éparpillés soit à l'intérieur, soit à l'extérieur. Après la poursuite des fouilles au cours de 1980, leur nombre total dépassa 300 exemplaires. La grande quantité de molybdobulles qui y fut trouvée (220 exemplaires) incite à penser que dans cet édifice l'on recevait et probablement conservait de la correspondance expédiée par les personnes dont les noms, titres et fonctions sont inscrits sur lesdits molybdobulles. Le nombre assez important des flancs (88 exemplaires), dont une grande partie comporte du reste des défauts évidents, c'est-a-dire mis au rebut et inutilisés, conduit à conclure que l'on recevait de la correspondance mais encore l'on en expédiait dans cet édifice; c'est-a-dire que c'était le siége de quelque établissement correspondant avec des organes administratifs byzantins centraux et provinciaux. Quelles étaient ses fonctions concrètes et qui le dirigeait, telle est la première des questions qui se posent. En l'absence d'autres informations, les réponses, qui sont dans une certaine mesure anticipées et pécheront probablement par insuffisance, devront être recherchées avant tout dans les données que nous apportent les sceaux mêmes. Sur 220 molybdobulles, on en a déchiffré et interprêté 162 à ce jour. A peu d'exceptions près, ils concernent tous de hauts dignitaires militaires. Soixante-douze d'entre eux appartenaient à des stratèges de différentes régions administratives de l'Occident byzantin, 8 à des katépans et ducs, 10 à des commandants de différents corps de l'armée byzantine centrale, 5 à des domestiques des scholes d'Occident, 10 à différents dignitaires militaires subalternes, 16 à des personnes portant titre mais sans fonctions,10 autres sans titre ni fonctions, 7 à de hauts dignitaires ecclésiastiques, 4 anonymes et un certain nombre à de hauts dignitaires de l'appareil central, comme l'empereur, le logothète du drôme etc... . Par conséquent, les molybdobulles que l'on a trouvés retracent les contacts de cet établissement administratif surtout avec le gouvernement provincial et central de l'armée byzantine et desservait donc son représentant local, c'est-à-dire le stratège. La présence d'un stratège à Preslav est confirmée non seulement par les données de ces molybdobulles que l'on vient de trouver mais également par ceux qui l'avaient été précédemment. La conclusion selon laquelle cet édifice était le siège du représentant adjoint local de l'empereur est aussi corroborée par son architecture, son plan et son aspect. C'est un

* *XVI Internationaler Byzantinistenkongress,* Akten II/2 (Vienne, 1982) [*JÖB,* 32/2], 35-44.

1 L'expédition était dirigée par le maître de recherches Ivanka Jandova. Y participaient également l'architecte Dafina Vasslleva et l'archéologue T. Mikhaïlova. Après la découverte de la première quantité de sceaux, l'auteur du présent article a lui aussi fait partie de l'expédition. Nous saisissons ici l'occasion de remercier le chef de l'expédition ainsi que les autres collègues de leur aimable collaboration.

édifice massif, monumental, relié au Palais par un trottoir spécial. Les spécialistes estiment en conclusion qu'il s'agit là d'un édifice public à destination fonctionnelle[2].

Les problèmes que posent et résolvent les sceaux qui y ont été trouvés, ainsi d'ailleurs que l'établissement même, sont assez nombreux. Ils feront l'objet, comme nous l'espérons, d'études ultérieures. Dans la présente communication, nous nous bornerons aux problèmes concernant la datation de cet établissement administratif, les périodes de son fonctionnement, les interruptions éventuelles et aux conclusions découlant de ces faits. Dans ce cas présent, notre source principale d'information seront les données apportées par les molybdobulles. Elles seront dans la mesure du possible conformes aux autres sources historiques: écrites, archéologiques, numismatiques etc....

Les molybdobulles trouvés à l'intérieur et à l'extérieur de l'édifice permettent de dater l'établissement sur une période supérieure à cent ans. Les plus anciens datent de 971 et les plus récente, de 1081. La limite inférieure de cette période est déterminée non seulement par le fait qu'en avril 971 le pouvoir byzantin s'établit à Preslav[3], mais aussi par les données des sceaux mêmes. On date immédiatement après l'année 971 les molybdobulles de Léon Sarakénopoulos, basilicos protospathaire et stratège de Thrace et d'Ioanopolis, de Stéphanus, métropolite d'Ioanopolis, de Sisinios, basilicos protospathaire et katépan de Théodoropolis etc.... Les données qu'ils nous apportent reflètent non seulement la période initiale du fonctionnement de cet établissement, non seulement pouvoir bysantin mais également période d'instauration du les premiers changements administratifs sur les terres bulgares orientales après leur conquête. La limite supérieure dans le fonctionnement de l'établissement est déterminée par les sceaux les plus récents et donc datés comme tels: ceux d'Alexis Comnène comme sébaste et grand domestique des scholes d'Occident (été 1078 à I08I), de Grégoire Mavrokatakalon, patrice et stratège, de Constantin Théodorocan etc...

La confrontation de la datation des molybdobulles que l'on a trouvés fournit un intéressant tableau. Bien que leur datation exacte soit en principe un problème assez arduon a pu déterminer la datation approximativement exacte de 130 molybdobulles sur 162 d'après l'analyse de leur iconographie, leur paléographie, leur genre et surtout des titres et fonctions. D'après cette analyse, ils se répartissent en trois groupes chronologiques. Le premier, de 971 à la fin du Xe s., 1e deuxième, du début au milieu du XIe s. et le troisième, du milieu du même siécle jusqu'à sa huitième décennie. Il est intéressant de relever avant tout que chaque groupe chronologique ne comprend pas le même nombre de sceaux. Le premier groupe en comprend 80, 1e second 32 et le troisième 18; mais ce qui est encore plus intéressant, c'est le fait qu'on ne peut rapporter certains sceaux a toute la période de 971 à 1081. Il existe certaines lacunes auxquelles l'on ne peut rapporter aucun sceau et durant lesquelles il nous faudra admettre que l'établissement a cessé de fonctionner. Quelles sont-elles, quelle a été la cause de la cessation de l'activité de l'établissement et ces conclusions sont-elles fondées sur d'autres sources, ce sont là des problèmes que nous aborderons plus bas.

La première lacune apparait à la fin du Xe s. Les quatre-vingts sceaux du premier groupe sont datés jusqu'en 986. De par sa datation, le dernier se trouve être celui de Léon Melissinios magister et grand domestique des scholes d'Occident. Conformément aux autres sources concernant la carrière de ce haut dignitaire, celui-ci aurait pu occuper le poste de grand domestique des scholes d'Occident durant une période qui ne serait pas

2 L'interprétation du plan de l'édifice, sa datation, son caractère et sa destination fonctionnelle feront l'objet d'une étude spéciale avec l'architecte membre de l'expédition.

3 **Златарски**. *История* I/2, c. 585 et sqq.

antérieure au 17 août 986 et pas postérieure à l'année 987[4]. Ce fait, a savoir la réception de correspondance par Léon Melissinios pas plus tard que la période 986-987 témoigne que le pouvoir byzantin y fut maintenu jusqu'à cette époque. Sa suppression après 986 est selon toute probabilité en relation avec la contre-offensive des Bulgares qui suivit la catastrophique défaite des Byzantins au défilé des Portes de Trajan. Les données des molybdobulles non seulement de Léon Mèlissinios, mais aussi de maints hauts dignitaires, contribuent à résoudre la longue discussion quant à la durée du pouvoir byzantin qui y régna à la fin du Xe s.[5]

Le rétablissement du pouvoir bysantin sur ces terres et en particulier à Preslav est attesté dans les sources historiques. Jean Scylitzès communique qu'en l'an 6508, indiction 13, l'empereur envoya de puissantes troupes contre les forteresses bulgares au delà du Hémos. Cette armée était conduite par le patrice Théodorocanus et le protospathaire Nicéphore Xiphii. L'armée s'empara de la grande et de la petite Preslav ainsi que de Pliska[6]. Le sceau de ce même patrice Théodorocanus, mais cette fois en tant que duc d'Andrinople, s'est avéré se trouver parmi ceux trouvés dans l'édifice. Ce fait est encore une fois une confirmation matérielle des sources historiques et témoigne qu'après l'an 1000, l'établissement reprit son activité. Nous possédons 32 molybdobulles datés de cette période. Leur nombre assez réduit est .dû au fait que la direction et le théâtre du conflit bulgaro-byzantin se sont déja déplacés. Preslav reste profondément à l'arrière, d'où la place que lui réservent les chefs d'Etat byzantins. Il convient également de signaler qu'il n'y a pas de sceaux datés durant toute cette période. Le mo-lybdobulle le plus récemment daté est de l'époque de Romain III Argiros, celui de Léon Hirosphact. Les sceaux suivants à avoir été datés ne sont que de la septième ou huitième dé-cennie du XIe s. Par conséquent, il n'y a pas de sceaux entre la quatrième et huitième décennie du XIe s. C'est un tableau analogue que nous retrace également l'analyse des mises au jour de monnaies à Preslav[7]. Le nombre le plus important est celui des monnaies byzantines anonymes de la classe dite A-2 et B, monnaies rapportées par les spécialistes à la période 976-1040, après quoi le nombre des mises au jour de monnaies diminue brusquement, ne disparaissant toutefois pas complètement. Ce qui est caractéristique, c'est que parallèlement aux monnaies byzantines officielles, apparassaent aussi leurs imitations frappées localement. L'interruption dans la réception de correspondance à Preslav devra être expliquée par la cessation de l'activité de l'établissement. Il n'est point difficile d'en voir les causes si ce fait est examiné à la lumière de la situation politique dans cette région des Balkans. On sait que, venant du Nord, commencent des invasions en masse de nouveaux peuples nomades dont les plus actifs à cette époque sont les Petchénègues. Leurs premières invasions datent déjà de l'époque de Constantin VIII (1025-1028)[8] et c'est en fonction de ce danger provoqué par ces premières invasions qu'il faudra probablement expliquer la réception à Pliska et à Preslav d'au moins quatre ordonnances scellées des

4 Après cette date, il se trouve aux cotés du rebelle Varda Phocas et commande une partie de son armée à Abidos – **Skylitzes**, p. 338.

5 Pour les auteurs qui estiment que le pouvoir byzantin en Bulgarie disparut en 976, 986 ou bien qu'il ne fut absolument pas supprimé, v. **Божилов,** Анонимът, 123-124.

6 **Skylitzes**, p. 343.

7 **Йорданов, И.** Характер на монетната циркулация в средновековните български столици Преслав и Търново. – В: *Сб. Средновековният град*. С., 1980, 229-239.

8 **Diaconu, P**. Les Petchénègues au Bas-Danube, Bucuresti, 1970, 40-42; **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, с. 71 et sqq.

sceaux de cet empereur qui gouverna durant peu de temps[9]. C'est encore probablement la même raison qui détermina l'envoi de messages impériaux à la garnison de Drastar dont nous connaissons en outre deux sceaux[10]. La vague suivante des Petchénègues déferlant sur Preslav a lieu en 1034, sans que l'on sache avec exactitude si la ville a pu ou non résister à l'attaque. Mais après leur invasion en masse en 1045-1048, on peut affirmer avec certitude que la ville tomba entre leurs mains[11]. Quand le pouvoir byzantin, fut-il rétabli à Preslav et le fut-il absolument jusqu'à la bataille de Lébounion en 1091, lorsque les Petchénègues furent refoulés de cette région des Balkans, tout ceci constitue une question très controversée[12]. Une grande partie des chercheurs sont enclins à admettre que sur les terres de la Bulgarie du Nord se constitue une originale symbiose de gouvernement entre la population bulgare locale, les Petchénègues qui s'y sont établis et l'administration byzantine, les Byzantins n'ayant peut-être de maîtres que le nom. Les 18 molybdobulles du troisième groupe datent de cette période qui n'a pas encore été éclaircie. Ils temoignent de la reprise, bien que pour peu de temps, de l'activité de 1'établissement à Preslav.

L'absence de sceaux quelconques dans l'édifice après 1081 et surtout après 1091 est du au fait que selon toute probabilité, l'établissement administratif fut déplacé et ce, le plus vraisemblablement en dehors de Preslav, en relation avec les nouveaux changements administratifs opérés à cette époque.

Nous avons tenté dans ce qui précède de démontrer que l'établissement administratif récemment découvert desservait le stratège de la ville, c'est-à-dire qu'il était son siège. Voyons néanmoins ce qu'il en est au juste des personnalités qui le dirigeaient. Dans ce cas aussi, nous manquons de sources écrites quelles qu'elles soient et la seule information nous vient des textes sur certains molybdobulles. Grâce à la littérature publiée jusqu' à présent, nous connaissons les noms de trois stratèges de Preslav. Ce sont ceux de Léon Sarakénopoulos, basilicos protospathaire et stratège de Ioanopolis et Durostol[13], de Léon Pigonitis, basilicos protospathaire et stratège des Protoslaves[14] et d'Andronic Ducas, basilicos protospathaire et stratège de Véliki Preslav[15]. Outre les sceaux de ces trois dignitaires, on a encore trouvé dans l'édifice ceux de cinq autres stratèges de Preslav. Il s'agit des sceaux de Nicéphore, dont le nom de famille nous est inconnu, basilicos protospathaire et stratège de la Thrace et de Ioanopolis, de Ioan, basilicos protospathaire et stratège de Persclava, d'Aétius, de Mélisétios et de Malésios[16], qui avaient le titre de basilicos protospathaires et la charge de stratèges des Protoslaves. Bien que la date exacte du gouvernement de chacun

9 Le premier d'entre eux a été trouvé à Pliska et publié par **Панченко, Б**. *ИРАИК*, X, 1905, c. 291 où il est injustement rapporté a Basile II. Les trois autres ne sont toujours pas publiés. Deux sont issus de l'établissement.

10 **Barnea, I**. Sceaux des empereurs byzantins découverts en Roumanie, BYZANTINA, 3, 1971, p. 164-165, fig.7-8, où ils sont aussi injustement rapportés à Basile II. Ceci ressort le mieux lors de la confrontation avec nos molybdobulles relativement bien conservés.

11 Pour cette période, voir les événements exposés chez **Златарски**. *История* I/2, c. 91 et sqq. De même chez **Diaconu, P**. Op. cit., p. 62 et sqq.

12 **Тъпкова-Заимова,** *Долни Дунав*, c. 80 et sqq.

13 **Божилов, И**. Печатът на Леон Саракинопул – стратег на Йоанопол и Доростол. – *ИПр.*, 1970, № 5, с. 100 и сл.

14 **Banescu-Papahagi**, Silistrie, p. 602, où le complètement de la partie usée du sceau avec stratège de Véliki Preslav est incorrect. Ceci ressort le mieux à la vue des sceaux mieux conservés de Léon Pigonitis.

15 **Герасимов**, Плиска, 169-170.

16 Ce dernier est conservé à l'Ermitage à Leningrad, N° inv. M 6096. Nous remercions ici sincérement la camaradeValentina Chandrovska, chef de la section sigillographique prés 1'Ermitage poux l'information qu'elle a bien voulu me fournir.

d'entre eux soit impossible à établir en l'absence de renseignements historiques concrets, nous avons établi leur datation relative en les rapportant aux trois périodes chronologiques du fonctionnement de l'établissement administratif. Bien entendu, l'ordre en est arbitraire. A la première période se rapportent les molybdobulles de Léon Sarakénopoulos, comme stratège de Thrace et d'Ioanopolis et de Durostol et d'Ioanopolis, au total 23 exemplaires, et de Nicéphore. A la deuxième période, nous devons rapporter Ioan Aétius, Mélisétios, Malésios et Léon Pigonitis, c'est-à-dire aux années 1000-1040, et à la troisième et dernière période du fonctionnement de l'établissement pourrait être rapporté Andronic Ducas.

12. LA STRATEGIE DE PRESLAV AUX Xe-XIe SIECLES SELON LES DONNEES DE LA SIGILLOGRAPHIE*

En avril 971 Preslav, la capitale bulgare, fut conquise par Jean I^{-er} Tzimiskès; une garnison byzantine y fut installée, un stratège y fut nommé et la stratégie de Preslav vit le jour. Or, dans les sources narratives il n'y a presque pas de témoignages sur son fonctionnement. Ainsi, les seules sources sur lesquelles on peut compter aujourd'hui sont la sigillographie et les recherches archéologiques.

Les molybdobulles qui intéressent notre sujet se répartissent en deux groupes fondamentaux:

(a) les sceaux dont les inscriptions nous donnent des informations directes sur Preslav; et

(b) les sceaux trouvés dans la ville et dans sa région qui, de par leur existence, constituent des témoignages indirects mais tout aussi importants sur l'administration locale.

Or, les trouvailles récentes faites dans les fouilles de Preslav ont fait avancer considérablement la recherche sur ce sujet: on y a découvert les fondations du bâtiment même qui servait de siège à la stratégie, et plus de 600 sceaux qui témoignent de son activité[1].

A. Un premier groupe de sceaux est constitué par ceux des stratèges de la ville. Ils nous apprennent leur nom, nous permettent de reconstituer leur *cursus honorum*, et nous fournissent des renseignements sur l'organisation administrative de la région. Car Preslav était une ville importante.

Voici les noms des stratèges que nous connaissons, rangés dans un ordre qui se veut chronologique:

* *SBS*, 1, 1987, 89-96.

1 Voir **Jordanov,** Établissement, 35-44. Pour plus d'information et pour une liste complète des monuments sigillographiques trouvés à Preslav il faudra attendre une monographie qui est en cours d'impression.

1. Κατακαλὼν βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως. Connu par cinq plombs inédits, tous trouvés à Preslav. Leurs avers viennent de deux matrices différentes, alors que tous les revers viennent de la même matrice. Le toponyme Ἰωαννουπόλεως apparaît comme ΗĄΝ8ΠΟΛЄѠС. Etant donné que les deuxième et troisième lettres ne sont pas entières ni clairement lisibles, on aurait pu proposer la lecture ΗΛΗ8ΠΟΛЄѠС, Ἡληουπόλεως. Mais nous ne connaissons pas de ville de ce nom, alors que la forme Ἰ(ω)αν(ν)ουπόλεως est attestée dans le taklikon de l'Escorial[2]. C'est donc la forme que nous allons adopter.

2. Πέτρος βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως. Connu par deux plombs inédits trouvés à Preslav et venant du même boullôtèrion. Ici aussi la graphie du toponyme s'écarte de l'ordinaire: ΙĄΝ8ΠΟΛЄѠС; ici aussi les deuxième et troisième lettres sont peu lisibles. Cf. le paragraphe précédent.

2 **Oikonomidès,** *Les listes,* 261 et n. 20.

3. Λέων Σαρακηνόπουλος βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως καὶ Δοροστόλου. Connu par 19 plombs venant de deux boullôtèria différents. – Λέων Σαρακηνόπουλος βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θράκης καὶ Ἰωαννουπόλεως. Connu par sept plombs venant de quatre boullôtèria différents. Presque toutes ces pièces viennent des fouilles de Preslav[3].

4 . Θεοφάνης βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Ἰωαννουπόλεως. Connu par quatre plombs venant d'un seul boullôtèrion et trouvés tous à Preslav[4].

5. Νικηφόρος Ξιφίας βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Ἰωαννουπόλεως. Connu par un seul sceau, trouvé à Preslav[5]. Il s'agit probablement du fameux général de Basile II qui commandait, avec Théodorokanos, les troupes byzantines qui reprirent la ville pour le compte de l'empereur en 1000.

6. Sur un molybdobulle, trouvé à Preslav, mais mal conservé, on pourrait lire, avec réserves: Σταυράκιος βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Ἰωαννουπόλεως. Inédit.

3 **Йорданов, И**. Печати на Леон Саракинопул от Велики Преслав. – *Археология*, 24/1, 1982, 12-23; Нови данни за Преслав в края на X век. - *Преслав*, III, 1983, с. 107, № 3.

4 **Ibid.** Un seul des quatre exemplaires y est publié.

5 **Ibid**., 108-110, no. IV.

7. Ἰωάννης βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Περσκλάβας (ΠЄΡCΚΛΑRA). Connu par sept plombs venant du même boullôtèrion et trouvés à Preslav[6]. Un exemplaire a été surfrappé par un certain Basile domestikos...(vu le mauvais état du plomb, on ne peut pas donner plus de précisions à son sujet).

8. Κωνσταντῖνος Καρανδινὸς πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ στρατηγὸς Περδσλάβας (ΠЄΡΔCRA). Connu par 5 plombs inédits, trouvés à Preslav et venant d'un seul boullôtèrion. Ce Constantin Karantènos pourrait être identifié avec le beau-frère de Romanos III Argyros, qu'il accompagna lors de sa campagne contre Alep en 1030 et fut par la suite nommé duc d'Antioche pour une courte période[7]. A Preslav on a aussi trouvé les sceaux d'une certaine Anne Karantènè, qui pourrait être une parente à lui, peut-être sa femme – le prénom de la soeur de Romanos III n'est pas connu par ailleurs[8]. On notera que le sceau de Constantin aussi bien que celui d'Anne portent des effigies de la Vierge très semblables et que la même effigie se retrouve sur le sceau d'un autre Karantènos, le protospathaire et stratège Bardas[9]. Il est vraisemblable que les Karantènoi faisaient représenter sur leurs sceaux une icône de famille.

6 **Ibid.,** 106-107, no. I.

7 **Skylitzes**, 377, 379; cf. **Laurent,** Gouverneurs d'Antioch, 239.

8 Sceaux inédits, trouvés à Preslav. Cf**. Vannier,** *Argyroi*, 42, no. 14.

9 **Laurent**, *Orghidan,* no. 334.

9. Ανδρόνικος Δούκας πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Μεγάλης Πρεσθλάβας. Connu par deux plombs venant du même boullôtèrion[10].

Voici les stratèges de Preslav qui nous sont connus et qu'il ne faut point confondre avec ceux de Preslavitza.

B. Le deuxième groupe de sceaux comprend les pièces trouvées dans la ville de Preslav; pour la plupart, elles viennent des ruines du bâtiment de la stratégie. L'analyse de leurs données permet de voir les liens que la ville entretenait avec le reste de l'empire. Leur succession chronologique témoigne des périodes pendant lesquelles la stratégie fonctionnait. Elles nous renseignent donc sur la présence ou non de l'administration byzantine et sur le sort de la ville et de la région environnante.

L'information fournie par les molybdobulles nous permet de conclure qu'il y avait échange de correspondance entre Byzantins – donc que la stratégie fonctionnait – pendant trois périodes: entre 971 et ca. 986 (Tzimiskès - reprise par Samuel); entre 1000 et ca. 1050 (Basile II - invasion des Petchénègues?); et entre ca. 1060 et ca. 1092. Les derniers sceaux trouvés dans les ruines du bâtiment de la stratégie de Preslav datent des années 90 du XI-ème siècle[11]. On peut supposer que l'administration byzantine à Preslav était inexistante pendant les périodes où la stratégie ne recevait pas de correspondance.

Les trois périodes ci-dessus ne sont pas également riches en trouvailles sigillographiques. Les plombs de la première période sont en plus nombreux. Ils témoignent d'une correspondance régulière et active entre les stratégies voisines et Preslav, qui était peut-être devenue un centre administratif supérieur de la région; ils témoignent aussi des contacts que la stratégie maintenait avec les divers bureaux de la capitale de l'empire. Nous avons là un tableau d'ensemble de l'administration des territoires bulgares lors de la première domination byzantine, 971 - ca. 986.

Les molybdobulles de la deuxième période (1000-1050) illustrent aussi les contacts actifs entre les stratèges de Preslav et les centres administratifs voisins; mais le tableau de l'administration byzantine de la région est moins détaillé. Il est intéressant de noter que des contacts permanents ont été maintenus avec les stratèges de Preslavitza. D'autre part, les sceaux nous fournissent des renseignements sur l'échange de correspondance entre particuliers, parents, amis, etc.

La présence byzantine à Preslav semble instable lors de la troisième période; c'est ce que suggèrent les plombs conservés, qui nous renseignent peu sur l'administration et qui mentionnent très rarement des noms de lieu.

10 Un exemplaire, jadis trouvé à Pliska, est publié par **Герасимов**, Плиска, 169-170. L'autre exemplaire, trouvé dans les fouilles de Preslav, est inédit. Cf. **Polemis**, *Doukai*, 28, no. 11.

11 Ce sont ceux d'Alexis Ier Comnène et de certains de ses collaborateurs connus aux environs de 1092.

Il n'y a pas moyen d'expliquer pourquoi la stratégie de Preslav a cessé de fonctionner après 1090-1092. Ce qui est certain, c'est qu'après cette date on ne trouve plus de sceaux de plomb à Preslav – et ce jusqu'à la fin du XII-ème – début du XIII-ème siècle, lorsqu'on en retrouvera – mais cette fois-ci ce seront ceux des souverains bulgares.

13. THE SEALS OF BYZANTINE FISCAL INSTITUTIONS (815/816-971) DISCOVERED IN BULGARIA*

For more than ten years I have been working on the project of *Corpus of the Byzantine seals from the territory of present-day Bulgaria*. The total number of the documented Byzantine seals recovered in Bulgaria is over 2,600. According to the periodization of Medieval Bulgarian history, they are classified into four chronological groups:

a) from 491- 681

b) from 681-971

c) from 971- 1185

d) from 1185-1393

According to the character of the correspondence they have accompanied, they can be classified into two basic groups:

a) the period when the Bulgarian lands were part of the Byzantine empire (491-681; 971-1185);

b) the period of existence of the sovereign Bulgarian state (681-971; 1185-1393);

In the first case, the Byzantine seals recovered in modern Bulgaria attest to the contacts between the center and one of the peripheries of the empire, and in the second, they are illustration of the relationships between the two states.

It will be of interest to us to know which Byzantine institutions realized the contacts between the two states. This is one huge topic at which, I hope, we will arrive some day, when the whole *Corpus* is published.

Within the framework of the present research, I have made it my aim to present the seals of Byzantine fiscal institutions discovered in the Bulgarian lands in the years of the First Bulgarian kingdom (681-971).

The number of Byzantine fiscal institutions, whose seals have been discovered in the Bulgarian lands in the given period, is likewise considerable. That is why I have limited the scope of the present study to the following departments of: imperial vestiarion; logothesion of the genikos; imperial sakellarion and epi tou eidikou logou.

Because of the restricted time frame of the seals of these bureaux, this study is also limited in chronology, namely the period from 815/816 to 971. The chronological framework includes the period from the signing of the peace treaty between Bulgaria and Byzantium in 815/816 to the conquest of eastern Bulgaria by the Byzantines in 971.

The study requires as follows:

1. documentation of the seals of the given Byzantine fiscal institutions found in Bulgaria;
2. establishment of places to which sealed correspondence was sent;

* *SBS*, 9, Leipzig, 2006, 97-143.

3. determination of the Bulgarian institutions to which correspondence with their seals was addressed.

The first task is feasible. More than 80 Byzantine lead seals found in modern Bulgaria have been documented. The second one has been rendered difficult by the fact that over the past few years, since the beginning of the democratic changes in Bulgaria, treasure-hunting has become a very popular phenomenon. A considerable part of the unemployed population has equipped themselves with metal detectors and started scouring the country over hill and dale in search of various monuments, including Byzantine seals. I have had access to some of those seals, while others have been purchased for the collections of various museums in the country, where I have documented them. The information on their findspots is rather uncertain. Very often their finders misinform us. For that reason, I have taken the submitted information with reservation, and when possible, have compared it with the data available from archaeological excavations or with the Byzantine seals, which have entered the museums before 1989. In any case, these seals are part of *the Bulgarian Corpus,* and they either supplement or enrich the pattern already known to us.

I. Imperial Vestiarion

The earliest seals of a Byzantine fiscal institution found in Bulgaria are of the imperial Vestiarion. This department is first attested in the Taktikon Uspenskij of 842/843, where also is listed the chartoularios of this office, an official who holds the title of patrikios[1].

Several types of vestiaria are known[2].

a) private, which is found under the name of τὸ οἰκειακὸν βασιλικὸν βεστιάριον, with a eunuch at its head. He was in charge of the basileus's wardrobe; he was responsible for imperial regalia.

b) public, which is found under the name of βασιλικὸν βεστιάριον or βεστιάριον for short comprised of two departments:

a treasury, wherein was safeguarded coinage;

an armoury, wherein was stockpiled equipage for large-scale land or naval expeditions.

Seals of this department bear the following inscriptions:

a) in the early period (8th-9th c.) the impersonal β' βεστιάριον;

b) in the 9th c. the title χαρτουλάριος τοῦ β'βεστιαρίου;

c) in the 10th c. the title ἐπὶ τοῦ β'βεστιαρίου.

One of the earliest assistants of the head of this department was the νοτάριος τοῦ βεστιαρίου, who is also mentioned in the Taktikon Uspenskij and Philotheos (899)[3].

The seals of this department discovered in the territory of modern Bulgaria are the following:

a) **Imperial Vestiarion**

1. (20s-40s of the 9th c.)

1 **Oikonomidès**, *Listes,* 51.8.

2 **Ébersolt, J**, Fonctions et dignités du Vestiarium byzantin. - *Mélanges Charles Diehl* I (Paris, 1930), 81-89; **Oikonomidès**, *Listes,* 316; **Laurent**, *Corpus,* II**,** 353-354; **N. Oikonomidès**, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe - Xe s.)* (Athens, 1996), 291.

3 **Oikonomidès**, *Listes,* 61.17, 121.15.

Archaeological Center, Debelt, no. 369. Found in the course of excavations from the first period of the activities of the kommerkia. D. 18,5-28 (25); 2,5 mm. Incomplete imprint. Half preserved. I have restored the whole text on the basis of other, similar published bullae.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. VII, 46.

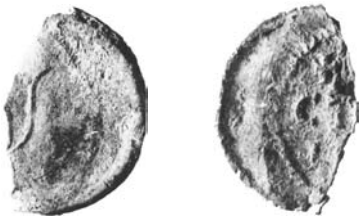

Obv. Only the abbreviation mark of B' = β(ασιλικοῦ) is visible on the preserved fragment.

Rev. Inscription of three lines:
+.. | CT... | I. + = [βε]στ[ιαρ]ί[ου]
+ βασιλικοῦ βεστιαρίου.

2. (First half of the 9th c.)

Historical Museum, Shumen, no. 14678/1. Formerly in the possession of N. Nikolov from Razgrad. Reported find-spot: the kommerkia of Develtos. D. 19-27; 3 mm. W. 10,9 g. Fragment, larger than a half.

Ed. **Йорданов**, Девелт, Addenda, no. 9.

Obv. The letter B' = β(ασιλικοῦ) occupying the whole field.

Rev. Inscription of three lines:
+ B. | CT... | I. + = β[ε]στ[ιαρ]ί[ου]
+ βασιλικοῦ βεστιαρίου.

3. (First half of the 9th c.)

Historical Museum, Shumen, no. 14678/2. Formerly in the possession of N. Nikolov from Razgrad. Reported findspot: the kommerkia of Develtos. D. 22-27; 3 mm. W. 4,5 g. Incomplete imprint with a piece broken off.

Ed. **Йорданов**, Девелт, Addenda, no. 10.

Obv. The letter B’ = β(ασιλικοῦ) occupying the whole field.
Rev. Inscription of two lines:
+ BЄ.. | APIO + = βε[στ(ι)] αρίο[υ]
+ βασιλικοῦ βεστιαρίου.

4. (First half of the 9th c.)

Historical Museum, Shumen, no. 14807. Formerly in the possession of N. Nikolov from Razgrad. Reported findspot: Pliska-Kaspichan region. D, 25-25 (?); 3 mm. W. 13,06 g. Well-centered imprint in a superb stale of preservation.

Unpublished.

The four specimens were struck by different boulloteria.

Parallels: Similar specimens are published in **Zacos**, *Seals*, II, no. 569, and **Laurent**, *Corpus,* II, no. 684. They have the same lettering, but come from different boulloteria.

Obv. The letter B’ = β(ασιλικοῦ) occupying the whole field.
Rev. Inscription of three lines:
+ BЄ | CTIAP | IOV = + βεστιαρίου
+ βασιλικοῦ βεστιαρίου.

b) Chartularios of the imperial Vestiarion

5. Himerios, imperial protospatharios and chartularios of the imperial Vestiarion (9th c.)

Archaeological Center, Debelt, no. 76. Found accidentally on the surface in sector B-I of the kommerkia of Develtos. D. 28-31 (27); 2 mm. W. 13,34 g. Good imprint, despite the slightly off-center reverse with some letters outside the blank.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. VII, 47.

No parallels known.

Obv. Cruciform invocative monogram (type V) Θεοτόκε βοήθει; in the quarters: Τω-Cω || Δ8-Λω.
Rev. Inscription of five lines:

.IMЄP. | ѠR'A'CΠAΘ | .PIѠSXAPTϑ | ΛAPIѠTϑRЄ | CTIAPH'
+ Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἰμερ[ί]ῳ β'(πρωτο)σπαθ[α]ρίῳ (καὶ) χαρτουλαρίῳ τοῦ βεστιαρή(ου).

In the publication cited above, an attempt was made to identify the seal's owner with a well-known Byzantine dignitary with the same homonym, who held important positions in the Empire in the 9th-10th centuries.

The dating of the seal and its attempted identification seem to me unconvincing. The specific circumstances around the discovery of the bulla are contradictory. The exact find-spot noted in the inventory book is sector G-II, i.e. from the kommerkia's second period of activity. Later, Mr. P. Balabanov, supervisor of the archaeological excavations, informed me in a letter that the bulla had been found in the bushes in sector B-II, the location of the komrnerkia in its first period (20s-40s of the 9th c.). With such uncertainty in regard to dating, it will be more justifiable to leave the question of identification open.

6. Prokopios, patrikios, imp. protospatharios and chartularios of the imperial Vestiarion (mid-9th c.)

Archaeological Museum, Varna. Found by a treasure-hunter with a metal detector on the land of the village of Isbul. The village of Isbul is situated in the hinterland of Pliska; treasure-hunters usually do not report the archaeological reserve as a find-spot, since it is a guarded area. D. 27-28 mm. W. 10,17 g. Once a superb imprint; now small areas chipped. This however does not affect the text's readability.

Ed. **Йорданов**, Монети и печати, 140-141, no. 14.

No parallels known.

Obv. Cruciform invocative monogram (type V) Θεοτόκε βοήθει; in the quarters: TѠ-CѠ || Δϑ-ΛѠ.

Rev. Inscription of four lines:
+ΠΡΟΚΟ | ΠΙѠΠΑΤΡ'Β'| A'CΠ'SXAPT'|T'B'B..T
+ Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Προκοπίῳ πατρ(ικίῳ) β'(πρωτο)σπ(αθαρίῳ) (καὶ) χαρτ(ουλαρίῳ) τ(οῦ) β' β[εσ]τ(ιαρίου).

c) Notarios of the imperial Vestiarion

7. Vaanes, hypatos and notarios of the imperial Vestiarion (40s of the 9th c.).

National Historical Museum, Sofia, no. 25982. Found on the seashore in Sozopol. Perhaps once a good imprint; now only a half preserved with a slightly corroded surface, rendering the overall reading difficult. D. 20-33 mm.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Traces of a cruciform invocative monogram (Θεοτόκε βοήθει); in the quarters: TѠ - .. || Δȣ - ..

Rev. Inscription of five lines:

..AAN | ..ATѠS | ..TAPIѠ| ..R'RЄ . | .

+ Θεοτόκε βοήθει τῷ [σῷ] δού[λῳ Β]ααν(ῃ) [ὑπ]άτῳ (καὶ) [νο]ταρίῳ [τοῦ] β᾽βε[στ(ιαρίου)].

If me proposed restoration is correct, the owner of the seal was the Armenian Vaanes who is attested in Sozopolis by another of his bullae, although one that simply identifies him as β'πρωτοσπαθάριος. It reflects a later period of his career. The full cursus honorum of Vaanes may be reconstructed as follows[4].

1 . ὕπατος καὶ νοτάριος τοῦ β'βεστιάριου (840s)

2. β'πρωτοσπαθάριος (840s-850s)

3. πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ ὕπατος (850s-860s)

4. πατρίκιος καὶ πραιπόσητος (860s-870s)

5. πατρίκιος, πραιπόσητος καὶ β'σακελλάριος (870s).

It is an interesting fact that at least two of his communications were received in Sozopolis in the initial period of Vaanes' career. Who were they addressed to? If we assume that in the first case it was connected with his official duties, is it so in the second case, when only his title was inscribed?

Of the seven seals of this department, four were found in the kommerkia of Develtos and one in Sozopolis. Taking into consideration the character of this department, their discovery there is quite reasonable. They are Byzantine territories and the contacts between the public treasury and officials of the Byzantine kommerkia of Develtos and the tourma, and later the kleisoura of Sozopolis on these territories, is a matter of course.

In line with the purpose of my study, it is interesting to observe that seals of this bureau have been found in the vicinity of Pliska. If their findspot is authentic, they illustrate contacts between the Byzantine public treasury and the Bulgarian capital Pliska.

II. Genikos logothetes

At the head of the genikon was the γενικὸς λογοθέτης. The genikon was responsible for determining and collecting land taxes; its jurisdiction extended over the whole territory of the empire.

Its earliest mention in the written sources is in the year 692, when the monk Theodotos, whose shady practices precipitated the fall of his patron Justinian II (685-695), was appointed to this post. It undoubtedly existed under this name earlier, perhaps for a whole century, since there are seals of officials of the bureau dating from 6th-7th centuries.

4 **Seibt**, *Bleisiegel,* no. 166; **Йорданов**, Печати от Созопол, no. 1.

The title of the bureau's head appears in texts and on seals as γενικὸς λογοθέτης; λογοθέτης τοῦ γενικοῦ or only γενικὸς.

Of course like other offices the range of its functions expanded or contracted over time. From the beginning of the 9th c. it acquired special importance. The kommerkiarioi, who were no longer under the control of the logothetes of the Praetorian Prefect, were attached to it[5].

The genikos logothetes had a large staff of assistants with subordinates in order to be able to successfully fullfil the numerous complicated tasks of this department, which functioned as a real Ministry of Finance.

The office of genikos logothetes continued into the 11th c. as well, but its control over taxable lands was reduced. It again acquired a certain importance in the 12th c. Its last mention is in 1341[6].

Only seals with the title genikos logothetes have been discovered in the territory of modern Bulgaria. They are listed below according to proper names in alphabetical order (according to the Greek alphabet):

8-10. Basil, imperial protospatharios and genikos logothetes (last quarter of the 9th. c.)

8. Historical Museum, Shumen, no.1209. Findspot: Pliska. D. 22-22 (20); 2,5 mm. Excellent style of engraving, very good state of preservation.

Ed. **Йорданов**, Монети и печати, no. 5.

9. Private collection (treasure-hunter from Shumen). Probably the same findspot as of the above, although the finder claimed that it was from the land of the village of Marash. D. 22-22 mm. Excellent style of engraving, very good state of preservation.

Unpublished.

10. Private collection (N. Nikolov from Razgrad). Findspot, according to the finder: Southern Bulgaria, perhaps Develtos? D. 21-22 (20); 3-4 mm. Complete imprint, slightly off-center; the blank seems to have slipped in the boulloterion.

Unpublished.

The three specimens were struck by the same boulloterion.

5 **Bibicou,** *Douanes,* 171, 178, 219.

6 **Bury**, *System*, 86-90; **Guilland**, Logothètes, 11-24; **Oikonomidès**, *Listes,* 313-314; **Laurent**, *Corpus* II, 129-130; **Oikonomidès**, Évolution, 135.

Parallels: **Алексеенко,** Главных логофегов, 181, no. 17. It was struck by the same boulloterion.

Obv. Patriarchal cross on four steps. Along the border of dots a circular inscription:
+ KЄROHΘHTѠCѠΔOVΛѠ.
Rev. Above the inscription, a bird (an eagle)? flying, facing downward. Below the inscription, a globe or a sphere with two fleurons.
Inscription of four lines:
+ RACIΛЄIѠ | R'A'CΠAΘ'SГЄ | NIKѠΛOГOΘ'
+ K(ύρι)ε βοήθη τῷ σῷ δούλῳ Βασιλείῳ β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) γενικῷ λογωθ(έτῃ).

11. Eliseios, anthypatos, patrikios, imperial protospatharios and genikos logothetes (10th c.)

Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 19275. Found in the course of excavations of the site of the Southern Gate of the Inner City, square B-4. D. 22-24 (22?); 2 mm. 6,00 g. Incomplete imprint. A large portion of the dies did not print.
Ed. **Йорданов,** *Преслав,* no. 126.
No parallels known.

Obv. Patriarchal cross with fleurons. Traces of a circular inscription along the circumference: .....ΘЄI...ѠΔOVΛ'
Rev. Inscription of five lines:
.ЄΛICЄ | ѠANΘVΠ'. | ATPIK'R'.. | ΠAΘ'S Γ.. | K'ΛO...
[+ K(ύρι)ε βοήθ]ει [τῷ σ]ῷ δούλ(ῳ) Ἐλισέῳ ἀνθυπ(άτῳ) [π]ατρικ(ίῳ) β'[(πρωτο)σ] παθ(αρίῳ) (καὶ) γ[εν(ι)]κ(ῷ) λο[γοθ(έτῃ)].

The new aspects in the present publication are the following:
a) the restoration of the name: instead of [M]ЄГICΘ|Ѡ - [+]ЄΛICЄ|Ѡ (see **Seibt**, *BZ* 89 [1996] 135);
b) shifting the dating to the first half of the 10th c.;
c) relating the correspondence not with the strategia of Preslav but with the earlier period of Preslav as a capital, when a bureau of the Bulgarian central administration functioned in the area of the Southern Gate of the Inner City and maintained direct contacts with the Byzantine capital[7].

The name Ἐλισεῖος suggests an Armenian origin. I do not know of a dignitary bearing this name from the written sources.

7 **Jordanov**, The Preslav Corpus, 27.

12-23. Theodore, imp. protospatharios and genikos logothetes (end of the 9th c.)

12-18. They were struck with the same pair of dies and come from the kommerkia of Develtos.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* nos. 15-22.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on four steps. Inscription between two borders of dots:
+ ΚЄROHΘЄITѠCѠΔOVΛѠ
Rev. Inscription of four lines:
. ⁘. |+ ΘЄOΔѠP | ѠR'A'CΠAΘ' | SΓЄNIKѠΛ' |ΓOΘЄTH |. ⁘.
+ Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Θεοδώρῳ β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) γενικῷ λ(ο) γοθέτῃ.

19. Archaeological Center Debelt, no. 89. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 21,5-22,5 (?); 2,5 mm. W. 6,47 g. Incomplete imprint. The bulk itself is chipped at the upper end and cracked along the channel.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 23.

No parallels known.

Obv. As above.
Rev. Inscription of five lines:
+ ΘЄ. | ΔѠP'R'A'. | ΠAΘAP'SΛ| OΓOΘ'ЄTϑ | ΓЄNIK'
+ Θε[ο]δώρ(ῳ) β'(πρωτο)[σ]παθ(αρίῳ) (καὶ) λογοθ(έτῃ) τοῦ γενικ(οῦ).

20. Archaeological Center. Debelt, no. 147. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 22-23 (?); 2 mm. Broken into two pieces.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 24.

No parallels known.

21. Archaeological Center, Debelt, no. 149. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 22-22 (?); 3,5 mm. W. 7,75 g. Incomplete imprint.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 25.

No parallels known.

Obv. As above.
Rev. Inscription of four lines:

. + . | + ΘЄΟΔΟ | PѠR'A'CΠA.|'SГЄNIKѠ|.....
+ Θεοδώρῳ β'(πρωτο)σπα[θ(αρίῳ)] (καὶ) γενικῷ [λογοθ(έτῃ)]

22. Archaeological Center Debelt, no. 115. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 21-21 (20); 3,5 mm. W. 7,75 g. The specimen is in a very good state of preservation.
Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 26.
No parallels known.

23. Archaeological Center, Debelt. no. 415. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 19-21 (?); 3 mm. Half of what was once a good imprint.
Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 27.
No parallels known.

Obv. As above.
Rev. Inscription of five lines:
+ ΘЄΟΔ | ORORA'C | ΠΑΘΑΡ'S. | ЄNHKO. |...ΘЄ.
+ Θεοδόρο β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) [γ]ενηκο [λογο]θέ[τ(ῃ)].

The twelve bullae presented above belonged to one person: Θεόδωρος β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης. They accompanied at least twelve of his communications to the kommerkia of Develtos. This correspondence must have been of an official nature. However, taking into consideration such an active correspondence and the fact that the official here was a certain Θεόδωρος β'πρωτοσπαθάριος, ἐξάκτωρ καὶ χαρτουλάριος τοῦ γενικοῦ (on him, see **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS* 1.76.1), it could be assumed that it is the same dignitary, but at a later stage of his career. This presupposes a private nature for a part of his correspondence: to his successor or acquaintance.

24. Theodore, patrikios, imp. protospatharios and genikos logothetes (end of the 9th c.)

Private collection. Findspot: uncertain, either from Pliska, Preslav or Develtos. D. 20-20 mm. Incomplete imprint.
Unpublished.
No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on four steps. Inscription between two borders of dots:
+ KЄROHΘЄITѠCѠΔOVΛѠ.
Rev. Inscription of four lines:
+ ΘЄΟΔORѠ | ΠΑΤΡ'R'A'C. | . ΘAP'SГЄNI. |.. ГО....
+ Θεοδόρῳ πατρ(ικίῳ) β'(πρωτο)σ[πα]θαρ(ίῳ)] (καὶ) γενι[κ(ῷ) λο]γο[θέτῃ].

If the owner of the seal is the same as of the above specimens, it reflects a later stage in his career.

25-27. John, anthypatos, patrikios, imp. protospatharios and genikos logothetes (10th c., first half?)

25. Archaeological Center, Debelt, no. 198. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 19-21 (17); 3,5 mm. Complete and well-preserved imprint.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 28.

26. Archaeological Center, Debelt, no, 199. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 20,5-21 (17); 3,5 mm. Complete imprint in an excellent state of preservation.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 29.

27. Archaeological Center, Debelt, no. 410. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 19,5-20,5 (17); 3,1 mm. Incomplete but well-preserved imprint.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 30.

The three specimens were struck by the same boulloterion.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on four steps. Inscription between two borders of dots:
+ KЄROHΘHTѠCѠΔOVΛѠ

Rev. Inscription of five lines:
. ⁘. |+ IѠANN' | ANΘVΠ'ΠAT | P'R'A'CΠAΘ'| SΓЄNHKO | ΛOΓOΘ'| . ⁘.
+ Ἰωάνν(η) ἀνθυπ(άτῳ) πατρ(ικίῳ) β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ)] (καὶ) γενηκο λογοθ(έτῃ).

28-30. Leon, primikerios, imp. protospatharios and genikos logothetes (10th c., first half?)

28. Archaeological Center, Debelt. no. 108. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 21-21 (20); 2 mm. Incomplete and poorly-preserved imprint.

Ed. **Йорданов,** *Девелт*,no. 31.

29. Archaeological Center, Debelt, no. 413. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 21-21 (?); 2mm. Specimen in a poor state of preservation.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 32.

30. Private collection (V. Panteleev, from Varna). Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 22-22,5 (21); 2 mm. Incomplete imprint struck off center, but in a very good state of preservation.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* Addenda, no. 8.

The three specimens were struck by the same boulloterion.

Parallels: Another specimen struck by the same boulloterion is preserved in Zacos Collection. Its publisher dates it to the early 10th c. (**Zacos**, *Seals,* II, no. 210).

Obv. Patriarchal cross on two steps. Circular inscription along a border of dots:
+ΚЄROHΘITѠCѠΔOVΛ'
Rev. Inscription of five lines:
+ ΛЄON | .PHMIK' | .A'CΠAΘ'S| . ЄNHK'Λ | ..OΘЄ |
+ Λέον [π]ρημικ(ηρίῳ) [β']πρωτο)σπαθ(αρίῳ)] (καὶ) [γ]ενηκ(ῷ) λ[ογ]οθέ(τῃ).

The owner of the seal Λέων πριμικήριος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης, who sent at least two communications to the kommerkia of Develtos, was eunuch. His titles are πριμικήριος and β'πρωτοσπαθάριος. If we accept the order in which they are inscribed on the seal, πριμικήριος should be the higher, according to the rules; while they are in reverse order in the Taktika of the time: πριμικήριος is lower than β'πρωτοσπαθάριος[8].

31-39. Leon, anthypatos, patrikios, imp. protospatharios and genikos logothetes (9th-10th c.)

a) πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης.

31. Archaeological Center, Debelt, no. 279. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 20-20,5 (18); 2,6 mm. Well-centered, but nevertheless an incomplete imprint.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 33.

8 **Oikonomidès**, *Listes,* 292, 300.

32. Archaeological Center, Debelt, no. 405. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 19,5-21 (18) 2 mm. W. 7,35 g. Complete and well-preserved imprint.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 34.

The two specimens were struck by the same boulloterion.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on three steps. Inscription between two borders of dots:

+ KЄROHΘHTѠCѠΔOVΛ’

Rev. Inscription of five lines:

+ ΛЄѠN | T’ΠATPIK’R’ | A’CΠAΘA’S| ΛOГOΘЄ’T | OVГЄNIK’

+ Λέωντ(ι) πατρικ(ίῳ) β’(πρωτο)σπαθα(ρίῳ)] (καὶ) λογοθέ(τη) τοῦ γενικ(οῦ).

33. Private collection (N. Nikolov from Razgrad). Findspot: Pliska. D. 18,5-20 (over 20) 3-4 mm. W. 7,76 g. Incomplete imprint. The circular inscription was cut. The blank on the reverse must have slipped in the boulloterion. The surface of the boulloterion is worn out and the relief of the letters is rather effaced and indistinct.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on three steps. Circular inscription, of which almost all letters remained out of the blank: + KЄROHΘHTѠCѠΔOVΛ’.

Rev. Inscription of five lines:

. ΛЄѠ . |. IΠATP . | . R’A’CΠ . .| . ГЄN. . . | . ГOΘЄ .

[+] Λέω[ντ]ι πατρ[ικ(ίῳ)] β’(πρωτο)σπ[αθ(αρίῳ) (καὶ)] γεν[ικ(ῷ) λο]γοθέ[(τη)].

b) ἀνθύπατος, πατρίκιος, β’πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης

34-36. They were struck with the same pair of dies and come from the kommerkia of Develtos.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* nos. 35-37.

No parallels known.

Obv. As above.

Rev. Inscription of five lines:

+ ΛЄON |Т'ANΘVП'| ПАТРІК'R'A'| СПАΘ'SΛОГ | ОΘ'Т'ГЄN'

+ Λέωντ(ι) ἀνθυπ(άτῳ) πατρικ(ίῳ) β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) λογοθ(έτῃ) τ(οῦ) γεν(ικοῦ).

37-39. They were struck with the same pair of dies and come from the kommerkia of Develtos.

Ed. **Jordanov**, *Develt*, nos. 38-40.

Parallels: Another specimen struck with the same pair of dies is preserved in the Zacos Collection. Its publisher dated it to the late 9th or the early 10th century (**Zacos**, *Seals* II, no. 202).

Obv. Patriarchal cross on four steps. Circular inscription along a border of dots: KЄROHΘ' TѠCѠΔOVΛ'.

Rev. Inscription of five lines:

+ ΛЄONT' | ANΘVП'ПАТ | РІК'R'A'СПА | Θ'S ГЄNHK'| ΛОГОΘЄТ'

+ Λέωντ(ι) ἀνθυπ(άτῳ) πατρικ(ίῳ) β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) γενηκῷ λογοθέτη.

Did the seals presented above (nos. 31-39) belong to one dignitary? What was their chronology?

There are no substantial objections against the assumption that the owner of the three groups of seals is one individual. Clearly the first group, where Leo is just a patrikios, is the earliest. We cannot determine with any certainty however the chronological connection between the next two groups of seals, where he is already anthypatos. It could be assumed that the second group (nos. 37-39), with the invocation on the obverse not placed between two borders of dots and the ligature ȣ , is later.

We cannot be absolutely sure whether Λέων πριμικήριος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης, the owner of the seals presented above and the owner of the seals discussed here are one and the same person. If so, we need to find chronological continuity between the titles and to assume that he was a eunuch on the seal representing him as anthypatos and patrikios.

40. Michael, imp. protospatharios and genikos logothetes (10th c.)

Archaeological Museum, Sofia, no. 126. Findspot: Pliska**.** D. 22,5-23,5 (21); 3 mm. Good imprint and good state of preservation.

Ed. **Йорданов**, Монети и печати, no. 27.

No parallels known.

Obv. Cruciform in vocative monogram (Θεοτόκε βοήθει); in the quarters:
TѠ-CѠ || ΔȣΛѠ.
Rev. Inscription of four lines:
. ⁘ . | + ΜΙΧΑΗΛ | ΠΡѠΤ'СΠ . | Θ'SГЄΝΙΚ'| ΛΟΓΟΘЄ'
+ Θεοτόκε βοήθη τῷ σῷ δούλῳ Μιχαὴλ πρωτ(ο)σπ[α]θ(αρίῳ) (καὶ) γενι(κῷ) λογοθέ(τῃ).

40a. Michael, imp. protospatharios, epi tou Chrysotriklinou and genikos logothetes (10th c.)

Archaeological Museum, Sofia, no. 113. Findspot: Pliska or Preslav. D. 20-22 mm. Good but incomplete imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of a patriarchal cross with fleurons. Traces of a circular inscription:
…….ѠΔΟVΛѠ.
Rev. Inscription of five lines:
+ Μ….. | R'A'СΠΑ… | ΠΙΤȣΧΡ… | ΤΡ'SГЄ… | ΟΓΟ….
[+ Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σ]ῷ δούλῳ Μ[ιχαὴλ] β'(πρωτο)σπα[θ(αρίῳ) (καὶ) ἐ]πὶ τοῦ Χρ[υσο]τρ(ικλίνου) (καὶ) γε[ν(ικῷ) λ]ογο[θέτῃ].

41-47. Paul Monomachos, patrikios, imp. protospatharios and genikos logothetes (Mid of the 10th c.)

41. Archaeological Museum. Veliki Preslav, no. 578. Found in the course of excavations in G dwelling near the Southern Gate of the Inner City of Preslav in 1953. Poorly-preserved specimen with a portion chipped.

Ed. **Йорданов,** *Преслав,*no. 127.

42. Private collection. Shown to me by V. Savov from Shumen on Nov. 22, 2000. Findspot: uncertain, presumably Preslav. D. 26-26 (26?) 3 mm. Incomplete imprint.

Unpublished.

43. Historical Museum Shumen. Formerly in the collection of N. Nikolov from Razgrad. Findspot: Presiav. Half preserved. D. 14-26 mm. Good but incomplete imprint. The blank was smaller than the diameter of the dies.

Unpublished.

44. Historical Museum Shumen. Formerly in the collection of N. Nikolov from Razgrad. It was presented to me for documentation in Feb. 2003. Findspot: Presiav. D. 26-30 (26?); 3 mm. W. 15,60 g. The imprint did not fit into the blank due to looseness of the boulloterion. The molybdobulla itself is bent and cracked along the channel.

Unpublished.

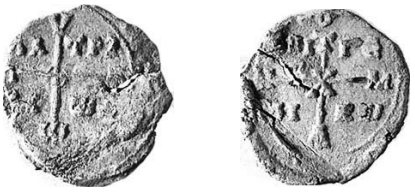

45. Historical Museum, Shumen. Formerly in a private collection (N. Nikolov from Razgrad). It was presented to me for documentation, in May-June 2003. Findspot: Presiav. D. 21-24 (?); 2,5 mm. Incomplete imprint due to the small size of the blank. The bulla is covered with a white patina.

Unpublished.

46. Historical Museum Shumen, no. 14861/1. Formerly in a private collection (N. Nikolov from Razgrad). It was presented to me for documentation in November 2003. Findspot: Presiav. D. 25-29 (25) 3 mm. W. 9,48 g. Incomplete imprint. The bulla is covered with a white patina.

Unpublished.

47. Historical Museum Shumen, no. 14861/2. Formerly in a private collection (N. Nikolov from Razgrad). It was presented to me for documentation in November 2003. Findspot: Presiav. D. 14-22 (?); 2,5 mm. W. 3,92 g. Half preserved. Good but incomplete imprint. The blank was smaller than the diameter of the dies.

Unpublished.

47a. Historical Museum Shumen. Formerly in a private collection (N. Nikolov from Razgrad). It was presented to me for documentation on 15th January 2004. Findspot: Presiav. D. 24-28 (?); 3 mm. W. 8,26 g. Only parts of the dies printed. A question poses itself: how could have such an imprint been sent from Constantinople?

Unpublished.

The eight specimens were struck by the same boulloterion.

Parallels: Another specimen struck by the same boullolerion was found in Cherson[9].

Obv. Between two borders of dots, the invocation: + ΚЄROHΘЄITѠCѠΔOVΛѠ.
In center, cruciform invocative monogram containing the letters ΠAVΛѠ .
In the quarters: ΠA-TP' || KI-Ѡ.
Rev. Between two borders of dots, the inscription from obv. continues:
RACIΛHKѠΠPѠTOCΠAΘAPIѠ.
In center, cruciform monogram containing the letters: To MѠNOMAXѠ.
In the quarters: KAI - ΓЄ || NI - KѠ.
+ Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Παύλῳ πατρ(ι)κίῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ γενικοῦ το Μονομάχ(ῳ).

For more information on the person of Paul Monomachos, see no. 71 attesting the later period of his career in his capacity as imperial sakellarios.

9 **Алексеенко,** Главных логофегов, 196-197, no. 46.

48. Sergios, magistros and genikos logothetes (mid.-9th c.)

Historical Museum, Shumen, no. 14793. Findspot: Outer City of Pliska, unearthed along with other Bulgarian and Byzantine seals from the second half of the 9th c. D. 23-25 mm. W. 13.24 g. The blank was smaller than the diameter of the dies, as a result the imprint is incomplete and double struck, as it seems. Worn and effaced surface. We do the identification on the basis of the specimens already published.

Unpublished.

Parallels: Further three specimens struck by the same boulloterion are preserved in the Fogg Art Museum Collection[10], Zacos[11], and the Hermitage (M-12410 and M-I2399)[12].

Obv. Part of a cruciform invocative monogram. In the quarters: . ѡ- Cѡ || ..-..

Rev. Inscription of four lines:

. . ЄРГ. | ..ГІСТ..| ….НК…| ……

[+ Θεοτόκε βοήθη τ]ῷ σῷ [δούλῳ Σ]εργ[ίῳ μα]γίστ[ρῳ (καὶ) γεν]ηκ[ῷ λογοθέτῃ].

In his last publication, V. Laurent (see *Corpus,* II, no. 307) dated this seal to the mid-9th c. and identified its owner with the relative of Theodora, Emperor Theophilos' wife. We cannot be absolutely sure about that. The high title of this Sergios however cannot escape our notice. In the Taktikon Uspenskij all logothetai at this time hold the rank of patrikios. The high title of the owner of the seal emphasizes his close relationships with the Palace.

48a. Sisinnios, patrikios and genikos logothetes (960-963)

National Historical Museum, Sofia, no. 28141. Findspot: Sozopol. D. 24-26 (23?); 3 mm. Fairly well-made imprint and good state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Michael holding a scepter (r. hand) and a globus (l. hand).

Rev. Inscription of four lines:

+ CICI | N̲IѠΠATPH | KIѠ'S ГЄNIKѠ | ΛOГOΘѠЄT'.

+Σισινίῳ πατρηκίῳ (καὶ) γενηκῷ λογοθέτ(ῃ).

The owner of the correspondence received in Sozopolis is a certain Σισίνιος πατρίκιος, καὶ γενικὸς λογοθέτης. According to its iconography, text and external appearance we are inclined to assign to this seal the general date of the second half of the 1Oth century.

10 **Laurent**, Sceaux inédits, II, 333, T. IV. 1.

11 **Laurent,** *Corpus,* II, no. 307.

12 The last two were found in medieval Chersones. On them, see **Соколова**, Херсонес, 210-211, nos. 42-43.

A superb chalice donated by Σισίνιος πατρίκιος, καὶ γενικὸς λογοθέτης is preserved in the treasury of St. Mark's church in Venice. This chalice or rather the act of donation is dated to 962-963[13].

The coincidence in time, title and position leads to the conclusion that the owner of the seal who sent his correspondence to Sozopolis and the donor of the chalice are one and the same individual. Who was he?

There are two main sources for his life: Theophanes Continuatus and Symeon Magistros.

In Theophanes Continuatus, we find the following information regarding the years of Romanos II's reign (959-963): "And the protospatharios Sisinnios, sakellarios, a man of dignity and capable in state affairs, he appointed eparchos of the town, but soon after that proclaimed him patrikios and logothetes genikos and appointed the patrikios Theodore Daphnopates eparchos of the town in his place."[14]

We can read the following in Symeon Magistros: "and the protospatharios Sisinnios, former sakellarios, he appointed eparchos of the city and soon after that patrikios and logothetes genikos."[15]

A seal is known having belonged to the same person, on which he is spatharios and notarios of the logothesion tou genikou (see Laurent, *Corpus* II, no. 392).

The chronological analysis of this information, taking into consideration the period, when other titulars were also at the head of the departments in question, define the following cursus honorum of Sisinnios:

1) σπαθάριος καὶ νοτάριος τοῦ λογοθεσίου γενικοῦ (950-?);
2) πρωτοσπαθάριος καὶ β'σακελλάριος (?-959);
3) πρωτοσπαθάριος καὶ ἔπαρχος (959-960);
4) πατρίκιος, καὶ γενικὸς λογοθέτης (960-963);
5) μάγιστρος, καὶ ἔπαρχος (?-967).

Sisinnios missed to die as eparchos, during suppression of turmoils in the capital on 21st March, 967[16].

To whom in Sozopolis did the logothetes genikos Sisinnios write during the period 960-963? His correspondence could have have been of either a private or official nature. The latter seems more plausible. A more reasonable question is to which administrative representative he wrote: to the Bulgarian or the Byzantine? It is more likely that he wrote to the Byzantine one, which raises the question of dominion in Sozopolis: was it a Bulgarian or Byzantine possession. This question will remain open due to the lack of direct evidence. We dwell upon it in a special study of medieval Sozopolis. However, the indirect evidence as well as the seal of Sisinnios, logothetes genikos, discovered in the town lead to the conclusion that during this period Sozopolis must have been within the boundaries of the Empire.

13 **Marvin C. Ross**. The Chalice of Sisinios the Grand Logothete. – *Greek, Roman and Byzantine Studies 2* (1959) 5-10.

14 *Theophanis Continuatus*, 470[3ff]; **Продолжатель Феофана,** с. 194.

15 *Symeon Magistros*, 470[3-15], 757[13-15].

16 **Skylitzes**, 275[91].

49-52. Philotheos, imp. protospatharios and genikos logothetes (second half of the 9th c.)

49. Historical Museum, Shumen, no. 14512. Findspot: uncertain; I suppose Pliska or Preslav. One of the owners is Emil Kosev. D. 26-27 (27,5?); 4 mm. Good imprint, but blank too small. Holed in itsupperpart, presumably worn as a medallion or suspended from the document.

Unpublished.

50. Private collection (A. Radushev from Sofia). He purchased it from a middleman who had bought it from Shumen. Presumably the same findspot as the above. D. 25-26 (?) 3,5 mm. Fairly complete imprint, but less complete than the above. The invocation either did not print or was not preserved.

Unpublished.

The two specimens were struck by the same boulloterion.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on three steps. Inscription between two borders of dots, beginning at 12 o'clock: + ΚЄROHΘЄITѠCѠΔOVΛѠ.

Rev. Inscription of four lines:

1: ◦ ✢ ◦ | +ΦIΛOΘ | .ѠR'A'CΠA | .'SГЄNHKѠ | ΛOГOΘЄT' | ◦ ✢ ◦

2: ◦ ✢ ◦ | +ΦIΛOΘ | .ѠR'A'CΠA | .'SГЄNHKѠ | ΛOГOΘЄT' | ◦ ✢ ◦

+ Φιλοθ[έ]ῳ β'(πρωτο)σπα[θ(αρίῳ)] (καὶ) γενικῷ λογοθέτῃ.

51.Historical Museum, Shumen, no. 14693. Formerly in the collection of N. Nikolov from Razgrad. Reported findspot: the village of Omarchevo. D. 25-28 mm. W. 10,50 g. The bulla is in a poor state of preservation, broken into two parts.

Unpublished.

52. Historical Museum, Shumen, no. 14860. Purchased from N. Nikolov from Razgrad. Findspot, according to the information of its former owner: Pliska. D. 28-29 (29?): 4 mm. W. 18,60 g. Incomplete imprint due to the smaller blank. In imprinting the die on the obverse, the boulloterion slipped.

Unpublished.

The two specimens were struck by the same boulloterion.

Parallels: A lead seal of the same dignitary struck by the same boulloterion is preserved in DO 58. 1 06.3711 . See **Laurent**, *Corpus,* II, no. 309.

According to the publisher of the Dumbarton Oaks specimen, it dates from the mid-9th c. and belonged to one of the partisans of the caesar Bardas before the enthronement of Basil I on 21st April 866.

Obv. Patriarchal cross on three steps. Circular inscription between two borders of dots, beginning at twelve o'clock: + KЄROHΘЄI.....*

Rev. Inscription of four lines:

| + Φ . . . . . | ѠR'A'CΠAΘ. | .ΓЄNIKѠΛ . | ΓO. Є . .

+* + | + ΦIΛOΘ . | ѠR'A'CΠAΘ. | . ΓЄNIKѠΛ. | ΓOΘЄTI | +* +

+ Φιλοθέῳ β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) [(καὶ)] γενικῷ λ[ο]γοθέτῃ.

53-61. Photios, imp. protospatharios and genikos logothetes (9th-10th c.)

53. Historical Museum, Shumen, no. 14809/1 . Findspot, according to the information of the former owner: Pliska. D. 21-22 (20?); 3 mm. W. 5,90 g. Well-centered and almost complete imprint, but in a poor state of preservation; as a result, some letters are difficult to read.

Unpublished.

54. Historical Museum, Shumen, no. 14809/2. Findspot, according to the information of the former owner: Pliska. D. 20-20,5 (20?); 3 mm. W. 8,30 g. As with the above, the imprint was well-centered, but still some parts did not print due to the equal size of the blank and the dies. The surface of the bulla is well preserved and covered with a white patina.

Unpublished.

The two specimens were struck by the same boulloterion.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on three steps. Circular inscription between two borders of dots: +ЄROHΘHTѠCOΔOVΛѠ.

Rev. Inscription of four lines:

+ ΦѠTI | ѠR'A'CΠA | Θ'SГЄNI| K'ΛѠГѠ

+ Φωτίῳ β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) γενικ(ῷ) λωγω[θ(έτη)].

55. Archaeological Center, Debelt, no. 411 . Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 15,5-17 (14?); 3 mm. Off-centered imprint. Surface covered with incrustation.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 41.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on three steps. Circular inscription between two borders of dots: ЄROHΘHTѠCѠΔOVΛ'.

Rev. Inscription of four lines:

+ | ΦѠTI | .R'A'CΠA | Θ'SГЄNIK' | .OГOΘ. | +

+ Φωτί[ῳ] β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) γενικ(ῷ) [λ]ογοθ[έ(τη)] +.

56. Historical Museum, Iambol, no. II 4776. Findspot: the land of the village of Gulabovo, Stara Zagora region. D. 19,5-19 (over 19); 2,5 mm. Off-centered and incomplete imprint. The surface is damaged at some places.

Unpublished.

57. Archaeological Center, Debelt, no. 407. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 20-21 (over 19); 3 mm. Incomplete imprint, since the blank was smaller than the size of the dies.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. 45.

58. Private collection (N. Nikolov from Razgrad). Findspot: Pliska. D. 20-20 (over 20); 3,1 mm. W. 8.80 g. Incomplete imprint since the blank was smaller than the size of the dies. The upper part of the cross and line 1 of the inscription remained outside the blank. Unpublished.

Parallels: **Laurent**, *Corpus,* II. nos. 318 A-B.

The three specimens were struck by the same boulloterion. The most characteristic feature is the floral ornament engraved in the field below and perhaps above the inscription.

Obv. Patriarchal cross on three steps. Circular inscription between two borders of dots:

56. + ϵROHΘ. . . . . .
57. + ϵR . . . . . ω
58. + ϵR . . . . . ω

Rev. Inscription of four lines:

56. .. ωTIω| . . ΠAΘAP. | . . ΓϵN . . . | . . ΓOΘ . .
57. . . . . | . CΠAΘAP. | . ϵΓϵNH. . | ΛOΓOΘϵ .
58. . . . . | A'CΠAΘ . . .| KϵΓϵNH. . | ΛOΓOΘϵ .

[+Φ]ωτίῳ [(πρωτο)]σπαθαρ[ί(ῳ) κ]ὲ γενη[κῷ] λογοθέ[τ(η)].

59-61. They were struck with the same pair of dies and originate from the kommerkia of Develtos. The proposed inscription draws on the three specimens.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* nos. 42-44.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on three steps with short fleurons. Circular inscription along a border of dots: + KϵROHΘHTωCωΔOVΛω.

Rev. Inscription of four lines:

+ ΦωTI | ωR'A'CΠA | Θ'SΓϵNI | K'ΛOΓωΘ'

+ Φωτίῳ β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) γενικ(ῷ) λογωθ(έτῃ).

The main question arising from the existence of these four groups of seals is whether they belonged to one and the same person.

The coincidence in the homonym, position, title, as well as their discovery in one place make this possibility quite plausible. Then another question logically follows: were they used simultaneously or consecutively, i.e. is there a chronological difference between them?

A well-known fact is that the logothesion of the genikon was one of the basic departments, which sustained the life of the Empire, i.e. its income and expenditure; thus, it could be assumed that more than one boullolerion was needed at one time. It could also be assumed that the differences between the three groups are also chronological. Our observations, including other seals too, lead to the following conclusions: generally for the period 9th- 10th centuries, the seals with the invocative inscription placed between two borders of dots are earlier; the seals containing a patriarchal cross with a fleuron are much later.

If we assume that there are chronological differences between the four groups of seals, the conclusion is that Photius was in office for a longer period of time.

Father Laurent proposed a general date of the 9th-10th centuries, which seems to me acceptable. No genikos logothetes bearing this name is known from that period.

62. N., imp. protospatharios and genikos logothetes (9th-10th c.)

Private collection (N. Nikolov, Razgrad). Findspot: unknown. It was presented to me for documentation in March 2002. D. 22-23 mm. Incomplete imprint, made in die upper half of the blank. One or two lines recording the owner's name did not print. The bulla itself is punched in its lower part. It is impossible to identify it with the oilier imprints presented above, though it is very similar to them.

Unpublished.

Obv. Patriarchal cross. Between two borders of dots: + K. . . . . .OVΛ'.

Rev. Preserved from the inscription of four or five lines:

| . . . . . | . . R'A'CΠA | . . ΓЄNHKѠ . | OΓOΘЄT'

+K(ύρι)[ε βοήθει τῷ σῷ δ]ούλ(ῳ) . . . . (πρωτο)σπα[θ(αρίῳ) (καὶ)] γενηκῷ [λ] ογοθέτ(ῃ).

63. N., **anthypatos, patrikios and genikos logothetes (10th** c.)

Archaeological Institute, Shumen, no. 18. Found in the course of excavations of Preslav, Grazhdanski Complex site in the Selishte locality in 1987. D. 14-30 (29 ?); 2 mm. Fragment smaller than a half, broken into two parts.

Unpublished.

Obv. Part of a patriarchal cross with fleurons. Traces of a circular inscription: + KЄRO.....

Rev. Inscription of five lines:

....N | .....ΘV| ..... PI| .. ΓЄNI |.. ΛOΓ'

[+ Λέω]ν[τ(ι) ἀν]θυ[π(άτῳ) πατ]ρι[κ(ίῳ) (καὶ)] γενι[κῷ] λογ(οθέτῃ).

The restoration and deciphering of the text is rather risky. We could assume with some certainty that it applies to a genikos logothetes.

Thus, 56 molybdobullae of 14 or so officeholders have been discovered in the territory of modern Bulgaria.

The greatest number, over 30 specimens, come from the kommerkia of Develtos. It is fairly logical. The kommerkia is directly subordinate to the genikos logothetes and it regularly accounts for the kommerkion collected in it.

The seals from Sozopol (no. 48a) and those from the village of Galabovo, Stara Zagora region, (no. 56) are perhaps also connected with life in the Byzantine empire.

The discovery in Pliska of 10 molybdobullae (nos. 8,33,40,48,49,50, 52, 53, 54 and 58) of at least six officeholders should constitute a point of departure. Their correspondence was received mostly at a time when Pliska was the Bulgarian capital (except for no. 40). It is an illustration of the relationship between the Bulgarian state and Byzantium.

To whom in Pliska was the correspondence of the genikos logothetes sent? What was its character? No specific answer could be given to these questions. Probably it was connected with fiscal relationship between the two states: settlement of duties, payment of contributions, etc.

The situation in Preslav is rather different. Eight or nine molybdobullae of genikoi logothetai, dated generally to the mid-lOth c., originate from there. Seven of them, however, belong to one and the same officeholder, Paul Monomachos. The data do not attest to regular correspondence, except for the time when the mentioned Paul Monomachos was in office.

III. Treasuries

a) sakelle:

A bureau at the head of which was a βασιλικὸς σακκελλάριος. He was responsible for the state treasury and exercised financial control over all departments throughout the empire[17].

Seals of imperial sakellarioi from modern Bulgaria are listed below according to proper names in alphabetical order (according to the Greek alphabet):

64. John, patrikios, protospatharios and imp. sakellarios (20s-40s of the 9th c.)

Archaeological Center Debelt, no. 275. Findspot: the kommerkia of Develtos. D. 27-30 (26); 3 mm. W. 9,80 g. Incomplete imprint. Parts of the two dies did not print. The bulla itself is in a very good state of preservation.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* no. VII. 49.

No parallels known.

17 **Bury**, *System,* 84-86; **Brehier, L**, *Le monde byzantin. Les institutions de I 'empire byzantin* (Paris, 1949), 130, 257-258; **Guilland,** *Recherches* 1,357-358; **Oikonomidès**, *Listes,*312; **Laurent**, *Corpus,* II, 383-384; **Oikonomidès**, *Évolution,* 135.

Obv. Traces of a cruciform invocative monogram (Θεοτόκε βοήθει) the quarters: Tѡ-C . || . ȣ-ΛѠ
Rev. Inscription of four lines:
.ѠANNH |..TPIKIѠA'CΠA | ..PIѠSB'CA... | ΛAPI.
[+ Θεοτόκε βοήθει τῷ σ[ῷ δ]ούλῳ [Ἰ]ωάννῃ [πα]τρικίῳ (πρωτο)σπα[θα]ρίῳ (καὶ) β'σα[κελ]λαρί[ῳ].

The seal is dated, according to its paleography and mostly its findspot, the 820s-840s. The owner of the seal was perhaps one of the early heads of this department, after it was established in the Empire.

65. John, anthypatos, patrikios, imp. protospatharios epi tou chrysotriklinou and imp. sakellarios (10th c.)

Archaeological Institute, Shumen, no. 15. Found in the course of excavations of Grazhdanski Complex site in the Selishte locality in Preslav. D. 25-29 (24?). Incomplete imprint. Bulla in a good state of preservation, but with a portion chipped.

Unpublished.

Parallel: Another specimen struck with the same pair of dies is preserved in the Dumbarton Oaks Collection (see **Laurent**, *Corpus,* II, no. 779).

Obv. Patriarchal cross on three steps. Circular inscription along a border of dots:
....HΘЄITѠCѠΔOVΛѠ
Rev. Inscription of six lines:
+IѠAN | .VΠ'ΠA..H | K'R'A'CΠA.. Є | ΠITȣXPVCOT'| .IKΛ'SR'CA | .ЄΛΛAP'
[+K(ύρι)ε βο]ήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἰω(άννῃ) ἀν[θ]υπ(άτῳ) πα[τρ]ηκ(ίῳ) β'(πρωτο)σπα[θ(αρίῳ) (καὶ)] ἐπὶ τοῦ χρυσοτ[ρ]ικλ(ίνου) (καὶ) β'σα[κ]ελλαρ(ίῳ).

The publisher of the Dumbarton Oaks specimen dates it to the early 11th c., which is not supported by sufficient argument and does not rule out a 10th-century date. The same author tries to identify the owner of the seal with another John represented by his seal in his capacity of protospatharios, koitonites and imperial sakellarios (see **Laurent**, *Corpus,* II, no. 780) - an attempt also lacking in argumentation. There is only the similarity of name and the position of β'σακελλάριος. Our seal is closer to a specimen preserved in the Shaw

Collection (DO 47.2.844), formerly in the Schlumberger Collection[18]. If they belonged to one person, which is not very likely, it reflects an earlier period in his career.

66-67. Joseph patrikios, praipopsitos and imperial sakellarios (945-?)

66. Historical Museum, Shumen, no. 14538. Findspot: Preslav. D. 28-31 (26-26;19-19); 3 mm. Well-centered and complete imprint, but some of the letters were subsequently effaced.

Ed. **Йорданов**, Йосиф Вринга, no. 1.

67. Archaeological Institute, Shumen, no. 16. Found in the course of excavations of Grazhdanski Complex site, square G-2, at a depth of 0,30 m in the Selishte locality in Preslav on June 5, 1974. D. 20-23,5 (?); 3 mm. Incomplete imprint, doublestruck, as it seems, by the slipping of the blank in the boulloterion.

Ed. **Йорданов**, Йосиф Вринга, no. 2.

The two specimens were struck by the same boulloterion.

No parallels known.

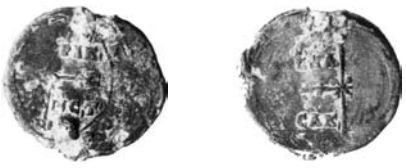

Obv. Between two borders of dots, the invocation: + KЄROHΘЄITѠC.... . Ѡ

In center, cruciform invocative monogram containing the letters IѠCHΦ. In the quarters: ΠAT-PIK' || ΠP'Π-ѠC'T'

Rev. Between two borders of dots, the inscription from obv. continues:

RA.....ѠΠPOTѠCΠA...IѠ

In center, cross with pellets at each end (X at both crossing); in the quarters:

K'RA-CIΛ || CAK'-ΛAP'

+ Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σ[ῷ δούλ]ῳ Ἰωσὴφ πατρικ(ίῳ) πρ(αι)πωσ(ή)τ(ῳ) βα[σιλικ]ῷ προτωσπα[θαρ]ίῳ κ(αὶ) βασιλ(ικῷ) σακ(ε)λαρ(ίῳ).

The owner of the seal affixed to at least two communications to the Bulgarian capital is Joseph, patrikios, praipositos, imperial protospatharios and imperial sakellarios. It can generally be dated to the mid-10th century. An individual holding these positions in the Byzantine administration is known from this time. He is Joseph Bringas, the famous courtier and eunuch[19]. His name is first mentioned in 945:

18 **Schlumberger**, *Sig.*, 580, no. 1.

19 **Guilland**. *Recherches* I, 206.

We find the following information for the year 945 in Theophanes Continuatus[20].

"The God-loving and beauty-loving basileus Constantine found the patrikios and praipositos Joseph, a man of a disposition similar to his (he was judicious in the state affairs and his wit was quicker than a bird's) and initially appointed him sakellarios and later drungarios of the fleet, which he entrusted to his full control."

The name of the same Joseph is later reported prior to the death of Constantine VII in 959 and in connection with the ascension of Romanos II (959-963):

"On his deathbed, the basileus appointed his son Romanos autokrator and entrusted him to the care of the patrikios and praipositos Joseph, whom he charged by oath to protect his son using his great experience."[21]

Later on, the parakoimomenos Joseph Bringas held key positions in the imperial government during the reign of Romanos II and after his death, but when Nikephoros II Phokas (963-969) ascended the throne, he exited the stage of history.

Joseph held the titles patrikios, praipositos and imperial protospatharios (bestowed on eunuchs) and the office of imperial sakellarios on the present seal. In the context of the above events, he must have held these positions immediately after 945. His correspondence was received in Preslav precisely in this capacity. Who was its addressee? On what occasion was it sent? Why was it sent specifically to the so-called Grazhdanski Complex in the Selishte locality? To answer these questions, we need to make a survey of all the seals found there[22].

68. Constantine, patrikios, imp. protospatharios and sakellarios (10th c.)

Historical Museum, Shumen, no. 1211. Findspot: Pliska. D. 26-26 (20); 2,5 mm. W. 13,34 g. Off -centered imprint and bulla in a poor state of preservation. Holed in center, presumably used as a weight.

Ed. **Йорданов**, Монети и печати, no. 23.

No parallels known.

Obv. Patriarchal cross on four steps. Circular inscription between two borders of dots:
+ KЄROHΘЄITѠCѠΔOVΛѠ

Rev. Inscription of five lines:
+ KѠNCT | ANTIN.ΠA | TP...A'CΠ | ..SCAKЄΛ | .APHѠ
+ K(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Κωνσταντίν[ῳ] πατρ[ικ(ίῳ) β'] (πρωτο)
σπ[αθ(αρίῳ)] (καὶ) σακελ[˙λαρήῳ].

20 *Prodolžatel Feofana*, 184.

21 *Ibid., 192.*

22 Some ideas may be found in **Jordanov**, *Preslav*, p. 28.

69. Leon, patrikios, protospatharios and imperial sakellarios (9th-10th c.)

Archaeological Institute, Shumen, no. 21. Found in a stone grave in Selishle locality in Preslav. D. 24-25 (23); 2,1 mm. The reverse is printed to the left. The boulloterion was perhaps loosened and there was a dislocation of the blank in the matrices. The bulla is in a good state of preservation.

Ed. **Герасимов**, Преслав, no. 3, PI. II, 11.

Parallels: Another specimen with the same depiction and text, but nevertheless from a different pair of dies is preserved in the Dumbarton Oaks Collection (see **Laurent**, *Corpus,* II, no. 757).

Obv. Bust of the Virgin holding a medallion of Christ before her breast. No sigla. Circular inscription between two borders of dots: + .KЄROHΘЄITѠCѠΔOVΛO

Rev. Inscription of four lines:

+ | ΛЄѠNT'| .ATPHK'A'| . ΠAΘ'SR'C | AKЄΛA' | +

+ [Θ(εοτό)]κε βοήθει τῷ σῷ δούλο Λέωντ(ι) [π]ατρηκ(ίῳ) (πρωτο)[σ]παθ(αρίῳ) (καὶ) β'σακελα(ρίῳ).

The editor of the Preslav specimen proposed dating it to the first half of the 11th c. The iconography of the Virgin, the epigraphy and the entire text suggest a late 9th - and the early 10th-century dating. The Dumbarton Oaks specimen is dated to the last quarter of the 9th century.

70. Nicholas Angoures, imperial protospatharios, epi tou chrysotriklinou and imperial sakellarios (10th c.)

Archaeological Institute, Shumen, no. 13. Discovered in the course of archaeological excavations of the site Grazhdanski Complex in the Selishte locality in Preslav. D. 29-32(28); 3 mm. Incomplete imprint. The lower half of the depiction and the last line of the text of the reverse are clipped. Almost all letters of the reverse are imprinted.

Unpublished.

Parallels: Another specimen (DO 55.1.2923) struck with the same pair of dies is preserved in the Dumbarton Oaks Collection (see **Laurent**, *Corpus,* II, no. 778).

Obv. Circular inscription containing the invocation: .... ЄГЄОРГНЄRO .....

[+˝ Αγι]ε Γεοργήε βο[ήθει τῷ σῷ δούλῳ]. St. George nimbate, beardless, with short curly hair, represented standing frontally. He wears an armor mail and a cloak. With his

right hand he props himself against a spear ending with a globe at the top and in his left hand he holds a shield. On either side, the vertical inscription: o-A-Γ-H-O'|| Γ-Є-Ѡ-P-Γ'

Rev. Inscription of six lines:

NIKOΛA'|.A'CΠAAΘ'Є | .IT'XPVCOT' | ..CAKЄΛΛ. | ..OTOAN | ..VPH

Νικολά(ῳ)[β'](πρωτο)σπαθ(αρίῳ) ἐ[π]ὶ τ(οῦ) χρυσοτ(ρικλίνου) [(καὶ) β'] σακελλ[αρί]ο το Ἀν[γο]ύρῃ.

A lead seal, published in 1930s, probably belonged to the same dignitary[23].

Obv. St. George, represented as above with the same circular inscription.

Rev. .HKO. | ..R'A'CΠ | ...SЄΠIT | ..NΓΛ'TO | .NΓOVP

=+˝ Αγιε Γεωργίε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ [N]ηκο[λάῳ] β'(πρωτο)σπ[αθ(α)ρ(ίῳ)] (καὶ) ἐπὶ τ(οῦ) [μα]νγλ(αβίου) το [Ἀ]νγούρ(ῃ).

It should reflect an earlier stage in his career.

Representatives of this family in Byzantium are known as early as the 9th c.:

1. Μιχαὴλ Ἀγγούρης, who in his capacity as πραιπόσιτος took part in the proclamation of Basil I (867-886) as co-ruler with Michael III (842-867) in May 866[24].
2. Βαάνης (Ἀγγούρης) πατρίκιος καὶ πραιπόσιτος, presided at a session of the Council of 869/870[25]. Two letters of Patriarch Photios addressed to the same have come down to us[26].
3. Ἰωάννης Ἀγγούρης πατρίκιος καὶ σακελλάριος, a correspondent of Patriarch Photios in the period of 867-873. Four letters to the same addressee (Τῷ Ἰωάννῃ πατρίκιος καὶ σακελλαρίῳ κατα τους Ἀγγουρίους) have reached us[27].

The names of three representatives of the family Ἀγγούρης are mentioned in the miracles of St. Euphrosyne, died in 921/923, (see *AASS,* Nov. III, p. 888 B):

4. Νικόλαος Ἀγγούρης πρωτοσπαθάριος, ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ σακέλλης ταμείνου (according to Laurent, he is identical to the owner of the seal).
5. Μεθόδιος Ἀγγούρης, father of no. 4, who, according to Laurent *(Corpus* II, no. 812), was νοτάριος τῆς σακέλλης.
6. Εὐθυμρος Ἀγγούρης, son of no. 4, who was cured through the miracle of St. Euphrosyne.
7. Βάρδας Ἀγγούρης β' πρωτοσπαθάριος καὶ χαρτουλάριος τοῦ δρόμου, attested by his seal of 11th s. date (**Laurent**, *Corpus,* II, no. 984; *Seyrig,* p. 68; unpublished seal of the former Zacos collection).
8. Κοσμᾶς Ἀγγούρης πρωτοσπαθάριος, according to his seal in the collection of the Fogg Art Museum, no. 293 (see *Seyrig,* 68).

Obviously, a great number of representatives of this family are related by their offices in σακέλλης. The kinship ties between certain representatives of this family are difficult to determine. Are they all of the same family? The 11th-century dating for some representatives is questionable to my mind. It seems they do not exceed the 10th c.

23 **Laurent,** Sceaux inedits III, 50-51.

24 *PG* 110, 1061C.

25 **Vogt**, *Basile I,* 159-160, 218-222.

26 **Photius**, *Epistulae,* nos. 92[1]; 115[1] (on him, see above no. 7).

27 **Photius**, *Epistulae,* nos. 50[1]; 74[1]; 87[1];130[1]; *PMBZ,* no. 3322.

71. Paul Monomachos, anthypatos, patrikios, imp. protospatharios and imperial sakellarios (before 954)

Private collection. Findspot: the Strategia of Preslav. D. 30-32 mm. Complete and well-preserved imprint.

Ed. **Йорданов,** *Преслав,* no. 134.

No parallels known.

Obv. Between two borders of dots, the invocation:

+ KVPIЄROHΘЄITѠCѠΔOVΛѠ

In center of the enclosed field, a cruciform monogram recording the name ΠAVΛѠ. In the quarters: AN-ΘV || ΠA-TѠ

Rev. Between two borders of dots, the inscription from above continues:

RACIΛIKѠΠRѠTѠCΠAΘARIѠΠATRIKIѠKAI R'CAKЄΛARIѠ

In center of the enclosed field, a cruciform monogram recording the name:

oMѠN(O M)AX.

The whole reads:

+ Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Παύλῳ ἀνθυπάτῳ, πατρικίῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ β'σακελαρίῳ το Μων(ομ)άχῳ.

The same dignitary was a patrikios, protospatharios and logothetes genikos at an earlier stage (see nos. 41-47 above).

The two groups of seals date generally to the l0th c. His correspondence (particularly active in his capacity as genikos logothetes) to which the seals were attached was received in Preslav when it was a capital city.

The name of the magistros Paul Monomachos, who in 954 was dispatched on a diplomatic mission to the emir of Aleppo, Hamdan, in connection with the captivity of Constantine, the son of the domestikos of the scholai Bardas Phokas, is reported in Skylitzes[28].

If we accept that it is the same person, then his seals found in Preslav and Cherson reflect an earlier period of his career prior to 954.

72-73. Peter, anthypatos, patrikios, protospatharios, epi tou chrysotriklinou and imperial sakellarios (10th c.)

72. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 5134. Findspot: the strategia of Preslav. D. 28-28 (24); 2 mm. W. 8,94 g. Incomplete imprint with indistinct letters.

Ed. **Йорданов,** *Преслав,* no. 133.

73. Private collection (Yanko Todorov from Shumen). It was presented to me for documentation on 9 January, 2001. Findspot, according to its finder: Malkia Fisek; I pre-

28 **Skylitzes**, 241[30].

sume that Preslav was its true findspot. D. 30-30 (27) 3 mm. Off-centered and incomplete imprint. The dies imprinted only along the channel. The bulla is in a poor state of preservation. The restoration is made on the basis of the Preslav specimen.

Unpublished.

The two specimens were struck by the same boulloterion.

Parallels: Another specimen with the same iconography and text but with a different lettering in the last line is preserved in the Dumbarton Oaks Collection (DO 58.106.2524, see **Laurent**, *Corpus,* II, no. 763).

Obv. Patriarchal cross on three steps with fleurons arising from the base (up to the lower arm). Circular inscription along a border of dots: Є..... ΤѠCѠΔ....

Rev. Inscription of six lines:

.ΠЄΤΡѠ | ΑΝΘVΠ'ΠΑ | . ΡΙΚ'Α'CΠΑΘ'| ...Τ'ΧΡVCO | ....Λ'SR'CA | .....Ρ'

[+Κ(ύρι)]ε [βοήθει] τῷ σῷ δ[ούλῳ] Πέτρῳ ἀνθυπ(άτῳ) πα[τ]ρικ(ίῳ) (πρωτο) σπαθ(αρίῳ) [ἐπὶ] τ(οῦ) χρυσο[τρικ]λ(ίνου) (καὶ) β'σα[κελα]ρ(ίῳ).

Thus, ten molybdobullae of eight different officeholders have been found in the territory of modern Bulgaria:

With the exception of two specimens from Debelt (no. 1) and Pliska (no. 5), the remaining eight originate from Preslav. Among the Preslav finds, only one specimen is from the late 9th c., the rest are from the 10th c., down to the 950s-960s. The Preslav finds have come from archaeological excavations, which makes it possible to establish the exact place in the Bulgarian capital where the correspondence of the Byzantine imperial sakellarioi was received. In two places: at the Selishte locality of the Outer City in the so-called Grazhdanski Complex, where 4 specimens were found; 3 specimens originate from the Inner City near the Southern Gate. The seals from Preslav, besides attesting the names of six heads of this bureau suggest, specifically for the 10th c., that they held office (at least relatively speaking) in the following chronological order:

1. Leo, patrikios, protospatharios and imperial sakellarios (9th-10th c.).
2. John, anthypatos, patrikios, imp. protospatharios, epi tou chrysotrikli-nou and imp. sakellarios (11th c.).
3. Peter, anthypatos, patrikios, protospatharios and imperial sakellarios (10th c.).
4. Joseph, patrikios, praipositos and imperial sakellarios (945-?).
5. Paul Monomachos, anthypatos, patrikios, imperial protospatharios and imperial sakellarios (before 954);
6. Sisinnios, protospatharios and imperial sakellarios (?-959).
7. Nicholas Angoures, imperial protospatharios, epi tou chrysotriklinou and imperial sakellarios (10th c.).

The receipt in the Bulgarian capital of correspondence from the sakellion is probably connected with financial relationship between Bulgaria and Byzantium, mostly regarding the annual tribute, which the empire paid to the Bulgarian state.

As stated above, a limited amount of correspondence from the logothesion of the genikon was received in Preslav: only two or three officials are involved. In contrast correspondence from the imperial sakellion of at least six officials was received there. How can this difference be accounted for? Was there any evolution and merging of the functions of this department? Evidence of the like is the situation in Bulgaria. Generally, when Pliska was the capital, the correspondence of the logothetes genikos was usually received there,

and when Preslav was the capital center, the receipt of active correspondence in the city was from the imperial sakellion!

b) epi tou eidikou logou:

A private and special treasury (called after the 10th c. εἰδικου) is first attested in the written sources in 829-842. The etymology of the term and its function are debated.

It refers to a state treasury with responsibilities for safeguarding the following:

a) coinage in circulation used for paying the senators' rogai;

b) valuables, especially gold and silk (materials, clothes, silk braids, etc. supplied by the imperial workshops or free artisans).

Actually, this is the basic state currency reserve.

Objects in store for special use, such as uniforms and equipment of Arabian spies[29].

The following seals of this bureau were discovered in the territory of present-day Bulgaria:

74. Theodore, imp. protospatharios, epi tou eidikou logou (first half of the 9th c.)

Archaeological Center, Debelt, no. 274. Findspot: the kommerkia of Develtos from the first period of its activity. D. 27-31 (?); 2,5 mm. W. 10,69 g. Incomplete imprint. Only the letters from the center of the dies printed.

Ed. **Йорданов,** *Девелт,* Ed. **Jordanov**, *Develt,* no.VII, 48.

No parallels known.

Obv. Traces of a cruciform invocative monogram (Θεοτόκε βοήθει); in the quarters: .Ѡ-CѠ || . Ꙁ-Λ .

Rev. Inscription of four lines:

..OΔѠ. | ..A'CΠA. | ..IT'ЄIΔ. | . OГꙀ

+Θεοτόκε βοήθει [τ]ῷ σῷ [δ]ούλ[ῳ Θε]οδώ[ρῳ β'](πρωτο)σπα[θ(αρίῳ) ἐπ]ὶ τ(οῦ) εἰδ(ι)[κ(ου) λ]όγου.

The dating of the bulla, according to the location of its find and its iconography, is to the first half of the 9th c. It could be assumed that the owner of the seal was one of the first heads of this department. Of course, when a particular office is mentioned in the sources, it does not mean that it did not exist in an earlier period. In the Taktikon Uspenskij, which is contemporary with the seal, the head is represented as holding precisely this title ὁ πρωτοσπαθάριος καὶ ἐπὶ τοῦ εἰδικου λόγου[30].

75-82. Nikephoros, imperial protospatharios and epi tou eidikou logou (10th c.)

29 **Bury**, *System,* 98-100; **Brehiér**, *Institutions,* 267-268; **Guilland**, *Logothètes,* 85-100; **Oikonomidès**, *Listes,* 316-317; **Laurent**, *Corpus,* II, 303-305; **Oikonomidès**, *Évolution,* 137.

30 **Oikonomidès**, *Listes,* 53[21].

All eight specimens were struck with the same pair of dies and were discovered in the same circumstances: in the course of excavations of the Grazhdanski Complex site in Selishte locality in Preslav. It appears that they all were struck on blanks from the same mold. The only exceptions are perhaps nos. 3 and 5. It is also observed that when the imprint is perpendicular to the channel, it is printed only along the channel.

75. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 3. Found in square 1-3 on 11th August 1975. D. 22-22 (20); 2 mm. Not a well-centered imprint, but the seal is in a good stale of preservation.

Unpublished.

76. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 4. Found in the same circumstances and parameters. D. 21-21 (20); 2,2 mm. Weak imprint due to weak striking. Parts of the dies did not print.

Unpublished.

77. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 5. Found in square E-l, on 24th August 1978. D. 22-23 (20); 3 mm. Low-quality imprint; bulla in a poor state of preservation. Oxidated.

Unpublished.

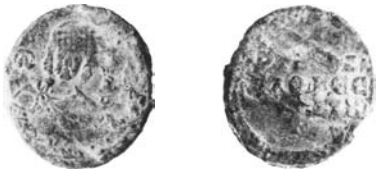

78. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 6. Found in square 1-3, on 23rd August 1975. D. 19-21 (20); 2,1 mm. Bent. Once a fairly good imprint. Incomplete, especially on the obverse, where the edge of the blank was not pressed with the dies.

Unpublished.

79. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 7. Found in square I-5 on 23rd April 1975. D. 22-25 (20); 2,8 mm. Incomplete imprint. Only the pans on the channel swelling and along the circumference printed on the blank.

Unpublished.

80. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 8. Found in square I-3 on 23rd April 1975. D. 19-22 (20); 2,5 mm. Imprint the same as the above. One side of the bulla is folded.

Unpublished.

81. Archaeological Museum, Veliki Preslav, no. 9. The same circumstances of discovery as with no. 75. Half of what was once perhaps a good imprint.

Unpublished.

82. Private collection (N. Nikolov from Razgrad). Findspot: Preslav. D. 12-26 mm. Half of what was once a good imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Prokopios, nimbate, beardless with long hair flanking his face and a band or a wreath on his forehead. He wears a chlamys pinned with a fibula at r. and holds a martyr's cross (r. hand) in front of his chest. Vertical inscription in two columns: ⊙ || Π-Ρ-Ο' Along border of dots circular inscription: + ΚЄROHΘ' TѠCѠΔOVΛѠ

Rev. Inscription of five lines:

+ NIKH | ΦOPOR'A'| CΠAΘ'KЄЄ | ΠIT'IΔIK'| ΛOΓOV

+Κ(ύρ)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Νικηφόρο β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) κὲ ἐπὶ τ(οῦ) ἰδικ(ου) λόγου.

83. Philetos, protospatharios epi tou chrysotriklinou and epi tou eidikou logou (10th c.)

Archaeological Museum, Veliki Preslav. Found accidentally in Bial Briag locality in the outskirts of Preslav on 21st September 1963. D. 25-30 (22); 2mm. W. 10,58 g. Incomplete imprint; bulla broken into two parts.

Ed. **Йорданов,** *Преслав,* no. 135.

No parallels known.

Obv. Decorative cross with flaring arms, each end decorated with three pellets; on either side fleuron up to the first arm. Remains of a circular inscription: +...ΟΗΘЄΙΤ.....

Rev. Inscription of five lines:

.ΦΙΛΙΤ' | Α'CΠΑΘ'ЄΠ | .... C'T..K | . ЄΠΙΤ'ЄΙ.. | K&ΛΟ..

[+K(ύρι)ε β]οήθει τ[ῷ σῷ δούλῳ] Φιλιτῷ (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) ἐπ(ὶ) τ(οῦ) χρυ]σ(ο) τ[ρι]κ(λίνου) [(καὶ)] εἰ[δι]κου λό[γου].

Nine of the ten lead seals of this bureau were found in Preslav. Of special interest are the eight lead seals of Nikephoros, unearthed at the same site in Preslav in the so-called Grazhdanski Complex. Discovered there, as was noted above, were four seals of imperial sakellarioi, one of an unknown genikos logothetes, one of an eparchos of Constantinople and other Byzantine and Bulgarian seals when Preslav was a capital. Obviously, they have as their addressee the person or institution located in this complex when the city was a capital, and this person or institution maintained contacts with their opposite numbers in Byzantine fiscal bureaux. Unfortunately, it is hard to determine who was directly responsible for the financial resources of the state in medieval Bulgaria. What is known is that the Ichirguboil resided in Preslav. It is also known that he was responsible for a considerable amount of state property. Along with that, he also functioned as a foreign minister. Perhaps he was located in this complex. Here the Byzantine envoys arrived and presented their charters. Thus, it could be assumed that he was the receiver of the correspondence and the seals found there. Certainly, all this calls for further investigation.

Finally, let's try to review the data. Of interest to us is the discovery of seals of Byzantine fiscal institutions in various settlements of medieval Bulgaria.

What is the situation?

The seals discovered in the first Bulgarian capital Pliska; they belonged to the following bureaux and officials:

a) the imperial vestiarion (nos. 4 and 6), dating from the first half to the mid-9th c.;

b) the genikos logothetes, dating from the mid- to the late 9th c. (until the transfer of the capital from Pliska to Preslav in 893);

c) the seal of Constantine, imperial sakellarios, which dates perhaps from the period prior to 893.

The seals discovered in Pliska and dated prior to 893 should be considered rather as an exception than as a regular practice.

Seals of Byzantine treasuries, private and State, have been found predominantly in the Second Bulgarian capital Preslav (893-971). They are dated generally from the end of the 9th c. to the 950s-960s.

It is interesting to compare the situation and the trends in the Bulgarian capitals with those in the Byzantine centers in existence at that same period, e.g. the medieval Cherson. According to Alekseenko's publication, forty-seven seals of about twenty-three genikoi logothetai were discovered in Cherson. They date from the period 8th-10th centuries. The situation in Bulgaria is analogous: fifty-six lead of which belonged to genikoi logothetai and may be dated to the 9th- 10th centuries. According to Alekseenko again, there was not a single seal of imperial sakellarios or logothetes idikou discovered in Cherson.

An active correspondence on the part of the genikoi logothetai, to Chersones, Develtos and other Byzantine centers was perhaps in connection with the collecting of the kommerkion and taxes. How can we explain however their discovery in Pliska and Preslav, which were definitely not subject to the genikos logothetes? Perhaps in the context of the Bulgarian-Byzantine fiscal relationship.

It is much easier to explain the discovery in the Bulgarian capitals of seals from the Byzantine public and private treasury. They accompanied the correspondence to the Bulgarian capital presumably connected with the imperial payments to Bulgaria.

The seals of Byzantine fiscal departments (815-971) discovered in modern Bulgaria are on the one hand empirical material for advancing Byzantine Studies. They offer the names of new officials unknown to us from other sources, confirm the names of those known from the narrative sources, offer new information on the functioning of these departments, etc.

On the other hand, the lead seals of Byzantine fiscal institutions from the time of the First Bulgarian Kingdom discovered in modern Bulgaria are "living witnesses" which have reached us through the centuries in order to prove the processes of integration between Bulgaria and Byzantium and, more generally, between the nations of that time.

Част II
ЮЖНА БЪЛГАРИЯ

Part II
SOUTH BULGARIA

14. MESEMBRIA (VI-XII c.), ACCORDING TO SPHRAGISTIC DATA*

The frequent mentions of Mesembria in various narrative sources attest to its place and role as an important border town between Bulgaria and Byzantium. There are also some compendious studies of the town and region[1].

The extant sphragistic monuments, mostly Byzantine, are reliable sources of information on the specific place and role of Mesembria in Byzantine civil, military and ecclesiastical administration.

The present research has been dedicated to this problem. It draws on the data from more than seventy Byzantine lead seals which relate to the past of Mesembria and could be classified into three different groups:

1. Seals bearing the name of Mesembria. They attest to various departments and offices located in the town, report the names of their titulars, etc.
2. Seals discovered within the boundaries of the medieval town. They report the names of the senders of miscellaneous correspondence received in the town.
3. Seals of individuals known from other sources to have been connected with Mesembria either by origin or by having been long- or short-term residents there.

I. Seals bearing the name of Mesembria

The following dignitaries resided in the city during various periods: 681-812:

a) archon of Mesembria

1. Adrianos, imperial strator and archon of Mesembria (VIIIth century).
Represented by a single specimen found in Constantinople[2].
2. Alexandros, hypatos, imperial spatharios and archon of Mesembria (VIIIth century)
Represented by a single specimen found in Constantinople[3].
3-4. Theodoros, hypatos, and archon of Meseimbria (VIIIth century)
Represented by two specimens found in Constantinople[4].
5. N., imperial spatharios and archon of Mesembria (VIIIth century)
Represented by a single specimen found in Constantinople[5].

* *Bulgaria Pontica Medii Aevi*, vol. IV-V2, София, 2006, 43-59.

1 See **Constantinides, M.** *He Mesembria tou Euxeinou*, Athens, 1945; **Гюзелев,** Несебър, 325-355.

2 **Zacos**, *Seals*, I, no. 1981A.

3 **Zacos**, *Seals*, I, no. 1694; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, no. 77.1.

4 **Ebersolt**, *Constantinople*, p. 223, no. 300; **Zacos**, *Seals*, I, no. 2432.

5 **Zacos**, *Seals*, I, no. 2368; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.3.

6. N., imperial kandidatos and archon of Mesembria (VIIIth-IXth centuries), represented by a single specimen found in Constantinople[6].

b) kommerkia of Mesembria

This was the first and, during certain periods, the only Byzantine kommerkia which served Bulgarian-Byzantine relations. Therefore, I would like to comment briefly on the establishment of this kommerkia and its subdivision in Mesembria[7].

A kommerkia was established in Mesembria right after the creation of the Bulgarian state. Its earliest known seals are dated to 690-691. The further development of this kom-merkia is also known by its seals. Conforming to the general rules of the Empire, they determine the role of the kommerkia as one of the most important Byzantine centers in this region.

On the 4th of November 812, the Bulgarians captured Mesembria and in 815-816 a peace treaty was signed. This treaty fixed the border line between Bulgaria and Byzantium near Develtos, thus leaving Mesembria within the Bulgarian boundaries. The kommerkia was moved to Develtos in order to facilitate the contacts between the two states. This choice was successful because Develtos was connected with the Empire by sea and land and was situated on the main road linking the Bulgarian capital and Constantinople. Hence, the last seals of the kommerkia date from 751-775. We do not have any information from later seals and the reasons for this were probably connected with the relations between Bulgaria and Byzantium.

For quite a long period of time (at least until 832-833), the kommerkia maintained a seal bearing an impersonal inscription: + τῶν βασιλικῶν κομμερκίων. Its purpose was perhaps to emphasize the continuity between to: τὰ βασιλικὰ κομμέρκια Δεβελτοῦ and τὰ βασιλικὰ κομμέρκια Μεσημβρίας.

Seals of kommerkiarioi of Mesembria:

681–728–729: general kommerkiarioi of the apotheke of Mesembria:

7. Kosmas, apo hypaton and general kommerkiarios of the apotheke of Mesembria (690-691).

Represented by a single specimen found in Constantinople[8].

8. Apotheke of the imperial kommerkia of Mesembria (695-696). Represented by a single specimen found in Constantinople[9].

9. Theo... and general kommerkiarios of the apotheke of Mesembria (698-699)/(713-14).

Represented by a single specimen found in Constantinople[10].

10. Constantine apo eparchon and general kommerkiarios of the apotheke of Mesembria (700 and 702).

Represented by a single specimen found in Constantinople[11].

6 **Zacos**, *Seals*, I, no. 2577; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.2.

7 **Bibicou-Antoniadis,** *Recherches*; **Oikonomides,** Silk, 33-53.

8 **Mordtmann**, Grèce, p. 292, no. 4; **Zacos**, *Seals*, I, p.182, Pl. 30, no. 1.

9 **Regling**, Bleisiegel, p. 296; **Zacos**, *Seals*, I, p. 182, table 30, no. 2.

10 **Zacos**, *Seals*, I, no. 200a; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.9.

11 **Лихачев**, *Моливдовулы*, табл. XXIII.7; **Zacos**, *Seals*, I, p. 155, table 10, no. 2.

11-14. Synetos and Niketas general kommerkiarioi of the apotheke of Mesembria (713-714).

Represented by four specimens struck with a different die or boulloterion[12].

15. Thomas patrikios, genikos logothetes and kommerkiarios of the apotheke of Mesembria (722-723).

Represented by a single specimen found in Constantinople[13].

730-812: The imperial kommerkia of Mesembria:

16. The imperial kommerkia of Mesembria (731-732). Represented by a single specimen found in Constantinople[14].

17. The imperial kommerkia of Mesembria (732-733). Represented by a single one only specimen found in Constantinople[15].

18. The imperial kommerkia of Mesembria (735-736). Represented by a single specimen found in Constantinople[16].

19-20. The imperial kommerkia of Mesembria (736-737). Represented by two specimens found in Constantinople and preserved in the Hermitage M-7297[17] and in DO. 55. 1. 4398[18].

21. The imperial kommerkia of Mesembria (736/737 or 738/739).

Represented by a single specimen found in Sicily[19].

22-25. The imperial kommerkia of Mesembria (747-748).

Represented by four specimens found in Constantinople and preserved in: Fogg, A. M., no. 1739; DO. 47.2.107, 47.2. 108 and 47. 2. 193[20].

26-31. The imperial kommerkia of Mesembria (741-750).

Represented by six specimens found in Constantinople. They were struck in different boulloteria or dies and preserved in different collections: Hermitage M-7970, 7991[21]; G.Zacos[22]; DO. 47. 2. 109 and DO 55. 1.4400[23].

32. The imperial kommerkia of Mesembria (751-775).

Represented by a single specimen found in Constantinople[24].

c) kleisourarches of Mesembria (864 to 913-917)

The seals presented below are the only documentary sources attesting to the existence of this institution in the town.

The kleisourarches was an administrative and military governor of a mountainous province: a smaller theme consisting of mountain chain and mostly of gorges fortified

12 **Zacos**, *Seals*, I, no. 217 a-c; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.10 a-c.
13 **Zacos**, *Seals*, I, no. 232a; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.11.
14 **Zacos**, *Seals*, I, no. 244; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.5.
15 **Zacos**, *Seals*, I, no. 247; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.6.
16 **Лихачев**, *Моливдовулы*, табл. LXXV.11.
17 **Лихачев**, *Моливдовулыі*, табл. LXXV.1; **Zacos**, *Seals*, I, no. 247.
18 **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no.77.6.
19 **Kislinger, Seibt,** Sicilia, 13-14.
20 **Zacos**, *Seals*, I, no. 256 a-c; **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 77.8a-d.
21 **Лихачев**, *Моливдовулы*, табл. LXXV. 3,6.
22 **Zacos**, *Seals*, I, no. 259 a,d.
23 **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, nos. 71.17-18.
24 **Ebersolt**, Constantinople, no. 334; **Zacos**, *Seals*, I, 182-183, tabl. 30.

against enemies. He was an officer subordinate to the strategos of the respective neighboring theme but he was appointed directly by the emperor and was directly responsible to him. The klesourarches also enjoyed administrative rights in his region. Quite often the kleisoura developed into themes[25].

Seals of kleisourarchai of Mesembria:

33. Alexios, imperial spatharokandidatos and kleisourarches of Mesembria (Xth century).

Represented by a single specimen found in Preslav[26].

34. Basil, imperial spatharokandidatos and kleisourarches of Mesembria, (IXth-Xth centuries).

Represented by a single specimen found in Preslav[27].

35. George, imperial spatharios and kleisourarches of Mesembria (IXth-Xth centuries).

Represented by a single specimen found in Develt[28].

36. Pankratios, imperial protospatharios epi tes megales hetaireas and kleisourarches of Mesembria (Xth century).

Represented by a single specimen found in Preslav[29].

When we published the seals of the strategeia of Preslav, we assumed a priori that these two specimens belonged to Alexios and Pankratios,kleisouriarchai of Mesembria, datig from the period after 971, since they were found in Preslav. This was further corroborated by facts from history.

When exactly was the kleisoura of Mesembria founded? The discovery in the closed archeological complex dated to 913-917 at the latest of a seal having belonged to George, imperial spatharios and kleisourarches of Mesembria, raises this question in the present publication. There are three possibilities: it existed during the period between 864 and 913-917; it was reestablished after 971 or shortly before this date; and the klesoura of Mesembria existed only during the XIth century.

A definite answer could be provided only after the seals of the kleisouriarchai of Mesembria are exactly dated, but unfortunately this is not possible. Nevertheless, we will consider each particular case:

The seal of Alexios or Basil, imperial spatharokandidatos and kleisourarches of Mesembria, is dated to the last quarter of the IXth century, according to its iconographical subject. The seal of George, imperial spatharios and kleisourarches of Mesembria, was found in the closed archeological complex dated to 913-917 at the latest. Its iconographical subject and paleography point to a late IXth or early Xth century dating. There is no sufficient evidence as to exclude the dating of the other two seals (Alexios, imperial spatharokandidatos and kleisourarches of Mesembria, and Pankratios, imperial protospatharios epi tes megales hetaireas and kleisourarches of Mesembria) from the period before 971 and especially the first decades of the Xth century.

25 **Ahrweiler**, Recherches, 81-82; **Oikonomidès,** *Les listes,* p.342.

26 **Йорданов,** *Преслав,* № 280; **Jordanov,** *G. Names*, no. 47.1.

27 **Jordanov,** *G. Names*, no. 47.2.

28 **Йорданов**, *Девелт*, № 58; **Jordanov**, *G. Names*, no. 47.3.

29 **Йорданов**, *Преслав*, № 281; **Jordanov**, *G. Names*, no. 47.2.

The following conclusion based on the above written sources could be drawn: the kleisoura of Mesembria existed during the period between 864-913 and 917. The discovery in the Bulgarian capital Preslav of two specimens which belonged to the kleisourarchai of Mesembria could be explained by the role of Mesembria as a negotiator in settling of border-line disputes between the two countries.

As the above information reveals, the seals presented here illustrate the increasing role of this administrative and military unit judging by the ranks of the titulars. The last mentioned titular had the highest position and it is possible that he held the effective office of epi tes megales hetaireas, i. e. the guards or part of them were forwarded to Mesembria in connection with a particular military operation and their commander was entrusted with the administration of the kleisoura of Mesembria. Such moments are no doubt possible having in mind the Bulgarian-Byzantine war of 917 and the defeat near Anchialos.

d) ek prosopou of Mesembria (971-1092):

In this case, the seals presented below are the only evidence of the existence of such a unit in Mesembria.

Who held the title of ek prosopou? There are two possible answers: the emperor himself or the strategos of the neighboring theme, most probably Thrace.

In the first case, Mesembria could be considered as a theme of a lower rank than the others and its titular was ek prosopou directly subordinate to the emperor.

In the second case, ek prosopou of Mesembria was probably a proxy of the strategos or the judge of the Thrace theme in the town of Mesembria and its vicinity.

Seals of ek prosopou of Mesembria:

37-38. Antronikos, dioiketes and ek prosopou of Arkadioupolis and Mesembria (XI c.).

Represented by two specimens found in Preslav[30].

39. Theodoros, protospatharios and ek prosopou of Mesembria (XIth century).

Represented by a single specimen in the Fogg A. M. Collection, no.1891[31].

40. John, spatharokandidatos, imp. notarios of the eidikoi logos and ek prosopou of Mesembria (XIth century).

Represented by a single specimen of the Henri Seyrig collection[32].

41. Kyriakos, spatharokandidatos epi tou manglaviou and ek prosopou of Mesembria (XI c.).

Represented by a single specimen[33].

42. Methodius Solomon, protospatharios, imp. notarios and ek prosopou of Mesembria (XI c.).

Represented by a single specimen in the MK Wien collection, no 53[34].

The above seals of ek prosopoi of Mesembria and mostly no. 1 corroborate the proposition that at a certain point the judge or the strategos of the Thrace theme dispatched his

30 **Jordanov**, *G. Names*, no. 10.3.

31 **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS,* 1, no. 77.4.

32 *Seyrig*, no. 185.

33 *Auction Munz Zentrum*, 98, 5-7.05. 1998, no. 648.

34 **Jordanov**, *G. Names*, p. 121.

proxy to the main cities of the theme, Arcadioupolis and Mesembria. Later the combination of his duties in these two cities proved hard and therefore the next ek prosopou were authorized only for Mesembria. The titles and especially the offices of the titulars confirm the fiscal and administrative functions of these ek prosopou instead of the military ones.

e) strategos of Mesembria

We can judge about the existence of a strategos of the town from the data of a single seal recently discovered in Bulgaria, which I had the opportunity to examine but could not document. It could be assumed that the strategia of Mesembria was established after the capture of the town in 970 or 971.

43. Nicholaos, imperial protospatharios and strategos of Mesembria (last quarter of the X c.).

Obv. Patriarchal cross with fleurons arising from the base.

Rev. +NIKO | ΛAѠR'A' | CΠAΘ'SCT | PATHΓ'MЄ | CIMRPIA

f) katepano of Mesembria

It is difficult to determine exactly when Mesembria had been put ahead of a katepanate, because in this case too, the seals are the only available sources.

According to the data from them and some additional information known about the town and its vicinity, the situation is the following:

The strategic role of the city and its direct connection by sea with Constantinople were generally restored during the third quarter of the XIth century. Then the navy which defended the Black Sea shore and the mouth of the Danube was transferred there. This fact suggested that initially Mesembria was annexed to the former katepanate of Adrianoupolis[35]. Later, during the 1060s-1070s, when Adrianoupolis was threatened, Mesembria developed into an independent katepanate. At this time the navy resided there and the town had the opportunity to maintain permanent contacts with the other regions of the Empire.

44-45. Bladtzertes/Balatzertes magistros and katepano of Mesembria (the 60s-70s of the XI century).

Represented by two specimens: one from Zacos[36] collection and the other preserved in the collection of the Historical Museum in Sliven, no. 216 and found during excavations of the stronghold near the village of Zlati Voivoda, district of Sliven, on August 20th , 1993[37].

In the publication quoted above the Slavonic origin of the name Βλαδτζερτης is asserted.

The separation of Mesembria as an independent unit in the context of the administrative changes connected with it can be dated to the 1060s-1070s. The territorial scope of this katepanate is unknown but surely it did not cover only the territory of this city.

35 **Jordanov**, *G. Names*, no. 3A.9.

36 **Zacos**, *Seals*, II, no. 1059.

37 **Jordanov**, G. Names, 47.5.

The discovery of this specimen in the stronghold near the village of Zlati Voivoda raises the following questions: Who did the katepano of Mesembria write to? What was the reason for that?

It is not very likely that the stronghold and its garrison were directly subordinate to the katepano of Mesembria. They were more probably related to the katepanate of Adrianoupolis but, as it was stressed above, during certain periods these two military-administrative units were united. Thus, there was always a necessity for coordination and mutual operations between the katepano of Mesembria and the local military or administrative governor.

It has to be remembered that this was the time of mass invasions of the Guzes and of an unsuccessful attempt of the magistroi Basil Apokapes and Nikephorus Botaniates to stop their penetration into the country. Probably this was the reason for fortifying the other defense line of the Empire situated on the Balkan range and sub-Balkan range.

The appointment of a katepano who was not Byzantine but close by birth to the invaders was probably motivated by the mentioned reasons too.

Who was this katepano of Mesembria?

The reading of the homonym proposed by Zacos could be correct. Then the name Βαλτζερτης could be associated with the Slavonic name Vladchert, i. e. a person who prevails over the sinister forces. Although we have to emphasize that the last letter of the third line is uncertain and could be Ä but A as well and the name could be Βαλατζερτης.

Thus some other possibilities for analysis are open. John Skylitzes mentioned two Pecheneg leaders named Βαλτζάρ, father and son of the patrikios Kegen, who came over to the side of the Empire[38]. Regarding his son Βαλτζάρ, we are of the opinion that after the attempt on the life of his father in 1050, he kept his office in the Empire and was nominated with the corresponding title. Probably this title was initially equal to that of his father, i. e. patrikios, and later on, about the 1060s he was promoted to the rank of magistros. It is possible that this person was appointed katepano of Mesembria during the 1060s-1070s because he was by birth related to the menacing nomadic tribes and he knew their tactics and strategy.

Another possibility is suggested by the text of an inscription found near to the village of Urumcik in Turkey, where the ancient city of Traianoupolis was located since 1069[39].

Naturally, the cases mentioned above are just opportunities for analysis. In any case, this Byzantine general having been at the head of a strategically important port of the Empire was connected with the nomadic invaders and this was a tradition of the Empire in its campaigns against similar invasions.

g) anagrapheus of Mesembria

46. N., spatharokandidatos epi tou chrysotriklinou and anagrapheus of Mesembria anthropos tou basileus (XIth century).

Represented by a single specimen found in the village of Melnitsa, district of Elhovo[40].

38 **Skylitzes**, 455.42; 465.43.

39 **Asdracha, Bakirtzis**, Inscriptions, p. 257, no. 15.

40 **Jordanov**, Melnitsa, no. 56; **Jordanov**, *G. Names*, no. 47.6.

i) archbishop of Mesembria

Mesembria is an old Christian center. Initially it was a bishopric subordinate to the metropolitan of Adrianoupolis. It was an autocephalous archbishopric from 640 and was included in all notitiae until the time of Alexius I Komnenos. The metropolitan of Mesembria attended a synodal session in 1140 which gives us reasons to suggest that the chair was elevated earlier to this rank[41].

The names of the following bishops of the town are known from their seals:

47. David, archbishop of Mesembria from IX c., attested by a single specimen preserved in MK Vienna no. 52[42]. Its owner can perhaps be identified with the bishop of Mesembria reported in 850.

48. Christophoros, archbishop of Mesembria, IX c.

Unpublished specimen in the Collection of the Hermitage (M-8134). D. 30-32 mm. Incomplete imprint in a poor state of preservation.

Obv. Cruciform invocative monogram.

Rev. Inscription of five lines:

+ XPIC | ΤѠΦѠΡѠ | ....ЄΠIC | .ΟΠΟΜЄ | CIMBP | .AC

+ Θεοτόκε βοήθη Χριστωφώρῳ [ἀρχι]επισ[κ]όπο Μεσιμβρ[ί]ας

49. Constantine, archbishop of Mesembria, XI c.

Private collection (V. Panteleev from Varna). Find-spot: uncertain. D. 19-25 (20) 3.1 mm, W. 8.3 g. Presumably once a good imprint, now damaged. A fragment cut. Deformed during its discovery with a metal detector and an adze.

Obv. Bust of the Virgin with both hands open in front of her chest. Sigla at l.: M-P. Above, a triangle ornament.

Rev. ...N | ...NT'Є | ....APX'Є | Π'CK'MЄCH | MRPIA | - C -

[+Kω]ν[στα[ντ(ίνῳ) ἐ]λ(α)χ(ί)σ(τῳ)] ἀρχ(ι)επ(ι)σκ(όπῳ) Μεσημβρίας

The name of Constantine, archbishop of Mesembria, is reported in synodal sessions in 1030[43]. It may well be that it applies to the same person.

50-54. Hilarion, archbishop of Mesembria XIth c.

Represented by five seals struck in the same boulloterion which originate from the strategeia of Preslav[44].

The name of Hilarion, Archbishop of Mesembria, was mentioned in a speech of Niketas of Ancyra delivered during a session of the Synod in 1092, when the right of the prelates to resign was discussed. The name of this archbishop was quoted as a negative example of a prelate who delivered his resignation after leaving his post[45]. Therefore, Hilarion was archbishop of Mesembria before 1092.

41 **Laurent**, *Corpus,* V.1, p. 666; **Asdracha**, Thrace, 243-244.

42 **Laurent**, *Corpus,* V.1, no. 857.

43 **Ficker,** *Erlasse,* S.20.20.

44 **Йорданов**, *Преслав*, № 390-393; **Jordanov**, *G. Names*, no. 47.7.

45 **Darrouzes, J.** Documents inédits d'Écclesiologie byzantine. – *Archives de l'Orient chrétien,* no. 10, Paris, 1966, I.18-21, 9-11.

As regards the identification of this prelate with the owner of the seals under discussion, W. Seibt expresses his reservations and suggests X[th] - XIth century dating[46].

55. Michael, archbishop of Mesembria, XIth c.

Represented by a single specimen found in Pomorie (ancient Anchialos)[47].

II. Byzantine seals discovered in Mesembria

One is struck by the conclusion that only a limited number of seals have been discovered from the territory of medieval Mesembria. It is hard to determine the possible reasons for that. It may be the fact that the modern town was built on the basis of the medieval one thus hindering the practice of the common phenomenon of treasure-hunting with metal detectors to which Bulgaria has been exposed. This small amount of seals is to a certain extent compensated by the fact that they date from different periods and attest to the development of the town as administrative and economic center.

56**.** Peter, apo hypaton and patrikios (VI-VII c.).

Private collection (A. Hadgikostov from Stara Zagora). Find-spot: Mesembria. D. 25-30 (24) 3 mm. Complete and well-preserved imprint.

Unpublished. No parallels known.

Obv. Inscription in four lines:

+ ΘЄO | .OKЄBO | HΘЄIΠЄ | TPѠ +

Rev. Inscription in four lines:

+AΠO | VΠATѠ | NΠATP | IKIѠ

+ Θεο[τ]όκε βοήθει Πέτρῳ ἀπὸ ὑπάτων πατρικίῳ.

57. Kosmas stratilates (VIII c.).

Archaeological Museum Nesebar, no. 847. Find-spot: the town. D. 23-26 (22) 5 mm. Incomplete imprint.

Unpublished. No exact parallels. A published lead seal of the same text but different arrangement of letters is preserved in Zacos Collection[48].

Obv. Inscription of five lines:

+ ΘЄO | TOK.BO | HΘITѠΔ | OVΛѠ | C8

Rev. Inscription of four lines:

+ KOC | MACTP | ATHΛA | T. *

+Θεοτόκ[ε] βοήθι τῷ δούλῳ σου Κοσμᾶ στρατηλάτ[η]

Its dating, according to the invocative formula τῷ δούλῳ σου, is to the late VIIIth c. Who was this Kosma? To whom in Nessebar did he send his correspondence? That is impossible to determine.

58. Nikephoros imperial spatharios (650-750).

Archaeological Museum, Nesebar, no. 191. Find-spot: the town. D. 24-24 (22) 4 mm. Good imprint and specimen in a good state of preservation.

46 *BZ*, 89, 1995, S. 137.

47 **Йорданов**, Анхиало, № 17; **Jordanov**, G. *Names*, no. 47.8.

48 **Zacos**, *Seals*, I, no.904.

Unpublished. No exactly parallels[49].

Obv. Inscription of three lines:

+ ΘKЄBO | HΘЄITѠΔ | ȣΛѠCȣ

Rev. Inscription of four lines:

NIKHΦ | ORѠBAC | IΛIKѠCП | ...PHѠ | - -

+ Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ δούλῳ σου Νικηφόρῳ βασιλικῷ σπ[αθα]ρίῳ.

59. Andronikos Kamateros, sebastos (second half, XII c.)

According to a specimen preserved in the collection of the National Historical Museum, Sofia, no.13344[50].

A person bearing these names is known from various documentary sources[51]:

Andronikos Kamateros is son of Gregory Kamateros and Anna from the Doukai family. His both names are written in various extant documents as are on the title of John Tzetzes' letter[52]. In a poem dedicated to Emperor Manuel I Komnenos (1143-1180) he refers to himself as "…sebastos Andronikos, Kamateros by father's name and Doukas by mother's name…"[53]. But in a number of documents only one name, Kamateros, is written as well. Probably for this reason John Kinnamos calls him a royal relative[54].

According to the analysis of the sources known to us, the following cursus honorum could be suggested:

a) σεβαστός καὶ ἐπὶ τῶν δεήσεων (before1157). He is thus referred to in George Tornikes' letter, dated before 1157[55].

b) σεβαστός καὶ ἔπαρχος (between 1157 and 1161). In this capacity, he assisted at a session of the Synod of May 12, 1157[56], and in 1161 he was placed at the head of an embassy to Antiochos with the task to arrange the marriage between Emperor Manuel I Komnenos and Raymond's daughter, Maria[57].

c) σεβαστός καὶ μέγας δρουγγάριος τῆς βίγλης (between 1161 and 1176). In this capacity, he assisted at the synods on 6 March, 1166[58]; 30 January, 1170[59], and certified a prostagma of Emperor Manuel I regarding the monastery on Patmos, dated 1176[60].

Beyond his official career, Andronikos Kamateros was also a well-known literary man, theologian-polemicist, patron of the arts[61]. He cultivated contacts, was in close relationship and exchanged correspondence with many celebrated writers and theologians of the time.

49 The collection of G. Zacos contains other lead seals presumably of the same individual with the same text, but nevertheless different arrangement of the letters of each line (see **Zacos**, *Seals*, I, nos 952-953).

50 **Йорданов,** Севасти, 6-49, № 6.

51 **Polemis**, *Doukai*, no. 98.

52 **Tzetzes**, *Epistulae*, no. 90.

53 **Шестакова,** Codicus Marciani 524, c. 50.

54 **Cinnamus**, p. 210.17-19.

55 **Lampros, S.** *NE*, 13,1916, p.11.25f,18b.

56 *PG*, 140, col. 177D; **Grumel**, *Regestes*, no 1041.

57 **Cinnamus**, p. 210.18.

58 *PG*, 140, col. 256A, 261A.

59 **Petit**, Documents, p. 479.17-18.

60 *Actes Patmos* I, no. 20.30.

61 **Krumbacher,** *Geschichte*, 90-91; **Beck**, *Kirche*, 626-627.

There are extant letters addressed to him by Gregory Antiochos[62] and others. Most of them served in the province.

The previous publishers identify the owner of the lead seal published by Lihachev with Andronikos Kamateros known from the narrative sources. I could not find any serious objections.

There are two problems in the interpretation of the lead seal from Nessebar:

1. Its dating. Andronikos Kamateros was a sebastos during the whole period of time, and it is important for us to know the exact date when his correspondence was received in Mesembria. There are several possibilities: before his above-noted positions, after them or simultaneously with them. With the last possibility, his correspondence must have had a private character, addressed to his colleagues theologians residing there.

2. To whom in Mesembria did sebastos Andronikos Kamateros write? If his official position were inscribed on his seal, we would assume that he wrote to an official sojourning there. However, having in mind his correspondents, literary men, theologians and writers, most of which occupied various sees in the province, we could assume that Andronikos Kamateros' correspondent was:

a) the local prelate, who was his fellow man of the pen;

b) some other man of letters sojourning there in service, exile or the like;

c) some of his relatives; here the choice is wide, since he is Kamateros on his father's side and Doukas on his mother's.

Who were the metropolitans of Mesembria for the period 1150s-1170s?

1. John, assisted at a session of the Synod of February 1147[63];

2. Theodore, assisted at sessions of the Synod of May 1157 and March 2, 1166[64];

3. Basil, assisted at sessions of the Synod of 1170, 1171 and 1173[65].

As was noted above, the sebastos Andronikos Kamateros has also attended many of the sessions of the Synod, and some of them along with the metropolitans of Mesembria, which is not a proof for exchange of correspondence between them but is likewise not impossible.

60. George II, Xiphilinos (10. 09. 1191 - 07. 07. 1198).

Private collection (A. Hadgikostov from Stara Zagora). Find-spot: Mesembria. D. 42-45 (40) 3.6 mm. Good imprint and specimen in a good state of preservation, not regarding the reverse damaged with a sharp object.

Unpublished. Parallels[66].

Obv. The Virgin seated on a backless throne holding Christ on her lap. On either side sigla: $\overline{\text{M}}$-P || $\overline{\Theta\text{V}}$.

Rev. Inscription of seven lines:

- + - | ΓЄѠΡΓΙΟC | ЄΛЄѠΘVΑΡΧΙ | ЄΠΙCΚΟΠΟC ΚѠΝ| ҂ΑΝΤΙΝѮΠΟΛЄѠC | ΝЄΑC. ѠΜΗCΚΑΙ | ΟΙΚѮΜЄΝΙΚΟC | ΠΑΤΡΙΑΡΧ..

+ Γεώργιος ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας [῾Ρ]ώμης καὶ οἰκουμενικὸς π(ατ)ριάρχ[ης]

62 **Darrouzès,** Grégoire Antiochos, 61-92; **Каждан,** Григорий Антиох, 80-83.

63 **Dölger,** *Regesten*, no. 1315; **Asdracha**, Thrace, p.290.

64 *PG*, 140, col. 180C; **Grumel**, *Regestes*, no 1041.

65 **Petit**, Documents,480.11-12,488.29; **Asdracha**, Thrace, 290-291.

66 **Lenormant, F.** Deux bulles de plomb byzantines. – *RN*, IX, 1864, 268-270, pl. XII.1; **Regling**, Bleisiegel, III, p.105; **Laurent**, *Corpus*, V.1, no 29; **Zacos**, *Seals*, II, no 32 a-b.

George Xiphilinos was elected Patriarch on 10th September 1191. Formerly he was a deacon and grand skevophilaxos of Hagia Sophia. His correspondence was received in Nesebar in the period 1191-1198. Who was it addresses to?

It is assumed that Nesebar was under Bulgarian control only for a short period until 1193, after which time Byzantine authority and administration were restored.

61. Seal of the ekdikoi of Hagia Sophia (XII c.)

Private collection (A. Hadgikostov from Stara Zagora. Find-spot: the old town of Nesebar. D. 47-49 (46) 3.5 mm. Good imprint and condition. Holed in the upper part, presumably worn as an icon.

Unpublished. Parallels[67].

Obv. Justinian I (l.) and the Virgin (r.) standing and holding between them a diminutive model of Hagia Sophia; the emperor's l. hand supports the edifice, while his r. is half-raised before him in prayer. The Virgin is turned three quarters l. with the head facing; she supports the edifice with both hands. The dome of the Church is surmounted by a cross with two tendril-like ornaments at its base; vertical lines running from the crown of the dome to its base suggest ribs of lead sheathing the dome which rests on a facade with a pillar appear two closed wings of the entrance gate; the wings are reinforced by horizontal braces.

The inscription is almost completely obliterated. Only the r. half is preserved:

+ Μή(τ)ηρ Θ(εο)ῦ, ἡ βοήθ(ει)α [Ἰουστινιανὸν δεσπότην.Ἡ ἁγία Σοφία]

Rev. Inscription of five lines:

+ | ΤΟΙCΘЄ | ΟCЄRЄ₹ΑΤΟΙC | ΠΡЄCRVΤЄΡΟΙC | ΚΑΙЄΚΚΛΗC |ЄΚΔΙΚΟΙC |

+ Τοῖς θεοσεβεστάτοις πρεσβυτέροις καὶ ἐκκλησεκδίκοις

The discovery in Mesembria of three seals dated generally to the second half of the XIIth c. corroborates the conclusion already made that the town was an important economic, ecclesiastical and cultural center[68].

III. Seals of Byzantine dignitaries whose activities are known to have been connected with Mesembria and its region

In 1079, a revolt broke in the vicinity of Mesembria headed by a certain Dobromiros, presumably a Bulgarian by origin, who, having been showered with honors and dignities, preferred to lay down his arms[69].

The seals of Theodore Dobromiros as vestarches and proedros presented below could be identified with the person of the same Dobromiros. They reflect different stages of his career: before and after the revolt.

62-68. Theodore Dobromiros, vestarches (third quarter, XI c.).

Attested by seven specimens struck in the same boulloterion. Five of them originate from Preslav[70], one from Pomorie (Anchialos)[71] and the seventh one presumably from Constantinople (unpublished in DO 55. 1. 3005).

67 **Zacos**, *Seals*, II, no. 73, but struck in a different boulloterion.

68 **Гюзелев**, Несебър, с. 335.

69 **Гюзелев**, Несебър, с. 335, бел.29.

70 **Йорданов**, *Преслав*, nos. 73-75 and two unpublished specimens from private collections.

71 **Йорданов**, Анхиало, №14.

69-71. Theodore Dobromiros proedros (70s-80s of XI c.).

Attested by four specimens struck in the same boulloterion. Three of them originate from Preslav[72] and the fourth was perhaps discovered in Constantinople (according to another unpublished specimen preserved in the collection of the Hermitage, M-5780).

72. Leon Diabatenos vestes and katepano (last quarter of the XI c.).

In 1080, Leo Diabatenos was dispatched to Mesembria to pacify the rebellious region and to sign a peace treaty with the Kumans [73] presumably in his capacity as doux or katepano of Mesembria.

There is a seal bearing the name of Leo Diabatenos in his capacity as vestes and katepano[74]. If its owner and the governor of Mesembria are the same, the seal reflects an earlier stage of his career. According to the data from the seal, he was at the emperor's disposal dispatched where necessary.

The seventy or so Byzantine lead seals presented in this research have survived through the centuries as impartial "witnesses" offering us important information on the history of Mesembria.

72 **Йорданов**, *Преслав*, nos. 87-88 and one unpublished specimen.

73 **Skylitzes,** *Continuatus*, 184,15.

74 **Stavrakos,** *Bleisiegel*, no. 61.

15. АНХИАЛО – СПОРЕД ДАННИТЕ НА СФРАГИСТИКАТА*

Печатите (основен предмет на изследване на сфрагистиката) с отношение към историята на Анхиало са византийски[1] и според характера на своята информация се разпределят на две основни групи: а) печати с директна информация – върху които е изписано името на града, свързано с конкретни институции, намиращи се в него; б) печати с индиректна (косвена) информация – намерените в града. Те някога са скрепявали кореспонденция до неизвестен адресат, живеещ временно или постоянно в града. След комплекс от изследвания (като се имат предвид лицата, чиито печати са намерени в града, времето през което са писали и допълнителни сведения за града) тези адресати понякога излизат от своята анонимност.

I. Печати с името на Анхиало

Броят им е ограничен и по характера на институциите, които представят, са светски и църковни:

а) светски:

Представени са чрез моливдовулите на **Варда, протопапиас и императорски куратор на Анхиало (XI в.)**.

Л. Непълен кръстообразен монограм (Лоран, тип, V)[2]. В четирите полета на кръста е изписано: ТѠ- . . |ΔȣΔ - . Ѡ.

Оп. Петредов надпис:

1. . . . ΔР | . . А’ПАП | . . R’KȣРА | ТОРІАХЄ | ΛОV

* *Археология*, 3, 1993, 36 – 51.

1 Реализирането на подобно обобщително изследване е възможно единствено при наличието на добра воля и сътрудничество от страна на колегията. Ползувам се от предоставената възможност да благодаря на колегите си: н. с. Иван Карайотов от АМ–Бургас; н.с. Димитър Драганов от ИМ–Ямбол; н.с. Дочка Аладжова от ИМ–Шумен; проф. д.и.н. Йорданка Юрукова от АИМ–София; ст.н.с. Божидар Димитров и н.с. Владимир Пенчев от НИМ–София, и на мнозина други за предоставените материали и информация.

2 **Laurent**, *Orghidan*, pl. LXX.

2. . . . ΔΡ | . . . ΠΑΠ | . . . Κ&ΡΑ | . . . ΑΧЄ | . . V

+ Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Βάρδᾳ (πρωτο)παπ(ί)α (καὶ) β'κουράτορι Ἀχελου.

Двата екземпляра са отпечатани чрез една и съща двойка матрици и произхождат от стратегията Преслав[3].

Собственикът на печата е Варда, притежаващ почетната титла протопапиас[4] и длъжността императорски куратор[5], т. е. управител на императорско имение в Анхиало. В качеството си на такъв, същият е бил изпратил най-малкото две кореспонденции до стратегията Преслав. Какви са били причините за това и от какъв характер е била тази кореспонденция, е невъзможно да се отговори. Би могло само да се предположи времето, когато е била писана и съответно получена в Преслав. Ако се съди от датировката на моливдовулите, това е най-общо в XI в.

В колекциите на Дъмбъртън Оукс се съхраняват два моливдовула DO 47.2.39 и Fogg, A.M. 3280 с името на Анастасий императорски протоспатарий при хрисотриклиниума и стратег на тема, от името на която са се запазили само две букви – АГ..... Издателите им са предположили, че това също би могло да се отнася до Анхиало (Ἀγ[χιάλου][6]. Няколко неща смущават в това определение: не е известно от други източници, че през X–XI в. Анхиало е била стратегия; датировка на моливдовулите според техния общ вид и допълнителни знаци в полето под и над текста е най-общо в X в., но преди последната му третина, т. е. времето, когато градът е в пределите на българската държава.

Според мен би могло да се направи и друго попълване на липсващите букви с името на стратегията АГ.....= Ἀγ(αίου) [Πελάγ(ους)]. Отнася се до морска тема, създадена през IX в. и името на която фигурира във всички византийски тактики, включително и в Ескуриалската, т. е. до 975 г.[7]

б) църковни:

Градът е един от най-ранните християнски центрове. През VI в. е епископски център, а през VII е повишен в ранг на архиепископия. И наистина на Вселенския събор от 879 г. взима участие и архиепископът на Анхиало – Николай. След тази дата обаче името на Анхиало отсъствува от епархийските списъци, за да се появи отново едва в края на XI в.[8] Това навярно е във връзка със завоюването на града от българите и включването му в църковната структура на България.

До нас са достигнали ограничен брой печати на архиепископи на Анхиало, датирани през XI в.:

1. Никифор архиепископ на Анхиало през 70-те –80-те г.на XI в.

Засвидетелствуван е единствено чрез 3 групи негови модивдовули:

а) **Никифор архиепископ на Анхиало преди 1080 г.**

Засвидетелствуван е чрез един-единствен екземпляр от колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO 58.106.5236). Намерен е в Истанбул преди 1957 г.[9] Размери: 16–16/12/ З мм, 3.71 г. Добър отпечатък и добре запазен модивдовул.

3 **Йорданов,** *Преслав*, № 197 – 198.

4 За нея вж. **Laurent,** *Corpus,* V, p. 109.

5 За нея вж. **Oikonomidès,** *Les listes*, p. 318.

6 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 73. 1.

7 **Oikonomidès,** *Les listes*, p. 353, № 368.

8 **Laurent,** *Corpus,* V, p. 663; **Asdracha**, Thrace, 244 -245, 291 – 292.

9 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 73.2.

Л. Бюст на архангел Михаил с криле и нимб, представен във фас. Облечен е в дивитисион, препасан с лорос. В дясната ръка държи скиптър, а в лявата кълбо, увенчано с кръст. От двете му страни е изписано: М-І || Х-А.

Оп. Шестредов надпис:

+ |ΚЄR'Θ' | ΝΙΚΗΦΟ | ΡΟΤΟΑΡ | ΧΙЄΠΙСΚΟ | ΠΟСΑΓΧΙ| ΑΛΟV

+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Νικηφόρῳ το ἀρχιεπίσκόπῳ Ἀγχιάλου.

б) **Никифор архиепископ на Анхиало и племенник на патриарха на Антиохия (1080–?).**

Засвиделстван чрез два екземпляра, отпечатани чрез един и същи булотирион:

1. Съхранява се в колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO 58.106.1389) и е намерен в Истанбул. Размери: 27–27/21/ 3 мм, 7.71 г. Добре центриран отпечатък, но текстът в лявата половина от опакото не е отчетлив.

Публикуван е неколкократно[10].

2. Съхранява се в колекцията на НИМ – София. Намерен е бил на брега на морето срещу Созопол[11]. Размери: 19–24 (21) 2,5 мм. Отпечатъкът е непълен. Последният ред от текста на опакото е извън ядрото. И в този случай прави впечатление великолепната гравировка на образа на архангел Михаил.

Моливдовулът се публикува за пръв път.

Л. Архангел Михаил с криле и нимб и владетелски инсигнии е представен прав във фас. От двете му страни е изписано: М-І || Х-А .

Оп. Седемредов надпис:

1. +ΚЄR'Θ'| ΤѠСѠΔθΛѠ| ΝΙΚΗΦΟΡЄΙ | ΤѠΑΡΧΙЄΠΙ | . ΚΟΠΟСΑΓΧΙΑ|... Τ ѠΤθΑΝ | ΤΙΟΧЄΙΑ

2. +ΚЄR'Θ'| ΤѠСѠΔθΛ.| ΝΙΚΗΦΟΡ.. |..ΑΡΧ. ЄΠ.| СΚΟΠΟСΑΓΧΙΑ|....ѠΤθΑ. |.....

+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Νικηφόρει τῷ ἀρχ[ι]επ[ί]σκοπος Ἀγχιά[λου τ]ῷ τοῦ Ἀντιοχεία[ς].

10 **Laurent,** *Corpus,* V, 3, № 1823; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 73.2., № 73.3.

11 На същото място, най-вече поради настойчивостта на колегата Б. Димитров, са намерени повече от 20 византийски моливдовула, които се съхраняват в колекцията на НИМ – София. Ползувам се още веднъж от предоставената възможност да благодаря на ст. н. с. Б. Димитров за неговото сътрудничество.

Първоиздателят на тази група печати отец В. Лоран прие, че архиепископът на Анхиало Никифор е бил племенник на патриарха на Антиохия със същото име, който е заел патриаршеския трон след 1079–1080 г. и чрез израза τῷ τοῦ Ἀντιοχείας е афиширал личността си[12] като родственик на един високопоставен в църковната йерархия прелат[13].

В последната публикация на този моливдовул се внасят някои корекции в четенето (в първите четири букви от 4-ия ред) и най-вече в коментара на текста. Издателите приемат, че Никифор е бил не племенник, а протеже (protegé), при това не на патриарха на Антиохия, а на епископа на някоя от Антиохиите в Кария, Писида или Исаврия[14]. Основание за това според тях е отсъствието на епитета μεγάλης към Антиохия.

В този извод според мен се крие известно противоречие. Едва ли един архиепископ, при това на автокефална архиепископия, би афиширал себе си с това, че е протеже на епископ на една от многото Антиохии. Очевидно е, че ще трябва да се върнем към интерпретацията на отец Лоран, още повече, че, както ще стане дума по-долу, тя добре се вписва в цялостната картина от групите печати на Никифор[15].

Известен факт е, че Никифор Мавър заема патриаршеския престол на Антиохия и целия Изток в 1079/1080г. Но докога е продължило неговото патриаршестване, не се знае. Известно е само, че в 1091 г. вече не е патриарх[16].

в) Никифор проедър на Анхиало – след 1091 г.

Засвидетелстван е чрез 2 моливдовула, отпечатани с един и същи булотирион:

1. Съхранява се в НИМ – София, Размери: 15. 5 – 17 (13) 2 мм. Добър отпечатък и добре запазен моливдовул. Сведенията са, че е намерен в руините на стария град Перник, Не е включен в обобщителната публикация на Й. Юрукова за печатите от Перник[17], но според информацията на първоиздателя му В. Лоран – сведенията за него и илюстрацията му той дължи на г-жа Юрукова[18].

2. Съхранява се в ИМ – Шумен. Произхожда от Поморие (Анхиало). Размери: 12–14 (13) 2 мм. Отпечатъкът е сравнително добър въпреки малкото ядро. Самият моливдовул е добре запазен. Непубликуван.

12 **Laurent,** *Corpus,* V, 3, p. 165.

13 Това е практика, разпространена по това време. Вж. например епископа на Велбъжд, който афишира родството си с архиепископа на България: **Laurent,** *Corpus,* V, 2, № 1502.

14 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 73.2., p. 169.

15 Вж. коментара по-долу. Въобще родството му с антиохийския патриарх обяснява доста от контактите на този прелат, илюстрирани чрез включените в тази публикация печати.

16 От същия са известни и печати: **Laurent,** *Corpus,* V, 2, № 1525; **Zacos**, *Seals*, II, № 57; *Seyrig*, № 235.

17 **Юрукова**, Перник, 120 -171.

18 **Laurent,** *Corpus,* V, 3, № 1824. Това наложи допълнителни издирвания. От разговор с д. и. н. Й. Юрукова стана ясно, че печатът е притежание на колекционер и не е намерен в Перник. Въобще липсва конкретна информация за произхода му. Грешката на отец Лоран навярно идва от факта, че при тази среща разговорът е бил относно печатите от Перник. Той е останал с убеждението, че и въпросният печат е от Перник.

Л. Четиредов надпис:
1. + | ΑΓΧΙΑΛ'| Α'ЄΔΡΟΝ | ѠΠΡΟΤ . | CTAT'
2. + | . . . . ΑΛ'| . ЄΔΡΟΝ | . ΠΡΟΤΟ | .ΤΑΤ'
Оп. Четиредов надпис:
1. CKЄΠ' | MIC̄ONNI | . ΗΦΟΡ' | ΘVT'
2. CKЄΠ' | MIC̄ONNI | ΚΗΦΟΡ' | ΘVT'
Ἀγχιάλ(ου) (πρό)εδρον ᾧ προτόστατ(α)
σκέπ(οις) Μιχ(αὴλ) Νικηφόρ(ον) θύτ(ην).

Кое е общото в тези три групи печати?
а) че се отнасят до една и съща архиепископия – Анхиало;
б) че името на архиепископа е едно и също – Никифор;
в) че и в трите случая закрилникът на Никифор е архангел Михаил. В последната група образът му отсъствува, но обръщението на закрила е отправено към него;
г) че се наблюдава хронологическа приемственост между групите. Най-ранна е тази с бюст на архангел Михаил. Следвана от тази, при която е афиширано родството с Антиохийския патриарх. И последна е с метрическия текст.

Изводът от горните констатации е, че трите групи печати принадлежат на един и същи архиепископ. Те би трябвало да свидетелствуват за по-продължителен период от време, когато Никифор е бил архиепископ на Анхиало. Възниква въпросът, защо само при една група от печатите му е афиширано родството му с високопоставения роднина. Отговор, който би подпомогнал датирането и на самите групи печати, може да се намери, ако се върнем на известното ни за времето, когато Никифор Мавър е бил патриарх на Антиохия. Той е заел престола в 1079/1080г., но в 1091 г. вече е имало друг титуляр. При което трите групи печати на Никифор, архиепископ на Анхиало, биха приели следната хронология: първата група преди 1080г.; втората група след 1080, но преди 1091 г., и третата група след 1091 г.

Следователно Никифор е бил архиепископ на Анхиало през 70-те – 90-те г. на XI в.

Представените по-горе моливдовули очертават част от контактите на този анхиалски архиепископ. Той е писал (най-малкото 2 пъти) до столицата Константинопол, навярно в изпълнение на служебните си задължения или до свой родственик. Кореспонденцията му до Созопол навярно е била адресирана до местния архиерей или някой негов родственик или съмишленик, пребиваващ в този град през периода 1080– 1090 г.[19] Моливдовулът, намерен в самия Анхиало, навярно е скрепявал някакъв документ, излязъл от канцеларията на архиепископа или пък е изпаднал случайно от архива му.

19 По това време тук е заточен архиереят на Халкидон – Леон. Пак по това време или малко по-късно в Созопол е била получена кореспонденцията на знатни византийски аристократи, като братята Декани – Георги и Никифор и др. Ексцерпирани сведения за тях вж. у**: Skoulatos,** *Personnages*, № 62, 112, 148.

2. Теодор/Теодосий или Теофан, архиепископ на Анхиало през XI в.

Засвидетелствуван е чрез един-единствен моливдовул, съхраняван в колекцията на Института за византийски проучвания в Париж.

Л. Четиредов надпис:

. KЄR'Θ'| TѠCѠ . | ΘЄO . . | . .

Оп. Четиредов надпис:

. PXH | . . ICKO |. . AГXI | . ΛOV

[+] K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ [δ(ούλ)ῳ] Θεο[δώρῳ] [ἀ]ρχι[επ]ίσκό[πῳ] Ἀγχι[ά]λου.

Отпечатъкът не е пълен, липсват някои от буквите, поради което е невъзможно да се прочете със сигурност името на този архиепископ. Размери: 16 – 16 (11?) мм. Липсва и илюстрация от публикацията му. Издателят му го датира в XI – XII в.[20], в което не можем да бъдем сигурни, след като липсва илюстрация. Все пак обаче опростеният му текст насочва по-скоро към датиране в XI, отколкото в XII в. Навярно това е бил предшественикът на Никифор.

През XII в. архиепископи на Анхиало са: Стефан, участвувал в заседание на Синода през 1166 – 1170 г., и Йоан – участник също в заседание на Синода от февруари 1197 г.[21]

II. Печати (моливдовули), намерени в Анхиало

В района на дн. гр. Поморие са намерени 18 византийски моливдовула. За някои от тях е посочено, че произхождат от местността Палеокастро. По своята хронология те се разпределят на две основни групи: VIII–IX в. и XI–XII в.

А. Печати от VIII – IX в.

1. Никита, хипат и императорски кандидат - края на VIII в.

Съхранява се в ИМ – Шумен. Размери: 29 – 30 (22) 6 мм. Добър отпечатък и добре запазен моливдовул.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Кръстообразен инвокативен монограм (Лоран, тип V). В четирите полета е изписано: TѠ-ΔȣI || ΛѠ-CȣI.

Оп. Петредов надпис:

NIKHT | AVПATѠ | .ACIΛI. | .KANΔI | ΔATѠ

+ Θεοτόκε βοήθη τῷ δούλῳ σου Νικήτα ὑπάτῳ [β]ασιλι[κῷ] κανδιδάτῳ.

20 **Laurent,** *Corpus,* V, 1, № 824.

21 **Asdracha**, Thrace, p. 292.

Собственикът на печата е Никита хипат и заедно с това императорски кандидат. Датировката на моливдовула според неговата форма, иконография, палеография на някои от буквите и най-вече чрез изписаното в четирите полета на монограма τῷ δούλῳ σου би трябвало да е в последната четвърт на VIII в.[22] При тази констатация си задаваме въпроса, императорски кандидат втора почетна титла ли е или е ефективна длъжност. В края на VIII в. тя би могла да е ефективна длъжност[23].

2. Дросос протонотарий – втора половина на IX в.

Съхранява се в ИМ – Шумен. Размери: 24–26 (22) 3 мм. Добре запазен моливдовул, но отпечатъкът, особено от опаката страна е непълен.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Кръстообразен инвокативен монограм (Лоран, тип VIII). В четирите полета е изписано: Τѡ-Cϐ || Δϐ-Λѡ.

Оп. Четиредов надпис:

. ΔPO | CѠΠPO | TONOT | APIѠ

[+] K(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Δρόσῳ προτονοταρίῳ

Датировката на печата според цялостния му вид и палеография на някои от буквите (подчертаната В) е най-общо във втората половина на IX в. Собственикът на печата Дросос е изпълнявал длъжността протонотарий на императорската канцелария[24] и в това си качество, навярно в изпълнение на служебните си задължения е писал до административните власти в Анхиало.

Б. Печати от XI – XII в.:

Представени са според азбучния списък на личните имена на собствениците им:

3. Евфимия, частно лице – втора половина на XI в.

Съхранява се в ИМ – Ямбол. Размери: 17,5 – 18 (14)3 мм. Отпечатъкът е бил добре центриран, но все пак недостатъчно четлив.

Непубликуван.

22 **Шандровская, В. С.** Памятники византийской сфрагистики в Зрмитаже. – *ВВр.*, 29, 1969, 246 – 253.

23 За нея вж. **Oikonomidès,** *Les listes*, p. 298, № 66 – 67.

24 За нея вж. **Laurent,** *Corpus,* II, p. 77.

Паралели: В Дъмбъртън Оукс в колекцията на Fogg Art Museum се съхранява друг моливдовул, отпечатан чрез същия булотирион[25].

Л. Бюстово изображение на св. Евфимия с нимб, мантия и мафорий, представена във фас. Ръцете ѝ са поставени пред гърдите в оранс. От двете ѝ страни е изписано във вертикални редове: Θ-ЄV- Φ || M-I-A.

Оп. Четиредов надпис:
+KЄR'Θ'| THCHΔȣ | ΛHЄVΦV | MIA
+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει)] τῇ σῇ δούλῃ Εὐφυμίᾳ.

Трудно е да се отговори на въпроса относно личността на собственичката на печата. Той е частен, но дали Евфимия е била светско лице или монахиня? Единствената известна църква с нейното име се е намирала в гр. Халкидон в Мала Азия[26]. Кореспонденцията на Евфимия е била получена в Анхиало най-общо във втората половина на XI в., като е възможно това да се прецизира в последната му четвърт. Не е ли възможно тя да е във връзка с пребиваващия в тези краища, по-точно заточен, митрополит на Халкедон – Леон[27].

4. Йоан Аарон, вест (60-те – 70-те г. на XI в.).

Съхранява се в ИМ – Шумен. Размери: 25 – 25 (19) 4.1 мм. Добре центриран, но недостатъчно силен отпечатък. Добре запазен моливдовул.

Публикуван[28].

Няма познати паралели.

Л. Бюст на св. Георги, представен като войн във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит. От двете му страни е изписано във вертикални редове: Θ-Γ-Є-Ѡ-P || Γ-I-O-C: Ὁ ἅ(γιος) Γεώργιος.

Оп. + KЄR'Θ' | IѠANNH | RЄCT'TѠ| AAPѠ
+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Ἰωάννῃ βέστ(ῃ) τῷ Ἀαρών(ν).

25 Непубликуван. Fogg 2387. Този и останалите византийски печати от Дъмбъртън Оукс имах възможността да проуча по време на моята специализация през есента на 1989 г. Ползувам се от предоставената ми възможност да изкажа своята благодарност на администрацията на Дъмбъртън Оукс и най вече на колегите проф. Н. Икономидис и д-р Дж. Несбит за сътрудничеството.

26 **Janin, R.** *Les églises et les monastères des grands centres byzanins,* Paris, 1975, 31 – 33.

27 Созопол е недалеч от Анхиало. Вж. също и съображенията в бел. 19.

28 **Jordanov, I.** Le molybdobulle du vestes Jean Aaron. – *PBg*, 1990, №1, 106 – 110.

Собственикът на печата, вестът Йоан Аарон, е неизвестен от други източници представител на фамилията Аарони и внук на последния български цар Иван Владислав (1016–1018).

5. Константин Сиропул, спатарокандидат и комеркиарий на Девелт – втора половина на XI в.

Съхранява се в ГМ – Поморие. Размери: 22,5 – 22,5 (20?) 3 мм. Несполучлив отпечатък. Доста от буквите не са отпечатани.

Непубликуван.

Паралели: Други 2 моливдовула, отпечатани чрез същия булотирион и чрез които попълваме липсващите от нашия екземпляр букви, са намерени в Силистра[29].

Л. Четиредов надпис:
+KON | CTANT | ΠAΘAP | KANΔΔ’
Оп. Четиредов надпис:
SKOMЄ .| KHAPI’ΔЄ | .ЄΛT’OCV | ..Π8Λ’
+ Κονσταντ(ῖνος) σπαθαρ(ο)κανδ(ι)δ(ᾶτος) (καὶ) κομε[ρ]κηάρι(ος) Δε[β]ελτ(οῦ) ὁ Συ[ρό]πουλ(ος).

Собственикът на печата Константин Сиропул е притежавал титлата спатарокандидат и длъжността комеркиарий на Девелт[30], Не е известен от други източници.

6. Леон, дисипат и вестиарий – трета четвърт на XI в.

Съхранява се в ИМ – Шумен. Размери: 14 – 16 (над 14) 4 мм. Поради малкото ядро части от изображението и текста не са отпечатани.

Непубликуван.

Паралели: В Дъмбъртън Оукс колекцията на Fogg Art Museum се съхранява друг моливдовул, отпечатан чрез същия булотирион[31]. Чрез него попълваме и липсващите от нашия екземпляр букви.

29 Непубликувани. Единият бе закупен за колекцията на ИМ – Шумен, а другият е документиран чрез отливка от проф. Т. Герасимов през 1952 г. На гърба на отливката с написано, че оригиналът принадлежи на д-р В. Хараланов от Шумен и произхожда от Силистра. Благодаря на ст. н. с. В. Герасимова за възможността да ползувам тази отливка.

30 **Йорданов,** *Девелт,* VI.12.

31 Непубликуван. Fogg 1966.

Л. Бюст на св. Георги, представен като войн във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит.

Оп. Петредов надпис:

+ KЄR'Θ'| ΛЄONTI | ΔVCVΠ'T | ..... | .....

+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Λέοντι δυσυπ(ά)τ[ω (κα) βεστιαρίῳ.

Собственикът на печата е Леон, притежаващ титлата дисипат[32] и длъжността вестиарий. Кореспонденцията му е получена в Анхиало през третата четвърт на XI в.

7. Михаил, частно лице – втора половина на XI в.

Съхранява се в ИМ – Ямбол. Размери: 17–17,1 (над 18) 3 мм. Поради факта, че ядрото е било по-малко от матриците, отпечатъкът не е пълен.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Архангел Михаил с нимб, криле и владетелски инсигнии е представен прав във фас. Отдясно на изображението се вижда част от надписа AxP.

Оп. Четириредов надпис:

CONO . . | . VMINAPX | . TPATHГ. | CKЄΠO .

Σὸν ὁ[μών]υμιν Ἀρχ(ι)[σ]τράτηγ[ε] σκέπο[ι].

8. Михаил Агиотеодорит, частно лице – втора половина на XII в.

Частно притежание на колекционер от Бургас. Гипсова отливка от същия ми бе предоставена от г-н Иван Карайотов от същия град. Отпечатъкът е бил добър и самият моливдовул е добре съхранен.

Непубликуван.

Паралели: В Дъмбъртън Оукс в колекциите на Fogg Art Museum и на самия DO се съхраняват други два моливдовула от същия вид, но отпечатани чрез друг булотирион, тъй като имат друго разположение на буквите[33].

32 За нея вж. **Oikonomidès,** *Les listes*, p. 295, № 43 – 45.

33 Непубликувани: DO 55 1 4215; Fogg 989.

15. Анхиало според данните на сфрагистиката

Л. Триредов надпис:
+| СФРА | ГІСМІ | ХАН.
Оп. Четиредов надпис:
ТѲА | ГІОΘЄО | ΔѠРІ | ТОУ
+ Σφραγὶς Μιχαὴλ τοῦ Ἁγιοθεοδωρίτου.

Собственикът на печата, придружавал кореспонденция до Анхиало, е Михаил Агиотеодорит. Датировката на моливдовула е най-общо в XII в. От различни наративни източници, а също и сфрагистични паметници е известна личност с тези имена. За разлика от другите случаи този път съм затруднен от изобилната информация и многобройните изследвания за личността му предвид ограниченото място, което мога да му отделя в това изследване.

Ето накратко кариерата на Михаил Агиотеодорит[34]:

Обучението му в граматиката, стихосложение и ораторско изкуство е било в двореца. От сведенията на някои негови съвременници се остава с убеждението, че това е ставало под непосредственото ръководство на императора Мануил I Комнин (1143 – 1180). Започнал е кариерата си като императорски секретар. В най-ранните документи, под които стои подписът му (от 1158 г.), той е *ἐπὶ τοῦ κανικλείου*. Навярно тази си длъжност е запазил до 1166 г., откогато е вече логотет на дрома и заедно с това орфанотроф. Логотет на дрома е бил най-малкото до 1173 г. Титлата му по това време е протонобелисимоипертат.

На Михаил Агиотеодорит не са били чужди и литературни увлечения. Той е покровителствувал Евстатий Солунски, Константин Манасий, Георги Антиохит и др. Запазени са значителен брой техни писма, адресирани до Михаил Агиотеодорит. Ръководел е провеждащите се пред императора състезания на млади ритори. Самият той е пишел стихове. Във Венецианския ръкопис са запазени стихове от енколпий на Михаил Агиотеодорит, където е посочено и другото му име – Алусиан[35].

Според сведението на Евстатий Солунски Михаил Агиотеодорит е починал непосредствено преди 1185 г.[36]

С името на Михаил Агиотеодорит са известни и две групи моливдовули: при първата той е *ἐπὶ τοῦ κανικλείου*[37] , а при втората – логотет на дрома[38].

Върху моливдовула от Анхиало отсъствуват както титла, така и длъжност. Това затруднява конкретната му датировка. А въпросите в подобни случаи са кога и до кого в Анхиало е писал. Теоретично моливдовулът на Михаил Агиотеодорит

34 Сведения за личността му са ексцерпирани от различни източници, цитирани в изследването на **Каждан,** Айофеодорити, 85-93.

35 Този факт е дал основание на А. Каждан да предположи роднинска връзка между Михаил Агиотеодорит и наследниците на последния български цар. Вж. **Каждан,** Айофеодорити, с. 87.

36 **Eustazio di Tessalonica,** *La espugnazione*, p. 46.5-8.

37 **Laurent,** *Corpus,* II, № 225.

38 *Ibid*., № 440.

би могъл да предхожда горните две групи, т. е. да е преди 1158 г., или пък да е след тях, т. е. след 1173 г. Но също така не е изключено да е бил ползуван паралелно с тях. Още повече, че в случая се отнася до един не ординарен византийски сановник, а до литератор и меценат, който в кореспонденцията си до своите литературни събратя не е било необходимо да се подписва с титлите си и длъжностите си. В тази насока на разсъждения не е изключено в Анхиало да се е намирал някой негов литературен събрат или друг близък човек, до когото Михаил Агиотеодорит е скрепявал писмата си с частния си печат[39].

9. Михаил Каматир, частно лице – XII в.

Съхранява се в АИМ – София. Размери: 26 – 27 (26) 3 мм. Добър отпечатък и добре запазен моливдовул.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстово изображение на Богородица с нимб, мантия и мафорий, представена във фас. На гърдите си носи медальон с лика на Младенеца. Ръцете ѝ са вдигнати в оранс. От двете ѝ страни са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ – $\overline{\Theta\text{V}}$: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Петредов надпис:

+| CΦΡΑΓΙC | ΜΙΧΑΗΛ | ΚΑΜΑΤΗ | ΡΟVΠΡΟC | ΓЄNϑC

+Σφραγὶς Μιχαὴλ Καματηροῦ πρὸς γένους.

От сфрагистичните паметници и някои наративни източници са познати личност или личности със същите имена от XI до XII в. Това налага тяхното хронологическо подреждане.

Моливдовулите на Михаил Каматир се разпределят в 8 групи:

1. *Л*. Бюстов образ на архангел Михаил с владетелски инсигнии.

Оп. ΜΙΧΑΗΛ | Α'CΠΑΘΑΡ' | SRACIΛΗ | KOCNOTA | PHOCOK'|MATЄP' =
Μιχαὴλ (πρωτο)σπαθάρ(ιος) (καὶ) β' νοτάριος ὁ Κ(α)ματερ(ιός)[40].

Датира се най-общо в XI в.

2. *Л*. Както по-горе.

Оп. .PXI | CTPATIΓ'|Tϑ..ROHΘ'| ΜΙΧΑΗΛ | TWKAMA | THPW =
[Ἀ]ρχιστράτιγ(ος) τοῦ [Κ(υρί)ου] βοήθ(ει) Μιχαὴλ τῷ Καματηροῷ[41].

Датира се в XI в. и е възможно да се конкретизира към края му.

3. *Л*. Богородица от типа Влахернитиса, представена права във фас.

39 Архиепископ на Анхиало е Стефан. Вж. за него цитираното в бел. 21. С Анхиало е свързан най-малко чрез името си ὁ τοῦ Ἁγχιάλου – константинополският патриарх Михаил III (1170–1178). За него вж. **Beck**, *Kirche*, p. 627.

40 Представена е от два непубликувани моливдовула от колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO 55.1. 3076; DO 58. 106. 4107).

41 Според непубликуван моливдовул от Дъмбъртън Оукс (DO 55.1. 3075).

Оп. +KЄR' Θ' | MIΠPIKPI | . ЄΠITϑIΠΠO | . K'XAPT | TѠЄVAГѠ | . KѠTѠ KA | . AT . . Ѡ = + K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Μι(χαὴλ) π(ατ)ρι(κίῳ) κρι[τ(ῆ)] ἐπὶ τοῦ ἱππο[δ(ρόμου)] κ(αὶ) χαρτ(ουλαρίῳ) τῶ(ν) εὐαγῶ(ν) [ο]ἰκω(ν) τῷ Κα[μ]ατηρῷ.

Датира се в третата четвърт на XI в.[42]

4. Л. Св. Йоан Предтеча прав в цял ръст, представен във фас.

Оп. +KЄR' Θ' | MIXAHΛ | TOKAMA | TIPO = + K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Μιχαὴλ τῷ Κα[μ]ατηρῷ[43].

Датира се в края на XI в.

5. Л. Военен светец е представен прав във фас.

Оп. + | KЄR'Θ'| MIXAHΛ . . . . | MAT | P . = + K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Μιχαὴλ [τῷ Κα] ματ(η)ρ[ῷ][44].

Датира се в края на XI в.

6. Л. Богородица от типа Влахернитиса, представена права във фас.

Оп. + | TONKAMA | THPONMI | XAHΛC KЄ | ΠOICKOPH = Τὸν Καματηρὸν Μιχαὴλ σκέποις, Κόρη[45].

7. Л. ΠPAΞЄIC | CΦPAГIΞW | MIXAHΛTAC | ЄГГPAΦϑ = +Πράξεις σφραγίζω Μιχαὴλ τὰς ἐγγράφου(ς).

Оп. TϑKAMA | THPϑΠPW | TONWRЄΛ| ICIMOV | = τοῦ Καματηροῦ πρωτονωβελισίμου[46].

Датира се в третата четвърт на XII в.

8. Л. +| CΦPAГIC | CЄRACTOV | TOVΠPW | TONOTA | PIOV = +Σφραγὶς σεβαστοῦ τοῦ πρωτονοταρίου.

Оп. | MIXAHΛ | ΠΛЄRPH | KAMATH | PWNЄK | ГЄNϑC = Μιχαὴλ πλεβρη Καματηρὼν ἐκ γένους[47].

Датира се най-общо във втората половина на XII в.

Името на Михаил Каматир е известно от следните писмени източници:

Едно от писмата на Михаил Италик, датирано в 1139 – 1141 г. е адресирано до неговия ученик Михаил Каматир, син на Роман, в което той го упреква, че е пренебрегнал служенето на писмената пред това на императора[48].

В писмо на Йоан Цец, датирано през 40-те години на XII в. и адресирано до севаста Теодор Каматир, се споменава и името на неговия племенник и философ – Михаил[49].

42 **Szemioth-Wasilewski**, Varsovie I, № 10.

43 Според данните на два непубликувани моливдовула от колекцията на Г. Закос с фамилни имена № 1492.

44 **Zekos,** Komotine, p. 174, № 4.

45 Според непубликуван моливдовул от Дъмбъртън Оукс (DO 58.106. 167/2).

46 Представена е от 6 моливдовула, отпечатани чрез един и същ булотирион: първият от Атинския нумизматичен музей, вж. **Konstantopoulos,** Athens, № 419a, вторият от колекцията Оргидан, вж. **Laurent**, *Orghidan*, № 96, третият непубликуван от Дъмбъртън Оукс (DO 58.106.3628), и други три също непубликувани от колекцията на Г. Закос с фамилни имена № 1611.

47 Според непубликуван моливдовул от Дъмбъртън Оукс (DO 58.106.5589).

48 **Michel Italikos.** *Lettres et discours [Archives de l'Orient Chretien, 14],* ed. **P. Gautier**, Paris, 1972, p. 52, № 13.

49 **Tzetzes**, *Epistulae*, p. 129.19-20.

На различни заседания на Синода сред участниците е и Михаил Каматир: през 1157 г. той е: πρωτοκουροπαλάτης ἐπὶ τῶν δεήσεων[50], а през 1166 г.: πρωτονωβελίσσιμος ἐπὶ τῶν δεήσεων καὶ φύλακος[51].

Изводът от представената информация е, че докато при наративните източници би могло да се допусне, че се отнася до една и съща личност, като са отразени различни етапи от живота и кариерата ѝ, то при сфрагистичните паметници би могло да се предполага за две или повече личности с едно и също име.

Моливдовулът от Анхиало по своята форма и съдържание на текста би могъл да се свърже с моливдовулите от седма и осма група и да се идентифицира с Михаил Каматир от наративните източници, при което получаването на кореспонденцията му в Анхиало е в едно и също време с тази на Михаил Агиотеодорит и може би е била отправена до един и същи получател.

10. Михаил Липарит, проедър – последна четвърт на XI в.

Съхранява се в ИМ – Бургас. Размери: 17–17 (над 17) 3 мм. Тъй като ядрото е било по-малко от размера на матриците, то отпечатъкът е непълен. Самият моливдовул е добре запазен.

Непубликуван.

Паралели: Други два екземпляра, отпечатани чрез същия булотирион се съхраняват в Атинския нумизматичен музей[52] и Дъмбъртън Оукс[53].

Л. Бюст на св. Никола, представен като архиерей във фас. От двете му страни е изписано: NI-KO || Λ-A-OC: [Ὁ ἅ(γιος)] Νικόλαος.

Оп. Четиредов надпис:

..... | .ICA'ЄΔP | MIXAHΛ | ΛIΠAPIT

[Σφραγ]ὶς (προ)έδρ(ου) Μιχαὴλ Λιπαρίτ(ου).

Собственикът на печата е Михаил Липарит, представен единствено чрез своята титла проедър. Той е неизвестен от други източници. Фамилията Липарити е от грузински произход. Някои от нейните членове са преминали на служба във Византия през XI в.[54] До кого, който се е намирал в Анхиало, през последната четвърт на XI в., е писал Михаил Липарит, е неизвестно.

11. Никифор проедър на Анхиало (вж. първата част 1. в).

50 *PG,* 140, col. 180A.

51 *PG,* 140, col. 253D.

52 Публикуван е на два пъти: **Konstantopoulos,** Athens, № 1091 не е успял да прочете титлата и фамилното име; **Stavrakos,** Korrekturen, 41 – 42, № 2 е разчел правилно патронима, но погрешно титлата. Той приема, че се отнася до архонт.

53 Според непубликуван моливдовул от Дъмбъртън Оукс (DO 55.1.4023).

54 **Копалини, В. У**. *Византии и Грузии (70 годы X – 20 годы XII вв.)*. Тбилиси, 1971, 45, 51–56, 59–62.

12. Никифор, мистик – XII в.

Съхранява се в ИМ – Поморие. Размери: 25–27 (?) 3 мм. Добре центриран, но неотчетлив отпечатък.

Непубликуван.

Паралели: Други два екземпляра, отпечатани чрез същия булотирион се съхраняват в археологическия музей Истанбул и в Дъмбъртън Оукс[55].

Л. Бюст на св. Никола, представен като архиерей във фас. От двете му страни е изписано: Θ-NI-KO- || Λ-A-O-C.

Оп. Петредов надпис:

+ CΦPA | ΓICMAΓPA | ΦѠNMVҬI | K.VNIKH | ΦOPϞ

+Σφράγισμα γραφῶν μυστικ[ο]ῦ Νικηφοροῦ.

Датировката на моливдовула според неговата иконография, текст и най-вече литературно изписване на C+T=Ҭ е най-рано в XII в. Собственикът на печата е изпълнявал ефективната длъжност мистик[56]. В качеството си на такъв е писал до неизвестен за нас адресат в Анхиало. Данните са недостатъчни за идентифициране с личност от наративните източници[57].

13. Никифор Хрисоцифуди, куропалат – 70-те–90-те г. на XI в.

Съхранява се в ИМ – Ямбол. Половинка от моливдовул с размери: 12–23 (18) 3 мм. Отчетлив отпечатък на запазената половинка.

Непубликуван.

Паралели: На различни места в страната: Преслав, Силистра и Крумово градище край Карнобат, са намерени други 3 екземпляра, отпечатани чрез един и същ булотирион[58]. Четвърти екземпляр се съхранява в колекция Shaw № 1349[59].

55 **Laurent,** *Corpus,* II, № 123.

56 За тази длъжност вж. **Guilland, R.** Le mystique.- *RÉB,* 26, 1968, 279 – 296.

57 Опитите, които прави отец Лоран за идентифициране с титуляри, заемали същия пост, но с фамилни имена ми се струват не така убедителни. Вж. **Laurent,** *Corpus,* II, p. 55. Ако все пак трябва да направим опит за идентифициране, по-голяма е вероятността да се идентифицира собственикът на печата с Никифор мистик, автор на типика на манастира τῶν 'Ελελμῶν. За него вж. **Guilland, R.** Le Mystique, p. 285.

58 За този от Преслав вж. **Йорданов,** *Преслав,* № 77. От Силистра се съхранява в НИМ – София, инв. № 23707, а от Карнобат в ИМ – Ямбол, инв. № II 3648. Те са непубликувани.

59 Публикуван е от **Laurent,** *Corpus,* II, № 683, но неправилно е разчетен. Издателят му чете: SRXPVCOT | TZOVPOV | ΛH = (καὶ) β(ασλκῷ) χρυσοτ(έλη) τ(ῷ) Τζουρού(λ)λῃ.

Л. Бюст на св. Теодор, представен като войн във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит.

Оп. Шестредов надпис:

. . . .| . . . . ΦΟΡ'| . . . . ΠΑΛΑΤ'| . . . PVCO | . . ЄΦOV | ΔΗ

[+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Νικη]φόρ(ῳ) [κουρο]παλάτ(ῃ) [τῷ Χ]ρυσο[τζ]εφούδῃ.

Собственикът на печата, кореспондирал доста активно с адресати от различни селища в страната, е куропалатът Никифор Хрисоцифуди. Не е известен от писмените източници, а също и фамилията му.

14. Теодор Добромир, вестарх – трета четвърт на XI в.

Съхранява се в ИМ – Шумен. Размери: 19,5 – 19 (16) 3 мм. Добър отпечатък, но направен малко встрани, поради което части от надписа и изображението са извън ядрото. Моливдовулът е добре запазен.

Непубликуван.

Паралели: Други три екземпляра, отпечатани чрез същия булотирион, са намерени в стратегията Преслав[60]. Един 4-ти екземпляр се съхранява в колекцията на Дъмбъртън Оукс[61].

Л. Бюстово изображение на Богородица с нимб, мантия и мафорий, представена във фас. Пред гърдите си тя държи медальон с лика на Младенеца. От двете ѝ страни са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Петредов надпис:

- + - | ΘKЄR'Θ' | ΘЄOΔѠPO | RЄCTAPX'| TѠΔORPO | MIP'

+Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Θεοδώρο βεστάρχ(ῃ) τῷ Δοβρομιρ(ῷ).

Собственикът на печата е вестархът[62] Теодор Добромир. Датира се през 60-те – 70-те години на XI в. От същия е известна и една друга група моливдовули, при които вече е протопроедър[63]. Очевидно името Добромир го приобщава към славянски произход. В публикацията на печатите от стратегията Преслав допуснах

60 **Йорданов,** *Преслав,* № 73 – 75.

61 Непубликуван. DO 55.1.3005.

62 За тази титла вж. **Oikonomidès,** *Les listes*, 299 – 300.

63 **Йорданов,** *Преслав,* № 87 – 88.

възможността този Теодор Добромир да е идентичен с известния от хрониките Добромир, който през 1078 г. обявил бунт в околностите на Месембрия[64].

15. Теодул Синадин, частно лице – края на XI в.

Съхранява се в АИМ – София. Размери: 22 – 23 (19?) 3 мм. Отпечатъкът е добър, но не всички букви са отпечатани или пък допълнително са изтрити. Като цяло моливдовулът е добре запазен.

Непубликуван.

Паралели: Г. Шлюмберже е публикувал от своята колекция подобен екземпляр, без илюстрация, като не е успял да разшифрова сюжета от лицевата страна и не е разчел личното име[65]. В. Шандровска публикува 2 други екземпляра (М-6299 и М-6283) от колекцията на Ермитажа[66]. Илюстрираният там М-6299 е отпечатан чрез един и същ булотирион с нашия. Не е изключено един от тези два екземпляра да е публикуваният от Шлюмберже. Принадлежал е на колекцията на Н. П. Лихачов, а последният е изкупил голяма част от колекцията на Шлюмберже.

Л. Представени са инструментите на терзанието на Христос. В средата е кръстът на Голгота, отляво копието, а отдясно гъбата[67]. Между раменете на кръста е изписано: $\overline{\text{IC}}$ || $\overline{\text{XC}}$ - NI || КА: Ἰ(σοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς νικᾷ.

Оп. Четиредов надпис:

+| ΘЄΟΔΟV | ΛϑҬРССV | NΑΔΗN. | ΦVΛΑΞ

+ Θεοδούλου στ(αυ)ρ(ὸ)ς Συναδηνοῦ φύλαξ.

Собственикът на печата е Теодул Синадин, представен като частно лице. Датировката му според иконографския сюжет, който е наистина твърде рядко срещан[68], метрическият текст и най-вече лигатурното изписване С+Т=Ҭ е най-рано в края на XI в.[69]

В Продължителя на Скилица е съобщена личност с тези имена: 1080 г.: „Императорът омъжил за унгарския крал племенницата си Синадина, която била дъщеря на Теодул Синадин и която пък се върнала в Цариград, когато умрял мъжът ѝ"[70].

Известни са и други 2 групи печати с имената на Теодул Синадин:

1. Вестарх:

Л. Св. Димитър е представен като войн във фас

Оп. ΘКЄR'Θ' | ΘЄΟΔϑΛ | RЄСТАР | ХНТѠСV | NΑΔΗ | NѠ =

64 За реда на събитията вж. **Златарски**, *История* II, 495-496.

65 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 705, № 4.

66 **Шандровская, В. С.** Печати Синадинов, с. 178, з. 18.

67 Според **Шандровская**, *Синадинов*, с. 78, това е палица.

68 Не ни е известен от други сфрагистични паметници.

69 **Oikonomides,** *Dated*, p. 106.

70 **Skylitzes Continuatus**, p. 340.

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Θεοδούλῳ βεστάρχῃ τῷ Συναδινῷ.

Датира се в 70-те години на XI в.[71]

2. Нобелисим:

Л. Бюст на св. Теодор, представен като войн във фас.

Оп. ΘKЄR'Θ' | . ΘЄOΔ8Λ | . ΛЄRЄΛIC | . MOTѠCI | NAΔIN =

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [Θ]εωδούλ[ῳ] νωβελισ[ί]μο τῷ Συναδιν(ῷ).

Датира се в 80-те години на XI в.[72]

Общото между трите групи печати освен имената е и хронологическата приемственост между тях. Различието е в иконографските сюжети, което все пак може да бъде обяснено. Титлата си нобелисим[73] Теодул Синадин, ако е идентичен със съобщения в Продължителя на Скилица, ще е получил от своя зет императора Никифор III Вотаниат (1078–1081). В последната група печати, която се датира към края на XI в., той ще се е оттеглил от политическия живот и навярно по тази причина не е изписал никаква титла или длъжност, търсейки закрилата на кръста.

На въпроса, до кого в Анхиало е писал Теодул Синадин, е невъзможно да се отговори, но предположения са възможни. По това време архиепископ тук е Никифор, племенник на патриарха на Антиохия Никофор, Интересен факт и може би не е само съвпадение, че в Продължителя на Скилица за годината 1080 е посочено: „А понеже умрял и антиохийският патриарх, императорът назначил на негово място някой си Никифор, който носел прякора Мавър"[74], и по-надолу е цитираният в началото пасаж за Теодул Синадин.

16. Христофор, протосинкел и митрополит на Дръстър – 80-те г. на XI в.

Съхранява се в ИМ – Бургас. Размери: 19–22 (22?) 2 мм. Ядрото е било по-малко от печата, поради което най-вече части от кръговия надпис не са отпечатани. Моливдовулът е пробит на две места и навярно носен като медальон.

Публикуван[75].

Паралели: Други 3 екземпляра, единият намерен в Преслав[76] и двата в Силистра[77], са отпечатани чрез същия булотирион.

71 Според непубликуван моливдовул от колекцията на Г. Закос с фамилни имена.

72 Според моливдовул от Ермитажа (М-2413) вж. **Шандровская, В. С.** Печати Синадинов, с. 178, з. 20.

73 За нея вж. **Oikonomidès,** *Les listes*, p. 293, № 28 – 30. По това време (1078 – 1081 г.) тя е все още от висш ранг и е предназначена за членовете на императорското семейство. Връчвана е само по изключение на някои пълководци за изключителни заслуги към империята, какъвто е случаят с Алексий Комнин в 1079 г. Теодул Синадин като зет на императора и тъст на унгарския крал е съвсем естествено по това време да е притежавал този ранг.

74 Вж. бел. 70.

75 **Йорданов**, Архиереи на Дръстър, № 2.3.

76 **Йорданов,** *Преслав,* № 376.

77 Вж. бел. 75.

Л. Богородица с нимб, мантия и мафорий е представена седнала върху трон с ниско облегало. Държи пред гърдите си медальон с лика на Младенеца. От двете ѝ страни са изписани титулите $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$. Цялото изображение е обрамчено с два зрънчести кръга, между които е изписано: ...ЄR'Θ'X . . C . . ФОР'МРО

Оп. Бюст на св. Симеон Богоприемник с нимб и мантия, представен във фас. Главата му е полуобърната наляво, където държи Младенеца, повит в пелени. Над главата на Христос се вижда малък нимб. От двете страни на изображението е изписано във вертикални редове: ⊙-C-V || M-ЄѠ-N.. По същия начин, както по-горе, цялото изображение е обрамчено с два зрънчести кръга, между които е изписано: . PIC . . . . . VГКЄΛΛѠ.

Съединени и допълнени, двата надписа предлагат следния текст:

[+ [Θ(εοτό)κ]ε β(οή)θ(ει) Χρυστοφόρ(ῳ) μ(ητ)ρο(πολίτῃ) [Δ]ρίσ(τ)ρας (καὶ) (πρωτο)συγκελλ(ῳ).

Собственикът на печата е Христофор, протосинкел и митрополит па Дръстър. Датировката му е най-общо в последните десетилетия на XI в. На заседание на Синода от 20 и 21 март 1082 г., на което е била разисквана ереста на Йоан Итал е присъствувал и дръстърският митрополит – Христофор.

От съвпадението в датироката на печата и заседанието на Синода има реални основания да се приеме, че се отнася до едно и също лице. Различието е единствено в титлата му протосинкел, която или е била пропусната от протоколчика на заседанието, или Христофор е бил удостоен с нея след 1082 г.

На евентуалния въпрос, до кого в Анхиало през 80-те г. на XI в. е писал митрополитът на Дръстър, е като че ли възможно да се отговори. Навярно на своя анхиалски колега – Никифор, племенник на антиохийския патриарх.

17. Михаил (?), архиепископ на Месемврия от втората половина на XI в.

Съхранява се в ИМ – Поморие. Размери: 18 – 21 (над 20) 3 мм. Добър отпечатък, но периферията на моливдовула като че ли е била отрязана или пък ядрото е имало такава форма, очевидно е по-малко от диаметъра на матрицата. По тази причина някои от буквите са извън моливдовула. Това затруднява и четенето. Проблемът е всъщност с третия ред от текста. Там би трябвало да е изписано името на собственика на печата и началото на длъжността му. Възможни са най-малко две предположения за попълване на липсващите букви. Изходна точка е длъжността. Дали се отнася до архиепископ или епископ. Второто допускане за Месемврия би трябвало да се изключи. Тогава е допустимо името да е съставено от две букви: . I = [M]ιχ(αὴλ).

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстово изображение на Богородица с нимб, мантия и мафорий, представена във фас. На гърдите си носи медальон с лика на Младенеца. Ръцете ѝ са вдигнати встрани, горе в оранс. Над тях са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$.

Оп. Шестредов надпис:

+ΘKЄR'Θ' | TѠCѠΔȣΛ' | .I'ARЄΠI | CKOΠOMЄ | CHMRPI | .C|

+Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλ(ῳ) [M]ιχ(αὴλ) ἀρ(χι)επισκόπο Μεσημβρί[α]ς.

Датировката на моливдовула е най-общо във втората половина на XI в. Ако приемем направеното предположение, че името на архиепископа е Михаил, то такъв не е познат от писмените източници през X – XII в.[78]

18. Анонимен моливдовул - втора половина на XI в.

Съхранява се в колекцията на ИМ – Шумен. Размери: 17 – 19 (?) 3 мм. Добре центриран и добре изпълнен отпечатък. Въпреки че ядрото е било по-малко от диаметъра на матрицата, то почти всички букви от текста и самото изображение са отпечатани. Добре запазен моливдовул.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Архангел Михаил с криле, нимб и военно облекло е представен прав, във фас. С дясната ръка се подпира върху жезъл с дълга дръжка, а в лявата държи кълбо, увенчано с кръст. От двете му страни е изписано във вертикални редове:

.. || X-A.

Оп. Четириредов надпис:

ȣCΦPAГ | .IMITHN | ГPAΦHN | RΛЄΠѠ

Οὖ σφραγ(ὶς) [ε]ἰμι τὴν γραφὴν βλέπω(ν).

Името на лицето, стоящо за този печат, не ни е известно, но за получателя си в Анхиало то е било добре познато.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Логичният въпрос след представянето на сфрагистичния материал е как той се вписва в познанията ни за историята на града и за съществуващите в него институции. Разбира се, печатите са византийски и те свидетелстват за времето, когато градът е част от империята.

В града са резидирали два вида институции – светски и църковни:

а) светски.

Информацията ни за съществуващите в града светски административни институции (граждански и военни) е твърде оскъдна[79]. През VI – VII в. Анхиало е

78 Вж. списъка на архиереи на града у: **Asdracha**, Thrace, 289 – 290.

79 Повече подробности у **Гюзелев,** Анхиало, 356–383.

вторият град на провинцията Хемимонт. Като се има предвид стратегическата му роля, е обяснимо защо в него е пребивавал значителен гарнизон за противопоставяне на нахлуванията на славяни, прабългари и авари. След създаването на българската държава Анхиало е важен пограничен град в българо-византийските отношения. Доста от експедициите на византийската армия срещу България започват и завършват в Анхиало. Във военно и административно отношение градът е включен в учредената между 789 и 802 г. тема Македония. През 812 г. е включен в пределите на българската държава. Византийската власт в него е отново възстановена в 862 г., но не задълго. По време на т. нар. „търговски» войни на Симеон или малко по-късно в 904 г. отново е включен в пределите на българската държава. През 970– 971 г. споделя съдбата на източнобългарските центрове, но почти нищо не се знае конкретно за историята му до втората половина на XI в., когато получава роля, аналогична на тази от VI– VII в. във връзка с нашествието на новите номадски народи. В Анхиало е резидирал военен флот, който е трябвало да се грижи за връзката на Черноморската област с дунавските градове и да защитава Дунавската граница от набезите на приждащите варвари. През 1087 г. за дук на града е бил назначен селджукът Сиаус. Градът и околностите му се превръщат в укрепена база на византийците във войната им срещу печенеги и кумани. На няколко пъти в него е пребивавал с войската си Алексий I Комнин. Градът запазва значението си на важен военен и културен център и през XII в.

За съжаление твърде оскъдна е информацията на сфрагистичните паметници за съществуващите в града светски административни учреждения. От представените по-горе печати единствено тези на Варда, императорски куратор на Анхиало, свидетелствуват за наличието в града на императорско имение. Но какво точно е обхващало това имение и докога е съществувало, са въпроси, които засега остават без отговори.

Известно отношение към историята на града има един новооткрит в Созопол печат на протонобелисима Алексий Сиаус[80]. Навярно това е същият Сиаус, който според хрониката на Анна Комнина е бил назначен за дук на Анхиало.

Малък е приносът и на намерените в града византийски печати. Те се разпределят в две хронологически групи: VIII–IX и XI–XII в. Докато тези от VIII–IX в. (II, № 1–2) биха могли да се свържат с намиращите се в града административни институции, то датираните през XI–XII в, са на лица, притежатели на определени титли, но не и длъжности. Тяхната кореспонденция би могла да има по-скоро личен характер и да е до техен равностоен по ранг и произход адресат, пребиваващ за по-дълго или по-кратко време в Анхиало. Наистина това би могло да е управителят на града, но твърде е по-голяма вероятността това да е местният архиерей.

б) църковни:

За мястото на Анхиало в църковната структура на Византия вече стана дума в началото на изследването. Печатите с имената на архиепископи на града ни предлагат имената на конкретните личности, свързали живота си с този на града. Достигналите до нас техни печати са единственото материално свидетелство, останало

80 **Йорданов,** Сиаус, 219-223. На лицевата страна на този печат е представено бюстово изображение на Богородица с нимб, мантия и мафорий във фас. На гърдите си носи медальон с образа на Младенеца. Ръцете ѝ са вдигнати в оранс. На опаката е изписан петредов надпис:

- + - | ΘKЄR'Θ'| ΑΛЄΞIW | A'NWRЄΛΛ | CIMWTW | CIA8C = +Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) 'Αλεξίῳ (πρωτο)νωβελλ(ι)σίμ τῷ Σιαούς.

от тях. Те заедно с информацията, идваща от адресираните до града печати отчасти ни разкриват що за личности са били, с кого са комуникирали и пр.

Хронологическият анализ на намерените в Анхиало печати, независимо до кого са били адресирани, показва следното:

Двата моливдовула от VIII–IX в. маркират византийското присъствие в града и наличието на византийска институция.

Най-голям е броят на моливдовулите, датирани във втората половина на XI в. или по-точно в последната му четвърт. От намерените в града 18 моливдовула на този период принадлежат 13. Това активно получаване на кореспонденция, и то от високопоставени в йерархията византийски сановници, съвпада с времето, когато Анхиало е важен военен и навярно административен център. Името на града е отново във фокуса на събитията и на вниманието на хронистите.

Намерените в Анхиало три моливдовула от XII в. свидетелстват, че градът е продължавал да бъде важен център на империята.

Представените в това изследване печати с отношение към историята на Анхиало са част от неговото всекидневие.

16. СРЕДНОВЕКОВНИЯТ СОЗОПОЛ СПОРЕД ДАННИТЕ НА СФРАГИСТИКАТА*

Безспорно е значението на византийските печати, или по-точно – на техни оловни отпечатъци (моливдовули), в изучаването на различни сфери от живота на империята. Чрез тях се реконструира йерархичната структура на Византия, проследява се просопографията на отделните фамилии и прочие, чрез което днес се приближаваме към реалностите в ежедневието на поданиците на империята. Това им значение нараства, когато има информация къде са намерени съответните печати и когато може да се свържат с живота в конкретно селище. С други думи, те да се ситуират във времето и пространството. В тази насока са налице редица мои публикации[1], а също така и намерения за бъдещи проучвания, касаещи цялата територия на днешна България[2].

Преди десетина-петнадесет години, след като приключих с печатите от Дебелт, идеята ми бе да продължа с тези от Созопол, но по различни субективни и обективни причини тези ми намерения останаха във времето. Все пак на созополска тематика бе посветено едно кратко съобщение, относно наличието в града на военно-административни учреждения от втората половина на IX в.[3] Кратка информация за Созопол в този хронологически период, според данните на печатите, може да се намери и в публикувания през 2003 г. „Корпус на византийски печати с географски имена" от територията на днешна България[4].

В рамките на това изследване са привлечени известните ми сфрагистични паметници (над 40 екземпляра) с отношение към историята на Созопол. Те биха могли да се разграничат в следните групи:

а) печати с изписан върху тях топоним Созопол;

б) печати, намерени в Созопол, с които някога е била скрепена получена тук кореспонденция;

в) печати на лица, пребивавали в Созопол.

* *Acta Musei Varnaensis*, VII-2, 114-161

1 **Jordanov**, Zlati Voyvoda, 69–84; **Jordanov**, Plovdiv, 111–138; **Jordanov**, Dobri dol, 443–469; **Jordanov**, Melnitza, 21–57.

2 След публикуването на трите части на Корпуса на византийските печати от територията на днешна България имам намерение да разгледам печатите по местонамиране, т.е. данните им да се привлекат и свържат с конкретните селища в едно примерно заглавие „Medieval Bulgarian Towns, Fortresses, Villages and Settlements According to the Sphragistic Data".

3 **Йорданов,** Созопол, 77–83.

4 **Jordanov,** *G. Names,* 159–161.

I. ПЕЧАТИ С ИЗПИСАН ВЪРХУ ТЯХ ТОПОНИМ СОЗОПОЛ

Това са печати на различни учреждения, резидирали в града.

Граждански и военни:

1. N., β'σπαθάριος καὶ τουρμάρχης Σοζοπόλεος (20-те–40-те години на IX в.)[5];

2. Κωνσταντῖνος β'σπαθάριος καὶ κλεσουριάρχης Σοξοπώλεως (40-те–50-те години на IX в.)[6];

3. Λέων πρωτοκένταρχος Σοζοπόλεος (X в.)[7].

Тези три групи печати свидетелстват, че в Созопол през 20-те–40-те години на IX в. е била на гарнизон една от турмите на тема Тракия. Тук тя е служела като фортпост срещу България. Изглежда че някъде към средата на същия век ролята на града е нараснала, защото той е повишен в ранг на клисура. Интересен е фактът, че в последната четвърт на IX в. докъм 917 г. такъв ранг придобива Месемврия. В Созопол през X в., може би през последната му третина, е резидирала неголяма византийска флотилия, начело с протокентарх[8].

Църковни:

4. Γερμανὸς ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος (X в.) (за него виж по-долу);

5. Θεόδωρος ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος (XI в.)[9];

6–7. Ἰωάννης ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος (XI в.)[10];

8. Στέφανος ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος (XI в.)[11];

9. Μαθέος ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος (XI–XII в.)[12].

През цялото средновековие Созопол е епископия към митрополията Адрианопол. От различни наративни източници са известни имената на 6–7 титуляри, а от достигналите до нас печати – имената на други петима. Най-новият моливдовул е на Герман. Той е намерен при разкопки в катедралния храм през 2003 г.

II. ПЕЧАТИ, НАМЕРЕНИ В СОЗОПОЛ[13]

Хронологически те се разделят на две групи:

ПЕЧАТИ ОТ IX–X В.

10. Βαάνης ὕπατος καὶ νοτάριος τοῦ β'βεστιάριου (40-те годи-ни на IX в.).

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25982. Намерен е в Созопол на брега на морето. Навярно някога е бил добър отпечатък, но сега от него е запазена само половинката с размери 20–33 мм. Повърх-

5 **Zacos,** *Seals*, I, no. 2643; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, no. 79.1.

6 **Jordanov,** *G. Names*, no. 74.1; **Wassiliou, A.-K**. Neue Siegel der 1. Hälfte des 9.Jh. aus Nordost-Bulgarien. Mit einem Appendix zu den Drugubiten. – In: *Acta Musei Varnaensis* II. Numismatic and Sphragistic Contributions to History of the Western Black Sea Coast. Varna, 2004, S. 347–348, Nr. 2.

7 **Jordanov,** *G. Names*, p. 160.

8 **Йорданов,** Созопол, с. 80.

9 **Laurent**, *Corpus*, V, 1; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, no. 79.3.

10 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 117; **Лихачев,** *Богоматери*, с. 77, фиг. 163; **Laurent**, *Corpus*, V, 1, no. 720.

11 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, I, no. 79.2.

12 **Laurent**, *Corpus*, V, 1, no.723.

13 По-голямата част от тях се съхраняват в колекцията на Национален исторически музей – София и са били намерени в рамките на година-две на брега на морето край града. Тяхното придобиване за колекцията на музея и правото ми да ги ползвам са заслуга на Божидар Димитров. Ползвам се от възможността да му изкажа своята признателност.

ността на запазената част от моливдовула е проядена от корозия. Това затруднява цялостното четене на текста.

Публикация **Jordanov**, Fiscal institutions, no. 7.

Няма познати паралели.

Л. Следи от инвокативен кръстообразен монограм – в четирите полета е изписано: Τ𝛚 - ..|| Δ𝛅 - ..

Оп. Надпис на пет реда:

..AAN | ..AT𝛚S | ..TAPI𝛚| ..R'R𝜖 . | .

+ Θεοτόκε βοήθει τῷ [σῷ] δού[λ Β]ααν(ῃ) [ὑπ]άτῳ (καὶ) [νο]ταρίῳ [τοῦ] β᾽βε[στ(ιαρίου)].

Ако предложеното попълване на липсващите букви е правилно, то собственикът на печата, с който е била скрепена кореспонденцията, е арменецът Баан (Вахан), засвидетелстван в Созопол и с друг негов моливдовул – в качеството му на β'πρωτοσπαθάριος (виж по-долу).

11. Βαάνης β'πρωτοσπαθάριος (40-те–50-те години на IX в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25315. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 29–31(?); 3 мм. Макар че почти целият печат е налице, все пак отпечатъкът не е съвсем пълен. Повърхността на моливдовула е захабена от корозия.

Публикация: **Йорданов**, Печати от Созопол, № 1.

Паралели: **Seibt**, *Bleisiegel*, no. 166, отпечатан чрез същата двойка матрици.

Л. Инвокативен кръстообразен монограм – в четирите полета е изписано: Τ𝛚 - C𝛚 || Δ𝛅 - Λ𝛚.

Оп. Надпис на три реда:

. + . | RAANH | R'A'CΠA | ΘAPI𝛚 | . + .

+Θεοτόκε βοήθη τῷ σῷ δούλῳ Βαάνῃ β'(πρωτο)σπαθαρίῳ.

В цитираните по-горе публикации собственикът на печата, с който е била скрепена кореспонденцията до Созопол, се идентифицира с арменеца Ваан (Вахан). Същият е известен от различни наративни източници[14].

На църковния синод от 861 г., когато е бил низвергнат патриарх Игнатий, е взел участие и Βαάνης πατρίκιος καὶ πραιπόσητος[15].

По време на бурните дворцови събития около отстраняването на кесаря Варда, Ваан е взел страната на бъдещия император Василий I и е запазил положението си на препозит и при новия император[16].

На синода от 869 г., когато на свой ред е низвергнат Фотий, а Игнатий възстановен за патриарх, Ваан в качеството му на πατρίκιος καὶ πραιπόσητος е изразител на волята на императора[17].

До нас са достигнали две писма на патриарх Фотий, адресирани до Βαάνης πραιπόσητος καὶ πατρίκιος[18].

За близостта му с императорския двор свидетелстват фактите, че през 871 г. по време на кръщението на императорския син и бъдещ патриарх – Стефан, Ваан го изнесъл на ръце от храма „Св. София“ до двореца[19], а през следващата 872 г. по време на отсъствието на василевса от Константинопол, той бил оставен в столицата да изпълнява някои от задълженията му[20].

Известни са някои групи печати, които се свързват с личността на Ваан:

а) в качеството му на ὕπατος καὶ νοτάριος τοῦ β’βεστιάριου и когато е изпратил своята кореспонденция до Созопол (виж тук при № 10);

б) πατρίκιος, β’πρωτοσπαθάριος καὶ ὕπατος[21];

в) πατρίκιος, πραιπόσητος καὶ β’σακελλάριος[22].

Данните от наративните източници и сфрагистичните паметници позволяват да се предложи следният *cursus honorum* на Ваан:

1. ὕπατος καὶ νοτάριος τοῦ β’βεστιάριου (40-те години на IX в.);
2. β’πρωτοσπαθάριος (40-те–50-те години на IX в.);
3. πατρίκιος, β’πρωτοσπαθάριος καὶ ὕπατος (50-те–60-те години на IX в.);
4. πατρίκιος καὶ πραιπόσητος (60-те–70-те години на IX в.);
5. πατρίκιος, πραιπόσητος καὶ β’σακελλάριος (70-те години на IX в.).

От направената констатация, че в началния период от кариерата на Ваан в Созопол са били получени най-малкото две негови кореспонденции, възниква въпросът, до кого са били адресирани те. Ако в първия случай може да се допусне, че това е било свързано със служебните му задължения, то така ли е било и при втория случай, когато е изписана само титлата му.

Отговорът не би могъл да бъде еднозначен. в първия случай той наистина е съобщен с длъжността си на нотарий в императорското частно съкровище, но може би по този начин той се е представял и в обществото. Същото се отнася и до вто-

14 **Guilland**, *Recherches*, 1, p. 340–347.
15 *PG*, 105, 517B (Vita Ignatii).
16 **Vogt**, *Basile I*, p. 78, 159–160, 218–222.
17 *PG*, XVI: 18D; 19DE; 27 BC; 34 AE;37 CD; 44 C; 54 B; 55E; 56 D; 75 A; 97 E–100B.
18 **Photius**, *Epistulae*, nos. 92.115.
19 **Leonis Grammatici**. Chronographia (ed. Im. Bekker), CB. Bonnae, 1842, 254.8 f.
20 *De Cer. tr.* **Vogt**, p. 503.
21 **Konstantopoulos,** Athens, no. 577.
22 **Laurent**. *Corpus*, II, no. 752.

рия случай. Върху печата наистина е изписана само титлата му на императорски протоспатарий. Но освен че е титла, притежателят ѝ е имал някакви функции в дворцовия церемониал и като се има предвид, че е бил евнух, то и в този случай кореспонденцията му би могла да е във връзка със службата му в двореца.

12. Γερμανὸς ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος (IX–X в.)

Съхранява се в колекцията на регионален исторически музей – Бургас, инв. № 77. Намерен е при археологически разкопки на катедралната църква в Созопол на ул. „Рибарска“ през 2003 г. Бе ми предоставен за документиране от ръководителя на разкопките н.с. Цоня Дражева в Шумен на 11. 05. 2004 г.[23] Размери: 25–27 (23); 3 мм; тегло 7,4 г. Непълен отпечатък с липсващи полета. Прояден от корозия по линията на канала.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на св. Богородица с нимб, химатион и мафорион, държи пред себе си младенеца. От сиглите е запазено: M̄-P || .. От кръговия надпис е съхранено: . . . ΗΘЄΙΤѠCѠΔ’

Оп. Надпис на четири реда:

–⁝ ⁘ ⁝– | ΓЄΡΜΑ | ΝΟЄΛ... | ЄΠΙCΚ... | COZOΠΟΛ’

[+Θ(εοτό)κε βο]ήθει τῷ σῷ δ(ούλῳ) Γερμανο ἐλ(α)[χ(ίσ)τῳ] ἐπισκ[όπῳ] Σοζοπόλ(εος).

Епископ на Созопол с това име не е известен от писмените източници. Важен е фактът, че моливдовулът е намерен в катедралната църква на града. Навярно е висял от някакъв документ. Затруднен съм в датирането на печата поради неговото качество. Стилът на изображението и палеографията на буквите насочват към датиране в IX в., но тъй като става дума за църковен печат, не е изключено датиране и в X в.

13. Λέων β’κανδιδᾶτος ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν (края на IX в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25369. намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 12,5–26 (20); 2,5 мм. Някога е бил добър отпечатък, но сега е запазена половината от него.

Непубликуван.

Паралели. При археологическите разкопки в Плиска през 1972 г. е намерен друг моливдовул, който е отпечатан със същия булотирион[24]. Той е пълен и много

23 Ползвам се от възможността да ѝ благодаря.

24 **Йорданов**, Монети и печати, с. 140, № 12.

добре съхранен отпечатък и чрез него възстановявам текста на созополския екземпляр.

Л. Част от патриаршески кръст върху постамент от три стъпала. От кръговия надпис, изписан между два зрънчести кръга, се чете: +KЄROI.....

Оп. Надпис на пет реда, от които е съхранено:

. ... | . . . .. A | . . .. . TO | . . . . ON| . . . . K

+ K(ύρι)ε βοί[θη το σο δούλο Λέοντι β'κ]α[ντιτά]το [ἐπὶ τ]ον [(οἰ)κ(ε)ια]κ(ῶν).

Четенето на созополския екземпляр е възможно само чрез сравняването му с плисковския екземпляр. При коментара на данните на тези два моливдовула правят впечатление необичайното изписване на инвокацията и текста от опаковата страна и намирането им в българската столица Плиска и в Созопол.

Датировката им е най-общо в последната четвърт на IX в., а що се отнася до Плиска, присъствието на византийски моливдовули се концентрира там в периода 870–893 г. и е във връзка с дейността на канцеларията на българския архиепископ[25].

Дублирането на кореспонденцията на Λέων β'κανδιδᾶτος ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν до византийския град Созопол и до българската столица Плиска определено възбужда любопитство. Навярно въпросният Леон е бил близък или родственик с лица, резидиращи в Созопол и в Плиска – например епископа на Созопол и българския архиепископ или някои от приближените му. Също така би могло да се мисли и за някаква мисия, с която е бил натоварен този Λέων β'κανδιδᾶτος ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν, свързана с България, и по пътя си да е търсил съдействието на властите в Созопол.

14. Σισίνιος πατρίκιος, καὶ γενικὸς λογοθέτης (960–963)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 28141. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 24–26 (23?); 3 мм. Пълен и добре съхранен отпечатък.

Публикация: **Jordanov**, Fiscal institutions, no. 48a.

Няма познати паралели.

25 **Йорданов,** Плиска, с. 296.

Л. Бюст на архангел Михаил с нимб, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи скиптър, а в лявата – кълбо, увенчано с кръст.

Оп. Надпис на четири реда:

+ CICI | NIѠПАТРН | КІѠ'S ГЄNIКѠ | ΛΟГΟΘЄТ'

+Σισινίῳ πατρηκίῳ (καὶ) γενηκῷ λογοθέτ(ῃ).

Собственикът на кореспонденцията, получена в Созопол, е бил някой си Σισίνιος πατρίκιος, καὶ γενικὸς λογοθέτης. Датировката на моливдовула, според неговата иконография, текст и външен вид, е най-общо във втората половина на X в.

В съкровищницата на храма „Св. Марко" във Венеция се пази великолепен бокал, който е бил дарен от Σισίνιος πατρίκιος, καὶ γενικὸς λογοθέτης. Този бокал, или по-точно актът на дарението, е от 962–963 г.[26]

От съвпадението във времето, името, титлата и длъжността би могло да се приеме, че собственикът на печата, изпратил кореспонденцията си до Созопол, и дарителят на бокала са едно и също лице. Кой е той?

Основните източници за живота на Сисиний са: Продължителят на Теофан и Симеон Магистър.

В Продължителят на Теофан за годините на царуването на Роман II (959–963) се казва: „И протоспатарият Сисиний, сакеларий, мъж достоен и относно държавните дела способен, той назначи за епарх на града, но скоро той го провъзгласи за патриций и логотет на геника, а вместо него за епарх на града той назначи Теодор Дафнопат"[27].

У Симеон Магистър четем: „И протоспатария Сисиний, бивш сакеларий, той назначи за епарх на града и за кратко време след това патриций и логотет на геника"[28].

С личността на същия се идентифицира печат, при който той е спатарий и нотарий на логотета на геника[29].

Хронологическият анализ на тези сведения, съобразени с времето, когато и други титуляри са оглавявали въпросните ведомства, определят следният *cursus honorum* на Сисиний:

1. σπαθάριος καὶ νοτάριος τοῦ λογοθεσίου γενικοῦ (950–?);
2. πρωτοσπαθάριος καὶ β'σακελλάριος (?–959);
3. πρωτοσπαθάριος καὶ ἔπαρχος (959–960);
4. πατρίκιος, καὶ γενικὸς λογοθέτης (960–963);
5. πατρίκιος, καὶ ἔπαρχος (?–967).

Сисиний е загинал на 21 март 967 г. при потушаване на размириците в столицата в качеството му на епарх[30].

Основният въпрос, който възниква от намирането на този моливдовул в Созопол, е до кого е писал логотетът на геника Сисиний през периода 960–963 г.

Кореспонденцията му би могла да носи както служебен, така и частен характер. Първото е по-възможно. По-оправдан е въпросът, до чий административен пред-

26 **Ross, M. C**. The Chalice of Sisinios the Grand Logothete. – *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 2, 1959, pp. 5–10.

27 *Theophanis Continuatus*, 470.3 ff.; **Продолжатель Феофана**, с. 194.

28 **Symeon Magistros**, 470.3–15; 757.13–15.

29 **Laurent**, *Corpus*, II, no. 392.

30 **Skylitzes**, 275.91.

ставител е писал – до българския или до византийския? По-голяма е вероятността да е до византийския, което повдига въпроса за принадлежността на Созопол. В чии предели е бил градът – на Византия или на България? Този въпрос остава открит поради липса на преки сведения. На него ще се спра в края на изследването.

ПЕЧАТИ ОТ XI–XII В.

15. Ἀλέξιος Σιαούς πρωτονοβελίσσιμος (90-те години на XI в.)

Съхранява се в колекцията на Археологически музей – Созопол. Липсва конкретна информация за намирането му, но все пак е намерен в рамките на града. Размери: 27–29 (22); 2–3 мм. Отпечатъкът е добре центриран и пълен. Лицевата страна на моливдовула се откроява с високия си и хубав релеф. Цялостния му вид свидетелства за работа на опитен гравьор.

Публикация: **Йорданов,** Сиаус, 219-223; **Jordanov**, *Family Names*, no. 650.

Л. Бюст на св. Богородица с нимб, химатион и мафорий, представена във фас. На гърдите си носи медальон с лика на младенеца. Ръцете ѝ са вдигнати встрани в оранс. Над тях са изписани титулите: .. || $\overline{\Theta V}$.

Оп. Надпис на пет реда:

- + - | ΘKЄR'Θ'| AΛЄΞIѠ | A'NѠRЄΛΛ | CIMѠTѠ | CIA8C

+Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Ἀλεξίῳ (πρωτο)νωβελλ(ι)σίμῳ τῷ Σιαούς.

Собственикът на печата, чиято кореспонденция е била получена в Созопол, е някой си Алексий Сиаус, притежаващ титлата протонобелисим.

По-главните въпроси, които възникват от неговото намиране в Созопол, са: кой е този Алексий Сиаус, кога и до кого в Созопол е писал?

За да се отговори на някои от тях или поне да се направи опит за отговор на други, е необходимо най-напред да се датира печатът и да се потърси възможност името на собственика му да се свърже с някоя личност от наративните източници.

Датировката на разглеждания печат, според неговите характеристики, е в периода след 1080 до края на XI в.

От наративните източници не ми е позната личност с тези имена. но в „Алексиада“ на Ана Комнина се съобщава името на някой си Сиаус. През 1086/1087 г. във византийската столица Константинопол пристигнало пратеничество от великия султан Мелек шах с предложение за сродяване и мир. Начело на посланичеството бил някои си Σιαούς. По-нататък Ана Комнина разказва, че в хода на преговорите между византийците и селджуките нейният баща, императорът Алексий I Комнин, привлякъл на своя страна Сиаус и се възползвал от пълномощията, които последният имал по отношение на завладените преди това от селджуките византийски приморски градове. Сиаус посещавал тези градове и предавал нарежданията на

султана за опразването им. Най-напред бил освободен Синоп, където бил управител някой си Харатик, а след това и останалите градове и крепости[31].

След като извършил тези неща, продължава Ана Комнина, „Сиаус се върнал при него (императора д. м.). После получил светото кръщение, бил надарен с много дарове и бил назначен за дук на Анхиало“[32].

Въпросът, който възниква от това известие на Ана Комнина, е дали е възможно собственикът на печата – протонобелисимът Алексий Сиаус, и селджукът Сиаус да са една и съща личност?

За положителен отговор би следвало да се имат предвид две обстоятелства:

1. Ана Комнина, като правило, съобщава действащите лица от книгата за баща си чрез патронима им.

2. Името Сиаус е мюсюлманско. Навярно след покръстването същият е приел християнско име. Като се имат предвид взаимоотношенията му с императора, най-вероятно е той да е бил и негов кръстник, при което християнското му име Алексий е съвсем естествено, а мюсюлманското Сиаус, съгласно традициите във Византия, е станало патроним[33].

След покръстването си Сиаус е бил назначен за дук на Анхиало, при което намирането на моливдовула му в Созопол е още едно, макар и косвено, доказателство за идентифициране на личността от наративния източник и от текста на печата.

Кога точно в Созопол е била получена неговата кореспонденция?

Върху печата е изписана само титлата му протонобелисим, при което възникват немалко въпроси. Точно с тази титла ли е бил удостоен Сиаус в 1087 г. след покръстването му? Защо върху печата му не е изписана длъжността дук на Анхиало и въобще в буквалния смисъл ли следва да се приеме сведението на Ана Комнина, че Сиаус е бил назначен за дук на Анхиало? Дали все пак изпращането му в Анхиало не е било едно почетно заточение? Бил е удостоен с висока титла, надарен с много дарове (навярно и имоти в тази част на империята) и изпратен в провинцията може би за да не пречи на някакви следващи взаимоотношения със селджуките.

Това са въпроси, а подобни на тях могат да възникнат немалко, които ще останат без конкретен отговор поради липса на конкретни факти. Не може обаче да не се отчете обстоятелството, че през 80-те години на XI в. твърде малко от приближените на императора са притежавали титлата нобелисим.

Тези разсъждения и фактите – отсъствието на длъжността дук или катепан на Анхиало и високата титла на Алексий Сиаус, – без да са категорични, насочват към въпроса, дали печатът на протонобелисима Алексий Сиаус не се отнася към един по-късен етап в живота му, след престоя му в Анхиало, когато той се е завърнал в столицата Константинопол, заседавал е в сената и е взимал участие в дворцовия живот на империята чрез високата си титла?

Отговорът на въпроса, до кого е била адресирана кореспонденцията, изисква цялостна информация относно живота в Созопол в края на XI в. По същото време в Созопол е била получена кореспонденция от двамата братя Декани (виж № 16, 25), тук е бил заточен сенаторът Йоан Соломон. Има и други съвпадения, които може би не са случайни.

31 *Alexiade*, II, p. 65–66, 74.18.

32 *Alexiade*, II, p. 66.32.

33 **Cheynet**, Patronym, 57–67.

16. Γεώργιος Δεκανός κουροπαλάτης (XI–XII в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 27787. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 20–21 (20?); 3 мм. Добре центриран и добре изпълнен отпечатък, но все пак някои части от изображението и текста са останали извън ядрото.

Публикация: **Йорданов,** Куропалати, № 8; **Jordanov**, *Family Names*, no. 161.

Няма познати паралели.

Л. Св. Георги е представен прав като войн във фас. С дясната ръка се подпира върху дълго копие, а в лявата придържа щит, опрян на земята. От двете му страни е изписано: ..... || Γ€-ѠР-ГІ-О’

Оп. Надпис на пет реда:

СФРАГ | ГЄѠРОГІѠ | К8РОПАЛА. | НТ8Δ€КА. | ОУ

Σφραγ(ὶς) Γεωρογίῳ κουροπαλά[τ]ῃ τοῦ Δεκα[ν]οῦ.

Собственикът на печата, с който е била скрепена кореспонденцията до Созопол, е някой си Γεώργιος Δεκανός κουροπαλάτης. Кой е той?

Датировката на моливдовула, според цялостната му характеристика, изображения и текст, е най-общо в края на XI в.

В „Алексиада“ на няколко пъти се споменава за личност със същите имена. Ана Комнина ни съобщава, че през 1091 или между 1094 и 1096 г. някои представители на столичната знат, между които Георги, син на Декан (Γεώργιον δὲ τὸν τοῦ Δεκανοῦ), Евстатий Камица и Михаил Епикерний, се опитали да организират бягството на Григорий Гавра от столицата при баща му в Трапезунд[34]. Заговорът обаче е бил разкрит и Георги Декан е бил изпратен в тема Паристрион при Леон Никерит: „а Георги, синът на Декан, бил изпратен с писмо при тогавашния дук на Паристрион Лъв Никерит, за да пазел уж и той заедно с него крайдунавските земи, а всъщност по-скоро да бъде наблюдаван от Никерит“[35].

През 1111–1112 г. същият Георги Декан е бил изпратен начело на войска срещу разбунтувалия се управител на Акрупа – Михаил от Амастрида[36].

За последен път името на Георги, син на Декан, е съобщено в Типика на манастира Пантократор, написан от императора Йоан II Комнин през 1137 г. Сред упоменатите от императора покойници на 35-то място е посочено и името на Георги, син на Декан[37]. Кога точно и при какви обстоятелства е починал Георги, син на

34 *Alexiade*, IV, p. 35. Наблюдава се известно различие относно времето на това събитие. В повечето изследвания се приема годината 1091, докато П. Готие отнася събитията в периода между 1094 и 1096 г.

35 *ГИБИ*, 8, с. 97.

36 *Alexiade*, III, 156.23.

37 **Gautier,** Obituaire, 240.35; 256.

Декан, не е известно, но упоменаването му от императора го нарежда сред кръга от близки на императорската фамилия личности.

Известни са няколко групи моливдовули с името на Георги Декан.

При два екземпляра, отпечатани чрез една и съща двойка матрици, но различна от нашата, съхранявани в колекцията на Ермитажа (М–8310 и М–8340), той е представен с титлата κουροπαλάτης[38].

При друга група моливдовули, засвидетелствани чрез един-единствен екземпляр, той вече е πρωτονωβελίσσιμος[39]. При трета група печати текстът е метрически и отсъстват каквито и да било титла или длъжност[40]. Навярно на същия сановник принадлежи един не добре съхранен моливдовул, намерен в Новиодунум[41].

Л. Бюст на св. Георги като войн.

Оп. K€R'Θ'| ГЄѠРГ'О | СТРАТІГ | ТѠ... |...Ѡ

Ако той е на същото лице, то би следвало да отразява един най-ранен етап в кариерата му.

Като се абстрахираме от несигурността при последната група, между останалите четири групи печати има очевидна близост в имената, в иконографския сюжет и в хронологическата приемственост между тях.

Издателката на моливдовулите от Ермитажа идентифицира собственика им с Георги Декан от „Алексиада", което е приемливо[42].

Проблемите, на които ще се спра по-нататък, са свързани с датирането на отделните групи моливдовули, респективно на стоящите зад тях титли, и ще потърся отговор на въпроса: до кого в Созопол е била отправена кореспонденцията на куропалата Георги Декан?

При едната група печати Георги Декан е куропалат, а при другата – протонобелисим. Очевидно е, че те се отнасят към различни периоди от кариерата му. Би могло да се предполага, че е бил повишен направо от куропалат в протонобелисим, като са прескочени протокуропалат и нобелисим (за някакви особени заслуги) или пък че е преминал последователно през всичките тези стъпала в йерархията. Но и в двата случая те се отнасят към различни периоди от живота му. В единия случай за това е бил необходим по-кратък период от време, а в другия – по-продължителен.

Като се има предвид обстоятелството, че титлите на останалите съратници на Алексий I Комнин (1081–1118) около 1091 година са от ранга на куропалатите (в този ранг е бил и Леон Никерит, дукът на Паристрион, за когото стана дума по-горе)[43], то би могло да се предполага, че и Георги Декан ще е притежавал по това време тази титла.

Не може да се каже със сигурност кога е бил удостоен с титула протонобелисим. Навярно това е било върхът в кариерата му, защото, ако е бил въведен в ранга на севастите (титул, предназначен по това време предимно за членовете на импе-

38 **Шандровская**, Деятели Алексиады, 42–43, табл. II. 3.

39 Пак там, с. 43, табл. II. 4.

40 Засвидетелстван чрез два екземпляра. Единият се съхранява в колекцията на Британския музей. Издателят му е разчел неправилно патронима – Γεωργίου τοῦ Τουδεήανοῦ. Неприемлива е и предлаганата там датировка в VII–IX в., виж **Gray Birch**, no. 17937. Другия е намерен в България. Съхранява се в колекцията на В. Пантелеев от Варна, виж **Jordanov**, *Family Names*, no. 162.

41 **Barnea, I**. Sigilii bizantine din nordul Dobrogei. – In: *Simpozion de Numismatică*. Bucureşti, 2001, 103–104, no. 1. Според автора се отнася до Георги, стратег на власите, което очевидно е неправилно.

42 **Шандровская**, Деятели Алексиады, 43–44.

43 **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 226.

раторската фамилия), то този факт несъмнено щеше да бъде отразен в Типика на манастира „Пантократор“, какъвто е случаят с неговия съратник от 1091 г. Евстатий Камица.

Направеният по-горе коментар, относно времето и титулите на Георги Декан, изисква допълнителна информация, с която ние не разполагаме. За целта на изследването е донякъде достатъчен положителният факт, че той ще да е притежавал титула куропалат след 1091 г. и че по това време ще да е била получена кореспонденцията му в Созопол.

До кого в Созопол и по какъв повод би могло да бъде изпратена тази кореспонденция?

Тук е мястото да се привлекат сведения за негови родственици и съратници, с които той би могъл да кореспондира.

Кой е Георги Декан и какво знаем за неговия род?

Етимологията на фамилното му име идва от латинския превод на длъжност в църковната администрация или на ниско поставени придворни, а също така възможно и младши командири[44].

Не са така много достигналите до нас имена на представители на тази фамилия, ако разбира се отнася до членове на един и същи род:

1. Νικηφόρος ὁ τοῦ Δεκανός, съобщен в „Алексиада“ (за него виж по-долу при № 25);
2. Νικηφόρος Δεκανός κουροπαλάτης καὶ ἀναγραφεύς Νίσος, според негов моливдовул, скрепявал кореспонденцията му до Созопол, получена тук по едно и също време с тази на куропалата Георги Декан (за него виж по-долу, № 25);
3. Πανθήριος Δεκανός πρωτοσπαθάριος, πραιπόσιτος καὶ τοῦ κοιτῶνος, известен чрез печата си, който би могъл да се датира най-общо във втората половина на XI в., а по-конкретно през 50-те или 60-те му години[45];
4. Παῦλος Δεκανός, според непубликуван моливдовул от колекцията на DO. 58. 106. 3618.

   Л. Бюст на св. Павел и надпис о-П-А- || Л-О-С

   Оп. ГРАФАС | СФРАГІZѠ | ПАVЛО | ТѪДЄК | N8.
5. Δεκανός, се наричал според Кинам един от оръженосците на императора Йоан II Комнин (1118–1143)[46].

Не е възможно да се отговори категорично каква е връзката между изброените по-горе представители на фамилията Декан, но биха могли да се направят някои предположения.

Πανθήριος Δεκανός πρωτοσπαθάριος, πραιπόσιτος καὶ τοῦ κοιτῶνος е дворцов служител и навярно е бил евнух. Открит е въпросът, дали е бил от друга генерация, или – по-стар брат на Γεώργιον καὶ Νικηφόρον τὸν τοῦ Δεκανοῦ. Последните двама са съвременници и начинът, по който ги представя Ана Комнина, дава да се разбере, че са братя. И двамата са представители на столичната знат, замесени в едни или други интриги, и изпращани в провинцията с определени мисии или с конкретни задължения. Факт е обаче, че през последните години на XI в. в Созопол е била получена кореспонденция от Георги, който по това време би трябвало да е на

44 **Guilland**, *Recherches*, II, p. 89–91.

45 **Лихачев,** *Богоматери*, с. 25.5, табл. VII. 5.

46 **Cinnamus**, 6. 18–20.

заточение в Паристрион, и от Никифор, който по това време е бил анаграф и дук на Ниш. Отговор на въпроса, до кого в Созопол биха писали те при отсъствието там на някакво ведомство, до което те са били задължени да пишат, е, че тяхната кореспонденция би трябвало да е адресирана до някой техен близък, роднина или съмишленик. По това време в Созопол е заточен един от заговорниците – сенаторът Йоан Соломон (за него виж по-долу № 36).

17. Θεόδωρος (края на XI в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София. Размери: 15,5–18,5 (?); 3 мм. Намерен е в Созопол на брега на морето. Непълен отпечатък. Направен е върху горната част на ядрото. Моливдовулът е зле запазен и покрит с оловни окиси.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Надпис на три реда:
.PAΦ'|.ΦP. | .IZ Ѡ | - o –
Оп. Надпис на четири реда:
SΛ. | Γ8C.. | OΔѠ. | .
[Γ]раф(ὰς) [σ]φρ[αγ]ίζω (καὶ) λ[ό]γους [Θε]οδώ[ρου].

18. Ἰωάννης (края на XI в.).

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 12,5–15 (14 ?); 3 мм. Непълен отпечатък и зле запазен моливдовул.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Надпис на три реда:
+ ЄГѠ | TOKV | POC
Оп. Надпис на три реда:
TѠN | ГРАФѠN | ĪѠ
+Ἐγὼ τὸ κῦρος τῶν γραφῶν Ἰω(άννου).

19. Ἰωάννης Δούκας σεβαστός (90-те години на XI в.) Брат на императрицата Ирина Дукина и шурей на императора Алексий I Комнин (1081–1118)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25316. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 21–23 мм, на самия печат не може да се измери, дебелина 2,5 мм. Отпечатъкът е непълен. Съвсем малки части от изображенията на двамата светци и още по-малки части от надписите са излезли. Но все пак това е целият моливдовул, придружавал някога кореспонденцията на собственика си до Созопол, където навярно е бил добре познат целият печат и навярно кореспонденцията е била безрезервно приета.

Публикация: **Йорданов,** Севасти, № 17; **Jordanov**, *Family Names*, no. 200.

Паралели: В колекцията на Fogg A. M. no. 1926 се съхранява непубликуван моливдовул, отпечатан със същата двойка матрици. Чрез него правя попълване и четене на созополския екземпляр. Известни са и други два екземпляра от същия тип, но техните текстове са непълни, поради което е било затруднено четенето им. Те са били отпечатани с друг булотирион или друга двойка матрици[47].

Л. Бюст на св. Георги, представен като войн във фас. С дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит. Около изображението между два зрънчести кръга е изписано: .CЄΠT..... = [+] Σεπτ[ὴ ζυνωρὶς τῶν σοφῶν ἀνθηφόρ(ων)].

Оп. Бюст на св. Димитър, представен във фас като войн. Запазена е само дясната половина и част от надписа с името му ...|| TP-I. Около изображението, по същия начин както по-горе, е изписано между два зрънчести кръга:

..... TЄΔOVK ..... =[+σκέποι] τε Δούκ[αν σεβαστὸν Ἰω(άννην)].

Собственикът на печата, с който е била скрепена кореспонденция, получена в Созопол, е севастът Йоан от фамилията Дука. Тя е една от управляващите империята почти до нейния залез и мнозина от тях са притежавали личното име Йоан.

Датировката на представения моливдовул най-общо е в края на XI в. или в началото на XII в. От това време е познат само един севаст с името Йоан Дука[48].

Йоан Дука е вторият син на Андроник Дука и внук на кесаря Йоан Дука, който пък от своя страна е брат на императора Константин X Дука (1059–1067). Майка му Мария е дъщеря на Траян, син на последния български цар Иван Владислав. За нея Ана Комнина казва: „Мария, която водела потеклото си от българите, е била с толкова привлекателна красота и хармонично тяло, че по онова време нямало нито една жена по-хубава от нея“[49].

Андроник Дука и Мария Владиславова имат двама синове – Михаил и Йоан, и три дъщери: Ирина, омъжена за бъдещия император Алексий I Комнин; Ана, омъжена за Георги Палеолог, и Теодора, замонашена още на младини.

Йоан Дука е роден около 1064 г., но още като малък е взимал дейно участие във важни за империята събития. По време на превратата на Алексий Комнин той участвал в него заедно с дядо си и въпреки своята младост, подчертава Ана Комнина, действал мъдро и решително.

47 Единият е от кабинета по антична нумизматика във Виена, № 16, а другият – от частната колекция на г-н о'Хара от Лондон, № 68. Издателят им В. Зайбт (**Seibt**, *Bleisiegel*, no 39) е обединил запазените по тях надписи, но все пак те са били недостатъчни, за да се прочете целият текст.

48 Сведения за живота му, ексцерпирани от различни източници виж у **Polemis**, *Doukai*, no. 25.

49 *ГИБИ*, VIII, с. 34.

През 1085 г. е бил назначен за дук на Дирахиум и според Ана Комнина прекарал там 11 години, като отнел много от подвластните на Вълкан крепости и успял да плени Бодин[50].

Изглежда сметките на Ана Комнина не са верни, защото през 1091 г. Йоан Дука е бил извикан в столицата от императора, назначен за велик дук на флота и изпратен срещу селджука Чаха, който вече бил превзел Митилинските острови и Хиос[51]. След отстраняването на тази опасност последвал бунтът на остров Крит начело с някой си Карики. Според Ана Комнина, Йоан Дука престоял само няколко дни в столицата и бил изпратен да потуши този бунт, а също и на разбунтувалия се дук на Кипър. Скоро той възстановил императорския авторитет и в тази част на империята[52].

На състоялия се в края на 1094 г. Влахернски синод той е един от участниците. Името му е поставено веднага след това на брата на императора – Адриан, и това на неговия по-голям брат – севаста и протостратор Михаил Дука. Йоан Дука е в качеството на севаст и велик дук[53].

През 1097 г. Йоан Дука има важна роля в защита интересите на империята в Мала Азия във връзка с Първия кръстоносен поход[54].

Изглежда военната му кариера е приключила в края на века, защото името му не се съобщава повече сред тези на действащите пълководци. Някои изследователи са склонни да приемат, че той също е бил замесен в бунта на братята Анеми[55].

През 1110/1118 г., когато императрицата Ирина Комнина съставя типика на манастира „Кехаритоменес“, Йоан Дука е бил все още жив, но вече замонашен под името Антоний[56]. Последно упоменаване на името му, вече като покойник, е в типика на „Пантократор“[57].

Няколко от писмата на Теофилакт Охридски са адресирани до севаста Йоан Дука[58]. Те се датират в периода 1091–1092 г. Тази дата и съдържанието им, свързано с предаване във владение на архиепископа на селища от Пелагония, са дали основание на В. Златарски да допусне, че по това време Йоан Дука е бил управител на тема България[59]. Това предположение не намира потвърждение в наличните източници. Повечето от изследвачите са склонни да приемат, че кореспонденцията на архиепископ Теофилакт Охридски до севаста Йоан Дука е била изпратена по време на престоя му в Дирахиум или по-късно, когато той е велик дук и със своето влияние е могъл да бъде полезен на архиепископа[60].

Разбира се, целта ми не е да проследявам биографията на Йоан Дука, а да се опитам да определя в кой момент той е изпратил кореспонденцията си до Созопол и до кого е била адресирана тя.

50 *Alexiade*, II, 115.11–20.
51 *Alexiade*, II, 115.
52 *Alexiade*, III, 162.11–18.
53 **Gautier**, Blachernes, p. 217.7.
54 *Alexiade*, III, 24–25.
55 **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 137.
56 *PG*, 127, col. 1096B; **Polemis**, *Doukai*, p. 69.
57 **Gautier,** Typikon Pantocrator, 239.22; 254.22.
58 **Theophylacte d'Achrida**. *Lettres*, nos. 8, 17, 23, 26.
59 **Златарски**, *История* II, 253–256.
60 **Polemis**, *Doukai*, p. 70.

Най-напред трябва да се датира печатът му. Ключова роля в тази насока има титлата севаст. Повечето от изследователите са склонни да приемат, че той е бил въведен в този ранг след 1091/1092 г., защото най-рано по това време е съобщен с тази си титла[61]. Други обаче са склонни да приемат, че това е станало през 1085 г. или през 1081 г., при възцаряването на Алексий I Комнин[62].

Аз бих се присъединил към първото становище не само защото през 1081 г. Йоан Дука е бил твърде млад, но и защото по това време (около 1094 г.) е въведен в този ранг един от близките сътрудници и баджанак на императора – Георги Палеолог.

Дори и да се приеме възможността Йоан Дука да е бил въведен в ранга на севастите още през 80-те години на XI в., то до 1091 г. той е бил дук на Дирахиум, а след това – велик дук на флота. Тези му длъжности задължително биха били изписани върху печатите му от това време. Затова мисля, че е по-вероятно печатът, с който е скрепявал кореспонденцията си до Созопол, да е от периода след 1097 г., когато той се е оттеглил от активна военна дейност. Друг въпрос е дали това е станало доброволно или по принуда.

На коментара относно евентуалния получател на тази кореспонденция ще се спра в последната част на изследването, но може би не е случайно, че в Созопол е намерен печат на куропалата Георги Декан, също упоменат в типика на „Пантократор“, и че между заточения в Созопол Леон, епископ на Халкедон, и майката на Йоан Дука – българката Мария, е разменена кореспонденция в периода 1089–1094/1095 г.[63]

20. Ἰωάννης Παντεχνῆς σκευοφύλαξ (50-те–60-те години на XII в.)

Съхранява се в колекцията на Национален археологически институт с музей – София, инв. № 138. Информацията е, че е закупен от жител на Созопол, но къде точно е намерен, не се знае. Размери: 26–29 (28); 3 мм. Отпечатъкът е сполучлив и моливдовулът е добре запазен.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на св. Богородица с нимб, химатион и мафорий от типа „знамение“. От двете ѝ страни са изписани титулите: M̄-P || Θ̄V: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Надпис на пет реда:

+ | OCKЄVO | ΦVΛΑΞΠΑΝ | TЄXNHC | Ī ω̄

+ Ὁ σκευοφύλαξ Παντεχνῆς Ἰω(άννης).

61 Ibid., p. 69.

62 **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 137.

63 **Grumel**, *Régestes*, no. 957; **Gautier,** Typikon Pantocrator, p. 248.6.

Собственикът на печата, скрепявал кореспонденция до Созопол, е Йоан Пантехни в качеството му на скевофилакс. В различни писмени източници са засвидетелствани имената на поне двама представители на тази фамилия с името Йоан, които са живели през XI–XII в. Единият е кореспондент на Теофилакт Охридски и притежава титлата магистър. Писмото на архиепископа се датира в 1108 г.[64]

Другият е заемал високи постове в църковната йерархия през третата четвърт на XII в. Според анализа на различни документални източници е определена следната негова кариера[65]:

1. хартофилакс – в годините на патриарх Козма II (1146–1147). Той заема този пост най-рано до 1156 г., тъй като в това си качество подписва синодален акт от 26. 01. 1156 г.[66]

2. скевофилакс – малко след синода от януари 1158 до 1166 г.[67]

3. иконом на великата църква след 1166 г. до края на управлението на Мануил I Комнин[68].

От съвпадението в имената и длъжността нямаме основание да разграничим собственика на моливдовула от Созопол от личността на: τῷ μεγάλῳ σκευοφύλακι τῆς Μεγάλης Ἐκλησίας κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Παντεχνῇ, назован в едно от писмата на Георги Торник[69].

За да се опитаме да отговорим до кого в Созопол е писал скевофилаксът Йоан Пантехни, е необходимо да дефинираме длъжността му и да потърсим евентуални негови сродници или колеги, до които би изпратил кореспонденцията си.

Задълженията на скевофилакса са свързани със съхраняването на светите принадлежности (одежди, съдове и предмети), необходими за извършване на култа. Във връзка със задълженията си той отговарял за осигуряването на службите с вино, восък, тамян и други, за поддържане на украсата във Великата църква, за надзираване и предписване на псалмопеенията. Той е бил отговорен и за съкровищницата на църквата и други подобни дейности. Длъжността е засвидетелствана още през V в. и е една от високите в църковната йерархия. Известни са немалко случаи, когато скевофилаксът е избиран за патриарх[70].

Кои други представители на фамилията Пантехни са познати?

Според Кукулес етимологията на тази фамилия е свързана с епитета „сръчен“[71].

От различни източници са известни:

1. Алексий Пантехни и неговият брат, чието име не е посочено. Известни са от писмата на Йоан Цец от средата на XII в.[72]

2. Георги Пантехни, известен като фискален чиновник около 1171 г.[73]

3. Теодор Пантехни, протокуропалат и протонобелисим. През периода 1148–1182 г. е бил номофилакс, квестор, дикеодот, протодикеодот и накрая епарх

64 **Theophilacte d'Achrida**. *Lettres*, no. 120.1,104–109.
65 **Darrouzès,** *Offikia*, p. 105; **Laurent**, *Corpus*, I, p. 52.
66 **Grumel**, *Régèstes*, no. 1038.
67 **Darrouzès,** *Offikia*, p. 102, 106.
68 **Laurent**, *Corpus*, V, 1, no. 59.
69 **Darrouzès,** *Tornikès*, no. 26, 169–171.
70 За значението на тази длъжност виж **Laurent**, *Corpus*, V, 1, p. 63.
71 **Koukoules**, *Vios, VI*, p. 477.
72 **Tzetzes**, *Epistulae*, no. 93, 134–136.
73 **Darrouzès**, Tornikès, p. 50, no. 34.

на столицата[74]. По време на малолетния Алексий II Комнин (1180–1182) той председателствал процеса срещу заговорниците. Според думите на Хониат той имал „прекрасен дом“ в столицата Константинопол, разграбен по време на метежа срещу протосеваста Алексий Комнин[75].

4. Константин Пантехни, митрополит на Филипопол (1179–1180)[76]. Същият бил и литератор[77]. Някои изследователи са склонни да видят в негово лице адресата на една от речите на Хониат[78].

5. Михаил Пантехни, медик и ученик на Теофилакт Охридски[79]. Според някои изследователи би могло да се предполага, че той е бил син на цитирания погоре магистър Йоан Пантехни[80]. Известни са и няколко групи печати на Михаил Пантехни като проедър[81] и протопроедър[82].

6. Никола Пантехни, частно лице, според непубликуван печат от колекцията на DO. 55. 1. 3226:

Л. Бюст на св. Богородица с ръце, поставени пред гърдите. Сигла: M̄-P || Θ̄V.

Оп. ΘKЄR'Θ'| NIKOΛ(Ω) | TΩΠAN. | ЄXNH

7. Филит Пантехни (XI–XII в.), известен от негов частен печат[83].

8. Известни са няколко групи моливдовули с изписан върху тях само патронимът Пантехни[84].

От направения преглед може да се констатира, че представители на тази фамилия играят важна роля в живота на империята и църквата както в края на XI в.–началото на XII в., така и след средата на XII в. до края му.

Трудно е да се отговори на въпроса относно характера на кореспонденцията на скевофилакса Йоан Пантехни. Дали е била отправена до местния прелат и кой е бил той, са въпроси, на които се отделя повече място в третата част на изследването.

21. Κωνσταντῖνος (края на XI в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 14–15 (13); 3 мм. Непълен отпечатък, направен встрани от средата на ядрото или пък то се е подхлъзнало в булотириона

74 Според заверените от него документи, отнасящи се до манастира на остров Патмос, виж: **Branuse, E**. Βυζαντινὰ ἔγραφα τῆς μονῆς Πάτμου. A: Αὐτοκρατορικά. Athens, 1980, I, no. 22.23; **Darrouzès**, Tornikès, 50–51.

75 **Choniates**, p. 235.14–17.

76 **Grumel**, *Régèstes*, nos. 1179–1180.

77 **Miller, E**. Description d'une chasse à l'onie par écrivain byzantin du XII siècle de n.e. – *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques*, 6, 1872, 47–52.

78 **Van Dieten**, *Reden*, p. 167; **Данчева-Василева, Илиев,** Никита Хониат, с. 108–141.

79 **Theophylacte d'Achrida**. *Lettres*, nos. 39; 48; 50; 94; 99; 114; 128–129.

80 Това мнение се възприема от **Симеон митрополит**. *Писмата на Теофилакта Охридски, архиепископ български*. София, 1931, с. 166.

81 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 687.1.

82 **Diehl, Ch**. De la signification du titre „proedre“ à Byzance. – *Mélanges G. Schlumberger*, I. Paris, 1924, p. 116, f. 13.

83 **Schlumberger**, *MA*, no. 93; **Konstantopoulos,** Athens, no. 677; **Stavrakos,** *Bleisiegel*, no. 202.

84 **Schlumberger, G**. Sceaux byzantins inédits (Cinquième série). – *RN*, IV, 20, 1905, p. 321–354, no. 248.

при отпечатването. Както на почти всички були, намерени на брега на морето, повърхността му е покрита с оловни окиси.

Непубликуван.

Паралели. Друг непубликуван екземпляр, отпечатан чрез същата двойка матрици, се съхранява в колекцията на Ал. Вазов от София. Според същия моливдовулът е бил намерен в Поморийските рудници.

Л. Бюст на голобрад военен светец с къса къдрава коса, представен във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит.

Оп. Надпис на три реда:

ΚЄR'Θ'| .. CѠΔ' | $\overline{\text{KѠN}}$

Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [τῷ] σῷ δ(ούλῳ) Κων(σταντίνῳ).

Данните са недостатъчни за идентифициране на собственика на печата с личност от наративните източници. Фактът обаче, че той е изпратил най-малкото две кореспонденции до двама различни получатели в този край на страната (в Созопол и в Анхиало), свидетелства, че е бил по някакъв начин обвързан с тези земи. Дали в тези два центъра е пребивавал някой негов близък или пълномощник, или пък, което е по-вероятно, кореспонденцията му е била изпратена до две различни личности, свързани по някакъв начин с Константин.

Не за пръв път се констатират преки или косвени контакти между личности от Анхиало и от Созопол, което е напълно в реда на нещата.

22. Μιχαὴλ Σολομῶν πρωτοπρόεδρος (края на XI в.)

Съхранява се в колекцията на национален исторически музей – София, инв. № 25372. Размери: 14–25,5/20–21?/ 3 мм. Неясен отпечатък. Буквите от текста са неясни и навярно по-късно повредени. Моливдовулът е половинка от някогашния отпечатък, при това зле запазена, покрита с корозия и механични повреди. всичко това затруднява извънредно много цялостното разчитане на текста. възстановяването на липсващите букви правя по цитирания по-долу екземпляр.

Публикация: **Jordanov**, *Family Names*, no. 666.

Няма познати паралели.

Л. Неясно изображение, може би на архангел Михаил. С известна сигурност може да се види нещо, наподобяващо кълбо, увенчано с кръст, което той държи.

Оп. Надпис на пет реда:

+ΚЄ.. | ΜΙΧΑ.. | Α'ΠΡ... | ΤѠC... | Ѡ...

+Κ(ύρι)ε [β(οή)θ(ει)] Μιχα[ὴλ] (πρωτο)πρ[οέδ(ρῳ)] τῷ Σ[ολ(ο)μ]ῶ[ντι].

В частната колекция на проф. Вернер Зайбт от Виена се съхранява моливдовул на същото лице, но отпечатан чрез друг булотирион или друга двойка матрици[85].

Михаил Соломон не е известен от наративните източници. Датировката на представения моливдовул, според неговата иконография и текст, е най-общо в последната четвърт на XI в. Трудно е да се каже до кого е писал в Созопол. Повече е желанието, отколкото аргументите да го свържа с пребивавалия тук сенатор Йоан Соломон. Не бива обаче да се изключват и други възможности. Най-общо след втората половина на XI в. ек прозопо на Месемврия е Методи Соломон[86]. Възможно е и други представители на фамилията да са служили в тази част на империята[87].

23. Μιχαὴλ Ταρχανειώτης πατρίκιος, πρωτοανθύπατος καὶ στρατηγὸς (80-те–90-те години на XI в.)

Намерен е при разкопките в Созопол през 2002 г. Бе ми предоставен за документация от н.с. Цоня Дражева, ръководител на разкопките. Размери: 22–23 (20); 3,5 мм. Пълен и добре съхранен отпечатък.

Публикация: **Jordanov**, *Family Names*, no. 705.

Паралели. Други четири екземпляра, отпечатани чрез същия булотирион или същата двойка матрици, са намерени в Преслав[88] и Константинопол[89]. От различен булотирион или различна двойка матрици са екземплярите от DO. 55. 1. 3345; 55. 1. 3346 и **Zacos**, *Seals*, III [90].

Л. Бюст на св. Димитър във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата придържа щит. Вертикален надпис: Θ-Δ-N || M-I-TP': Ὁ ἅ(γιος) Δημίτρ(ιος). Около изображението е изписана инвокацията: + ΑΓΙЄΔΗΜΙΤΡΙЄROΗΘЄΙΜΟΙ (Ἅγιε Δημίτριε βοήθει μοι).

Оп. Надпис на седем реда:

+ ΚЄR'Θ'| TѠCѠΔ8'| ΜΙΧΑΗΛΠΡΙ| A'ΑΝΘVΠΑΤ'| SCTPATHΓ'| TѠTAPXA | NIѠT'

+Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Μιχαὴλ π(ατ)ρικίῳ) (πρωτο)ανθυπάτ(ῳ) (καὶ) στρατηγ(ῷ) τῷ Ταρχανιώτ(η).

85 **Seibt**, *Bleisiegel*, Nr. 160.

86 **Jordanov,** *G. Names*, p. 121.

87 За останалите представители на фамилията виж **Jordanov**, *Family Names*, no. 666.

88 **Totev, T**. Un sceau inédit de Michel Tarcahniotes. – *ÉB*, 25, 4, 1989, p. 110–112.

89 **Ebersolt**, *Constantinople*, p. 207–243; p. 377–409, no. 472; **Шандровская**, Болгария, 455–459; Непубликуван от колекцията на DO 58. 106. 5365.

90 **Leonitades**, *Tarchaniotes*, no. 5.

Към тези две групи печати бихме могли за добавим една трета, засвидетелствана чрез пет екземпляра[91]:

Л. Архангел Михаил с владетелски инсигнии, прав.

Оп. - . - |+ СΦРА|ГНСМІХА|НΛПРІТϑ|ТАРХАNІ|ѠТ’

Повечето изследователи приемат, че се отнася до една и съща персона[92]. Групата с архангел Михаил би трябвало до е по-ранна. Датировката, която авторите предлагат на нашия печат, е 80-те–90-те години на XI в., против която не мога да възразя, но все пак би следвало да се има предвид, че по това време длъжността стратег вече е заменена от катепан и дук.

Михаил Тарханиот не е познат сред наративните източници от XI в. Наистина сред участниците във Влахернския синод от 1094 г. е посочен: πρωτοπροέδρου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ταρχανιώτου[93], но е пресилено да се твърди, че той би могъл да се идентифицира със собственика на разглеждания печат[94].

24. Νικηφόρος ἀρχιεπίσκοπος Ἀγχιάλου καὶ ὁ τοῦ Ἀντιοχείας (80-те–90-те години на XI в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 28140. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 19–24 (21); 2,5 мм. Отпечатъкът не е пълен. Последният ред от текста на опакото е останал извън ядрото.

Публикация: **Jordanov,** *G. Names*, no. 2.2.

Паралели. В колекцията на Дъмбъртън Оукс се съхранява друг екземпляр, отпечатан чрез същата двойка матрици[95].

Л. Архангел Михаил е представен голобрад с криле, нимб и владетелски инсигнии, прав, във фас. В дясната ръка държи скиптър, а в лявата – кълбо, увенчано с кръст. От двете му страни е изписано: M-I || X-A.

Оп. Надпис на седем реда:

+КЄR’Θ’| ТѠСѠΔϑΛ.| NIKHΦOP.. |..ΑΡΧ.ЄΠ.| СКОПОСАГХІА|....ѠТϑА.|.....

+ К(ύρι)ε β(οή)ϑ(ει) τῷ σῷ δούλ[ῳ] Νικηφόρ[ει τῷ]

ἀρχ[ι]επ[ί]σκοπος Ἀγχιά[λου τ]ῷ τοῦ Ἀ[ντιοχείας].

В първата публикация се приема, че архиепископът на Анхиало – Никифор, е бил племенник на патриарха на Антиохия със същото име. Последният е заемал патриаршеския трон след 1079/1080 г. Чрез израза ὁ τοῦ Ἀντιοχείας архиепископът

91 Ibid., no. 8.

92 **Шандровская**, Болгария, с. 147; **Seibt**, *Bleisiegel*, Nr. 146.

93 **Gautier**, Blachernes, no. 30.

94 За останалите представители на фамилията Тарханиоти, виж **Seibt**, *Bleisiegel*, 279–280; **Leonitades**, *Tarchaniotes*, 41–55.

95 Публикуван е от: **Laurent**, *Corpus*, V, 3, no. 1823; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 1, no. 73.3.

на Анхиало е афиширал личността си като родственик на един високопоставен в църковната йерархия прелат[96].

В следващата (засега последна) публикация на същия този моливдовул се внасят някои корекции в четенето на първите четири букви от четвъртия ред, които съм приел и аз, но също така се прави и опит за корекция в коментара на текста. Издателите приемат, че Никифор е бил не племенник, а протеже (protege), при това не на патриарха на Антиохия, а на някои от епископите на някоя от Антиохиите в Кария, Писида или Исаврия. Основание за това предположение на авторите им дава отсъствието на епитета μέγας пред топонима Ἀντιοχείας[97].

В това разсъждение се крие известно противоречие. Едва ли един архиепископ, при това на автокефална архиепископия, би афиширал себе си с това, че е протеже на епископа на една от многото Антиохии. Очевидно е, че ще трябва да се върнем към първата интерпретация, още повече че, както ще стане дума по-нататък, тя добре се вписва в цялостната картина на групите печати на анхиалския Никифор.

С името на същия и навярно принадлежащи на същия са още две групи печати.

При първата група на лицевата страна е представен бюст на архангел Михаил – голобрад, с криле, и нимб и владетелски инсигнии, във фас. По същия начин той държи в дясната ръка скиптър,а в лявата – кълбо, увенчано с кръст. Надписът с титулите е: M-I || X-A.

На опаковата страна е изписан надпис на шест реда:

+ |KЄR'Θ' | NIKHΦO | POTOAP | XIЄΠICKO | ΠOCAГXI| AΛOV

Известен е един-единствен екземпляр, който е намерен в Истанбул и се съхранява в колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO. 58. 106. 5236)[98].

При втората група печати от двете страни е изписано:

Ἀγχιάλ(ου) (πρό)εδρον ᾧ προτόστατ(α)

σκέπ(οις) Μιχ(αὴλ) Νικηφόρ(ον) θύτ(ην)

Засвидетелстван е чрез два екземпляра, единият от които е намерен в Поморие[99], а другият – в нелокализирано селище в днешна България[100].

Кое е общото в тези три групи печати?

а) че се отнася до една и съща архиепископия – Анхиало;

б) че името на архиепископа е едно и също – Никифор;

в) че и в трите случая закрилникът на Никифор е архангел Михаил (в последната група образът на архангела отсъства, но обръщението за закрила е отправено към него);

г) че се наблюдава хронологическа приемственост между групите: най-ранна е тази с бюст на архангел Михаил, следвана е от тази, при която фигурата на архангел Михаил е в цял ръст и е афиширано родството с антиохийския патриарх, последна е тази с метрическия текст.

Изводът от горните констатации е, че трите групи печати принадлежат на един и същи архиепископ на Анхиало. Те би трябвало да свидетелстват за по-продължителен период от време, когато Никифор е бил прелат на Анхиало.

96 **Laurent**, *Corpus*, V, 3, no. 1823.

97 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 1, no. 73.3.

98 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 1, no 73.2.

99 За него виж: **Йорданов**, Анхиало, с. 38, № 2; **Jordanov,** *G. Names*, no. 2.2 Ba.

100 **Йорданов**, Анхиало, с. 38, № 1; **Jordanov,** *G. Names*, no. 2.2 Bb.

Афиширането обаче само при една група на родството му с антиохийския патриарх показва, че при останалите две този негов високопоставен роднина не е заемал антиохийския престол. Известен факт е, че Никифор Мавър е заел патриаршеския престол на Антиохия и целия Изток след 1079/1080 г., но докога точно е продължило патриаршестването му, не се знае. Известно е обаче, че през 1091 г. титулярът е бил вече друг[101].

Изводът, който може да бъде направен от горните разсъждения, е, че трите групи печати на архиепископа на Анхиало биха приели следната хронология: първата група – преди 1080 г.; втората – след 1080, но преди 1091 г.; трета група – след 1091 г.

Кореспонденцията на Никифор, архиепископ на Анхиало, е била получена в Созопол между 1081 и 1090 г.

25. Νικηφόρος Δεκανός κουροπαλάτης καὶ ἀναγραφεύς Νίσος (XI–XII в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 27705. Произхожда от Созопол. Размери: 17–17,5 (?); 2,5 мм. Отпечатъкът не е пълен, тъй като ядрото е било по-малко или равно по размер на диаметъра на матриците. Моливдовулът не е добре запазен и е прояден от корозия. Това затруднява цялостното четене на текста.

Публикация: **Йорданов,** Никифор Декан, с. 75–79; **Jordanov,** *G. Names*, no. 55.1a; **Jordanov**, *Family Names*, no. 163.

Паралели. Други два екземпляра, отпечатани чрез същия булотирион, са намерени в крепостта при с. Мелница, Елховско[102] и в Истанбул[103].

Л. Надпис на четири реда:
+ . ЄR’Θ’| NIKHΦOP’| K8POΠA | ΛATI
Оп. Надпис на четири реда:
Δ8K . . | ANAΓPA . | NHC8T. | ΔЄKAN
+[K(ύρι)]ε β(οή)θ(ει) Νικηφόρ(ῳ) κουροπαλάτι δουκὶ (καὶ)
ἀναγραφ(εῖ) Νήσου τ[ῷ] Δεκαν(ῷ).

Собственикът на печата, с който е била скрепявана неговата кореспонденция до столицата Константинопол, до Созопол и до крепостта край днешното село Мелница, е някой си Никифор Декан, притежаващ титлата куропалат и длъжностите дук и анаграф на темата Ниш.

Въпросите, които възникват от наличието на този печат, са много, но тези, на които задължително трябва да се потърси отговор, са: кой е този Никифор Декан, какво представлява административната единица – темата Ниш, и до кого в Созопол е била адресирана кореспонденцията му?

101 **Laurent**, *Corpus*, V, 2, no. 1525; **Zacos**, *Seals*, II, no. 57; *Seyrig*, no. 235.
102 **Jordanov**, Melnitza, no. 45; **Jordanov,** *G. Names*, no. 55.1b.
103 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 1, no. 32.1.

Датировката на печата, според съчетанието на титлата куропалат и длъжността дук и анаграф, е в последните години на XI в. или началото на XII в., при което е възможно да се направи опит за идентифициране на собственика на печата с личност от наративните източници.

В „Алексиада" Ана Комнина съобщава, че когато през ноември 1107 г. императорът Алексий I Комнин напуснал столицата Константинопол, за да организира действията си срещу нашествието на Боемунд, „той оставил в столицата за управител великия друнгарий на флота, евнуха Евстатий Киминиан и Никифор, наречен Деканов (Νικηφόρον τὸν τοῦ Δεκανοῦ)"[104].

Наистина в сведението на Ана Комнина липсват титла и длъжност на Никифор Декан, но от съвпадението във времето и имената, а също така, че в Созопол е намерен моливдовул и на другия представител на фамилията Декани – Георги (виж тук по-горе при № 16), съобщен и в „Алексиада", ми дава основание да приема, че собственикът на разглеждания печат и Никифор Декан от „Алексиада" са едно и също лице.

Какви са длъжностите на Никифор Декан?

Длъжностите – дук, която еволюира от военачалник към административен управител, и анаграф (фискален чиновник), съединени върху печата на една и съща личност, илюстрират тенденциите във византийската административна структура през втората половина на XI в., когато в ръцете на един провинциален управител се съсредоточават военната, административната, фискалната и юридическа власт, т.е. когато той се превръща в истински наместник на императора за определена област.

Коя е административната единица, изписана върху печата, и кога е учредена?

Νίσος се намира на десния бряг на р. Нишава под основите на днешния град Ниш в Сърбия. Важен градски център през античността. Особено нараснала ролята му по времето на император Константин I Велики (306–337), който бил родом от там. Тогава градът е бил превърнат в държавна резиденция и християнски център[105].

Не се знае почти нищо за Ниш от времето на Първото българско царство, освен че е бил епископски център и е бил завладян от византийците в началото на XI в.

Името му отново привлича вниманието на хронистите, когато е център на важни събития в империята и извън нея.

През 1071 г. градът е превзет и плячкосан от маджарите. Отмъкната е и ръката на съхраняваните в него мощи на св. Прокопий[106].

През есента на 1072 г. в Скопие избухнало въстанието на българите. За цар бил избран Константин Бодин, който приел династичното име Петър III. Веднага след това войската се разделила на две и едната част от нея, начело с Бодин–Петър, потеглила за Ниш. Скоро градът бил превзет и превърнат в резиденция на новия владетел[107].

104 *Alexiade*, III, 87.11, български превод на пасажа в *ГИБИ*, 8, с. 122.

105 **Николов, Г.** Политико-административно и църковно развитие на град Ниш (IV–VI в.). – *ГСУ–НЦСВП* „Иван Дуйчев", 1, 1987, с. 181–191.

106 **Калић, Ј.** Ниш у среднем веку. – *Исторически часопис*, 31, 1984, с. 5–11.

107 **Златарски**, *История* II, с. 143–146.

Особено нараснала ролята на Ниш по време на кръстоносните походи, когато той е една от важните крепости по пътя им. За мястото и ролята му в тази част на страната свидетелстват твърде подробните сведения на западните хронисти, описващи преминаването през българските земи на участниците в кръстоносния поход от 1096 г. на тях дължим и името на дука на града от това време – Никита[108].

Все пак кога е учредена темата Ниш?

В „Алексиада" е посочено, че през 1114/1115 г. вече е съществувала темата Ниш[109].

Според данните на някои сфрагистични паметници и косвени сведения на хронисти имаме основания да предполагаме, че подобна административна единица е съществувала в значително по-ранен период[110].

Като се има предвид датировката на моливдовула, лицата, писали до Созопол (сред които на първо място е братът на Никифор Декан – Георги), и техният общ адресат, то получаването на кореспонденцията на Никифор Декан в града е най-общо през 90-те години на XI в., при което Никифор ще да е бил предшественик или приемник на вече споменатия дук на Ниш – Никита.

Въпреки че няма точни сведения в качеството му на какъв е оставен да управлява столицата (може би епарх) през ноември 1107 г., то при всички случаи ще да е бил поставен по-високо в ранговата йерархия, отколкото в момента, засвидетелстван върху печата му от Созопол. Като се съди по високото положение, което е заемал неговият колега Евстатий Киминиан, не е изключено Никифор Декан да е бил в ранга на нобелисимите или протонобелисимите[111].

26. Νικηφόρος (края на XI в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25365. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери на ядрото 25–25 мм. Зле запазена повърхност на моливдовула и препечатване.

Публикация: **Йорданов**, Печати от Созопол, № 2–3.

Паралели. Друг екземпляр, отпечатан чрез същата двойка матрици (имам предвид горния печат на Никифор), се съхранява в колекция Seyrig, no. 344, но или моята публикация от 1989 г. е била недостъпна на авторите, или, което е по-вероятно, лошата му запазеност е била причината те да не посочат паралела от Созопол.

Л. Бюст на св. Богородица с нимб, хитон и мафорий, представена във фас. Пред гърдите си тя държи медальон с лика на младенеца. от двете ѝ страни се виждат в контури титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$

Оп. Надпис на пет реда:

+....|ΦΟΡΟ...|ΠΟΙΝΑC..|....K.|....C

+[Νικη]φόρο(ν) [Δέσ]ποινα σ[ὸν δοῦλ(ον) σ]κ[έποι]ς.

Същият моливдовул е препечатан върху друг, от който поради лошата запазеност на екземпляра и самото препечатване може да се види твърде малко. Този факт е важен както за датировката на печата, така, и за идентифицирането на личността

108 **Алберт Аквенски**. История на ерусалимския кръстоносен поход. –*ЛИБИ*, 3, София, 1965, с. 146–150.

109 *Alexiade*, III, 178.1.

110 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 1, p. 320, nos. 32.1-2.

111 **Seibt**, *Bleisiegel*, Nr. 100.

на Никифор. Затова представям данните(макар несигурни) и на долния моливдовул.

Л. Намира се под опакото на горния печат в обратна посока. Вижда се част от бюст на архиерей в литургическо облекло. Като имам предвид и запазеното високо характерно чело, предполагам, че се отнася до св. Никола. С дясната си ръка той благославя. Какво държи в лявата ръка и въобще дясната половина на тялото му, не се вижда. Тази част от изображението е била унищожена с горния отпечатък.

Оп. Долавят се контури на документираните по-долу букви и редове, отпечатани в обратна посока на лицевата страна на горния печат.

+KЄR'Θ'| . ѠCѠ..| ...AѠCП | .....

K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [τ]ῷ σῷ [δού(λῳ) N(ι)κ(ο)λ]άῳ σπ[αθαρίῳ...].

Данните от моливдовула на Никифор са недостатъчни за идентифициране с личност от наративните източници. Поради непълния текст на долния печат не съм в състояние да кажа нещо определено за собственика му, но очевидно е съществувала връзка между тези две личности.

Печатът на Никифор е с метрически текст и се датира най-общо във втората половина на XI в., като е възможно прецизиране в последната му четвърт. В тези хронологически граници следва да се отнесе и долният печат на Никола.

Каква връзка би могло да се предположи между собствениците на тези два печата?

Най-елементарното предположение е, че в дадения момент Никифор не е разполагал с празно ядро и е използвал за скрепяване на кореспонденцията си до Созопол случайно попаднал му подръка стар моливдовул.

Не е изключено това да е бил и някакъв знак в кореспонденцията между Никифор и нейния получател в Созопол. Би могло да се предположи, че въпросният получател е самият Никола и че препечатването е било потвърждение, че неговата кореспонденция е била получена. Или пък, ако трябва да продължим белетристичните предположения, че в Созопол е пребивавало някое трето лице, познато или свързано по някакъв начин и с Никифор, и с Никола, и че чрез въпросното препечатване е било поставено в течение на разменената между тримата кореспонденция.

27. Στέφανος частно лице (последна четвърт на XI в.)

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25982. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 13–15/14; 2 мм. Отпечатъкът е добър, въпреки че не съвсем точно центриран, поради което някои части от изображението и текста са извън ядрото.

Непубликуван.

Паралели. В колекцията на Дъмбъртън Оукс (Shaw, no 1804 [1589]) се съхранява непубликуван моливдовул със същия иконографски сюжет на лицевата страна и текст на опаковата, но буквите в него са разположени по друг начин (KЄR'Θ'| . ѠCѠΔ8'| .TЄΦAN'). Открит въпрос е дали двата моливдовула са на едно и също лице.

Л. Св. Стефан е представен прав във фас като дякон. Той е голобрад с нимб, облечен е в дълга до петите туника, без да е препасана през кръста. В дясната ръка, поставена пред гърдите, държи голям заоблен предмет, който би могъл да бъде модел на църква или пък ковчеже с мощи. Поради малките размери на изображението не се вижда какво държи в лявата ръка, поставена на кръста, но би могло да е кадилница. От двете му страни е изписано във вертикални редове: Θ-...|| Φ-AN-O': ἅ(γιος) [Στέ]φανο(ς).

Оп. Надпис на четири реда:
KЄR'Θ'| TѠCѠΔ'| CTЄΦA | NѠ
K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ούλῳ) Στεφάνῳ.

Датировката на моливдовула е в последната четвърт на XI в. За съжаление печатът не предлага друга информация освен личното име на собственика си. Това затруднява и опитите за издирване на евентуалния адресат. Не се знае дали този собственик е бил клирик или светско лице. Може да се предположи, че има някаква връзка между него и епископа на Созопол по това време – Стефан[112].

28. АНОНИМЕН от последната четвърт на XI в.

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25984. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 16–18 (18?); 2 мм. Отпечатъкът е пълен и цял, но повърхността на моливдовула е покрита с леки оловни окиси, навярно поради престоя му в морската вода.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Св. Богородица с нимб, химатион и мафорий е представена седнала върху трон с високо облегало. Държи пред гърдите си медальон с лика на младенеца.

Оп. Надпис на пет реда:
+ЄKTHC | ГРАФНС | ГNѠPIZЄ | TONГРА | ФОТА
+Ἐκ τῆς γραφῆς γνώριζε τὸν γεγραφότα.

29. АНОНИМЕН от последната четвърт на XI в.

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25986. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 16–17(?); 2 мм. Като цяло отпечатъкът е пълен, но самият моливдовул е недостатъчно добре запазен.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на архиерей с нимб и литургическо облекло, представен във фас. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие.

112 **Jordanov,** *G. Names*, no. 2.3.

Оп. Надпис на пет реда:
+ ȣCΦPA | ΓICЄMI | THNΓPAΦH | RΛЄΠѠN | NOЄI
+Οῦ σφραγὶς ε(ἰ)μι τὴν γραφὴ(ν) βλέπων νόει.

30. АНОНИМЕН от последната четвърт на XI в.

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25987. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 15–17,5 (14); 2,5 мм. Отпечатъкът е непълен, направен е малко нагоре, но самият моливдовул е добре запазен.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Надпис на четири реда:
+ OV | CΦPA | ΓICЄI | MI
Оп. Надпис на четири реда:
THN | ΓPAΦHN | RΛЄΠO | NOЄI
+Οῦ σφραγὶς εἰμι τὴν γραφὴν βλέπον νόει.

31. АНОНИМЕН от втората половина на XI в.

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25988. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 19–29 (16?); 2 мм. Отпечатъкът е бил недобре центриран. Самият моливдовул е зле запазен. Повърхността му е захабена от окисляване.

Публикация: **Йорданов**, Печати от Созопол, № 4.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на св. Богородица с нимб, химатион и мафорий, представена във фас. Ръцете ѝ са вдигнати встрани горе в оранс, а на гърдите ѝ се виждат контури от изображението на младенеца.

Оп. Бюст на св. Никола, представен във фас, като архиерей. Не се виждат нито детайли от облеклото му, нито положението на ръцете му. От двете му страни в контур могат да се доловят буквите: Θ-N-I-K || Λ-A-O

32. АНОНИМЕН от втората половина на XI в.

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25366. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 13–13 мм. Отпечатъкът е непълен и моливдовулът е зле запазен.

Непубликуван.

Няма познати паралели. В литературата са известни печати със същия иконографски сюжет[113], но поради лошата запазеност на разглеждания екземпляр не е възможно да се установи дали е от същия булотирион и дали са принадлежали на едно и също лице.

Л. Неясно изображение, но като че ли е бюст на св. Богородица с нимб, химатион и мафорий, държаща пред гърдите се медальон с лика на младенеца.

Оп. Неясно изображение, но като че ли е бюст на архангел Михаил. В дясната ръка държи скиптър на рамо, а в лявата – кълбо.

33. АНОНИМЕН от последната четвърт на XI в.

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 15–15,5 (11) 3 мм. Някога е бил добър отпечатък, но сега моливдовулът е отворен по линията на канала от лицевата страна, повърхността му е захабена от корозия и при малките размери на матриците (11 мм) е затруднено идентифицирането на персонажите.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюст на св. Никола, представен като архиерей във фас. Тъй като каналът за шнура е разтворен, в тази част на моливдовула не се виждат повече никакви подробности. Известна увереност, че се отнася за св. Никола, ни дава началото на надписа от лявата страна: ⊙-N-I ….

Оп. Неясен бюст на светец мъченик. Забелязва се ясно мъченическият кръст, който той държи пред гърдите си.

34. АНОНИМЕН от втората половина на XI в.

Съхранява се в колекцията на Национален исторически музей – София, инв. № 25364. Намерен е в Созопол на брега на морето. Размери: 18,5–19 мм. Отпечатъкът е непълен, тъй като ядрото е било по-малко от размера на матриците. Моливдовулът е в лошо състояние. Това затруднява идентифицирането на персонажите.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

113 **Йорданов,** Силистра I, с. 97–110, № 18.

Л. Вижда се част от правата фигура във фас на архангел Михаил с владетелски инсигнии.

Оп. Изправена в цял ръст фигура на неидентифициран светец.

III. ПЕЧАТИ НА ЛИЦА, ПРЕБИВАВАЛИ В СОЗОПОЛ

На първо място това са печати на титулярите на различните ведомства, резидирали в Созопол и представени в първата част на изследването. Тук обаче те са в качеството си на евентуални адресати на получената кореспонденция. Номенклатурата им е следната: клисурарси, турмарси, протокентарси и епископи.

Следващата група са различни сановници от по-висок или по-нисък ранг, изпратени в Созопол за по-дълъг или по-кратък период от време в изпълнение на техните задължения. Налице са обаче и такива, които са изпратени тук принудително в качеството им на затворници или заточеници. Оставаме с убеждението, че Созопол е било предпочитано от централната власт място, където най-вече през XI в. са били изпращани неудобни на двореца личности.

Представени са не само печатите на тези лица, но е проследена и тяхната биография, за да се види в кой точно момент са пребивавали в Созопол и в качеството на какви. Според възможностите са разкрити техните връзки с останалите членове на византийското общество, за да се потърсят техните евентуални кореспонденти. Налице са редица съвпадения за роднински и други връзки между представените в част втора и тук лица, които би трябвало да бъдат разглеждани не като прости съвпадения, а като реални взаимоотношения.

Печатите на пребивавалите в Созопол сановници от различен ранг допълват, коригират или в някои случаи са единственият ни източник на информация.

В Созопол през 80-те–90-те години на XI в. са заточени Лъв, митрополит на Халкедон (дн. Кадъкьой, намиращо се на азиатския бряг на Босфора), и сенаторът Йоан Соломон.

35. Λέων μητροπολίτης Χαλκηδόνος (1082–1086/87)[114]

Не се знае кога точно е избран за митрополит на Халкедон, но това ще да е било преди 21 март 1082 г., тъй като е взел участие в синода, на който е била разисквана ереста на Йоан Итал[115].

Ползвал се е с благосклонността на двореца. Конфликтът с управляващите възникнал след 1081–1082 г. Във войната срещу норманите на Роберт Гискар императорът се нуждаел от пари, за да наеме войска, но хазната била празна. Тогава Алексий I Комнин писал до майка си и брат си в столицата да намерят на всяка цена пари. Севастократорът Исаак Комнин, който управлявал столицата, свикал сино-

114 Подробности за живота и дейността му виж в *Alexiade*, II, 37.20, III, 69.70– 72 и коментара им в **Skoulatos,** *Personnages*, no. 92.

115 **V. Grumel**, *Régèstes*, I. 3. Paris, 1947, no. 963.

да в църквата „Св. София“ и предложил на висшия клир да се събере излишното злато и сребро от църквите и да се отсекат с него монети. Най-упорит и невъздържан опонент на това предложение бил митрополитът на Халкедон – Лъв. Той не се задоволил с опонирането си на синода, а тръгнал по площадите и улиците, за да проповядва и напада властимащите. Според Ана Комнина той продължил грубите нападки и пред императора след завръщането му от военните действия, където именно благодарение на тези пари надделял над противника.

Раздорът се възпламенил още по-жестоко през 1086 или 1087 г., когато, въпреки по-раншните си клетви, василевсът предприел същите мерки, за да си набави парите, нужни за кампанията му срещу печенегите. Лъв Халкедонски, поддържан от силна фракция, а изглежда също и от фамилията Дука, възобновил протестните действия, обявявайки за незаконно и неблагочестиво всяко преработване на свещени предмети, което не се извършва, за да се направят други свещени предмети.

Не е ясно точно кога Лъв е снет от митрополитския си престол. Според едни изследователи това се е случило през февруари или март 1086 г.[116], от друга страна обаче, Ана Комнина съобщава, че по време на безредното бягство на византийците след поражението им от печенегите при Дръстър (август 1087) „проедърът на Халкедон Лъв, облечен в епископския си костюм“, дал коня си на своя приятел севаста Георги Палеолог[117].

Дори след като е бил свален, Лъв продължил жестоката си свада с императора, отново поддържан от всички онези, които се противопоставяли на Комнините. Тогава, през 1094 г., Алексий организирал процес срещу него. Писмо на Лъв, адресирано до неговия племенник Николай Адрианополит, в което прелатът прецизирал чрез догматичните си аргументи своето непреклонно противопоставяне на всяка секуларизация на свещени предмети, станало публично достояние и послужило като претекст за този процес. Алексий I свикал голямо събрание в големия триклиний на Влахерните, за да ликвидира този раздор. Там, както и в случая с Итал, събранието включвало не само клира, но и Сената. Лъв бил осъден единодушно и изпратен на заточение в Созопол на Понт. И от Созопол Лъв продължавал да се противопоставя на василевса. Не е известно кога е пристигнал в Созопол и какво е правил тук като изгнаник, защото сведенията за него прекъсват. За нас е от значение фактът, че той е бил заточен в Созопол след 1094 г.

В литературата са известни две групи печати с името на Лъв, митрополит на Халкедон, които се датират в последната четвърт на XI в.

При първата текстът е стандартен и изписан от двете страни:

Л. + K€| ROHΘ€I | TѠCѠΔ8 | ΛѠΛ€ON | -TI-

Оп. . MHTPO | ΠOΛHTH | XAΛKHΔO | . NOC .

+K(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Λέοντι μητροπολίτῃ Χαλκηδόνος.

Съхранява се в колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO. 55. 1. 4820). Размери: на ядрото – 16–16 мм, на самия печат – 10 мм, тегло 3,82 г. Пълен и отлично съхранен отпечатък.

Публикация: **Laurent**, *Corpus*, V.3, no. 1718; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 3, no. 77.5.

При втората група е представена цяла иконографска композиция:

116 **Grumel**, *Régèstes*, no. 941.

117 *ГИБИ*, 8, с. 66.

Л. Между два зрънчести кръга е изписано:

+ΚЄIVXЄVICTϑΘVROHΘЄITѠCѠΔϑΛѠ

В средата е представен Христос, разпнат върху кръста, възвишаващ се на Голгота. Вляво е представена права Богородица с нимб, химатион и мафорион, полуобърната наляво и с ръце, насочени към Христос; вдясно е представен св. Йоан с нимб, хитон и химатион, наклонил почтително глава към Христос и разкъсващ с дясната ръка дрехата си. Около изображението е изписано:

H-C-T-A-V || P-Ѡ-C-I-C -ЄON | -TI-

Оп. . MHTPO | ΠOΛHTH | XAΛKHΔO | o NOC o

36. Ἰωάννης Σολομῶν (1097–1104/1105)

Името му е засвидетелствано в два различни наративни източника.

На заседание на синода от 12 ноември 1092 г., председателствано от патриарх Николай III (1084–1111), са присъствали и четирима сенатори, единият от които е πρωτοπρόεδρος Ιωάννης Σολομῶν[118].

В „Алексиадата“ на Ана Комнина името на Йоан Соломон се съобщава във връзка със заговора на четиримата братя Анеми, който се датира между 1097 и 1104/1107 г. Според Ана Комнина той като сенатор бил от най-висок ранг, но като човек бил нищожество. Той си въобразявал, че изповядва философията на Аристотел и Платон, но всъщност бил заслепен от своята посредственост. Не може да не прави впечатление мястото и пристрастието, което тази ерудирана принцеса отделя на този нищожен човек, което, без да искаме, заостря вниманието към личността му.

По-нататък преразказвам събитията според „Алексиада“[119]. Третият от братята заговорници – Михаил, който бил основният двигател на конспирацията, се възползвал от слабостта на сенатора и го привлякъл на страната на заговорниците, като му обещал императорската корона – нещо, което братята никога не мислели да сторят, допълва изрично Ана Комнина, а всъщност ги привличало богатството на този човек.

Сведения за заговора достигнали до властта и с разследването бил натоварен севастократорът Исаак Комнин, братът на императора. Навярно познавайки характера на Йоан Соломон, севастократорът му заявил, че той или ще направи пълни признания и ще разкрие в детайли подготвяното убийство на императора, или ще последват мъчения. Разбира се, свидетелства Ана, Йоан Соломон предпочел първото. Братята Анеми също били разпитани и поставени пред признанията на Соломон, те разказали всичко, включително и как точно мислели да убият императора.

Присъдата на съда била: тримата братя Анеми да се изпратят на заточение, имуществото им да бъде конфискувано, като преди това трябвало да участвуват в позорното шествие. Били обръснати напълно, облечени в чувалени дрехи и с корони от вътрешности на говеда, прекарани през агората и след това ослепени. Изглежда тези последни неприятности били спестени на Йоан Соломон, навярно поради направените признания. Къщата му обаче, която била прекрасен дворец, била конфискувана и подарена на императрицата, но тя, водена от своето човеколюбие и жалост към съпругата на Йоан Соломон, ѝ я върнала, а самият Йоан Соломон бил заточен в Созопол. Това последното е основната причина за нашия интерес към

118 **Grumel**, *Régèstes*, no. 963.

119 *Alexiade*, III, 69–72.

този високопоставен в йерархията византийски сановник. Според В. Зайбт той ще е бил в ранга на куропалатите[120].

Както бе посочено по-горе, времето на заговора не е точно датирано, но най-общо е в периода 1097 и 1104–1107 г. В това време ще трябва да се датира и пребиваването на Йоан Соломон в Созопол.

Известни са и няколко групи печати с името на Йоан Соломон.

1. πρωτοασηκρῆτις – последната четвърт на XI в.

Л. Бюст на св. Богородица от типа „оранта“ с нимб, хитон и мафорий във фас. Ръцете и са вдигнати в оранс, а на гърдите си носи медальон с лика на Младенеца. От двете ѝ страни са изписани титулите: M̄-P || Θ̄V.

Оп. Надпис на пет реда:

+ - | ΘKЄR'Θ'| IѠA'ACH | KPHT'TѠ | COΛOMѠN | ο TI ο

+Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) 'Ιω(άννῃ) (πρωτο)ασηκρήτ(ῃ) τῷ Σολομῶντι

Съхранява се в колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO. 58. 106. 3928). Размери на ядрото 21,8–22 мм, на самия печат не може да се измери, тъй като ядрото е по-малко от диаметъра му. Непълен отпечатък, но добре запазен моливдовул.

Публикация: **Laurent**, *Corpus*, II, no. 8.

Трудно е да се посочи точната датировка на този печат. Отсъствието на титла допълнително затруднява това. В досегашната публикация е било поставено на преден план желанието да се идентифицира собственикът на печата с по-горе цитирания византийски сановник и навярно по тази причина печатът е датиран в края на XI в.

Иконографията на печата и цялостният му външен вид насочват най-общо към датиране във втората половина на XI в. или третата четвърт на същия век.

Отсъствието на титла върху печата се дължи навярно на факта, че тя е била по-ниска в рангово отношение от длъжността му протоасекрит. До края на XI в. това е началникът на дворцовата канцелария, изключително важна позиция не толкова поради своето място в ранговата йерархия, колкото поради близостта на титуляра с императора. Обикновено началникът на дворцовата канцелария е доверено лице на императора и има чести контакти с него и оттук – възможността да влияе върху едно или друго негово решение[121].

Като имаме предвид общата датировка на печата и направената вече идентификация на собственика му с Йоан Соломон от „Алексиада“, то бихме предположили, че последният е бил началник на дворцовата канцелария при предшествениците на Алексий I Комнин (1081–1118) и най-вероятно при Никифор III Вотаниат (1078–1081). Именно близостта му с предишния император, когато Алексий Комнин е бил обикновен пълководец, познаването на тънкостите в държавното управление и носталгията за отминалото време са били може би мотивите му, за да се включи в заговора и да има самочувствието да пожелае короната.

2. πρωτοπρόεδρος καὶ ἐπὶ τῶν δεήσεων – 90-те години на XI в.

Л. Бюст на св. Богородица от типа „оранта“, както по-горе.

Оп. Надпис на шест реда:

+ ΘKЄR'Θ'| . Ѡ A'ΠROЄΔP'| .ЄΠITѠNΔЄ| HCЄѠNTѠ | COΛOMѠN | TI

120 **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 300.

121 За нейното значение виж **Йорданов,** *Преслав*, с. 66 и цитираната там литература.

+Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) [Ἰ]ω(άννῃ) (πρωτο)προέδρ(ῳ) [(καὶ)] ἐπὶ τῶν δεήσεων τῷ Σολομῶντι.

Съхранява се в колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO. 55. 1. 3324). Размери: 27–28 на самия печат 23 мм. Добър отпечатък и добре запазен моливдовул.

Публикация: **Laurent**, *Corpus*, II, no. 254.

Датировката на печата, според неговата иконография и текст, е най-общо в последната четвърт на XI в. Ако изходим обаче от направената вече идентификация с Йоан Соломон от „Алексиада", то печатът му би трябвало да отразява по-късен етап в кариерата му в сравнение с горния печат, когато се представя не с титлата си, а с длъжността си, от която навярно е бил уволнен след смяната на императора. Навярно Алексий I Комнин след възцаряването си ще е назначил за началник на канцеларията си свой доверен човек, а Йоан Соломон си е останал член на сената, какъвто го виждаме на заседанието на синода, а сега според представения му печат – и ἐπὶ τῶν δεήσεων, т.е. член на комисията (разбира се осъвременено) по жалбите и прошенията към двореца[122].

Представянето му и през 1092 г. с титлата протопроедър, като обикновен член на сенат, е навярно една от причините за неговото недоволство и за включването му в заговора срещу Алексий I Комнин. Известно е, че последният въвежда нова титулатура, с която удостоява свои приближени, докато старата и неслужебната аристокрация е била оставена на заден план.

Известни са още две групи печати, които биха могли да се свържат с личността на Йоан Соломон, но тъй като едната от тях е с неясен и непълен текст[123], засега ще я оставим настрани от анкетата. Другата има следното описание:

Л. Бюст на св. Евгений.

Оп. Надпис на четири реда:

+ KЄR'Θ'| IѠTѠCO | ΛOMѠN | TH

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Ἰω(άννῃ) τῷ Σολομῶντη.

Засвидетелстван е чрез два екземпляра, отпечатани чрез един и същи булотирион. Съхраняват се в колекциите на Дъмбъртън Оукс (DO. 58. 106. 3420) и на Fogg A. M. 1502. Намерени са в Истанбул.

Датировката на този печат е най-общо в края на XI или началото на XII в. Ако се съобразим с направените вече идентификации на горните групи печати, то данните от този биха могли да отразяват най-късния период от живота на Йоан Соломон, когато след присъдата е бил лишен от своите титули и длъжности, а имуществото му е било конфискувано. Именно тази група печати би трябвало да отразяват времето на пребиваването му в Созопол.

Не се знае нищо повече за живота му и къде е починал. Дали е бил помилван по-късно и се е завърнал в столицата, или е завършил дните си в Созопол.

Не се знае точно какъв е бил статутът му – на затворник или на заточеник в Созопол, но като се имат предвид сведенията за положението на други такива заточеници с висок ранг, при това със солидни връзки в аристокрацията, то би могло да се предполага, че не е бил изолиран и забравен в изгнанието си. Фактът, че най-малко две негови кореспонденции са били получени в столицата, свидетелства, че

122 За тази длъжност виж: **Guilland, R**. Le maître des requêtes. – *Byzantion*, 35, 1965, p. 97–118; **Laurent**, *Corpus*, p. 110.

123 **Seibt**, *Bleisiegel*, p. 300, Nr. 10.

той е поддържал активна кореспонденция. Това бе и целта на изследването – да са установи кои от намерените тук моливдовули са скрепявали адресирана до него кореспонденция по време на пребиваването му в Созопол – въпрос, на който ще се спра в заключителната част.

ХРОНОЛОГИЯ НА НАМЕРЕНИТЕ В СОЗОПОЛ ОЛОВНИ ПЕЧАТИ

840–850 г.	–	II.10–11.
870–893 г.	–	II.12–13.
960–963 г.	–	II.14.
1070–1100 г.	–	II.17,18, 21, 22, 25–32.
1080–1100 г.	–	II.15, 16, 19, 24, 25.
1150–1160 г.	–	II. 20.

ХРОНОЛОГИЯ НА РЕЗИДИРАЩИТЕ В СОЗОПОЛ ЛИЦА И ИНСТИТУЦИИ

815/816–40-те години на IX в.:	турмарси – I.1; епископи;
40-те – 50-те години на IX в.:	клисурарси – I. 2; епископи;
850–913/917 г.:	протокентарх – I. 3; епископи – I. 4;
960–1070 г.:	епископи – I. 5–7;
1070–1100 г.:	епископи – I. 8–9;
1086/1087–1094/95 г.:	заточеник – III. 35;
1097–1104/1107 г.	заточеник – III. 36.

Какви изводи могат да се направят при съпоставянето на данните от двете таблици?

Предварително е необходимо да заявя, че данните са твърде недостатъчни за категорични изводи. Направените по-долу предположения би трябвало да маркират тенденции.

Не може да се каже, че през IX в. получаваната в Созопол кореспонденция е регулярна. Все пак получаването на две писма от Ваан през 40-те–50-те години на IX в. е показателно. Веднага възниква въпросът в качеството си на какъв е писал и съответно до кого? Може би не е случайно, че именно тогава е повишен рангът на местния административен и военен управител – от турмарх на клисурарх. От характеристиките на Ваан по печатите му не виждам пряка връзка между него и този евентуален управител. Би могло кореспонденцията му да е до негов родственик или сънародник на служба тук в качеството му на клисурарх или епископ. Навярно от същия характер е и кореспонденцията, получена тук между 870 и 893 г., скрепена с печата на Лъв, кандидат при ойкейака. Фактът обаче, че същото лице е писало и до архиепископа в Плиска, насочва към извода, че евентуалният получател на кореспонденцията в Созопол е местният епископ. По това време е известено името на Игнатий.

Определена загадка е отговорът на въпроса, до кого е била отправена кореспонденцията на логотета на геника през 960–963 г. Той е длъжностно лице и обик-

новено би писал до свой подчинен, резидиращ в Созопол. Може би по това време Созопол е бил отново включен в рамките на империята или пък там се е намирала някаква официална българска институция, до която е било необходимо да пише византийският логотет на геника.

Не може да не направи впечатление, че от периода 971–1070 г. не е регистрирана никаква кореспонденция в Созопол. Наистина не се знае неговият статут във военната и административна структура на империята, но най-малкото тук е резидирал епископ.

Най-голямо е количеството на получената в Созопол кореспонденция през последната четвърт на XI в. От 34-те моливдовула към този период се отнасят 30. На какво се дължи това?

През третата четвърт на XI в. отново се възвръща ролята на Месемврия, на Анхиало, а навярно и на Созопол като фортпостове на империята, но от печатите бихме могли да предполагаме, че кореспонденцията, получавана тук, е носела повече частен характер. От това следва, че в Созопол са резидирали в качеството им на частни лица видни личности, които са били получатели на тази кореспонденция.

До нас са достигнали имената на двама от тях – на митрополита на Халкедон и сенатора Йоан Соломон. Навярно е имало и други, но на този етап ще се ограничa върху тези две личности.

Трудно е да се разграничи кореспонденцията им, защото времето на пребиваването им в Созопол е последователно, а и пристигналите в Созопол печати не могат да се датират съвсем точно.

Безспорно е, че една част от получената кореспонденция, при това по-голямата, се отнася към времето на пребиваването тук на Лъв Халкедонски. Навярно тя оформя един интелектуален кръг от съмишленици, а може би и духовни събратя. От друг характер би трябвало да е кореспонденцията на бившия сенатор и заговорник. Ако се вгледаме по-внимателно, като че ли негови кореспонденти са лица, които също са замесени в този или други заговори. Възникват въпросите, дали и след заточението на Йоан Соломон в Созопол не е продължила връзката му с неговите съмишленици и дали той не е търсен заради други подготвяни заговори.

Не може да не направи впечатление, че в Созопол са получени най-малкото седем анонимни моливдовула (около една четвърт от общия брой). Наистина скрепяването на кореспонденцията с анонимни печати е практика, констатирана и другаде, но не в такива пропорции. Би могло да се предполага, че доста от авторите на кореспонденцията са искали да останат анонимни за странични лица. А конкретният получател, в случая заточеник или затворник, е познавал добре този анонимен подател (автор).

Представените в това изследване групи печати с отношение към миналото на Созопол е един опит за надникване в ежедневието на града, в живота на неговите жители и на хора, свързали с него по един или друг начин съдбата си.

17. BYZANTINE LEAD SEALS FROM THE VILLAGE OF MELNITSA (DISTRICT OF ELKHOVO, BULGARIA)*

Over the past ten years or so, I have come across Byzantine seals in state and private collections which were reported to have been recovered in the area of the village of Melnitsa, district of Elkhovo.

During the Sixth International Symposium on Byzantine Sigillography (Veliki Preslav, September 15-20, 1998) Prof. Nicolas Oikonomides encouraged me to prepare a special study of these finds, prompting my next step. On October 1,1998,I visited, in the company of Dr. Dimiter Draganov, Director of the Historical Museum of Iambol; Mr. Peter Kamburov, the mayor of the village of Melnitsa; and Mr. Nushan Karagiozian, our institute's photographer; the site from which the bullae originate.

The village of Melnitsa (in Turkish, Dermen Dere) is located 14 km south of the city of Elkhovo (see map, fig. 1). The stronghold is situated 1.5 km west of the center of the village known in the area as "Gradishteto." It covers an area of some ten decares. Its location is on a strategic elevation along the former route from Edirne (Adrianopolis) to Iambol. Near its eastern side is the river Bodur, and southwest of it flows the river Chir Dere. The path to the stronghold is well preserved and can be clearly seen. Beneath the ruins and thick overgrowth of shrubs, it is, however, difficult to make out its plan and structure. The stronghold's form is rectangular with rounded corners. Along the remains of the fortress wall (which follows the configuration of the terrain) one can discern the outlines of three or four square towers. At the southwestern corner, one can perceive the outlines of another tower that flanked what was probably the stronghold's entrance, which was approachable only from the south. Below the stronghold, in a large area (more than 20 decares) on a slightly inclined terrace aligned north-south are the remains of the lower town[1].

Virtually all of the lead seals discussed in this article were found by private persons. Nos. 3, 9-10, 12, 17, 21, 22, 26, 32, 36, 43, 46, 48, 52, 56, and 59 are still preserved in the collection of Ivan Iotov (Iambol). Nos. 24, 41, 50, and 53 have been deposited in the collection of the museum in Nessebar and nos. 7, 13, 19, 39, 49, 54, 55, 57, 58, and 60 in the collection of the museum in Iambol. A third category of bullae (largely those from the collection of Vurban Vurbanov) are in the possession of the investigatory authorities and are temporarily on deposit in the National Historical Museum in Sofia (nos. 6, 8, 11, 18, 20, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 37, 38, 40, 44, 45). Some of these seals were taken north across the mountains and offered for sale in Shumen, where they were purchased for the collection of the Historical Museum there (nos. 1, 4, 5, 30, 34, 35, 47). A few isolated specimens are scattered in small

* *SBS*, 7, 2002, 21- 57.

1 See **Димитрова, Д., Ж. Попов**. *Археологически паметници в Ямболски окръг*. София, 1978, № 98; *TIB* 6, 353.

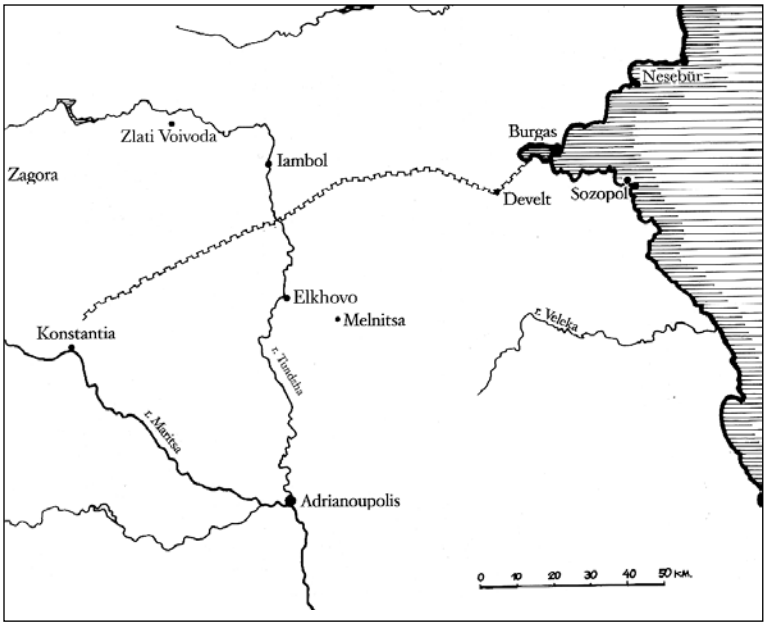

Fig. 1.

and temporary collections in the city of Burgas (nos. 14, 15, 16, 23, 42, 51). When seals derive from private collections, there is always some lack of certainty about their findspot. Their dispersion also makes it difficult to describe and illustrate them. For some we have photos of the originals; for others (principally from the collection of V. Vurbanov) we have plaster impressions; and for still others we have only a report and a description.

The seals found at Melnitsa are listed below according to proper names grouped in alphabetical order (according to the Greek alphabet).

1. Agathonikos spatharokandidatos and kommerkiarios (XI c.)
Historical Museum, Shumen. D. 20.5-23 mm. Thickness: 2.5 mm.
Unpublished.
Parallels: **Schlumberger,** *Sig.,* 475. no. 4.

Obv. Nimbate bust of St. Peter, facing, wearing chiton and himation, r. hand held before chest in benediction, in l. hand a cross with a long shaft. Vertical inscription: ... || T-PO-C.

Rev. Inscription of five lines. Border of dots:
+ KЄR'.| ΑΓΑΘΩ.. | ΚΟCΠΑ.. | .Δ'SKϑ.. | .ΚΗΑ. |
+ Κ(ύρι)ε β(οή)[θ(ει)] Ἀγαθω[νί]κο σπα[θ(αροκ(αν)δ(ι)]δ(άτῳ)
(καὶ) κου[μερ]κηα[ρ(ίῳ)].

It is difficult to say whether the following two seals belong as well to this same Agathonikos[2].

2 **Gray Birch,** no. 17,595; **Zacos**, *Seals,* II, no. 357.

2. Alexios I Komnenos (1081-1118)

Private collection (Ianko Todorov, Shumen: the author recorded it before it was sold).

D. 27.5-30 mm. Thickness: 4.5 mm. Superb condition.

Unpublished.

Parallels: **Schlumberger,** *Sig.,* p. 418, no. 4; **Панченко,** Каталог, no. 10; **Zacos,** *Seals*, I, no. 102; **Seibt**, *Bleisiegel,* no. 27; **Лихачев**, *Моливдовулы,* Table LXXVIII, 2-6.

Obv. Christ seated on a high-backed throne, wearing a mantle, blessing with r. hand and holding the Gospels with l. hand. Sigla: $\overline{\text{IC}}$ -.. . Border of dots.

Rev. Emperor Alexios I Komnenos standing frontally on a souppedion wearing stemma, divitision, and loros. He holds a labarum with a long shaft (r. hand) and a globus cruciger (l. hand). Remains of a circular inscription:

+ ΑΛЄΞΙ(ω) ΔЄCΠΟΤ'Τ(ω) ΚΟΜΝΗΝ(ω)

+ Ἀλεξίῳ δεσπότ(η) τῷ Κομνηνῷ.

Within the present-day boundaries of Bulgaria, lead seals belonging to the same emperor have been found in the strategeia of Preslav - 2 specimens[3]; a stronghold near the village of Zlati Voivoda[4]; the village of Goliam Izvor, district of Khaskovo[5]; "Asenov Fortress" near Asenovgrad[6]; the lands belonging to the village of Belozem, district of Plovdiv (according to information from the collector D. Dimitrov from Pernik) and where the findspot is unknown[7].

3. Alexios Komnenos, sebastos and grand domestikos (1078-1081)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 29 mm. Thickness: 3 mm. Good imprint and well-preserved.

Unpublished.

Parallels: Auktion Münz Zentrum (Cologne), 74 (Nov. 11-13,1992), no, 1231; Auktion Hirsch (Munich), 186 (May 10-12,1995), no. 1638.

3 **Йорданов,** *Преслав,* nos. 8-9.

4 **Jordanov**, Zlati Voyvoda, 70-71, no. 1.

5 **Йорданов-Аладжов,** Хасковско, no. 2.

6 **Jordanov**, Plovdiv, 113-14, no. 1.

7 **Мушмов,** Печати, nos. 16, 17.

Obv. St. Demetrios, nimbate, beardless, wears military dress, standing frontally; holding spear in r. hand, l. hand set on shield resting on ground. Vertical inscription in two columns: O-A-ΓI-O-C || Δ-H-MH-TP-IO': Ὁ ἅγιος Δημήτριο(ς).

Rev. Inscription of seven lines. Border of dots.

- + - | ΚЄROHΘ | TѠCѠΔ8ΛѠ | AΛЄΞIѠCЄRA | CTѠKAIMЄΓA | ΛѠΔOMЄCTI | KѠTѠKO | MNHNѠ

+Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Ἀλεξίῳ σεβαστῷ καὶ μεγάλῳ δομέστικῳ τῷ Κομνηνῷ.

4. Andronikos Doukas, sebastos (XII-XIII c.)

Private collection (Emil Kosev, Shumen: the author recorded it before it was sold). D. 21 mm. Thickness: 3.5 mm. Half-missing. It is impossible to complete its text. It is necessary to look for some unpublished parallel or for a complete specimen to surface.

Ed. **Йорданов,** Севасти, no. 5 (43, fig. 5); cf. *BZ, 92* (1999): 764 [4941].

Obv. Standing figure of a military saint. One may discern his nimbus, armor, and sword (r. hand). Remains of a columnar inscription: O-A-Γ-I-O-C || .....

Border of dots.

Rev. Inscription of seven lines. Border of dots.

....KΛЄ | .....ΦVN |.....Δ8KѠN | .....CЄRA |.....NΔPONI | ....ΘΛHTA |...ΠOIC

[Εὐ]κλε[οῦς γε] φύν[τα τῶν] Δουκῶν [ἐκ γένους] σεβα[τὸν Ἀ]νδρόνι[κον, ἀ]θλητά, [σκέ]ποις.

5. Aspietes Pakourianos (XI-XII c.)

Historical Museum, Shumen. D. 19-21 mm.; field 15 mm. Thickness: 3 mm. Good imprint, but broken along the channel.

Unpublished.

No parallels known. In the Dumbarton Oaks Collection (DO 55. 1 .3980) a specimen is preserved in which the lettering is arranged in a different manner.

Obv. Inscription of three lines cross above: +| CΦPA | ΓICAC | ΠIЄT'. Border of dots.

Rev. Inscription of three lines preceded and followed by row of three dots:
ooo | TѠ | ΠAKOV | PIAN' . . .
+ Σφραγὶς Ἀσπιέτ(η) τῷ Πακουριαν(ῷ).

In the photo archives of the Commission on Byzantine Studies in Vienna, I examined photos of bullae belonging to the same individual:

1. Collection Zarnitz no. 665, previously offered in the Auktion Hirsch (Munich), 191, (Sept. 24-28, 1996), no. 1610.

Obv. Two standing military saints.

Rev. .. ..ЄR'.'|ACΠIЄT.|KѠPOΠAΛ|ATHTOΠA|KϞPIANO

2. Collection Zarnitz no. 664, previously offered in the Auktion Hirsch (Munich), 191, (Sept. 24-28, 1996), no. 1609.

Obv. Standing figure of Saint George as a warrior facing frontally. Inscription in vertical lines: .... || Γ-Є-ѠP-Γ'

Rev. KЄROHΘ'|..ΠIЄTH|.NѠRЄΛH|MOTѠΠAKϞ|PIANѠ.

3. In the collection Zacos, no. 1598, a bulla is preserved with the following description:

Obv. Standing figure of Saint George as a warrior facing frontally. Inscription in vertical lines: . Γ -Є|| Ѡ- PΓ-I'

Rev. +KЄR'Θ'|ACΠ.TH|KϞPOΠA|ΛAT.TѠ| ΠAKϞPI|ANѠ

The owner of the seal affixed to correspondence to the fortress near the village of Melnitsa is Ἀσπιέτης Πακουριάνης. Both of his names are clearly Armenian. It is evident that the first is private, and the second is connected with the large family of Pakourianos. Among the sixteen representatives of the Pakourianos family familiar to me from various sources, none bears the name Aspietes. Moreover, it is not possible to establish a concrete family tie between Aspietes Pakourianos and the other members of the family. Presented above are his seals reflecting his career at the end of the eleventh century or the beginning of the twelfth century. He bore one of the highest of all titles in the empire given to personages outside the royal family. The only famous representative of this family is Gregory Pakourianos, the megas domestikos of the West; he bore the title sebastos, but that was due to his exceptional role in the coronation of Alexios Komnenos.

Without claiming there was a concrete tie, I would like to call attention to the report of Anna Komnene regarding general Ἀσπιέτης who, according to her, was proud of his royal origin, linking it with the Arsacids. In 1081 he fought against the Normans at Dyrrachion, where he was badly wounded. Later he was appointed governor of Tarsus. At the end of his career he was stratopedarches of the East[8]. It is true that Anna Komnene reports more often on her heroes using their patronyms than their baptismal names, but in this

8 **Каждан,** *Армяне,* no. 14.1; **Skoulatos,** *Personnages,* no. 19.

instance it cannot be ruled out that we are dealing with an exception and that the owner of the seal under discussion is identical with this person.

Our seal dates to the end of the eleventh century or the beginning of the twelfth century and presents its owner as a private person, without title or office, perhaps already of an advanced age.

6. Basil koubouklеisios and kathegoumenos (X-XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 20-25 mm. Weak imprint. No photo available.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of a flowering patriarchal cross. Along the circumference, inscription: ..... TѠCѠ..... Border of dots.

Rev. Inscription of four lines:

.ACIΛ. | IѠKOVR | .Λ'SKA. | .. ϐM.

[+ Κ(ύρι)ε βοήθει] τῷ σῷ [δούλῳ Β]ασιλ[ε]ίῳ κουβ(ου)[κ]λ(ησίῳ)(καὶ) κα[θηγ] ουμ[έ(νῳ)].

7-8. Basil Mauros, proedros and judge of the Hippodrome (XI c., last quarter)

(a) Historical Museum in Iambol, no. 5463. Thickness: 3 mm. Fragment, about one half of the seal missing.

(b) Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 21-23 mm. Thickness: 3 mm. Weak imprint, but good state of preservation. Both specimens were struck from the same die and so their inscriptions are edited jointly.

Unpublished.

Parallels: in the Mabbott Collection (ANS) are preserved two bullae struck from the same boulloterion (see **Laurent**, *Corpus*, II, no. 886).

Obv. Inscription of five lines:

. CΦPA. | .CRACIΛЄI | ΠROЄΔPϐ |.AIK . . | .OV

Rev. Inscription of five lines:

ЄΠITOV | IΠΠOΔRO | MOVTOV | MAVP..

[+] Σφρα[γὶ]ς Βασιλεί(ου) προέδρου [κ]αὶ κρι[τ]οῦ ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου τοῦ Μαυροῦ.

When the specimens from the Mabbott Collection were published, they were dated generally to the second half of the eleventh century. The title of Basil Mauros allows us to date them to the last quarter of the eleventh century.

In the Dumbarton Oaks Collection (58.106.2105) there is an unpublished seal of Βασίλειος Μαῦρος in his capacity as πραιπόσιτος. Basil Mauros, with the title of πρόεδρος, also took part in the Blachernae synod of 1094[9].

This similarity in the names and titles of Basil Mauros provides a basis for assuming that in the third case as well, the same individual is involved. The question arises as to the chronology, which cannot be established with certainty. It is possible to assume that they are later than 1094.

Another question arises: what were the reasons for the receipt of at least two communications from Basil Mauros in the fortress near the village of Melnitsa? Perhaps they were intended to add strength to some decision or writ from the court of which he was a member and were connected with some person living or staying temporarily at the stronghold. Of course, it is also possible that the communications were of a private nature, sent to some friend or relative.

9-10. Basil Chalkoutzes, imperial notarios (XI c.)

(a) Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 25 mm. The strike was well centered, but it is not raised and legible.

(b) Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 15-25 mm. Half missing.

Both specimens were struck from the same boulloterion and their inscriptions are edited jointly.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Poorly preserved bust of St. Nicolas or St. Panteleimon.
Rev. . . . R'Θ'| RACIΛ'R'| NOTAPI | TѠXAΛ | - K'T'-
[+K(ύρι)ε] β(οή)θ(ει) Βασιλ(είῳ) β' νοταρί(ῳ) τῷ Χαλκ(ού)τ(ζῃ).

9 **Gautier**, Blachernes, p. 218.13, no. 37.

The name Βασίλειος Χαλκούτζης is attested in documents from the monastery on the island of Patmos. See *Actes Patmos I*, no. 46B.11: μάγιστρος, βέστης, κριτὴς τοῦ βήλου καὶ γενικός and ibid., nos, 48B.218 and 49Γ.307: μάγιστρος, βεστάρχης καὶ β'νοτάριος τοῦ σεκρέτου τοῦ γενικοῦ. We cannot be absolutely sure that the same person is involved. The Chalkoutzes family was very widespread in the eleventh century and we cannot rule out the possibility of a coincidence in names. If we assume that the owner of the seal presented here and the Basil Chalkoutzes known from the documents are identical, this seal reflects an earlier stage in his life.

11. Bryenios Batatzes, patrikios-anthypatos and katepano (1050s-1060s)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 26 mm. Good quality. Off-center strike (first line of the reverse not imprinted).

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin, wearing chiton and maphorion, holding medallion of Christ before her. Sigla: M̄P̄ || Θ̄V̄: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of seven lines. Border of dots.

..... | ΤѠCѠΔ8'|RPVЄNIѠ | ΠΡΙΑΝΘVΠ'| SKATЄΠΑΝѠ | ΤѠRATA |-ΤΗ-

[+Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει)] τῷ σῷ δού(λῳ) Βρυεν(ίῳ) π(ατ)ρι(κίῳ) (καὶ) κατεπάνω τῷ Βατάτζ(ῃ).

The owner of the seal is Bryenios Batatzes πατρίκιος-ἀνθύπατος καὶ κατεπάνω. It is clear he is identical with the owner of the boulloterion of Bryenios Batatzes πατρίκιος-ὕπατος, found near the village of Iablanovo[10].

The bulla presented here reflects a later state in the life and career of Bryenios Batatzes. He was promoted to the rank of πατρίκιος-ἀνθύπατος and appointed κατεπάνω.

Most probably after the catastrophe near Preslav in 1053, when Bryenios Batatzes lost his boulloterion, he also lost the unit he commanded. It is likely that he was subsequently placed at the disposal of the command of the imperial army to be sent where they deemed necessary.

The fact that at least two communications were received in the stronghold near the village of Melnitsa affixed with the seals of Bryenios Batatzes attests that he had some longer-term interest there. He wrote to the fortress not only in his capacity as katepano, but also as a private individual in a later period. It is not possible to determine as yet the identity of the person living or staying there to whom he wrote.

10 **Йорданов,** Булотирион, 387-393.

12. Bryenios Batatzes (XI c. second half)

Private possession (Ivan Iotov, Iambol). D. 20-27 mm. Weakly imprinted and chipped.

Unpublished.

Parallels: **Schlumberger,** *Sig.,* 712, nos, 2-3; **Gray Birch,** 17,848; **Konstantopoulos,** Athens, no. 614; **Stavrakos,** *Bleisiegel*, no. 37; **Йорданов,** *Преслав,* no. 398.

Obv. Bust of the Virgin orans, wearing chiton and maphorion with medallion of Christ on her chest. Sigla: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ. No border visible.

Rev. Inscription of five lines:

.....| TѠCѠΔ8'| RPVЄNIѠ | TѠRATA | -TZH-

[+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει)] τῷ σῷ δού(λῳ) Βρυενίῳ τῷ Βατάτζη.

The Dumbarton Oaks Collection preserves an unpublished seal (58.106.3697) of the following description:

Obv. Inscription of three lines: + KЄR'Θ'| TѠCѠ | ΔOV'

Rev. Inscription of four lines: RPV | ЄNIѠ | TѠRA | TATζH

For more information on Bryenios Batatzes, see above.

13. [Gregoras ?] imperial spatharios and strategos of Thrace? (VIII-IX c.)

Historical Museum in Iambol, no. 5464. D. 25-26 mm. A complete specimen, but badly damaged.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Flat.

Rev. Inscription of five lines:

.... | ..PARC | ΠAΘ'SCTP | ..IΓ'ΘPA | KHC

[+Γρηγο]ρᾶ β'σπαϑ(αρίῳ) (καὶ) στρ[ατ]ιγ(ῷ) Θρᾴκης.

14. Gregory or Pantherios (?) **metropolitan of Adrianopolis (XI c.)**

Private collection (Zheliazko Dimov, Burgas). D. 1 8-21 (over 22?) mm. Weakly imprinted, which makes its reading difficult. The completion of the first name is somewhat uncertain.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. In the center of the representation one can see part of a standing figure of the Virgin on a souppedion, holding before her a medallion with a likeness of the Christ child. On both sides, part of the figures of two standing saints (SS. Peter and Paul), who are reaching out toward her hands. At the left of the Virgin one letter, perhaps from the name of St. Peter. No visible border.

Rev. Inscription of six lines. Border of dots.

.ΘΚ.. | ΟΗΘ'Γ... | ΟΡΙϢΜΗΤΡ. | .ΛΙΤΗΑΔ. | ..ΝΟVΠ. | . ЄϢС

[+]Θ(εοτό)κ[ε β]οήϑ(ει) Γ[ρηγ]ορίῳ or Π[ανθ]ερίῳ μητρ[οπο]λίτῃ Ἀδ[ρια]νουπ[όλ]εως.

If the reading of the first name as Gregory is correct, such an archiereus of Adrianopolis is unknown from the narrative sources. The seal can be generally dated to the eleventh century or the beginning of the twelfth. If we read Π[ανθ]ερίῳ, the metropolitan could be the one attested in March, 1072: see *REB* 18 (1960): 57, n. 22 [W.S.].

15. Seal of a metropolitan of Adrianopolis? (XI c.)

Private collection (Zheliazko Dimov, Burgas). D. 19-20 mm. Field 16 (?) mm.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans, wearing chiton and maphorion with medallion of Christ on her chest. Sigla: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$. Border of dots.

Rev. In the field above is a representation of the bust of Christ. Beneath it two standing saints, St. Paul on the left, St. Peter on the right. They are half turned toward the bust of Christ above. Their hands are turned toward him. Vertical inscriptions between the two saints: Π-A-V-Λ- || Π-Є-T-P'. Border of dots.

This essentially anonymous seal bears the same iconographic subject as the seals of Gregory and Nikephoros, metropolitans of Adrianopolis. Since the seal was recovered together with that of Gregory not far from Adrianopolis, it is possible to assume that it was affixed to correspondence from the metropolitanate in that period.

16. Seal of a metropolitan of Adrianopolis? (XI c.)

Private collection (Ivan Simeonov, Burgas). D. 17-18 mm.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Standing figure of the Virgin, with nimbus, maphorion and himation, facing frontally. It is impossible to discern the details of the representation and to read the epithet.

Rev. Probably above in the field the bust of Christ. Beneath it two standing saints (SS. Paul and Peter). They are turned halfway toward Christ represented above. Their hands are turned toward him.

It cannot be excluded that this anonymous seal also was affixed to correspondence of the metropolitanate of Adrianopolis.

17. Gregory Maurokatakalon (last quarter, XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 11-14 mm; field 11 mm. Thickness: 2.5 mm. Weak imprint, since the blank was smaller in diameter than the die or just equal to it. In an excellent state of preservation.

Unpublished.

No parallels known, but perhaps Auktion Hirsch (Munich) 205 (Sept. 22-25, 1999), no. 1177 or DO 55.1.3168.

Obv. Inscription of three lines. Border of dots.
+ ΘKЄ | ROHΘЄI | TѠCѠΔ8’
Rev. Inscription of four lines. Border of dots.
ΓΡΙΓΟ | Ρ’ΤΟΜΑ | .ΡΟΚΑ | ...
+Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ σῷ δού(λῳ) Γριγορ(ίῳ) το Μα[υ]ροκα[λὼν].

The owner of the seal is Gregory Maurokatakalon and this is probably the same individual attested by other seals in his capacity as katepano and strategos[11].

The seal can be generally dated to the last quarter of the eleventh century and it is possible to assume that it reflects a later phase in the owner’s life, though we cannot say how much later.

A fragmentary seal was found in Noviodunum bearing the name of Gregory Maurokatakalon as a private person, but the text of the seal is metrical[12]. In principle, it would have to be later than the specimen presented here.

11 **Йорданов,** *Преслав,* nos. 328-30, 354.

12 **Jordanov,** Sceaux, 95-96.

18. Demetrios Apokaukos (XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 25-26 mm. Weak and poorly preserved imprint.

No photo available.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Michael holding scepter (r. hand) and globus cruciger (1. hand). Circular inscription along a border of dots: ..ЄROHΘ I.

Rev. Inscription of four fines:

–·– | + ΔI | MHTPI | OΛIAΠ |KAV.

[+ K(ύρι)]ε βοήθι Διμητρίο ... Ἀπ(ο)καύ[κ(ῳ)].

The Dumbarton Oaks Collection contains a seal of Demetrios Apokaukos, patrikios and archegetes of the West. It bears the same iconographic subject and it is probable that the two seals belonged to the same person. According to its publishers[13], the office of archegetes was equivalent to that of ὁπλιτάρχης. This suggests to me that the letters ΟΛΙ in the third line might be associated with this office.

In the collection M. L. Zarnitz is preserved another seal of Demetrios Apokaukos, this one as strategos, dating from the third quarter of the eleventh century[14].

19. Irene Iasitina (XII c.)

Historical Museum in Iambol. no. 5178. D. 24-26.5 mm.; field 19 mm. Thickness: 3.5 mm. The imprint was once in good condition, but now is in a poor state of preservation. Holed in the center. The reconstruction of some sections of the text is problematic.

Ed. **Йорданов,** Тунджа-Марица, 125-37, no. 9.

No parallels known.

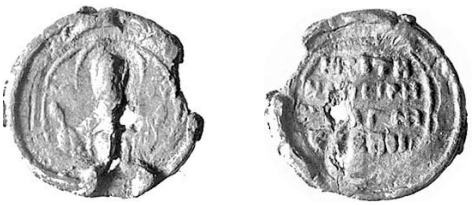

Obv. Bust of the Virgin orans, wearing chiton and maphorion, holding medallion of Christ before her. Sigla: M̄P̄-Θ̄V̄: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ. Border of dots.

Rev. Inscription of four lines. Border of dots.

IACITH | N.NЄIPH | NH.AΓNH | CKЄΠOI

᾽ Ιασιτην[ὴ]ν Εἰρήνη[ν], Ἁγνή, σκέποι(ς).

The seal can be dated generally to the twelfth century. Its owner is Εἰρήνη ᾽Ιασιτηνὴ. She is a representative of the family of the Iasitai. In Markianos Codex 524 (σ.129, ἀριθ. 113, ϕ. 46 β) it is reported that Leo Roger, the grandson of the sebastos and protonobelissimos and translator from Latin, married Eirene of the family of Iasitai.

13 **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, no 1.3.

14 **Seibt-Zarnitz,** *Künstwerk,* no. 2.3.4.

20. Eudokimos Morocharzanes (last quarter, XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 27-29 mm.; field 15 mm. Thickness: 2.6 mm. Struck off-center. Imprint and specimen in superb condition.

Unpublished.

Parallel specimens: **Jordanov**, Plovdiv, no. 13; DO 58. 106.5710.

All three specimens are from the same boulloterion.

Obv. St. Symeon standing, as an orant. Inscription in two columns: Θ-CV-MЄ-ѠN || Ѡ- ΘѠ-ΔO-XO-C: Ὁ ἅ(γιος) Συμεὼν ὠ Θ(ε)ωδόχος.

Rev. Inscription of five lines. Border of dots.

+ ЄV | ΔOKIMȣ | CΦPAΓ'MA | MѠPOXAP | ZANȣC

+Εὐδοκίμου σφράγ(ισ)μα Μωροχαρζάνους.

Representatives of this family are known in Byzantium, among them Εὐδόκιμος Μωροχαρζάνης β'νοτάριος τοῦ γενικοῦ, who signed the pittakion of Emperor Alexios I Komnenos, dated April 1088, relating to the monastery of Christodoulos on Patmos[15]. It is not impossible that the owner of the seal presented here and Eudokimos Morocharzanes from the document cited are identical.

Among the correspondents of Michael Psellos we know of a representative of the Morocharzanes family, who held the post of judge of the Boukellarioi after Michael Psellos[16]. Yet whether that is the same Eudokimos or another member of the family cannot be determined with certitude.

The name Κωνσταντῖνος Μωροχαρζάνης πατρίκιος καὶ πρωτονοτάριος τοῦ σεκρέτου β'σακέλλης is also known from the narrative sources; he certified a document of the same monastery on Patmos, dated May 23, 1088[17].

Another open question: to whom in Philippoupolis and the stronghold near the village of Melnitsa was Eudokimos Morocharzanes writing, and in what capacity? Was it as a private person to his friends or relatives staying there, or in an official function?

21 and 22. Zacharias (end, XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 15-17 mm and D.15-19 mm.

Unpublished.

No parallels known.

15 *Actes Patmos I,* no. 48 B[224].

16 **Pselos,** *SM, 2,* p. 998.

17 *Actes Patmos I,* nos. 48 D[248]; 49 B[287]; 349.

Obv. Inscription of three lines. Border of dots.
+ | ΓΡΑΦ | CΦΡΑ | ΓΙΖѠ
Rev. Inscription of three lines. Border of dots.
ΚЄΛΟ | Γ8CZA | ΧΑΡΙΑ
Γραφ(ὰς) σφραγίζῳ κὲ λόγους Ζαχαρία.

23. Theodore Kazanes, vestes (third quarter, XI c.)

Private collection (Kliment Atanasov, Burgas). D. 16-20 (?) mm. Thickness: 2.5 mm. Weakly imprinted. The blank was smaller in diameter than the die.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. St. Theodore standing, holding a spear (r. hand) and shield (1. hand). No visible inscription.

Rev. Inscription of four lines:
+KЄR'Θ' | ΘЄOΔѠPѠ | RЄCTIT. | KAZANH
+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Θεοδώρῳ βέστι τ[ῷ] Καζάνῃ.

The owner of the seal affixed to a communication sent to an unknown addressee in the stronghold near the village of Melnitsa is the vestes Theodore Kazanes. The seal can be dated to the third quarter of the eleventh century.

There was a seal preserved in an auction of R. J. Myers (N.Y., March, 1981) of the following description:

Ovb. Bust of St. Michael.
Rev. ΘЄOΔѠ | CΠAΘ'.ΔΔ | ..KAZ | NI
It dates generally to the eleventh century.
In the IFEB collection, no. 270, the following seal is preserved:
Obv.: St. Theodore Tiron standing frontally with long beard.
Rev.: Inscription of five lines:
CΦPA... | CЄRA... | KAZA... | OΔѠ.| .
It can be dated to the twelfth century.

The chronicle of Niketas Choniates mentions the name of Theodore Kazanes, a young general during the reign of Alexios III (1195-1203)[18]. It is clear he cannot be identical with the owner of the seal recovered in Melnitsa. It is possible to identify the owner of this seal with the owner of the specimen of the IFEB collection.

18 **Choniates,** 474.1-4.

24. Theodore Kassiteras, protospatharios and strategos (XI c.)

Archaeological Museum in Nessebar, no. 925. D. 31-32 mm. Thickness: 3 mm. Strong imprint and well-preserved specimen.

Unpublished.

Parallel specimens: **Jordanov**, *Preslav,* no. 356. Struck from the same boulloterion.

Obv. Bust of St. Theodore, holding a spear (r. hand) and shield (1. hand). Inscription in two columns: ....|| Δ-Ѡ-Р': [Ὁ ἅ(γιος) Θεό]δωρ(ος).. Indeterminate border.

Rev. Inscription of five lines. Border of dots.

+ КЄR'Θ'| ΘЄОΔ'РОА'| СПАΘ'SСТР'| . ГТОКА . | .НТЄ..

+ К(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Θεοδ(ώ)ρο (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) στρ(ατηγῷ) το Κασ[σ] ητε[ρᾶ].

In my publication cited above I proposed a reading of the patronym as КАС|..'ТЄ. = Κασ(τα[μ(ο)ν(ί)]τε[ς]. This new specimen from Nessebar would tend to weaken that suggested reading. Seibt, in his review, proposes the above reading[19].

25. Theodoulos (end, XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 15 mm. Strong and well preserved imprint. No photo available.

Unpublished.

Parallels: **Jordanov**, Zlati Voyvoda, no. 10.

Obv. Inscription of four lines:

ГРА | ФАС | СФРА | ГІZѠN | - . -

Rev. Inscription of four lines:

КАІ | ΛΟГϞС | ΘЄОΔϞ | ΛОV

+ Γραφὰς σφραγίζων καὶ λόγους Θεοδούλου.

26. Theoktistos monk (XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 20 mm. Full specimen, but not in a good state of preservation. Chipped.

Unpublished.

No parallels known.

19 **Seibt**, *BZ,* 89, p. 136.

Obv. Inscription of four lines:
- + - | ΘKЄRO | HΘЄITѠ | CѠΔ8 | -ΛѠ-
Rev. Inscription of four lines:
ΘЄO | KTHCTO | MONA | - X -
+ Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Θεοκτήστο μοναχ(ῷ).

27. Theophanes (end, XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 19-21 mm. Strong imprint, in a good state of preservation. No photo available.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans, wearing chiton and maphorion with medallion of Christ on her chest. Sigla: ..|| $\overline{\Theta V}$.

Rev. Inscription of five lines:
ΛOГO | CΦPAГ | ZѠГPA | ΦACΘЄO | ΦANO
Λόγο(υς) σφραγ(ί)ζῳ γραφὰς Θεοφάνο(υ).

28. Jacob imperial spatharokandidatos (IX c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 25-26 mm. Weak imprint, poorly preserved.

No photo available.

Obv. Bust of the Virgin, wearing chiton and maphorion, holding medallion of Christ before her. Circular inscription along a border of dots: +ΘKЄROHΘ.....

Rev. Inscription of five lines:
– ₀ – | IAK | . ROR'CП | . ΘAPOKA | . ΔIΔAT' | +
+Θ(εοτό)κε βοήθ[ει τῷ σ]ῷ δ(ούλῳ) Ἰακόβο β'σπαθαροκανδιδάτ(ῳ).

29. Emperor Isaac II Angelos (1185-1195)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 42-45 mm. Superb imprint and condition.

Unpublished.

Parallels: Cf. **Barnea**, *Empereurs,* 149-72, no. 14; **Лихачев**, *Моливдовулы,* Table LXXIX,1.

Obv. Christ seated on a backless throne, wearing a mantle, blessing (r. hand) and holding the Gospels (l. hand). Sigla: $\overline{\text{IC}}$ - $\overline{\text{XC}}$.

Rev. Emperor Isaac II Angelos standing frontally on a souppedion wearing a stemma, divitision, and loros. He holds a scepter with a short shaft (r. hand) and an akakia (l. hand). In upper r. field, *manus Dei.* Border of dots . Inscription in two columns:

I-CAA-KI-OC || ΔЄC-ΠO-T᾽: Ἰσαάκιος δεσπότ(ης).

The finding of the seal of Emperor Isaac II Angelos at the stronghold near the village of Melnitsa, district of Iambol, attests to its importance and role in that part of the country in the twelfth century as well.

30. John ho tou Alexiotou presbyter? (XI c.)

Private collection (Emil Kosev, Shumen). D. 17-20 mm; field 15 mm. Thickness: 5 mm. Despite the fact that the strike was not well–centered, the imprint is relatively strong and full, though the last two lines of the text reverse are poorly preserved, which makes its reading difficult. It is possible to suggest that following the office $\overset{\text{P}}{\text{Π}}$ = πρ(εσβυτέρῳ) is a patronym, whose nephew is the owner of the seal. But it also cannot be ruled out that this is the name of the church where John served.

Unpublished.

No parallels known.

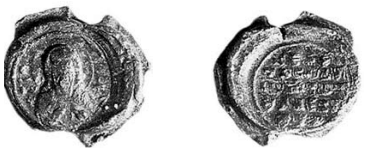

Obv. Bust of St. John the Baptist blessing (r. hand) and holding a scroll (l. hand. Inscription in two columns: Θ-$\overline{\text{IΩ}}$-O || $\overset{\text{P}}{\text{Π}}$-.: Ὁ ἅ(γιος) Ἰω(άννης) ὁ Πρ(ό)[δ(ρομος)].

*Rev.*Inscription of five lines:

KЄR᾽Θ᾽|TΩCΩΔ8᾽| $\overline{\text{IΩ}}\overset{\text{P}}{\text{Π}}$TΩT | 8ΑΛЄΞI | ΩT8

+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Ἰω(άννῃ) πρ(εσβυτέρῳ) τῷ τοῦ Ἀλεξιώτου.

31. John Batatzes(?), vestes (third quarter, XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 24 mm. Thickness: 3 mm. Weak imprint, especially the last two lines of the inscription.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. John the Baptist blessing (r. hand) and holding a book (l. hand). Vertical inscription in two columns: Θ-IΩ-O || Π-Δ᾽: Ὁ ἅ(γιος) Ἰω(άννης) ὁ Πρ(ό)[δ(ρομος).

Rev. Inscription of four lines:

+ KЄR'Θ'| IѠRЄC T'| TON.ATA | ..HN
+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Ἰω(άννην) βέστ(ην) τὸν [B]ατά[τ]ζην.

The available letters do not allow me to give a definite reading of the patronym. The seal can be generally dated to the third quarter of the eleventh century.

The literature contains other seals with the name of John Batatzes:

1. In his capacity as πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς from the second half of the eleventh century, attested by two specimens, one of which was found at Thessaloniki[20].

2. In his capacity as κουροπαλάτης (XIth-XIIth c.), attested by a specimen recovered at Noviodunum[21]. When published, it was dated to the twelfth century and the owner of the seal was identified with John Komnenos Batatzes (1132-1182), grandson of the Emperor John II Komnenos (1118-1143)[22].

The narrative sources contain mention of a personage with these names. He was one of the brothers-in-arms of the usurper Leo Tornikios at the time of his rebellion in 1043-1044[23]. Leo Tornikios was a patrikios. It is possible to assume that his comrade was either of the same rank or protospatharios, so that one could identify him with the above-presented Ἰωάννης Βατάτζης πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς.

Did that same person own the two other seals from the fortress near the villages of Melnitsa and Noviodunum? Two possibilities can be considered: (a) the three groups of seals belong to the same person, whose career developed during the second half of the eleventh century; or (b) we are dealing here with two or even three separate persons, the more so since the Batatzes family was quite active in this period.

32. John N., judge and grand kourator of Mytilene (XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 17-19 mm. Weak and illegible imprint,which renders its reading difficult.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans, wearing chiton and maphorion with medallion of Christ on her chest. Sigla: ..|| $\overline{\Theta V}$.

Rev. Inscription of six lines:

.ΘKЄ.. | . ѠKPIT. | KAIMЄΓA. | K8PATѠP. | MITVΛHN. | T.KΛHΔ.

[+] Θ(εοτό)κε [β(οή)θ(ει) Ἰ]ω(άννῃ) κριτ[ῇ] καὶ μεγά[λ(ῳ)] κουράτωρ[ι] Μιτυλήν[η(ς .....].

20 **Schlumberger**, *Sig.,* 353; *Inédite*, V, 19, no. 24.

21 **Barnea**, Noviodunum, I, 239-47, no. 7.

22 On him, see **Barzos**, *Komnenoi,* no. 47.

23 See **Skylitzes**, 441-42.

33. Constantine (end of XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 17-18 mm. Good imprint and well preserved specimen. No photo available.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription of three lines:

+ΓΡΑΦ | ΠΡΟC | ΑΓѠ

Rev. Inscription of three lines:

SΛO | ΓOVC | KѠN

Γραφ(ὰς) προσάγῳ κὲ λόγους Κων(σταντίνου).

34. Constantine vestarches (XI c. third quarter)

Historical Museum, Shumen. D. 17-22.5 mm. Thickness: 4 mm. Good imprint and specimen in good state of preservation. Overstruck.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of military saint (perhaps St. Theodore?), holding a spear (r. hand) and shield. No visible inscription.

Rev. Inscription of four lines:

+ KЄR'Θ'| TѠCѠΔ8 | ΛѠKѠNRЄ | CTAPXH

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Κων(σταντίνῳ) βεστάρχῃ.

35. Constantine Maniakes, protonobelissimohypertatos (second half, XII c.)

Private collection. It was presented to me for documentation by Emil Kosev (Shumen) on April 30, 1989. D. 33-35 mm. The strike is not centered and the imprint is weak. Parts of the die were not imprinted, probably because of a defect in the boulloterion. This renders its entire reading problematic.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription of five lines. Border of dots.

+TѠNPAΦѠN|KѠNTANTIN8|VΠЄRTAT8ΔЄ|ΠRѠTON...| ΛICIMO.

Rev. Inscription of five lines. Border of dots.

+CIΔHPO|ЄKTVΠѠN..|KΛЄICMOΛV|...NTOV |...IAK8

+Τῶν γραφῶν Κωνσταντίνου ὑπερτάτου πρωτον[ωβελ]λισίμο[υ] σιδήρ(ῶν) ἐκ τύπων [δὲ] κλεὶς μολυ[βδί]ν(η) τοῦ [Μαν]ιάκου.

Proposed reading of Seibt-Wassiliou.

The owner of the seal is Constantine Maniakes with the title πρωτονωβελισσιμοϋπέρτατος, compounded from πρωτονωβελίσσιμος and ὑπέρτατος, found in documentary sources between 1156 and 1206[24]. I would suggest dating this seal as well to that time frame.

The following representatives of the Maniakes family by the name of Constantine are known from the narrative sources:

1. Κωνσταντῖνος Μανιάκης σεβαστός, participant in the Blachernae synod in 1094. Nothing more is known about him[25].

2. Κωνσταντῖνος Μανιάκης, private person. Unpublished seal of the following description in the Zacos collection. It can be dated to the end of the eleventh century or the beginning of the twelfth century.

Obv. Virgin orans standing to front, wearing chiton and maphorion. holding medallion of Christ before her.

Rev. Inscription of four lines:

KѠN | CΦPAΓIC | MAT8MA | NIAKH

36-37. Constantine Syropoulos, spatharokandidatos and kommerkiarios of Develtos (XI c.)

a) Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 20-21 mm. Weakly imprinted.

b) Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 21-22 mm. Weakly imprinted. No photo available.

Unpublished.

Parallels: **Jordanov**, *Develt*, VI. 12 (1-3) and one unpublished specimen from a private collection in Razgrad. All six specimens were struck from the same boulloterion.

Obv. Inscription of four lines:

+KON | CTANT | ΠAΘAP | KANΔΔ'

Rev. Inscription of four lines:

SKOMЄ .| KHAPI'ΔЄ | .ЄΛT'OCV | ..Π8Λ'

+ Κονσταντ(ῖνος) σπαθαρ(ο)κανδ(ι)δ(ᾶτος) (καὶ) κομε[ρ]κηάρι(ος) Δε[β]ελτ(οῦ) ὁ Συ[ρό]πουλ(ος).

24 **Dölger**, *Diplomatik*, 32; **Seibt**, *Bleisiegel*, 296-97.

25 See **Gautier**, Blachernes, 217.11, 239 no. 7.

It is interesting to note that seals of this kommerkiarios are found at the northern border of the empire (Drustur), along the Black Sea (Anhialo) and now also at the old Bulgarian-Byzantine border.

38. Michael Avlonas?, protonobelissimos (XI-XII c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. of blank 16-17 mm. Despite the small blank, almost all the letters were struck up, except for some from the last two lines. Specimen is in a good state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans, wearing chiton and maphorion. Sigla:
.. || ΘV: [M(ήτη)ρ] Θ(εο)ῦ.
Rev. Inscription of four lines:
+| MIXAHΛ| A'NORЄΛH | CIM'TON. | .ΛONA
+ Μιχαὴλ (πρωτο)νοβελησίμ(ῳ) τὸν [Αὐ]λονα.

A basic problem in the interpretation of these seals is connected with the uncertain reading of the last two lines, where the patronym was written. The available letters .|.ΛONA suggest to me that the patronym can be connected with the city Avlona-Valona (Αὐλῶνα).

The seal can be generally dated to the end of the eleventh century or the beginning of the twelfth century. If the completion of the missing letters is correct, the owner of the seal stems from the city Avlona. That town was a strategic fortress in the war waged by Alexios I Komnenos against the Normans in 1081 and 1108[26].

The name of Michael Avlonas is not familiar to me from the narrative sources. Michael Kekaumenos was appointed commander of Byzantine forces in Avlona in 1108, probably also protonobelissimos[27]. The question arises whether Anna Komnene did not give an erroneous name, or whether after winning his victory, the general was given the sobriquet Avlonas, which also appears on his seal.

39. Michael Iasites, magistros and doux of Antioch (1047-?)

Historical Museum in Iambol, no. 6023. D. 29-34 mm. Fragment of triangular form.

Unpublished.

Parallels: **Zacos**, *Seals*, III, October 7, 1998, 40.

26 On the course of events, see **Златарски**, *История* II, 170-77,240-46.

27 See **Skoulatos**, *Personnages*, no. 133.

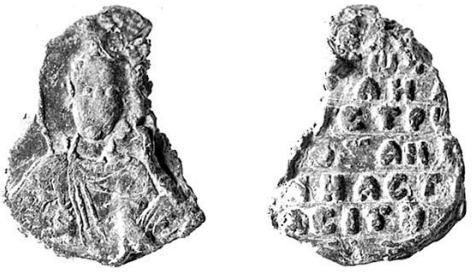

Obv. Bust of military saint (beardless), holding a spear (r. hand) and shield (1. hand). No visible inscription.

Rev. Inscription of seven lines:

..ЄR. | ..CѠΔ. | ...AHΛ | ...CTPѠ | ...CTPѠ | ..ȣK'ANT |..HACT. | .ACITH

[+K(ύρι)]ε β(οή)[θ(ει) τῷ] σῷ δ[ούλῳ) Μιχ]αὴλ [μαγ(ί)]στρῳ [(καὶ) δουκ(ὶ) Ἀντ(ι)[οχ]ήας τ[ῷ Ἰ]ασίτῃ.

Due to the fragmentary character of the specimen, the complete text cannot be read. It is chiefly connected with one or more toponyms. The reading I give above is influenced largely by the parallel specimen in the collection of Zacos similar to this one (see citation above):

Obv. Bust of Saint Demetrios, represented as a warrior facing frontally. He holds a spear (1. hand) against his chest and a shield (r. hand). Around the representation is a circular inscription with invocation.

Rev. .....|MAΓICT..|...T'SΔ..|..CHCΔV.|OCTѠHA|CIT'

= [+ Μιχαὴλ] μαγίστ[ρῳ βέσ]τ(ῃ) (καὶ) δ[ουκ(ὶ) πά]σης Δύ[σε]ος τῷ Ἠασίτ(ῃ).

The IFEB collection preserves an unpublished seal of the following description:

Obv.: Bust of Saint Demetrios, represented as a warrior facing frontally. Of the vertical inscription the following remains: ....|T-PI-Ѡ-C

Rev. MIX...|CΠAΘA..|ΔΔSCTP.|THΓ'TOH|ACHT'

It is possible to suppose that all three groups of seals belong to the same person.

Who was Michael Iasites? The name Michael Iasites is mentioned several times in Skylitzes. Information on him can also be found in the chronicle of Aristakes Lastivertzi: it is reported for 1037 that Ἰασίτης was katepano of Ἰβερίας[28].

After the conquest of Ani, the capital of the Armenian Bagratids in 1045, Μιχαὴλ βέστῃ τῷ Ἰασίτῃ was appointed doux of the city[29]. The name of this same person surfaces in connection with the invasion by the emir of Dvin Abdul Sevar, called by the Byzantines Aplisfar, but Michael Iasites was already βεστάρχης[30].

The next report on Iasites is in the Balkans and in connection with the rebellion by Leo Tornikios in 1047. After the latter was repulsed and driven from Constantinople, he returned to Arkadiopolis and set up his camp there. He soon laid siege unsuccessfully to Rhaidestos, and returned to Arkadiopolis. "Since just then eastern troops were passing through Chrysopolis and Abydos to Thrace, the emperor appointed Michael Iasites, magistros, as their strategos and sent him against the rebel"[31]. Then he set up his camp

28 See **Skylitzes**, 402.7.

29 Ibid., 435.1.

30 Ibid., 437.37.

31 Ibid., 441.62-65.

against the rebels, but did not go into battle; instead, he sent them a secret letter in which he promised them a pardon. As a result of this far-sighted action by Michael Iasites, that continued on through the winter of 1047 and 1048, the followers of Leo Tornikios gradually abandoned his camp and defected to the side of the emperor. This is how that rebellion was finally suppressed.

If we assume that the seals presented above are from the same person, their texts supplement our knowledge about this general.

In the seal from IFEB, he is spatharokandidatos and strategos. It is clear these were his positions before 1045.

Yet how can we comment on his office in the specimens from the fortress near the village of Melnitsa and the Zacos collection?

According to the publisher of the specimen, that was the position of Michael Iasites after the crushing of the rebellion by Leo Tornikios. This assumption would appear acceptable, but how then can we explain the receipt of communications from him in the Melnitsa stronghold in his capacity as doux of Antioch? It is well-known that elite units from the eastern provinces were under the command of the doux of Antioch. It is possible to hypothesize that Michael Iasites arrived in the Balkans with that appointment, and in that capacity wrote to the commander of the garrison in the stronghold near the village of Melnitsa.

The third group of seals, if they indeed do relate to him, best reflect his position during the period of the Tornikios rebellion. He had been put in charge of all the armed forces of the empire for a specific military campaign, i.e. δοὺξ πάσης Δύσεως.

Of course, it is not impossible that he was appointed doux of Antioch, a leading position in the empire, after the events in the Balkans, and that he wrote to an acquaintance or relative who was in the garrison stationed in the stronghold near the village of Melnitsa.

40. Michael Xeros?, patrikios (XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 25-26 mm. The reading of the patronym is uncertain due to the weak imprint of the third line. No photo available.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Theodore, holding a spear (r. hand) and shield (l. hand). Inscription in two columns: ..... || Δ- Ѡ-PO: [Ὁ ἅ(γιος) Θεό]δωρο(ς).

Rev. Inscription of four lines:

ΜΙΧΑΗΛ | ΠΡΙΚΙѠ | ΤѠΞΗΡ |- Ѡ -

Μιχαὴλ π(ατ)ρικίῳ τῷ Ξηρῷ.

41. Michael, grandson of Samuel (last quarter, XI c.)

Archaeological Museum Nessebar, no. 1027. D. 22-23 mm. Thickness: 3 mm. Weak imprint.

Unpublished.

Parallel: unpublished specimen in Vienna (Münzkabinett 673).

No photo available.

Obv. Inscription of three lines:

CΦPA |ΓIC | M^{X}I

Rev. Inscription of three lines:

CAMOV | ΗΛЄΞOC | ΦVOC

+ Σφραγὶς Μιχ(αὴλ) Σαμουὴλ ἐξ ὀσφύος.

41A. Manuel Lachanas (XII c.)

Private collection of a merchant in Shumen. D. 30-33 mm. Thickness: 3.5 mm. Well-centered, but damaged imprint. The first letters in several lines are not legible, and the seal is split along the channel.

Unpublished.

Parallel: IFEB, no. 175.

No photo available.

Obv. St. Theodore Stratelates standing to front, holding a spear (r. hand), his l. hand resting on a shield set on the ground. Inscription in two columns:

Θ-ΘЄO-ΔѠ-POC || O-ҬPA-ΤΗΛ-ΤΗ-C: Ὁ ἅ(γιος) Θεόδωρος ὁ Στρατιλάτις.

Rev. Inscription of five lines:

+ CON | .ANϑHΛ | . ЄΛAXAN | .NMAPTVC | CKЄΠOIC

+Σὸν [M]ανουὴλ [μ]ε Λαχαν[ᾶ]ν μάρτυς σκέποις.

Manuel Lachanas is not known from other sources.

42. Mouchoumet vestarches (third quarter, XI c.)

Private collection (Zheliazko Dimov, Burgas). D. 16 mm. Perhaps a weak imprint, but all the letters from the Greek text have been imprinted. Specimen in a good state of preservation.

Unpublished.

Parallel: unpublished specimen in Dumbarton Oaks (DO 55.1.4570).

Obv. Inscription in Arabic script.

Rev. Inscription of four lines:

RЄC | TAPXI| MϑXϑ | MЄT

Βεστάρχι Μουχούμετ.

It is clear the owner was bilingual. To date I have been unable to decipher the text in Arabic script. Werner Seibt informs me that according to A. Beihammer (Vienna), it could be Muhammad, followed perhaps by the kunya (Abu . . .). The name Μουχούμετ points to an Arab origin. During the third quarter of the eleventh century, to which the seal can be dated, there are a number of cases where a given Arab or Persian was in the service of the empire.

43. Myron imperial protospatharios and grand kourator (first half, IX c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 25-28 mm. Struck off-center. The first line of the text is cut off, rendering it difficult to read the first name.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Cruciform invocative monogram (Laurent type V); in the quarters:
.ω-Cω || . ϐ-Λω
Rev. Inscription of four lines:
MVP.. | .A'CΠAΘ. | . .ΓAΛωK. | .PATOPI
+ Θεοτόκε βοήθει [τ]ῷ σῷ] [δ]ούλῳ Μύρ[ωνι β'] (πρωτο)σπαθ(αρίῳ)
[(καὶ) με]γάλῳ κ[ου]ράτορι.

44. Niketas Seleukos (XI c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 20 mm. Weakly imprinted, but well-preserved.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. The Virgin standing, raising her hand towards the *manus Dei* in the upper l. quarter. On either side the sigla $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$ and the vertical inscription:
HA-ΓI-. || CO-PI-TI-..: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ ἡ Ἁγι[ο]σορίτι[σα].
Rev. Inscription of four lines:
+ | ΘKЄR'Θ'| NIKHTA | . ωNCЄΛ | ....
+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Νικήτᾳ [τ]ῶν Σελ[ευκῶν].

In the Hermitage collection (M-10401) is preserved an unpublished seal of a vestes, Niketas Seleukos:

Obv. Standing figure of the Virgin, half-turned to the left. Around the representation, part of an inscription: + KЄ....ΘЄI

Rev. Inscription of four lines:
..KHTA|.ЄCT'Tω | .ЄΛЄV | Kω

It is probably the same individual. In addition to the similarity of name, there is also the same iconographic subject.

Niketas Seleukos is unknown from the narrative sources. [One could be dealing with the seal of a bishop, e.g. of Selge, Selinous, Seleukeia. W.S.].

45. Nikephoros Dekanos, kouropalates and anagrapheus of Nisos (XI-XII c.)

Private collection (Vurban Vurbanov, Elkhovo). D. 18-20 mm. Weak imprint, but well preserved.

Unpublished.

No photo available.

Parallels: **Йорданов,** Никифор Декан, 75-79; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, no. 32.1.

The three specimens were struck from the same boulloterion.

Obv. Inscription of four lines:

. ЄR'Θ'| . . . HΦOP'| . ȣPOΠA | ΛATI

Rev. Inscription of four lines:

ΔȣKIS | ANAΓPAΦ | NHCȣT. | ΔЄ . . .

+[K(ύρι)]ε β(οή)θ(ει) Νικηφόρ(ῳ) κουροπαλάτι δουκὶ (καὶ) ἀναγραφ(εῖ) Νήσου τ[ῶ] Δε[καν](ῶ).

An interesting question is: who in Sozopol and the fortress near the village of Melnitsa were the intended recipients of the communications written by Nikephoros Dekanos, and what was the character of his correspondence, official or private?

46. Nicholas Synesios, protoproedros (last third, XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 18-20 mm. Weakly imprinted.

Unpublished.

A parallel in the Zarnitz Collection (no. 527).

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding book (l. hand). Inscription in two columns: Θ-N-I || K-o-ΛA': Ὁ ἅ(γιος) Νικόλα(ος).

Rev. Inscription of five lines:

+KЄ.. | NIKOΛ. | A'AЄΔP. | TѠCYNЄ | -CH-

+K(ύρι)ε [β(οή)θ(ει)] Νικολ[ά(ῳ)] (πρωτο)(προ)έδρ[ῳ] τῷ Συνεσή(ῳ).

Nicholas Synesios, owner of the seal affixed to correspondence to an unknown addressee in the area of southeastern Bulgaria, is unfamiliar from the narrative sources. [But a seal attesting him in the higher position of protonobelissimos was found in Ras[32]. Can Nicolas be the Synesios mentioned in the *Alexiad* as a general fighting against the Pechenegs[33]? W.S.].

47. Romanos Monasteriotes, magistros (second half, XI c.)

Historical Museum, Shumen. D. 17.1-19 mm. Thickness: 2.5 mm. Good imprint and good state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

32 See **Maksimovic, L.** Olovni pečhati vizantiiskog porekla. – In: **Popovic, M.** *The Fortress of Ras* (Belgrade, 1999), 437-38.

33 Cf. **Skoulatos**, *Personnages,* 285 ff.

Obv. St. Demetrios standing frontally, holding spear in r. hand, l. hand set on shield resting on ground. Inscription in two columns: Θ-Δ-H-. || .-T-P-I-O'

Rev. Inscription of five lines. Border of dots.

+ KЄR'Θ'| PѠMANѠ | MAΓICTPѠ | TѠMONA | CTHPIOT'

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Ῥωμανῷ μαγίστρῳ τῷ Μοναστηριότ(ῃ).

Romanos Monasteriotes is unknown from the narrative sources.

The narrative sources do mention a John Monasteriotes, vestarches and katepano of Armenia and Iberia (according to an inscription from Ani of 1058/59); magistros and doux of Iberia in 1059[34].

Romanos Monasteriotes had the same title and was a contemporary of John's. It is possible to assume he was a relative, perhaps his brother.

48. Stephanos koubouklеisios (X-XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 18 mm. Weakly imprinted.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding book (l. hand).

Rev. Inscription of five lines:

+ KЄR'.| TѠC... | CTЄ... | K8R8K | .

+K(ύρι)ε β(οή)[θ(ει)] τῷ σ[ῷ δού(λῳ)] Στε[φάν(ῳ)] κουβουκ[λ(ει)σ(ίῳ)].

49. N. imperial spatharios and strategos of Macedonia (IX c.)

Historical Museum in Iambol, no. 5179. D. 22-23 mm. Thickness: 4.5 mm. Weak imprint, especially the obverse.

Unpublished.

Parallel: cf. **Йорданов,** Тунджа-Марица, no. 7. Kept at the Historical Museum in Khaskovo. Found in the fields near the village of Izvorovo, district of Khaskovo, in the area called "kaleto" ["stronghold"]. D. 21 mm. Thickness: 4 mm. It was struck from the same boulloterion as ours and therefore has the same defects.

34 According to the will of Eustathios Boilas from the year 1059: see **Lemerle,** *Cinq,* 39, 42, no. 10.

Obv. Cruciform invocative monogram (of indeterminate type [but see **Zacos,** *Seals*, I, type LXXXIV]); in the quarters: ..- ω||..-Λω

Rev. Inscription of five lines. Border of dots.

..... | ωR'CΠA . | SCTPAT | Γ'MAKЄ . | ONI.

+ Θ(εοτό)κε βοήθ(ει) [τῷ σ]ῷ [δού]λῳ.....ῳ β'σπα[θ(αρίῳ)] (καὶ) στρατ(η)γ(ῷ) Μακε[δ]ονία(ς).

50-51. Anonymous (second half, XI c.)

(a) Historical Museum, Nessebar, no. 1051. D. 17-18 mm. Thickness: 3 mm. Superb imprint and excellent state of preservation.

(b) Private collection (Kliment Atanasov, Burgas). D. 14.5-15 mm. Thickness: 2.5 mm. Weakly imprinted, but excellent state of preservation.

Both specimens were struck by the same boulloterion.

Unpublished.

Parallels: cf. **Schlumberger,** *Sig.,* 61-62, no. 4; **Konstantopoulos,** Athens, no. 711.

Obv. The Annunciation. The Archangel walking to right. Vertical inscription:

XA – PI . . . NH: [Χαῖρε (κε)]χαρι[σμέ]νη.

Rev. Inscription of six lines:

+ KЄ | ROHΘЄI | TωNRϑΛω | NONTAΔI | ЄMЄΔI. | ωC

+ Κ(ύρι)ε β(οήθει τῶν βουλώνοντα δι ἐμὲ δι[κ(αί)ως.

52. Iconographic (second half, XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 22-23 mm. Strong imprint, but poorly preserved. Broken along the channel.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of military saint (St. George?) with short curly hair, holding a spear (r. hand) and shield (1. hand).

Rev. Bust of St. Michael with nimbus, short curly hair, and wings, represented with the insignia of rule. Details of his figure are not visible.

53-54. Iconographic (second half, XI c.)

(a) Archaeological Museum in Nessebar, no. 1134. D. 18-20 mm. Strong imprint and well-preserved specimen.

(b) Historical Museum in Iambol, no. 5318. D. 16-37 mm, Thickness: 2.5 mm. Strong imprint and well-preserved specimen.

Unpublished. No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin, wearing chiton and maphorion, perhaps holding medallion of Christ before her. Sigla: M̄ | | Θ̄.

Rev. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding book (l. hand). Inscription in two columns: o-N-I|| K-O-Λ'

55. Iconographic (end, XI c.)

Historical Museum in Iambol, no. 5870. D. 22-22.5 mm. Complete specimen, but weak imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Virgin orans standing on a souppedion. Sigla: M || Θ.. On both sides a vertically inscribed epithet that I have been unable to decipher to date.

Rev. Inscription of five lines:

+ | . CΦPA | . . . ЄIMI | THNΓPAΦH | ΓNѠC.RΛ | ПѠ.

+[Οὖ] σφρα[γὶς] εἰμι τὴν γραφὴ(ν) γνώ[σ]η βλέπω[ν].

Seals with incomplete texts:

56. (XI c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 28-29 mm. Weakly imprinted, cracked and holed in the center from corrosion. All this makes it difficult to read the text.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin with nimbus, maphorion, and himation, holding before her a medallion with a likeness of the Christ child.

Rev. Inscription of seven lines:

..... | .Ρ'ΔΔ'ЄΠΙ. | .ΓΚΛ'SAN. | ΓΡΑΦ.. ЄCΗ | ..ΡΙΑ'Ο | .ΝΘCΤ. | RACI

[.....σπαϑα]ρ(οκαν)δ(ι)δ(ᾶτος) ἐπὶ [τ(οῦ) Χρ(υσοτρι)]γκλ(ίνου)

(καὶ) ἀν[α]γραφ[ε(ὺς) Μ]εση[μβ]ρία(ς).

[Perhaps one could read at the end: ὁ [ἁ]νθ(ροπος) τ[οῦ] βασι(λέος). [W.S.].

57. (XI c.)

Historical Museum of Iambol, no. 54165. D. 13-24 mm. Slightly more than one half of specimen missing.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription of three lines:

+ Κ...| ΤѠ.. | Δϑ..

+Κ(ύρι)[ε β(οή)ϑ(ει)] τῷ [σῷ] δού[λῳ]

Rev. Inscription of three lines:

.. Ι | …. Ο | .. ΤΡ

[At the end perhaps: [πα]τρ(ικίῳ)]. [W.S.]

58. (XII c.)

Historical Museum, Iambol, no. 5462. D. 22-44(34). Thickness: 2.9 mm. Fragment, less than half. The letters on the obverse are quite shallow and unclear, rendering their reading difficult. It is clear this was a large seal, which probably dates more likely to the twelfth century.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. St. John Prodromos standing, facing. One can see the lower half of the loros rising from his right hand. Preserved from the vertical inscription: .....|| ΔΡ-Ο-ΜΟ-C

Rev. Inscription of seven lines:

ΓЄ.... | CMA..... | .AN..... | .POΦ.... | AΓIC....| .ЄNV.... | AΓIC..

59. (XII c.)

Private collection (Ivan Iotov, Iambol). D. 16-31 mm. One half of a once weak imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of a bust of the Virgin orans.

Rev. Inscription of four lines:

+NIK.. | . OM…. | HT…. | IA….

+ Νικ[ολά]ο μ[ητρ(ο)πολ]ήτ[η Ἀδρ]ια[νου]πόλεως].

Of course, this completion is conjectural, reflecting more the wish of the reader than the specimen's meager data.

60. (XII c.)

Historical Museum in Yambol, no. 5182. D. 17-34 mm. One half of what was once a strong imprint. The preserved letters have been damaged by corrosion

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of a standing figure of St. Theodore, represented as a warrior facing frontally. Only the shield resting on the ground is visible. Preserved from the vertical inscription: ..... -O | Δω | POC.

Rev. Inscription of seven lines:

.O.... | TV..... | VO.....| ΔЄP.....| THN.....| T'.....

In addition to the materials presented here, I also examined another dozen or so specimens or fragments, deriving from the same fortress. But since their documentation is unsatisfactory and they have not been deciphered in full, I have not included them in this study. In general, they stem from the second half of the eleventh century.

After presenting the material, we should now attempt to address the question of the nature of the institution that flourished in the stronghold and was the recipient of the communications and to set up a chronology, i.e., when it existed and what periods are evident in its activity.

A chronological analysis of the lead seals found here suggests the following:

IX-Xth c.: nos. 13, 28,43, and 49 = 4 specimens

X-XIth c.: nos. 1, 6, and 48 = 3 specimens

XIth c.: nos. 9, 10, 18, 24, 32, 36, 37, and 39 = 8 specimens

XIthc. (second half and end): nos. 2, 3,5,7, 8, 11, 12, 14, 15, 16,
17, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33,34, 38, 40, 41, 42, 44,
45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, and 56 = 38 specimens
XIIth c. (last quarter): 4, 19. 29, 35, 58,59, and 60 = 7 specimens

In commenting on these data, we should sketch the distribution of Byzantine seals in the period in question in order to delineate the activity of receipt of correspondence here. These facts should be viewed against the backdrop of the political events of the time and whether the area was under Bulgarian or Byzantine control.

The period from the ninth to the tenth century is represented by four seals, two of which are of strategoi of Thrace and Macedonia. In this period, the stronghold was Byzantine and situated not far from the Bulgarian-Byzantine border. The number of seals is relatively large compared with the correspondence received in other nearby fortresses. It is likely that some garrison was stationed here charged with the task of protecting the route to Adrianopolis. It is highly probable that after 917 the stronghold lay within the borders of the Bulgarian state. This is the reason for the lack of Byzantine correspondence throughout the entire tenth century.

The period from the tenth to the eleventh century marked the time of conquest of these lands by the Byzantine empire. The number of lead seals is very modest. The importance of the stronghold was not great. The empire concentrated its efforts and attention elsewhere.

The period covering the entire eleventh century, its second half in particular, is most marked. More than forty-six of the total of sixty communications, i. e., more than seventy-five percent, were received in this time frame. That coincides with the period of attacks by nomads from the norm, which destroyed the Byzantine administration to the north of the Balkan Mountains and Strandzha-Sakar returned once more to being one of the barriers protecting the route to the Byzantine capital and Adrianopolis. The communications received are from a variety of senders: emperors, military officers, and clerics, along with a sizable percentage from private individuals. All this attests to the presence here of a significant garrison, whose staff maintained contacts with persons from throughout the empire and principally in the capital.

The last group of seals are from the twelfth century, mainly its second half. Compared with those from other settlements, their number is significant. At this time, the stronghold was once more a border defense point following the establishment of the Bulgarian state. Consequently, a Byzantine garrison was stationed there once again.

The data from the lead seals recovered here does not allow us to draw conclusions as to the nature of the subdivision that existed here and what the fortress was called. There are indeed attempts in the literature to identify the site with the medieval Bersinikia, where Bulgarian and Byzantine forces fought a battle in 812[35]. But this datum is not attested by the seals.

The lead seals recovered at the stronghold near the village of Melnitsa, district of Elkhovo, provide evidence that the stronghold was in operation for more than three centuries, with various periods of activity depending on the political situation.

35 **Ангелов, Д., Б. Чолпанов**. *Българска военна история от втората четвърт на X до втората половина на XV век.* София, 1983, 234 – 236.

18. BYZANTINE LEAD SEALS FROM THE VILLAGE OF MELNITSA (DISTRICT OF ELKHOVO, BULGARIA), PART II*

About ten years ago I documented and later published sixty Byzantine lead seals discovered in the fortress near the village of Melnitsa, district of Elkhovo[1].

My interest in the finds originating from this fortress continued in the past years and now I can ascertain that their quantity has doubled. This fact presupposes the documentation of the new finds and their utilization in the overall analysis of the character and type of settlement in which correspondence of various kinds was received bearing these seals.

The new finds come mainly from a private collection purchased for the Regional Historical Museum in Shumen (RHM). It was formed in the last few years and the Melnitsa origin of the seals is almost certain.

The seals have been arranged according to the established scheme of names in alphabetical order and their numbering has been continued. Before that, however, certain specimens which were not satisfactorily documented and illustrated in the previous publication have been amended here. New information of the current location of the seals, where appropriate has also been presented.

4. Andronikos Doukas sebastos (XII-XIII c.)

RHM, Shumen, no. 14354. Former collection of Emil Kossev from Shumen. D. 21-44 (31) 3.5 mm. W. 16.76 g. Once a superb imprint of which only a portion smaller than a half has reached us. The completion of the text is difficult at this stage. Above I offer a variant completion of lines 2 and 3. What we still need to find is some unpublished parallel or a better preserved specimen.

Ed. **Йорданов**, Севасти, № 5; **Jordanov**, *Family Names*, no. 196; **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 173.

No parallels known.

5. Aspietes Pakourianes (XI-XII c.)

RHM, Shumen, no. 14514. Former collection of Emil Kossev from Shumen. Findspot: stronghold hear to village Melnitsa, dist. Elkhovo. D. 19-21 (15) 3 mm. Good imprint, but broken along the channel.

Ed. **Jordanov**, Melnitsa, no.5; **Jordanov**, *Family Names*, no. 534; **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 399.

* *SBS*, 11, 2009, 1-27.

1 **Jordanov**, Melnitza, 21-57.

24. Theodore Kasseteras protspatharios and strategos (XI c.)

Archaeological Museum in Nessebar, no. 925. Find-spot: stronghold near the village of Melnitsa, district of Elkhovo (?). It was presented by Dr. Tzanko Petrov Stoyanov, physician and collector in Nessebar. D. 31-33 (28) 3 mm. W. 12. 22 g. Large flat blank of unprinted areas of the dies.

Ed. **Jordanov,** Melnitsa, no. 24; **Jordanov,** *Family Names*, no. 296.

Parallel: Another specimen struck by the same boulloterion was found in the Strategia of Preslav, see **Jordanov**, *Preslav*, no. 356; **Jordanov,** *Family Names*, no. 295.

41. Michael grandson of Samuel (XI c., last quarter)

Archaeological Museum Nessebar, no. 1027. Find-spot: village of Melnitsa, district of Elkhovo. Presented by Dimitar Neychev (Elkhovo). D. 23-23 (22) 2.1 mm. W. 6.61 g. Weak imprint.

Ed. **Jordanov,** Melnitsa, no. 41; **Jordanov,** *Family Names*, no. 603.

Parallel: Unpublished specimen from Vienna.

41a. Manuel Lachanas (XII c.)

Private collection of a middleman from Shumen. Found in the region of the Strandja Mountain (in such cases, it most frequently refers to the stronghold near the village of Melnitsa, Elkhovo region). D. 30-33 (23) 3.5 mm. Well-centered, but damaged imprint. The first letters of some lines are illegible, and the bulla itself is open along the channel.

Ed. **Jordanov,** *Family Names*, no. 400; **Jordanov,** Melnitsa, no. 41a (without photo).

Parallel: A parallel specimen struck by the same boulloterion is preserved in the IFEB collection, no. 175.

50-51. Anonymus (XI c., second half)

a. Historical Museum, Nessebar, no. 1051. Find-spot: fortress near to village Melnitsa, disc. of Elkhovo. D. 16-17 (15) 3 mm. W. 4.85 g. Superb imprint and specimen in an excellent state of preservation.

Ed. **Jordanov**, Melnitsa, no. 50.

b. Historical Museum, Nessebar, no. 1935. Find-spot: fortress near to village Melnitsa, disc. of Elkhovo. D. 13-16 (16) 3.1 mm. W. 4.14 g. Superb imprint struck on a small irregularly shaped blank. It is also possible that it was cut after it had been struck.

Ed. **Jordanov,** Melnitsa, no. 51.

Both specimens were struck in a different dies or boulloterion.

Obv. The Annunciation. The Archangel walking to right. Vertical inscription:
a. . . . . - . XA – PI . . . NH: [Χαῖρε (κὲ)] χαρι[σμέ]νη
b. . . . || XЄPЄ - SXA – PIC - MЄ - N: Χε(ῖ)ρε (καὶ) χαρισμέν(η)
Rev. Inscription of six lines:
a. + KЄ | ROHΘЄI | TѠNR8ΛѠ | NONTAΔI | ЄMЄΔI . | ѠC
b. + K . | ROHΘ . . | TѠNR8Λ . | NONTAΔ . | ЄMЄΔI . | ѠC
+ K(ύρι)ε β(οήθει τῶν βουλώνοντα δι ἐμὲ δι[κ](αί)ως

53. Anonymus (XI c., second half)

Historical Museum, Nessebar, no. 1134. Find-spot: the northern beach of the peninsula in the Old Town of Nessebar as noted in the inventory book. In previous publication: the village of Melnitsa? D. 16.5-19 (13) 4.5 mm. W. 7.80 g. Well-centered and complete imprint but rather indistinct.

Ed. **Jordanov**, Melnitsa, no. 53.

61. Aetios protospatharios and strategos of Presthlavitzas (XI c., first quarter)

RHM, Shumen, no. 15095. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Topolovgrad-Melnitsa. D. 29-30 (22) mm. W. 15.12 g. The boulloterion was struck on a defective blank. Floats are visible which remained between the sides of the mould for casting.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 315.

Parallels: Two further specimens from the same dies are known, two from the country -Preslav and Sliven, see **Jordanov,** *G. Names*, nos. 63.1 Ba-b, and a third in the collection of the Fogg A. M., no. 2284, (see **Nesbitt-Oikonomides**, *DOS*, 1, no. 69.1). For the rest of the seals of the same Aetios, see **Jordanov**, *G. Names*, nos. 63.1 A-C.

Obv. Bust of St. Theodore holding a spear (r. hand) and a shield in l. hand Vertical inscription in two columns: Θ-ΘЄ-O || Δ-Ѡ-PO-C

Rev. Inscription of four lines:

-⊹ |+AЄTIO | A'CΠAΘ'SC | TPAT'ΠЄ | PCΘΛ'R | -⊹

+'Αέτιο(ς) (πρωτο)σπαθ(άριος) (καὶ) στρατ(ηγὸς) Περσθλ(α)β(ίτζας)

62. Anna Doukaina sebaste (1068- before 1136 ?)

RHM, Shumen, no. 15495. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa. D. 15-16 mm. Although the imprint was well-centered, it is incomplete due to the small blank. Large part remained outside the blank.

Unpublished.

Parallel**: Stavrakos**, no. 67, which is also incomplete and the reading is not absolutely certain. We cannot be sure whether our specimen was struck by the same boulloterion.

Obv. Bust of the Virgin orans facing with medallion on her breast.

Rev. Inscription of five lines:

. . . . . | . . . . . | . . NHCЄ . . | . HTHΔ . | . AINH

[+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῇ σῇ δούλῃ Ἄν]νῃ σε[βαστ]ῇ τῇ Δ[ουκ]αίνῃ

63. N., Antiochites protospatharios (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15117. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot – Melnitsa, Elkhovo region. D. 18-21 (15) 3 mm. W. 6.66 g. Incomplete imprint in a very good state of preservation. The initial letters in line two are indistinct thus rendering the reading of the homonym difficult. It consists of two or three letters and the restoration below is only one possibility.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 163.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book (l. hand). Vertical inscription: Θ-NI-K || Λ-AO-C

Rev. Inscription of four lines:

+ KЄR'Θ' | . . . A'CΠA | ..P'TOAN | TIOXITI

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [Δα(υὶ)δ] (πρωτο)σπα[θα]ρ(ίῳ) το Ἀντιοχίτι

64. Bardas Merkolites vestes (1060s)

RHM, Shumen, no. 15496. Former collection of V. Stankov from Batak, no. 220. Find-spot: fortress near to vilage Melnitsa, disc. of Elkhovo. Incomplete imprint.

Unpublished.

Parallel: **Jordanov**, Family Names, no. 465. Both specimens are struck in a same boulloterion.

Obv. St. Demetrios standing, holding a spear (r. hand), l. hand resting on shield set on the ground.

Rev. Inscription of five lines:

. . . . . | . . . . . | RЄCTH . | TONMЄP | KѠΛHT

[+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Βάρδα] βέστη[ν] τὸν Μερκωλήτ(ην)

65. Basil rector (IX c.)

RHM, Shumen, no. 15126. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot – Melnitsa, Elkhovo region. D. 12-22 (20) 3 mm. W. 3.78 g. Half of what was once a good imprint. The restoration of the image and text is made on the basis of the parallel cited below.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 171.

Parallel: **Konstantopulos**, no. 489.

Obv. Part of eight radial rays, a letter at each end; when joined together, they give the invocation:

Rev. Inscription of five lines:

. . . . . | . ЄIѠ . . . | KTѠ. . | AM . . | . + .

[+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ούλῳ) Βασιλ]είῳ [ῥαί]κτω[ρι] ἀμ[ήν] +

The collection of RHM, Shumen, no. 15175, contains a seals probably of the same owner on which he is οἰκονόμος τῆς Νέας (see **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 346)

66. Basil Ginadinos kouropalates (XI c., end)

RHM, Shumen, no. 15140. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 20-22 (17) 4 mm. W. 5.34 g. Complete and distinct imprint. Some peripheral letters did not print.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 143.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with medallion on her chest. Sigla: M || Θ.

Rev. Inscription of five lines:

+ΘKЄR'Θ' | RACIΛЄIO | KOPOΠAΛ'|T'ΓIMIΔI| -NO-

+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Βασιλείο κο(υ)ροπαλ(άτῃ) τ(ῷ) Γιμιδινο

The letters of the last line recording the patronym are not very distinct which renders the reading difficult. Such a name is unknown.

67. Basil N., vestarches (XI c., third quarter)

RHM, Shumen, no. 15130. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D.16-19 (11) 3.1 mm, W. 5.30 g. The imprint on the obv. is complete, certain parts on the rev. are missing. The letters are muddled and have indistinct outlines. This renders the reading mostly of the patronym uncertain.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 133.

No parallels known.

Obv. Inscription of three lines:

+KЄRO | HΘ'RACI | ΛЄIѠ | - ο -

Rev. Inscription of four lines:

RЄC | TAPXH | TONRCHѠ| Π8ΛѠ

+ Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) Βασιλείῳ βεστάρχῃ τον ... πουλῳ

68. Christophoros imperial spatharokandidatos epi ton barbaron (X c.)

RHM, Shumen, no. 15492. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 14-23 mm. Half of what was once an excellent imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. A griffin on l., attacking a dragon.
Rev. Inscription of five lines:
. . . . CT | . . . . Ѡ'R'C | . . . POKAN | . . . ЄΠITO | . . APRAP | . ✢ .
[+ Χρι]στ[οφόρ]ῳ β'σ[παθα]ροκαν[δ(ι)δ(ά)τῳ)] ἐπὶ τὸ[ν β]αρβάρον

69. Constantine bishop of Develtos (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15141. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 16-18 (18) 3.1 mm. W. 6.04 g. Incomplete imprint in a poor state of preservation. The blank was smaller than the diameter of the dies.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 360.

Parallels: Another specimen struck in the same boulloterion is found in Debelt, see **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 359. A third specimen is preserved in the collection of the museum in Istanbul, no. 429. See **Laurent**, *Corpus*, V.1, no. 723.

Obv. Inscription of four lines.
K̲Є R'Θ̲'| . ѠCѠΔ8'| . ѠNCT. | .TIN.
Rev. Inscription of three lines.
| . . HC̲ | .ΟΠΟΔ . | . ЄΛT .
+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [τ]ῷ σῷ δού(λῳ) [Κ]ωνστα[ν]τίνῳ [ἐ]πησ[κ]όπο Δε[β]ελτοῦ

70. Constantine proedros of Russia (1156-1159)

RHM, Shumen, no. 15162. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa. D. 27.5-29 (26) 3.5 mm, W. 15.48 g. The specimen was once a complete good imprint, but now it is in a poor state of preservation, chipped along the circumference and cracked along the channel.

Unpublished.

Parallels: The collection of the Benaki Museum in Athens contains another specimen struck in the same boulloterion. The whole text can be restored on the basis of comparison with our specimen. We encountered an enigma in the process of comparison. According to Father Laurent's description, the Virgin is represented on the obverse seated on a low-backed throne. **Laurent,** *Corpus* V, 1. Paris, p. 606, no. 789. However, a bust representation is seen in the illustration, which seen from a distance resembles that of the Virgin, but a more careful look would ascertain that it is a beardless saint most probably St. Stephen (**Laurent,** *Corpus*, V.1, Pl. 107). Probably the unclear photo has given grounds to V. L. Yanin to postu-

late in his work that the obverse contains " поясное изображение Богоматери".[2] I find it difficult to explain this discrepancy. Perhaps there was a technical error in the publication of Laurent's Corpus and the seal of Constantine proedros of Russia was related with the obverse of another seal. Victoria Bulgakova has encountered the same riddle in her work with the seals of the metropolitans of Kiev[3]. She has investigated how was it that the image of St. Stephen appeared instead of that of the Virgin seated on throne. In her opinion, St. Stephen is from seal no. 199 of Laurent's Corpus belonging to John koubouklеisios and imperial cleric (**Laurent,** *Corpus*, V.1, no. 199).

Obv. The Virgin seated facing on thokos, holding a medallion before her breast. Sigla: M-P || ΘV: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ

Rev. Inscription of four lines:

+ CΦPA | ΓICΠPOЄΔPȣ | PѠCIAKѠN | ҂ANTINȣ | -.-

+ Σφραγὶς προέδρου Ῥωσίας Κωνσταντίνου

Who was this Constantine proedros of Russia and how did his seal happen to be in the fortress near the village of Melnitsa? In the following lines I will try to find the answers to these two questions.

Another group of seals is known bearing the name of Constantine metropolitan of Russia.

They contained the image of the Virgin seated on throne on the obverse, as on our specimen, but the inscription of the reverse is different:

+ Κωνσταντῖνος ἐλέῳ Θεοῦ μητροπολίτης πάσης Ῥωσίας

He is attested by three specimens. One in the collection of the museum in Lvov[4] and further two in the collection of the Hermitage: the one is a lead seal[5] and the other is struck on a gold plate[6].

Two metropolitans of Russia in the XIIth c. named Constantine are attested in narrative sources. The one occupied the see in 1156 and died in 1159. The other was metropolitan from 1167 and his name was mentioned until 1174. The previous investigators shared the opinion that the first group of seals, to which our specimen also belongs, has to be associated with Constantine I, while the second one with Constantine II (1167-1174)[7].

2 **Янин,** *Актовые печати,* с. 49, no.49.

3 **Bulgakova,** *Byzantinische Bleisiegel,* p. 265.

4 **Swiencicky, D.** Byzantinische Bleisiegel in Sammlungen von Lwow. - *ИБАИ,* 16-18, 1940, 434-441.

5 **Laurent**, *Corpus,* V.1, 606-607, no. 790; **Янин,** *Актовые печати,* p. 49.

6 **Guruleva, В. В.** Второе обретение памятника (Хрисовул русского митрополита XII в.). – *Сфрагистика и история культуры*, Санкт Петербург, 2004, 121-129.

7 **Лихачев, Н. П**. *Материалы для истории византийской и русской сфрагистики*. Ленинград, 1930 с. 5; **Laurent**, *Corpus,* V.1, p. 606; **Янин,** *Актовые печати,* с.49.

As regards the person of Constantine, his name was first attested in the proceedings of a session of the Synod of the Patriarchate of Constantinople on 26th January 1156 chaired by the Patriarch (Loukas!). The question of Christ's sacrifice in view of Christ's passions and in liturgical aspect was discussed at this synod. The metropolitan of Russia, who was going to depart for his bishopric, shared his opinion on this question and demanded that the other hierarchs should also share theirs and that the synod should enact a decision which would settle the aroused dogmatic doubt. The opinion of the Metropolitan of Russia was that Christ's sacrifice was not given only to the Father, but also to the Word itself and the Holy Spirit since the Holy Trinity was indivisible. Other bishops also shared their opinions and the Patriarch of Jerusalem as well. Then the two schismatics were questioned. Protoedictos Michael, perhaps the nephew of the metropolitan of Thessalonike (ὁ τοῦ Θεσσαλονίκης), declared that he had previous doubts but now fully accepted the opinion of the synod. The metropolitan of Dyrrachion Eustathios, who submitted his written opinion, admitted his doubts and wished to be enlightened on the question. Finally, led by sacred zeal, the bishops signed an anathema to all who had different views and persevered in their heresy, but the penitents were accepted and pardoned according to the canons and traditions of the Fathers. The proceedings were signed and sealed by the chartophylax John Pantechnes[8].

The name of Constantine metropolitan of Russia should be mentioned again in the register of the Patriarchate in the late January or February 1156. It is in regards of a patriarchal letter ascertaining the legitimacy of Constantine as metropolitan of Kiev and Russia. In the same letter it was ordered that Clement was banished from the metropolitan see, all who had nominated and supported him were put to anathema (or excommunication – the Slavic word for it is *неблагословения*) and those who Clement had promoted and ordained were defrocked.

Unfortunately, the text of the letter was lost. It can be restored on the basis of the unreliable text of the Goustin chronicle[9].

The initiative for the choice and arrival of Constantine was due to Prince Yuri Dolgoruki. Three bishops arrived for the meeting of the metropolitan in Kiev: Neophitos of Novgorod, Kosmas of Polotsk and Manuel of Smolensk. Meanwhile Neophitos died before the arrival of Constantine and the divine service was conducted in Hagia Sofia by the two bishops and the metropolitan. Yuri received benediction in the church. When he occupied the see in Kiev, Constantine began with the appointment of new bishops and the banishment of Clement's followers. In 1157 he appointed the Greek Kosmas as bishop in Galich and Basil, whose nationality is unknown, in Pereyaslav, and in 1159 Antony, a Greek again, in Chernigov. Arkadios, who the Novgorod citizens had elected in 1156, was approved on his chair in Novgorod in 1158. Prince Yuri Dolgoruki died on 15th May 1158 and was buried in St. Spas monastery in Berestov without the relevant honours due to the opposition against him in the Kievan society.

After Yuri's death, Iziaslav Davidovich, the former Chernigov prince, settled in Kiev. However, his stay there was short since in the late 1158 he was driven away from Kiev. His church policy must have been very similar to that of Yuri since metropolitan Constantine remained in Kiev and continued distributing bishop positions: Arkadios in Novgorod, Leo in Rostov, etc.

8 **Grumel**, *Régèstes*, no.1038.

9 Ibid, no. 1140.

After Iziaslav was driven away, Yaroslav and Mstislav entered Kiev. Metropolitan Constantine probably afraid of the revenge of Mstislav for the curse on his father by the synod of 1156 fled to Chernigov where the Greek Antony was bishop. It was precisely here that he got ill and soon died (around Easter 1159) and his will specified that his dead body be given to the dogs. This unusual wish soon provoked a pious legend of miracles accompanying the execution of the death will of the metropolitan[10].

I will dwell upon the question of the possible addressee of the Russian metropolitan in the fortress at the end of the present research.

71. Constantine Alopos (XI c., last quarter)

RHM, Shumen, no. 15132. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 18-17 (13) 3 mm. W. 5.34 g. Well-centered and complete imprint in a poor state of preservation. The reverse has two oxide nests which damaged the text.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 373.

Parallels*:* Further two specimens struck in the same boulloterion were found in Bulgaria. See **Jordanov,** *Family Names*, no. 29-30.

Obv. Bust of the Virgin orans with the medallion of Christ on her chest. Remaining from the sigla: .. || ΘV: [M(ήτη)ρ] Θ(εο)ῦ..

Rev. Inscription of four lines:

b.+ | . . . R . . | . . .KѠN | TѠ . ΛѠ | . .

+ Θ(εοτό)κε βο[ήθει] Κων(σταντίνῳ)] τῷ [Ἀ]λω[πῷ]

72. David imperial mandator and ek prosopou of Thrace (IX c.)

RHM, Shumen, no. 15096. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 25-26 (22) 3.8 mm. W. 9.82 g. Incomplete imprint in an excellent state of preservation on the obverse. Two oxide nests on the reverse.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 299.

No parallels known.

Obv. Portion of invocative cruciform monogram. In the quarters: ..-CѠ || .8- ΛѠ

Rev. Inscription of four lines:

10 **Приселков, М. Д**. *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X- XII вв*. Санкт Петербург, 2003, 213-216; **Штапов, Ж. Н**. *Государство и церков Древней Руси X-XIII вв.* Москва, 1989, 197.14.

+ΔΑΔR | M ΑΝΔΑΤ | .ЄΚΠΡΟ |ΤΙCΘΡ
+Θ(εοτό)κε βοήθηει [τῷ] σῷ [δ]ούλῳ Δα(υὶ)δ β'μανδάτ(ωρι) [(καὶ)] ἐκ προ(σώπου) τῖς Θρ(άκης)

73. Eudokimos Morocharzanes (XI c., last quarter)

RHM, Shumen, no. 15105. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, disct. of Elkhovo. D. 24.5-25.5 (20 ?) 3.8 mm. W. 11.64 g. Complete and well-preserved specimen, made slightly off-center.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 398.

Parallels: Three further specimens struck by the same boulloterion were found in various settlements around the country, see **Jordanov,** *Family Names*, nos. 516-518.

Obv. St. Symeon standing, as an orant. Inscription in two columns:
Θ-CV-MЄ-ѠN || W- ΘѠ-ΔO-XO-C: Ὁ ἅ(γιος) Συμεὼν ὡ Θ(ε)ωδόχος.
Rev. Inscription of five lines. Border of dots.
+ ЄV | ΔOKIMϑ | CΦPAΓ'MA | MѠPOXAP | ZANϑC
+Εὐδοκίμου σφράγ(ισ)μα Μωροχαρζάνους

This is a second specimen of Eudokimos Morocharzanes found in the fortress.

74. George Kontoladonos? (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15127. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 17-17.1 (13) 4 mm. W. 7. 40 g. Well-centered imprint in a good state of preservation. Certain letters from the last two lines are unclear which renders the reading of the patronym difficult.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 540.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book (r. hand). Vertical inscription: Θ-NI-K ||Λ-A-O'
Rev. Inscription of four lines:
+KЄR'Θ'| ΓЄѠPΓIѠ | .ONTѠΛA | ΔѠNϑ
+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Γεωργίῳ [K]οντωλαδωνου

75. George Choirosphaktes patrikios (XI c., second half)

Private collection (V. Stankov from Batak), now in Archaeological Museum of Plovdiv. Find-spot: the stronghold near the village of Melnitsa, district of Elkhovo. D.29-29 (4) ? mm. Complete imprint in a fairly good state of preservation. Cracked along the center.

Ed. **Jordanov**, *Family Names,* no. 750.

Parallels*:* **Mordtmann**, Greece, p 48 and two unpublished specimens from collections DO Shaw 1060 and Zacos, III (two copies).

Obv. Inscription in four lines:
+| ΓЄѠΡΓΙ | ѠCΦΡΑΓΙC | ΜΑΤϑΧΟΙΡ’ | CΦΑΚΤϑ | .
Rev. Inscription in four lines:
.| ΤϑΠΡΙ | ΚΙѠΑΞΙѠC | ΤЄΤΑΓΜЄ | -ΝΟV -
+ Γεωργίου σφράγισμα τοῦ Χοιρ(ο)σφάκτου τοῦ π(ατ)ρικίου ἀξίως τεταγμένου

1. In the collection Zacos, III, is preserved another metrical seal of George Choirosphaktes as judge at Charsianon (**Cheynet,** Zacos, III, no.264).

2. In the collection Fogg A. M., no. 782, is preserved an unpublished seal of George Choirosphaktes as a private person.

Obv. Bust of the Virgin orans with medallion. . Sigla: M-P || ΘV
Rev.+| CΚЄΠ’ΘΚЄ | ΓЄѠΡΓΙѠ | ΤѠΧΟΙΡ’C | ΦΑΚΤΗ

76. Gregory protospatharios epi tou Chrysotriklinou... (X-XI c.)

RHM, Shumen, no. 15124. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 14-22 (19) 3 mm. W. 6. 32 g. Half of what was once incomplete imprint. The available letters are pressed and unclear, which renders the reading of the text difficult.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 541.

No parallels known.

Obv. Bust of Virgin facing holding medallion of Christ before her. No sigla visible.
Rev. Inscription of five or six lines:
. . ΡΗ . . . |ΟΑ’CΠ . . . | . . COT . . . | . . ΤΙ . . . . | . ΑΤΙ. . .
[+Γ]ρη[γορί]ο (πρωτο)σπ[αθ(αρίῳ) ἐπ(ὶ) τ(οῦ) χρ(υ)]σοτ[ρ(ιγ)κλ(ίνου) . . . ..

77. Gregory protospatharios and epi tou maglabiou (X-XI c.)

RHM, Shumen, no. 15137. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 16.5 - 19 (15) 2 mm. W. 4.70 g. Complete imprint in a good state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 131.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin with both hands raised before her. Sigla: M-P || ..
Rev. Inscription of five lines:
- + - |ΘΚЄR'Θ'| ΓΡΗΓΟΡ'Α'|CΠΑΘΑΡ'|SЄΠΙΤ'ΜΑΓ | ΛΑR'ϐ
+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Γρηγορ(ίῳ) (πρωτο)σπαθαρ(ίῳ) (καὶ) ἐπὶ τ(οῦ) μαγλαβ(ί)ου

78. John (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15134. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 18-18 (14-16) 4.5 mm. W. 9.30 g. Well-centered imprint in a good state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 427.

No parallels known.

Obv. The Virgin standing holding Christ in her r. arm.
Rev. Inscription of four lines:
+Θ . . |ROHΘ . .| TѠCѠΔ. | ΛѠIѠ
+Θ(εοτό)[κε] βοήθ[ει] τῷ σῷ δ[ού]λῳ Ἰω(άννῃ)

79. John (XI c., last quarter)

RHM, Shumen, no.15498. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 17-17 mm. Complete and well-preserved imprint.

Unpublished.

Obv. Bust of the Virgin orans facing without a medallion on her breast. Sigla: M || Θ.
Rev. Inscription of four lines:
+CKЄΠ'| ΠΑΝΑΓΝ'|CONΛΑT'| IѠ
+Σκέπ(οις) Πανάγνε σὸν λάτ(ριν) Ἰω(άννου)

80. John Isys (XII c.)

RHM, Shumen, no. 15100. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, disct. of Elkhovo. D. 22-25 (26 ?) 3 mm. W. 10.40 g. Incomplete imprint of a rectangular shape. It seems it is trhmed along the periphery. A portion chipped.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 385.

Parallel: Another specimen struck in the same boulloterion was found in the region of Srem (modern Serbia)[11].

Obv. St. George on horseback walking r.

Rev. Inscription of three lines.

+ | СΦРАГІ. | ІѠNO. | TOVIC. | - -

+Σφραγὶ[ς] Ἰω(άν)νο[υ] τοῦ Ἴσ[υ]

81. John Makrembolites (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15136. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 16-17 (14 ?) 3 mm. W. 4.18 g. Well-centered imprint in a good state of preserevation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 393.

Parallels: **Schlumberger**, *Sig.*, p. 674, no. 1; **Staurakos,** *Bleisiegel*, p. 246, n. 530.

Obv. Inscription of four lines:

+K Є | ROHΘI | TѠCѠΔ’| IѠ̄

Rev. Inscription of four lines:

TѠ | MAKPЄ | MROΛI | TH

+K(ύρι)ε βοήθ(ε)ι τῷ σῷ δ(ούλῳ) Ἰω(άννῃ) τῷ Μακρεμβολίτῃ

For the seals of John Makrembolites, see **Staurakos,** *Bleisiegel***,** 245-246 and **Hunger**, Makremboliten, 9-16[12].

82. John Pepagomenos (XI c., last quarter)

RHM, Shumen, no. 15104. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 24-25 (20) 3.5 mm. W. 10.188 g. Complete and well-preserved imprint. Holed in the upper half and was probably suspended from a document or was worn as an icon.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 405.

Parallels: Unpublished from Fogg, A.M. no. 715 and **Zacos**, III, no. 1394.

11 **Maksimovic, L., V. L.Popovic**. Les sceaux byzantins de la région danubienne en Serbie. - *SBS*, 2 (1990), 122-123, no. 8.

12 **Hunger, H**. Die Makremboliten auf byzantinischen Bleisiegel und in sonstigen Belegen. - *SBS*, 5 (1998) 1-29.

Obv. Bust of the Virgin turned on l. with hands upraised toward Hand of God in upper field. Sigla: **M-P || ΘV**.

Rev. Inscription of five lines:

+ IѠ.N | NOVCΦPA | ΓICMAΠЄ | ΠAΓѠMЄ | NѠ

+ Ἰω[ά]ννου σφράγισμα Πεπαγωμένου

For the person of John Pepagomenos and his seals, see **Staurakos,** *Bleisiegel*, 291-292.

83. John Philagres (XI c., last quarter)

RHM, Shumen, no. 15116. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa. D. 21-21 (20) 3 mm. W.5.80 g. Complete and well-preserved imprint.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 412.

Parallels: Unpublished from Fogg, A.M. no. 715 and **Zacos**, III, no. 1394.

Obv. Inscription of three lines:

CΦPA | ΓICTYΓ | XANѠ

Rev. Inscription of three lines:

$\overline{\text{IѠ}}$Φ | IΛAΓ | PH

Σφραγὶς τυγχάνω Ἰω(άννου) Φιλάγρῃ

John Philagres is unknown in written sources. The Orghidan Collection contains a seal of the proedros Andronikos Philagres (see **Laurent**, *Orghidan*, no. 115).

84. John Stravoromanos (XI c., last quarter)

RHM-Shumen, no. 15098. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, disct. of Elkhovo. D. 24-25.5 (24) 4 mm. W. 10.84 g. Incomplete imprint. The last letters of the inscription are missing.

Ed. **Jordanov,** *Family Names*, no. 670A.

No parallels known.

Obv. Inscription of four lines:
..V... | ROHΘЄI | TѠCѠ | ΔϞΛ’
Rev. Inscription of four lines:
..Ѡ | TѠҬPA | ROPѠ | MANѠ
[+K]ύ[ριε] βοήθει τῷ σῷ δούλ(ῳ) [Ἰ]ω(άννῃ) τῷ Στραβορωμανῷ

85. John N., proedros (XI c., last quarter)

RHM, Shumen, no.15500. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. Well-centered but incomplete imprint. Parts of the depiction and certain letters did not print or were damaged. All that renders the reading, mostly of the patronym, difficult.

Unpublished.

Obv. Bust of unknown bishop saint facing, blessing (r. hand) and holding a book (l. hand). Trace from vertical inscription: . . . || IT-M’-.
Rev. Inscription of six lines:
. KЄ . . | . ѠCѠΔ . | IѠΠPOЄ | ΔPѠTѠ . | . TO . . . | . . .
[+]K(ύρι)ε [β(οή)θ(ει) τ]ῷ σῷ δ[ού(λῳ)] Ἰω(άννῃ) προέδρῳ τῷ . . . . . .

86. Justinian I (527-565).

Private collection (Vesselin Stankov from Batak). Find-spot: Melnitsa. D. 18-22 (19 !) 3.9 mm. Incomplete imprint due to the irregular shape of the blank.

Unpublished.

Parallels: **Schlumberger**, *Sig.*, p. 420**; Laurent**, *Vatican*, no 9; **Barnea**, Empereurs, no 2-5; **Zacos**, *Seals*, I, no 3 a-b; **Seibt**, *Bleisiegel*, no. 6.

Obv. Bust of Justinian I, nimbate, beardless, facing; wears chlamys and crown-helmet with plume and pendants. Circular inscription along border of dots: . . . VSTINI || . . . . . [D(ominus) n(oster) Iu]stini[anus p(er)p(etus) Aug(ustus)].
Rev. Winged Victory in chiton advancing to front; holds wreath in either hand.
In lower field l. and r., cross.

87. Katakalon Tarchaneiotes (1074-1095)

RHM, Shumen, no.15119. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 18-20 (16) 3 mm. W. 4.96 g. Well-centered and superb imprint.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 410.

Parallel: **Jordanov**, *Family Names*, no. 702.

Obv. Inscription of four lines:
- * - | KATAKAΛ'| CΦPAΓICM'| TѠNΓPAΦѠ'| o TOΔЄ o |- * -
Rev. Inscription of four lines:
- * -| TAPXAAN'| OTϑONCK'| ΠOICΘЄϑ | ΛOΓЄ | - * -
Κατακαλ(ὼν) σφράγισμ(α) τῶν γραφῶ(ν) τόδε
Ταρχαν(ι)ότου ὅν σκ(έ)ποις Θεοῦ Λόγε

For the rest of the seals and the person of Katakalon Tarchaneiotes, see **Jordanov**, *Family Names,* nos. 701-703.

88. Leo (X-XI c.).

RHM, Shumen, no. 15147. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 13-15 (11) 3.5 mm. W. 4.04 g. Complete imprint in a good state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 434.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book (l. hand). At either side vertical inscription: Θ-N-I || K-O
Rev. Inscription of four lines:
+KЄ | ROHΘ'| ΛЄON | TI
+K(ύρι)ε βοήθ(ει) Λέοντι

89. Leo (XI c., end)

RHM, Shumen, no. 15146. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 13-15.5 (?) 3.1 mm. W. 3.10 g. Incomplete imprint due to the small diameter of the blank.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 629.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion on her breast. Sigla: M || .
Rev. Inscription of four or five lines:
. . . . | . . . . T | .IKЄTȣ | CȣΠAP | ΘЄNЄ
[+Σφραγ(ὶς) Λέον]τ(ος) [ο]ἰκέτου σου Παρθένε

90. Leo (XI c., end)

Private collection (Vesselin Stankov from Batak). Find-spot: Melnitsa. D. 20-20 (18) 3 mm. Complete imprint in an excellent state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion on her breast. Sigla: M || ΘV
Rev. Inscription of four or five lines:
+CΦPAΓ'| ΛЄONTOC |OIKЄTȣCȣ | ΠAPΘЄN | Є
+Σφραγ(ὶς) Λέοντος οἰκέτου σοῦ Παρθένε

Probably the two specimens belonged to one person.

91. Leo Hagioapostolites protospatharios (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15114. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 22-22 (20) 3 mm. W. 6.54 g. Complete and well-preserved imprint.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 162.

No parallels known.

Obv. Rev. Inscription of six lines:
+| ΛOГȣC | CΦPAΓI | ZWTOVA'| CΠAΘA | PIOV
Rev. Inscription of five lines:
ΛЄON | TOCΦHMI | TȣAΓIOA | ΠOCTO | ΛITOV
+Λόγους σφραγίζω τοῦ πρωτοσπαθαρίου Λέοντος φημι τοῦ Ἁγιοαποστολίτου

92. Leo Italiotes (?) thytes (metropolitan) of the Thessalians (XII c., second half)

RHM, Shumen, no. 15107. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 22-26 (23) 4 mm. W. 10.14 g. Incomplete imprint with indistinct letters which renders the reading difficult.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 362.

No parallels known.

Obv. The lower half of a standing figure holding a scepter in the r. hand.

Rev. Inscription of five lines:

. . ΤΑΛΙ . . . |. .ΟΝΤΑΤΟΝΘ . | . .ΝΜΕΘΕΤ . | . ΛѠΝCΚΕ | ΠΟΙC

[+ Ἰ]ταλι[ώτ(ης) Λέ]οντα τὸν θ[ύτη]ν με Θετ[τα]λῶν σκέποις

Of course, the proposed reading is only one variant. A metropolitan of Thessalonica by this name is unknown.

93. Leo Nikerites vestarches (XI c., third quarter)

RHM, Shumen, no. 15115. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: stronghold near to village of Melnitsa, disc. of Elkhovo. D. 20-21(18) mm. W. 7. 44 g. Good imprint.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 523a; **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 139.

Parallels: **Jordanov**, *Family Names*, no. 523; **Seibt**, *Bleisiegel*, no. 99; DO. 58. 106. 5596 (unpublished). Struck with the same pair of dies as our specimen.

Obv. Inscription of three lines:

+ ΚЄR'Θ'| ΤѠCѠΔϐ'| ΛЄONTI | - o -

Rev. Inscription of three lines:

- o - | RЄCTAP | XHTѠNI | ΚЄPITH | - o -

+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Λέοντι βεστάρχῃ τῷ Νικερίτῃ

94. Maximos protospatharios and protonotarios (X-XI c.)

RHM, Shumen, no. 15154. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 13.5-15 (?) 3.5 mm.W. 4.20 g. Subsequently trimmed along the circumference as it seems the image on the obv. was meant, which damaged the inscription and the reading is rendered difficult.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 194.

No parallels known.

Obv. Bust of a saint with curly hair and nimbus.
Rev. Inscription of four lines:
.AΞIM | .CΠAΘA | . . ANѠ.| . . .
[M]άξιμ[ο]ς [(πρωτο)σπαθά[ρ(ιος) (καὶ)] (πρωτο)νω[τάριος]

95. Michael Arnes hypatos and vestiarites (mid-XI c.)

RHM, Shumen, no. 15099. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, disct. of Elkhovo. D. 25-26 (22) 3.5 mm. W. 10.10 g. A good and well-preserved imprint.

Ed. **Jordanov,** *Family Names,* no. 60a.

Parallel: **Sandrovskaja, Seibt**, no. 34. Struck in a different boulloterion.

Obv. Bust St. Michael holding scepter ornamented with three balls (r. hand) and globus (l. hand). Inscription: M-I || X-A: Μιχα(ὴλ)

Rev. Inscription of six lines:
+KЄR'Θ'| MIXAHΛ | VΠATѠNS | RЄCTIAP'| THNTON | APNHN | - o –
+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Μιχαὴλ ὕπατων (καὶ) βεστιαρ(ί)την τὸν Ἀρνήν

96. Moseos Eulogios (XII c.)

RHM, Shumen, no. 15106. Former collection of Vesseliv Stankov from Batak. Findspot: the fortress near the village of Melnitsa, district of Elkhovo. D.23.1-24.1 (?) 3.8 mm. W. 10.28 g. Complete imprint, slightly off center. The letters of the reverse are quite damaged.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 221a; **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 381.

Parallels: For further two specimens struck in the same boulloterion, see **Jordanov**, *Family Names*, no. 220-221. Another unpublished specimen, struck in the same boulloterion, is stored in DO. 58. 106. 4042.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion of Christ on her breast. Sigla: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of four lines.
+| CΦΡΑΓΙC | ΜΑΔΗΜ(ω) | C€(ω)CT8€V | ΛΟΓΙ8
+Σφράγισμα δὴ Μωσέως τοῦ Εὐλογίου

97. Nicholas (?) Kallinikos patrikios (mid-XI c.)

RHM, Shumen, no. 15143. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot – Melnitsa, Elkhovo region. D. 14-15 (17 ?) 4 mm. W. 3.58 g. Once a complete good imprint. Now with fragments cut, which renders the reading of the homonym difficult.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 151.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with medallion on her chest. Sigla: MP || .. Traces of an invocative inscription.

Rev. Inscription of four lines:
. . .K . | . . (ω)ΠΡΙ | . (ω)ΚΑΛΛΙ | ΝΙΚ'ο -
[+ Θ(εοτό)κε βοήθ(ε)ι Νι]κ[ολά]ῳ π(ατ)ρι(κίῳ) [τ]ῷ Καλλινίκο

98. Photios hypatos and kommerkiarios of Develtos? (IX c.)

RHM, Shumen, no. 15122. Former collection of Vesselin Stankov from Batak, no. 118. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 20-21 (17.5 ?) 3.1 mm. W. 6.00 g. Incomplete imprint with damaged surface, which renders the reading very uncertain, especially as regards the kommerkiarios of Develtos.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 284.

No parallels known.

Obv. Invocative cruciform monogram. In the quarters: . (ω) - C(ω) || Δ8-Λ(ω)
Rev. Inscription of five lines:
+ Φ(ω)T. | I(ω)VΠAT. | SKOM€P.| AP'Δ€.. | ΛT.
+ Θεοτόκε βοήθει [τ]ῷ σῷ δούλῳ Φωτ[ε]ίῳ ὑπάτ[ῳ] (καὶ) κομερ[κ(ι)]αρ(ίῳ) Δε[βε]λτ[οῦ]

Kommerkiarios of Develtos by this name is unknown. If the reading is correct, we can increase the list of the titulars of this department by one.

99. N. Radenos ? (XI c.)

RHM, Shumen, no.15131. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 17.5-18.3 (над 18) 2 mm. W. 5. 54 g. Well-centered but incomplete im-

print, which renders the reading difficult. The blank was smaller in diameter than the dies in the boulloterion.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 536

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin holding her hands in front of her breast in praying gesture. No medallion visible. Sigla: M-P || …

Rev. Inscription of four or five lines:

. . KI . | . . THΓP| .ЄOCѠP. | ΔHN.

100. Sisinios patrikios, imperial protospatharios and strategos of Thrace (IX c.)

RHM, Shumen, no. 15118. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 19.1-21.5 (?) 4-6 mm. W. 13.36 g.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 295.

Parallel: **Jordanov,** *G. Names*, no. 35.6. The two specimens were struck by different boulloteria.

Obv. Portion of a cruciform invocative monogram (pl. I. 4). In the quarters: .Ѡ - CѠ || .8- ΛѠ.

Rev. Inscription of five lines:

.CICI | NIѠΠA . . | R'A'CΠ'. . | TPA'T' | . . . .

+ Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Σισινήῳ πατρ(ικίῳ) β'(πρωτο)σπαθ(αρίῳ) [(καὶ)] στρατ(ηγῷ) τ(ῆς) Θρᾴκ(ης)

101. Stephen protospatharios epi tou Chrisotriklinou … (X-XI c.)

RHM, Shumen, no. 15491. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 18-20 mm. Well-centered and well-preserved but incomplete imprint. It seems a piece was cut from it. All that renders the reading difficult.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of unknown military saint (St. George) facing, holding a spear (r.hand). Trace from vertical inscription: Θ- . . . || Ѡ-.-Γ..

Rev. Inscription of five or six lines:
+KЄR'Θ'| . TЄΦAN'A | . . AΘ'ЄΠIT | . . TPIKΛCZ | . ѠP'RN | . . . .
+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [Σ]τεφάν(ῳ) (πρωτο)[σπ]αθ(αρίῳ) ἐπὶ τοῦ
Χρ(υσο)τρικλ(ίνου) . . . . . .

102. Stephen Polys (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15153. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 16-17 (15) 3 mm. W. 4.08 g. The imprint was made slightly off-center and the last line is unclear. It is holed in the upper half and was presumably suspended as a medallion. The whole bulla is effaced and slightly worn from wearing or another reason. As a result the reading of the patronym is not so certain.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 406.

Obv. Bust of the Virgin orans with medallion on her breast. No sigla visible.
Rev. Inscription of four lines:
ΘKЄR'Θ'| CTЄΦA | N'TOV | ΠOΛV
+ | Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Στεφάν(ῳ) τοῦ Πολῦ

For the name of Polys and possibilities to identification with Polys archon of the tagmata of the West in Skylitzes, see **Jordanov**, *Family Names*, no.588.

103. Symeon imperial protospatharios epi ton oikeiakon and judge of Strymon and Boleron (XI c.)

RHM-Shuemn, no. 15113. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Topolovgrad-Melnitsa. D. 22-25 (20) 4 mm. W. 11.12 g. Well-centered imprint in a poor state of preservation. The surface is covered with oxides which renders difficult the identification of the saint and the reading. The proposed reading is only one variant, besides with some reserves.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 321.

No parallels known.

Obv. Bust of indeterminate saint facing, blessing with r. hand. At either side along a border of dots, the following letters are visible: +AΓIѠ || TѠCѠ
Rev. Inscription of five lines:
ooo |+CVMЄ | ѠNR'A'CΠA | .ЄΠIT'OIK | . . .ICTP | . . . ΛЄP'
+ Ἁγίῳ τῷ σῷ δούλῳ Συμεὼν β'(πρωτο)σπα[θ(αρίῳ)] ἐπὶ τ(ῶν) οἰκ(ειακῶν)
[κρητ]ι Στρ[υμόνος Βο]λερ(οῦ)

104. Sotirichos ? patrikos and strategos of Thrace (X c.)

RHM, Shumen, no. 15097. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 26-29 (25) 3 mm. W. 12.06 g. Incomplete imprint in an excellent state of preservation on the obverse. Two oxide nests on the reverse.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 297.

No parallels known.

Obv. Invocative cruciform monogram. In the quarters: . ѡ -C. || Δ8- ΛѠ

Rev. Inscription of five or six lines:

. . . . ΧѠΠ | .ΤΡΙΚ'Κ'CΤ | ΡΑΤΙΓWΤ'|ΘΡΑΚΙ | C+

+Θ(εοτό)κε βοήθει [τ]ῷ σ[ῷ] δούλῳ [Σωτηρι]χῳ π[α]τρικ(ίῳ) κ(αὶ) στρατηγῷ τ(ῆς) Θράκις

105. Theodore (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15151. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 16-17 (?) 4 mm. W. 5. 98 g. Indistinct imprint, slightly off-center.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 420.

No parallels known.

Obv. Inscription of four lines:

+ΓΡΑ | ΦΑC | CΦΡΑ | ΓΙΖѠ

Rev. Inscription of three lines:

ΚΑΙ | ΛΟΓ8C | ΘЄΟΔΟ | ΡΟV

+Γραφὰς σφραγίζῳ καὶ λόγους Θεοδόρου

106-107. Theodore archbishop of Anchialos (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15129. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 15-15 (13?) 4 mm. W. 4.56 g. The obverse is well-centered but in a poor state of preservation. The reverse is better preserved, but the imprint is made slightly off center. Some letters remained outside the blank.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 354.

Parallel: **Laurent**, *Corpus,* V, no. 854.

Obv. Inscription of four lines.
+K∈R'Θ'| TѠCѠΔ'| Θ∈OΔѠ | P
Rev. Inscription of three lines.
. PX . . | . ICKOΠ | .X∈Λȣ
+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ούλῳ) Θεοδώρ(ῳ) [ἀ]ρχ[ιεπ]ισκόπ(ῳ) [Ἀ]χελοῦ

RHM, Shumen, no. 15142. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 15-15 (13) 4 mm. W. 3.80 g. Specimen in a poor state of preservation. The obverse is corroded. A portion chipped. The identification is on the basis of the above specimen.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 356.

Parallels: There further two specimens struck in the same boulloterion found in Pomorie, see **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 355, and unpublished from the museum in Nessebar, no.1823 and RHM, Shumen, no.15485.

Obv. Inscription of three lines.
. . . XH | . . . . TH | . ∈R'Θ'
Rev. Inscription of four lines.
Θ∈OΔ . | . . APX . . | ΠICKOPѠ | AX∈Λ'
+ Ἀρχη[σ]τράτηγε β(οή)θ(ει) Θεοδώρο ἀρχιεπισκόπῳ Ἀχελ(οῦ)

The seal is dated generally to the XIth c. specifically to its second half. An archbishop by this name is unknown among the titulars in Anchialos. At least two letters impressed with seals from different boulloteria were received in the fortress near the village of Melnitsa. It could be assumed that the archbishop did not use his two boulloteria in the same period. Probably there is certain chronological difference between them. It means that he wrote to Melnitsa in a definite span of time.

108. Theodore Dobromiros protoproedros (1070s-1080s)

RHM, Shumen, no. 15138. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Stronghold near to Melnitsa, Elkhovo region. D. 15-16.5 (15) 4.5 mm. W. 5.22 g.

Ed. **Jordanov-Zhekova**, *Catalogue*, no. 156**.**

Parallels: For the seals of this dignitary, see **Jordanov**, *Family Names*, nos.176-182**.** Another unpublished specimen struck with the same pair of dies is preserved in the Hermitage (M-5780).

Obv. Bust of the Virgin holding a medallion of Christ on her breast. Sigla on either side: MP || ΘV: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of five lines:

+ ΘKЄR'Θ' | ΘЄOΔ(ω)PO | A'ΠPOЄΔP'| TωΔORP| MIP'

+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Θεοδώρο (πρωτο)προέδρ(ῳ) τῷ Δοβρ(ο)μιρ(ῷ)

109. Theognostos protospatharios and asekretis (X-XI c.)

RHM, Shumen, no. 15128. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 19-20 (19 ?) 3 mm. W. 6.92 g. Half of what was once a good imprint.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 191.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book (l. hand). Vertical inscription: … || K-O-Λ'

Rev. Inscription of four lines:

- ⁘ - | + ΘЄO | ΓNωCT'A'|CΠAΘ'SAC | KPITI | - ⁘ -

+ Θεόγνωστ(ος) (πρωτο)σπαθ(άριος) (καὶ) ἀσ(η)κρῖτι(ς)

110. Theophylaktos (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15156. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 15-15 (?) 2.5 mm. W. 3.22 g. Incomplete imprint.The reverse is rather effaced and the letters recording the name are not very certain.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 423.

No parallels known.

Obv. Inscription of four lines:

-+- | ΓPA | ΦACCΦ | PAΓIZ | ω

Rev. Inscription of four lines:

KAI | ΛOΓ8C | ΘЄOΦ. | Λ..

Γραφὰς σφραγίζῳ καὶ λόγους Θεοφ[υ]λ[άκ(του)]

111. Xene Protovestiaria nun (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15120. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 18.5-20 (15) 4 mm, W. 8.34 g. Complete imprint in an excellent state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 347.

No parallels known.

Obv. The Virgin Hagiosoritissa standing, turned three quarters on r.., with arms raised in orans toward the *manus Dei* appearing at the upper left side of the field. Inscription on either side: MP || ΘV| H-A-Γ' || C-O-P': Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ ἡ Ἁγ(ίο)σορ(ίτισσα)

Rev. Inscription of five lines:

-+- |ΘKЄR'Θ' | THCHΔ8'|ΞЄNHAxTH|A'τRЄCTI | -APIA -

+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῇ σῇ δού(λῃ) Ξένῃ (μον)αχ(ῇ) τῇ (πρω)τ(ο)βεστιαρίᾳ

Although the text is well-preserved, there is uncertainty in its interpretation. Different readings are possible: Xene is a wife of a protovestiarios or a daughter of this functionary and its position has the role of a patronym. The abbreviation Ax meaning that she was a nun is not very distinct.

112. Zacharias (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15145. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 15-15 (11) 4 mm. W. 4. 58 g. Complete imprint in good state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 424.

No parallels known.

Obv. Inscription of three lines:

ΓPAΦ | CΦPA | ΓIZ(ω)

Rev. Inscription of three lines:

KЄΛO | Γ8CZA | XAPIA

Γραφ(ὰς) σφραγίζῳ κὲ λόγους Ζαχαρία

113. Anonymous (XI c., second half)

Private collection (Vesselin Stankov from Batak). Find-spot: Melnitsa. D. 22-22 (20) 3 mm. Well-centered and complete imprint. A small fragment chipped from the upper half.

Unpublished.

Obv. Bust of Christ, bearded, facing; has nimbus cr, wears chiton and himation; blessing (r. hand) and holding book of the Gospel with jeweled cover (l. hand). Sigla: IC - XC.

Rev. Bust of the Virgin orans without a medallion on her breast. Sigla: M-P || ΘV

Of course, the most interesting about this seal is that a small trapezium-shaped seal with some symbols, perhaps Arabic numbers ivv, is struck on Christ's shoulder on the obverse. I find it difficult to interpret them. Probably only the owner of the seal and the recipients knew what they meant.

114. Anonymous (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15079. Former collection of Vesselin Stankov from Batak, no. 75. Find-spot: Strandzha region, probably Melnitsa. D. 12-13 (11) 4 mm. W. 3.74 g. Well-centered and complete imprint.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 526.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Theodore facing, represented as a warrior. He holds a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Inscription: ....|| O-Δ-ѡ

Rev. Bust of St. George facing, represented as a warrior. He holds a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Inscription: ʘ-Γ-Є||ѡ-.-.

115. Anonymous (XI c., second half)

RHM, Shumen, 15497. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 17-18 mm. Well-centered but incomplete imprint.

Unpublished.

Obv. Bust of unknown military saint (St. Demetrios ?) facing, holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). No visible vertical inscription.

Rev. Bust of St. Theodore facing, holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand).Traces of a vertical inscription: ʘ-Θ-Є-. || Δ-O-P

116. Anonymous (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15112. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 22.5-24.5 (12) 3 mm. W. 10.02 g. Once a well-centered and complete imprint. Now the surface is effaced and bent.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 527.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Nicholas facing, blessing (r.hand) and holding a book (l. hand). Vertical inscription: o-N-IK|| .-Λ-O

Rev. Bust of St. Eleutherios holding a martyr's cross (r. hand). Vertical inscription: o-ЄΛ-V || Θ -Є-P'

117. Anonymous (XI c., last quarter)

RHM, Shumen, no. 15101. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 22-22.5 (19) 3 mm. W. 8. 36 g. Well-centered but incomplete imprint. The letters on the reverse are indistinct and unclear.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 531.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Demetrios facing, holding a spear (r. hand) and shield (l. hand).Vertical inscription: Θ-ΔH || M-IT-P'

Rev. Incription of five lines:

+ OV | CΦPAΓICЄ | MIT..ΓPA | .HNIΔ(Ω)N | MAΘЄ +

+Οὖ σφραγὶς ε(ἰ)μι τ[ὴν] γρα[φ]ὴν ἰδὼν μάθε +

Seals with incomplete text:

118. N., strategos of Thrakesion (IX c.)

RHM, Shumen, no. 15123. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 14.5-25 (?) 5 mm. W. 8.34 g. Incomplete imprint. Half preserved.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 300.

No parallels known.

Obv. Part from cruciform invocative monogram. In the quarters: .. - .. || Δ8-..
Rev. Parts of the last two lines followed by a decoration – plant ornament (fleurons).
. . . . . |. . . . . | . . . . . | ΤΩΝ . . . | ΚΗCΙΩΝ |
. . . . . στρατηγῶ] τῶν [Θρα]κησίων

119. N., imperial protospatharios epi tou Chrysotriklinou and strategos Macedonia (X c.)

RHM, Shumen, no. 15077. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Strandzha region, probably Melnitsa? D. 13-25 (20) 2 mm. W. 3.14 g. Half of what was once a good imprint.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 306.

No parallels known.

Obv. Fragment of a patriarchal cross with fleurons rising from base. Circular inscription: along border of dots: ..... ΔOV.'

Rev. Inscription of five lines:
. . . . . | CΠAΘ. . . . . | ΠΙΤΟΧΡ. . . |ΛΙΝΟΚЄC . . | . . .ΜΑΚЄΔ | .
[+Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ] δού[λῳ β'(πρωτο)]σπαθ[αρίῳ ἐ]πὶ το(ῦ) χρ(υσο)[τρικ]
λίνο(υ) κὲ σ[τρατ(ηγῷ)] Μακεδ(ωνίας)

120. N., protos of Papikion (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15155. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 13-15 (13) 4.5 mm. W. 4.04 g. Incomplete imprint in a good state of preservation. The blank seems to have a lozenge shape and the imprint moved.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 365.

Parallel: **Laurent**, *Corpus*, V, no. 1237, struck in the same boulloterion.

Obv. The Virgin standing holding Christ in l. arm. Sigla: M-P || ..
Rev. Inscription of five lines:
ΘΚ. | .ΟΗΘЄΙ | .ΟΠΡΟΤ'| Τ8ΠΑΠΙ |ΚΙΟV
[+]Θ(εοτό)κ[ε β]οήθει [τ]ο πρότ(ῳ) τοῦ Παπικίου

It is impossible to say on what occasion the confraternity of the monastery on the Papikion Mountain wrote to an unknown addressee in the fortress near the village of Melnitsa.

121. N., presbyteros and higoumenos of … (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15133. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, Elkhovo district. D. 18-18.5 (19 ?) 3 mm. W. 8.48 g. Incomplete imprint in a good state of preservation. Some of the letters remained out of the blank, while others were damaged and as a result the reading is incomplete.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 367.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin facing, holding medallion of Christ before her, palm outward. Sigla: M̄-P̄ || Θ̄V̄

Rev. Inscription of five lines:

. AP..T' | .ȣΛΑΧ'Π | .VT'ΗΓΜ | ΛΑVP'Tȣ | . . . . .

. . . . . πρεσβυτέρῳ ἡγ(ου)μ(ένῳ) λαυρ(α) τοῦ . . . . . .

122. N., poimen (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15148. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa, Elkhovo region. D. 11-14.5 (10) 3.5 mm. W. 3.68 g. Complete imprint in an excellent state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 368.

No parallels known.

Obv. Inscription of three lines:

+KЄ | ROH | ΘЄI

Rev. Inscription of three lines:

TIN | ΠOIM'| COV

+K(ύρι)ε βοήθει τιν ποιμ(ένα) σοῦ

123. Niketas ? imperial protospatharios –hypatos …... . . .**(X-XI c.)**

RHM, Shumen, no. 15121. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa. D. 19-21.5 (20) 3 mm. W. 8.22 g. Well-centered imprint in a poor state of preservation. Slightly bent. The letters are indistinct which renders the reading uncertain.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 553.

No parallels known.

124. N., imperial protospatharios …… (X-XI c.)

RHM 15078. Former collection of Vesselin Stankov from Batak, no. 74. Find-spot: Strandzha area, probably Melnitsa. D. 13-25 (20) 2 mm. W. 2.86 g. Half of what was once a good imprint.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 615.

No parallels known.

Obv. Part of an invocative monogram.

Rev. Certain letters from an inscription of four or five lines:

…..| ..A'C.A | ΠΙ..O |INI….

125. N., (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15103. Former collection of Vesselin Stankov from Batak, no. 99. Find-spot: Melnitsa. D. 22-23.5 (22) 3.5 mm. W. 9.76 g. Incomplete imprint with blurred letters which renders the reading impossible.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 623.

No parallels known.

Obv. Bust of a prelate. Details missing. Visible at r. are the following letters:

⊙-.ѡ-.AC-. || ……

Rev. Incription of five lines:

. . P . . | . Λ . . . ѡ | ΠΑΛΑΙ . . | ЄΛѡ . . . | .

126. N., (**XI c.)**

RHM, Shumen, no. 15108. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 22-22.5 (22) 2 mm. W.10.60 g. Well-centered specimen in a poor state of preservation. Creased and cracked along the channel. Certain letters are only barely visible and cannot be connected in a definite text.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 624.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Michael facing, holding a scepter (r. hand) and globus (r. hand). No sigla visible.

Rev. Incription of six lines:

. . Є I . . | . . C . . . ѡ | . . . . ѡS | PAT . ΓѠ | . . ZHNI | - PH -

127. N., metropolitan of Adrianoupolis? (XII c.)

RHM, Shumen, no. 15111. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 24.5-25.5 (22 ?) 3.5 mm. W. 7.60 g. Well-centered but incomplete imprint, which renders the reading difficult.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 625.

No parallels known.

Obv. The Virgin standing frontally holding a medallion of Christ before her. She is flanked by two saints. At l. no identifying inscription visible, probably St. Paul; at r. St. Peter accompanied by vertical inscription: Ѳ-П-Є-Т-РО-С =Ὁ ἅ(γιος) Πέτρος

Rev. Inscription of seven lines:

. . CX . . | . .. . VП . . | . . . XH. . . | . . . ЄITA.I | . . . CЄVҬAΘ | .OCЄKCAK. | Λ.Iѡ

. . . . . Εὐστά[θ]ιος ἐκ σακ[ε]λ(λ)ιω

The end of the text on the reverse and the iconography give us grounds to accept that this must be another seal of the metropolitan of Adrianoupolis already known by his seal see **Jordanov**, *G. Names*, no. 3.8.

127a. Eustathios metropolitan of Adrianoupolis (XII c.)

In the private possession of a collector in Novi Pazar. It was offered for sale to the Historical Museum Shumen where it was documented. It was later returned to the owner because he did not agree to the purchase price offered. D 42-43 (32) 3 mm. A superbly preserved seal. It is quite possible that this specimen also originates from Melnitsa. Here it is mentioned as a parallel.

Ed. **Jordanov**, *G. Names*, no. 3.8. Several years later I saw the same seal at an auction in Germany.

No parallels known.

Obv. St. Peter (l.) and St. Paul (r.) standing in profile; St. Peter with head raised toward a small bust of Christ in upper field; St. Peter holding a long cross (r. hand) and extending a l. arm toward Christ, a gesture repeated by St. Paul, who holds a book (l. hand). Two vertical inscriptions between them:

Θ-Π-Є-Τ-Ρ-Ο-C||Θ-Π-Α-V-Λ-Ο-C=῾Ο ἅ(γιος) Πέτρος || ῾Ο ἅ(γιος) Παῦλος

Rev. Inscription of six lines. There is a six-pointed star engraved in the field below the inscription:

ЄVҬAΘI | ONΠANAΓNЄ | KAIMVҬAIΛOГ8 | THCAΔPIAN8 | TONΘVTHNCKЄ | ΠOICMЄ

Εὐστάθιον, Πανάγνε, καὶ μυσταιΛόγου τῆς ᾽Αδριανου τὸν θυτην, σκέποις, με

The seal is dated to the XIIth century. The synodikon list of the metropolitans of Adrianoupolis names three metropolitans (nos. 20-22), one of whom is Εὐστάθιος. They are not known from other sources. According to Laurent, Eustathios took the throne in the last quarter of the XIIth century[13].

128. N., (**XI c.)**

RHM, Shumen, no. 15125. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa. D. 13-25 (19 ?) 2.5 mm. W. 4.92 g. Half of what was once a well-centered imprint of indistinct letters. Slightly bent.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 626.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion on her breast. No sigla visible.

R*ev.* Inscription of four or five lines:

. . . . | . . .᾽T8 | . . . . Φ | . . . ω

129. N., (**XI c.)**

RHM, Shumen, no. 15139. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Findspot: Melnitsa. D. 17-18 (16 ?) 2.5 mm. W. 3.68 g. Complete but not sufficiently distinct imprint. The image and paleography are rather primitive and disproportionate.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue,* no. 627.

No parallels known.

13 **Laurent, V.** La liste épiscopale du Synodicion de la metropole d'Adrianopol. - *É. d.' O*, 38, 1939, 8-9, 21.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book (l. hand). At either side vertical inscription: Θ-N-I-.-O || Λ-A-OC.

*Rev.*Inscription of four lines:
+KЄROH | ΔAΔ . . . | ToT . . | NO

130. N., (**XI c.)**

RHM, Shumen, no. 15144. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 15-15.5 (16 ?) 3.5 mm. W. 4. 26 g. Complete but weak imprint in a poor state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 628.

No parallels known.

Obv. Bust of an indeterminate military saint.

Rev. Inscription of three or four lines:
+KЄ.Θ’ | TѠ.Ѡ | ..TP

131. N., (**XI c.)**

RHM, Shumen, no. 15152. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 14-16 (?) 3 mm. W. 3. 70 g. Incomplete imprint in a poor state of preservation.

Ed. **Jordanov-Zhekova,** *Catalogue*, no. 630.

No parallels known.

Obv. Bust of an indeterminate military saint.

Rev. Inscription of four or five lines:
. C . . | . . . PIT | .. TINO | .OV | -.-

132. N., (XI c.)

RHM, Shumen, 15493. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 18-30 mm. Half of an overstruck seal, which render the reading impossible.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of the bust of St. John the Theologian. Remains of the vertical inscription: ….. || Θ-Є-O-ΛO-Γ’

Rev. Inscription of five lines:

The two strikings render the reading impossible. The overstrike is blurred and the understrike is incomplete.

133. N., (XI c.)

RHM, Shumen, no. 15494. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 11-18 mm. Fragment of a half in a poor state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of the bust of St. Panteleemon. Remains from the vertical inscription:

….. || T-ЄΛ-Є

Rev. Inscription of four lines:

+ . . . . | T8 . . . . | O . . . . . | T8 . . . . | - C .

134. N. (XI c., second half)

RHM, Shumen, no. 15499. Former collection of Vesselin Stankov from Batak. Find-spot: Melnitsa. D. 16-17 mm. Well-centered imprint in a poor state of preservation. The inscription on the reverse is in a poor condition and is impossible to restore.

Unpublished.

Obv. Bust of unknown military saint (St. George?) facing, holding a spear (r. hand) and shield (l. hand). Trace from vertical inscription: . . .Є-. || Γ-. .

Rev. Inscription of four lines:

+ ΓPA | . .CΦPA | . . . . | . . . . .

* * *

After the presentation of the material some kind of analysis should be offered so as to answer the question of the possible recipient of this correspondence. Since letters and documents were received here from the early IXth through the XIIth centuries, it would be implausible to assume that they originate from a private person's archive. Clearly it concerns institution(s) located in the fortress.

First, I will offer a chronological analysis.

Of course, it is with the reservation that a precise dating of each seals is impossible either due to the lack of sufficient characteristics (iconography, paleography, titles and positions) or the state of our knowledge. For many of the seals of unsatisfactory condition it is impossible.

527-565:

85. Justinian, I.

IX c.: 9 specimens;

13. [Gregoras ?] imperial spatharios and strategos of Thrace (IX c.)
28. Jacob imperial spatharokandidatos (IX c.)
43. Myron imp. protospatharios and grand kourator (IX c., second half)
49. N., imp. protospatharios and strategos of Macedonia (IX c.)
65. Basil rector (IX c.)
72. David imperial mandator and ek prosopou of Thrace (IX c.)
98. Photios hypatos and and kommerkiarios of Develtos? (IX c.)
100. Sisinios patrikios, imperial protospatharios and strategos of Thrace (IX c.)
118. N., strategos of Thrakesion (IX c.)

The nine specimens are dated to the whole IXth c. Except for nos. 43 and 65, which originate from the capital, the rest are from the provincial administration, mostly from the theme of Thrace and only one from the theme of Macedonia! This fact can be explained with the belonging of the fortress to the theme of Thrace. Probably the Tundja River marked the boundary between the theme of Thrace and the theme of Macedonia.

X c.: 3 specimens;

68. Christophoros imperial spatharokandidatos epi ton barbaron (X c.)
104. Sotirichos patrikos and strategos of Thrace (X c.)
119. N., imperial protospatharios epi tou Chrysotriklinou and strategos of Macedonia (X c.)

The quantity is smaller but the tendencies are the same. One strategos for Thrace and Macedonia each and one official from the office of epi ton barbaron.

X-XI c.: 13 specimens;

1. Agathonikos spatharokandidatos and kommerkiarios (X-XI c.)
6. Basil koubouklesios and kathegoumenos (X-XI c.)
9-10. Basil Chalkoutzes imp. notarios (X-XI c.)
48. Stephanos koubouklesios (X-XI c.)
77. Gregory protospatharios and epi tou maglabiou (X-XI c.)
76. Gregory protospatharios epi tou Chrysotriklinou . . . (X-XI c.)
88. Leo (X-XI c.).
94. Maximos protospatharios and protonotarios (X-XI c.)

101. Stephen protospatharios epi tou Chrisotriklinou … (X-XI c.)
110. Theognostos protospatharios and asekretis (XI c.)
124. Niketas ? imperial protospatharios –hypatos ….... . . .(X-XI c.)
125. N., imperial protospatharios …… (X-XI c.)

It is interesting that the seals of officials from the central administration prevail in number, nos. 1, 9-10, 76, 94, and 110. There is not a single seal of a provincial governor.

XI c., first half: 7 specimens;
24. Theodore Kassateras protospatharios and strategos (XI c.)
36-37. Constantine Syropoulos spatharokandidatos and kommerkiarios of Develtos (XI c.)
39. Michael Iasites magistros and doux Anthiocheas (1047-?)
61. Aetios protospatharios and strategos of Presthlavitzas (XI c., first quarter)
95. Michael Arnes hypatos and vestiarites (mid-XI c.)
97. Nicholas (?) Kallinikos patrikios (mid-XI c.)
Five of the seven seals belong to provincial governors. We cannot be absolutely certain that the other two originate from the capital.

XI c.:
They are generally from after the 1050s, but we lack sufficient data for a precise dating either due to the absence of dating characteristics (title, position, etc.) or mostly due to the fact that they are in poor condition and undeciphered.

15. Seals of metropolitan of Adrianoupolis? (XI c.)
16. Seals of metropolitan of Adrianoupolis? (XI c.)
26. Theoktistos monk (XI c.)
56. (XI c.)
63. N., Antiochites protospatharios
69. Constantine bishop of Develtos (XI c.)
74. George Kontoladonos? (XI c.)
99. N. Radenos? (XI c.)
103. Symeon imperial protospatharios epi ton oikeiakon and judge of Strymon and Boleron (XI c.)
106-107. Theodore archbishop of Anchialos (XI c., second half)
120. N., protos of Papikion (XI c.)
121. N., presbyteros and higoumenos of … (XI c.)
122. N., poimen (XI c.)
125. N., XI c.
126. N., XI c.
128. N., XI c.
129. N., XI c.
130. N., XI c.
131. N., XI c.
132. N., XI c.
133. N., XI c.
134. N., XI c.

It is interesting that those having complete texts are mainly ecclesiastical belonging to various bishoprics and monasteries – 9. The ecclesiastical seals basically appear after the mid-XIth c.

XI c. second half – third quarter:

11. Bryenios Batatzes patrikios-anthypatos and katepano (1050s-1060s)
12. Bryenios Batatzes (XI c., second half)
23. Theodore Kazanes vestes (XI c., third quarter)
31. John Batatzes vestes (XI c., third quarter)
32. John N., jague and grand kourator of Mytilene (XI c.)
34. Constantine vestarches (XI c., third quarter)
40. Michael Xeros? patrikios (XI c.)
42. Mouchoumet vestarches (XI c., third quarter)
44. Niketas Selevkos (XI c.)
46. Nicholas Synesios protoproedros (XI c., third quarter)
47. Romanos Monosteriotes magistros (XI c., second half)
50-51. Anonymus (XI c., second half)
52. Anonymus (XI c., second half)
53-54. Anonymus (XI c., second half)
64. Bardas Merkolites vestes (1060s)
67. Basil N., vestarches (XI c., third quarter)
75. George Choirosphaktes patrikios (XI c., second half)
78. John (XI c., second half)
81. John Makrembolites (XI c., second half)
91. Leo Hagioapostolites protospatharios (XI c., second half)
93. Leo Nikerites vestarches (XI c., third quarter)
102. Stephen Polys (XI c., second half)
105. Theodore (XI c., second half)
110. Theophylaktos (XI c., second half)
111. Xene Protovestiaria nun (XI c., second half)
112. Zacharias (XI c., second half)
113. Anonymous (XI c., second half)
114. Anonymous (XI c.)
115. Anonymous (XI c., second half)
116. Anonymous (XI c.)

Almost all seals belonged to title-bearers or private persons, some of which anonymous. There is only one which belonged to an official in the province – the Mytilene islands.

XI c., last quarter

3. Alexios Komnenos sebastos and grand domestikos (1078-1081)
7-8. Basil Mauros proedros and judge of the Hippodrome (XI c., last quarter)
14. Gregory or Pantherios? metropolitan of Adrianoupolis (XI c.)
17. Gregory Maurokatakalon (XI c., last quarter)
18. Demetrios Apkavkos (XI c.)
20. Evdokimos Morocharzanes (XI c., last quarter)
21-22. Zacharias (XI c., end)

25. Theodoulos (XI c., end)
27. Theophanes (XI c., end)
30. John o tou Alexiotes presbyter? (XI c.)
33. Constantine (XI c., end)
41. Michael grandson of Samuel (XI c., last quarter)
55. Anonymus (XI c., en)
66. Basil Ginadinos kouropalates (XI c., end)
71. Constantine Alopos (XI c., last quarter)
73. Eudokimos Morocharzanes (XI c., last quarter)
79. John (XI c., last quarter)
82. John Pepagomenos (XI c., last quarter)
83. John Philagres (XI c., last quarter)
84. John Stravoromanos (XI c., last quarter)
85. John N., proedros (XI c., last quarter)
87. Katakalon Tarchaneiotes (1074-1095)
89. Leo (XI c., end)
90. Leo (XI c., end)
108. Theodore Dobromiros protoproedros (1070s-1080s)
117. Anonymous (XI c., last quarter)

The same tendency as above: only one or two officials in the central administration. The remaining were title-bearers or private persons.

XI-XII c.: 5 specimens.
2. Emperor Alexios I Komnenos (1081-1118)
5. Aspietes Pakourianus (XI-XII c.)
38. Michael Avlonas protonobelissimos (XI-XII c.)
45. Nikephorors Dekanos kouropalates and anagrapheus of Nisos (XI-XII c.)
62. Anna Doukaina sebaste (1068- before 1136)

XII c.: 14 specimens.
4. Andronikos Doukas sebastos (XII-XIII c.)
19. Irene Iasitina (XII c., second half)
29. Emperor Isaac II Angelos (1185-1195)
35. Constantine Maniakes protonobelissimohypertatos (XII c., second half)
41A. Lachanas Manuel (XII c., second half)
58. (XII c.)
59. (XII c.)
60. (XII c.)
80. John Isys (XII c., second half)
70. Constantine proedros of Russia (1156-1159)
92. Leo Italiotes (?) thytes (metropolitan) of the Thessalians (XII c., second half)
96. Moseos Eulogios (XII c.)
127-127A. N., metropolitan of Adrianoupolis? (XII c., second half)

It is interesting that almost all are dated to the second half of the XIIth c. Perhaps the fortress was reactivated then in connection with the Bulgarian liberation movement and a garrison was stationed there.

Thus, 134 lead seals were discovered in the fortress near the present-day village of Melnitsa and their chronological presentation offers the following picture.

The earliest is the seal of Justinian I (527-565). His seals are not exceptional for our country. About fifty specimens were discovered in modern Bulgaria. It marks the existence of a settlement here in this period. The absence of other monogrammatic seals from the Vth-VIth centuries is significant. The nine IXth-century seals are illustration of active life here and the contacts of the inhabitants with central institutions, mostly from the themes of Thrace and Macedonia. The number of the Xth-century seals is not great but it attests to the existence of social life here. The correspondence of strategoi of Thrace and Macedonia and capital officials was received here.

The portion of the Xth-XIth-century seals is sizable but yet limited in comparison with the other active centers like Preslav, Pliska, Silistra, etc. It is interesting that the senders of the correspondence were mainly officials from the central administration and the Palace.

The first half of the XIth c. – only a small number of seal – seven specimens, but three of them belonged to provincial governors. On the whole, by the mid-XIth c. we observe not very great activeness but at least stability.

After the mid-XIth c. until its end reaching its peak some time around the third quarter the quantity increases. Eighty-three out of the total 132 specimens relate to this period. This indicates a new function of the settlement connected with greater activity. This activity continued over the turn of the century (5 seals from this period) and through the XIIth c. mostly its second half (13 specimens). This is a sizable quantity for the XIIth c. taking into consideration the number of the finds from the other settlement in Bulgaria for this period.

What was the reason for this sharp increase around the third quarter of the XIth c. Given the overall picture in modern Bulgaria, the answer is easy to find. This was precisely the period when the Byzantine administration of Paradunavon collapsed. The Pechenegs became masters of northern Bulgaria. The garrisons of northern Bulgaria were dislocated to southern Bulgaria. This is the precise period when increase in quantity of the seals is observed in Pernik, Dobri Dol, Blesna, Zlati Voivoda, Pomorie, etc. The military presence here as well must have been reinforced and the incoming correspondence of most of the private persons must have been addressed to the local garrison.

Another necessary analysis is the differentiation between the clerical seals and those of laypersons:

65. Basil rector (IX c.)
6. Basil koubouklesios and kathegoumenos (X-XI c.)
48. Stephanos koubouklesios (X-XI c.)
6. Basil koubouklesios and kathegoumenos (X-XI c.)
15. Seals of metropolitan of Adrianoupolis? (XI c.)
16. Seals of metropolitan of Adrianoupolis? (XI c.)
26. Theoktistos monk (XI c.)
56. N., (XI c.)
69. Constantine bishop of Develtos (XI c.)
120. N., protos of Papikion (XI c.)
121. N., presbyteros and higoumenos of … (XI c.)
122. N., poimen (XI c.)
106-107. Theodore archbishop of Anchialos (XI c., second half)
111. Xene Protovestiaria nun (XI c., second half)

14. Gregory or Pantherios? metropolitan of Adrianoupolis (XI c.)
30. John o tou Alexiotes presbyter? (XI c.)
70. Constantine proedros of Russia (1156-1159)
91. Leo Italiotes (?) thytes (metropolitan) of the Thessalians (XII c., second half)
127-127A. Eustathios metropolitan of Adrianoupolis? (XII c., second half)

About 20 of the 134 seals belonged to clerics: the metropolitan of Adrianoupolis – 4 or 5 specimens; the archbishop of Anchialos – 2 specimens, the bishop of Develtos – 1 specimen; the metropolitan of Thessalonike and Russia; protoi, hegoumenoi, etc.

Who was the recipient of this correspondence? Although it is not impossible these clerics to have written to laypersons (civil and military) located here, the diversity is conspicuous: metropolitans, archbishops, bishops, etc. It should be assumed that an ecclesiastical institution existed in the fortress with which the high-ranking clerics maintained correspondence.

What institution? The possible answers are the following. The existence here of a see subordinate to the metropolitan of Adrianoupolis. Bishoprics subordinate to the metropolitan of Adrianoupolis are known from the surviving notitiae. Two or three of them are not precisely localized. After all, at the present stage of research we will refrain from attempts at localization. Another possibility is the existence of a famous monastery here to whose hegoumenos the mentioned prelates send their correspondence. The third rather prosaic but possible situation is the location here of the country residence of the metropolitan of Adrianoupolis where he received his correspondence.

19. UNPUBLISHED BYZANTINE SEALS FROM THE VILLAGE OF ZLATI VOYVODA (district of Sliven, Bulgaria)*

The village of Zlati Voyvoda is situated along the route from Sliven to Slara Zagora. Remains of an important medieval stronghold are found north of the village, on the banks of the river Tundja, in a place called "Kale Bair." We are largely ignorant of the site's history. We don't know when the stronghold was built, what purpose it was intended to serve, or when it was abandoned[1].

During the spring of 1986 the brothers Valentin and Ilian Zhekov from the town of Novi Pazar (district of Shumen) found with the help of a metal detector thirteen lead seals. Subsequently seven more seals were brought to light, bringing the total number of seals recovered to twenty. Through the offices of the author of this article the seals were purchased for the collection of the National Museum in Sofia.

It would appear that the discovery of seals at the stronghold became common knowledge, because during the year 1988-1989 another pair of siblings, the brothers Serbesov from the town of Nova Zagora, found five more seals. These seals were also purchased, but in this case for the collection of the Historical Museum of Yambol[2]. These finds are unquestionably significant, for they constitute an important body of data for the study of Byzantine sigillography, as well as Byzantine prosopography. They expand our knowledge of the latter by attesting the names of persons hitherto unknown or by supplementing information about the careers of known representatives of aristocratic families. In addition, the seals throw light on the history of the place where they were recovered, providing us with data about the chronology of the stronghold at Zlati Voyvoda and allowing us to draw some conclusions about the institutions which flourished there as well as the activities of persons who lived within its confines and received the correspondence or documents to which the twenty-five bullae were originally affixed.

In what follows, the seals are arranged by name; the names are ordered alphabetically according to the Greek alphabet. At the end is appended a group of seals the readings of which have proved troublesome due, among other reasons, to condition and to an absence of parallel specimens.

* *SBS*, vol. III, Washington, 1993, 69-84.

1 There are some cursory notes about the modern village of Zlati Voyvoda and its neighboring stronghold in S. Tabakov's volume on the history of the town of Sliven (vol. 1 [Sofia, 1986], 438-439). It contains information about archaeology and finds in the region surrounding the village. Until 1948 the name of the village was Džinovo; in Ottoman documents from the XVth century onward it was called "Chin Ali" (ibid., 517, nos. 405-406). See also *TIB*, VI, 505.

2 I would like to thank here my colleague Vl. Penčev of the National Historical Museum in Sofia and D. Draganov of the Historical Museum of Yambol for their kind cooperation.

1. Emperor Alexios I Komnenos (1081-1118)

National Historical Museum, Sofia, no. 24814. D. 28-30 mm; field 27 mm; thickness 5 mm; weight 23.11 g. Weakly imprinted.

Obv. Christ seated on a high-back throne, wearing a mantle, blessing (r. hand) and holding the Gospels (1. hand).

Rev. Emperor Alexios I Komnenos standing frontally on a souppedion wearing a stemma, divitision and loros. He holds a labarum with a long shaft (r. hand) and a globus cruciger (1. hand). Circular inscription: + ΑΛЄΞΙѠΔЄϹ-Π . . . . =[+] Ἀλεξίῳ δεσπ[ότ(ῃ) τῷ Κομνηνῷ].

This type of seal of Emperor Alexios I Komnenos has been published in other catalogues[3]. We note that seals of the same emperor have been found at various locations within the territory of modern Bulgaria: at Preslav (2 specimens)[4]; at Asenovgrad (1 specimen)[5]; at the village of Goliam Izvor, district of Haskovo (1 specimen)[6]; two specimens were discovered at unidentified locations[7].

2. Bardas Balneas, dishypatos and katepano (XIth c., 60s or 70s)

National Historical Museum, Sofia, no. 24819. D. 20-21 mm; thickness 3 mm; weight 4.66 g. Blank too small for die.

Parallel specimen found within the strategeia of Preslav and published in **Jordanov**, *Preslav,* no. 327 (its field is 27 mm. in diameter).

3 For example, **Zacos,** *Seals*, I, no. 102; **Seibt**, *Bleisiegel,* no. 27.

4 Nos. 8 and 9 in my catalogue of the seals found in Preslav.

5 Unpublished. The specimen is preserved at the Historical Museum of Asenovgrad (no. 1539).

6 It is in a private collection in Haskovo. See **Йорданов-Аладжов,** Хасковско, 44-45, no. 2.

7 **Мушмов,** Печати, 338, nos. 16 and 17.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding the Gospels (1. hand).

Rev. Inscription of four lines, decoration below

. . . . . | . ΑΡΔ'ΔΙ . | . ΑΤ'SΚΑΤ . | ΠΑΝѠΤѠ | RΑΛΝЄΑ | –※–

[+Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Βα]ρδ(ανίῳ) δ[ισ(υ)π]άτ(ῳ) (καὶ) κατεπάνω τῷ Βαλ(α)νέᾳ.

Parallels:

3-4. George Palaiologos, sebastos (1094 - 1119 or later)

(3) National Historical Museum, Sofia, no. 24817. D. 20 mm; field 19 mm; thickness 4 mm; weight 8.28 g.

Parallels: Three specimens struck with the same pair of dies are preserved in the Dumbarton Oaks Collection (DO. 58.106.1353; 58.106. 1368; 55. 1. 3220)[8]

Obv. Bust of the Virgin orans wearing a chiton and maphorion with a medallion of Christ on her chest. Sigla: $\overline{\text{M}||\Theta}$: Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ). Circular inscription between a double border of dots, beginning at the 12 o'clock position: ..... ЄΙΤѠCѠΔΟVΛѠ

Rev. Inscription of five lines:

+ ΓЄѠΡ | ΓΙѠCЄ | RΑCΤѠ | ΤѠΠΑΛΑΙ | ΟΛΟΓ'

[+Θ(εοτό)κε βοήθ]ει τῷ σῷ δούλῳ Γεωργίῳ σεβαστῷ τῷ Παλαιολόγ(ῳ).

(4) National Historical Museum, Sofia, no. 24818. – D. 15-16.5 mm; thickness 3.5 mm; weight 6.31 g. Blank too small for die; corroded.

No parallels known

Obv. Similar to above. Circular inscription: ΘΚЄROΗΘЄ.....

Rev. Inscription of four lines:

. . | . ΑCΤѠ | . ѠΠΑΛΑΙ | . ΛΟΓѠ

+Θ(εοτό)κε βοήθε[ι τῷ σῷ δούλῳ Γεωργίῳ σεβ]αστῷ [τ]ῷ Παλαι[ο]λόγῳ.

8 During my visits to Dumbarton Oaks in 1986 and 1989 I was able to view unpublished specimens in the collection. I would like to thank the administration of Dumbarton Oaks and especially my colleagues Prof. N. Oikonomides and Dr. J. Nesbitt for the opportunity to examine these seals.

The owner of these specimens is to be identified with the well-known Byzantine military leader, George Palaiologos, brother-in-law of Emperor Alexios I Komnenos. His career has been the subject of prosopographical studies[9]. For our purposes, the important question to be addressed is the moment in his career when this George Palaiologos would have sent two letters (or documents) to the stronghold near the village of Zlati Voyvoda. In October 1081 he had the title of kouropalates. He obtained the title of sebastos before the end of 1094 and kept it to the end of his life (between 1119 and 1136). Now, a sign of early date on the seal is that the reverse inscription employs the letters CT, and not the ligature T[10]. Moreover, we know that George was sent in the first half of 1095 to Beroe to "assure the safety of the town and of the surrounding area"[11]. As the town of Beroe is only 48 km. (as the crow flies) from the stronghold of Zlati Voyvoda, we could easily believe it was at this time and under these circumstances that George Palaiologos could well have been sending instructions to the commander of this garrison.

5. M[ichael?] Glabas, vestes and katepano (XI c., third quarter)

National Historical Museum, Sofia, no. 24820. D. 21.6-25 mm; field 22 mm; thickness 3.5 mm; weight 11.77 g. Blank too small for die.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book.
Rev. Inscription of seven lines, final letter between two horizontal bars:
..... | . ѠCѠ... | ѠM..... | RЄCTIKAI | KATЄΠANѠ | TѠΓΛAR | -A-
[+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τ]ῷ σῷ [δούλ]ῳ M[ιχαὴλ] βέστι καὶ κατεπάνω τῷ Γλαβᾷ
Or
[+Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἰ]ω(άννῃ) μ[αγίστρῳ,] βέστι καὶ κατεπάνω τῷ Γλαβᾷ.

There are no useful parallel specimens[12]. The reading above is conjectural and simply represents one of several possibilities. No Michael (or John) Glabas are attested in the sources.

6. Euphemios (IX-X c.)

Historical Museum, Yambol, no. II 4551. D. 25-28 mm; field 21 mm; thickness 4.5 mm; weight 22.12 g. Overstruck on an earlier seal.

9 **Gautier**, *Blachernes,* no. 4; **Skoulatos**, *Personnages,* no. 63; **Cheynet-Vannier**, no. 6.

10 For the chronological implications of this ligature, see **Oikonomides,** *Dated,* 160.

11 *Alexiade* II, 193. 3-5.

12 Parallel specimen in Dumbarton Oaks (55.1.3034). Unfortunately, only the last three lines on the reverse can be read: KATЄΠANѠ| TѠΓΛAR|-A-

Obv. Cross with tendrils arising from base. Circular inscription between two borders of dots: +ΚЄΒѠΗΘΗΤѠϹѠΔΟVΛѠ

Rev. Monogram (?) made of one vertical stroke with two oblique branches at left. Circular inscription, beginning at left: ЄVΦVMΗΟV

+Κ(ύρι)ε βωήθη τῷ σῷ δούλῳ Εὐφυμήου

I know of no parallel specimens[13].

7-9. Euthymios, judge (XIth c., second half)

(7) National Historical Museum, Sofia, no. 24822. D. 15.1 - 16.1 mm; field 14 mm; thickness 3 mm; weight 3.25 g.

(8) National Historical Museum, Sofia, no. 24824. D. 13-20 mm; field 14 mm; thickness 3 mm; weight 4.43 g. One-third missing. The two specimens are from the same bouloterion.

Obv. The Virgin Hodegetria standing frontally wearing a chiton and maphorion, holding Christ on her right arm. Sigla: $\overline{\text{MP}}$-$\overline{\Theta\text{V}}$: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of six lines:

CΦΡΑ | ΓΙCΓΡΑ | ΦѠΝΤЄ | ΚΡΙCЄѠΝ | ЄVΘVΜΙ | ΟV

Σφραγὶς γραφῶν τε κρίσεων Εὐθυμίυ

No. 8 is not well preserved. Of the reverse inscription only the following can be read:

. . ΡΑ | . . . ΓΡΑ | . . ΝΤЄ | . . . CЄѠΝ | ЄVΘVΜΙ | ΟV

(9) National Historical Museum, Sofia, no. 24823. D. 12-14 mm; field 11 mm; thickness 3 mm; weight 3.67 g.

Parallel specimen: **Laurent**, *Corpus,* II, no. 898.

13 The fact that this seal is of early date makes me suspicious: is it true that all the seals of the brothers Serbesov come from the village of Zlati Voyvoda?

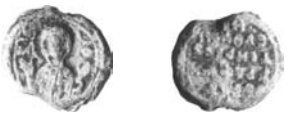

Obv. Bust of the Virgin orans wearing chiton and maphorion (no medallion of Christ visible). Sigla: M – Θ: M(ήτηρ) Θ(εοῦ).

Rev. Inscription of five lines:

. ΦΡΑΓ | ΓΡΑΦѠΝ | ΤЄΚΡΙϹЄ | ЄVΘVΜΙ | ϐ

[Σ]φραγ(ὶς) γραφῶν τε κρίσε(ων) Εὐθυμίου.

Despite differences in the manner in which the Virgin is represented, one could believe, on the basis of the similarity of iconography, name, title and the use of the same verse, that all of these seals belonged to the same owner.

A related specimen is Konstantopoulos, no. 959. The latter has a standing Virgin on the obverse and the following inscription on the reverse: Γρα(φὰς) σφραγίζ(ω) (καὶ) κρίσεις Εὐθυμίου.

Two others are DO 47.2.870 and 47.2.871. The obverse of the former has a Virgin standing, turned one-quarter to the left, holding Christ on her right arm, accompanied by a circular inscription: [Δ]έσποινά [μοι σφ]ράγιζε κ[ρί]σης [(καὶ) λόγ]ους.

On the reverse is an inscription of six lines, decoration below:

Σφρα[γ]ὶ(ς) γραφ(ῶν) [τε] κρίσεων Εὐθυμίου.

On the second specimen the obverse has the same appearance; the inscription on the reverse is slightly different: Σφραγὶς γραφῶ[ν] τε [κρίσε]ων [Ε]ὐθυμίου.

It is likely that the Athens and DO specimens were the property of the same person who owned the seals above.

Our Euthymios was a member of the college of judges[14]. On the basis of iconography, internal evidence and the style of the epigraphy, the seals are to be dated to the second half (in fact, the last quarter) of the XIth century. At some point during this period Euthymios had to write at least three times to the stronghold near the village of Zlati Voyvoda.

10. Theodoulos (XI c., last quarter)

National Historical Museum, Sofia, no. 24833. D. 13-14.5 mm; field 13 mm; thickness 3 mm; weight 3.48 *g.* Struck off-center.

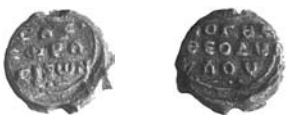

Obv. Inscription of four lines: . . . | ΦΑϹ | ϹΦΡΑ | ΓΙΖѠΝ | – · –

Rev. Inscription of four lines: . . . | ΛΟΓϐϹ | ΘЄΟΔϐ | ΛΟ V | – · –

[Γρα]φὰς σφραγίζων [καὶ] λόγους Θεοδούλου

14 Concerning these judges, see **Laurent**, *Corpus,* II, 473; **Oikonomidès**, *Évolution,* 134.

11-12. Theophylaktos (XI c., last quarter)

(11) National Historical Museum, Sofia, no. 24830. D. 13-15.1 mm; field 9 mm; thickness 2.5-3 mm; weight 3.89 g. Weakly imprinted.

(12) National Historical Museum, Sofia, no. 24831. D. 13 mm; field 9 mm; thickness 4 mm; weight 3.31 g.

The two specimens are from the same boulloterion.

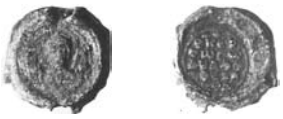

Obv. Bust of the Virgin orans, wearing chiton and maphorion with medallion of Christ on her chest. Sigla: M – Θ: M(ήτηρ) Θ(εοῦ).

Rev. Inscription of four lines, cross above:

– + – | ΘKЄR | TѠCѠ | ΔϑΛ.ΘЄ | OΦVΛA | KTO

Θ(εοτό)κε β(οήθει) τῷ σῷ δούλ(ῳ) Θεοφυλάκτο.

13-14. John, vestarches (60s-70s of the XIth c.)

(13) National Historical Museum, Sofia, no. 24827. D. 12 mm; thickness 3 mm; weight 6.25 g. Blank too small for die.

(14) Historical Museum, Yambol, no. II 5497. D. 16-17 mm; field over 14 mm; thickness 3 mm; weight 3.80 g. Weakly imprinted; blank too small for die.

The specimens are from the same boulloterion.

Obv. Bust of St. Demetrios, beardless, wearing military dress holding spear (r. hand) and shield (1. hand). Vertical inscription at left and right: Θ-Δ-H || M-T': Ὁ ἅ(γιος) Δημ(ή) τ(ριος).

Rev. Inscription of four lines:

+ KЄR'Θ'| TѠCѠΔ'| IѠRЄC | TAPX'

+[K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ούλῳ) Ἰω(άννῃ) βεστάρχ(ῃ).

15. John Thylakas, spatharokandidatos (XI c.)

Historical Museum in Yambol, no. II 4552. D. 26-28 mm; field 22 mm; thickness 3.1 mm; weight 12.85 g. Corroded.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding Gospels (l. hand). Vertical inscription at l.: Θ-.-. K-O || .....: Ὁ ἅ(γιος) [Νι]κό[λαος].

Rev. Inscription of five lines followed by decoration:

.. ЄR'Θ'|..CΠA | ...OKAN | ..TѠΘV | ΛAKA | - o -

[+K(ύρι)]ε β(οήθει) [Ἰω(άννῃ)] σπα[θαρ]οκαν[δ(ι)δ(άτῳ)] τῷ Θυλακά.

Other seals which may have belonged to this person are: (a) Fogg 89, *SBS 2* [1990] 90-91, no. 25): John Thylakas, spatharokandidatos, asekretis and judge of Lykandos; and (b) Fogg 122 (unpublished): John Thylakas, hypatos, anthypatos, patrikios, vestes and judge of the Opsikion [1050-1060]).

A judge named Θυλακᾶς is mentioned in the Πεῖρα (Zepos, *Jus* IV, 57).

16. Leo Hetaireiotes, magistros (60s-80s of the XIth c.)

National Historical Museum, Sofia, no. 24828. D. 15-16 mm; field 13 mm; thickness 4 mm; weight 3.03 g. Struck off-center.

Obv. Bust of St. George, beardless, wearing military dress, holding a spear (r. hand) and a shield (1. hand). Vertical inscriptions at left and right: O-A-ΓI-O || Γ-Є-Ѡ-P-Γ': Ὁ ἅγιο(ς) Γεώργ(ιος) .

Rev. Inscription of five lines:

+ KЄR'Θ' | ΛЄONTI | MAΓICTP'| TѠЄTAI| PIO

+K(ύρι)ε β(οήθει) Λέοντι μαγίστρ(ῳ) τῷ Ἑταιριό(τῃ).

The reading of the family name is difficult because the final line is only partially imprinted.

17. Niketas (XI c., last quarter)

National Historical Museum, Sofia, no. 24832. D, 16-17 mm; field 12 mm; thickness 2.9 mm; weight 4.58 g.

Obv. Bust of the Virgin orans wearing a maphorion. Sigla: Μ – Θ: Μ(ήτηρ) Θ(εοῦ). Border of dots.

Rev. Inscription of five lines:
+ΓΡΑ | ΦΑCCΦΡΑ | ΓΙΖѠSΛ . | ΓTOVN . | ΚΗΤ .
Γραφὰς σφραγίζω (καὶ) λ[ό]γ(ους) τοῦ Ν[ι]κήτ[α].

The specimen is well struck, but the last line of the inscription is erased.

18. Nicholas Maurokatakalon (XI c., second half)

National Historical Museum, Sofia, no. 2489. D. 16-16.5 mm; field 10 mm; thickness 3.5 mm; weight 5.45 g.

Parallel specimen is preserved at Dumbarton Oaks (no. 58.106.2768).

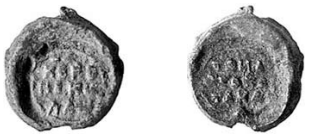

Obv. Inscription of three lines: ΚЄR'Θ'| ΝΙΚѠ | ΛΑѠ
Rev. Inscription of three lines: ΤΟΜΑ | VΡΟΚΑ | ΤΑΚΑ | Λ'
Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Νικωλάῳ το Μαυροκαλ(ὼν).

The owner of this seal is perhaps to be identified with the Nicholas Maurokatakalon mentioned in the Alexiad[15].

In spring 1087, the Petchenegs, under the leadership of Tzelgu, invaded the empire. The Byzantine army opposing them was under the command of Nicholas Maurokatakalon and Bempetziotes. In the battle, fought near the small town of Koule, the Petchcnegs were defeated and Tzelgu was killed.

In summer 1087, Nicholas participated in a military council, directed by the emperor, which was held near Lardea. The council debated whether it was necessary to undertake an expedition against the Petchenegs beyond the Haemus.

In the following autumn, prior to a hard-fought battle near Dristra, the emperor entrusted his personal safely lo six persons, among them, the seasoned general Nicholas Maurokatakalon.

In winter of 1090/91 the army was garrisoned in a town situated in the theme of Thrace; it was under the command of Ioannakes and Nicholas Maurokatakalon.

In 1095, during a war against the Cumans, Nicholas Maurokatakalon was a member of the emperor's retinue and look part in a military council held the village of Abrilebo (north of the modern village of Shtit, district of Haskovo).

15 Regarding his career, see **Skoulatos**, *Personnages*, no. 161.

In August/September 1096, he was sent as commander of the fleet against the Crusaders, exercising his command along the Illyrian coast. According to Anna Komnena he performed his tasks brilliantly.

Further information about Nicholas Maurokatakalon is lacking except for the detail that he married Euphrosyne, the daughter of Theodore Dukas[16]; at the time of his marriage he held the title of protonobelissimos.

It is difficult to determine the date when he would have been writing to the commander of the fortress of Zlati Voyvoda, because our seal has no mention of title or official position. As noted above, Nicholas Maurokatakalon was active near the find spot of the seals in the period 1087-1095. Still, two dates suggest themselves:

a) In winter, 1090-1091, he was charged with providing quarters for the army in Thrace and requisitioning transport. The seals found at the stronghold might reflect this activity.

b) About 1095, the stronghold was receiving correspondence from another participant in the council near Abrilebo, the sebastos George Palaiologos. We should not exclude the possibility that it was in connection with military operations in these years that Nicholas Maurokatakalon was in touch with the stronghold's commander.

19-20. Pankratios Bekenos (?) (XI c., second half)

(19) National Historical Museum, Sofia, no. 24825. D. 17 mm; field 12 mm; thickness 4 mm; weight 7.37 g.

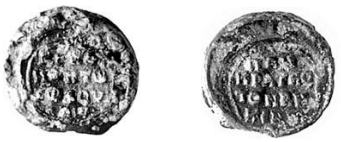

(20) National Historical Museum, Sofia, no. 24826. D. 13x19 mm (portion missing); field 12 mm; thickness 4 mm; weight 5.47 g. Both specimens come from the same boulloterion.

Obv. Inscription of four lines preceded by a cross, the final two letters between horizontal bars: + KЄRO | HΘHTѠ | CѠΔOV | ΛѠ

Rev. Inscription of four lines: ΠAN | KPATHO | TONRH | KЄNѠ

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Πανκρατήο τὸν Βηκένῳ.

Other seals of Pankratios Bekenos (or Bekenes) have been found within the territory of modern Bulgaria: two specimens from the same boulloterion in Silistra (see **Йорданов,** Силистра, III, 101-102, no. 18 and one, unpublished, no. 23711, in the National Historical Museum Sofia); and two specimens which parallel a seal in Preslav (nos. 399 and 400 of my

16 See **Λάμπρος, Σπ.** Ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ 524. – *NE*, 8 (1911), 114.

catalogue of Preslav). We know nothing of Pankratios Bekenos, except that he was active during the second half of the XIth century (see also infra, p. 132,155).

21. Romanos Triaditziotes, protospatharios (XI c.)

Historical Museum in Yambol, no. II 4564. D. 24.5-25 mm; field 23 mm; thickness 4 mm; weight 7.23 g. Corroded.

Obv. Bust of St. Michael holding a scepter (r. hand) and a globus (1. hand).

Rev. Inscription of six lines:

.KЄ.. | TѠCѠΔ. | PѠMANO. | .CΠAΘAP'| .OTPIAΔI | TζHOTI

[+]K(ύρι)ε [β(οή)θ(ει)] τῷ σῷ δ[ούλ(ῳ)] Ῥωμανο [β'(πρωτο)]σπαθαρ(ίῳ) [τ]ο Τριαδιτζηότι.

The reading of the family name is uncertain due to the poor condition of the specimen.

22. Symeon Karantenos, dishypatos (XI c., third quarter)

National Historical Museum, Sofia, no. 248]6. D. 18-20 mm; field 17 mm; thickness 2 mm; weight 5.53 g.

Obv. Bust of St. Symeon turned toward left, wearing himation, holding Christ on his right arm. Sigla: $\overline{IC}$ - $\overline{XC}$. At right, traces of a vertical inscription: Θ-CV-...: Ὁ ἅ(γιος) Συ[μεὼν].

Rev. Inscription of six lines:

+KЄR'Θ'| TѠCѠΔ8Λ'| CVMЄѠNΔI | CVΠAT'TѠ | KAPAN | THN'

+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλ(ῳ) Συμεὼν δισυπάτ(ῳ) τῷ Καραντην(ῷ).

No parallel specimens are known. There are, however, two other seals which attest the name; one is in the Fogg Collection (no. 589) and the other is preserved in the Vienna Collection (MK 405)[17]. The obverse of these seals is decorated with a cross on three steps. In the angles: $\overline{IC}$ - $\overline{XC}$ | NI – KA. A circular inscription reads: +CЄCΦPAΓIΔ.....H.OITOΓЄΓPAMЄN..

Σὲ σφραγῖδ[α...δ]η[λ]οῖ τὸ γεγραμμέν[ον].

On the reverse appears an inscription of five lines followed by a decoration:

+KЄR'Θ'| TѠCѠΔ8' | CVMЄѠN | TOKAPAN | THNO | – · –

17 I would like to thank Dr. W. Seibt for his assistance.

+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλ(ῳ) Συμεὼν το Καραντηνο.

All these seals probably belonged to the same person, but it would be difficult to stipulate their relative chronology.

As stated in the introduction, a number of bullae discovered at the stronghold are in physically poor condition and are difficult to read, but as they form part of the stronghold's archaeological record they should be described. Better preserved examples may be found in the future, allowing these specimens to be deciphered. As far as the author knows, all of them were found by the brothers Serbesov.

23. Στραβυλανος or Βραβυλενος Σινέσιος (second half, XI c.)

National Historical Museum, Sofia, no. 24821. D. 20 mm; field 15 mm; thickness 3 mm; weight 7.55 g.

Obv. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding Gospels (l. hand). Vertical inscriptions at left and right: Θ | NI | K – Λ | AO | C: Ὁ ἅ(γιος) Νικ(ό)λαος.

Rev. Inscription of five lines:

+ CVNE | CIoCTPA | RVΛANO| ΔϑΛOC | XV

Σινέσιο(ς) Στραβυλανο(ς) or Σινέσιος Βραβυλανο(ς) δοῦλος Χ(ριστο)ῦ

24. N. (XI c., second half)

National Historical Museum, Sofia, no. 24834. D. 13.8-15 mm; field 10 mm; thickness 4 mm; weight 5.56 g. Weakly imprinted.

Obv. Inscription of three lines, cross above: +KЄ | ROHΘЄI | TѠCѠ|

Rev. Inscription of three lines, decoration above: – · – | ΔϑΛѠ | . OѠPC | PIO

+ Κ(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ...

25. Anonymous (XI c., second half)

Historical Museum in Yambol, no. II 5496. D. 13-15 mm; field 13? mm; thickness 2.5 mm. Half missing.

Obv. Bust of the Virgin orans wearing chiton and maphorion.

Rev. Bust of St. Theodore (?) wearing military dress, holding spear (r. hand) and shield (1. hand).

A review of the seals described above leads us to the following observations and conclusions:

1. Almost all of our seals (with the exception of no. 6[18]) date to the XIth century. Most (except for nos. 15 and 21) may be dated to the second half of the century, more specifically to the last quarter.
2. On most seals (except nos. 2, 5, 7-9) there is no indication of the person's official position. Mention of family names and titles is also rare. Usually the seal simply gives only the owner's name (one seal, no. 25, is anonymous).
3. The few individuals that we have been able to relate to historical sources are military commanders who were active in the second half of the XIth century and resided for a time in proximity to the stronghold of Zlati Voyvoda.
4. The question is open whether the recipient of correspondence at the stronghold was a military commander, at least in the last quarter of the XIth century. One could take the view that this person was a private person, but of high rank, who stayed for a shorter or longer duration, and while there, received communications from Emperor Alexios I, his brother-in-law, George Palaiologos, and the companion of these two in war, Nicholas Maurokatakalon. We are inclined to believe, however, that the resident at the stronghold receiving correspondence was a representative of Byzantine administration, a civil or a military official. In regard to the fact that administrative positions are not always mentioned on the seals, we recall that it was not unusual for a person of rank to seal his documents with a bulla that specified only his family name; for, at die end of the XIth century and in the XIIth, it was not so much the position that carried weight, but the eminence of the family.

18 If this seal indeed comes from the stronghold. See supra, note 13.

20. BYZANTINE SEALS FROM THE KALE FORTRESS NEAR PRESENT-DAY DIMITROVGRAD*

Byzantine seals are undoubtedly significant for the study of various aspects of the life of the Empire. From them we can reconstruct the Byzantine hierarchy, trace the prosopography of certain families, etc., thus obtaining a closer picture of the realities in the daily life of the Empire's residents. Their significance becomes still greater when information is available on their find-spots so that we can associate them with the life of a particular settlement. In other words, we can situate them in time and space. I have devoted a number of publications along these lines[1], with the intention of continuing my research including the whole territory of modern Bulgaria[2].

In the course of my work over the past two decades I have occasionally come upon seals discovered in the medieval fortress "Kale" located near the present-day Dimitrovgrad. Within the framework of the present research I have made it my task to draw on the information of all the seals discovered in this fortress and to attempt associating them with the life of the citizens or individuals who resided in the fortress. Unfortunately, these seals are preserved in various collections and have survived in varied conditions, which affects their illustration. Some of them are severely damaged and hard to decipher; however, they are included in this research, because they are part of the seal complex relating to the life of this settlement. The main body of seals (over 16) belongs to the collection of Mr. Veselin Panteleev from Varna. He bought them over quite a long period of time but from the same person, which gives us grounds to believe with some degree of certitude that they originate from this place. The third part consists of seals from various collections in Haskovo, both private and public.

In accordance with the established practice, the seals are arranged by name; the names are ordered alphabetically according to the Greek alphabet. A group of seals whose readings have proved troublesome due, among other reasons, to condition and absence of parallel specimens is appended.

* *Hypermachos*: Studien zur Byzantinistik, Armenologie und Georgistik: Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag / herausgegeben von Christos Stavrakos, Alexandra-Kyriaki Wassiliou, Mesrob K. Krikorian, Wien, 2008, 121-167.

1 **Jordanov**, Zlati Voyvoda, 69-84; Plovdiv, 111-138; Dobri Dol, 443-469; Melnitsa, 21-57.

2 After the publication of the three parts of the Corpus of the Byzantine seals from the territory of modern Bulgaria, my intention is to study them according to their find-spots, i.e. drawing on their data to relate them with the particular settlements in a study of the following working title: "Medieval Bulgarian towns, fortresses, villages and settlements according to the sphragistic data".

1. Alexios Komnenos sebastos (XII c., first half)

Private collection. It was given to me to document by Valentin Dimitrov from Haskovo. D. 26-28 (25 ?) mm. W, 8.45 g. A large part of the dies did not print. The deciphering of the text is made on the basis of the known parallels.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 337 B.

Parallels: **Йорданов,** Севасти, no. 2; Комнини-Ангели, no. 4; *Family Names*, no. 337 A; **Laurent,** *Bulles métriques*, no. 324. Struck in the same boullolerion.

Obv. Bust of the Virgin orans with medallion of Christ on her breast. Sigla: $\overline{\text{MP}}$| |$\overline{\Theta\text{V}}$: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of six lines:

..... | ϮONA..ΞION | ЄKNIKHΦOP.. | .VNTAKOMN. | .OVM… .A. | .ЄNЄC..Π’ | - o -

[+ Σεβα]στὸν Ἀ[λέ]ξιον ἐκ Νικηφόρ[ου φ]ύντα Κομν[ην]οῦ μ(ητ)[ροπ]α[ρθ]ένε σ[κέ]π(οις).

The sebastos Alexios Komnenos is the son of Nikephoros Komnenos, brother of Emperor Alexios I Komnenos (1018-1118), unknown from other sources. It is assumed that Alexios Komnenos was born in 1087 and possessed the title of sebastos[3].

2. Argyros Elikiotes (?) (XI c., second half)

Private collection (Slavei Petrov, Haskovo). D.18-18 (16) 3.5 mm. A well-centered but incomplete imprint. Some of the letters are not printed or obliterated, which makes the reading of the whole seal difficult. The patronym is problematic. Its first letter is missing, if we assume that it is a standard text. The possible variants are many, so we do not present them here. If a better imprint should appear, it will solve this problem.

Ed**. Jordanov**, *Family Names*, no. 212.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Theodore holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Vertical inscription: Θ-ΘЄ-O || Δ-Ѡ-PO’: Ὁ ἅ(γιος) Θεόδωρος.

Rev. Inscription of five lines:

+ | ΘKЄR’Θ’| TѠCѠΔ8’| APΓVPѠ | TOЄΛI | KOTI

+Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Ἀργυρῷ το Ἐλικ(ι)ότι.

3 **Barzos**, *Komnenoi,* I, 272, no 45.

A.-K. Wassiliou proposes as family name Βελικιώτης; perhaps this man came from Velikij Preslav.

3.Ariebes (late XI c.)

Private collection (Slavei Petrov from Haskovo). D. 20-20 (18)2 mm. Successful imprint, slightly off-center.

Ed. **Йорданов-Аладжов,** Хасковско, no. 4; **Jordanov**, *Family Names*, no. 54.

Parallels: **Schlumberger,** *Sig.*, 622; **Laurent**, *Orghidan*, no. 408; Archaeological Museum Istanbul, no. 762/2876-1966, see **Müler-Hennig, A.** Bizans imparator ailelerine ait Kurşun Mühürler. – *Bulten,* 29-30 (1991), 311, no. 1. They were struck in the same boulloterion as our specimen.

Obv. St. Theodore standing frontally, holding a spear (r. hand), his l. hand resting on a shield set on the ground. Vertical inscription: Θ-Θ-Є || .-Δ-Ρ’: Ὁ ἅ(γιος) Θε[ό]δωρ(ος)

Rev. Inscription of four lines:

+ ΚЄR’Θ’| . ѠCѠΔ’ | ΛѠAPI | ЄRH

+Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [τ]ῷ σῷ δ(ού)λῳ Ἀριέβῃ.

For the commentary see **Jordanov**, *Family Names*, no. 54.

4-5. Basil Glykys (XII c.)

a. Private collection (V. Panteleev from Varna). D. 20-23 (20) 4 mm. W. 8.8 g. Imprint in a superb state of preservation.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 147.

b. Private collection. D. 22-23 mm. Imprint in a superb state of preservation.

Ed. **Jordanov**, Family Names, no. 148.

Both specimens were struck in the same boulloterion.

No parallels known.

Obv. Bust of St. George holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Inscription in two columns: Θ-ΓЄ-Ѡ || Γ-I-O-C: Ὁ ἅ(γιος) Γεώργιος

Rev. Metrical inscription of four lines:

CΦPAΓIC | RACIΛЄIϑ | TOVΓΛV | oKVo

Σφραγὶς Βασιλείου τοῦ Γλυκῦ.

For the commentary see **Jordanov**, *Family Names*, no. 147f.

6. John Maroulek (ca. 1143-1180)

Private collection. Cast of the same was sent to me by D. Aladjov from Haskovo. D. 16-26 mm. Fragment about a half.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 423.

Parallels: **Панченко,** Каталог, no. 423, pl. V, 9; **Лихачев**, *Моливдовулы*, pl. LXXI, 14; **V. Laurent,** *Bulles métriques*, no. 691. Both specimens were struck in the same boulloterion as ours.

Obv. Part of a monogram containing the letters: M, A, P, O, V, Λ, (perhaps also K), recording the family name.

Rev. Inscription of seven lines:

. | CΦP.... | MAPO.... | VKΛЄO..... | ΛOVM..... | TOV..... | TOC..... | T..

[+]Σφρ[αγὶς] Μαρο[ύλη ε]ὐκλεο[ῦς Ἰω(άννου) δού]λου Μ[ανουὴλ] τοῦ [κρατοῦν]τος [δεσπό]τ[ου].

I read originally Μαρούλη. (as in my former edition). John Maroules was an official to Emperor Manuel I Komnenos and his seal is consequently dated to ca. 1143-1180[4].

In accordance with a proposal of Pancenko, A.-K. Wassiliou prefered as family name Μαρούληκ, as on the Hermitage seal M-972 a Kappa seems to follow the Eta at the end of the name, and also in the monogram we could find a Kappa. In the new volume of the *Byzantinische Zeitschrift* D. Theodoridis confirms this reading on the basis of an excellent seal in his collection and argues for a connection with Croatian *Marulic* (p. 179)[5].

A considerable number of seals having belonged to this family are preserved in various collections. With the purpose of not overburdening the text, I would cite only that of Constantine Maroules or Maroulek, protonobelissimos, published by I. Koltsida-Makre[6], who has proposed a variant reading[7]:

Obv. A similar monogram as on our specimen.

Rev. RON-.ORE-.ICA.

4 For a commentary on the text of the seal and information on the family Maroules, see **Laurent,** Légendes, 481-184.

5 **Theodoridis, D.** Das Rätsel urm den byzantinischen Familiennamen Μαρούληκ. – *BZ,* 100 (2007), 177-187.

6 **Koltzida-Makre**, no 420.

7 But cf. the review of **Seibt, W. – A.-K. Wassiliou,** BZ, 91 (1998), 149.

7. John N., (XI c., third quarter)

Private collection. It was given to me to document by Mr. Valentin Dimitrov from Haskovo. D. 17-17 (14) mm. Well-centered but incomplete imprint. Very low relief. All that renders the reading difficult. I have documented everything which can be observed.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. John of Baptist, facing, holding a long cross (r. hand). Vertical inscription: . –IΩ || .-Δ-… Rough depiction, the beard of the saint resembles a broom.

Rev. Inscription of five lines:

.. | ROHΘI | IѠTO.A|MϑPTI.. | XITAI’

(The last two lines could also be -MAPTI. | XHTAN,)

[Κ(ύρι)ε] βοήθ(ε)ι Ἰω(άννῃ) το …….

8. Joseph Hamartolos (XI c., last third)

Private collection. A plaster cast was sent to me by Mr. Valentin Dimitrov from Haskovo. D. 15-16 (15) ? mm. W. 3.30 g. Incomplete imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion of Christ on her breast. Sigla:

. || Θ.

Rev. Inscription of five lines:

.KЄ..| . ѠCѠΔϑ’ | . ѠCH. | .OAMAP | .OΛO

[+Θ(εοτό)]κε [β(οή)θ(ει) τ]ῷ σῷ δού(λῳ) [Ἰ]ωσὴ[φ τ]ο ἁμαρ[τ]όλο.

As there is the article in front of Hamartolos we prefer to interpret it as family name.

9. Constantine Hikanatos Bestarches (XI c., third quarter)

Private collection (V. Panteleev, Varna).D. 19-21 (18) mm, W. 5.4 g. Complete imprint in a good state of preservation.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 243a.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Eustratios facing, presumably holding the martyr's cross (r. hand). Traces of the vertical inscription, perhaps: Θ-Є-V || .-T-P-A-T-I-O

Rev. Inscription of six lines:

KЄR'Θ' |TѠCѠΔϑ'| KѠNRЄ | CTAPXH | TѠIKA | NA.

K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Κων(σταντίνῳ) βεστάρχτῃ τῷ Ἰκανά[τῳ].

10. Constantine Komnenos (XII c., second or third third)

Private collection (Hristo Zaprianov from Haskovo). D. 25-25 (23)1-2 mm. Good imprint but yet made a little off-center, and as a result parts of St. Theodore's head and the first line were left out of the blank.

Ed. **Йорданов-Аладжов,** Хасковско, no. 5; **Jordanov**, *Family Names*, no. 344.

Similar seal: **Ebersolt**, *Constantinople*, no. 167. Struck in a different boulloterion or a different pair of dies.

Obv. St. Theodore standing frontally, holding a spear and (r. hand), l. hand resting on shield set on the ground. Inscription in two columns: A-Θ-ΘЄ-O || Δ-W-P-O-C: Ὁ ἅ(γιος) Θεόδωρος

Rev. Inscription of five lines:

.CKЄΠOIC | MЄMAPTVC | KOMNHNON | KѠNCTAN | TINON

[+] Σκέποις με, μάρτυς, Κομνηνὸν Κωνσταντῖνον.

On the person of Constantine Komnenos and the possibilities of identification, see **Jordanov**, *Family Names*, no. 344. In our case, however, it is significant for us to try to determine which one of the four Constantines noted there sent his correspondence to the "Kale" fortress. No definite answer is possible. Directing to a certain extent is the information from the following seal of another representative of the Komnenoi whose correspondence was also received here (see no. 14).

11. Leon (private person) (XI c.)

Private collection. It was given to me to document by Mr. Valentin Dimitrov from Haskovo. D. 17-18 (14) mm. W. 2.27 g. Well-centered but incomplete and indistinct imprint, which renders the reading assumptive.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans without a medallion. Sigla: $\overline{\text{MP}}$ || ..: Μ(ήτη)ρ [Θ(εο)ῦ].

Rev. Inscription of five lines:

+ ΘΚЄ | ROHΘЄI | TѠCѠΔȣ | ΛѠΛЄON | TI

+Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Λέοντι.

12. Leon N., asekretis and judge of Drugubiteia (XI c.)

Private collection. It was given to me to document by Mr. Valentin Dimitrov from Haskovo. D. 30-30 (28-19) mm. W. 10.83 g. Large broad blank but incomplete imprint, especially the circular inscription. Some letters remained out of the blank. Struck over another bulla. All that renders the reading difficult.

Unpublished.

Parallels: **Йорданов,** *Преслав*, 223-224; **Koltsida-Makre**, no. 45; **Jordanov,** *G. Names*, no. 24.7.

Obv. Bust of St. Michael holding a scepter with a trefoil (r. hand) and a globe (l. hand). Sigla: M-I || X-A. Between two borders of dots circular inscription beginning at 12 o'clock: .KЄROHΘ.....ACHKPHT.

Rev. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book of the Gospels (l. hand). Inscription in two columns: Θ-N-I || K-O-Λ'. Between border of dots inscription continuing from the obverse: SKPITHΔP.....

[+]K(ύρι)ε βοήθ[ει τῷ σῷ δ(ούλῳ) Λέοντι] ἀσηκρήτ[η (καὶ) κρίτη Δρ[ουγουβιτείας....]

Despite the existence of already a fourth specimen, the ending of the text is still unread. It presumably recorded the family name.

13. Leon notarios (XI c.)

Private collection. It was given to me to document by Mr. Valentin Dimiirov from Haskovo. D. 15-16 mm. W. 4.54 g. Weak superficial imprint, especially the letters of the text whose reading is more a matter of imagination.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of a beardless saint with nimbus, himation and short curly hair. He blesses with his r. hand in front of his chest or holds an indistinct object. Perhaps Panteleimon with medical instruments.

Rev. Inscription of five lines:

+MAP | TVCROH | .. ΛЄѠNTI | .OTAPI | Ѡ

+ Μάρτυς βοή[θι] Λέωντι [ν]οταρίῳ.

14. Nikephoros Komnenos (XII c., second half)

Private collection (Slavei Petrov from Haskovo). D. 30-30 (27), 3.5 mm. Very good imprint, superb engraving of letters, but the bulla itself is damaged in its lower part. Holed with corrosion or mechanically.

Ed. **Йорданов-Аладжов,** Хасковско, no. 6; **Jordanov**, *Family Names*, no. 348.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion on her chest. Sigla: $\overline{\text{MP}}$||$\overline{\Theta\text{V}}$:
Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of five lines:
+ | CKЄΠOIC | ANACCA | KOMNHNON | NIKHΦO | P.N
+ Σκέποις Ἄνασσα Κομνηνὸν Νικηφόρ[ο]ν.

In this case too, we are facing the same ascertainment: there are numerous representatives of the Komnenoi bearing the homonym Nikephoros, see **Jordanov**, *Family Names*, no. 348. If I have to express my favour, it is to Nikephoros, no. 4 of that publication. It is interesting that Nikephoros Komnenos maintained correspondence with individuals located in Bulgaria at various periods of his life.

15. Romanos protospatharios and axiarchos (XI c., first half)

Private collection. It was given to me to document by Mr. Valentin Dimiirov from Haskovo. Currently in the collection of V. Panteleev. D. 23-26 (19-20), 2.2 mm. W. 5.38 g. Incomplete imprint due to the thin blank.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. In center, a monogram consisting of the letters P-M-ω, perhaps also N and A = ῾Ρωμ(ανῷ), framed by 4 pearls. At either side in the field, a large five-pointed star.

Rev. Inscription of four lines:
+R'A'| .ΠAΘAP | IѠSAΞ. | APXѠ.
+῾Ρωμ(ανῷ) β'(πρωτο) [σ]παθαρίῳ (καὶ) αξ[ι]άρχῳ.

16-17. Stephanos Bardales epi tes trapezes (XII c., end)

a. Private collection (V. Panteleev from Varna). D. 17-32 (32 ?), 3.5 mm, Half of what was once a good imprint.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 85b.

b. Private collection (V. Panteleev from Varna). D. 21-32 (32 ?), 2 mm. Half of what was once a good imprint. A piece cut.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 85a.

Parallels: **M. Braunlin** - **J. Nesbitt**. Thirteen Seals and an Unpublished Revolt Coin from an American Private Collection. - *Byzantion 69* (1999) 196f., no. 8. One more specimen in the former Zacos collection. Struck in the same boulloterion. - **W. Seibt**. Zur Problematik byzantinischer Monogrammsiegel. - *SBS 3* (1993) 24 with fig. 4; Spink Auction 135 (6 Oct. 1999), no. 284. One more specimen in the former Zacos collection. They were struck in a different boulloterion.

Obv. Monogram consisting of the letters C, Ϯ, Φ, N arranged in a column: Στέφανον. Border of dots.

Rev. Metrical legend of six lines preceded by a cross between two eight-pointed stars:

a. * + * | .....ΔΑΛΗΝ | .....ΗCΦΡΑ | .....ΤΡΑΠЄ | .....ΟVΝΤΑ | .....ΚΤΟ | -:.....:-

b. | .... ΛΗΝ | ..... . CΦΡΑ | .....ΤΡΑΠЄ | .....ΟVΝΤΑ | .....ΚΤΟ | -:...C:-

[+Τὸν Βαρ]δαλῆν [Στέφανον] ἡ σφρα[γὶς γράφει] τραπέ(ζης) [ἐπιστατ]οῦντα [τοῖς ἀνα]κτό[ροι]ς.

For the commentary see **Jordanov**, *Family Names*, no. 84-85.

18. Symeon Logariastes (XI c., last quarter)

Private collection (V. Panteleev, Varna). D. 18-16 (13) mm. W. 5.3 g. Incomplete imprint in a good stale of preservation.

Ed. **Jordanov**, *Family Names*, no. 401b.

Parallels: Another specimen from the same boulloterion is preserved in the Shaw collection,

see **Laurent,** *Bulles metriques*, no. 644.

Obv. Inscription of three lines:
+ΛѠΓΑΡΙ | .CTϞCV | ΜЄѠΝ
Rev. Inscription of three lines:
CΦΡΑ | ΓΙCΠЄ | ΛѠ
[Λ]ωγαρι[α]στοῦ Συμεὼν σφραγὶς πέλω.

Logariastes can be a family name or the office. Two bullae struck in different boulloteria of a Symeon Logariastes proedros and katepano of Adrianopolis are preserved in the collections of Stamules (Athens)[8] and Dumbarton Oaks[9].

19. Anonymous (second half, XI c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 19). D. 18-19 (14) mm. W. 5.7 g. Complete imprint in a good state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion on her chest. Sigla: $\overline{\text{M}}\,|\,\overline{\Theta\text{V}}$.

Rev. Two military saints standing frontally. Theodoros (at left) with sword (?) and shield, Demetrios (at right) with spear and shield. Letters recording their names. At left Θ-Є-O-Δ-P, at right Δ-M.

20. Anonymous (XI c., second half- XII c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 20). D. 18-17(14) mm. W. 3.6 g. Complete imprint in a good state of preservation. Multiangular blank.

Unpublished.

No parallels known.

8 **Konstantopoulos,** *Stamuly*, no 65.

9 D.O. 47.2.1182. see **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, no 44.4.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion on her chest. Sigla: M || Θ.

Rev. Bust of St. Theodore facing, holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Vertical inscription: Θ-Θ-.-O || Δ-ω-P'.

21. Anonymous (XI c., last third - XII c., first half)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 21). D. 18-26 mm. W. 4.1 g. Fragment larger than a half.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of bust of the Virgin orans with a medallion on her chest.

Rev. Part of a bishop saint, perhaps St. John the Baptist. Traces of an earlier imprint.

22. Anonymous (XI c., second half - XII c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 39). D. 22-25 (13) mm. W. 7.3 g. Complete imprint but a portion chipped.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. George, holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Vertical inscription: Θ-Γ-Є-ω || ....

Rev. Bust of Demetrios facing, holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). No vertical inscription visible.

23. Anonymous (XI c., end - XII c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 50). D. 16.5-18 (14) 4 mm. W. 6.46 g. Whole but incomplete imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. George facing, holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Vertical inscription: . - Γ-Є|| ѠP-... The most characteristic of the inscription is the ligature of P and Ѡ.

Rev. Unclear bust representation, perhaps St. Demetrius.

24. Anonymous (XI c., second half - XII c., first half)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 52). D. 16-18 mm. W. 3.8 g. Whole but incomplete imprint.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of a military saint, facing, holding a spear (r. hand) and a shield (1. hand), perhaps St. Eudokimos (proposal of A.-K. Wassiliou). Traces of the vertical inscription.

Rev. Bust of a saint, perhaps Panteleimon, holding medical instruments. The vertical inscription could read: Ѳ-П-A-N||..-ΛE.-M, (proposal of A.-K. Wassiliou).

25. Anonymous (XI c., last third - XII c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 68). D. 20-22 (14) mm. W. 6.6 g. Well-centered and complete imprint but cracked. Fragments chipped.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Part of bust of the Virgin orans with a medallion on her chest. Siglum at right: Θ.

Rev. Bust of St. Nicholas blessing (r. hand) and holding a book (l. hand). Vertical inscription at left: Ѳ -N-I || …

26. Anonymous (XI c., second half - XII c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 69). D. 16 (15) mm. W. 5.8 g. Complete but indistinct imprint. Damaged with a sharp object.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. George facing, holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Vertical inscription: Θ-Γ-Є|| ...

Rev. Indeterminate military saint with short curly hair. His face was damaged by a hit with a sharp object.

27. Anonymous (XI c., second half - XII c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 11). D. 14-18 (12) mm. W. 4.0 g. Well-centered but indistinct imprint. Traces of fabric seem visible as if the boulloterion pressed some cloth along with the blank.

Unpublished.

No parallels known.

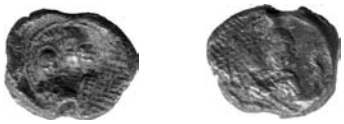

Obv. Bust of the Virgin holding Christ at left. Traces of an illegible circular inscription at left.

Rev. Bust of St. Michael (?). No details visible.

28. Anonymous (XI c,, last third - XII c., first half)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 5). D. 15-17 (13) mm. W. 5.1 g. Well-centered and complete imprint; nevertheless, the images are indistinct.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion on her breast. Fairly unusual representation of her hands resembling wings. Sigla: MP || Θ.

Rev. Bust of the Virgin with the child on her left arm (Hodegetria).

29. Anonymous (XI c., second half - XII c., first half)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 4).D. 18-21 (13-14) mm. W. 5.1 g. Well-centered and complete imprint. A portion chipped.

Unpublished.

No parallels known.

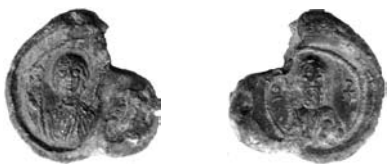

Obv. Bust of the Virgin orans without a medallion (Blachernitissa). Sigla: $\bar{M}||\bar{\Theta}$.

Rev. Bust of St. John the Baptist, holding a long cross (r. hand) and scroll (1. hand). Vertical inscription: Ⓞ-ΙΩ. || Π. - Pi-Rho as ligature.

30. Anonymous (XI c., second half- XII c.)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 88). D. 18-20 (17) mm. W. 4.0 g. Well-centered and complete imprint. A portion chipped.

Unpublished.

No parallels known.

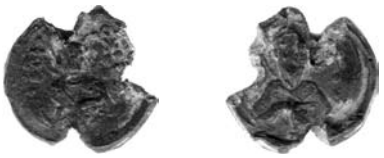

Obv. Bust of St. John Chrysostom. He blesses (r. hand) and holds the book of Gospels (1. hand). Vertical inscription: Ⓞ-ΙΩ-Ο || Χ.

Rev. Bust of St. Basil facing. He blesses (r. hand) and holds the book of Gospels (l. hand). Vertical inscription at right: ΛΙΟC.

31. Anonymous (XI c., second half - XII c., first half)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no. 70). D. 20-22 (13) mm. W. 7.3 g. Complete imprint in a poor state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Indeterminate bust of the Virgin orans. No sigla visible.

Rev. Bust of an indeterminate saint, perhaps Michael.

Seals of incomplete texts:

32. N., bishop of Kampane (XI c., second half)

Private collection (V. Panteleev from Varna, no.349). D. 14-15 (over 14) 3mm. Incomplete imprint in good state of preservation.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Demetrius, holding a spear (r. hand) and a shield (1. hand).

Vertical inscription: Ⓞ-Δ-Η || ...Ο-C

Rev. Inscription of four lines:

….. | ΟЄΠΙС. | ΠΑΚΑΜ | ΠΑΝΗС | - ο -.

[...] ὁ ἐπίσκοπο(ς) Καμπάνης (;) (Proposal of A.-K. Wassiliou). If the traces in the first line could hint to Omega, we could think about Constantine, but that is only a hypothesis (A.-K. Wassiliou). If the Omikron in line 2 is the end of the name, the legend is in dative.

The bishop of Kastrion or Kampania was subordinate to the metropolitan of Thessaloniki. It is the first mentioning of such a bishop on seals.

33. Nicholas (?) (XI c., second half- early XII c.)

Private collection. It was given to me to document by Mr. Valentin Dimitrov from Haskovo. D. 15-15 (14.5) mm.W. 4.09 g. Weak incomplete imprint. Large part of the dies did not print.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of a bishop saint, perhaps Nicholas, blessing (r. hand) and holding book (l. hand). No letters visible.

Rev. Inscription of five lines:

.MѠNV | ..NCON| КЄTHN. | $\overline{\text{ΠЄР}}$СК. | ΠΟΙ.

[῾Ο]μώνυ[μο]ν σον [οἰ]κέτην, π(άτ)ερ, σκ[έ]ποι(ς).

Conclusion

More than 30 lead seals generally dating from the XIth to the end of the XIIth centuries were discovered in the Kale fortress near modern Dimitrovgrad. They outline the chronological frame of the receipt of correspondence or the sealing of documents here. Likewise interesting is the analysis of the individuals represented by these seals. Excluding nos. 32, 15, 16, 17 and 32, all the rest were represented either solely by their titles (nos. 1 and 9) or as private persons. We should add to them the anonymous ones which of course were well familiar to their addressee(s).

What do we know about the Kale fortress? It is situated 3 km to the west of Dimitrovgrad, 800 m away from the right bank of the river Maritsa near the mouth of the river Klokotnitsa. No archaeological excavations have been carried out in it till now. It has merely been walked upon and inspected. Its defensive walls are under ground, but judging by the elliptical shape of the hill on which the fortress is located, one can assume that it has the layout of an irregularly shaped polygon. Various artifacts and coins dating XIth-XIIth centuries were discovered in the fortress. A necropolis also dated to the XIth-XIIth centuries is located on the northwestern slope of the hill[10].

Can this fortress be identified with a settlement whose name is known from narrative sources? In the previous publications of seals from this place I accepted *a priori* that it can

10 Cf. **P. Soustal**, Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos) – *TIB* 6. Vienna 1991, 248f., s.v. Dobrič.

be identified with Blesna, Blisnos, Blisimos, etc., taking the proposition of my colleague and coauthor D. Aladjov on trust[11].

The discovery of so many seals from this settlement, some of which conceivably associated with events reported for Blisnos, yields certain precedence to the Kale fortress near Dimitrovgrad. However, they are not sufficient for a certain identification. For that reason we will adhere to the name "Kale".

11 For this town (and the relevant sources) cf. **Ibid.,** 210, s.v. Blisnos.

21. НЕПУБЛИКУВАНИ ОЛОВНИ ВИЗАНТИЙСКИ ПЕЧАТИ ОТ ХАСКОВСКО (I)*

В Хасковския исторически музей, както и в някои частни колекции от същия град се съхраняват значителен брой оловни византийски печати (моливдовули). Те са намерени в различни селища от територията на бившата Хасковска околия. Данните, които проучването на тези паметници дават, са принос във византийската сфрагистика и просопография. Наред с това те са и източник за историята на селищата, в които са намерени. Получаваната в тях кореспонденция, скрепена с печатите на различни личности, чиито имена са изписани върху тях, разкриват нови страници в миналото на тези селища. Понякога тази кореспонденция е със служебен характер, в други случаи тя е лична (адресирана е до близки или роднини, а в трети нейни получатели са били управителите на имения, притежания на личностите, изписани върху печатите.

Поставянето на преден план на селището, в което е била получена кореспонденцията, налага един по-различен начин в представянето на сфрагистичния материал по селища. За всяко едно от тях, според състоянието на проучванията, е дадена кратка информация.

В настоящото изследване поради ограничеността на обема, а също така и някои неразрешени все още проблеми в разшифроването и интерпретацията на текста на някои от проучваните паметници е включена само около половината от събраните досега моливдовули.

I. Голям извор, крепостта „Чала"

Намира се на едноименно голямо плато, между днешните селища Кралево, Долно Ботево, Малък и Голям извор. Тя е едно от най-значителните укрепени места в този район със запазени останки от крепостните стени. В нея са намерени керамика, битови предмети и монети от античността и средновековието[1], а също така и следните моливдовули[2]:

* *Археология*,1, 1991, 44-56 [в съавторство с **Д. Аладжов**].

1 Кратките сведения за съответните селища са в резултат на дългогодишните проучвания на Д. Аладжов. Само част от тях са досега обнародвани. Материалите, въз основа на които са правени наблюденията, се съхраняват във фондовете на ИМ -Хасково.

2 В настоящото изследване са включени материали от различни музеи и частни колекции. Авторите изказват своята благодарност на следните колеги музейни работници и колекционери, за предоставените от тях сфрагистични материали: ст. н.с. Василка Томова-Герасимова - АИМ София; н. с. Владимир Пенчев, НИМ - София; инж. Славей А. Петров - Хасково. Христо Запрянов, Хасково; Руско Делчунков, Хасково; Асен Хаджикостов, Стара Загора.

1. Василий Агапит, патриций (50-те – 60-те години на XI в.)

Частно притежание (колекция на инж. Славей Атанасов Петров от Хасково), намерен е в крепостта. Размери: 17 17/15/2, 5 мм. Отпечатъкът е сполучлив. Моливдовулът има добро състояние на запазеност.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстово изображение на Богородица от типа Знамение, представена в анфас. На гърдите си има медальон с лика на Младенеца. Над вдигнатите и в оранс ръце са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Петредов надпис:

+ KЄR'Θ' | TѠCѠΔ8' | RACIΛ'$\overline{\text{ΠPI}}$ || TѠAГA | | ΠIT'

+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δούλῳ Βασιλ(είῳ) π(ατ)ρι(κίῳ) τῷ Ἀγαπίτ(ῳ).

В писмените източници личността на Василий Агапит не е засвидетелствувана. Малко е позната и дейността на представителите на тази фамилия, въпреки че един от тях Йоан XI Агапит, е заемал патриаршеския престол през 1111–1134 г.[3]

Според неговата иконография, палеография, текст и най-вече по съкращението на титлата $\overline{\text{ΠPI}}$ = πατρίκιος разглежданият моливдовул може с основание да се датира след средата на XI в.

Каква е връзката между собственика на представения тук печат – патриция Василий Агапит, живял през втората половина на XI в., и провъзгласения за патриарх в 1111 г. Йоан Агапит и до кого е адресирал своята кореспонденция, това са въпроси, които все още чакат своето разрешение.

2. Алексий I Комнин (1081-1118)

Частно притежание (колекция на инж. Славей Атанасов Петров от Хасково). Размери: 31/31/28/3 мм. Отпечатъкът е непълен, особено там където е изписан надписът. Нещо нармално за владетелските печати.

Непубликуван.

Паралели: На територията на средновековна България са намерени следните моливдовули на Алексий I Комнин: Преслав – 2 екз.[4], калето да с. Злати войвода[5], о-в Пъкуиул луй Соаре[6], Асенова крепост[7] и един нелокализиран[8].

3 Сведения за него вж. **Grumel**, *Chronologie*, 251-252; **Idem**, *Régèstes*, III, nos. 999-1006.

4 **Йорданов,** *Преслав*, № 8-9.

5 **Йорданов,** Алексий Комнин, с. 14, № 1.

6 **Diaconu, P.** Un sigiliu de plumb al lui Alexie I Comnenul decoperit la Pacuiul lui Soare. – *SCN*, IV, 1968, 249-253.

7 Непубликуван. Съхранява се в ИМ – Асеновград, инв. № 1530.

8 Непубликуван. Съхранява се в АИМ – София, № 134 от колекция Аврамов.

Л. Христос е представен седнал върху трон с високо облегало. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие. Не се виждат следи от титулите му.

Оп. Императорът е представен прав в цял ръст, стъпил върху супендиум. На главата си носи стема, облечен е в дивитисион, препасан с лорос. С дясната ръка се подпира върху лабарум с дълга дръжка, а влявата държи кълбо, увенчано с кръст. От кръговия надпис е запазено: .....ΠΟΤ'.....

[Ἀλεξίῳ δεσ]πότ(ῃ) [τῷ Κομνηνῷ].

Възстановяването на текста и идентифицирането с личността на Алексий I Комнин правим по обобщителните изследвания в областта на византийската сфрагистика[9].

3. Стефан Ватаци, севаст (XII – XIII в.)

Частно притежание (колекция на инж. Славей Атанасов Петров от Хасково). Намерен е в крепостта. Размери: 34-34/27/3 мм. Великолепна гравировка на матриците и качествен отпечатък. Много добре запазен моливдовулл

Непубликуван.

Паралели: В колекцията на Дъмбъртън Оукс се съхранява друг моливдовул (DO 58 106 1340) със същия иконографски сюжет и текст, но с доста примитивен стил и техника. Палеографски буквите му се различават доста от тук представения[10]. Дали се отнася до друг печат на същия Стефан Ватаци, или до негов съименник, живял значително по-късно, е въпрос, на който не може да се даде категоричен отговор.

9 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 640, nº 5; **Konstantopoulos,** Athens, p. 312, nº 282; **Zacos,** *Seals*, I, nº 102 a-d; **Seibt**, *Bleisiegel*, nº 27a-c.

10 Непубликуван. Бе проучен от И. Йорданов по време на специализацията му в Дъмбъртън Оукс през есента на 1989 г. На лицевата му страна иконографския сюжет е същият, като не се вижда дали Богородица носи медальон с лика на младенеца. Текстът от обратната страна е изписан с лигатури и палеография характерни за XIII – XIV в., и е доста труден за разчитане. Сигурното в него е титлата севаст и имената на Стефан Ватаци.

Л. Богородица от типа Знамение е представена в цял ръст, права, в анфас, стъпила върху супендиум. На гърдите си има медальон с лика на Младенеца. Над вдигнатите ѝ в оранс ръце са изписани титулите: $\overline{\text{МР}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: М(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Петредов надпис:

+| CЄRAϮON | RATATZHN| ϮЄΦANON | ΠAPΘЄNЄ | CKЄΠЄ

+Σεβαστὸν Βατάτζην Στέφανον, Παρθένε, σκέπε.

Интересен е и фактът, че сред многобройните представители на фамилията Ватаци (само за периода XI - XII в. Каждан посочва 25[11]), участвували активно в живота на империята в периода XI - XIV в., не е известен нито един с омонима Стефан[12].

II. Димитровград, крепостта „Калето" или „Блесна"

Намира се на 3 км западно от града на десния бряг на р. Марица, до устието на р. Клокотница. Укрепителните стени са под земята, но според елипсовидната форма на хълма, върху който крепостта е разположена, може да се предположи, че планът ѝ е неправилен многоъгълник. В крепостта са намерени разнообразни предмети от бита, както и монети от XI – XII в. На северозападния склон на хълма е разположен некропол, датиран също в XI – XII в. Налице са известни основания за идентифицирането на това укрепление с крепостта Blisimos, в която кръстоносците пристигнали през 1189 г. на път от Филипопол за Адрианопол[13].

4. Ариеви, частно лице (втората половина на XI в.)

Частно притежание (колекция на инж. Славей Атанасов Петров от Хасково). Намерен е в крепостта. Размери: 20-20/18/2 мм. Ядрото е било добре центрирано в булотириона и отпечатъкът би следвало да е сполучлив, но все пак е малко встрани, навярно поради разхлабеност на булотириона. Това не затруднява разчитанетол Моливдовулът е добре запазен.

Непубликуван.

Паралели: Шлюмберже[14] и Лоран[15] са обнародвали два други екземпляра на същата личност. Те обаче са отпечатани с друга двойка матрици или пък с друг булотирион. Тези автори, чието мнение е споделено и от други специалисти, са склонни да идентифицират собственика на разглеждания моливдовул със засвидетелствания в от хрониститe Ἀριέβης[16].

11 **Каждан,** *Соц. состав*, с. 89.

12 За имената на известните в литературата представители на фамилия Ватаци вж. **Ἀμαντος. К.** *ΕΕΒΣ*, 1951, 21, 174-178; **Barzos**, *Komnenoi*, I, 412-415.

13 **Аладжов, Д**. *Селища, паметници, находки. Материали за археологическата карта на Хасковски окръг*. С., 1974, с. 12; Крепости в долното течение на Марица. – В: *Български средновековни градове и крепости*. Т. II (под печат).

14 **Schlumberger,** *Sig.*, p. 644.

15 **Laurent**, *Orghidan*, nº 408.

16 **Каждан,** *Армяне*, № 45; **Skoulatos,** *Personnages*, № 18.

Л. Св. Теодор с нимб, ризница и наметало е представен в цял ръст, в анфас. С дясната ръка се подпира върху копие с дълга дръжка, а в лявата придържа щит. От двете му страни е изписано във вертикални редове: Θ-Θ-Є || .-Δ-Р': ὁ Ἅ(γιος) Θε[ό] δωρ(ος).

Оп. Четиредов надпис:

+ КЄR'Θ'| . ѠCѠΔ' | ΛѠAPI | ЄRH

+К(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [τ]ῷ σῷ δ(ού)λῳ Ἀριέβῃ.

По време на първото нашествие на норманите във Византия през 1082 г. Ἀριέβης е защитавал крепостта в Охрид и чрез действията си не позволил на Боемунд да продължи настъплението си[17]. Според Ана Комнина и Йоан Зонара през 1091 г. е бил разкрит заговор срещу императора Алексий I Комнин, начело на който стоели келтът Константин Умбертопул и арменецът Ἀριέβης. След доказването на вината им те били осъдени на заточение, а имуществото им конфискувано, с което, посочва Ана Комнина, императорът ги освободил от законното им наказание[18]. С това свидетелствата за Ариеви се изчерпват. Константин Умбертопул обаче е бил помилван. В 1095 г. той е отново в свитата на императора и начело на един отряд е изпратен да защитава клисурите в Зигос[19]. Този факт дава основание на автора на просопографското изследване за личностите в Алексиада да предположи, че може би и Ариеви е бил помилван[20].

Едно от основните затруднения при идентифицирането на личности от Алексиадата е обстоятелството, че Ана Комнина обикновено съобщава едно име, най-често патронима или омонима, особено когато се отнася до чужденец, който пък омоним от своя страна става патроним за неговите наследници.

Пред това затруднение сме изправени и ние при идентифицирането на собственика на представения тук моливдовул с Ариеви от хрониките. Неслучайно Каждан изказва известен скептицизъм относно тази идентификация[21]. Но все пак, струва ни се, че ние имаме известно предимство пред останалите изследвачи при тази наистина рискована задача идентифицирането на личност от Алексиадата със съименник от сфрагистичен паметник. Известна сигурност за достоверност на тази идентификация ни дават данните на един непубликуван моливдовул от колекцията на Дъмбъртън Оукс, при който същият Ариеви притежава титлата нобелисим, съчетана с длъжността му дук[22], Съчетания, характерни за личностите, представени в Алексиадата.

Възниква и въпросът, кой период от живота па Ариеви отразява моливдовулът, намерен в крепостта „Блесна". Отчитайки цитираната по-горе информация, възниква съблазнителното предположение или само хрумване, че може би той отразява времето, когато Ариеви е бил лишен от титли и звания, съпроводени с конфискация на имуществото му.

17 *Alexiade* I, p. 12.15.

18 *Alexiade* II, p. 146.29.

19 *Alexiade* II, p. 193.9.

20 **Skoulatos,** *Personnages,* p. 29.

21 **Каждан,** *Армяне*, с. 127.

22 Непубликуван. DO 58 106 1816. Проучен бе от И. Йорданов. На лицевата му страна има същия иконографски сюжет, както при нашия, а на обратната петредов надпис:

+ КЄR'Θ'| . ѠCѠΔ8' | .PIЄRHN8 | .ЄΛΛICIM | .Δ8KI

5. Константин Комнин (XII в.)

Частно притежание (кол. Христо Запрянов, Хасково), намерен е в крепостта. Размери: 25-25/23/2 мм. Добър отпечатък, но все пак изместен малко нагоре, поради което главата на св. Теодор и част от някои букви са останали извън ядрото. Моливдовулът е в много добро състояние на запазеност.

Непубликуван.

Паралели: Друг моливдовул, отпечатан чрез друга двойка матрици или друг булотирион, се съхранява в музея на Истанбул[23].

Л. Св. Теодор с нимб, ризница и наметало е представен в цял ръст, прав, в анфас. С дясната ръка се подпира върху дълго копие, а в лявата придържа щит. От двете му страни е изписано във вертикални редове: Α-Θ-ΘЄ-Ο || Δ-ω-Ρ-Ο-C: Ὁ ἅ(γιος) Θεόδωρος.

Оп. Петредов надпис:

.CKЄΠOIC | MЄMAPTVC | KOMNHNON | Kѡ NCTAN | TINON

[+] Σκέποις με, μάρτυς, Κομνηνὸν Κωνσταντῖνον.

Затрудненията в идентифицирането на собственика на печата идват от обстоятелството, че с тези имена са познати мнозина представители на фамилията Комнини, а също така и поради отсъствието на други характеристики титла, длъжност и пр.[24]

В следващите редове ще привлечем сведения за личности със същите имена, без тези, при които освен името Комнини са изписани и други, получили се от смесени династични бракове - например Ангел, Дука и пр.

1. Константин Комнин. Куропалат, починал до 1078 г. Неговата съпруга продала своята недвижима собственост в Родесто на манастир и се подстригала под монашеското име Ксения[25]. Не е ясна връзката на този Константин с императорската фамилия Комнин. Известни са печати на куропалатисата Ксения Комнина[26].

2. Константин Комнин (1085 - 1147). Трети син на първия севастократор Исак Комнин. Най-ранното му засвидетелстване е в едно писмо на Теофилакт Охридски от 1107 г. - от времето, когато Константин Комнин е бил дук на Вероя[27]. До нас са

23 **Ebersolt**, *Constantinople*, p. 215, № 167.

24 Това е била доста разпространена практика през XII в., когато по думите на Каждан, принадлежността на някой сановник към управляващия род, в случая този на Комнините, е било достатъчно основание той да не изписва своята титла и длъжност и същевременно до го постави начело в ранговата йерархия. Вж. **Каждан,** *Соц. состав*, 60-70.

25 **Miklosich - Müller.** *Acta et diplomata* V, p. 327.

26 **Laurent,** *Corpus* V, 2, № 1475-1476.

27 **Theophylacte d'Achrida**. *Lettres,* № 123, p. 48, № 5. те са адресирани до τῷ σεβαστῷ καὶ δουκὶ Βερροιας κυρῷ Κωνσταντίνῳ Κομνηνῷ.

достигнали протоколи от заседания на синода от август - октомври 1143 и февруари 1147 г., на които е присъствал и Константин Комнин, севаст и велик друнгарий[28].

3. Константин Комнин. Внук на горния, роден вероятно около 1155 г. Не се знае почти нищо за него, освен че е получил титлата севаст от императора Мануил I Комнин (1143 - 1180). Данните за произхода му се съдържат в една епиграма на Теодор Валсамон[29].

4. Константин Комнин (?). В типика на манастира „Богородица Космосотириса" написан о т севастократор Исак Комнин през 1152 г., е съобщено и името на Константин Комнин, епикерний[30]. Данните са недостатъчни за да бъде идентифициран с № 2; изключена е вероятността да се идентифицира с № 1, а № 3 все още не е бил роден. Може би се отнася за някой четвърти Константин Комнин. Не трябва да се забравя, че името Константин е било твърде широко разпространено.

В сфрагистичната литература са известни и няколко групи печати с името на Константин Комнин:

При първата освен имената е изписана титлата севаст и длъжността велик друнгарий[31], при втората само титлата севаст[32], при третата текстът е по-обширен. Наред с титлата севаст той съдържа и някои биографични данни[33]. Съществува и една четвърта, при която подобно на тук представения моливдовул са изписани само омонимът и патронимът[34].

Първата група може с известна сигурност да се свърже с личността на Константин Комнин № 2[35]. За някои екземпляри от втората може да се допусне подобна възможност[36]. Третата група със сигурност може да се отнесе към Константин Комнин № 3. Всъщност тя допълва и информацията ни за него.

С коя от представените личности е свързан нашия печат, а също и немалкото екземпляри от четвъртата група, засега е трудно да се отговорил Интересно е да се отбележи, че по същия начин е изписан и следващия печат, намерен тук, принадлежащ на друг представител на фамилията Комнини.

28 **Stiernon,** Notes de titulature, 192-198; **Barzos**, *Komnenoi*, no. 27.

29 **Horna,** Theodoros Balsamon, p. 125.

30 **Petit**, Kosmosoteira, p. 52.36.

31 Известни са 4 моливдовула, отпечатани чрез една и съща двойка матрици: **Schlumberger,** *Sig.*, p. 641, № 10; **Zacos**, *Seals*, I, no. 2716; **Laurent**, *Corpus*, II, no. 895. И един непубликуван от колекция Fogg 1254. На лицевата страна при тези моливдовули е бюстовото изображение на Богородица от типа Знамение, а на обратната е изписан шестредов напис:

+ΘKЄRO|H ΘЄIKѠNCЄ|RAꚈѠSMЄГA|ΛѠΔP8ГГA|PIѠTѠKO|MNHNѠ

32 Представен е чрез две групи моливдовули. При едната на лицевата страна е бюстово изображение на Богородица, както по-горе, а на обратната – стандартен текст, докато при другата на лицевата страна е изображение на св. Теодор в цял ръст, прав в анфас, представен като войн. Текстът от обратната им страна е метрически и е съобщен у **Laurent,** *Bulles métriques*, № 442. Същият, а по-вероятно друг, неизвестен и необнародван моливдовул, принадлежащ към тази група се съхранява в колекцията на Дъмбъртън Оукс DO 58 106 5691. Представител на първата група е непубликуван моливдовул от колекцията на Дъмбъртън Оукс DO 55 1 2981. Всички те са проучени от И. Йорданов.

33 **Zacos**, *Seals*, I, no. 2725.

34 От колекцията на Дъмбъртън Оукс DO 58 106 3441, 58 106 1324. Непубликувани.

35 С личността на Константин Комнин № 2 ги свързват следните автори: **Laurent,** *Bulles métriques*, № 422; *Corpus*, II, p. 471; **Barzos**, *Komnenoi*, I, p. 157.

36 Отнася се до цитираните в бел. 32 от първата група.

6. Никифор Комнин (XII в.)

Частно притежание (колекция на инж. Славей Атанасов Петров от Хасково). Намерен е в крепостта. Размери: 30-30/27/3,5 мм. Много добър отпечатък, отлично гравирани букви на матрицата, но зле запазен в долната си част моливдовул, където е пробит от корозия или увреждане.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Бюстово изображение на Богородица от типа Знамение, представена в анфас. На гърдите си има медальон с лика на младенеца. Над вдигнатите ѝ в оранс ръце са изписани сиглите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Петредов надпис:

+ | CKЄΠOIC | ANACCA | KOMNHNON | NIKHΦO | P.N

+ Σκέποις Ἄνασσα Κομνηνὸν Νικηφόρ[ο]ν.

В този случай е необходимо да приведем писмените източници за византийски сановници със същите имена, които обясняват затрудненията ни за една по прецизна идентификация.

1. Никифор Комнин (970 – 1026). Единственото, което знаем за него е, че притежавал титлата протоспатарий и че в 1022 г. е бил назначен за стратег на Васпуракан на мястото на провалилия се на този пост патриций Василий Аргир. Никифор Комнин скоро „заслужил благодарността на василевса". Около 1026 г. той е бил обвинен в държавна измяна, арестуван и ослепен заедно със седмина негови предполагаеми съучастници[37].

2. Никифор Комнин (1062 – 1136). Последният син на куропалата Йоан Комнин. Брат на императора Алексий I Комнин. Сведенията за него са оскъдни[38]. Знае се само, че след възцарявянето на брат му той е бил удостоен с титлата севаст и назначен на длъжността велик друнгарий на флота[39]. Следващото сведение за него е отразено в типика на манастира Пантократор, написан от императора Йоан II Комнин в 1136 г., където Никифор е упоменат сред живите роднини на императора[40]. В 1143 г. обаче той вече не ще е бил сред живите, тъй като на длъжността велик друнгарий на флота е посочено името на споменатия вече Константин Комнин.

37 **Barzos**, *Komnenoi,* I, 38-41.

38 Ibid., 118-120.

39 **Skoulatos,** *Personnages,* № 155.

40 **Дмитриевский,** Τυπικα, с. 700; **Gautier,** Obituaire, p. 242, № 8.

3. Никифор Комнин (1125 – 1144). Син на Йоан Дука и на съпругата му Теодора Кавказка. Внук на Никифор Вриений и Ана Комнина. Починал при нелепи обстоятелства в ранна възраст[41].

4. Никифор Комнин (1143 – 1173). Брат на горния. Син на Йоан Дука от втората му съпруга – дъщерята на логотета на дрома – Михаил Агиотеодорит[42].

И тук не се спираме на онези представители на фамилията Комнини с омонима Никифор, свързани с други родове, които върху достигналите до нас документи, наред с името Комнин, носят и едно второ родово име – например Никифор Комнин Мелисин[43].

От представените личности с омонима Никифор и патронима Комнин е трудно да идентифицираме собственика на разглеждания печат. Безспорно № 1 би трябвало да отпадне поради хронологическото различие. Представеният моливдовул би могъл да се датира най-общо в XII в., при което неговото свързване с всички останали едноименни личности (№ 2-4) е възможно.

Също така безспорно съществува някаква връзка между личностите Никифор Комнин и Константин Комнин, чиито печати от XII в. са скрепявали кореспонденция до неизвестен за нас получател, намиращ се в крепостта „Блесна" или Blisimos, край днешния Димитровград.

III. Калугерово

7. Константин Даласин, проедър и дук (60-те – 70-те години на XI в.)

Частно притежание (кол. Асен Хаджикостов, Стара Загора). Размери: 22-27 (над 26)/3 мм, Отпечатъкът може би е бил добър, но лошата запазеност на моливдовула не ни дава възможност за една прецизна оценка.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

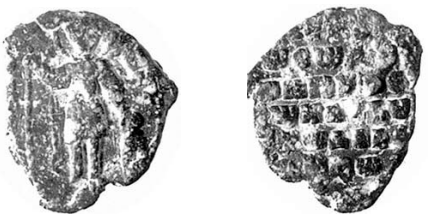

Л. Св. Димитър е представен в цял ръст, прав в анфас с нимб, ризница и наметало. С дясната ръка се подпира върху дълго копие, а в лявата придържа щит. Надпис с името му не личи.

Оп. Шесредов надис:

. . . . . | . ѠCѠΔ8Λ| . ѠNΠPOЄ | . PѠKAIΔ8 | . ITѠΔAΛA | CHNѠ

[+ K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τ]ῷ σῷ δούλ(ῳ)[K]ων(σταντίνῳ) προέ[δ]ρῳ καὶ δου[κ]ὶ τῷ Δαλασηνῷ.

41 **Barzos**, *Komnenoi*, II, p. 86.

42 Ibid., 87-95.

43 Ibid., I, 304-308.

Собственикът на печата е Константин Даласин, притежаващ титлата проедър и длъжността дук. Датировката му според неговата иконография и най-вече според текста е най-общо във втората половина на XI в.

В най-новото просопографско изследване за рода Даласини във Византия само за XI в. са посочени трима различни сановници с омонима Константин:

1. Константин Даласин. Син на Дамян Даласин. Името му за пръв път е съобщено по повод битката при Апамея в 998 г., в която загинал баща му. Константин заедно с брат си с бил взет в плен от арабите, където престоял десет години, т. е. до 1008 г. Не се знае нищо за него до 1024 г., когато наследява баща си на длъжността катепан на Антиохия. Притежавал е титлата патриций. Според византийските и източните хронисти Константин Даласин е бил един от най-богатите и дори императорът Константин VIII (1025–1028) е смятал да го направи свой наследник. При царуването на Роман III Аргир (1028–1034) той е бил заподозрян в заговор. При Михаил IV (1034–1041) е бил арестуван и въпреки че е бил освободен от Михаил V (1041–1042), Константин загубва вече своя политически престиж. Последното известие за него е свързано с неуспешния му опит да се ожени за овдовялата императрица Зоя. Бил е изпреварен от Константин IX Мономах (1042–1055)[44].

2. Константин Даласин. Известен е от два моливдовула, отпечатани от една и съща двойка матрици, съхранявани в колекцията на Дъмбъртън Оукс[45]. Върху лицевата им страна е представен св. Димитър като войн, прав, с копие и щит, а върху обратната – текст, съобщаващ титлата му патриций. Според Шейне те се датират във втората половина на XI в.,[46] датировка, която според нас може да се прецизира в рамките на 50-60 г. на XI в.[47]

*3. Константин Даласин***.** Предполага се, че е бил син на № 1 и далечен братовчед на Анна Даласина, майката на Алексий I Комнин. В годините на царуването на Алексий I е виден военачалник. Назначен е за управител на Синоп след завладяването му от византийците в 1084 г. В решителната битка срещу печенегите при Левунион (хълм до устието на р. Марица) през 1091 г. Константин Даласин командувал лявото крило на армията. През 1092 –1093г. той е начело на византийската армия и флота във войната срещу емира на Смирна – Чаха, и чрез военните си и дипломатически качества допринася за възвръщането на островите Хиос и Митилени[48]. С личността му се свързва един моливдовул, при който на лицевата страна е представен св. Теодор като воин в цял ръст, прав, в анфас, а на обратната е гравиран петредов надпис, съобщаващ титлата на Константин Даласин – протокуропалат[49].

Различието в иконографския сюжет между двете групи моливдовули (при едната св. Димитър, а при другата св. Теодор) е дало основание на Шейне да допусне, че се отнася до различни личности[50].

44 **Cheynet**, Dalassenoi, № 3.

45 Непубликувани: DO 58 106 2409; 55 1 2994.

46 **Cheynet**, Dalassenoi, № 13.

47 Основание за подобна дата ни дава съкращението на титлата патриций – $\overline{\text{ΠΡΙ}}$|, което е характерно за моливдовулите, датирани след 50-те години на XI в. Това имамхме възможността да констатираме и върху един новооткрит моливдовул от същата двойка матрици, закупен за колекцията на НИМ – София, инв. № 24131.

48 **Cheynet**, Dalassenoi, № 19.

49 Съхранява се в колекцията на дъмбъртън Оукс – Fogg 541. Илюстриран е в **Cheynet**, Dalassenoi, pl. 5, № 37.

50 Ibid., № 13, 19.

Иконографският сюжет (макар и не съвсем сигурен), титлата и длъжността, представени върху разглеждания от нас печат, го свързват с Константин Даласин № 2. Не е изключено, разбира се, той да е принадлежал и на някой друг Константин от фамилията Даласини, живял през втората половина на XI в. Иконографското различие. (в единия случай св. Димитър, а в другия св. Теодор, представени като войни в еднаква поза - прави, в анфас) едва ли е основание за подобно категорично разграничаване, каквото прави Шейне. Данните на моливдовулите от Дъмбъртън Оукс и тези на тука разглеждания, взети заедно, добре попълват cursus honorum-a на Костантин Даласин:

а) патриций – (50-те - 60-те г. на XI в.);

б) проедър и дук – (60-те - 70-те г. на XI в.);

в) протокуропалат – (70-те - 80-те г. на XI в.).

IV. Маточина

Крепостта при с. Маточина, която изследвачите идентифицират с известния в писмените източници Вукелон, се издига на голям и висок хълм северно от селото. Съществувала е през късната античност и средновековието[51]. Епископски център, подчинен на адрианополския митрополит, е представен в епархийските списъци от VII – XIII в.[52] Името на града е изписано върху триумфална колона с надпис на превзетите от хан Крум византийски градове[53].

8. Христофор, хипат и комеркиарий на Адрианопол (822 - 823).

Национален исторически музей в Со-фия, намерен е в крепостта до с. Маточина от Христо Димитров Христов. Размери: 26,8-28,8 (над 27) / 3 мм. Поради факта, че ядрото е било по-малко от диаметъра на матрицата, отпечатъкът е непълен. Части от изображението и надписа не са излезли, а крайните букви от текста са леко изтрити.

Непубликуван.

Паралели: В колекцията на Г. Закос се съхранява моливдовул, отпечатан чрез същата двойка матрици[54].

Л. Бюстове на императорите Михаил II и Теофил, представени в анфас. Михаил е вляво с брада, а Теофил вдясно голобрад. Облечени са в дивитисиони и хламиди, а на главите си носят стеми. Между тях е гравиран кръст, а в полето под двата бюста е изписан индиктион I.

Оп. Шестредов надпис:

51 **Бояджиев, С**. Крепостта при с. Маточина. – *Археология*, 1965, кн. 1, 1-9 и цит. лит.

52 **Asdracha**, Thrace, p. 262.

53 **Бешевлиев,** *Надписи*, № 30, с. 147.

54 **Zacos,** *Seals*, I, no. 283.

+ΧΡ.. | ΤΟΦΟΡ'..| SKOMMЄР. |ΑΔΡΙΑΝΟ| ΠΟΛЄΟ
+ Χρ[ισ]τοφόρ(ου) [ὑπ(άτου)] (καὶ) κομμερ[k(ιάριου)] Ἀδριανο(υ)πόλεο(ς).

Представените две императорски фигури (които са анонимни), съчетани с изписания под тях индиктион I, датират моливдовула в годините: 807 - 808; 822 - 823 и 837 - 838.

Издателят на първия екземпляр, имайки предвид палеографията на някои от буквите, е приел годините 822 – 823. Аргументите му са приемливи.

Данните от печата са важен извор за българо-византийските отношения в първата половина на IX в. Това е най-ранно датираният моливдовул на комеркиарий на Адрианопол[55] и свидетелства за официално установена граница между България и Византия, а като имаме предвид датировката на печата 822 – 823 г., той напълно попада в своята историческа среда.

Известно е, че в началния период на управлението на хан Омуртаг (814-831) е бил сключен тридесет годишен мирен договор между България и Византия, с който между другото се установява и трайна граница между двете държави с присъщите им институции, в това число и комеркиарий[56]. Границата в интересуващия ни участък е започвала при Мандренското езеро до Бургас и е завършвала до град Константция (при дн. Симеоновград), следвайки трасето на защитния земен вал „Еркесията"[57].

Заслужава внимание съображението на някои изследвачи, че „Еркесията" като отбранителен ешелон е отстоял на известно разстояние от границата във вътрешността на страната[58]. Новата граница узаконявала териториалните придобивки на България, извоювани при хан Крум (803 - 814).

Интересно е и местонамирането на моливдовула - крепостта до с. Маточина. Намирайки се на двадесетина километра от границата, през този период тя е била византийска. Получаването във Вукелон на кореспонденция, скрепена с моливдовула на Христофор, комеркиарий на Адрианопол, е в резултат на неговите служебни задължения. Те са били свързани не само с определянето и получаването на мито, но и с администрирането на принадлежащите територии, както и със събирането на някои данъци от тях. Възможно е, разбира се, Христофор да е адресирал и до някой друг своята кореспонденция, резидиращ във Вукелон, примерно до епископа на града[59], но вероятността да е писал до административния управител е по-голяма.

V. Малево

9. Василий Куртикий, втора половина на XI в.

55 Ibid., p. 360, № 283, 2103.

56 За възникването на тази длъжност и нейните функции вж. **Bibicou-Antoniadis,** *Recherches*, 158-170.

57 **Коледаров, П.** *Политическа география на средновековната българска държава*, 1. С., 1979, 34-36.

58 **Овчаров, Д**. Наблюдения и археологически разкопки на пограничния вал „Еркесията" в Южна България. – *ГСУ, фиф*, 63, III, 1970, с. 445; **Рашев, Р**. Раннобългарски землени укрепителни съоръжения. – В: *Български средновековни градове и крепости*, I, 30-32.

59 Кой е бил епископ през 822-823 г., не знаем. На църковния събор от 879 г. присъствал и епископът на Вукелон, някой си Йоан – вж. **Asdracha**, Thrace, p. 300.

Частно притежание (колекция Руско Делчунков, Хасково), намерен е лично от притежателя в крепостта до с. Малево. Добре центриран отпечатък, но с някои непълноти при отпечатването. Повърхността на част от буквите с унищожена, което затруднява цялостното четене. Размери: 16,2-16.5(14)/3,5 мм.

Непубликуван.

Паралели: Друг екземпляр, отпечатан чрез същата двойка матрици, е намерен в Силистра[60]. За подобен екземпляр, споменат само в една забележка, съобщава В. Шандровска[61]. Близък с нашия по иконография и текст и навярно от една и съща матрица със съобщения от Шандровска е съхраняваният в Дъмбъртън Оукс моливдовул[62].

Л. Богородица, права, с вдигнати в оранс ръце, но без медальон на гърдите. Ръцете ѝ са вдигнати встрани на височината на раменете. Под тях са изписани титулите: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Четириредов надпис:

. | ΘKЄR'Θ'| RACIΛЄI | ѠTOK8P | THK'

[+]Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει) Βασιλείῳ το Κουρτήκῃ.

Собственикът на печата, чиято кореспонденция е била получена както в крепостта край с. Малево, Хасковско, така и в Дръстър, е Василий Куртикий. В Алексиадата на няколко пъти се съобщава за един от съратниците на Алексий I Комнин, назован със същите имена[63] Той е бил известен и под прозвището Йоанакий, но в кои случаи се е наричал Йоанакий и в кои Василий Куртикий, е трудно разграничимо[64].

Според Каждан Василий Куртикий е от „безспорен арменски произход"[65]. Роден е в Адрианопол и е бил първи братовчед на Георги Палеолог[66]. По време на бунта на Никифор Вриений в 1077 – 1078 г. е в свитата му. Взема участие в превземането на Траянопол и е съобщен като придружител на младия патриций Никифор Вриений[67], След амнистията, дадена от Никифор III Вотаниат на привържениците на Вриений, преминава под пряко подчинение на Алексий Комнин, тогава доместик

60 Непубликуван. Съхранява се в ИМ – Добрич, инв. № I 1298.

61 Доколкото може да се вярва на тази забележка, направена мимоходом, отнася се до частен печат на Василий Куртикий, на лицевата страна на който е е представено „допоясно изображение на Богородица с медальон на гърдите", т.е. различно от нашето. Вж. **Шандровская**, Деятели Алексиады, с. 38, бел. 61.

62 Непубликуван от колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO 55 1 3113). На лицевата страна е представено бюстово изображение на Богородица от типа Знамение, а на опаката следният надпис:

. . . R'Θ'|TѠCѠΔ8'|RACIΛIO|TOK8PT|IKI

63 **Skoulatos,** *Personnages,* № 28.

64 Те обединяват сведенията за Йоанакий с тези за Василий Куртикий, принцип, който сме следвали и ние.

65 **Каждан,** *Армяне*, №3.3.

66 *Alexiade* II, p. 26.12; **Bryennios,** p. 229.15;

67 **Bryennios,** 229-231.

на Запада, и през пролетта на 1078 г. участвува в битката срещу другия узурпатор Никифор Василаки. В решителната битка при р. Галико (есента на с. г.), в личен двубой, победил и пленил брата на Василаки – Мануил[68]. През 1080 г. взема участие в експедицията начело с евнуха Йоан срещу разбунтувалия се във Витиния Никифор Мелисин. Двамата с Георги Палеолог убедили евнуха да не обсажда Никея. След провалянето на тази военна кампания евнухът Йоан ги представил като главни виновници за поражението[69]. През пролетта на 1083 г. в битката срещу норманите при Лариса според съобщението на Ана Комнина начело на тагмата били поставени роднините на императора Никифор Мелисин и Василий Куртикий[70]. През пролетта на 1087 г. се намира в Тракия и заедно с Никола Мавроκатакалон побеждава печенегите начело с Челгу при крепостта Памфил[71]. В решителната битка отново срещу печенегите при Дръстър (лятото на 1087 г.) на Василий Куртикий и на още петима пълководци е поверена личната безопасност на императора[72]. През 1088 – 1090 г. той подпомага дейно Алексий I Комнин в отблъскването на печенегите. През зимата на 1090 г. императорът се завръща в столицата и нарежда военните действия срещу печенегите да продължат. Командването на войската било оставено в ръцете на Никола Мавроκатакалон и Василий Куртикий[73]. Последният участвува в решителната битка срещу печенегите при Левунион (на 28 и 29 април 1092 г.), като след победата е трябвало да съпровожда съюзниците кумани до проходите на Стара планина[74]. Според някои автори през 1092 г. той е начело на пратеничество до султана Мелек шах, на което са възлагали големи надежди. Алексий I Комнин предвиждал брак между една от дъщерите си и сина на султана. Но междувременно султанът починал и пратеничеството било обречено на неуспех[75]. Между 1097 и 1104 г. Василий Куртикий е замесен в заговора на братята Анеми. Арестуван е и богатството му е конфискувано. След това името му повече не се среща в източниците[76].

На няколко пъти различни изследвачи съобщават за наличието на моливдовул на Василий Куртикий като вестарх и протокуропалат(!)[77]. Сред печатите с метрически текст е известен един с омоним или патроним Куртикий[78].

68 *Alexiade* I, p. 34.25-31.

69 **Bryennios,** p. 305.7-19.

70 *Alexiade* II, p. 26.12.

71 Ibid., p. 88.9, 97.20.

72 Ibid., p. 97.20.

73 Ibid., p. 126.18.

74 Ibid., p. 146.11.

75 Ibid., p. 76.23.

76 Ibid., III, p. 69.20. Съществува известно разногласие между изследвачите, тъй като Ана Комнина е посочила „някой си Куртикий", като че ли непознат дотогава. Но тъй като това е последното сведение, касаещо по някакъв начин Василий Куртикий, приема се, че се отнася до него. Вж. **Skoulatos,** *Personnages,* p. 45.

77 По същество е непубликуван. Съобщаван е на няколко пъти от различни изследвачи, при което съчетанието между титлите вестарх и протокуропалат е безпрецедентно. Съхранява се в колекция Shaw 246 (№ 1110), където бе проучен от И. Йорданов. На лицевата му страна е представено бюстово изображение на Богородица от типа Знамение. Текстът на опаката е зле запазен и изписан малко необичайно, което затруднява четенето му. Като се попълнят празнотите и изправят някои от буквите, може да се прочете: + |RACIΛI|OCA'TOK.|POΠAΛAT'|OK8PTI|K'

78 Текстът е обнародван от **Laurent,** *Bulles métriques*, № 604. Съхранява се в колекция Shaw 1341 (№ 1107). От двете страни е изписано: + ГРАФ'СФРА|ГІΞѠ SΛOГ.|TK8P|THKH8.

Любопитна е констатацията, че по същия начин е и съобщението на Ана Комнина от бел. 76.

Във връзка с тези събития, в които участието на Василий Куртикий е засвидетелствувано, възниква въпросът – с кой точно период от неговата дейност можем да свържем получената в крепостта до с. Малево кореспонденция, скрепена с разглеждания моливдовул. Трудността да се датира точно самият моливдовул поставя под съмнение всяка хипотеза. Интересна е констатацията, че голяма част от достигналите до нас моливдовули на военачалници на Алексий I Комнин са от подобен вид - имената на техните притежатели не са съпроводени нито от титла, нито от длъжност. Такъв е случаят с моливдовулите на Никола Маврокатакалон[79], с тези на Григорий Маврокатакалон[80], с публикувания тук печат на Ариеви и др.

VI. Нова надежда

Крепостта „Хисаря" се намира на 2 км югоизточно от селото, на значително въз-вишение от дясната страна на р. Марица. Разнообразните материали свидетелствуват за живот през античността и ранното средновековие и най-вече през ранновизантийския период[81]. Този период е засвидетелствуван и чрез монетни находки от VI в.[82]

10. Климент (VI - VII в.).

Частно притежание (колекция на инж. Славей Атанасов Петров от Хасково). Намерен е в крепостта. Размери: 22-22(20?)/2 мм. Отпечатъкът е бил добър, но моливдовулът е зле запазен, с липсващи фрагменти.

Непубликуван.

Паралели: В колекцията на ИМ – Шумен, са постъпили три моливдовула, намерени в землището на с. Дропла, Варненско, със същия иконографски сюжет и монограм. Те обаче са отпечатани с друга двойка матрици[83].

Л. Бюстов образ на Богородица Никопея, представена в анфас. От двете страни на изображението е гравиран по един кръст.

Оп. Монограм, съдържащ буквите K, Λ, I, M, E, N, T, U, които съединени съставят името Κλίμεντου.

Дали собственикът на моливдовула от с. Нова надежда и с. Дропла е бил един и същ, е трудно да се отговори. Общото е само името, а иконографският сюжет по това време е общовалиден; също така приблизително по един и същ начин се изписва и името Климент чрез монограм.

79 Непубликуван. Намерен е в калето до с. Злати войвода, закупен е за колекцията на НИМ – София, инв. № 24829.

80 **Jordanov,** Sceaux, p. 95.

81 **Аладжов, Д.** Крепости (под печат).

82 **Герасимов, Т**. Колективни находки на монети през 1934, 1935 и 1936 г. – *ИАИ*, XI, 315-324; Колективни находки на монети през последните години. – *ИАИ*, XV, 1946, 235-244.

83 Непубликувани. ИМ – Шумен, инв. № 8360, 8363, 8365.

VII. Щит

Крепостта „Биргото" се намира върху естествено издигната тераса в югоизточния край на селото, където са запазени значителни останки от крепостните стени. Крепостта се идентифицира от някои изследвачи с известния от писмените източници Скутарион, епископски център. Средновековните материали, намерени в него, се датират от IX - XIV в.[84]

11. Димитрий Епикерний (XII в.)

Частно притежание (колекционер от Хасковско[85]), намерен е в крепостта до с. Щит. Размери: 35-35(23,5)/4 мм. Вероятно добре центриран и добър отпечатък, но сега поради лошото състояние на запазеност голяма част от буквите в надписа са изтрити.

Непубликуван.

Паралели: В колекцията на Г. Закос се съхранява друг екземпляр, отпечатан чрез същата двойка матрици[86].

Л. Бюстово изображение на Богородица от типа Знамение. Над вдигнатите ѝ в оранс ръце са изписани титулите: $\overline{\text{М-Р}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: М(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Оп. Четириредов надпис:

+ | СΦРАГІС | ΔΗΜΗΤΡΙ | ȣΤΟVЄΠΙ| КЄРΝΗ

+ Σφραγὶς Δημητρίου τοῦ Ἐπικέρνῃ.

Издателят на печата от колекцията на Г. Закос е приел, че собственикът му е бил епикерний. Изписаният върху моливдовула текст позволява и една друга възможност на разшифровка. След омонима следва определителният член съгласно текста, поставен в генетив. Той въвежда патронима, който в случая е производен от длъжността ἐπικερνης. Подобни случай на патроними, произлизащи от длъжността или титлата на някой прадед, са познати немалко, например: Δεκανὸς, Ἰκανάτος и пр.[87]

Въз основа на неговата иконография и палеография този моливдовул може най-общо да се отнесе към XII в.

84 **Аладжов,** Селища, с. 39; **Бешевлиев,** *Надписи*, с. 148.

85 Същият не пожела да се съобщава името му в публикацията, което е негово право.

86 **Zacos**, *Seals*, II, № 445.

87 **Каждан,** *Соц. состав*, с. 94, 96, 97, 98 и индекса.

VIII. Хасковско

12. Йосиф, севаст (XII в.)

Отливка от колекцията проф. Тодор Герасимов. На гърба ѝ е написано: „Хасково – музея, 1958 г." Издирванията в ИМ – Хасково не доведоха до съществен резултат. Размери: 25-29 (24)? мм. Добър отпечатък, но поради неточно центриране и леко подхлъзване на ядрото в булотириона - главата на св. Теодор е отрязана в горната си част.

Непубликуван.

Няма познати паралели.

Л. Св. Теодор е представен прав, в анфас с нимб, ризница и наметало. С дясната ръка се подпира върху копие с дълга дръжка, а в лявата придържа щит. От двете страни на изображението е изписан във вертикални редове надписът: O-AΓI-OC-Θ-Є || Δ.-PO-C

Оп. Четириредов надпис:

MAPTV. | CЄRAϮѠN | IѠCHΦΔI | Δ8XAP'

Μάρτυ[ς] σεβαστῶν Ἰωσὴφ δίδου χάρ(ιν).

Наличните данни (омоним и титла) не са достатъчни, за да се идентифицира личността на собственика на печата със сведения от наративните източници.

Титлата севаст и лигатурното изписване на C+T = Ϯ, както и метрическата форма на текста насочват към датиране най-рано в началото на XII в., като същевременно иконографската му хапактеристика не предполага датиране в XIII в.

IX. Хасковско – Свиленградско

13. Никита Карики, протопроедър и дук на България, последната четвърт на XI в.

ИМ - Хасково, инв. № 385, предаден е от ученик в Свиленградската гимназия. Размери: 20,5-21(20)30,1 мм. Сполучлив отпечатък, но този от лицевата страна е все пак малко отместен поради подхлъзване на ядрото в булотириона. Много добре запазен моливдовул.

Публикуван е от И. Йорданов[88].

Паралели: Други два екземпляра, отпечатани чрез същата двойка матрици, се съхраняват в колекциите на музеите в Истанбул[89] и Виена[90].

88 **Йорданов**, Никита Карики, 64-68.

89 **Mordtmann**, Peri, ap. 35.

90 **Hunger,** Unedierte, № 9, 179-188.

Л. Петредов метрически надпис:
+ ΠΡ(ω | ΤΟΠΡΟЄ | ΔΡ8ΝΙΚΗ | ΤΑΤ8ΚΑ | ΡΙΚΝ'
Оп. Петредов метрически надпис:
.ΡΑΦΑС | .ΦΡΑΓΙZ | .8Δ8ΚΟС | .8ΛΓΑΡ'| АС
Πρωτοπροέδρου Νικήτᾳ τοῦ Καρικν [γ]ραφὰς [σ]φραγίζ(ω) [τ]οῦ δουκὸς [Β] ουλγαρ(ί)ας.

В цитираната публикация на този моливдовул бяха представени проблемите около четенето и коментара на текста му, както и приносите на отделните изследвачи. Сега предлагаме по-пълна документация на паметника и някои нови източници, които биха могли да подпомогнат решаването на проблемите.

Два са основните проблема в интерпретацията на текста:

1. Необичайността на патронима Т8 КАРІКN. Навярно ще трябва да се приеме, че последната буква от него N е всъщност погрешно изписана Н.

2. Идентифицирането на собственика на печата. От наличните писмени източници се правят две предположения, които взаимно се изключват:

а) почти всички изследвачи са склонни да приемат, че той е един и същ със съобщения от западните хронисти Nichita dux et principem Bulgarorum, който в 1096 г. посрещнал и съпровождал участниците в Първия кръстоносен поход от Белград до Адрианопол[91].

б) някои автори обаче допускат възможността той да е идентичен със съобщения от Ана Комнина и Йоан Зонара някой си Καρίκης, който през 1092/1093 г. се отцепил от централната власт на о. Крит[92].

Възраженията против първата хипотеза са следните: В нито един от западните хронисти не е посочен патронимът на въпросния Никита. Титлата му, съобщена от тях - princeps, в никакъв случай не може да се свърже с πρωτοπρόεδρος. Титлата на Никита Карики, протопроедър, е от твърде нисък ранг, за да е притежание на един дук на България в 1096 г. Тя е повече характерна за тази длъжност през 80-те години на XI в.

При втората хипотеза следва да се отчетат следните обстоятелства: цитираните хронисти навярно съобщават патронима на този сановник и би могъл да е всеки един друг представител на тази фамилия; той е загинал в 1092/1093 г. и не би могъл да се идентифицира с дука на България от 1096 г.

Не е изключено също така собственикът на представения печат да е различен от двамата посочени по-горе сановници.

91 **Златарски**, *История,* II, 224-226; **Banescu**, *Duchés,* 149-150.

92 Коментар на тези събития по цитираните източници вж. **Skoulatos,** *Personnages,* № 100.

22. BYZANTINE LEAD SEALS FROM THE STRONGHOLD NEAR DOBRI DOL, PLOVDIV REGION*

The present-day village of Dobri dol is located 47 km east of the city of Plovdiv and 8 km west of the town of Chirpan.

The medieval fortress that was the source of the seals was located approximately one kilometer east of the village on the left bank of the Maritsa River. It is situated on the plain, its form rectangular to oval, mesuring 250 × 280/300 m. Still visible are the oval stronghold wall with round tower at its northwestern corner. The entrance to the stronghold is from its northeastern corner. Almost the entire stronghold area has been ploughed over and is cultivated. The surface abounds in ceramics from the 11th-12th century.

The seals found at Dobri dol are listed below according to proper names in (Greek) alphabetical order. They were discovered over the past decade, largely by treasure-hunters using metal detectors. Most were purchased by the Shumen Historical Museum for its collection[1].

1. Alexios Komnenos

Archeological Museum of Veliki Preslav. Donated by E. Kosev on Sept. 17, 1998, who purchased it from a treasure-hunter from Novi Pazar, who found it in the stronghold near Dobri dol, Plovdiv region. Dimensions: 20-36, 3 mm. Half of what was once a very good imprint.

No parallel known.

Unpublished.

* *RN*, vol. 157, 2001, 443-469.

1 **Делирадев, П**. Принос към историческата география на Тракия, II. София, 1953, с. 310; *TIB*, 6, Vienna, 1991, p. 248. I received information on the stronghold from my colleague Dimiter Yankov, Historical Museum, Stara Zagora, who travelled there and photographed the site several months ago. I would like to take this oppoitunity to express my heartfelt gratitude for his assistance.

The medieval fortress of Dobri dol

Obv. Inscription in two columns: .....|| Γ-I-O-C: [Ὁ ἅ(γιος) Γεώ]ργιος.

St. George, standing facing, represented as a warrior. Also visible is a shield resting on the earth.

Rev. Metrical inscription of six lines:

+ | ΑΛЄΞ. . | CΦΡΑΓ.... | ΚΟΜΝΗΝ..... | ΠΟΡΦVΡ.... | ЄΚΓЄΝ.... | ΤΗΓ....

+ Ἀλεξ[ίου] σφράγ[ισμα] Κομνην[ῶν κλάδ(ου)] Πορφυρ(ο)[γενήτου] ἐκ γέν[ους κα]τηγ[μένου].

12th c. Unfortunately, the surviving piece does not allow a full reading of the text of the seal. It is certain that the seal is connected with Alexios from the family Komnenoi and perhaps he was porphyrogennetos. The choice along persons here is relatively small.

Alexios Komnenos porphyrogennetos was the first-born son of Emperor John II Komnenos (1118-1144). He was born in 1106/1107 and was porphyrogennetos, since his father was crowned as co-emperor in 1092. As first-born son he was granted the title sebastokrator. He married the daughter of the Russian prince Mistislav in 1122, and died in 1142 in Attalia during the military campaign led by the emperor[2].

2. Alexios Palaiologos, sebastos

Private collection. I learned about this specimen and its documentation from Dimiter Yankov, Historical Museum, Stara Zagora. Half of the seal is in poor condition.

Parallels: Two others specimens, struck in the same boulloterion, were found in Plovdiv (see **Jordanov**, *Plovdiv,* n° 2-3).

Unpublished.

2 **Barzos**, *Komnenoi*, no. 74.

Obv. Facing bust of the Virgin *orans,* wearing chiton and maphorion, with a medallion of Christ on her chest. Sigla: . . | |$\overline{\Theta V}$: [Μ(ήτη)ρ] Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of five lines:

. | ΘΚЄROH | ΘЄIAΛЄΞIѠ | CЄRAҬѠTѠ | ΠΑΛΑIΟΛΟ | ΓѠ

+ Θ(εοτό)κε βοήθει Ἀλεξίῳ σεβαστῷ τῷ Παλαιολόγῳ.

12th c. In the above-noted publication, it was assumed that the owner of this group of seals was Alexios Palaiologos sebastos and future gambros of Emperor Alexios III after 1200. Regarding the person of Alexios Palaiologos, see comments below. The following group of seals probably also belonged to the same individual.

3. Alexios Komnenos Palaiologos, despotes, gambros of the Emperor (Alexios III), married to his eldest daughter, the basilissa Eirene *(ca.* 1200-1203)

Historical Museum Shumen, n° 14659. It was offered for purchase by a treasure-hunter who found it in the stronghold near Dobri dol, Plovdiv region Dimensions: 22-42 (37) 3.5 mm. Half of a specimen that once had an excellent imprint

Unpublished.

No parallels known

The other three specimens, struck in a different boulloterion or from a different pair of dies, are stored in the collection Hermitage (M 8212), Fogg A.M. (n° 1699) and DO 58.106.3572[3].

Obv. Metrical inscription of seven lines:

....ΞIϑ | ....ΓCMA | ....IΟΛΟΓϑ |....OΦV |....CΠΟ| ....HNA| ..AN

[+Ἀλε]ξίου [σφρά]γισμα [Παλα]ιολόγου [Κομνην]οφυ[οῦς δε]σπό[του τ]ὴν ἀ[ξί]αν.

Rev. Metrical inscription of seven lines:

ΓAM...|KPATϑ....| ΓHCΠA.....| MAIΔO.....| TOΠAI.....| ΛIC.....| -:....: -

γαμ[βροῦ] κρατοῦ[ντος] γῆς πά[σης Ῥω]μαΐδο[ς εἰς πρω]τόπαι[δα βασί]λισ[σαν Εἰρήνην].

1200-1203. The owner of the seals on correspondence to some unknown person in the stronghold near Dobri dol was Alexios Komnenos Palaiologos, who died as despotes

3 **Laurent, V.** À propos d'un sceau inédit du despote Alexios (+1203). – *Byzantion*, 8, 1933, 125-130; **Лихачев**, *Моливдовулы*, Tab. LXVI.13; **Zacos**, *Seals*, I, no. 2752; **Oikonomides**, *Dated* , no. 130.

and gambros of the emperor (Alexios III), married to his eldest daughter, the basilissa Eirene[4].

Who was he and what do we know about him?

First we will examine his seals bearing the title of sebastos or only the name Alexios Palaiologos:

There is virtually no information about him before 1200. We know nothing about when he was born or his prior career before becoming the emperor's son-in-law. All that is known is that he was son of the grand hetaireiarches George Palaiologos and the great-grandson of the famous George Palaiologos, brother-in-law of the founder of the Komnenoi dynasty, Alexios I Komnenos. We have information that his portrait and that of his father were painted on either side of a depiction of St. Michael in a church in Triaditza. His father died in 1167-1168 (aged 40-45), so that Alexios must have been born before that date and most likely possessed the title sebastos. The fact that he is represented together with his father in the church in Sofia indicates that Alexios may have accompanied him on his missions in that part of the country or that they had family interests there connected with their rule; or perhaps there was another factor. In any event, there was time aplenty and sufficient reason between 1167-1168 and 1199 for correspondence bearing the seal of sebastos Alexios Palaiologos to have been received in Plovdiv and the stronghold near Dobri dol.

As to his seal, in his role as despotes and gambros of the emperor, he already identified himself as a member of the imperial family, the Komnenoi.

It is probable that the high birth of Alexios Palaiologos and his own personal qualities were the reasons behind the changes in his life in the spring of 1199. From that time on, he becomes an object of interest for chroniclers and information on him is more detailed.

Thus, in the spring of 1199, on orders from the emperor (Alexios III Komnenos Angelos), he divorced his wife and married the older daughter of the emperor, Eirene (the widow of Andronikos Konstostephanos). The younger daughter, Anna (widow of sebastokrator Isaakios, who died in captivity in Bulgaria), was wed to Theodore Laskaris, the future Nicean emperor. Their wedding was exceptionally magnificent. Eirene Komnenos wore purple shoes and was proclaimed basilissa, while Alexios Palaiologos was promoted to the rank of despotes and proclaimed successor to the throne.

Soon the two brother-in-laws, together with the protostrator Manuel Kamytzes, were dispatched to deal with the rebellious governor of Philippoupolis, Ivankos-Alexios. According to N. Choniates, they went in hot pursuit of the rebel and at an opportune moment, his enthusiasm faded. After a dogged siege, the stronghold Kritzinos was taken. Soon Ivankos laid an ambush for the Byzantines, as a result of which the high-ranking protostrator Manuel Kamytzes was taken captive and sent to Bulgaria. "The Byzantine returned satisfied to Philippoupolis, which Alexios Ivankos had at least left to them." And he capitalized on that, arranged his affairs of state and remained ... poised at a distance, now more dangerous that before.

At the head of the subsequent campaign, he personally confronted the emperor. He arrived with his troops in the Philippoupolis region and set up camp across from Stenimachos, which he surrounded and took by force. From there the emperor Alexios III entered into negotiations with Ivankos, who refused to appear before him. As the negotiations dragged on, the brother-in-law of the emperor, Alexios Palaiologos, was sent to mediate. He carried with him a sacred Bible as a guarantee for the sanctity of the promises given by the

4 **Vannier,** Paléologues, 123-187, no. 29.

emperor. But when Ivankos finally came before the emperor, the latter ordered him seized and shackled in chains[5].

But the biography of Alexios Palaiologos did not end there. In 1201-1202, with his energetic interventions, two rebellions in the capital were thwarted, the more serious of which was that led by John Komnenos, who proclaimed himself the successor to the emperor John II (1118-1143).

In February 1202, Alexios Palaiologos was injured in a powerful earthquake that also destroyed the imperial tent.

Despite his weak physical condition as a consequence of that injury, he was dispatched in the summer of that same year, 1202, against the rebellious successor to Ibankos and the governor of the Smolyan theme, John Spyridonakes. As N. Choniates notes, Alexios, the emperor's brother-in-law, displayed courage and judicious boldness, forcing the tiny dwarf of a man to flee to Mysia.

Alexios Palaiologos died of unknown causes in 1203, roughly simultaneous with (though in any event prior to) the fall of Constantinople to the Crusaders.

We also have his gravestone epitaph, which states that the deceased was "handsome and red-haired like David, strong and courageous like Solomon, virtuous like Joseph."[6]

How can we connect his biographical facts with the discovery of this seal in the stronghold near Dobri dol? The seal can be dated to the years 1200-1203. During that period, the despotes Alexios Komnenos Palaiologos was sent on missions on two separate occasions that took him to Bulgaria (and to that specific area).

The first was during the rebellion of Alexios-Ivankos. The presence of Alexios Palaiologos in Philippoupolis and the surrounding area is attested on several occasions. It is probable that he wrote to the commander of the garrison at the stronghold near Dobri dol in order to coordinate operations. It is also feasible that garrison was entrusted with a special task: to protect the back of the Byzantine army from the Bulgarian side.

His second mission was connected with the campaign of Alexios against John Spyridonakes. Despite the fact that the theater of combat lay a bit further south, that was undoubtedly a good reason to be in written touch with the garrison at the stronghold near Dobri dol.

Overall, it would seem that Alexios Komnenos Palaiologos dispatched correspondence to the stronghold at various points of his career.

4. Andronikos Komneno-Doukas Palaiologos, sebastos

National Historical Museum, Sofia, n° 30074, found at the stronghold of the village of Dobri dol. Dimensions: 21-32; field 28 mm; thickness 4,6 mm. One-third missing.

Ed. **Jordanov**, *Plovdiv,* n° 4.

Parallel: DO 55.1.4029.

5 **Choniates**, 507-508; on the events, see **Златарски**, *История* III, 140-141.

6 **Lampros, S.** Αλεξίου Κομνηνοῦ Στίχοι ἐπιτάφιοι εἰς τοὺς γονεῖς καὶ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα". - *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 12, 1915, 439-444.

Obv. Metrical inscription of five lines:
.| CΦΡΑΓΙC | CЄRAҬOV | ..ΝΓΡΑΦѠN| ....ONI | ...
Rev. Metrical inscription on five lines:
ΚΟΜΝΗΝΟ | ΔΟVΚѠN | ΠΑΛΑΙΟΛ.| ΓѠ.... | ...
[+] Σφραγὶς σεβαστοῦ [τῶ]ν γραφῶν [Ἀνδρ]ονί[κου] Κομνηνοδουκῶν Παλαιολ[ό]γω[ν κλάδου].

12th c. (second half). In our previous publication, we connected this seal with Andronikos Doux Komnenos Palaiologos, the father of the future emperor Michael VIII Palaiologos. Now, in the light of new findings from the stronghold near the village of Dobri dol, that must be ruled out. The seals discovered here do not extend beyond the Crusader attack of 1203 on Constantinople. If we accept the earlier identification with Andronikos Komnenos Palaiologos, a grandson of Alexios Palaiologos, it is difficult to explain presence in the stronghold. It is more acceptable to return to the identification proposed by Vannier[7].

5. Argyros Karatzas, kouropalates

Stored in a private collection. Found in the stronghold near Dobri dol. Dimensions: 24-25 mm. Several letters in the second and third lines are obliterated, so that its reading is uncertain.

Unpublished.

Parallel: Auction Italo Vecchi, Sept. 4, 1998, n° 1319, struck in the same boulloterion. It also has non-imprinted areas, making its reading likewise difficult.

Obv. Bust of Saint Nicholas (?) blessing (r. hand) and holding book (1. hand).
Rev. Metrical inscription on six lines:
TONCON | . ΙΚЄΤΗ . .. | ..ΦVΛΑ . . . . . | ΚϑΡΟΠΑΛΑΤ'| ΑΡΓVΡΟΤ | ΚΑΡΑΤ
Τὸν σὸν [ο]ἰκετὴν [Θύτα Θ(εο)ῦ] φυλατ(των .. κουροπαλάτ(ην) Ἀργυρὸ(ν) τ(ὸν) Καρατζ(ᾶν).

11th c., before 1092. Certain from the text of the imprint is that its owner was Argyros Karatzas, attested by this seals as protokouropalates and doux of Philippoupolis (see n° 6 here). His seal presented above probably reflects an earlier stage in his career.

6. Argyros Karatzas, protokouropalates and doux of Philippoupolis

Historical Museum, Stara Zagora, n° 4839. Found at the stronghold of the village of Dobri dol. Dimensions: 18-20 mm; field 23 mm; thickness: 3 mm. Blank too small for die.

7 **Vannier**, Paléologues, n° 23.

Ed. **Jordanov**, *Plovdiv,* n° 7.
Parallels: **Laurent**, Karatzas, 203-210[8]; **Jordanov**, *Plovdiv,* n° 6.

Obv. Inscription of five lines:
| ΚЄROΗ . | ΤѠCѠΔϐ . | ΑΡΓΙΡΟ . | ΚϐΡΟΠ .| . . .
Rev. Inscription of five lines:
. . . . . | . ΛΙΠϐΠ . | . ЄOCTON | . ΑΡΑΤΑ |-N-
+ Κ(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλ(ω)Ἀργιρὸν (πρωτο)κουροπαλάτ(ην) (καὶ) δούκα [Φ]ιλιπουπόλεος τὸν Καρατζάν.

1092-1095. For details on this dignitary, see Skoulatos[9]. It can be deduced from his seals found here that he sent correspondence to the stronghold at various times during his career.

7. (Gregory) Kourkouas, doux

Private collection. Found by a treasure-hunter with a metal detector in the stronghold near Dobri dol. Dimensions: 21-22 mm. A complete and well preserved imprint.
Unpublished.
Parallels: **Jordanov**, *Plovdiv,* nos. 9-11.

Obv. Metrical inscription of three lines:
-.- |+ ΔOV | ΚOCCΦΡΑ | ΓΙΖѠ
Rev. Inscription of four lines:
ΤΑCΓΡΑ | ΦΑCΤOV | ΚOVΡΚϐ | -A-
+ Δουκὸς σφραγίζω τὰς γραφὰς τοῦ Κουρκούα.

(80s -90s of the 11th c.).

8. Theodore ...

Historical Museum, Stara Zagora, n° 4840. Found in the stronghold of the village of Dobri dol. Dimensions: 19-20 mm. Corroded and holed.
Unpublished.
No parallels known.

Obv. Bust of St. Theodore (?) holding a spear (r. hand). No inscription visible.
Rev. Inscription of three (or four) lines:
+ . . ЄR'Θ' | ΘЄOΔѠP . | . . . . . |. . . . |
[+Κ(ύρι)]ε β(οή)θ(ει) Θεοδόρ(ῳ) ...

11th c.

8 **Laurent, V.** Argyros Karatzas protocuropalat si duc de Philipopolis. – *Revista istorica*, 29,1934, 203-210.

9 **Skoulatos**, *Personnages*, no. 17.

9. John, basileus ton Bulgaron (1185-1187)

Historical Museum, Shumen, n° 14670. Found by a treasure-hunter at the stronghold of the village of Dobri dol in 1970. Dimensions: 35-36 (32), 3.5 mm. W.: 28. 70 g. Fine imprint, extremely well-preserved. Its patina is in excellent condition. It is only slightly damaged in its entirely as a result of shearing.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription in two columns: Ο-Α-Γ-Ι-ο-ς | | ΘЄ-ΟΔ-Ѡ-РО-С. St. Theodore standing facing; near his head is a nimbus in a granular circle. His face is represented with all features in high, well-preserved relief. His beard is long, falling to is breast, and pointed. He is wearing armor mail with readily discernible links. There is no cape. In its place, a thin material around the waist of the mail and dropping down to the knees. With his right hand, he props himself up against a long spear, holding in his left a triangular shield, resting on the earth.

Rev. Inscription of five lines:

+ СФРА | ГНС: ІѠВА | СНΛЄѠС | ТѠNВОΛ | ГАРОN

+ Σφραγὴς Ἰω(άννη) βασηλεώς τῶν βολγάρον.

End of 12th c. The seal is unique. Its inscription in Greek refers to the ruler basileus of the Bulgarians.

Before attempting to identify this John, it is necessary to comment on his representation and the paleography of the letters in the text.

In searching for parallels in the iconography of this seal, I looked through all the published specimens with an appropriate image, I was surprised to discover that amazingly, I could find exact parallels only for the seal of John Kantakouzenos, caesar and gambros of the emperor Isaakios II Angelos (1185-1186)[10], routed by the Bulgarians led by Asen and Peter, an event treated in greater detail below. Similar is the representation of Saint Theodore on seals from the same period belonging to Andronikos Kantakouzenos[11], but which emphasizes his kinship with the caesar and therefore is his rejoinder. It is possible to assume that this representation is the copy of a miraculous icon owned by the caesar John Kantakouzenos or his family.

The inscription reverse is probably metrical, but there are numerous deviations from the grammar rules and from the paleography of some of the letters.

10 **Oikonomides**, *Dated* , no. 123.

11 **Лихачев**, *Моливдовулы*, Tab. LXII.2.

Thus, for example, the letter ѡ from the name Ἰωάννης; is written as Bulgarian Ѩлѡѣн цаρь бл(ъ)гаρѡмъ. In the same way, it is repeated in the title βασηλεώς where in the preposition τῶν there is an attempt to round out the letter from below. In Byzantine sphragistic documents down to and including the 12th century, the letter B is written like Latin R; here it is closed in a single case, and in others it is clear that B is meant to be pronounced. But seals belonging to the same person are known - some at the end of the 12th c., struck in the capital, and others from the beginning of the 13th c., obviously struck in the provinces - in which B is closed in the same fashion. It is necessary to specify that this involves seals belonging to Byzantine dignitaries from the period before 1203 and after when most probably they reverted to their family names[12].

The ethnonym Βουλγάρων is written as Βολγάρον. There are likewise other important divergences which show that the engraver of the reverse die was not Byzantine and that it was engraved outside Constantinople This contrasts with the observe, which is superbly engraved and realized The representation is precisely like a copy of a familiar pattern. Based on my own observations, given its representation and the paleography of its letters, I would suggest dating the seal to sometime around at the end of the 12th or the beginning of the 13th c.

The seal is indeed quite unique. It is associated with the Bulgarian ruler, but the inscription is in Greek. The second divergence is that there is no representation of the ruler on the seal. On the rev. is St. Theodore, the protector of John, and obv. an inscription in horizontal rows.

First let us deal with the question of the lack of a representation of the ruler: such cases are familiar both from medieval Bulgaria and Byzantium.

In Bulgaria, there is no image of the ruler on seals belonging to Boris-Michael (866-889) and Symeon (893-913) as the archontes of Bulgaria; rather, we find images of Christ and the Virgin. An obvious counterfeit seal of Kaloyan as emperor of the Bulgarians also lacks a representation of the ruler[13]. Yet there can be no doubt that this puzzling forgery is a copy or reproduction of an original unknown to us.

In Byzantium, the closest parallel is a seal of Theodore Doukas Laskaris emperor, son of an emperor (1254-1258)[14]. On its obverse there is a standing representation of St. Theodore with corresponding iconography similar to our seal here. The unusual character of that seal is the reason its investigators have asked whether it stems from the time before the death of John Doukas Vatatzes (1222-1254) and is connected with his son basileus. The general impression it gives is that the image of the ruler is lacking because his rank is not fully equivalent to that of the traditional emperor,

These parallels allow us to assume the existence of an appropriate Bulgarian seal at that time of a ruler, but without the specific image of that ruler. In Byzantium at that time, there were seals belonging to despotes and caesar of secondary and tertiary dignitary rank that did not have any representation of a ruler.

Let us now turn to attempts to identify the owner of the seal. Who was John, basileus of the Bulgarians? And why is his inscription in Greek? In Bulgarian history at the end of the 12th and beginning of the 13th c., there were several Johns who ruled Bulgaria or had pretensions to the throne.

12 **Йорданов,** Севасти, 30-31, n° 35.

13 **Юрукова, Пенчев**, *Монети и печати,* pl. III, 22.

14 **Oikonomides**, *Dated* , no. 135.

1. *John Asen (1186-1196)*[15]

He is well-known in Bulgarian history. Information on him comes largely from the *Historia* by Nicetas Choniates and her later scribes. These data permit us to draw a number of conclusions, most largely hypothetical. It can be assumed that already at the beginning of his revolt, John Asen was proclaimed co-ruler along with his brother Theodor Peter. It is likely that his Christian name was John, and Asen his national Bulgarian surname, Nonetheless, let us examine the cases involving each of his bothers at the time of the revolt and later:

1185 (October 26): The day after the consecration of the sanctuary. According to Choniates: "And one of the brothers. Peter, adorned his head with a golden crown and put on purple shoes."[16] Skutariotes notes: "And the first of the brothers, Peter, placed a crown on his head, and put red sandals on his feet, as when a czar of the Bulgarians is christened" (βασιλέα Βουλγάρων)[17].

Also interesting in this regard is the episode after the defeat and rout of the Byzantine army led by caesar John Kantakouzenos in February, 1186: "And since the Byzantines, defeated, then fled, the barbarians plundered all their tents and the brocaded vestments of the caesar, distinguished by their dark-blue tint, as well as the banners. Peter and Asen put them on when they returned to their men."

That episode has proved somewhat perturbing to investigators. In P. Petrov's view, there is clearly some confusion here. Peter was crowned before this and it is hardly likely that he would have put on the caesar's chlamys. It is possible, he reasons, that it was in fact one of the brothers who adorned himself in the caesar's mantle, in this way seeking to achieve a psychological effect in demonstratively underscoring the victory over the Byzantine army[18].

We can find information on Peter's title in the chronicles of the Third Crusade. At Adrianople, in late 1189 and the beginning of 1190, at the time of difficult negotiations between Frederick Barbarosa and emissaries of the Byzantine emperor, mention is also made of a Bulgarian legation:

The *Historia peregrinorum* states: "Kalopeter ... dispatched a legation to Adrianople. He requested the emperor to place upon his head ... the diadem of the Greek kingdom *[diadema regni Grecie]."*[19]

The *Expeditio Friderici I* notes: "When that was done, Kalopeter, the lord and ruler of the Vlachs and most of the Bulgarians in the gardens of Thrace, who called himself emperor, requested from the Roman emperor that he entrust to him the imperial crown of the Greek kingdom *[coronam imperialem regni Grecie]..."*[20].

It is necessary to recall that Peter called himself emperor and whished to be granted the imperial crown of the Greek kingdom, *i.e.,* to be recognized as basileus of the Byzantines.

There are diverse views about the role of the two brothers in the revolt and after the restoration of the state. Some authors assume that John Asen took the imperial crown and title already at the beginning of the revolt. Others argue that this did not occur until

15 **Божилов,** *Асеневци*, 27-40, n° 1.
16 *ГИБИ*, 11, с. 27.
17 *ГИБИ*, 7, с. 244.
18 **Петров, П**. *Възстановяване на българската държава (1185-1197).* София, 1985, с. 115.
19 *ЛИБИ*, 3, с. 241.
20 *ЛИБИ*, 3, с. 279.

much later, in 1188, 1190 or 1191. A contemporary of that event, Niketas Choniates, states unambiguously: "And one of the brothers, Peter, adorned his head with a golden crown, and fastened purple shoes upon his feet", but does not say what Peter proclaimed himself to be. When a Byzantine chronicler reports similar events, it is usually in reference to a usurper. From this information one might expect that Peter-Theodore proclaimed he was basileus (emperor) of the Byzantines, i.e. that he was one of the many usurpers of the time.

The *Compendium chronicum* of T. Skutariotes, written one century later, notes: "And Peter, the first of the brothers, placed crown upon his head, and red sandals upon his feet, proclaiming himself emperor of the Bulgarians (βασιλέα Βουλγάρων)". For Skutariotes, who wrote a hundred years after the events, when the Bulgarian state was already a reality and its rulers called themselves tzars, *i.e.* emperors, it can be expected that a chronicler in retrospect would specify that these events concerned the proclamation of the Bulgarian rulers as emperors - while for the contemporary chronicler Choniates, the brothers were usurpers.

In addition, both writers constantly stress the leading role of another brother, named Asen. Since the title of Asen is not explicitly specified (despotes or caesar), one could assume an institution of co-rulership, a practice that was known in Byzantium when there was more than one emperor. Yet in this case, the new seal shows there is another possibility. Theodore-Peter was proclaimed basileus of the Byzantines, and John Asen basileus of one of the empire's many peoples, the Bulgarians.

The extant coins of Theodore-Peter also attest to his imperial ambitions. Their inscription, likewise in Greek and to date still not satisfactorily deciphered, could be read in the light of the new seal as + Θ(ε)όδ(ωρος) β(ασιλεὺς) Ῥ(ωμαίω)ν[21].

Nonetheless, when was John Asen proclaimed co-ruler or indeed basileus of the Bulgarians? One point of departure is the rout of John Kantakouzenos and the capture of his clothing and insignia. In Byzantium, a caesar was second in rank below the emperor. There was no corresponding title in the Bulgarian hierarchy of ranks. Caesar is a title reminiscent of the Roman caesar in Bulgarian, tzar, *i.e.* emperor. Perhaps it was indeed John Asen who adorned himself in the brocaded imperial chlamys and other insignia in February 1186 and was then proclaimed ruler of the Bulgarians. It is possible to interpret the sole iconographic subject on the seals of caesar John Kantakouzenos and also those of John Asen, basileus of the Bulgarians, in the light of that distinctive psychological effect: an effort to emphasize that the previous protector of John Kantakouzenos *(i.e.* St. Theodore) will in future protect the basileus of the Bulgarians, John. The inscription is in Greek, that due to the fact that at the beginning of the revolt, the ceremonies and titles were Byzantine.

2. Ivankos (John) 1196-1197[22]

The reference is to the usurper and murderer of John Asen I. It cannot be doubted that after the murder of John Asen, he proclaimed himself ruler of the Bulgarians. It is known that the later fled over to the Byzantines and was appointed governor of the Philippoupolis region. However, his pretensions to the throne probably did not cease with this,

21 **Йорданов, И**. Още веднъж за монетите на Теодор-Петър. – *Нумизматика*, 4, 1982, 17-25; **Bendall, S. - C. Morrisson**, Théodore-Pierre, Théodore Branas ou Théodore Mankaphas ? – *RN*, 1994, 170-180; **Мутафов, В., А. Койчев, Б. Азманов.** Колективна находка от Поморие с билонови скифати от XII в., свързана с монетосеченето на цар Теодор-Петър. – *Нумизматика и сфрагистика*, 1995-1997, 127-153.

22 **Божилов,** *Асеневци*, 33-34.

and in this way he was able to present himself in Byzantine society as a high-ranking personage -the basileus of the Bulgarians.

3. Kaloyan (John) 1197-1207[23]

The third brother in the sources is named John, Ioanitsa or Ioanis. His name is first mentioned in 1188, when he was taken hostage. After the murder of his brother John Asen in 1196, he assumed the latter's position in the administration, and most probably also in the hierarchy. In his letters to Pope Innocent III, he referred to himself as *imperator Buigarorum,* which has the same meaning as βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων. We should not underestimate the value of the information on his brother Kaloyan, which has come down to us in an obviously counterfeit imprint. On the observe is the image of the Virgin, and the reverse bears the inscription in Cyrillic: **Калѡѣн цаρь бл(ъ)гаρѡмъ.**

From the various possible Johns mentioned in the sources, the brother of Peter-Theodore, John Asen, corresponds best to the data of the seal.

10. John Kantakouzenos, Caesar, gambros of the emperor

Private collection. Found by a treasure-hunter with a metal detector in the stronghold near Dobri dol. Dimensions: 34-35 (33?) 2.5 mm. It was some time a good imprint but now the molybdobul is in a bad condition. Open along the line of the channel and bent possibly due to a blow during the "excavation".

Parallels: **Zacos,** *Seals*, I, n° 2739; **Oikonomides**, *Dated seals,* n° 123. Struck with different boulloterion.

Unpublished.

Obv. St. Theodore standing facing, holding a spear (right hand) and a cone-shaped shield (left hand), both resting on the ground. On either side unvisible vertical inscription: O- . . . . C || . . . . Ѡ-PO-C: Ὁ [ἅγιο]ς [Θεόδ]ωρος.

Rev. Metrical inscription of seven lines:

ΓAMRPON | KPATOVNTOC | ΔЄCΠOTHNIѠ | ANNHNKANTAKȣ |
ZHNONKAICA | PAMAPTVC | CKЄΠOIC

Γαμβρὸν κρατοῦντος δεσπότην Ἰωάννην Καντακουζηνὸν καίσαρα Μάρτυς σκέποις.

1185/1186. John Kantakouzenos married the sister of Isaakios II Angelos in 1185/1186 and was elevated to the rank of Caesar. He was appointed commander in the campaign against the Bulgars in 1186, but suffered an humiliating defeat that cost him his dignity of Caesar. Our seal can safely be dated to the brief period between the time he became "brother-in-law of the ruling Emperor" and his degradation.

23 Ibid., no 3.

11. Kalokyros Pegonites, spatharokandidatos and ek prosopou

Historical Museum, Shumen, n° 14660. Found by a treasure-hunter in the stronghold near the village of Dobri dol. Dimensions: 19.5-21.5 (19?) 4 mm. Incomplete imprint. Several letters remained outside the blank, and the rest are obliterated.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Demetrios holding a spear (r. hand) and a round shield (1. hand). No inscription visible.

Rev. Inscription of six lines:

.ϵR'Θ'| ...OKVP'| .ΠAΘ'K.ΔΔ'| .ϵKΠPOCΠ | .ϐΠHΓO | ..TH

[+]K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [Καλ]οκυρ(ῷ) [σ]παθ(αρο)κ[α(ν)]δ(ι)δ(άτῳ) [(καὶ)] ἐκ προσ(ώ)π(ου) [τ]οῦ Πηγο[(νί]τη.

11th c.

12-13. Constantine Alopos

12. Historical Museum, Shumen, n° 13374. Found in the area of the stronghold near Dobri dol by Yanko Todorov (from Shumen). Dimensions: 20-21 (below 22) 2.1 mm. A fragment larger than half. The imprint was incomplete, since the die was larger than the blank.

13. Historical Museum, Shumen, n° 14664, Found by a treasure-hunter with a metal detector in the stronghold near Dobri dol. Dimensions: 15-18 (?) 2.5 mm. Imprint incomplete, struck on a somewhat hard or truncated blank, head of the Virgin remains.

Both specimens were struck in the same boulloterion.

No parallels known.

Unpublished.

Obv. Bust of the Virgin *orans* wearing a chiton and a maphorion with a medallion of Christ on her chest. Sigla: .. || $\overline{\Theta V}$: [M(ήτη)ρ] Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of four lines:
. | ΘK . . . . | ΘЄIK . . | TѠAΛ. | ..
+ | ΘKЄRO. | . . IKѠ. | . . . . . | ..
+ Θ(εοτό)κε βο[ή]θει Κω[ν(σταντίνῳ)] τῷ Ἀλ[ωπῷ].

Last quarter of 11th c. If the reading of the text is correct, the owner of this seal is a representative of the family Alopos. In the 11th c., more than 15 different members of this family are attested, occupying various posts in the imperial hierarchy[24].

Constantine Alopos is not known from the narrative sources. He is familiar to us from three other seals:

a) μάγιστρος, βέστης, κριτὴς τοῦ βέλου Θράκης καὶ Μακεδονίας[25];

b) βέστης, κριτὴς τοῦ βέλου[26];

c) πρωτοπρόεδρος, κριτὴς τοῦ βέλου Θράκης καὶ Μακεδονίας[27].

It can be dated to the third or fourth quarter of the 11th c. If the owner of our seal and that Constantine Alopos are one and same person, then this seal probably marks a later stage in his biography after retirement from active service.

14. Leon, maistor tes scholes ton Kyrikon

Historical Museum, Shumen, n° 14662. Found by a treasure-hunter with a metal detector in the stronghold near Dobri dol. Dimensions:17-17 (13) 3 mm. Weak imprint, poorly preserved, broken in two parts, and glued together by its finder.

No parallels known.

Unpublished.

A lead seal of the same person was found in the stronghold near the present-day town of Pernik, but it was struck in another boulloterion or with a different pair of dies[28].

Obv. Inscription of four lines:
ΛЄѠ. | MA. | TѠP | THC |
Rev. Inscription of three lines:
+| CXOΛHC | TϞKVPI | KѠN
Λέω[ν] μα[ΐ]τωρ τῆς σχολῆς τοῦ Κυρικῶν.

24 *Vide* information on them gathered together in **Seibt**, *Bleisiegel*, n° 162.

25 See **Schlumberger,** *Sig.*, p. 163, n° 4; **Seibt**, *Bleisiegel,* p. 303, n° 9-10; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS*, 1, n° 43.6a-b; a unpublished seal from IFEB, n° 9 and another unpublished from **Zacos**, *Seals*, III, n° 1712.

26 According to a non-published specimen from **Zacos**, *Seals*, III, n° 1706. *Obv.* Circular inscription + KЄROHΘ'KѠNRЄCTH.
In the center a bust representation of the archangel Michael. *Rev.* Circular inscription:
+ KAIKPITHT'RHΛϞTѠAΛOПѠ. In the center a bust representation of the Virgin orans. Title:
$\overline{MP}$ || $\overline{ΘV}$.

27 According to a unpublished specimen from **Zacos**, *Seals*, III**,** n° 1414: *Obv.* Circular inscription:
+ ΘKЄROHΘ'TѠCѠΔϞ'KѠNTѠAΛѠПѠ. In the center, a bust representation of the Virgin *orans*.
Rev. A'A'ЄΔPϞ | KѠNKPIT'| ΘPAKѠNMA | KЄΔONѠNTЄ | CΦPAГICTVГ | -XANѠ-

28 In this**,** see **Юрукова**, Перник, 128-129; **Laurent**, *Corpus*, II, n° 1182**.**

11th c. The text of this seal informs us about the existence of a seminary for preachers, until now unknown. Initially, P. Lemerle assumed, with some caution[29], and later V. Laurent, with greater certainly[30] that the unknown seminary was probably connected with the church of the blessed apostles Peter and Paul in Constantinople.

Interesting is the question: with whom in the stronghold near Pernik and near Dobri dol was Leon, a teacher in that ecclesiastical school, in correspondence?

15-16. Manuel Ziali (?) proedros (1070-1080)

15. Historical Museum, Shumen, n° 14661. Found by a treasure-hunter with a metal detector in the stronghold near Dobri dol. Dimensions: 23-24 (20-22) 2.5 mm. Imprint incomplete. Parts of the dies were not imprinted or are not legible. The patronym is the most difficult element to decipher.

16. In a private collection, same source as the preceding. Dimensions: 20-20. Imprint not complete. The blank was smaller than the die. Not imprinted are chiefly the first line and first two letters of the patronym.

Unpublished.

Both specimens were struck in the same boulloterion.

No parallels known.

Obv. Inscription of two columns: ....|| Δ-ΟΡ..: [῾Ο ἅ(γιος) Θεό]δορ[ος]. Bust of St. Theodore holding a spear (r. hand) and a round shield (1. hand).

Rev. Metrical inscription of four lines:

15. . . . . | . . ΟЄΔΡϑΜΑ | . ϑΗΛΤΟV | . ΗΑΛΑΗ

16. +CΦΡ.... | ΠΡΟЄΔΡ . . . | ΝϑΗΛΤΟV | ΖΗΑΛΑΗ

+Σφρ[αγὶς] προέδρου Μανουὴλ τοῦ Ζηαλαη.

17. Manuel Komnenodoukas

National Historical Museum, Sofia. Donated by Georgi Dimitrov, Shumen. Found in the stronghold near Dobri dol in the autumn of 1996. Dimensions: 21-33 (30) 3 mm. Once an outstanding imprint, about half of which has been preserved. It gives the impression of being fragmentary and was originally rounded off and pierced. Perhaps it was worn as an icon.

Parallels: **Ebersolt**, *Constantinople,* n° 169, pl. VIII; **Laurent**, *Bulles métriques*, n° 243 and the unpublished specimen DO 58.1064700. They were struck in the same boulloterion as our specimen.

Unpublished.

29 **Lemerle,** *Cinq*, p. 245.

30 **Laurent**, *Corpus*, II, 662-663.

Obv. Inscription of two columns: . . . . . || MЄP-KOV-PI-OC: Ὁ ἅγιος Μερκούριος.

St. Mercurius is represented standing facing as a warrior. Propped up with his left hand on a long spear, while his right holds a shield, resting on the earth.

Rev. Metrical inscription of five lines:

+| MAPT.. | MANO... | KoMNHN... | KANC.. |

+ Μάρτ[υς] Μανο[υὴλ] Κομνην[οδού]καν σ[κέ]ποι[ς].

12th c. At first glance, it would appear that there is a representation obv. of St. Demetrios. This was what probably provided the basis for the assumption of Ebersolt that the seal's owner was the despotes of Epirus, Manuel Komnenos Doukas, an identification about which the subsequent publisher was less categorical from Laurent.

The literature contains seals of the Epirus despotes Manuel Komnenos Doukas. They have a different iconographic subject, and the title of despotes is obligatory[31]. In essence, the seal presented is of a private person named Manuel who was a member of the clan Komnenoi and Doukai. That was sufficient to place him in elite society, without adding title and office.

One of the epitaph of Theodore Prodromes is dedicated to an anonymus deceased person whose mother was named Komnene and father Doukas[32].

18-19. Mouseus Evlogios

18. In a private collection in Haskovo. Found in the fortress near Dobri dol. Dimensions: 22-24.5 (20) 2.2 mm. Well-centered but illegible imprint.

19. In a private collection in Sofia. Same origin as the preceding. Dimensions: 25-25 (20) 3 mm. Superb imprint in excellent condition.

31 **Schlumberger,** *Sig.,* p. 428.

32 **Theodoros Prodromos**, LXXVI.4-5.

Both specimens were struck in the same boulloterion.

Parallels: Another unpublished specimen, struck in the same boulloterion, is stored in DO 58.106.4042.

Unpublished.

Obv. Bust representation of the Virgin *orans* wearing a chiton and maphorion with a medallion of Christ on her chest. Sigla: MP || ΘV: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Metrical inscription of four lines:

+| CΦPAΓIC | MAΔHMѠ | CЄѠCTϑЄV | ΛOΓIϑ

+Σφράγισμα δὴ Μωσέως τοῦ Εὐλογίου.

12th c.

20. Nikephoros Doukas, sebastos

National Historical Museum, Sofia, n° 30073. Found in the stronghold near Dobri dol. Dimensions: 31-31 (30) 3.5 mm. Superb imprint and lead seal in fine condition.

Parallels: Two others specimens, struck in the same boulloterion, can be found in Plovdiv, see **Jordanov**, *Plovdiv,* n° 31, 32.

Ed.: **Jordanov**, Plovdiv, n° 33.

Obv. Bust of the Virgin *orans* wearing a chiton and maphorion with a medallion of Christ on her chest. Sigla: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Metrical inscription of seven lines:

.+. | CΦPAΓIC | CЄRAϜϑNIKH| ΦORϑTϑΔϑKA | PIZANΓЄNOVC | ЄXONTOCЄK | RACIΛЄ | ѠN

+Σφραγὶς σεβαστοῦ Νικηφόρου τοῦ Δούκα ῥίζαν γένους ἔχοντος ἐκ βασιλέων.

12th c. The collection of the Athens Numismatic Museum contains a lead seal with the exact same text on both sides[33].

In the prosopographic research on the family Doukai, there are two persons identified bearing this personal name: the first was born around 1240, died *ca.*1290 and was

33 **Konstantopoulos,** Athens, n° 496 â; **Laurent**, *Bulles métriques* , n° 477.

governor of Epirus with the rank of despotes[34]. The second was also despotes, but lives in the 14th c.[35]

The present seal can be generally dated to the 12th c. and its owner cannot be identified with the above-indicated persons with the name Nikephoros. We must therefore search for some other representative of the Doukai family from the 12th c., likewise a member of the imperial family. The literature contains another group of seals with a text analogous to our case here, the only difference being the first name, which is John. Their owner can be identified with the son of Andronikos Doukas and the granddaughter Maria of the Bulgarian ruler tzar John Vladislav, nephew of the emperor Constantine X Doukas (1059-1067) and brother-in-law of the emperor Alexios I Komnenos, who deservedly wrote the following on his seals: ῥίζαν γένοος ἔχοντος ἐκ βασιλέων[36].

It cannot be ruled out that this John Doukas may have had a brother (unknown to us) with the same position in the imperial court hierarchy. It is not particularly surprising to find three lead seals belonging to a representative of the Doukai family from the end of the 11th or beginning of the 12th c. in the region of Philippoupolis. In the *Alexiad* and other sources, we can find convincing evidence that the emperor, accompanied by his relations and friends, paid frequent visits to Philippoupolis. In that connection, it is possible that sebastos Nikephoros Doukas did indeed write to a relative or friend who was together will the emperor in the area of Plovdiv and the stronghold near Dobri dol, Plovdiv region.

21. Romanos Aploucheir

Historical Museum Shumen, n° 14665. Found by a treasure-hunter in the stronghold near Dobri dol, Plovdiv region. Dimensions: 16-22 mm. Imprint incomplete, portion partially broken off.

Unpublished.

Parallel: *Seyrig*, 299.

Obv. Part of bust representation of the Virgin *orans* wearing a chiton and maphorion with a medallion of Christ on her chest.

Rev. Metrical inscription of five lines:

..ѠM.| .ONA... | ..IPA...| .....K.|. . . .

[῾P]ωμ[αν]ὸν Ἀ[πλουχε]ῖρα [Παρθένε σ]κ[έποις].

Last quarter of the11th c. Romanos Aploucheir is unknown from the narrative sources. For an overview of the representatives of the family, see Laurent[37].

34 **Polemis**, *Doukai*, n° 49.

35 *Ibidem*, n° 57.

36 **Schlumberger,** *Sig.*, 428-429; **Laurent**, *Bulles métriques*, n° 440.

37 **Laurent**, *Corpus*, II, n° 904.

22. Sophia, kouropalatissa

Historical Museum, Shumen, n° 14663. Found by a treasure-hunter with metal detector in the stronghold near Dobri dol, Plovdiv region. Dimensions: 15-17 (14) 3 mm. Well-preserved, but imprint not complete.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription of two columns: Θ – Γ Є || Ο – Ρ': Ὁ ἅ(γιος) Γεώρ(γιος).

Bust of St. George holding a spear (r. hand) and a round shield (1.hand).

Rev. Inscription of five lines:

+ ΚЄR'..' | COΦ.AKϑ | POΠAΛA | THCΔϑΛ' | $\overline{\text{Χϑ}}$

+Κ(ύρι)ε β(οή)[θει] Σοφ[ί]ᾳ κουροπαλατήσ(σᾳ) δουλ(ῇ) Χ(ρισο)ῦ.

Last quarter of the11th c.

23. Stephanos Serblias, imperial protospatharios and kommerkiarios of Longobardia

Historical Museum, Shumen, n° 14375. Found in the fields of Dobri dol by Yanko Todorov (from Shumen). Dimensions: 28-28 (27) 3.5 mm. Imprint not complete, some parts broken. The indistinct imprint and unusual lettering of the text makes its reading difficult.

No parallels known.

Unpublished.

Obv. Inscription in two columns: .-Γ-Є-ω -Ρ || Γ-Ι-Ο-C: [Ὁ ἅ(γιος)] Γεώργιος.

St. George with nimbus, breast-plate and cloak, represented standing facing. Leaning with his left hand on a long spear, his right hand holding a shield resting on the earth. At his waist a sword, which can be seen crosswise behind his body.

Rev. Inscription of six lines:

- + -| ΚΟVMЄΡ | ΚΙΑΡ'Λ.ΓΓΙ|..ΡΔ'R'Α'CΠΑ | ΘΑΡ'CTЄΦΑ |.ΟCЄPRΛ |AC

+ Κουμμερκιάρ(ιος) Λ[ο]γγι[βα]ρδ(ίας) β'(πρωτο)σπαθάρ(ιος) Στέφα[ν(ος)] ὁ Σερβλ(ί)ας.

11th c.

1. The collection Dancoisne contains an analogous lead seal:

Obv. Standing figure of St. George, as above.

Rev. +ΟΑ'CΠΑΘ'|CTЄΦΑNOC|K&MЄPK'AP|ΛΟΓΓIRΑΡΔ|CЄPRΛH|AC

+ Ὁ (πρωτο)σπαθά(ριος) Στέφανος κουμμερκ(ι)άρ(ιος) Λογγιβαρδ(ίας) (ὁ) Σερβλήας.

2. At the auction Münz Zentrum, 76, November 1993, a group of more than 115 seals was presented for sale which may have originated in Bulgaria. Among these is a seal struck in the same boulloterion as the preceding.

It is evident that this is another seal belonging to the same dignitary. Its word order, in contrast with the other traditional seals, appears to be unusual.

Various questions arise in connection with this find in the stronghold near Dobri dol.

First, to whom did that kommerkiarios of Longobardia write in this area? With what rank and function? This is the first instance of seals having been discovered of this kommerkiarios within the territory of Bulgaria.

Who was Stephanos Serblias? His name is not known from the narrative sources. The various narrative sources and sphragistic monuments indicate more than ten representatives of this family who lived during the 11th c. In most cases they were officials in the civil administration, chiefly resident in the capital. It is likely that some of their number also served prior to this in the province as well. It is in this connection that we can search for an explanation to account for why correspondence from Stephanos Serblias, imperial protospatharios and kommerkiarios of Longobardias, was received here. It is hard to imagine that he wrote to the stronghold near Dobri dol principally in connection with the performance of his official duties.

24. N. Palaiologos

Historical Museum, Shumen, n° 14666, Found by a treasure-hunter with metal detector in the stronghold near Dobri dol, Plovdiv region. Dimensions: 19-20 (over 20) 3 mm. Imprint not complete. The blank was smaller than the dies for the seal. Several of the letters have been damaged.

No parallels known.

Unpublished.

Obv. Between two granular circles, the words: ... HΘЄ I TѠC ....:[+ Θ(εοτό) κε βο] ήθει τῷ σ[ῷ δούλῳ].

In the center, bust representation of the Virgin *orans* with a medallion of Christ on her chest. Sigla: . . || $\overline{\Theta}$.: [Μήτηρ] Θ(εο)[ῦ].

Rev.: The inscription from obverse continues between two granular circles: ..... TѠΠ. ΛЄO.: τῷ Π[α]λεο[λόγῳ].

In the center, bust representation of St. Demetrios. facing represented as a warrior. He holds a spear in his left hand against his shoulder, and a shield in his right. Imprinted from the vertical inscription: Θ – Δ H || . . . .: Ὁ ἅ(γιος) Δη[μήτριος].

11th c.

25. N.

National Historical Museum, Sofia. Purchased from Valetin Zhekov (Shumen) in December 1993, found in the fields of Dobri dol. Dimensions: 35-36 mm. Imprint incomplete, not in good condition.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription of six lines:
+ | ЄΠΙCΦΡ . . . | . . . ΚΑΙΓΡΑ . . . . | ΚΑΙΠΡΑΚΤЄΑC | . . CTOCANR . . | . . ΚCI .Ȣ'ΓЄO| . . . . .: -
+ | ЄΠΙCΦΡΑΓΙ | CΜΑΚΑΙΓΡΑΜΑΤΑ | ΚΑΙΠΡΑΚΤЄΑC | ΠΙCTOCANRC . | . . ΚCI .Ȣ'ΓЄO| . TOAI: -
Rev. Inscription of seven lines:
. . . CѠN | . . PCЄΔCѠN | . . VKI . CPPO | . . . HTPO ΘЄNKAI . | . . . MMA . HPCRΛЄ | . . . CЄ . . . . . | . . ATPON
. . . CѠN | . . PCЄΔCѠN | . . VKI . CPPO | . . MHTPOΘЄNKAI .| . . . MMA . HPCRΛЄ | . . . CЄ . . . . . | . ΠATPON

12th c.

Thus, some 25 lead seals and an undetermined number of non-imprinted blanks have come down to us from the stronghold near Dobri dol. They can be dated as follows:

- generally 11th c.: n° 11, 23;
- second half of 11th c. and principally its last quarter: n° 5, 6, 8, 12-13, 14, 15-16, 21, 22, 24;
- 12th c.: 1, 2, 3, 4, 9, 17, 18-19, 20, 25.

Though their quantity is almost equal, their quality differs. We do not possess a similar collection of Byzantine seals from another similar area, and this even surpass the specimens from Plovdiv. Also impressive is the fact that almost all are from the ruling families Komnenoi, Doukai, Palaiologoi and Angeloi.

23. MEDIEVAL PLOVDIV ACCORDING TO THE SPHRAGISTIC DATA*

The focus of this paper[1] is on sphragistic materials and documents relating to the history of medieval Plovdiv – a city and region of strategic importance in Bulgarian-Byzantine relations. As might be expected, both types of evidence are for the most part of Byzantine origin, a situation which determines the chronological framework of our study, the Xth-XIVth centuries.

The sphragistic monuments concerning the history of medieval Plovdiv may be grouped as (a) Seals inscribed with the toponym "Philippoupolis"; and (b) Bullae of members of the central and provincial Byzantine administration, as well as private persons, that have been found in Plovdiv and its hinterland.

Part 1: Seals Inscribed with the Toponym "Philippoupolis"

Their number are too few to allow us to expound at any length on the role that the city played in the administration of its surrounding territory. During certain periods Philippoupolis was part of Macedonia, and a far greater number of seals survive that reflect on the governance of this larger administrative unit. The following seals bear the toponym "Philippoupolis":

(a) *Non-clerical:*

1. Λέων ὀρρειάριος Φιλιππουπόλεως (late IX-early X c.)[2].
2. Κωνσταντῖνος Πέτρος, β. πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Φιλιππουπόλεως (Xth-XIth c.)[3].
3. N. κριτὴς τῆς Φιλιππουπόλεως (XIth c., second half)[4].
4. Νικόλαος ἐκ προσώπου Μώρας καὶ Φιλιππουπόλεως (XIth c.)[5].
5. N. ἐκ προσώπου Μώρας καὶ Φιλιππουπόλεως (XIth c.)[6].

* *SBS*, IV, 1995, 111-138

1 The documentation of the materials included in this study was made possible through the collaboration of colleagues at various museums in Bulgaria. I would like to avail myself of this opportunity to thank: Rossitza Moreva, of the Archaeological Museum, Plovdiv; Dr. VI. Penčev National Historical Museum, Sofia; Dr. K. Dočev, of the Archaeological Institute, Veliko Trnovo; Dr. Il. Prokopov, of the Historical Museum Kjustendil**;** as well as others, who made available to me materials, illustrations, and information.

2 Cf. **Zacos**, *Seals,* II, no. 206.

3 Cf. **Schlumberger,** *Sig.,* 115; **Jordanov**, *Preslav,* no. 321.

4 Cf. **Laurent**, *Orghidan,* no. 239.

5 Cf. **Laurent**, *Orghidan,* no. 240. Prof. Werner Seibt has corrected the reading; he thinks that the owner might be Nikephoros Proteuon.

6 Cf. **Schlumberger,** *Sig..,* 115.

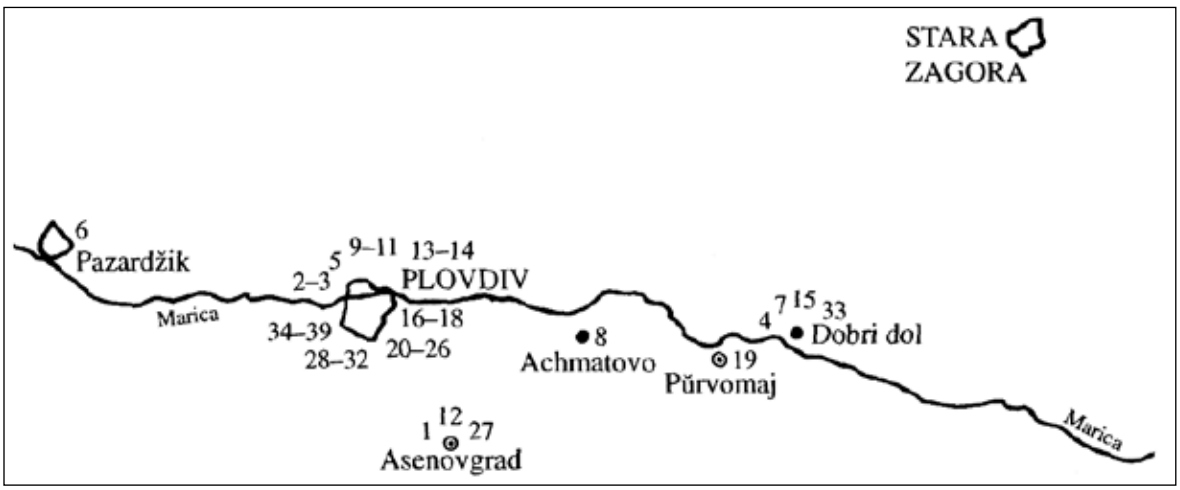

6. Ν. σπαθάριος, ἐκ προσώπου Μώρας καὶ Φιλιππουπόλεως (XIth c.)[7].
7. Ἀργυρὸς Καρατζᾶς πρωτοκουροπαλάτης καὶ δοὺξ Φιλιππουπόλεως (90s of the XIth c.)[8].

(b) *Clerical:*
1. Ν. ἐλάχιστος μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως (XIth c.)[9].
2. Βασίλειος μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως (XIth c.)[10].
3. Νῶε μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως (XIth c.)[11].
4. Μιχαὴλ Ἰταλικὸς μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως (1143-1157)[12].

Part 2: Seals Found in Plovdiv and its Hinterland[13]

Seals have been found at Plovdiv, as might be expected, since it was a center of government. They have also been found in the hinterland, a reflection of the passage of correspondence between Plovdiv and local organs of government. Two points should be noted about documented finds of seals:

(a) Information about the findspots of many seals is not very precise, particularly seals recovered during the early decades of this century. We only know that they were uncovered at or near Plovdiv.

(b) For a certain number of seals, more precise information is known about findspots, and among this group of seals we encounter instances where one and the same person

7 See our no. 37 below.

8 See our nos. 6-7 below.

9 Cf. **Laurent**, *Corpus,* V,l, no. 686.

10 See **Laurent**, *Corpus,* V,l, no. 687; **Zacos**, *Seals,* II, no. 381; *DOSeals* 1.68.1; *Seyrig,* no. 263; and one unpublished specimen found in the village of Izvorovo, district of Harmanly, and kept in the Historical Museum, Yambol.

11 See **Laurent**, *Corpus,* V, l, no. 688.

12 See **Laurent**, *Corpus,* V, 3, no. 1765; and *DOSeals* 1.68.2.

13 Among the seals presented here we offer what is known about their find-spots, but only present a small portion of the information gathered about their owners. Much fuller treatment is included in our *Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria* (in press).

wrote to an addressee in Plovdiv or in its vicinity. The same can be said of persons who resided at Plovdiv, namely members of the provincial administration or courtiers. They corresponded with persons in the vicinity of Plovdiv, as shown by the findspots of their seals.

The seals found at Plovdiv and in its hinterland are listed below according to proper names grouped in alphabetical order (according to the Greek alphabet). Many of them are published here for the first time. With each entry we note the seal's findspot.

1. Emperor Alexios I Komnenos (1081-1118)

Historical Museum, Asenovgrad, no. 1536. Found at the stronghold of Asenovgrad. D. 30.5-31 mm; field 27 mm; thickness 4.1 mm. Weakly imprinted.

Unpublished.

Parallels: **Zacos,** *Seals*, I, no. 102.

Obv. Christ, bearded, seated on a high-backed throne, wears chiton and himation; blessing (r. hand) and holding book of the Gospels with jeweled cover (l. hand).

In field l. and r., sigla: $\overline{\text{IC}}$ - $\overline{\text{XC}}$.

Rev. Alexios I, bearded, standing facing on round dais; wears crown with cross and pendants, divitision and loros whose end falls over his l. forearm; r. holds long labarum resting on ground; in l., globus surmounted by cross. Circular inscription:

+ .....ЄC-ΠOT'.....

+ [Ἀλεξίῳ δ]εσπότ(ῃ) [τῷ Κομνηνῷ].

2-3. Alexios Palaiologos, sebastos (XII c., second half)

(2) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5469. D. 28-31 mm; field 26 mm; thickness 2.5 mm; W. 11.70 g. The imprint was originally quite good, but now the specimen is in poor condition.

Unpublished.

No parallels known.

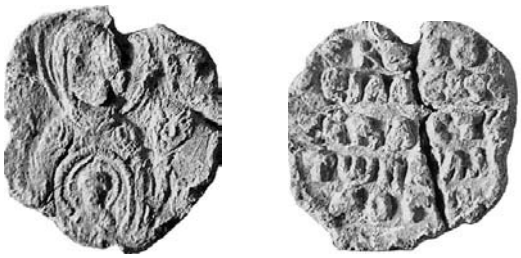

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion of Christ on her chest. Sigla:

$\overline{\text{M}}$-P | |$\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of five lines:

. | ΘKЄRO . | . ЄIAΛЄΞI . | CЄRAϤѠ | TѠΠAΛAI. | ΛO ΓѠ

+ Θ(εοτό)κε βοήθει Ἀλεξίῳ σεβαστῷ τῷ Παλαιολόγῳ.

(3) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5370. D. 34-35 mm; field 30 mm; thickness 3 mm; W. 27.68 g. Superb imprint; perfectly preserved.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Similar to above. *Sigla:* M-P ||ΘV: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.
Rev. Inscription of five lines:
+| ΘKЄROH | ΘЄIALЄΞIѠ | CЄRAƬѠTѠ | ΠALAIOLO | ГѠ
+ Θ(εοτό)κε βοήθει Ἀλεξίῳ σεβαστῷ τῷ Παλαιολόγῳ.

These two specimens come from different boulloteria. Their owner, who at least on two occasions addressed letters to Philippoupolis, was a *sebastos* Alexios Palaiologos. Precise identification is difficult since we know of at least three members of the Palaiologos family in the XIIth century who had the name Alexios, and all three had the title *sebastos:*

(1) Alexios Palaiologos, third son of *sebastos* George Palaiologos and Anna Doukaina, sister of the empress Eirene. He was born ca. 1085. In 1124 he married Anna Komnene Doukaina and had several children, among whom we know George and Constantine[14].

(2) Alexios Palaiologos, grandson of Nikephoros Palaiologos, brother of Alexios Palaiologos (no. 1 above). He was born ca. 1140. He participated in sessions of the synod on 12 May 1157, and again in meetings of the synod sitting on 6 March 1166. About 1180 he married Eirene Komnene Kantakouzene. From 1185 to 1195 he held the title of *megas doux.* He founded the monastery of St. Michael about 1190 and died before 1203. Before his death he took the monastic name "Antonios." He was the paternal grandfather of the future emperor Michael VIII Palaiologos (1259-1282)[15].

(3) Alexios Palaiologos, grandson of Alexios Palaiologos (no. 1 above) and the son of the *megas hetaireiarches* George Palaiologos. His portrait and that of his father were painted on either side of a depiction of St. Michael in a church in Triaditza. In the spring of 1199 he married the daughter of Alexios III Komnenos Angelos (1195-1203) and received the title *despotes.* Later he was intimately connected with persons and events in the region of Thrace and Philippoupolis. We do not know the exact date of his death, but it was before 1203 when the Crusaders seized Constantinople. From his marriage with Eirene Komnene, he had one daughter named Theodora[16].

The person most directly connected with events in the region was Alexios Palaiologos no. 3, particularly after he had received the title of *despotes.* But the close proximity of date of these three persons with identical names makes it difficult to differentiate persons and events. Thus, for example, the career of Alexios Palaiologos no. 2 is so similar to that of Alexios Palaiologos no. 3 that the question arises whether they are not one and the same person.

14 **Cheynet, Vannier**, *Étude*, no. 14.
15 **Cheynet, Vannier**, *Étude*, no. 28.
16 **Cheynet, Vannier**, *Étude*, no. 29.

4. Andronikos Doukas Komnenos Palaiologos sebastos (XIII c.)

National Historical Museum, Sofia, found at the stronghold of the village Dobri dol (district of Plovdiv). D. 21-32 mm; field 28 mm; thickness 4.6 mm. One-third missing.

Unpublished.

Parallel specimens: DO 55.1.4029; **Zacos**, *Seals*, II, no. 1406.

Obv. Metrical inscription of five lines:
.| CΦPAΓIC | CЄRAƬOV | ..NΓPAΦѠN| ....ONI | ...
Rev. Metrical inscription on five lines:
KOMNHNO | ΔOVKѠN | ΠAΛAIOΛ.| ΓѠ.... | ...
[+] Σφραγὶς σεβαστοῦ [τῶ]ν γραφῶν['Ανδρ]ονί[κου] Κομνηνοδουκῶν Παλαιολ[ό]γω[ν κλάδου].

The owner of this seal was Andronikos Komnenos Doukas Palaiologos. The specimen's general date is the XIIIth century, making the list of possible owners comparatively extensive. The seal's owner could be identified with Andronikos, son of Alexios Palaiologos (no. 2 above). He married Theodora, the daughter of the *despotes*, Alexios Palaiologos, and fathered the future emperor, Michael VIII. It is not known when exactly he was appointed *megas domestikos*, but one could postulate that this occurred as early as the reign of Theodore I (1208-1222) because in 1224 we already encounter him as a *megas domestlkos* entrusted with organizing the fisc in the Skamandros region after its liberation from the Latins. In 1233 he was at the head of an expedition against Rhodes and the separatist Leo Gabalas. In his capacity as *megas domestikos* he participated in two campaigns of Emperor John III Doukas Vatatzes (1222-1254) against Thessalonica (one in 1242 and the second in 1246). He died at Thessalonica in 1247 after taking the monastic name Arsenios[17].

5. Empress Anna Palaiologina (1341-1347)

Archaeological Museum, Plovdiv. D. 30 mm; field 26 mm; thickness 4 mm.

Unpublished.

Parallels: **Zacos,** *Seals*, I, no. 127a-c.

17 **Polemis**, *Doukai*, no. 141; **Cheynet, Vannier**, *Étude*, no. 32.

Obv. The Virgin seated frontally on a backless throne, wears chiton and maphorion, holds Christ on her lap. In upper field l. and r., sigla: $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$.

Rev. Anna standing facing; wears crown with pendants, wide-sleeved divitision and loros; holds scepter with jeweled top in l. hand; r. hand half-raised before chest in supplication. Vertical inscription at l. and r.:

AN.-AЄVCЄ-.ЄҬ.-TAVГ-ϑҬ-A || AV-TOK-PATO.-ICAPOM-ЄO..-AΛЄO.-OГI-NA

Ἄννα εὐσε[β]εστάτ(η) αὐγούστα αὐτοκρατόρισα Ῥομαέον ἡ Παλεολογίνα.

The owner of this seal was Anna of Savoy Palaiologina, wife of the emperor Andronikos III Palaiologos (1328-1341). After her husband's death she was regent for their son John (1341-1347). Soon after she assumed the regency a civil war broke out. This seal, found in Plovdiv, might be connected with these events. Two scenarios are, among others, possible: (a) It is known that the central Byzantine authority, headed by the regent-empress, sought the help of the Bulgarian tsar Ivan Alexander (1331-1371). The tsar put forward a claim to nine towns, among which was Philippoupolis, "a large and distinguished town", and in 1344 Philippoupolis became part of the Bulgarian state[18]. Quite likely correspondence was sent from Constantinople to Philippoupolis in 1344 informing the Byzantine governor of the imminent change in rule, and it might be in this connection that our seal made its way to Philippoupolis. (b) Then again the seal may have come to Philippoupolis slightly later when a delegation came to John Kantakouzenos in Didymoteichon (1344-1345) headed by the metropolitan of Philippoupolis[19], who obviously must have received instructions or a "mandate" from Anna Palaiologina to conduct negotiations.

6-7. Argyros Karatzas, protokouropalates and doux of Philippoupolis (90s of the XI c.)

(6) Historical Museum, Pazardžik (now on exhibition at the National Historical Museum). Found in the area of the town of Pazardžik. D. 24-25 mm; field 23 mm; thickness 3 mm.

Ed. **Jordanov, I**, Upraviteli na Philipopol prez X-XI v. spored dannite na sfragistikata, - In: *Jubileen sbornik Plovdiv,* 1985, 168.

Obv. Inscription of five lines:

+ | KЄROHΘ'| TѠCѠΔϑΛ'| APГIPON | . ϑROΠA| ΛAT'

Rev. Inscription of five lines:

SΔϑKA. | IΛIΠϑOΠ | ΛЄOCTON | KAPA .A | -N-

+ K(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλ(ω)Ἀργιρὸν (πρωτο)κουροπαλάτ(ην) (καὶ) δούκα [Φ]ιλιπουπόλεος τὸν Καρατζάν.

18 *ГИБИ,* X, 362-363.

19 **Kantakouzenos,** II, 444-445.

(7) Historical Museum, Stara Zagora, no. 4839. Found at the stronghold of the village Dobri dol, district of Plovdiv. D. 18-20 mm; field 23 mm; thickness 3 mm. Blank too small for die.

Unpublished.

Parallels: **Laurent, V.** Argyros Karatzas protocuropalat si due de Philipopolis. – *Revista istorica*, 29 (1934), 203-210.

Obv. Inscription of five lines:
| ϵROH . | TѠCѠΔ8 . | ΑΡΓΙΡΟ . | K8POΠ .| . . .
Rev. Inscription of five lines:
. . . . . | . ΛΙΠ8Π . | . ϵOCTON | . APATA |-N-
+ K(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῷ δούλ(ω)'Αργιρὸν (πρωτο)κουροπαλάτ(ην) (καὶ) δούκα [Φ]ιλιπουπόλεος τὸν Καρατζάν.

The owner of our seal was probably appointed *doux* of Philippoupolis after Gregory Kourkouas (1090/1091: concerning whom, see nos. 9-11) and George Mesopotamites.

8. George Doukas, sebastos (XII-XIII c.)

National Archaeological Museum, Sofia, no. 127. Found at the village of Achmatovo, district of Plovdiv. D. 33-34 mm; field 30 mm; thickness 4 mm. A small portion is missing.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Inscription of four lines:
+ | .ΦPAΓIC | CϵRAϵTOV | T8 Δ8KAΓϵ | ѠPΓIOV | - o -
Rev. Inscription of four lines:
ΔIϵVΛA | ..IAN8Φϵ | PϵIΘ.IOVC | TVΠOVC | - o -
+ [Σ]φραγὶς σεβαστοῦ τοῦ Δούκα Γεωργίου
δι' εὐλά[βε]ιαν οὐ φέρει θ(ε)ίους τύπους.

The name "George Doukas" is not listed in Polemis, *Doukai*.

9-11. (Gregory) Kourkouas, doux (80s-90s of the XI c.)

(9) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5362. D. 16-19 mm; field 15 mm; thickness 2 mm; W. 7.50 g.

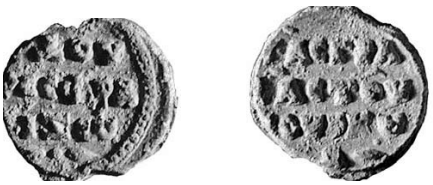

(10) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5361. D. 14-16 mm; field 15 mm; thickness 2 mm; W. 4.60 g.

(10a) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5283. Found near the town of Purvomay. D. 23-25 mm; W. 8.20 g.

(11) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5363.. D. 20-22 mm; W. 5.97 g.

Unpublished.

Obv. Inscription of three lines:
(9) -·- |+ ΔOV | KOCCΦPA | ΓIZω | -·-
(10) [ ] | . ΔOV | . OCCΦA | . IZω | -·-
(11) + | ΔOVKOC | CΦPAΓ | IZω
Rev. Inscription of three lines:
(9) TACΓPA | . ACTOV | . . . PKȣ | -A-
(10) TACΓPA | ΦACTOV | KOVPKȣ | -A-
(11) TAC | . PAΦAC | TOVKȣP | . OVA
+Δουκὸς σφραγίζω τὰς γραφὰς τοῦ Κουρκούα.

The three specimens are from different boulloteria. In the collection of the Barber Institute of Fine Arts at the University of Birmingham, is preserved a specimen (no. 0187B in the unpublished catalogue of A. Dunn) that may relate to the same individual. It has the following inscription on both sides:

Obv. + KATЄ|ΠANω|ΠARЄC|-TA-
Rev. CΦPA|ΓICTOV|..PKOV|AN.

The absence on our seals of a first name limits our ability to ascribe these specimens to a specific member of the Kourkouas family, but bearing in mind where the seals were found and the fact that in 1091/1092, according to an inscription, a Gregory Kourkouas, *protokouropalates,* was *doux* of Philippoupolis, it is a reasonable postulant that this Gregory and the owner of our seals were one and the same person[20]. The same (?) Gregory Kourkouas, when still a proedros, addressed a letter to Preslav[21]. See also nos. 24-25 below.

12. Demetrios Tornikes (XII/XIII c.)

Archaeological Museum, Asenovgrad, no. 1615. Found in an embankment during excavations at the "*Asenova krepost*." D. 30 mm; field 21 mm; thickness 3.5 mm. Fully struck up and well preserved.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of St. Demetrios holding a spear (r. hand) and a shield (l. hand). Vertical inscription in two columns: Θ-ΔH-MH || T- PI-OC: Ὁ ἅ(γιος) Δημήτριος.

Rev. Inscription of five lines:

+ ΔHMH | TPIONCKЄ | ΠOICMЄMAP | TVCTOP | NIKHN

+ Δημήτριον σκέποις με μάρτυς Τορνίκην.

Precise attribution of the seal is difficult since several representatives of the Tornikes family are known who had the name Demetrios:

(1) Demetrios Tornikes, brother of the writer George Tornikes, who is known from one of the latter's letters. He served under the command of Andronikos I Komnenos (1182-1185) in Branicevo[22].

(2) Demetrios Tornikes whom we meet for the first time in 1183 as κριτὴς τοῦ βήλου, during proceedings against the empress Maria. In 1186 he was a signatory to an imperial act of donation to the monastery of Patmos wherein he inscribed his titles as σεβαστός καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου. At the time of the synod of 1191, he already held the post of λογοτέτης τοῦ δρόμου, a position which he kept until his death about 1200. He was not only a court official, but also a writer and polemist[23].

(3) Demetrios Tornikes, a grandson of no. 2, who served as a high administrative official at the Nicaean court of Theodore Laskaris (1208-1222) and John III Doukas Vatatzes (1222-1254). In 1242, together with the emperor and the *megas domestikos* Andronikos Kom-

20 **Jordanov**, Kourkouas, 103-107.

21 See **Jordanov**, *Preslav,* no. 82.

22 **Каждан,** *Армяне,* no. 15.20.

23 **Darrouzes,** *Tornikes*, 33-34.

nenodoukas Palaiologos (see above our no. 4), he participated in a military expedition against Bulgarian strongholds. He died in 1252 after becoming governor of Melnik[24].

The most likely owner of our seal is Demetrios no. 3 because his career was most directly connected with events in Bulgaria. Based on information provided by George Akropolites, we may assume that his wife was a member of the Palaiologan family, a cousin of Andronikos Komnenodoukas Palaiologos (see our no. 4 above)[25]. In Asenovgrad (medieval Stenimachos) a gold seal ring has been found that belonged to a Theodora Tornikina Palaiologina[26], pointing to the possibility that the lady lived there. It is possible that Demetrios and his wife possessed property in the area.

13. Eudokimos Morocharzanes (XI c., last quarter)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 1165. D. 21-23.5 mm; field 15 mm; thickness 2.5 mm; W. 7.28 g.

Unpublished.

Parallel specimens: a) DO no. 58.106.5710; b) Collection of Vurban Vurbanov from the town of Elhovo; it was found in the fortress near the village of Melnitza, district of Elhovo.

All three specimens are from the same boulloterion.

Obv. St. Symeon standing, as an orant. Inscription in two columns: Θ-CV-MЄ-ѠN || W- ΘѠ-ΔO-XO-C: Ὁ ἅ(γιος) Συμεὼν ὡ Θ(ε)ωδόχος.

Rev. Inscription of five lines. Border of dots.

+ ЄV | ΔOKIMϑ | CΦPAΓ'MA | MѠPOXAP | ZANϑC

+Εὐδοκίμου σφράγ(ισ)μα Μωροχαρζάνους.

A document of Alexios I Komnenos of April 1088, is signed by a certain Εὐδόκιμος Μωροχαρζάνης β'νοτάριος τοῦ γενικοῦ[27], and the possibility should not be excluded that this person and the owner of our seal were one and the same person. In the correspondence of Michael Psellos we encounter a Μωροχαρζάνης, judge of the Boukellaroi[28]. A document from the Patmos monastery attests a Κωνσταντῖνος Μωροχαρζάνης πατρίκιος καὶ πρωτονοτάριος τοῦ σεκρέτου β'σακέλλης[29].

24 **Каждан,** *Армяне,* no. 15.26.

25 **Cheynet, Vannier**, *Étude*, 183.

26 *Bulletin (Izvestija) de la société archéologique bulgare* 7 (1919-1920), 152-153.

27 *Actes Patmos I,* no. 48.

28 **Pselos,** *SM* II, no. 65.

29 *Actes Patmos I,,* no. 48.

14. Euphrosyne Doukaina (?-1185)

Archaeological Museum, Plovdiv. Found during excavations in the medieval city during the summer of 1991. D. 36-37 mm; field 30 mm; thickness 3-4 mm; W. 36.5 g. Excellent imprint; well-preserved specimen.

Unpublished.

Parallels: a similar specimen, but from a different boullote-rion, is preserved at the Hermitage (M-4682): see **Шандровская,** Благовещения, 61-63. Another specimen is found in **Zacos,** *Seals*, I, no. 2744.

Obv. The Annunciation. The Virgin standing at r. in front of a throne, with nimbus, himation and maphorion, holding a spindle (l. hand). Her head is turned slightly to l. toward the archangel (at l.), nimbate and winged, half-turned l. and descending toward the Virgin. Between them, an inscription of vertical lines:

XAI | PЄ | T | IC | M | O | C: Ὁ Χαιρετισμός

Rev. The hand of God in a gesture of blessing behind a segment of sky is represented in the field above an inscription of five lines:

+ ЄVΦPOCV | NHNΔ8KAI | NANAΓNHMЄ | CKЄΠOIC

+Εὐφροσύνην Δούκαιναν, Ἁγνή, με σκέπ[οι]ς.

Euphrosyne Doukaina, the author of correspondence to Philippoupolis, was the daughter of the *sebastos* Andronikos Doukas Kamateros. In 1169 she married Alexios Angelos Komnenos, the future emperor Alexios III. In 1185, after Isaakios II Angelos (1185-1195) had ascended the throne, Alexios, Isaakios' brother, and Euphrosyne, his sister-in-law, were elevated to the rank of the sebastokrators, and after 1195, when Alexios came to the throne, she became empress and *augousta*. When Alexios stepped down from the throne in 1203, she was arrested, but some months later, when the Latins attacked Constantinople, she managed to escape with her son-in-law Alexios V Mourtzouphlos (12 April 1204) and the two joined Alexios III in Mosynopolis. Later she accompanied her fugitive husband to various cities and fortresses, and she died at Arta in 1211[30].

Three groups of seals are connected with the name Euphrosyne Doukaina. The first group is represented by our seal (up to 1185). The second is that on which she is described as *sebastokratorissa* (1185-1195); and the third group is that which refers to her as *augousta* (after 1195)[31].

The absence of any title on our seal raises the question whether it might not in fact date after 1204 and before Euphrosyne's death in 1211.

30 **Polemis**, *Doukai*, no. 101; **Barzos**, *Komnenoi*, no. 180.

31 Cf. **Zacos,** *Seals*, I, nos. 2746, 111.

15. Theodore.... (XI c.)

Historical Museum, Stara Zagora, no. 4840. Found at the stronghold of the village of Dobri dol, district of Plovdiv. D. 19-20 mm. Corroded and holed.

Unpublished.

Obv. Bust of St. Theodore (?) holding a spear (r. hand). No inscription visible.

Rev. Inscription of three (or four) lines:

+ . . ЄR'Θ' | ΘЄOΔѠP . | . . . . . |. . . . |

[+K(ύρι)]ε β(οή)θ(ει) Θεοδόρ(ῳ) ...

16. Theodore Petritzos (XI c., second half)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5282. D. 15-16 mm; W. 3.25 g.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Military saint (St. Theodore ?) standing, holding a spear (r. hand) and shield (l. hand). No inscription visible.

Rev. Inscription of five lines.

+ KЄR'Θ'| TѠCѠΔ.'| ΘЄOΔѠP| TѠΠЄTP. | TZIѠ.

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ[ού(λῳ)] Θεοδώρ(ῳ) τῷ Πετρ[ι]τζιώ[τ(ῃ)].

The patronym that appears on this private seal suggests that the owner, Theodore Petritziotes, may have come from the town of Πετριτζός or from the monastery of the same name[32].

17. John taxiarchos (X-XI c.)

Archaeological Museum, Plovdiv. Found in 1988 during excavations in the city. The lettering on the reverse is unclear. D. 26-27 mm; field 22 mm; thickness 3.1 mm.

Unpublished.

32 For the location of the settlement with this name, see *TIB, 6,* 397-398; for the monastery of the Theotokos Petritzionissa or Petriotissa, see the *ODB,* 1644.

Obv. Indistinct bust of a bishop-saint (St. Nicolas?) blessing (r. hand) and holding the book (1. hand). Traces of a vertical inscription on either side.

Rev. Inscription of three (or four) lines:

+ IѠ | TZIAP | XOC

Ἰω(άννης) τ(α)ξίαρχος.

18. John Gabalas, vestes and katepano (XI c., third quarter)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 895. D. 18-20 mm; field 16 mm; thickness 3.6 mm; W. 7.10 g. Weakly imprinted.

Unpublished.

No parallels known.

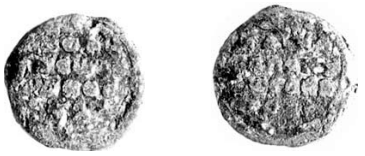

Obv. Inscription of four lines:

+ KЄR'Θ'| TѠCѠΔ'| IѠRЄC | - TH -

Rev. Inscription of four lines:

KAIKA | TЄΠANѠ | TѠΓARA | - ΛA -

+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷ σῷ δ(ούλῳ) Ἰω(άννῃ) βέστῃ καὶ κατεπάνω τῷ Γαβαλᾶ.

19. John Kantakouzenos (XII c., second half)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 3659. Found in 1956 near the town of Purvomaj, district of Plovdiv. D. 41-42 mm; field 28 mm; thickness 5 mm; W. 46.90 g.

Ed. **Джамбов, Х.** Нов оловен печат на Иван Кантакузин. – *Изследвания в чест на акад. Д. Дечев*. С., 1958, 343-346.

Parallel specimen: **Мушмов,** Печати, no. 52.

Obv. St. Demetrios standing, holding a spear (r. hand) and resting his l. hand on a shield set on the ground. On either side vertical inscription:

O-A-Γ-I-O-C || Δ -H-M-H-T-P-OC: Ὁ ἅγιος Δημήτριος.

Rev. Inscription of six lines:

+ | IѠANN8CЄ | KANTAKOVZH | .8ΠOΘOCTVΠOI | CΦPAΓITHNTѠN| ΓPAΦѠNMV | PORΛVTA

+’Ιωάννου σε Καντακουζηνοῦ πόθος τυποῖ σφραγιστὴν τῶν γραφῶν Μυροβλύτα.

When first published, the seal was mistakenly attributed to the emperor John VI Kantakouzenos. In reviews that followed and in subsequent publications, the seal was reattributed to John Kantakouzenos, general and son-in-law of the emperor Manuel I Komnenos (1143-1180), who participated in campaigns against the Serbians and Magyars and, together with his army, spent the winter of 1154-1155 at Beroe. It is to this period of his career that one would be inclined to link him with the seal recovered near Plovdiv[33].

20. John Kinnamos (XII c., second half)

National Historical Museum, Sofia. Found in the area of Plovdiv. D. 36-37 mm; field 33 mm; thickness 2.5 mm.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. St. Theodore standing facing, with nimbus, short curly hair and military dress. He holds (r. hand) a sword on shoulder and the l. hand is before chest, raised at the height of the shoulders, with an open palm, in a praying gesture toward the archangel appearing in the upper l. side of the field. The object he presents to the saint is invisible, but supposedly it is the martyr’s wreath. Vertical inscription:

O-A-Γ-I-O’ || Θ-Є-O-ΔѠ-PO’: ῾Ο ἅγιο(ς) Θεόδωρο(ς).

Rev. Inscription of four lines:

. |IѠANNOV | CΦPAΓICMA | ΓPAΦѠN | KINN.Mϑ

[+]’Ιωάννου σφράγισμα γραφῶν Κιννμ[ά]μου.

We might be inclined to believe that the owner of this seal was the famous writer John Kinnamos (1143-1185), who served as a secretary to the emperor Manuel I Komnenos (1143-1180) and accompanied him on various military campaigns. Often the emperor’s base of operations was Philippoupolis[34].

21. John Lachanas (XII c.)

A plaster impression from the collection of Prof. T. Gerasimov. On the back of this plaster cast is a notation that the seal is from Plovdiv. D. 23.5-24 mm; field 22 mm. Weak imprint; the seal is in poor condition.

33 **Nicol**, *Kantakouzenos,* no. 2.

34 **Фрейденберг, М. М**. Труд Йоанна Кинама как исторический источник. – *ВВр.*, 16, 1959, 30-46.

Unpublished.

Parallels: two unpublished specimens from the same boulloterion are preserved at Dumbarton Oaks (nos. 58.106.3440 and 58.106.5747). One more seal bearing the name John Lachanas is also to be found at Dumbarton Oaks (Fogg 1490), but the iconography and text are different.

Obv. The Virgin Kyriotissa standing frontally. At either side, busts of angels. Vertical inscription: M̄-P|| Θ̄V̄. H-KV-PI || Ѡ-TH-CH: M(ήτη)ρ Θ(εο)τ̃ ἡ Κυριώτησ(σ)η.

Rev. Inscription of four lines:

+ CKЄ| ΠOICΛA | XANAN | IѠ.AP | ΘЄNЄ

+Σκέποις Λαχανᾶν᾽Ιω(άννην) [Π]αρθένε.

Among the addressees of John Tzetzes is a certain John Lachanas (letter no. 22). In the next letter, Tzetzes mentions a deacon Lachanas who was in charge of a bakery and was associated with certain monastic mills[35].

22. John or Michael Pantechnes, kouropalates? (XI c., end)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 770. D. 19-24 mm; field 24 mm?; thickness 3.5 mm; W. 5.80 g. Weak imprint; poor state of preservation.

Unpublished.

Obv. Bust of the Virgin orans with the medallion of Christ before her. Sigla: M || Θ: M(ήτηρ) Θ(εοῦ).Circular inscription, beginning at 12 o'clock, between two borders of dots: .....HΘЄITѠCѠΔOVΛѠ

Rev. Bust of St. Demetrios holding a spear (r. hand) and a round shield (l.hand). Remains of a vertical inscription at r.: .... || Δ-H-M: [῾Ο ἅ(γιος)] Δημ(ήτριος). Circular inscription between a double border of dots: .....ΠΑΛΑΤ...ΠΑΝΤ....

Joint and completed, the inscription reads as follows: [+Θ(εοτό)κε βο]ήθει τῷ σῷ δούλῳ [῾Ιω(άννῃ) or Μιχ(αὴλ) κουρο]παλάτ[ῃ τῷ] Παντ[εχνῆ].

23-25. Katakalon Hagiostephanites (XI-XII c.)

(23) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5412. D. 16-20 mm; W. 7.05 g.

Unpublished.

35 **Tzetzes**, *Epistulae*, 152-153.

Obv. Bust of St. George holding a spear (r. hand) and a shield (1. hand). On either side a vertical inscription: Θ- . - . || Ѡ-.-ΓΙ: Ὁ ἅ(γιος) [Γε]ώ(ρ)γι(ος).

Rev. Inscription of five lines:

. . . . . | ΚΑΤΑΚΑ | Ο'ΤϞΑΓΙΟ | ҂ЄΦΑΝΙ | ΤϞ

[+ Σφραγὶς] Κατακα(λ)ὸ(ν) τοῦ Ἁγιοστεφανίτου.

(24) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5367. D. 19-20 mm; W. 5.48 g. About one-half missing; overstruck on the seal of doux Kourkouas (above, no. 11).

(25) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5484. D. 13-20 mm. Portion missing; also overstruck.

The two specimens appear to be from the same boulloterion, and I give a combined reading below.

Obv. Bust of St. George holding a spear (r. hand) and a shield (1. hand). On the sides vertical inscription: Θ- Γ-Є || .-.-.: Ὁ ἅ(γιος) Γε[ώργ(ιος)].

Rev. Inscription of five lines:

. ЄR'Θ' | ....ΔϞ | ..ΤΑΚΑ | ..ΑΓΙΟ | ..Φ

[+]Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [τῷ σῷ] δούλ(ῳ) [Κα]τακά[λῳ] (τῷ) Ἁγιο[στε]φ(ανίτῃ).

Other Hagiostephanitai with this name are not known.

26. Leo .... (X/XI c.)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 3105. D. 15 mm; thickness 3.1 mm; W. 3.25 g. Blank too small for die. Weak imprint.

Unpublished.

Obv. Bust of a bearded saint holding a spear or scepter (r. hand).

Rev. Inscription of four lines:
. . ЄR’Θ’ | . . ONT | . . . . . | . . .
[K(ύρι)]ε β(οή)θ(ει) [Λέ]οντ[ι ……..]

27. Leo Ko..... (XI c., second half)

Archaeological Museum, Asenovgrad, no. 1818. Found near the village of Zlatovrah, district of Asenovgrad. D. 18 mm; field 15 mm; thickness 3 mm. Weak imprint; poor state of preservation. The reading of the patronym is problematic. From the available letters TϞKO.. | ϞITϞ, (some of which perhaps erroneously seen, since I had a short time at my disposal, not having the opportunity of documenting it by a photo or a cast), the following patronyms, known from other sources, could be read: Κο[ιτ]ουνίτου; Κο[ντ]ουμίτου; Κο[νσ]ουλατοῦ and others.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. Bust of a military saint.
Rev. Inscription of four lines:
CΦPAΓ | ΛЄONT. | TϞKO.. | ϞITϞ
Σφραγ(ὶς) Λέοντ[ος] τοῦ Κο[...]ουιτου.

28. Manuel (XI c., second half)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5281. D. 18-19 mm; field 15 mm; W. 5.53 g.

Unpublished.

Obv. Bust of the Virgin orans with medallion on her breast. Sigla: MP || ΘV.
Rev. Inscription of five lines:
+ | CѠZOIC | ΠANAΓNЄ | MANOVHΛ | CONOIKЄ | . . .
+Σώζοις Πάναγνε Μανουὴλ σὸν οἰκέ[την] .

29. Maria (XI c., second half)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5364. D. 19-20 mm; field 18 mm; W. 6.65 g. Not fully struck up; blank too small for die.

Unpublished.

Obv. The Virgin with nimbus, chiton and maphorion in full length half turned left with hands towards the Hand of God appearing behind a segment of sky. At either side: MP || ΘV.

Rev. Inscription of five lines:
ΘΚЄ | . ΟΗΘЄΙ | . ΗCΗΔϞ | .ΗΜΑΡΙ | -A-
Θ(εοτό)κε [β]οήθει [τ]ῇ σῇ δού[λ]ῃ Μαρίᾳ.

30. Maria Komnene, panhypersebaste (1082-1136)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 2086. D. 26-27 mm; field 24 mm; thickness 4.1 mm. Not fully struck up, but a well-preserved specimen.

Unpublished.

Parallel specimen: **Zacos,** *Seals*, I, no. 2720a-c.

Obv. Bust of the Virgin orans with the medallion of Christ before her. No *sigla* visible. Border of dots.

Rev. Inscription of five lines:
+ ΤΗΝ | ΠΑΝVΠЄΡ | CЄRACTON | . ΓΝΗΜΟ. | . ΚЄ .
+ Τὴν πανυπερσέβαστον [Ἁ]γνή μο[ι σ]κέ[π(οις)]

This seal, although anonymous, is to be attributed to Maria Komnene, sister of Alexios I Komnenos and wife of the first bearer of the title *panhypersebastos,* Michael Taronites. In the Typikon of the monastery of the Pantokrator the deceased lady is mentioned as *panhypersebaste.* Her husband is not named, a deliberate omission since he had fallen into disgrace when accused of participation in a conspiracy; he was sentenced and had his property confiscated in 1094[36].

31-33. Nikephoros Doukas, sebastos (XII c.)

(31) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 2441. Found by an inhabitant of Plovdiv in 1942. D. 29 mm; thickness 3 mm; W. 17.75 g. Blank too small for die.

Ed. **Tsontseff, D**, Sceau de plomb nouvellement découvert de Nicéphore Ducas. – *RN,* 10 (1947), 132-133 (no. 31).

(32) Archaeological Museum, Plovdiv, no. 5447. D. 26-27 mm; W.

36 **Barzos**, *Komnenoi* I, 64-67.

(33) National Historical Museum, Sofia. Found at the stronghold at the village of Dobri dol. Excellent imprint and very well preserved.

All specimens seem to come from the same boulloterion and their readings are combined below.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion of Christ on her breast. Sigla:
M$\overline{\text{P}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.
Rev. Inscription of seven lines.
.+. | CΦΡΑΓΙC | CЄRAϞϑNIKH| ΦORϑTϑΔϑKA | PIZANΓЄNOVC | ЄXONTOCЄK | RACIΛЄ | ѠN
+Σφραγὶς σεβαστοῦ Νικηφόρου τοῦ Δούκα ῥίζαν γένους ἔχοντος ἐκ βασιλέων.

Other seals inscribed with the same name and title are known, but they carry only the first half of the inscription (Σφραγὶς σεβαστοῦ Νικηφόρου τοῦ Δούκα). As a consequence one is reluctant to relate our seal to the seals of homonyms[37]. Also, one cannot take into consideration the XIIIth and XIVth-century Nikephoroi Doukai. But we note that a text similar to our own appears on the seal of the *sebastos* John Doukas: Σφραγὶς σεβαστοῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκαῥίζαν γένοος ἔχοντος ἐκ βασιλέων[38], who was connected with the government of the theme of Bulgaria and with Dyrrachium[39].

34. Nicholas Mesarites (XII-XIII c.)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 540. D. 26-27 mm; field 26 mm; thickness 5 mm; W. 11.60 g.

Unpublished.

Parallels: **Gray Birch**, no. 17097; and **Bees, N**. Die Bleisiegel des Arethas von Kaisareia und Nikolaos Mesarites von Ephesos. – *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher,* 3 (1922), 161-162.

Obv. Bust of the Virgin orans with a medallion of Christ on her chest. Sigla:
M-$\overline{\text{P}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

37 **Polemis**, *Doukai,* no. 260-270.
38 **Schlumberger,** *Sig.,* 428-429; **Laurent**, *Bulles métriques,* no. 440.
39 **Polemis**, *Doukai,* no. 25.

Rev. Inscription of four lines:
+| NIKOΛ Aϐ | CΦPAΓICMA | TOVMЄCA | PITOV
+ Νικολάου σφράγισμα τοῦ Μεσαρίτου.

Seals such as ours have usually been attributed to the writer and high-ranking clergyman of the same name who was born ca. 1163 or 1164, and whom we encounter for the first time in 1201 when he is identified as ἐπὶ τῶν κρίσεων τῆν ἀγιωτάτης Μέγαλης Ἐκκλησίας καὶ σκευοφύλακος τῶν ἐν τῷ μεγάλῳ παλπτίῳ Θείων ναῶν ...περὶ τῶν Φάρον Θεομήτρος περικαλλεστάτῳ ναῷ[40].

After the fall of Constantinople to the Crusaders, he remained in the city for some time, maintaining contact between the Greek clergy in the capital and their brethren at the court of Nicaea. He became famous as a writer and a patriot. Together with his brother, John Mesarites, he participated in debate with the Latin clergy, and after John's death he left the capital for Nicaea where he was initially appointed by Patriarch Michael III Autorianos (1206-1216) to the post of *repherendarios* and then from 1211 he occupied the position of metropolitan of Ephesos. In 1214 he headed negotiations with Cardinal Pelagius in Constantinople and died in 1216. Part of his works are extant, including speeches, letters, epitaphs, and documents[41].

35. Peribleptenos (XII c., second half)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 3104, found on the south slope of the "Bunardjik" hill in 1949. Excellent state of preservation. D. 34.5-36 mm; field 32 mm; thickness 3.5 mm; W. 20.75 g.

Unpublished.

No parallels known.

Obv. The Virgin seated on a backless throne holding the medallion of Christ before her. Sigla: M̄-P || Θ̄V̄.

Rev. Inscription of four lines:
ΠЄPIRΛЄΠ. | NONMHTPO | ΠAPΘЄNЄCK. | - ΠOIC - | ~o~
Περιβλεπ[τη]νὸν, Μητροπάρθενε, σκ[έ]ποις.

40 **Heisenberg**, *Mesarites*, 19.1-3, 20-23.

41 **Курц, Е**. Три синодалных грамоты митрополита Ефесского Николая Месарита.- *ВВр.*, 12, 1906, 99-111.

This name is related to the Constantinopolitan monastery Θεοτόκος ἡ Περίβλεπτος[42].

36. Romanos III (1028-1034) or Constantine IX (1042-1055)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 766. D. 29.1-31.5 mm; field 27 mm; thickness 4 mm; W. 25.50 g. Heavily rubbed surfaces, making precise identification of the owner difficult. Based on comparison with published examples of imperial seals we believe that the specimen is of imperial type and that it was struck during the reign of either Romanos III or Constantine IX.

Unpublished.

Parallels: **Zacos,** *Seals*, I, no. 77 or no. 79.

Obv. Bust of Christ blessing (r. hand) and holding book (l. hand).

Rev. Bust of an emperor wearing stemma, divitision, and loros; he holds a scepter (r. hand) and what appears to be a globus cruciger (l. hand).

37. Rousos(?) spatharios and ek prosopou of Mora and Philippoupolis (XI c.)

National Historical Museum, Sofia. Found in Plovdiv. D. 26-29 mm; field 22 mm; thickness 3 mm.

Unpublished.

Obv. Patriarchal cross on three steps with fleurons arising from base. Along border of dots circular inscription: K . . . . . V Λ’

Rev. Inscription of six lines:

|.ϑCO | ..AΘA. | . ЄKΠ.. | MOPAC. | ΦIΛIΠ | ΠOΛ’

[+K(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δο]ύλ(ῳ) [῾P]ούσο [σπ]αθα[ρ(ίῳ) (καὶ)] ἐκ π[ρ(οσό)π(ου)]

Μόρας [(καὶ)] Φιλιπ(που)πόλ(εως).

42 **Janin, R**, *La géographie ecclésiastique de l’empire byzantin I/III: Les églises et les monastères* (Paris, 1969), 218.

Since the name is largely illegible (῾Ροῦσος a person of Russian origins in Byzantine service?[43]) it is fruitless to attempt to identify the owner. I have already noted two other seals that refer to an *ek prosopou* of Mora and Philippoupolis; our specimen is to be related to them. In my opinion the post of ek prosopou of Mora and Philippoupolis existed before the formation of a theme of Philippoupolis; accordingly I am inclined to assign our specimen to the period before the 70s-80s of the XIth century.

38. Christophoros Zonaras (XII c.)

Archaeological Museum, Plovdiv, no. III 207, found in the street Sevastopol on 19 March 1972. D. 22.5-24.5 mm; field 19-20 mm; thickness 4.1 mm; W. 14.75 g.

Unpublished.

Parallels: **Laurent**, *Bulles métriques,* no. 717; **Touratsoglou,** Ritsos, 227-228.

All three specimens appear to be from the same boulloterion.

Obv. The Virgin Hodegetria standing, holding Christ on l. arm. Sigla on either side: MP-ΘV: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ.

Rev. Inscription of four lines:

+| CѠZOI | CAMѠMЄ | ZѠNAPANX. | IꚂOΦOPON

+ Σώζοις Ἄμωμε Ζωναρᾶν Χ[ρ]ιστοφόρον.

According to Laurent the owner of this seal was a Christophoros Zonaras, *protoasekretis,* who lived in the XIIth century[44].

39. Christophoros Madarites Dalassenos (XIII-XIV c.)[45]

Archaeological Museum, Plovdiv, no. 3389. Found in the streeet "Maly Bogdan" on 28 May 1951. The specimen is well preserved, but the imprint is somewhat weak and some letters are outside the field. The lettering is unusual, as the letters are not of uniform size and resemble cursive script. In addition, some letters occupy two lines. D. 29-31 (29) 3 mm. W. 16.80 g.

Unpublished.

No parallels known.

43 For a similar name, see Seibt's commentary in *Bleiseigel,* 124.

44 **Miller,** *Catalogue*, 215.

45 I owe to Prof. Seibt the final results of the reading of this unusual specimen, and I would like to thank him here one more time.

Obv. Inscription of six lines:
.....|. ѠN..PAΓI.|MATѠNXPIC|.OΦOPOYΠA | TPOΘЄNMAΔ | APITOV |MЄN
Rev. Inscription of six lines:
..... | HTPOΘЄNT | OVΔAΛACH | NѠNЄKΓЄИO | CKATHΓM | ЄNOV
[Κύριος τ]ῶν[σφ]ραγι[σ]μά των Χρισ[τ]οφόρου πατρόθεν Μαδαρίτου μὲν [καὶ μ]ητρόθεν τοῦ Δαλασηνῶν ἐκ γένους κατηγμένου

In addition to the 39 seals published here, there are ten more specimens in the Archaeological Museum of Plovdiv; as they are in poor condition, they have not been included in this study.

24. ПЕЧАТИТЕ НА АРХИЕПИСКОПИ НА БЪЛГАРИЯ (1018-1185)*

През 1018 г. България е окончателно завоювана от Византия. Скоро последвала и административната уредба на завладените земи – светска и църковна. Политиката на император Василий II била насочена към трайното присъединяване на българските земи към империята и тяхното постепенно интегриране. Воден от тези си намерения императорът включва всички завладени български земи в една църковно-административна единица – новоучредената автокефална архиепископия България.

Чрез специално издадените грамоти през 1019-1025 г. той определя статута на архиепископията, епархиите които следва да бъдат включени в нея, привилегиите и имотите които те получават и пр. и пр.

В предварително изпратеното резюме и в доклада който прочетох по време на конференцията анонсирах задачата си така: да се документират и коментират всички сфрагистични паметници, които имат отношение към архиепископия България[1], т. е. следните групи:

I. Печати на архиепископи на България (1018-1185).

II. Печати на епископи, подчинени на архиепископа на България.

III. Печати и други сфрагистични материали (оловни пломби, калъпи за тях, булотириони или отделни матрици), намерени в резиденциите на архиереите от архиепископия България (архиепископи и епископи).

В рамките на настоящия сборник е невъзможно да бъдат привлечени и интерпретирани всички печати имащи отношения към архиепископия България. Подоб-

* *Сфрагистика и история культуры*. Сборник научных трудов, посвященный юбилею В. С. Шандровской. Санкт Петербург (Эрмитаж), 2004, 67-78.

1 Подобни изследвания са правени от нашите предшественици – G. Schlumberger, A. Mordtmann, V. Laurent и др. Несъмнено техните резултати ще бъдат използувани и интерпретирани, но са добавени и постиженията на нашето поколение специалисти в областта на византийската сфрагистика. Безспорен факт е, че през последните двадесет и пет години византийската сфрагистика излезе от своя период, когато един-единствен учен я представяше и се утвърди колективния принцип, а именно, обединяването усилията на всички специалисти в тази област в издирването и публикуването на византийските печати, съхранявани в различни страни и колекции, и приближаването към заветния «Корпус на печатите на византийската империя». Това обединяване на усилията на специалисти от различни страни бе дело на покойният вече проф. Никос Икономидис. Настоящата конференция в чест на доайена на византийската сфрагистика – Валентина Самойловна е още една демонстрация на това, че нашата малка общност продължава по начертания път.

но изследване надявам да бъде реализирано чрез българо-руския проект „Държава и църква на Балканите през XI-XII в.“[2].

В обема, които е предоставен на всеки един от участниците в нашата конференцията ще се спра на първата група - на достигналите до нас печати на архиепископи на България, датирани в периода 1018-1185 г., т. е. времето на византийското владичество в българските земи.

Преди да премина по същество е необходимо накратко да се представи, статута, териториалния обхват на архиепископия България и хронологическия списък на нейните титуляри от разглеждания период[3].

1. Статут:

Новоучредената архиепископия е автокефална и автономна спрямо Константинополската патриаршия. Това научаваме от т. нар. нотиция (Σύγγραμμα) на Нил Диксопатър, съставена е през 1143 г, по заповед на краля на Сицилия Рожер II... „Тя българската църква останала автокефална и когато чрез императорската власт, именно чрез василевса кир Василий Багренородни, се изтръгна от българска ръка, но не се присъедини никога към Константинополската църква. Заради това и до днес още Кипър и България получават своите архиепископи от василевса. Те обаче се ръкополагат от собствените си епископи, както се каза и се наричат архиепископи, понеже са самостойни“[4].

2. Територия:

Тя е динамична във връзка с политиката на Византия и събитията в този регион. Идеята на Василий II е била да включва „всички български епископии, както и всички други градове, които бяха под властта на цар Петър и Самуил...“. Отначало (1018-1019) е включвала западната половина на българското царство или центъра на Самуилова България, като най-източните епархии са били Триадица и Велбъжд, най-западната Главиница, най-северните до Браничево – Белград и Срем и най-южните до Костур и Сервия. Със сигилий на Василий II, издаден през май 1020 г. е била разширена на Изток и към нея са били включени Дръстър и Видин, т. е. дн. Северна България. След смъртта на Василий II е налице обратна тенденция. Постепенно отнемане на епархии и намаляване обхвата на архиепископия България. Навярно още през средата на XI в. във връзка с учредяването на катепаната Подунавие, Дръстър е бил откъснат от архиепископията, повишен е в ранг на митрополия, пряко подчинена на Константинополския престол[5].

2 Организационно такъв проект е налице. Участници в него са: Института по история към Българската академия на науките и Института по славяноведение към Руската академия на науките. Остава да се стигне до реализация на включените в него теми, една от които е «Печатите на архиепископия България».

3 **Снегаров,** *История*, 95-213; **Laurent,** *Corpus,* V, 317-318; **Божилов, Гюзелев**, *История*, 65-372.

4 **Иванов,** *БСМ*, 63-564.

5 Възниква и въпроса за границите на тази митрополия и съответно границите и с архиепископия България. Най-вероятно тя се е покривала с територията на катепаната Подунавие. Със сигурност се знае, че Видинска епархия е била под юрисдикцията на Охридския (български) архиепископ, поради което можем да приемем, че епископията Видин е била нейната западна граница. Другите и граници са били Дунав-Стара планина и Черно море.

3. Хронологически списък на архиепископите на България (1018-1185):

Списъкът на нейните архиереи е ексцерпиран от различни писмени източници[6] и се допълва или илюстрира с представените по-долу печати.

1. Ἰωάννης μοναχὸς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (1018-1037). Роден бил в с. Агноандника (?) Дебърско, и по народност бил българин. Преди това е бил игумен на Дебърския манастир „Св. Богородица“ Заема престола през 1018 г. и починал в 1037 г.
2. Λέων ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (1037-1056) пръв български архиепископ от ромейски произход. Бил родом от Пафлагония и поставен на охридския престол от византийския император Михаил IV Пафлагон. Преди това е бил хартофилакс на Великата църква (Св. София). Един от най-бележитите йерарси в стремежа си да въздигне охридската архиепископия до нивото на Константинополската патриаршия и с цел да привлече настроените към него враждебни българи.
3. Θεοδούλος μοναχὸς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (1056-1064) – родом от гр. Тетрапол (Икония в Мала Азия). Преди това е бил игумен на прочутия константинополски манастир „Св. Мокий“. Поставен е на престола от императрица Теодора. Нямал светско образование, но блестял с „божествена мъдрост“. Починал в края на 1063 или в началото на 1064 г.
4. Ἰωάννης μοναχὸς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας ὁ Λαμπηνῆς – бил е монах на пл. Олимп, където е сподвижничел и Йоан Ксифилин (бъдещ патриарх). Назначен е на престола в 1064 и починал в 1078 г.
5. Ἰωάννης μοναχὸς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας ὁ Ἀοῖνος – трезвен или невинопиец (1078-1084). Преди това бил игумен на Арция или Ариджия (τοῦ Ἀριτζίου). Бил определен за архиепископ от император Никифор III Вотаниат (1078-1081).
6. Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (1084-1107/1108). Родом от о-в Еврип. Преди да заеме престола в Охрид е бил ритор и дякон на св. София. Ученик е на Михаил Псел и е един от най-образованите гърци за своето време.
7. Λέων ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας ὁ Μουγγός (1108-1120). Покръстен евреин.
8. Μιχαὴλ (ὁ ἐπίκλην Μάξιμος) ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας – евнух и преди това е изпълнявал длъжността остиарий в патриаршеския дворец и бил дякон във Великата църква (Св. София). Не се знае докога е бил архиепископ на България.
9. Ἰωάννης Κομνηνός ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας – син на севастократора Исак Комнин и племенник на императора Алексий I Комнин. До замонашването си се наричал Адриан. В 1143 г. е бил назначен и интронизиран като български архиепископ. В достигналите до нас документи се подписва и със светския си титул и πανσεβαστός. Смъртта му остава неуточнена между 1157 и 1164 г.
10. Κωνσταντῖνος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, заема престола преди 1160 г. и е участвувал в синодално заседание през 1170 г.
11. N., ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας. Неназован архиепископ на България се съобщава в 1183 г., който позволил забранения от патриарха брак на Алексий II Комнин (1180-1183).
12. Ἰωάννης Καματηρός ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας. Съобщен е като български архиепископ след 1183. Преди това е бил каниклий на Андроник I и негов съратник в борбата. В писмо до краля на Армения, Киликия и Исаврия от октомври 1213 г.

6 **Снегаров,** *История*, 195 – 213 – 217; **Иванов,** *БСМ,* 564 – 569; **Божилов, Гюзелев**, *История,* 369 – 372.

Йоан Каматир се е подписал като архиепископ на цяла България непосредствено след патриарха. Ще е бил архиепископ до 1215 г.

Печати на архиепископи на България (1018-1185).

Тъй като не винаги е възможно да се идентифицират със сигурност титулярите стоящи зад печатите, въпреки съвпаденията в имената, подредени са според азбучния списък на личните им имена:

Там където е възможно са привлечени сведения от наративните източници с цел идентифициране на личностите стоящи зад тях и поставянето им в конкретна историческа среда.

1 - 4. Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (1084/1092-1107/08)

1. Съхранява се в колекцията на Зрмитажа (М-1618). Размери: 16-18 мм.

Публикация: **Шандровская,** Сфрагистика, № 865 .

2. Съхранява се в колекцията на Нумизматичния кабинетът във Виена (Wien no. 193). Размери: 17-17 (13) мм.

Публикация: **Laurent,** *Corpus,* V, 2, № 1493.

3. Съхранява се в колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO 55. 1.4714). Размери: 16-16 мм, тегло 3.85 г. Добре центриран и добре съхранен отпечатък.

Публикация: **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 29.9.

Л. Четириредов надпис:

+ K϶ | ROHΘ϶I | Θ϶OΦV | ΛAKT’

Оп. Четириредов надпис:

APXI϶ | ΠICKOΠ | ROVΛГA | PIAC

= + К(ύριε) βοήθει Θεοφυλάκτ(ῳ) ἀρχιεπισκόπ(ῳ) Βουλγαρίας.

4. Съхранява се в колекцията на Зрмитажа (М-8366). Размери: 18-18 мм.

Непубликуван[7].

Л. Четириредов надпис:

+ K϶RO | HΘ϶IΘ϶ | OΦVΛA | - KTѠ -

Оп. Четириредов надпис:

APXI | ϵΠICKO | ΠѠR8Λ | ГAPI’

= + К(ύριε) βοήθει Θεοφυλάκτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Βουλγαρί(ας).

Въпреки, че Теофилакт Охридски е популярна личност не се знае със сигурност кога точно е заемал престола в Охрид. Най-общо се приема, че е между 1088 и

7 Ползувам се от възможността да благодаря на Валентина С. Шандровская за възможността да включа този паметник в изследването си.

1092 г. е бил интронизиран като български архиепископ и се е преместил в Солун 1107/1108 г.

5-10. Ἰωάννης μοναχὸς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας

5-7. Съхраняват се в колекциите на Дъмбъртън Оукс (DO.58. 106.5308; Fogg A. M. no. 1053; DO.55. 1.4701) и навярно произхождат от Истанбул.

Публикация: **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 29. 6a – c.

8. Частно притежание. Сведение за него получих от Ал. Пейков от В. Търново. Моливдовулът е бил намерен някъде из Хасковско. Размери: 25-26 мм.

Непубликуван.

9. Съхранява се в Археологическия музей в Будапеща. Според Д-р Петер Прохазка е бил намерен в Естергом, където е резиденцията на примаса на унгарската католическа църква[8].

Непубликуван.

10. Предложен е бил за продажба на аукциона Hirsch. 186. № 1642.

Л. Богородица с нимб, хитон и химатион е представена седнала на трон с високо облегало. Държи пред себе си медальон с лика на Младенеца. От двете и страни титули $\overline{\text{MP}}$ || $\overline{\Theta\text{V}}$.

Оп. Шестредов надпис:

+ ΘKЄR'Θ' | TѠCѠΔ8Λ' | IѠMONAX' | SAPXIЄПIC | KПѠПACH' | R8Λ ГAP'

+ Θ(еотό)κε β(οή)θει τῷ σῷ δούλ(ῳ) Ἰω(άννῃ) μοναχ(ῷ) (καὶ) ἀρχιεπίσκ(ό)πῳ πάση(ς) Βουλγαρ(ίας).

Трудно е да сме категорични на кого принадлежи този печат. Както справедливо отбелязват издателите на екземплярите от Дъмбъртън Оукс (**Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, 29.6) през XI в. са регистрирани най-малко трима Йоановци, които са били архиепископи на България. Освен двамата, включени в нашия спи-

8 Ползувам се от възможността да му благодаря за сътрудничеството.

сък, те добавят и последния български патриарх преди завладяването на България от византийците Йоан, наречен още Давид, който е бил понижен от Василий II в ранг на архиепископ.

11-14. Ἰωάννης ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (втора половина на XI в.)

11-12. Съхраняват се в колекцията на Нумизматичния кабинет във Виена (Wien, no. 190, 196) и навярно произхождат от Истанбул.

Публикация: **Mordtmann,** Europe, p. 146.

13-14. Съхраняват се в колекцията на Френския институт по византинистика (IFEB, no. 597) и навярно също произхождат от Истанбул.

Публикация: **Laurent,** *Corpus,* V, № 1492.

Л. Петредов надпис:

+ | ΟΠΡΙΝ | ΜΟΝΑC | ΤѠΝΚΗΔЄ | ΜѠΝΙѠΑ | ΝΝΗC

+ Ὁ πρίν μοναστῶ κηδεμὼν Ἰωάννης

Оп. Петредов надпис:

+ | ΠΡѠΤ' | ΠΡΟЄΔΡѠ | . ΟΙΜЄΝΑΡ | . . . ROVΛ | ΓΑΡѠΝ

+ πρωτ(ο)προέδρῳ [π]οιμενάρ[χης] Βουλγάρων.

15-17. Ἰωάννης ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (XII в.)

15. Съхранява се в колекцията на Fogg, A. M. no. 2400. Размери: 33-33 (28) мм, тегло 23.11 г. Пълен и добре запазен отпечатък.

Публикация: **Laurent,** *Corpus,* V, № 1497; **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 29.7.

16. Съхранява се в колекцията на Г. Закос, и навярно произхожда от Истанбул. Размери: 31 мм. Добре центриран екземпляр, но все пак части от отпечатъка са останали извън ядрото, а някои букви са поизтрити.

Публикация: **Zacos**, *Seals,* II. № 514.

17. Намерен е в района на средновековния град Браничево, мест. „Град“. Размери: 28-28 (24) мм, тегло 15 гр. Добре центриран и добре съхранен отпечатък.

Публикация: **Dusanic, Sv.** Prilog sfragistici Ohridske arhiepiskopije. – *Zbornik Nrodnog muzeja*, 8, 1975, 315 – 325; преиздаден във *SBS*, vol. 2, 224 – 225[9].

Трите екземпляра са отпечатани чрез различни булотириони.

Л. Надпис: ΟΧΑΙ - ΡЄ - Τ - Ι - С || Μ - Ο - С = Ὁ Χαιρετισμός.

Представено е Благовещение. Богородица с нимб, мафорион и хитон е представена седнала на престол. Вляво от нея е представен архангел Гавраил, който се приближава към нея и и връчва благата вест.

Оп. Шестредов надпис:

+ ΤΟΝΠΟΙ | ΜЄΝΑΡΧΗ | ЯȣΛΓΑΡѠΝΙѠ | ΠΙϮΟΝΜΟΝΑϮΗΝ | ΜΗΤΡΟΠΑΡΘЄ | ΝЄСКЄΠΟΙС

+ Τὸν ποιμενάρχην Βουλγάρων Ἰω(άννην) πιστὸν μοναστὴν, μητροπάρθενε, σκέποις.

Печатът се датира най-общо във XII в. Както може да се види от направения по-горе списък по това време има поне двама Йоановци - Йоан Комнин и Йоан Каматир. Лоран, а след него и сръбските колеги, отдават предпочитанията си на Йоан Каматир, докато Несбит-Икономидис, предпочитат Йоан Комнин.

18-19. Κωνσταντῖνος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (XII в.)

18. Съхранява се в колекция Zacos. Навярно произхожда от Истанбул. Размери: 38 мм. Не особено качествен отпечатък. Пропукан може би при отпечат-ването. Някои от буквите не са отчетливи или са повредени.

Публикация: **Zacos**, *Seals*, II. № 410.

19. Частно притежание (кол. Й. Йотов от гр. Ямбол). Неуточнен произход, но се предполага, че е от Югоизточна България. Размери: на фрагмента 16-34 мм, който е по-малък от четвъртинка от някога великолепен отпечатък.

Непубликуван.

Двата екземпляра са отпечатани чрез един и същи булотирион.

Л. Надпис: ΟΧΑΙ - ΡЄ - Τ - Ι - С || Μ - Ο - С = Ὁ Χαιρετισμός.

9 **Maksimovic- Popovic**, Serbie, 213-234.

Представено е Благовещение. Богородица с нимб, мафорион и хитон е представена седнала на престол. Вляво от нея е представен архангел Гавраил, който се приближава към нея и и връчва благата вест.

Оп. Седемредов надпис:

+ ΚѠΝЄΛЄѠ | ΘVΑΡΧΙЄΠΙС | ΚΟΠΟСΠΑСΗС | ROVΛΓΑΡΙΑС | ΗΤΟΙΠΡѠΤΗС | ΙΟVϒΤΙΝΙ | ΑΝΗС

+ Κων(σταντῖνος) ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος πάσης Βουλγαρίας ἤτοι πρώτης Ἰουστινιανῆς.

Кой е този архиепископ (?)

С това име са известни поне двама прелати на България: Константин (I): Назначен от император Мануил I Комнин (1143-1180) за архиепископ на България. Участвувал в заседание на синода от 1170 г.[10]

Константин (II) Кавасила (1250-1261)[11].

При избора по-голяма е вероятността печата да се свърже с Константин (I) от XII в., когато в титула на българския архиепископ е включен и πρώτης Ἰοστινιανῆς.

20. Κωνσταντῖνος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (XII в. - втора половина)

Съхранява се в колекцията на Виенския нумизматичен кабинет (Wien, no. 192). Пълен и добре съхранен отпечатък. Размери: 32-32 (26) мм.

Публикация: **Mordtmann,** Europe, p. 146. № 9; Преиздаден от **Мушмов**, Н. Два оловни печата на Охридски архиепископи. – *Македонски преглед*, 3, 1927, 73-74; **Laurent,** *Corpus,* V, № 1496.

Л. Надпис: ΟΧΑΙ - РЄ - Τ - Ι - С || Μ - Ο - С = Ὁ Χαιρετισμός.

Представено е Благовещение. Богородица с нимб, мафорион и хитон е представена седнала на престол. Вляво от нея е представен архангел Гавраил, който се приближава към нея и ѝ връчва благата вест.

Оп. Петредов надпис:

+ ΤΟVΠΟΙ | ΜЄΝΑΡΧϑ | ROVΛΓΑΡѠΝ | ΚѠΝСΤΑΝ | ΤΙΝΟV

+ Τοῦ ποιμενάρχου Βουλγάρων Κωνσταντῖνου.

И в този случай има различия относно идентифицирането с конкретна личност. Мордтман и Мушмов приемат, че собственика на този печат е бил Константин Кавасила, докато отец В. Лоран предпочита датиране в XII в., тъй като същия иконографски сюжет е представен и върху други печати на охридски архиепископи от XII в.

10 **Grumel**, *Régèstes*, № 1109, 1112, 1116.

11 За него вж. **Снегаров,** *История*, с. 211.

21-22. Μιχαὴλ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας (XII в.)

21. Къде се съхранява сега е неизвестно. Преди това е бил притежание на G. Schlumberger. Размери: 29-29 мм.

Публикация: **Schlumberger,** *Sig.*, p. 242, № 9; **Laurent,** *Corpus,* V, № 1495.

22. Съхранява се в колекцията на Дъмбъртън Оукс (DO. 55. 1. 5038). Размери: 30-30 (25) мм, тегло 18.47 г. Добре центриран и добре съхранен отпечатък.

Публикация: **Nesbitt-Oikonomides,** *DOS,* 1, № 29.8.

Л. Надпис: ΟΧΑΙ - ΡЄ - Τ - Ι - C || Μ - Ο - C = Ὁ Χαιρετισμός.

Представено е Благовещение. Богородица с нимб, мафорион и хитон е представена седнала на престол. Вляво от нея е представен архангел Гавраил, който се приближава към нея и и връчва благата вест.

Оп. Петредов надпис:

. ΤΟΝ | ΡΟVΛΓΑ | ΡΙΑCΜΙΧΑ | ΗΛΑΓΝΗ | CΚЄΠΟΙC

[+] Τὸν Βουλγαρίας Μιχαὴλ ἁγνὴ σκέποις.

Според Laurent, собственикът на печата е Михаил Максим, който наследява Лъв в 1139 г. и е предшественик на Йоан Комнин в 1143 г.

В рамките на настоящето изследване са документирани 22 моливдовула на 6 или 7 титуляра. Един от проблемите е невъзможността за категорично идентифициране. Типичен пример са печатите с името Йоан. То се среща при 3 различни групи печати, които се датират различно. Само през XI век обаче имаме 4 архиепископи на България носили това име. За съжаление византийската сфрагистика и в частност тази изучаваща печатите на византийската църква, все още не разполага с достатъчно точен инструментариум за точно датиране и съответно свързване с една или друга личност, позната ни от различни наративни източници. Подобен е случаят и с печатите на Константин архиепископ на България, представен чрез две групи.

Къде са намерени моливдовулите на архиепископите на България? Отговора на този въпрос ни е необходим с оглед да се опитаме да проследим връзките на тези прелати с останалия свят. Печати на архиепископи на България най-често са намирани в столицата Константинопол. Отделни екземпляри произхождат от дн. Тракия (вж. N 8, 19) и в Браничево (вж. N 17). Следователно както и може да се очаква най-често българските прелати са писали до различни инстанции и свои приятели и съмишленици в столицата. В случаите, когато моливдовулите им са намерени в Тракия и Браничево, те навярно са придружавали техни писма до местните епископи.

Определен интерес представлява намирането на печат на Йоан (I) в гр. Естергом в дн. Унгария. Ако разбира се унгарските колеги не са подведени, този моливдо-

вул би трябвало да илюстрира размяна на кореспонденция между архиепископа на България и примаса на унгарската църква. Какво е налагало това са въпроси, които очакват своето разрешение.

ИНДЕКС
на личните, фамилни и географски имена изписани върху печатите

INDEX
of proper, family and geographical names inscribed on the seals

1. Лични имена
1. Proper names

Ἀγαθωνίκος, σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ κομμερκιάριος - 17, № 1.
Ἀέτιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Περσθλαβίτζας - 18, № 61.
Ἀλέξιος I Κομνηνὸς (1081-1118) - 17, № 2; 19, № 1; 21, № 2; 23, № 1.
Ἀλέξιος Κομνηνὸς - 22, № 1.
Ἀλέξιος Κομνηνὸς, σεβαστὸς - 20, № 1.
Ἀλέξιος Κομνηνὸς, σεβαστὸς καὶ μέγας δομέστικος - 17, № 3.
Αλέξιος Κομνηνὸς Παλαιολόγος, δεσπότης καὶ γαμβρὸς - 22, № 3.
Ἀλέξιος Παλαιολόγος, σεβαστὸς - 22, № 2; 23, № 2-3.
Ἀλέξιος Σιαούς πρωτονοβελίσσιμος - 16, № 15.
Ἀνδρέας – 5, № 1.
Ἀνδρόνικος, β'σπαθάριος καὶ kουμμερκιάριος Δρίστρας - 7, № 1.
Ἀνδρόνικος Δούκας, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Μεγάλης Πρεσθλάβας - 12, № 9.
Ἀνδρόνικος Δούκας, σεβαστὸς - 17, № 4; 18, № 4.
Ἀνδρόνικος Κομνηνοδούκας Παλαιολόγος, σεβαστὸς - 22, № 4; 23, № 4.
Ἄννα Δούκαινα, σεβαστὴ - 18, № 62.
Ἄννα Παλεολογίνα, 23, № 5.
Ἀπλασακης, πρωτοσύγκελλος - 8, № 1.
Ἀργυρός Ἐλικιότης - 20, № 2.
Ἀργυρός Καρατζᾶς, κουροπαλάτης - 22, № 5.
Ἀργυρός Καρατζᾶς, πρωτοκουροπαλάτης καὶ δοὺξ - 22, № 6.
Ἀργυρός Καρατζᾶς, πρωτοκουροπαλάτης καὶ δοὺξ Φιλιππουπόλεως - 23, № 6-7.
Ἀριέβης - 20, № 3; 21, № 4.
Ἀσπιέτης Πακουριάνης - 17, № 5; 18, № 5.
Βαάνης β'πρωτοσπαθάριος - 16, № 11.
Βαάνης, ὕπατος καὶ νοτάριος τοῦ β' βεστιαρίου - 13, № 7; 16, № 10.
Βαρδάνιος Βαλανέας, δισύπατος καὶ κατεπάνω - 19, № 2.
Βάρδας, πρωτοπαπίας καὶ β'kουράτωρ Ἀγχιάλου - 15, № I.a.
Βάρδας Καζάνης, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 5, № 3.
Βάρδας Μερκολίτες, βέστης - 18, № 64.
Βασίλειος - 6, № 2.
Βασίλειος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 8-10.
Βασίλειος, κουβουκλήσιος καὶ καθηγούμενος - 17, № 6.
Βασίλειος, μοναχὸς, σύγkελλος kαὶ ἀναγραφεὺς Βουλγαρίας - 5, № 4.
Βασίλειος, ῥαίκτωρ - 18, № 65.
Βασίλειος Ἀγαπητός, πατρίκιος - 21, № 1.
Βασίλειος Ἀποκάπης, μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ - 7, № 2.
Βασίλειος Γεμιδίνος, kουροπαλάτης - 18, № 66.

Βασίλειος Γλυκᾶς - 20, № 4-5.
Βασίλειος Κουρτίκιος - 8, № 2; 21, № 9.
Βασίλειος Μαῦρος, πρόεδρος καὶ κριτὴς ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου - 17, № 7-8.
Βασίλειος Χαλκούτζης, β' νοτάριος - 17, № 9-10.
Βασίλειος N., βεστάρχης - 18, № 67.
Βρυένιος Βατάτζης - 17, № 12.
Βρυένιος Βατάτζης, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω - 17, № 11.
Γερμανὸς, ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος - 16, № 4; 16, № 12.
Γεώργιος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου - 6, № 3.
Γεώργιος, β' πρωτοσπαθάριος - 8, № 3.
Γεώργιος Δεκανός κουροπαλάτης - 16, № 16.
Γεώργιος Δούκας, σεβαστὸς - 23, № 8.
Γεώργιος Παλαιολόγος, σεβαστὸς - 19, № 3-4.
Γεώργιος Χοιροσφάκτης, πατρίκιος - 18, № 75.
Γρηγόριος – 5, № 2.
Γρηγόριος, ἐπίσκοπος Σεβεριάδος - 6, № 4.
Γρηγόριος or Πανθεριος, μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως - 17, № 14.
Γρηγόριος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου... - 18, № 76.
Γρηγόριος, πρωτοσπαθάριος καὶ ἐπὶ τοῦ μαγλαβίτου - 18, № 77.
Γρηγόριος Ἀρτοκλήνης, βεστάρχης - 8, № 4.
Γρηγόριος Κουρκούας, δοὺξ - 22, № 7; 23, № 9-11.
Γρηγόριος Μαυροκατακαλὼν - 17, № 17.
Γρηγόριος Μαυροκατακαλὼν, ἀνθύπατος καὶ κατεπάνω - 5, № 5-7.
Δαβὶδ, β' μανδάτωρ καὶ ἐκ προσώπου τῖς Θράκης - 18, № 72.
Δαβὶδ, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θράκης καὶ Δρίστρας - 6, № 5.
Δημήτριος Ἀπόκαυκος - 17, № 18.
Δημήτριος Ἐπικερνης - 21, № 11.
Δημήτριος Κατακαλὼν, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω - 7, № 3.
Δημήτριος Κατακαλὼν, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου - 5, № 8.
Δημήτριος Τορνίκης - 23, № 12.
Δρόσος, πρωτονοτάριος - 15, № II.2.
Εἰρήνη Ἰασιτηνὴ,17, № 19.
Ἐλισεῖος, ἀνθύπατος, πατρίκιος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 11.
Εὐδόκιμος Μωροχαρζάνης - 17, № 20; 18, № 73; 23, № 13.
Εὐθύμιος, ἐπὶ τῶν κρίσεων - 19, № 7-9.
Εὐστάθιος, μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως - 18, № 127a.
Εὐφημία - 15, № II.3.
Εὐφήμιος - 19, № 6.
Εὐφίμιος, πρωτοσπαθάριος καὶ μέγας χαρτουλάριος - 7, № 4-5.
Εὐφροσύνη Δούκαινα - 23, № 14.
Ζαχαρίας - 17, № 21-22.
Ζαχαρίας - 18, № 112.
Θεωδορήτος, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 5, № 17.
Θεόδουλος - 17, № 25.
Θεόδουλος - - 19, № 10.
Θεόδουλος Συναδηνὸς - 15, № II.15.
Θεόδωρος, - 6, № 16; 16, № 17.
Θεόδωρος - 18, № 105.
Θεόδωρος - 18, № 105.
Θεόδωρος... - 22, № 8.
Θεόδωρος... - 23, № 15.
Θεόδωρος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀγχιάλου - 18, № 106-107.
Θεόδωρος, ἀσηκρῆτης - 6, № 14-15.
Θεόδωρος, β'πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ εἰδικου λόγου - 13, № 74.
Θεόδωρος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 12-23.
Θεόδωρος ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος - 16, № 5.
Θεόδωρος, πατρίκιος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 24.

Θεόδωρος, πριμικήριος - 5, № 16.
Θεόδωρος Δοβρομιρὸς, βεστάρχης - 15, № II.14.
Θεόδωρος Δοβρομιρὸς, πρόεδρος - 18, № 108.
Θεόδωρος Καζάνης, βέστης - 17, № 23.
Θεόδωρος Κασσητερᾶς, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 17, № 24; 18, № 24.
Θεόδωρος Πετριτζιότης - 23, № 16.
Θεόγνοστος, πρωτοσπαθάριος καὶ ἀσηκρῆτις - 18, № 109.
Θεόκτιστος, μοναχὸς - 17, № 26.
Θεοφάνης - 17, № 27.
Θεοφάνης, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Ἰωαννουπόλεως - 12, № 4.
Θεοφύλακτος - 18, № 110.
Θεοφύλακτος - 19, № 11.
Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας – 23, № 1-4.
Ἰάκωβος, β’ σπαθαροκανδιδᾶτος - 17, № 28.
Ἴμεριος, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ χαρτουλάριος τοῦ β’ βεστιαρίου - 13, № 5.
Ἰουστινιανός I (527-565) - 18, № 86.
Ἰσαάκιος II Ἄγγελος (1185-1195) - 17, № 29.
Ἰωάννης - 16, № 18.
Ἰωάννης - 18, № 78.
Ἰωάννης - 18, № 79.
Ἰωάννης, ἀνθύπατος, πατρίκιος, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 25-27.
Ἰωάννης, ἀνθύπατος, πατρίκιος, β’ πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ β’σακελλάριος - 13, № 65.
Ἰωάννης, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας - 23, № 11-14.
Ἰωάννης, βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων - 22, № 9.
Ἰωάννης, βεστάρχης - 19, № 13-14.
Ἰωάννης, β’ νοτάριος τῆς μέγας κουρατορίας - 7, № 8.
Ἰωάννης, β’ ὀστιάριος - 7, № 7.
Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος - 16, № 6-7.
Ἰωάννης, μοναχὸς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας - 23, № 5-10.
Ἰωάννης, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος καὶ β’σακελλάριος - 13, № 64.
Ἰωάννης, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Περσκλάβας - 6, № 6; 12, № 7.
Ἰωάννης, ταξιάρχης - 23, № 17.
Ἰωάννης Ἀαρὼν, βέστης - 15, № II.4.
Ἰωάννης ὁ τοῦ Ἀλεξιώτου, πρεσβύτερος - 17, № 30.
Ἰωάννης Βατάτζης, βέστης - 17, № 31.
Ἰωάννης Γαβαλᾶς, βέστης καὶ κατεπάνω - 23, № 18.
Ἰωάννης Δούκας σεβαστός - 16, № 19.
Ἰωάννης Θυλακᾶς, σπαθαροκανδιδᾶτος - 19, № 15.
Ἰωάννης Ἴσυς - 18, № 80.
Ἰωάννης Καντακουζηνὸς - 23, № 19.
Ἰωάννης Καντακουζηνὸς, γαμβρὸς καὶ καῖσαρ - 22, № 10.
Ἰωάννης Κίνναμος - 23, № 20.
Ἰωάννης Λαχανᾶς - 23, № 21.
Ἰωάννης Μακρεμβολίτης - 18, № 81.
Ἰωάννης Μαλέσης, πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας - 8, № 5.
Ἰωάννης Μαρούλης - 20, № 6.
Ἰωάννης Νεστόγγος, πρόεδρος καὶ στρατηγὸς - 8, № 6.
Ἰωάννης Παντεχνῆς σκευοφύλαξ - 16, № 20.
Ἰωάννης or Μιχαὴλ Παντεχνῆς, κουροπαλάτης - 23, № 22.
Ἰωάννης Πεπαγωμένος - 18, № 82.
Ἰωάννης Ῥαδηνὸς, βεστάρχης καὶ κριτὴς τοῦ βήγλου - 7, № 6.
Ἰωάννης Ῥωμανάκης, σπαθαροκανδιδᾶτος - 8, № 7-8.
Ἰωάννης Σολομῶν - 16, № 36.
Ἰωάννης Στραβορωμανὸς - 18, № 84.
Ἰωάννης Φιλάγρης - 18, № 83.
Ἰωάννης N., κριτὴς καὶ μέγας κουράτωρ Μιτυλήνης - 17, № 32.

Ἰωάννης N. - 20, № 7.
Ἰωάννης N., πρόεδρος - 18, № 85.
Ἰωσὴφ ἁμαρτωλός - 20, № 8.
Ἰωσὴφ, πατρίκιος, πραιπόσιτος καὶ β’σακελλάριος - 13, № 66-67.
Ἰωσὴφ, σεβαστὸς - 21, № 12.
Καλοκυρὸς Πηγονίτης, σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ ἐκ προσώπου - 22, № 11.
Κατακαλὼν, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως - 12, № 1.
Κατακαλὼν Ἁγιοστεφανίτης - 23, № 23-25.
Κατακαλὼν Ταρχανειώτης - 6, № 7; 18, № 87.
Κλίμεντος - 21, № 10.
Κοτζίλος ὁ τοῦ Μιλκοῦ, πατρίκιος - 8, № 9.
Κωνσταντῖνος - 16, № 21.
Κωνσταντῖνος - 17, № 33.
Κωνσταντῖνος X (1059 – 1067) - 7, № 9.
Κωνσταντῖνος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας - 23, № 18-19.
Κωνσταντῖνος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας - 23, № 20.
Κωνσταντῖνος, βεστάρχης - 17, № 34.
Κωνσταντῖνος, βεστάρχης καὶ δρουγγάριος τοῦ πλοΐμων - 7, № 11.
Κωνσταντῖνος, β’σπαθάριος καὶ κλεσουριάρχης Σοξοπώλεως - 16, №2.
Κωνσταντῖνος, ἐπίσκοπος Δεβελτοῦ - 18, № 69.
Κωνσταντῖνος, πατρίκιος, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ σακελλάριος - 13, № 68.
Κωνσταντῖνος, πρόεδρος Ῥωσίας - 18, № 70.
Κωνσταντῖνος Ἀλοπὸς - 18, № 71; 22, № 12-13.
Κωνσταντῖνος Δαλασηνὸς, πρόεδρος καὶ δουξ - 21, № 7.
Κωνσταντῖνος Θεοδωροκάνος - 5, № 9; 7, № 10.
Κωνσταντῖνος Ἰκανάτος, βεστάρχης - 20, № 9.
Κωνσταντῖνος Καρανδινὸς, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ στρατηγὸς Περδσλάβας - 12, № 8.
Κωνσταντῖνος Κομνηνὸς - 20, № 10; 21, № 5.
Κωνσταντῖνος Μανιάκης, πρωτονοβελισσιμοϋπέρτατος - 17, № 35.
Κωνσταντῖνος Συρόπουλος, κομμερκιάριος Δεβελτοῦ - 8, № 10-11; 15, № II.5; 17, № 36-37.
Λέων - 18, № 88.
Λέων - 18, № 89.
Λέων - 18, № 90.
Λέων - 20, № 11.
Λέων..., 23, № 26.
Λέων, ἀνθύπατος, πατρίκιος, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 31-39.
Λέων β’κανδιδᾶτος ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν - 16, № 13.
Λέων, δισύπατος καὶ βεστὶαριος - 15, № II.6.
Λέων, κουβουκλείσιος - 6, № 8.
Λέων, μαΐστωρ τῆς σχολῆς τῶν Κυρικῶν - 22, № 14.
Λέων, μητροπολίτης Χαλκηδόνος - 16, № 35.
Λέων, νοτάριος - 20, № 13.
Λέων, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος καὶ β’σακελλάριος - 13, № 69.
Λέων, πριμικήριος, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 28-30.
Λέων, πρωτοκένταρχος Σοζοπόλεος - 16, № 3.
Λέων Ἁγιοαποστολίτης, πρωτοσπαθάριος - 18, № 91.
Λέων Ἑταιρειώτης, μάγιστρος - 19, № 16.
Λέων Ἰταλιώτης, θύτης Θετταλῶν - 18, № 92.
Λέων Καζάνης, πρωτονοβελίσσιμος - 8, № 12.
Λέων Κο ..., 23, № 27.
Λέων Νικερίτης, βεστάρχης - 18, № 93.
Λέων Πηγονίτης, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας - 5, № 10.
Λέων Τζηντζιλύκης - 5, № 11.
Λέων Σαρακηνόπουλος, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως καὶ Δοροστόλου - 12, № 3.
Λέων N., ἀσηκρῆτις καὶ κριτὴς Δρουγουβιτείας - 20, № 12.

Λέοντιος, μοναχός καὶ ἐπίσκοπος Δρίστρας - 9, № 1.
Μαθέος, ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος - 16, № 9.
Μανουὴλ - 23, № 28.
Μανουὴλ Ζηλαῆς, πρόεδρος - 22, № 15-16.
Μανουὴλ Κομνηνὸς Δούκας - 22, № 17.
Μανουὴλ Λαχανᾶς - 17, № 41a; 18, № 41a.
Μάξιμος πρωτοσπαθάριος καὶ πρωτονωτάριος - 18, № 94.
Μαρία - 23, № 29.
Μαρία Κομνηνὴ, πανυπερσέβαστη - 23, № 30.
Μιχαὴλ - 15, № II.7.
Μιχαὴλ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας - 23, № 21-22.
Μιχαὴλ, ἀρχιεπίσκοπος Μεσημβρίας - 15, № II.17.
Μηχαὴλ, ἄρχοντα Βουλγαρίας - 6, № 1.
Μιχαὴλ, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 40.
Μιχαὴλ, β’ πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 40a.
Μιχαὴλ, πρωτοσπαθάριος-ὕπατος - 7, № 12.
Μιχαὴλ Ἁγιοθεοδωρίτης - 15, № II.8.
Μιχαὴλ Ἀρνής, ὕπατος καὶ βεστιαρίτης - 18, № 95.
Μιχαὴλ Αυλῶνα, πρωτονοβελίσσιμος - 17, № 38.
Μιχαὴλ ’Ιασίτης, μάγιστρος καὶ δοὺξ Ἀντιοχείας - 17, № 39.
Μιχαὴλ Καματηρὸς - 15, № II.9.
Μιχαὴλ Κορδίλης, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ τοποτηρητὴς τῶν σχολῶν - 7, № 13.
Μιχαὴλ Λιπαρίτης, πρόεδρος - 15, № II.10.
Μιχαὴλ Μαύριξ, βεστάρχης καὶ κατεπάνω Δυρραχίου - 5, № 12.
Μιχαὴλ Ξηρὸς (?), πατρίκιος - 17, № 40.
Μιχαὴλ, Σαμουὴλ ἐξ ὀσφύς - 17, № 41; 18, № 41.
Μιχαὴλ Σολομῶν πρωτοπρόεδρος - 16, № 22.
Μιχαὴλ Ταρχανειώτης, πατρίκιος, πρωτοανθύπατος καὶ στρατηγὸς - 16, № 23.
Μουχούμετ, βεστάρχης - 17, № 42.
Μύρον, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ ασηκρῆτης - 6, № 9.
Μύρον, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ μέγας κουράτωρ - 17, № 43.
Μωσέως Εὐλόγιος - 18, № 96; 22, № 18-19.
Νέστωρ, ἄνθρωπος ἄνακτος τοῦ Δούκα - 8, № 14-15.
Νικήτας - 19, № 17.
Νικήτας, κουβουκλήσιος - 5, № 13; 6, № 10.
Νικήτας, β’ νοτάριος - 7, № 15.
Νικήτας, β’ πρωτοσπαθάριος-ὕπατος... - 18, № 123.
Νικήτας, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ κριτὴς ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου τοῦ βήλου καὶ αναγραφεὺς τοῦ ’Οφικίου - 6, № 11.
Νικήτας, ὕπατος, β’ κανδιδᾶτος - 15, № II.1.
Νικήτας Καρίκης, πρωτοπρόεδρος καὶ δοὺξ Βουλγαρίας - 21, № 13.
Νικήτας Σέλευκος - 17, № 44.
Νικηφόρος - 16, № 26.
Νικηφόρος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀγχιάλου - 15, № I.б.1.а-в.
Νικηφόρος ἀρχιεπίσκοπος Ἀγχιάλου καὶ ὁ τοῦ Ἀντιοχείας - 16, № 24.
Νικηφόρος, β’πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ εἰδικου λόγου - 13, № 75-82.
Νικηφόρος, μάγιστρος καὶ δομέστικος τῶν σχολῶν - 7, № 14.
Νικηφόρος, μυστικὸς - 15, № II.12.
Νικηφόρος Βατάτζης, βεστάρχης καὶ κατεπάνω - 5, № 14.
Νικηφόρος Δεκανός κουροπαλάτης καὶ ἀναγραφεύς Νίσος - 16, № 25; 17, № 45.
Νικηφόρος Δούκας, σεβαστὸς - 22, № 20; 23, № 31-33.
Νικηφόρος Κομνηνὸς, - 5, № 15; 20, № 14; 21, № 6.
Νικηφόρος Ξιφίας, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Ἰωαννουπόλεως - 12, № 5.
Νικηφόρος Χρυσοτζεφούδης, κουροπαλάτης - 15, № II.13.
Νικόλαος - 20, № 33.
Νικόλαος β’ πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ μαγλαβίτου - 8, № 13.
Νικόλαος, μητροπολίτης... - 7, № 16.

Νικόλαος Ἀγγούρης, β'πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ β' σακελλάριος - 13, № 70.
Νικόλαος Καλλινίκος, πατρίκιος - 18, № 97.
Νικόλαος Μαυροκατακαλὼν - 19, № 18.
Νικόλαος Μεσαρίτης - 23, № 34.
Νικόλαος Σινέσιος, πρωτοπρόεδρος - 17, № 46.
Ξένη, μοναχῆ τῆ πρωτοβεστιαρία - 18, № 111.
Παγκράτιος Βῆκενης - 7, № 18; 19, № 19-20.
Παλατῖνος, σπαθαροκανδιδᾶτος - 6, № 12.
Παῦλος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ μέγας παπίας - 7, № 17.
Παῦλος Μονομάχος, ἀνθύπατος, πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ β'σακελλάριος - 13, № 71.
Παῦλος Μονομάχος, πατρίκιος, β'πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 41-47.
Πέτρος, ἀνθύπατος, πατρίκιος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ β' σακελλάριος - 13, № 72-73.
Πέτρος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως - 12, № 2.
Πέτρος, μοναχός - 8, № 16.
Πόθος - 8, № 18.
Πολύευκτος, μάγιστρος - 8, № 17.
Πολύευκτος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ κριτὴς ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου καὶ χαρτουλάρίῳ τοῦ... - 7, № 19.
Προκόπιος, πατρίκιος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ χαρτουλάριος τοῦ β' βεστιαρίου - 13, № 6.
Ροῦσος, ἐk προσώπου Μώρρας καὶ Φιλιπουπόλεως - 23, № 37.
Ῥωμανὸς III (1028-1034) or Κωνσταντῖνος IX (1042-1055) - 23, № 36.
Ῥωμανὸς, β' πρωτοσπαθάριος καὶ αξιάρχος - 20, № 15.
Ῥωμανὸς, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Παφλαγονίας - 8, № 19.
Ῥωμανὸς Ἀπλουχεῖρας - 22, № 21.
Ῥωμανὸς Μοναστηριώτης, μάγιστρος - 17, № 47.
Ῥωμανὸς Τριαδιτζιώτης, πρωτοσπαθάριος - 19, № 21.
Σεργίος, μάγιστρος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 48.
Σισίνιος, πατρίκιος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θράκης - 18, № 100.
Σισίνιος, πατρίκιος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 48a; 16, № 14.
Σοφία, κουροπαλάτησση - 22, № 22.
Σταυράκιος, β' πρωτοσπαθάριος στρατηγὸς Θράκης καὶ Ἰωαννουπόλεως - 12, № 6.
Στέφανος - 16, № 27.
Στέφανος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀρkαδιουπόλεως - 6, № 13.
Στέφανος ἐπίσκοπος Σωζοπόλεος - 16, № 8.
Στέφανος, κουβουκλήσιος - 17, № 48.
Στέφανος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου... - 18, № 101.
Στέφανος Βαρδαλῆς, ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης - 20, № 16-17.
Στέφανος Βατάτζης, σεβαστὸς - 21, № 3.
Στέφανος Πολῦς - - 18, № 102.
Στέφανος Σερβλίας, , β' πρωτοσπαθάριος καὶ κομμερκιάριος Λογγοβαρδίας - 22, № 23.
Στυλιανὸς Ἰασίτης, πρωτοσπαθάριος καὶ πρωτοασηκρῆτης - 8, № 20.
Στραβυλανος or Βραβυλενος Σινέσιος - 19, № 23.
Συμεών, β' πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν καὶ κριτὴς Στρυμόνος καὶ Βολεροῦ - 18, № 103.
Συμεὼν Καραντηνός, δισύπατος - 19, № 22.
Συμεὼν Λογαριαστὴς - 20, № 18.
Σωτήριχος, πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Θράκης - 18, № 104.
Φιλιτὸς, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ ἐπὶ τοῦ εἰδικου λόγου - 13, № 83.
Φιλόθεως, β' πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 49-52.
Φιλόθεως, σύγκελλος καὶ μητροπολίτης Εὐχαΐτων - 8, № 21.
Φώτιος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 53-61.
Φώτιος, ὕπατος καὶ kομμερkιάριος Δεβελτοῦ - 18, № 98.
Χριστοφόρος, β' σπαθαροκανδιδᾶτος ἐπὶ τῶν βαρβάρων - 18, № 68.
Χριστοφόρος, ὕπατος καὶ kουμμερkιάριος Ἀδριανουπόλεως - 21, № 8.
Χριστοφόρος, πριμικήριος καὶ χαρτουλάριος τοῦ δρόμου τῆς Δύσεως - 6, № 17.
Χριστοφόρος, πρωτοσύγκελλος καὶ μητροπολίτης Δρίστρας - 9, № 2; 15, № II.16.

Χριστοφόρος Ζωναρᾶς - 23, № 37.
Χριστοφόρος Μαδαρίτης Δαλασηνὸς - 23, № 39.

2. Фамилни имена
2. Family names

Ἀαρὼν Ἰωάννης, βέστης - 15, № II.4.
Ἀγαπητός Βασίλειος, πατρίκιος - 21, № 1.
Ἄγγελος Ἰσαάκιος II (1185-1195) - 17, № 29.
Ἀγγούρης Νικόλαος, β'πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ β' σακελλάριος - 13, № 70.
Ἀγιοαποστολίτης Λέων, πρωτοσπαθάριος - 18, № 91.
Ἀγιοθεοδωρίτης Μιχαὴλ - 15, № II.8.
Ἁγιοστεφανίτης Κατακαλὼν - 23, № 23-25.
Ἀλοπὸς Κωνσταντῖνος - 18, № 71; 22, № 12-13.
Ἀπλουχεῖρας Ῥωμανὸς - 22, № 21.
Ἀποκάπης Βασίλειος, μάγιστρος, βέστης καὶ δοὺξ - 7, № 2.
Ἀπόκαυκος Δημήτριος - 17, № 18.
Ἀριέβης - 20, № 3; 21, № 4.
Ἀρνής Μιχαὴλ, ὕπατος καὶ βεστιαρίτης - 18, № 95.
Ἀρτοκλήνης Γρηγόριος, βεστάρχης - 8, № 4.
Αυλῶονα Μιχαὴλ, πρωτονοβελίσσιμος - 17, № 38.
Βαλανέας Βαρδάνιος, δισύπατος καὶ κατεπάνω - 19, № 2.
Βαρδαλῆς Στέφανος, ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης - 20, № 16-17.
Βατάτζης Βρυένιος - 17, № 12.
Βατάτζης Βρυένιος, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω - 17, № 11.
Βατάτζης Ἰωάννης, βέστης - 17, № 31.
Βατάτζης Νικηφόρος, βεστάρχης καὶ κατεπάνω - 5, № 14.
Βατάτζης Στέφανος, σεβαστὸς - 21, № 3.
Βῆκενης Παγκράτιος - 7, № 18; 19, № 19-20.
Γαβαλᾶς Ἰωάννης, βέστης καὶ κατεπάνω - 23, № 18.
Γεμιδίνος Βασίλειος, kουροπαλάτης - 18, № 66.
Γλυκᾶς Βασίλειος - 20, № 4-5.
Δαλασηνὸς Κωνσταντῖνος, πρόεδρος καὶ δουξ - 21, № 7.
Δεκανός Γεώργιος κουροπαλάτης - 16, № 16.
Δεκανός Νικηφόρος, κουροπαλάτης καὶ ἀναγραφεύς Νίσος - 16, № 25; 17, № 45.
Δοβρομιρὸς Θεόδωρος, βεστάρχης - 15, № II.14.
Δοβρομιρὸς Θεόδωρος, πρόεδρος - 18, № 108.
Δούκαινα Ἄννα, σεβαστὴ - 18, № 62.
Δούκαινα Εὐφροσύνη - 23, № 14.
Δούκας Ἀνδρόνικος, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Μεγάλης Πρεσθλάβας - 12, № 9.
Δούκας Ἀνδρόνικος, σεβαστὸς - 17, № 4; 18, № 4.
Δούκας Γεώργιος, σεβαστὸς - 23, № 8.
Δούκας Ἰωάννης σεβαστός - 16, № 19.
Δούκας Νικηφόρος, σεβαστὸς - 22, № 20; 23, № 31-33.
Ελικιότης Ἀργυρός - 20, № 2.
Επικερνης Δημήτριος - 21, № 11.
Ἑταιρειώτης Λέων, μάγιστρος - 19, № 16.
Εὐλόγιος Μωσέως - 18, № 96; 22, № 18-19.
Ζηαλαῆς Μανουὴλ, πρόεδρος - 22, № 15-16.
Ζωναρᾶς Χριστοφόρος - 23, № 37.
Θεοδωροκάνος Κωνσταντῖνος - 5, № 9; 7, № 10.
Θυλακᾶς Ἰωάννης, σπαθαροκανδιδᾶτος - 19, № 15.
Ἰασιτηνὴ Εἰρήνη - 17, № 19.
Ἰασίτης Μιχαὴλ, μάγιστρος καὶ δοὺξ Ἀντιοχείας - 17, № 39.
Ἰασίτης Στυλιανὸς, πρωτοσπαθάριος καὶ πρωτοασηκρῆτης - 8, № 20.

’Ικανάτος Κωνσταντῖνος, βεστάρχης - 20, № 9.
Ἴσυς Ἰωάννης - 18, № 80.
’Ιταλιώτης Λέων, θύτης Θετταλῶν - 18, № 92.
Καζάνης Βάρδας, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 5, № 3.
Καζάνης Θεόδωρος, βέστης - 17, № 23.
Καζάνης Λέων, πρωτονοβελίσσιμος - 8, № 12.
Καλλινίκος Νικόλαος, πατρίκιος - 18, № 97.
Καματηρὸς Μιχαὴλ - 15, № II.9.
Καντακουζηνὸς ’Ιωάννης - 23, № 19.
Καντακουζηνὸς ’Ιωάννης, γαμβρὸς καὶ καῖσαρ - 22, № 10.
Καρανδινὸς Κωνσταντῖνος, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ στρατηγὸς Περδσλάβας - 12, № 8.
Καραντηνός Συμεὼν, δισύπατος - 19, № 22.
Καρατζᾶς’Αργυρός, κουροπαλάτης - 22, № 5.
Καρατζᾶς’Αργυρός, πρωτοκουροπαλάτης καὶ δοὺξ - 22, № 6.
Καρατζᾶς’Αργυρός, πρωτοκουροπαλάτης καὶ δοὺξ Φιλιππουπόλεως - 23, № 6-7.
Καρίκης Νικήτας, πρωτοπρόεδρος καὶ δοὺξ Βουλγαρίας - 21, № 13.
Κασσητερᾶς Θεόδωρος, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 17, № 24; 18, № 24.
Κατακαλὼν Δημήτριος, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω - 7, № 3.
Κατακαλὼν Δημήτριος, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω Παραδουνάβου - 5, № 8.
Κίνναμος Ἰωάννης - 23, № 20.
Κομνηνὴ Μαρία, πανυπερσέβαστη - 23, № 30.
Κομνηνὸς Ἀλέξιος I (1081-1118) - 17, № 2; 19, № 1; 21, № 2; 23, № 1.
Κομνηνὸς Ἀλέξιος - 22, № 1.
Κομνηνὸς Ἀλέξιος, σεβαστὸς - 20, № 1.
Κομνηνὸς Ἀλέξιος, σεβαστὸς καὶ μέγας δομέστικος - 17, № 3.
Κομνηνὸς Αλέξιος Παλαιολόγος, δεσπότης καὶ γαμβρὸς - 22, № 3.
Κομνηνὸς Κωνσταντῖνος - 20, № 10; 21, № 5.
Κομνηνὸς Μανουὴλ Δούκας - 22, № 17.
Κομνηνὸς Νικηφόρος, - 5, № 15; 20, № 14; 21, № 6.
Κομνηνοδούκας ’Ανδρόνικος Παλαιολόγος, σεβαστὸς - 22, № 4; 23, № 4.
Κορδίλης Μιχαὴλ, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ τοποτηρητὴς τῶν σχολῶν - 7, № 13.
Κουρκούας Γρηγόριος, δοὺξ - 22, № 7; 23, № 9-11.
Κουρτίκιος Βασίλειος - 8, № 2; 21, № 9.
Λαχανᾶς Ἰωάννης - 23, № 21.
Λαχανᾶς Μανουὴλ - 17, № 41a; 18, № 41a.
Λιπαρίτης Μιχαὴλ, πρόεδρος - 15, № II.10.
Λογαριαστὴς Συμεὼν - 20, № 18.
Μαδαρίτης Χριστοφόρος Δαλασηνὸς - 23, № 39.
Μακρεμβολίτης ’Ιωάννης - 18, № 81.
Μαλέσης ’Ιωάννης, πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας - 8, № 5.
Μανιάκης Κωνσταντῖνος, πρωτονοβελισσιμοϋπέρτατος - 17, № 35.
Μαρούλης Ἰωάννης - 20, № 6.
Μαυροκατακαλὼν Γρηγόριος - 17, № 17.
Μαυροκατακαλὼν Γρηγόριος, ἀνθύπατος καὶ κατεπάνω - 5, № 5-7.
Μαυροκατακαλὼν Νικόλαος - 19, № 18.
Μαύριξ Μιχαὴλ, βεστάρχης καὶ κατεπάνω Δυρραχίου - 5, № 12.
Μαῦρος Βασίλειος, πρόεδρος καὶ κριτὴς ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου - 17, № 7-8.
Μερκολίτες Βάρδας, βέστης - 18, № 64.
Μεσαρίτης Νικόλαος - 23, № 34.
Μοναστηριώτης Ῥωμανὸς, μάγιστρος - 17, № 47.
Μονομάχος Παῦλος, ἀνθύπατος, πατρίκιος, β’πρωτοσπαθάριος καὶ β’σακελλάριος - 13, № 71.
Μονομάχος Παῦλος, πατρίκιος, β’πρωτοσπαθάριος καὶ γενικὸς λογοθέτης - 13, № 41-47.
Μωροχαρζάνης Εὐδόκιμος - 17, № 20; 18, № 73; 23, № 13.
Νεστόγγος ’Ιωάννης, πρόεδρος καὶ στρατηγὸς - 8, № 6.
Νικερίτης Λέων, βεστάρχης - 18, № 93.
Ξηρὸς (?) Μιχαὴλ, πατρίκιος - 17, № 40.

Ξιφίας Νικηφόρος, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρᾴκης καὶ Ἰωαννουπόλεως - 12, № 5.
Πακουριάνης Ἀσπιέτης - 17, № 5; 18, № 5.
Παλεολογίνα Ἄννα, 23, № 5.
Παλαιολόγος Ἀλέξιος, σεβαστὸς - 22, № 2; 23, № 2-3.
Παλαιολόγος Γεώργιος, σεβαστὸς - 19, № 3-4.
Παλαιολόγος N. - 22, № 24.
Παντεχνῆς Ἰωάννης, σκευοφύλαξ - 16, № 20.
Παντεχνῆς Ἰωάννης or Μιχαὴλ, κουροπαλάτης - 23, № 22.
Πεπαγωμένος Ἰωάννης - 18, № 82.
Πετριτζιότης Θεόδωρος - 23, № 16.
Πηγονίτης Καλοκυρὸς, σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ ἐκ προσώπου - 22, № 11.
Πηγονίτης Λέων, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας - 5, № 10.
Πολῦς Στέφανος - 18, № 102.
Ραδηνὸς Ἰωάννης ῾, βεστάρχης καὶ κριτὴς τοῦ βήγλου - 7, № 6.
Ραδηνὸς N., - 18, № 99.
Ῥωμανάκης Ἰωάννης, σπαθαροκανδιδᾶτος - 8, № 7-8.
Σαρακηνόπουλος Λέων, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως καὶ Δοροστόλου - 12, № 3.
Σέλευκος Νικήτας - 17, № 44.
Σερβλίας Στέφανος, , β’ πρωτοσπαθάριος καὶ κομμερκιάριος Λογγοβαρδίας - 22, № 23.
Σιαούς’Αλέξιος πρωτονοβελίσσιμος - 16, № 15.
Σινέσιος Νικόλαος, πρωτοπρόεδρος - 17, № 46.
Σινέσιος Στραβυλανος or Βραβυλενος - 19, № 23.
Σολομῶν Ἰωάννης - 16, № 36.
Σολομῶν Μιχαὴλ, πρωτοπρόεδρος - 16, № 22.
Στραβορωμανὸς Ἰωάννης - 18, № 84.
Συναδηνὸς Θεόδουλος - 15, № II.15.
Συρόπουλος Κωνσταντῖνος, κομμερκιάριος Δεβελτοῦ - 8, № 10-11; 15, № II.5; 17, № 36-37.
Ταρχανειώτης Κατακαλὼν - 6, № 7; 18, № 87.
Ταρχανειώτης Μιχαὴλ, πατρίκιος, πρωτοανθύπατος καὶ στρατηγὸς - 16, № 23.
Τζηντζιλύκης Λέων - 5, № 11.
Τορνίκης Δημήτριος - 23, № 12.
Τριαδιτζιώτης Ῥωμανὸς, πρωτοσπαθάριος - 19, № 21.
Φιλάγρης’Ιωάννης - 18, № 83.
Χαλκούτζης Βασίλειος, β’ νοτάριος - 17, № 9-10.
Χοιροσφάκτης Γεώργιος , πατρίκιος - 18, № 75.
Χρυσοτζεφούδης Νικηφόρος, κουροπαλάτης - 15, № II.13.

3. Географски имена
3. Geographical names

Ἀγχιάλου
Βάρδας, πρωτοπαπίας καὶ β’kουράτωρ - 15, № I.a.
Θεόδωρος, ἀρχιεπίσκοπος - 18, № 106-107.
Νικηφόρος, ἀρχιεπίσκοπος - 15, № I.б.1.а-в; 16, № 24.

Ἀδριανουπόλεως
Γρηγόριος or Πανθεριος, μητροπολίτης - 17, № 14.
Εὐστάθιος, μητροπολίτης - 18, № 127a.
Χριστοφόρος, ὕπατος καὶ kουμμερkιάριος - 21, № 8.

’Αντιοχείας
Μιχαὴλ ’Ιασίτης, μάγιστρος καὶ δοὺξ - 17, № 39.

’Αρkαδιουπόλεως
Στέφανος, ἀρχιεπίσκοπος - 6, № 13.

Βουλγαρίας
Βασίλειος, μοναχὸς, σύγκελλος καὶ ἀναγραφεὺς - 5, № 4.
Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος – 23, № 1-4.
Ἰωάννης, ἀρχιεπίσκοπος - 23, № 11-14.
Ἰωάννης, μοναχὸς καὶ ἀρχιεπίσκοπος - 23, № 5-10.
Κωνσταντῖνος ἀρχιεπίσκοπος - 23, № 18-19.
Κωνσταντῖνος ἀρχιεπίσκοπος - 23, № 20.
Μιχαὴλ ἀρχιεπίσκοπος - 23, № 21-22.
Μηχαὴλ, ἄρχοντα - 6, № 1.
Νικήτας Καρίκης, πρωτοπρόεδρος καὶ δοὺξ - 21, № 13.

Δεβελτοῦ
Κωνσταντῖνος, ἐπίσκοπος - 18, № 69.
Κωνσταντῖνος Συρόπουλος, κομμερκιάριος - 8, № 10-11; 15, № II.5; 17, № 36-37.
Φώτιος, ὕπατος καὶ κομμερκιάριος - 18, № 98.

Δρίστρας
Ἀνδρόνικος, β'σπαθάριος καὶ κουμμερκιάριος - 7, № 1.
Λέοντιος, μοναχός καὶ ἐπίσκοπος - 9, № 1.
Χριστοφόρος, πρωτοσύγκελλος καὶ μητροπολίτης - 9, № 2; 15, № II.16.

Δρουγουβιτείας
Λέων N., ἀσηκρῆτις καὶ κριτὴς - 20, № 12.

Δυρραχίου
Μιχαὴλ Μαύριξ, βεστάρχης καὶ κατεπάνω - 5, № 12.

Εὐχαΐτων
Φιλόθεως, σύγκελλος καὶ μητροπολίτης - 8, № 21.

Θετταλῶν
Λέων Ἰταλιώτης, θύτης - 18, № 92.

Θράκης
Δαβὶδ, β' μανδάτωρ καὶ ἐκ προσώπου - 18, № 72.
Σισίνιος, πατρίκιος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 18, № 100.
Σωτήριχος, πατρίκιος καὶ στρατηγὸς - 18, № 104.
Θρᾴκης καὶ Δρίστρας
Δαβὶδ, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 6, № 5.

Θρᾴκης καὶ Ἰωαννουπόλεως
Θεοφάνης, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 12, № 4.
Νικηφόρος Ξιφίας, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 12, № 5.
Σταυράκιος, β' πρωτοσπαθάριος στρατηγὸς - 12, № 6.

Ἰωαννουπόλεως
Κατακαλὼν, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 12, № 1.
Πέτρος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 12, № 2.
Ἰωαννουπόλεως καρ Δοροστόλου
Λέων Σαρακηνόπουλος, β' πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 12, № 3.

Κυρικῶν
Λέων, μαΐστωρ τῆς σχολῆς - 22, № 14.

Λογγοβαρδίας
Στέφανος Σερβλίας, β' πρωτοσπαθάριος καὶ κομμερκιάριος - 22, № 23.

Μεγάλης Πρεσθλάβας
Ἀνδρόνικος Δούκας, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 12, № 9.

Μεσημβρίας
Μιχαὴλ, ἀρχιεπίσκοπος - 15, № II.17.

Μιτυλήνης
Ἰωάννης N., κριτὴς καὶ μέγας κουράτωρ - 17, № 32.

Μώρρας καὶ Φιλιπουπόλεως
Ροῦσος, ἐk προσώπου - 23, № 37.

Νίσος
Νικηφόρος Δεκανός κουροπαλάτης καὶ ἀναγραφεύς - 16, № 25; 17, № 45.

Ὀφικίου
Νικήτας, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ κριτὴς ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου τοῦ βήλου καὶ αναγραφεὺς τοῦ - 6, № 11.

Παραδουνάβου
Δημήτριος Κατακαλὼν, ἀνθύπατος, πατρίκιος καὶ κατεπάνω - 5, № 8.

Παφλαγονίας
Ῥωμανὸς, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 8, № 19.

Περδσλάβας
Κωνσταντῖνος Καρανδινὸς, πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ Χρυσοτρικλίνου καὶ στρατηγὸς - 12, № 8.

Περσθλαβίτζας
Ἀέτιος πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 18, № 61.
Ἰωάννης Μαλέσης, πατρίκιος καὶ στρατηγὸς - 8, № 5.
Λέων Πηγονίτης, πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 5, № 10.

Περσκλάβας
Ἰωάννης, β’ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς - 6, № 6; 12, № 7.

Ῥωσίας
Κωνσταντῖνος, πρόεδρος - 18, № 70.

Σεβεριάδος
Γρηγόριος, ἐπίσκοπος - 6, № 4.

Στρυμόνος καὶ Βολεροῦ
Συμεών, β’ πρωτοσπαθάριος ἐπὶ τῶν οἰκειακῶν καὶ κριτὴς - 18, № 103.

Σωζοπόλεος
Γερμανὸς, ἐπίσκοπος - 16, № 4; 16, № 12.
Θεόδωρος ἐπίσκοπος - 16, № 5.
Ἰωάννης, ἐπίσκοπος - 16, № 6-7.
Κωνσταντῖνος, β’σπαθάριος καὶ κλεσουριάρχης - 16, №2.
Λέων, πρωτοκένταρχος - 16, № 3.
Μαθέος, ἐπίσκοπος - 16, № 9.
Στέφανος ἐπίσκοπος - 16, № 8.

Φιλιππουπόλεως
Ἀργυρός Καρατζᾶς, πρωτοκουροπαλάτης καὶ δοὺξ - 23, № 6-7.

Χαλκηδόνος
Λέων, μητροπολίτης - 16, № 35.

ИВАН ЙОРДАНОВ
ГРАДОВЕ, КРЕПОСТИ И СЕЛИЩА
В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ СПОРЕД ДАННИТЕ НА СФРАГИСТИКА
(ИЗБРАНИ СТАТИИ И СТУДИИ)

IVAN JORDANOV
TOWNS, FORTRESSES AND SETTLEMENTS IN MEDIEVAL BULGARIA ACCORDING
TO THE SPHRAGISTIC DATA
(COLLECTED STUDIES)

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
"ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ", ШУМЕН 2014